

श्रीशिवसुभाषणम् ।
श्रीशिवसुभाषणम् ।
Shivana Kushta Shiva Shivaya

Printed
1792 Saka

काशीनाथ उपाध्यायः

72
श्रीशिवसुभाषणम्

Six. 80682

S/O. 5926
99A. 19
N

11/10/2011
S/O. 5926
99A. 19
N

॥ अथ श्रीमत्काशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारेण्यप्यारंभः ॥

ध.सिं.
१

श्रीगणेशायनमः॥ ॥श्रीगुरुचरणार्पणं नमः॥ ॥श्रीविदुलंस्कुरुणार्णवमाशुतोषंदीनेष्टपोषमघसंहतिसिंधुशोषम्॥श्रीरुक्मिणीम
निसुषंपुरुषंपरंतं वंदेदुरंतचरितं त्वादि संचरंतं ॥ वंदे प्रतिघंतमघानिशंकरधत्तासमेमृद्धिदिवानिशंकम् ॥ शिवांचविघ्नेशमथोपितामहसर
स्वतीमाशुभजेपितामहं ॥ २ ॥ श्रीलक्ष्मींगरुडंसहस्रशिरसंपद्ममीशकपिंश्रीसूर्यविधिभौमविद्गुरुकविछायासूतान्वणसुरव ॥
इंद्राद्यान्विबुधान्गुरुश्चजननीतातंत्यनेताभिधंनत्वार्यान्वितनोमिमाधवसुरवान्धर्माब्धिसारंमुखं ॥ ३ ॥ दृष्ट्वापूर्वनिबंधान्निर्णयसिं
धुक्रमेणसिद्धयान् ॥ प्रायेणमूलवचनान्युज्झित्यलिरवामिबालबोधाय ॥ ४ ॥ ॥ तत्रकलःषड्विधः ॥ वत्सरअयनंऋतुमासः ॥ प
क्षोदिवसइति ॥ वत्सरःपंचधाचांद्रःसौरःसावनोनाक्षत्रोबार्हस्पत्यइति ॥ शुक्लप्रतिपदादिदशांतैश्चैत्रादिसंज्ञैर्द्वादशभिर्मासैश्चतुः
पंचदशाधिकशतत्रयदिनैःसतिमलमासेत्रयोदशभिर्मासैश्चांद्रोवत्सरः ॥ चांद्रस्यैवप्रभवोविभवःशुक्लइत्यादयःषष्ठिसंज्ञाः ॥ मेषादि
षुद्वादशराशिषुरविशुक्तेषुपंचषष्ट्यधिकशतत्रयदिनैःसौरवत्सरःसंपद्यते ॥ षष्ट्युत्तरशतत्रयदिनैःसावनःवक्ष्यमाणैर्द्वादशभिर्नाक्षत्र
मासैर्नाक्षत्रोवत्सरःसचचतुर्विंशत्यधिकशतत्रयदिनैःस्यात् ॥ मेषाद्यान्प्रथमराशौबृहस्पतिनाशुक्तेबार्हस्पत्यः ॥ सचएकषष्ट्यधिक
शतत्रयसंख्यादिनैर्भवति ॥ कर्मादौसंकल्पेचांद्रवत्सरएवस्मर्तव्यानान्यः ॥ अयनंद्विविधं ॥ दक्षिणसुत्तरंच ॥ सूर्यस्यकर्मसंक्रांतिमा
रभ्यषट्पराशिभोगेनदक्षिणं ॥ मकरसंक्रांतिमारभ्यषट्पराशिभोगेनोत्तरायणं ॥ ऋतुद्विविधः ॥ सौरश्चांद्रश्च ॥ मीनारंभोमेषारंभोवा

प.
१

१

सूर्यस्वराशिद्वयभोगात्मकोवसंतादिषट्संज्ञकः॥सौरऋतुः॥चैत्रमारभ्यमासद्वयात्मकोवसंतादिषट्संज्ञकश्चांद्रः॥मलमासेतु
किंचिदुननवतिसंख्यैर्दिनश्चांद्रऋतुः॥श्रौतस्मार्तादौचांद्रऋतुस्मरणंप्रशस्तं॥मासश्चतुर्द्धा॥चांद्रःसौरः॥सावनोनाक्षत्रइति
॥शुक्लपदिपदादिरमांतःकृष्णप्रतिपदादिपूर्णिमांतोवाचांद्रोमासःतत्रापिशुक्लादिर्मुख्यः॥कृष्णादिस्तविंध्योत्तरएवग्राह्याः
॥अथमेवचैत्रादिसंज्ञकः॥कर्मादौस्मृतव्यः॥केचिन्मीनराशिमारभ्यसौराणांचैत्रादिसंज्ञामाहः॥अर्कसंक्रांतिमारभ्योत्तरसंक्रा
त्यविधिःसौरोमासः॥त्रिंशद्दिनैःसावनः॥चंद्रस्याश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्रभोगेननाक्षत्रोमासः॥प्रतिपदादिपूर्णिमांतः
शतकूपक्षः॥प्रतिपदादिदर्शांतःकृष्णापक्षः॥दिवसःषष्टिघटिकात्मकः॥इतिधर्मसिंधुसारेप्रथमोद्देशः॥१॥॥अथसं-
क्रांतिनिर्णयउच्यते॥॥मेघेसूर्यसंक्रांतोप्रागूर्ध्वंपंचदशपंचदशघटिकाःपुण्यकालः॥दशदशेत्येकेवृषेपूर्वाःषोडश॥मिथुने
पराःषोडशकर्केपूर्वाःस्त्रिंशत्सिंहेपूर्वाःषोडशकन्यायांपराःषोडश॥तूलायांप्रागूर्ध्वंचपंचदशपंचदशदशदशइत्येके॥
वृश्चिकेपूर्वाःषोडशधनुषिपराःषोडश॥मकरेपराश्चत्वारिंशत्॥कुंभेपूर्वाःषोडश॥मीनेपराःषोडश॥घटिकाद्वयाद्यल्पदि
नशेषेमिथुनकन्यामीनेधनुषपिमकरेपिपूर्वाएवपुण्याः॥प्रभातेघटिकाद्वयाद्यल्पकालेवृषसिंहवृश्चिककुंभेषपिकर्केपिप-
राएवपुण्याःप्रभातेककसंक्रांतोपूर्वदिनेपुण्यमित्येके॥रात्रौसंक्रमेमध्यरात्रादवाक्संक्रांतोपूर्वदिनोत्तरार्धेपुण्यमध्यरात्रा

त्परतःसंक्रांतौपरदिनस्यपूर्वार्धंपुण्यं॥निशीथमध्यएवसंक्रांतौदिनद्वयेपिपूर्वदिनोत्तरार्धंपरदिनपूर्वार्धंचपुण्यं॥इदंमकरक-
 र्कोतिरिक्तसर्वत्ररात्रिसंक्रमेज्ञेयं॥अयनेतुमकरेरात्रिसंक्रमेसर्वत्रपरदिनमेवपुण्यं॥रात्रौककेसंक्रांतौपूर्वदिनमेवपुण्यं॥सूर्यास्तोत्तरप-
 टिकात्रयंसायंसंध्यातत्रमकरसंक्रमपूर्वेदिनेपुण्यं॥सूर्योदयात्प्राक्घटिकात्रयप्रातःसंध्यातत्रककेसंक्रांतौपरदिनेपुण्य-
 मितिसंध्याकालेविशेषोज्योतिःशास्त्रेप्रसिद्धः॥अथदानं॥मेषेमेषदानं॥वृषेगोदानं॥मिथुनेवस्त्रान्नादिदानं॥कके-
 घृतधेनुः॥छत्रसूवर्णंचसिंहे॥कन्यायांगृहंवस्त्रंच॥तुलायांतिलागोरसाश्चदेयाः॥वृश्चिकेदीपः॥धनुषिवस्त्रयानंच
 ॥मकरेकाष्ठान्यग्निश्च॥कुंभेगौर्जलंतृणंच॥मीनेभूमिमालाश्चदेयाः॥एवमन्यान्यपिदानानिद्रष्टव्यानि॥अयनसंक्रांतौमे-
 षतुलासंक्रांतौचपूर्वत्रिरात्रमेकरात्रवोपोष्यस्नानदानादिकार्यं॥चरमोपोषणंसंक्रांतिमत्यहोरात्रेपुण्यकालवत्यहोरात्रेवायथा-
 पतेत्तथाकार्यंअयमुपवासःपुत्रवद्गृहस्थभित्तेनपापक्षयकामेनकार्यःकाम्योनतुनित्यःसर्वसंक्रांतिषुपिंडरहितंश्राद्धंकार्यं
 ॥अयनद्वयेतुनित्यंयथावत्तत्संक्रांतिषुदानादिकंकर्तव्यंतथैवनाभ्यःपूर्वमयनांशप्रवृत्तौतत्संक्रांत्युचितस्नानदानादि-
 कंकर्तव्यं॥अयनांशाज्योतिःशास्त्रेप्रसिद्धः॥तेचदानांद्वादशाधिकसप्तदशशतसंख्याकेशालिवाहनशकेएकविंशतिरय-
 नांशाइत्येकविंशतितमेदिनेपूर्वमयनांशपर्वकालइतिपर्यवसितोःर्थःएवंन्यूनाधिकशकेउत्थं॥वृषसिंहवृश्चिककुंभेषु

संक्रांतिषु विष्णुपदसंज्ञा ॥ मिथुनकन्याधनुमीनिषु संक्रांतिषु षडशीतिसंज्ञा ॥ मेषतुल्योर्विषुवसंज्ञा ॥ कर्कमकरयोरयनसं
ज्ञा ॥ एतासु चतुर्विधासूत्रोत्तरं पुण्याधिक्यं ॥ मंगलकृत्येषु सर्वसंक्रांतिषु विशेषेण पूर्वतः परतश्च षोडशघटिकास्त्याज्याः
चंद्रादिसंक्रांतिषु तु पूर्वत्र परत्र च मिलित्वा क्रमेण हेनवहे चतुरशीतिः षट्सार्धशतं च घटिकास्त्याज्याः ॥ रात्रौ संक्रमणे ग्रहणाव
द्रात्रावेव स्नानदानादिकं कर्तव्यमिति केचित् ॥ रात्रौ संक्रमणेऽपि दिवैव स्नानादिकं न तुरात्राविति तु सर्वसंमतं बहुदेशाचारश्चैवं
॥ यस्य जन्मक्षैरविसंक्रमस्तस्य धनक्षयादिपीडा तत्परिहारार्थं पद्मपत्रादियुक्तजलनस्नानं ॥ विषुवायनयोरहि संक्रमे पूर्वा
पररात्रौ तदङ्गि च अध्यापनाध्ययने च वर्जयेत् ॥ रात्रिसंक्रमे पूर्वापरदियनयोस्तद्रात्रौ च वर्जयेत् ॥ एवं पक्षिणी संक्रांतिद्वादश
ग्रहरपर्यंतमनध्यायादिकमिति तात्पर्यं ॥ अन्याऽपि विशेषोऽयनसंक्रांतौ वक्ष्यते ॥ ॥ इति संक्रांत्युद्देशो द्वितीयः ॥ ॥ अथ
मलमासः ॥ स द्विविधः अधिमासः क्षयमासश्च ॥ संक्रांतिरहितो मासोऽधिमासः ॥ संक्रांतिद्वययुक्तो मासः क्षयमासः ॥ पूर्वाधि
मासादुत्तरोधिमासस्त्रिंशत्तममासमारभ्याष्टस्रनवस्रवामासे धन्यतमो भवति ॥ क्षयमासस्तएकचत्वारिंशदधिकशतसंख्येव
र्षेषु भवति न त्वधिकमासवदल्पकालेन क्षयमासः कार्तिकमार्गशीर्षेषु न्यतमो भवति नेतरः ॥ यस्मिन् वर्षे क्षयमासस्तस्मिन् वर्षे
ऽधिकमासद्वयं ॥ क्षयमासात्पूर्वमेकोधिकमासः ॥ क्षयमासानंतरमेकोधिकमास इति ॥ अथाधिमासादाहरणं ॥ चैत्रामावास्या

यांमेषसंक्रांतिः॥ ततः शुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यापर्यंतं संक्रांतिर्नास्ति॥ ततः शुक्लप्रतिपदि वृषभसंक्रांतिरिति॥ पूर्वासंक्रांति
रहितो मासोधिकवैशाखसंज्ञः॥ वृषभसंक्रांतियु तस्तशब्दवैशाखसंज्ञः॥ ॥ अथ क्षयमासोदाहरणं॥ ॥ भाद्रपदकृष्णामा
वास्यायां कन्यासंक्रांतिस्तत आश्विनोधिकमासः॥ शरद्धाश्विनप्रतिपदितुलासंक्रांतिः कार्तिकशुक्लप्रतिपदि वृश्चिकसंक्रांतिः॥
ततो मार्गशीर्षशरद्धप्रतिपदि धनुःसंक्रांतिस्तस्मिन्नेव मासे मावास्यायां मकरसंक्रांतिरिति धनुर्मकरसंक्रांतिद्वययुक्त एको मासः क्ष
यमाससंज्ञकः॥ सच मार्गशीर्षबौषाख्यमासद्वयात्मक एको मासो ज्ञेयः॥ तस्य प्रतिपदादि तिथीनां पूर्वार्द्धे मार्गशीर्ष उत्तरार्द्धे पौष
इत्येवं सर्व तिथीनां मासद्वयात्मकत्वात्॥ अत्र तिथिपूर्वार्द्धे मृतस्य मार्गशीर्षे प्रत्यब्दश्राद्धं॥ उत्तरार्द्धे मृतस्य पौषे एवं जनने वर्धा
पमानादिविधिरपि॥ तत ऊर्ध्वमाघामावास्यायां कुंभसंक्रांतिः॥ ततः फाल्गुनोधिमासः॥ शुद्धफाल्गुनशुक्लप्रतिपदि मीनसंक्रां
तिः॥ एवं पूर्वापराधिमासद्वययुक्तः॥ क्षयमासोयस्मिन् वर्षे तत्र त्रयोदशमासात्मकं किंचिद्दूननवत्याधिकशतत्रयदिनैर्वर्षं॥ तत्र
क्षयमासात्पूर्वोऽधिमासः॥ संसर्पसंज्ञः॥ सर्वकर्माहः शभकर्मणि न त्याज्यः॥ अहस्पतिसंज्ञः क्षयमासादुत्तरभाज्यधिमासश्च
सर्वकर्मस्तवर्ज्यः॥ एवं त्रिवत्सरांतस्थः॥ केवलोऽधिकमासोपि वर्ज्यः॥ तत्र वर्ज्यावर्ज्यनिर्णयः॥ ॥ अनन्यगतिकं नित्यं नैमित्तिकं
कंकाम्यं चाधिमासक्षयमासयोः कर्तव्यं॥ सगतिकं नित्यं नैमित्तिकं काम्यं च वर्ज्यं॥ ॥ तथाहि॥ ॥ संध्याग्निहोत्रादि नित्यं ग्र

हृणस्नानादिनैमित्तिकं कारीर्यादिकं रक्षोगृहीतजीवनार्थं रक्षोघ्नेष्व्यादिकं च काम्यं मलमासेऽपि कार्यं ॥ ज्योतिषोमादिनित्यं
जातेष्व्यादिनैमित्तिकं पुत्रकामेष्व्यादिकाम्यं च मलमासोत्तरं शुद्धमास्येव कर्तव्यं ॥ आरब्धकाम्यस्य मलमासेष्वनुष्ठानं ॥ नू-
तनारंभः समाप्तिश्च न कर्तव्यं ॥ तथा पूजालोपादिनिमित्तकपुनर्मूर्तिप्रतिष्ठांगमाधानाद्यन्नप्राशनांतसंस्कारान्प्राप्तकान् अ-
नन्यगतिकान् ज्वरादिरोगशांतिमलस्ययोगेश्राद्धं मृतादिकं नैमित्तिकप्रायश्चित्तं नित्यश्राद्धं ऊनमासिकादिश्राद्धानि दर्शश्राद्धं
च मलमासेपि कुर्यात् ॥ चैत्रादौ मलमासे मृतानां कदाचिद्दुःकालेन तस्मिन्नेव चैत्रादौ मलमासे प्राप्ते मलमासे एव प्रति सांव-
त्सरिकं श्राद्धं कर्तव्यं ॥ चैत्रादौ शुद्धमासे मृतानां तु प्रत्याब्धिकं श्राद्धं मलमासे न कर्तव्यं श्राद्धे एव कार्यं ॥ श्राद्धमासे मृतानां प्रथमा-
ब्धिकं तु मलमासे एव कार्यं ॥ न श्राद्धे ॥ द्वितीयाब्धिकं तु श्राद्धे एव ॥ एकादशां हांतकर्मसंपिंडीकरणं च मलेपि कार्यं ॥ द्वितीयमा-
सिकादिश्राद्धं तु मले शुद्धत्वात्त्वा द्विवारं कर्तव्यं ॥ एव च यत्र द्वादशमासिकं अधिकमासे प्राप्तं तस्य मले श्राद्धे च द्विवारं कृत्वा उना-
ब्दकाले उनाब्धिकं च कृत्वा चतुर्दशमासे प्रथमाब्धिकं कार्यं ॥ यस्मिन् वर्षे क्षयमासा व्यवहितो धिमासः यथा कार्तिको धिमासस्तद्दु-
त्तरो मासो वृश्चिकधनुः संक्रातियुक्तत्वात्क्षयसंज्ञकस्तत्र कार्तिकमासस्थं प्रत्याब्धिकं पूर्वधिमासे उत्तरे क्षयमासे च कार्यं ॥ तत्र
पि क्षयाद्भवति पूर्वमासा यथा धिनो धिमासो मार्गशीर्षः ॥ क्षयमात्रस्तत्रापि आश्विनमासगतं श्राद्धं अधिकेशुद्धे वा श्विने कार्यं ॥ इयोरपि

कर्माहंत्वादिति भाति ॥ व्यवहितक्षयमासगतत्वाद्भिक्रंक्षयमासे एव कार्ये ॥ तथा पूर्वोक्तमार्गशीर्षक्षयोदाहरणे मार्गशीर्षगतं पौष
गतं चाब्दिकमेकस्मिन्नेव मासे तिथिपूर्वार्धादिभागं विनैव कार्यमिति फलितं ॥ ॥ अथ मलमासे वज्यानि ॥ ॥ उपाकर्मात्सर्जने
अष्टकाश्राद्धानि गृहप्रवेशश्चूडामौंजीबंधविवाहास्तीर्थादियान्त्रावास्तुकर्म अधिके वज्यानि ॥ देवप्रतिष्ठाकूपारमाद्यत्सर्गः ॥
चूतनवस्त्रालंकारधारणं तुलापुरुषादिमहादानानियज्ञकर्माधानमपूर्वतीर्थदेवदर्शनसंन्यासः काम्यवृषोत्सर्गः राजाभिषेको व्र-
तानिसगतिकमन्त्रप्राशनसमावर्तनमतिक्रान्तनामकर्मादि संस्काराः पवित्रारोपणदमनार्पणेश्रवणाकर्मसर्पबल्यादिपाकसं-
स्थाः शयनपरिवर्तनाद्यत्सवः ॥ शपथदिव्यादिकर्मैतानिमले वज्यानि ॥ निमित्तिकानिरजोदोषशांतिविच्छिन्नाधानपुनः प्रति-
ष्ठादीनियदिनिमित्तानंतरमेव क्रियंते तदानमलमासाद्दिदोषः ॥ कालातिपत्तौ तु शूद्धे एव कर्तव्यानि ॥ आग्रयणं दुर्भिक्षसंक-
टे मलमासे कार्ये ॥ अन्यथा शूद्धे एव युगादिमन्वादिश्राद्धानां मासद्वये व्यावृत्तिः ॥ क्षयात्पूर्वाधिमासः संसर्पसंज्ञकः पूर्वमुक्तस्तत्र चू-
डाकर्मघतबंधविवाहाग्न्याधानयज्ञात्सवमहालयराजाभिषेका एव वज्याः ॥ नान्यानि कर्माणि ॥ अपूर्ववृत्तारंभो व्रतसमाप्तिश्च म-
लमासेन भवति ॥ स पूर्वमाघस्नानादेः क्षयमासे प्यारंभसमाप्ती इति मकरसंक्रान्तियुक्तक्षयमासगतपूणिमायां माघस्नानमारभ्य
संक्रान्तियुतमाघपौर्णमास्यां समापनीयं एवं कार्तिके व्यूह्यं ॥ यत्र वैशाखादिरधिकस्तत्र वैशाख नादिमासव्रतानां चैत्रपौर्ण-

मास्यामारब्धानांशुद्धवैशाखपूर्णिमास्यांसमाप्तिरिति तेषां मासद्वयमनुष्ठानं ॥ यन्मलमासेवर्ज्यमुक्तं तद्गुरुशुक्रास्तबाल्यवार्धकेषुपिज्ञे
षं ॥ तत्रास्तात्याकृसप्ताहं वार्धकं उदयानंतरं सप्ताहं बाल्यमिति मध्यमः पक्षः पंचदशाहदशाहपंचाहत्र्यहादिपक्षा आपदनापदादिवि
षयतया देशकालविशेषपरतया च योज्याः ॥ अथ वर्ज्यावर्ज्यनिर्णयः ॥ सिंहस्थे गुरावपिज्ञेयः ॥ तत्र विशेष उच्यते ॥ कर्णवेधचौलमौ
जीबंधनविवाहदेवयात्रा ब्रतवास्तुकर्मदेवप्रतिष्ठासत्यासाविशेषतो वर्ज्या इति ॥ ॥ अथ सिंहस्थापवादः ॥ ॥ मघानक्षत्रग-
तेसिंहांशुगते च गुरोः सर्वदेशेषु सर्वमांगलिककर्मणां निषेधः ॥ सिंहांशुत्तरंगोदादक्षिणभागीरथ्युत्तरे सिंहस्थदोषो नास्ति ॥ गंगागोदा
मध्यदेशेषु सर्वसिंहस्थे विवाहव्रतबंधयोर्दोषः ॥ अन्यकर्माणि सिंहांशुत्तरं सर्वदेशेषु कर्तव्यानि ॥ मेषस्थे सूर्ये सर्वदेशेषु सर्वमांगलि
ककर्माणां सर्वसिंहस्थे न दोषः ॥ क्वचिदृषस्थे क्वपि दोषाभाव उक्तः ॥ अत्र सिंहस्थे गुरोर्गोदावरीस्नानं कन्यागते कृष्णास्नानं महापु
ण्यं गोदावर्यायात्रिकाणां मुंडनोपवासावावश्यकौ न तु तत्तीरवासिनां ॥ गर्भिण्यामपि भार्यायां विवाहादिमंगलोत्तरमपि गोदावर्या
मुंडने दोषो नास्ति ॥ गयागोदावरीयात्रायां मलमासगुरुशुक्रास्तादिदोषो नास्ति ॥ मलमासे ब्रतविशेषो न्यत्र ज्ञेयः ॥ ॥ इति मलमा
सगुरुशुक्रास्तसिंहगुरुवर्ज्यावर्ज्यनिर्णयस्तृतीयोद्देशः ॥ ॥ अथ तिथिनिर्णये सामान्यपरिभाषा ॥ ॥ तिथिर्द्विविधा पूर्णा सरवं-
डा च ॥ सूर्योदयमारभ्य षष्ठिनाडिकाव्याप्ता पूर्णा ॥ एतदन्या सरवंडा ॥ सरवंडापि द्विविधा ॥ शुद्धा विद्धा च ॥ सूर्योदयमारभ्यास्तम

षपयेतं विद्यमानाशिवरात्र्यादौ निशीथपयेतं विद्यमानाचरं ह्यतदन्याविधा ॥ वेधोपि द्विविधः ॥ प्रातर्वेधः ॥ सायंवेधश्च ॥ सूर्यो
 दयोत्तरं षट् घटिकापरिमिततिथ्यंतरस्पर्शात्मकः प्रातर्वेधः ॥ सूर्यास्तात्प्राक् षट् घटिकापरिमिततिथ्यंतरस्पर्शः सायंवेधः ॥ एकाद
 शीव्रतविषये तु वेधो वक्ष्यते ॥ क्वचित्तिथिविशेषे वेधाधिगम्यं ॥ पंचमीद्वादशीनाडोभिः षष्ठीविद्धां करोति ॥ ॥ दशमीपंचदशभिरे
 कादशीवेधकृत् ॥ चतुर्दशीअष्टादशनाडोभिः पंचदशीविध्यति ॥ विद्धाश्चतितथयः क्वचित्कर्मणिग्रात्याः कुत्रचिस्याज्याश्च भवंति
 तत्रसंपूर्णाशुद्धाचतितथिः प्रायेणनिर्णयनापेक्षतेसंदेहाभावात् ॥ निषेधविषये सरखंडापिननिर्णयाहौ ॥ निषेधस्तु निवृत्त्यात्माक
 लमात्रमपेक्षते इतिवचनेनाष्टम्यादिषु नारिकेलादिभक्षणनिषेधादेस्तत्कालमात्रव्याप्ततिथ्यपेक्षणात् ॥ विहितव्रतादिविषये
 तु निर्णयउच्यते तत्रकर्मणोयस्ययः कालस्तत्कालव्यापिनीतिथिर्ग्रात्या ॥ यथाविनायकादिव्रते मध्याह्नादौ पूजाविधानात् ॥ मध्या
 ह्नादिव्यापिनीदिनद्वये कर्मकालव्याप्तावव्याप्तौ वायुग्मवाक्यादिना पूर्वविद्धायाः परविद्धायावातिथेर्ग्रात्यत्वं ॥ युग्मवाक्यंतु ॥
 युग्माग्नि युगभूतानां षण्मन्योर्वसरंधयोः ॥ रुद्रेणद्वादशीयुक्ताचतुर्दश्याचपौणिमा ॥ प्रतिपद्यप्यमावास्यातिथ्योर्युग्मं महाफ
 लमिति ॥ युग्मं द्वितीया अग्निस्तृतीया ॥ द्वितीयातृतीयाविद्धाग्रात्या ॥ द्वितीयातृतीयाविद्धाग्रात्येत्येवं द्वितीयातृतीयाथोर्युग्मं
 चतुर्थीपंचम्योर्युग्मं षष्ठीसप्तम्योर्युग्मं अष्टमीनवम्योर्युग्मं एकादशीद्वादशयोर्युग्मं चतुर्दशीपौर्णमास्योर्युग्मं अमावास्याप्रतिपदे

र्युग्ममित्यर्थः क्वचिच्चतुर्थीगणनायस्यमातृविद्धाप्रशस्यते इत्यादिविशेषवाक्यैर्ग्रोह्यत्वनिर्णयः ॥ वचनवशेनग्राह्यायास्तियेकर्म
कालेसत्त्वाभावेसाकल्यवचनैः सत्त्वंभावनीयं ॥ तानिच ॥ यांतिथिसमनुप्राप्यउदयंयातिभास्करः ॥ सातिथिः सकलाज्ञेयास्नानदान
जपादिषित्यादीनि ॥ यांतिथिसमनुप्राप्ययात्यस्तंयामिनीपतिः ॥ सातिथिः सकलाज्ञेयास्नानदानादिकर्मसु ॥ उदयोत्तरं द्विसु
हूर्ताधिकस्यास्तात्प्राक्त्रिसुहूर्ताधिकस्यप्रायेणेयं द्विविधासाकल्यव्याप्तिर्ज्ञेया ॥ ॥ इतिसामान्यनिर्णयश्चतुर्थोद्देशः ॥ ॥
कर्मविशेषेनिर्णयः ॥ ॥ कर्माणिद्विविधानि ॥ ॥ दैवानिचपित्र्याणिच ॥ दैवानिषड्विधानि ॥ एकभक्तनक्तयाचितोपवासव्रतदाना
ख्यानि ॥ मध्यान्हे एकवारमेकान्नभोजनमेकभक्तं ॥ रात्रावेवप्रदोषकाले भोजनंनक्तं ॥ याचनांविनातद्दिनेलब्धस्यान्नादेभोजनमया
चितं ॥ दिनांतरलब्धस्यापिपाचकंस्त्रीपुत्रादिकंप्रतियाचनमंतरेणभोजनमयाचितमितिकेचित् ॥ अहोरात्रेभोजनाभावउपवा
सः पूजाद्यात्मकः कर्मविशेषोव्रतं ॥ स्वत्वनिवृत्तिपूर्वकंपरस्वत्वोत्पादनंदानं ॥ तानिच एकभक्तादीनि क्वचिद्दृतांगतयाविहितानि
निक्वचिदेकादश्याद्यपवासप्रतिनिधितयाविहितानि क्वचित्स्वतंत्राणि इति त्रिविधानि ॥ तत्रान्यागानां प्रतिनिधिभूतानांचतत्स
धानवशेननिर्णयः ॥ ॥ स्वतंत्राणांनिर्णयउच्यते ॥ ॥ तत्रदिनंपंचधाविभज्यप्रथमभागः प्रातः कालोज्ञेयः द्वितीयः सं
गवः ॥ तृतीयोमध्यान्हः ॥ चतुर्थोपराण्हः ॥ पंचमः सायान्हः ॥ सूर्योस्तोत्तरं त्रिसुहूर्तः प्रदोषः ॥ तत्रैकभक्तेमध्यान्हव्यापिनी

ध.सिं-
६

निधिग्राह्या ॥ तत्रापि दिवार्धसमयेतीते त्रिंशत्घटिका मध्यमदिनमानेन षोडशादिघटित्रयं मुखो भोजनकालः तत ऊर्ध्वं
आसायंगौणकालः ॥ अत्र पूर्वघुरेव मुखकाले व्याप्तिः परे घुरेव व्याप्तिः उभये द्विव्याप्तिः ॥ उभयत्रापि व्यास्यभावः ॥ उभयत्र
साम्येनैकदेशव्याप्तिर्वैषम्येणैकदेशव्याप्तिरिति षट्पक्षा भवन्ति ॥ तत्र पूर्वघुरेव मुखकाले ग्राह्यनिधिसत्त्वे पूर्वैव ॥ परत्रैव सत्त्वे
परैवेत्यसंदेहः ॥ उभयत्रापि पूर्णव्यापित्वे युग्मवाक्यान्निर्णयः ॥ उभयत्र व्यास्यभावे पूर्वैव गौणकालव्याप्तिसत्त्वात् ॥ साम्येनैकदेश
व्याप्तौ पूर्वा ॥ वैषम्येणैकदेशव्याप्तौ दिनद्वयेपि कर्मपर्याप्तितिथिलाभे युग्मवाक्यान्निर्णयः ॥ कर्मपर्याप्तितिथ्यलाभे पूर्वैवेति ॥ इत्ये
कमक्तं ॥ अथ नक्तं ॥ तत्र सूर्यास्तोत्तरत्रिमुहूर्तात्मकप्रदोषव्यापिनीतिथिर्नक्ते ग्राह्या ॥ अन्यतरदिने तद्ग्राप्तौ तदेकदेशस्य शैवा
सैव ग्राह्या ॥ भोजनत्वस्तोत्तरं घटिकात्रयसंध्याकालं त्यक्त्वा भोजनकार्ये संध्याकाले भोजननिद्रामैथुनाध्ययनवर्जनात् ॥ यतिभि
रपुत्रविधुरैर्विधवाभिश्च नक्तं सायान्द्विव्यापिन्यां दिनाष्टमभागे कार्यं ॥ रात्रौ तेषां भोजननिषेधात् ॥ एवं सौरनक्तमपि सायान्द्विव्यापि
न्यादि वैवकार्यम् ॥ दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौ परा ॥ दिनद्वये प्रदोषव्यास्यभावे परतत्रैव ॥ सायान्हेदिनाष्टमे नक्तं कार्यं ॥ नतुरात्रौ ॥
साम्येनैकदेशव्याप्तौ परैव ॥ वैषम्येण प्रदोषैकदेशव्याप्तौ तदाधिक्यवती पूर्वापि ग्राह्या ॥ यदि पूजाभोजनपर्याप्तं तदाधिक्यं लु
प्यते ॥ नोचंत्साम्यपक्षवदुत्तरैवनत्त्वाधिक्यवशात्पूर्वैवेति ॥ नक्तघ्नतभोजनं वैधत्वाद्द्रविवासरसंक्रांत्यादावपिरात्रावेव कार्यं

प.
१

६

॥ रविवारादौ रात्रिभोजननिषेधस्य रागप्राप्तभोजनपरत्वात् ॥ एकादश्याद्युपवासप्रत्याम्नायभूतं नक्तं तूपवासनिर्णयदिने एवे-
ति ॥ अथाचितस्य त्वहोरात्रसाध्यत्वाद्दुपवासवनिर्णयपित्र्याणामपराणहादिव्यापित्वेन निर्णयस्तत्तत्प्रकरणे वक्ष्यते ॥ एकभक्त-
नक्तायाचितोपवासानां पूर्वतिथावनुष्ठितानां परेद्यस्तिथ्यंते पारणं ॥ यामत्रयोर्ध्यागामिन्यां तिथौ प्रातः पारणमिति सर्वत्र ज्ञेयमि-
ति माधवः ॥ ॥ इत्येकभक्तादिनिर्णयः पंचमोद्देशः ॥ ॥ अथ व्रतपरिभाषा ॥ ॥ तत्र स्त्रीशूद्राणां द्विरात्राधिकोपवासेना-
धिकारः ॥ स्त्रीणामपि भर्तृनुज्ञां विना व्रतोपवासादौ नाधिकारः ॥ उपवासदिने श्राद्धदिने च काष्ठेन दंतधावनं न कार्यं ॥ पर्णादिना द्वा-
दशगंडुषैर्वा कार्यं ॥ जलपूर्णताम्रपात्रं गृहित्वोदङ्मुखः प्रातरुपवासादिव्रतं संकल्पयेत् ॥ अपूर्वव्रतारं भो व्रतो घापनं च मलमासे
गुर्वाद्यस्ते वैधृतिव्यतिपातादिदुर्योगे विष्टौ क्रूरवारनिषिद्धे दशादितिथौ न भवति ॥ एवं खंडतिथावपि न भवति ॥ उदयस्थातिथिर्या-
हिन भवद्दिनमध्यभाक् ॥ सारखंडानव्रतानां स्यादारंभश्च समापनमिति सत्यव्रतोक्तेः ॥ क्षमासत्यं दयादानं शौचमिंद्रियनिग्रहः ॥ दे-
वपूजा च हवनं संतोषस्तेयवर्जनम् ॥ सर्वव्रथयंधर्मः ॥ अत्र होमो व्याहृतिभिः काम्यव्रते विशेषो ज्ञेयः ॥ यद्देवताया उपोषणव्रतं
तद्देवताजपस्तथ्यानं तत्कथाश्रवणं तदर्चनं तन्नामकीर्तनश्रवणादिकं कार्यं ॥ उपवासे अन्नावलोकनगंधादिकमभ्यंगतांबूलम-
नुलेपनं च त्यजेत् ॥ सप्तर्षिकस्त्रीणां सौम्यव्रते अभ्यंगतांबूलादिनवर्ज्यं ॥ अष्टैतान्यव्रतानि आपोमूलं फलंपयः ॥ हविर्ब्राह्मण

काम्याचशुरोर्वचनमौषधं ॥ प्रमादादिनाव्रतभंगेदिनत्रयमुपोष्यक्षौरं कृत्वा पुनर्व्रतं कुर्यात् ॥ अशक्तोपवासप्रतिनिधिरेकब्राह्मण
भोजनं तावत्थनादिदानं वासहस्त्रगाथत्रीजपोवाद्वादशप्राणायामावाप्रायश्चित्तं ॥ स्वीकृतं व्रतं कर्तुमशक्तः प्रतिनिधिना कारयेत् ॥
पुत्रः पत्नी भर्ता भ्राता पुरोहितः सखा चैति प्रतिनिधयः पुत्रादिः पित्राद्यद्वेषेन व्रतं कुर्यात् स्वयमपि व्रतफलं लभते ॥ असहज्जलपा
नाच्च सकृत्तांबूलचर्वणात् ॥ उपवासः प्रणश्येत् दिवा स्वापाच्च मैथुनात् ॥ स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणं ॥ संकल्पो ध्याय-
श्चक्रियानि वृत्तिरेव चैत्यदृष्टिधर्मैथुनं ॥ प्राणसंकटे त्वसकृज्जलपाने दोषो नास्ति ॥ चर्मस्थं जलं गोभिन्नक्षीरं मसूरं जंबीरफलं शक्तिचूर्णं
मित्यामिषगणो ब्रतैव ज्यैः ॥ अशुपातक्रोधादिनासद्यो व्रतनाशः परान्नभोजने चापियस्यान्नंतस्य तत्फलं ॥ तिलमुद्गभिन्नचणका
दिकोशीधान्यमाथादिकं मूलकचैत्यवमादिक्षारगणं लवणमधुमासादिकं च व्रजेत् ॥ श्यामाकाश्चैव नीवारागोधूमाश्च व्रते हिताः
व्रीहिमुद्गचवतिलकंगुक्लापादिवान्यं रक्तेतरमूलकंसूरणादिकदः संधवसामुद्रलणोगव्यदधिसर्पिर्दुग्धानिपनसफलमाषफलं नारिकेलं
हरीतकीपिप्यलीजीरकं शुंठीति तिर्णाकदलीलवलौधात्रीफलानि गुडं तरुक्षविकारइत्येतान्यतैलपक्वानि हविष्याणि ॥ गव्यं तक्रं मा-
हिषं घृतमपि क्वचित् ॥ अनुक्तप्रविधिस्थले माषादिपरिमितस्रवणं रजतादिप्रतिमापूज्या ॥ द्रव्यानुक्तावाज्यहोमः ॥ देवतानुक्ते
प्रजापतिः मंत्रानुक्तौ समस्तव्याहृतिः संख्यानुक्तावद्योत्तरशतमष्टाविंशतिरष्टौवाहोमसंख्या ॥ उपवासे कृते ब्राह्मणभोजनं

त्सांगतार्थे उद्यापनात्सुक्तौगांस्सुवर्णं वा दद्यात् ॥ विप्रवचनाद्भूतसांगता ॥ विप्रवचनं दक्षिणां दत्त्वेव ग्राह्यं ॥ सर्वत्र गृहीतव्रत
त्यागे चांडालतुल्यत्वं ॥ विधवाभिर्व्रतादौ चित्ररक्तादिवस्त्रं न धारयेत्तमवधार्य ॥ सूतकादौ स्त्रीणां रजोदोषादौ ज्वरादौ च गृहीत
व्रतादौ शारीरमिथमान्स्वयं कुर्यात् ॥ पूजादिकमन्यद्वाराकारयेत् ॥ अपूर्वारं भक्तसूतकादौ न भवति ॥ काम्ये प्रतिनिधिर्नास्ति नित्ये नै
मित्तिके च सः काम्येषु पत्रमादर्धकंचित्प्रतिनिधिं विदुः ॥ न स्यात्प्रतिनिधिर्मंत्रस्वामिदेवाग्नि कर्मसु ॥ नापि प्रतिनिधातव्यं निषिद्धं
वस्तुकुत्रचित् ॥ व्रतादिसन्निपाते दानहोमाद्यविरुद्धं क्रमेण कार्यं ॥ विरुद्धे तु नक्तभोजनोपवासादापेकं स्वयं कृत्वान्यपुत्रभार्यादिनाकारयेत् ॥ यत्र चतु
र्दश्याष्टम्यादौ दिवा भोजननिषेधो व्रतांतरपारणाचप्राप्ता तत्र भोजनमेव कार्यं ॥ पारणायाविधिप्राप्तत्वात् ॥ निषेधस्तुरागप्राप्तभोज
नपरः ॥ एवं रविवारादौ संकष्टचतुर्थ्यादि व्रते रात्री भोजनमेव कार्यं ॥ यत्राष्टम्यादौ दिवा भोजननिषेधो रात्रौ तुरविवारादिप्रयुक्त
भोजननिषेधस्तत्रार्थप्राप्त उपवासः ॥ यत्र तु पुत्रवत् गृहस्थस्य संक्रांत्यादावुपवासोपि निषिद्धो भोजनस्याष्टम्यादिप्रयुक्तनिषे
धस्तत्र किंचिद्द्रक्ष्यं प्रकृत्योपवास एव कार्यः ॥ चांद्रायणादौ एकादश्यादिप्राप्तोग्राससंख्या नियमेन भोजनमेव कार्यं ॥ एवं कृच्छ्रा
दिव्रतेपि ॥ एवं एकादश्यामेकांतरोपवादिप्रयुक्तपारणायां प्राप्तायां जलपारणं कृत्वोपवसेत् ॥ एवं द्वादश्यां मासोमवासश्चाह्न-
दोषादिप्रयुक्तपारणाप्रतिबंधे जलपारणं कार्यं ॥ एकादश्यादौ संक्रमे पुत्रवद्गृहस्थोपवासनिषेधे एकादश्या उपवासश्च प्राप्तस्तत्रा

पि किंचिदापोमूलं फलं पयोवापक्ष्यं प्रकल्प्यं ॥ द्वयोरुपवासयोर्नक्तयोरेकमक्तयोर्वैकस्मिन्दिने प्राप्तौ अमुकोपवासंचोभयंतंत्रेण क
 रिष्ये इति संकल्प्य स द्वैववोपवासपूजा होमानामनुष्ठानं ॥ यत्रोपवासैकमक्तयोरेकदिने प्राप्तिस्तत्र तिथिद्वैधे गौणकालव्याप्तिमाश्रि
 त्य एकं पूर्वतिथौ द्वियं शेषतिथौ कार्यं ॥ अखंडतिथावेकं पुत्रादिनाकारयेदित्युक्तं ॥ एवं काम्यं नित्यस्य बाधकमित्यादिवाक्यैः काम्य
 नित्यादिवेलाबलबाधाबाधसंभवासंभवादिविचार्यानुष्ठानमूढ्यं ॥ ॥ इति सामान्यव्रतपरिभाषोद्देशः षष्ठः ॥ अथ प्रतिपदादिनि
 र्णयः ॥ शुक्लप्रतिपत्पूजाव्रतादावपराणहव्याप्तिसत्त्वे पूर्वविद्वाग्राह्या ॥ सायान्हव्याप्तिसत्त्वे पि पूर्ववेतिमाधवाचार्याः ॥ अन्यथा द्विती
 यायुताग्राह्या ॥ कृष्णप्रतिपत्सर्वापि द्वितीयायुतेव ॥ उपवासे तु पक्षद्वये पि प्रतिपत्पूर्वविद्वाग्राह्या ॥ अपराणहव्यापिन्यां प्रतिपदि
 करणीयस्योपवासादेः संकल्पं प्रातरेव कुर्यात् ॥ संकल्पकाले प्रतिपदादितिथ्यभावे पि संकल्पे प्रतिपदादितिथिरेव वक्तव्यानत्वमावा
 स्यादिः ॥ एवमुपोष्यद्वादशीशुद्धेत्यादिस्थले एकादशीव्रतप्रयुक्तपूजासंकल्पादौ एकादशेपवकीर्तनीया ॥ न तुद्वादशी ॥ संध्याग्नि
 होत्रादिकर्मांतरेषु तु तत्कालव्यापिनीद्वादश्यादिरेवेति मम प्रतिभाति ॥ संकल्पश्च सूर्योदयात्प्रागुषः काले सूर्योदयोत्तरं प्रातः काला
 ख्यत्रिसुहूर्तस्याद्य सुहूर्तद्वये प्रशस्तः ॥ तृतीयो सुहूर्तस्तन्निषिद्धः ॥ ॥ इति प्रतिपत्तिर्णयः सप्तमोद्देशः ॥ ॥ द्वितीयाशुक्लपक्षे परवि
 द्वाग्राह्या ॥ कृष्णपक्षे द्वैधाविभक्तदिनपूर्वभागात्मकपूर्वाणहप्रविष्टाचेत्पूर्वाग्राह्या ॥ अन्यथा तु कृष्णपक्षे पि परविद्वाग्राह्या ॥ इति द्वि-

तीयानिर्णयोष्टमउद्देशः॥ ॥ तृतीयारंभावतेपूर्वविद्वाग्राह्या॥ रंभाव्यतिरिक्तव्रतेषुत्रिसुहूर्तेद्वितीयाविद्वांपूर्वोत्पत्कापरदिनेत्रि-
 सुहूर्तव्यापिनीग्राह्या॥ पूर्वदिनेत्रिसुहूर्तन्यूनद्वितीयावेधेपरदिनेत्रिसुहूर्तव्यास्यभावेपूर्वाग्राह्या॥ पूर्वदिनेत्रिसुहूर्तद्वितीयावेधेपर
 दिनत्रिसुहूर्तन्यूनापिग्राह्या॥ गौरीव्रतेतुकलाकाष्ठादिपरिमितस्वल्पाद्वितीयायुक्तापिनिषिद्धा॥ परदिनेकलाकाष्ठादिपरिमिता
 स्वल्पापितृतीयापरिग्राह्या॥ यदातुदिनक्षयवशात्परदिनेस्वल्पापिचतुर्थीयुतातृतीयानलभ्यतेपूर्वदिनेचद्वितीयाविद्वातदा-
 द्वितीयाविद्भवग्राह्या॥ यदाचदिनवृद्धिवशात्पूर्वदिनेषष्टिघटिकातृतीयापरदिनेचघटिकादिशेषवतीतदापूर्वोत्पत्काषष्टिघटिका
 मपित्युक्ताचतुर्थीयुतैवगौरीव्रतेग्राह्या॥ ॥ इतितृतीयानिर्णयोनवनोद्देशः॥ ॥ चतुर्थीगणेशव्रतातिरिक्तोपवासकार्येपंच
 मीयुताग्राह्या॥ गौरीविनायकव्रतयोस्तुमध्यान्हव्यापिनीग्राह्या॥ परदिनएवमध्यान्हव्यापिनीचेत्परैवदिनद्वयेमध्यान्हव्यापित्वे
 दिनद्वयेमध्यान्हव्यास्यभावेसाम्येनवैषम्येणवैकदेशेव्याप्तौचपूर्वैवतृतीयायोगप्राशस्त्यात्॥ नागव्रतेतुपूर्वदिनएवमध्यान्हव्या-
 पिनीचेत्पूर्वैव॥ उभयदिनमध्यान्हव्यास्यादिपक्षचतुष्टयेपंचमीयुतैवग्राह्या॥ संकटचतुर्थीतुचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या॥ परदिनेएव
 चंद्रोदयव्याप्तौपरैव॥ उभयदिनेचंद्रोदयव्यापित्वेतृतीयायुतैवग्राह्या॥ दिनद्वयेचंद्रोदयव्यास्यभावेपरैव॥ ॥ इतिचतुर्थीनि-
 र्णयः॥ ॥ पंचमीशुकुपक्षेरुषापक्षेचकर्ममान्नेपिचतुर्थीविद्वाग्राह्या॥ स्कंदोपवासेतुषष्टियुताग्राह्या॥ नागव्रतेपंचमीपरवि

ध.सिं.
९

द्वाग्रात्या ॥ परेक्षस्त्रिमुहूर्तन्यूनापंचमीपूर्वेक्षस्त्रिमुहूर्तन्यूनचतुर्थ्याविद्धातदापूर्वैव ॥ त्रिमुहूर्ताधिकचतुर्थीविधेद्विमुहूर्तापिपरैव ॥
इतिपंचमीनिर्णयएकादशोद्देशः ॥ ॥ षष्ठीस्कंदव्रतेपूर्वविद्धा ॥ अन्यव्रतेषुपरविद्धैव ॥ पूर्वैक्षः षण्मुहूर्तन्यूनपंचम्याविधेपूर्वोपि ॥ ष-
ष्ठीसप्तम्यारविवासरयोगेपक्षयोगः ॥ ॥ इतिषष्ठीनिर्णयेद्वादशोद्देशः ॥ ॥ सप्तमीकर्ममात्रेषष्ठीयुतेवग्रात्या ॥ यदापूर्वैक्षरस्त-
मयपर्यंताषष्ठीतिदिवाषष्ठीविद्धानलभ्यतेपरेक्षश्चाष्टमीविद्धातदाचागत्यापरैवएवंतिथ्यंतरनिर्णयेष्वप्युक्तं ॥ ॥ इतिसप्तमी-
निर्णयस्त्रयोदशोद्देशः ॥ ॥ व्रतमात्रेष्टमीशुक्लपक्षेपराह्णपक्षेपूर्वा ॥ मिलितशिवशक्त्योरुत्सवेह्णापिपरा ॥ बुधाष्टमीशुक्ल-
पक्षेप्रातःकालमारभ्यापराह्णपर्यंतंयद्दिनेमुहूर्तमात्रोपिबुधवासरयोगःसाग्रात्या ॥ सायान्हकालेचैत्रमासेश्रावणादिमासचतुष्ट-
येह्णपक्षेचनग्रात्या ॥ सर्वह्णपक्षेष्टमीषुकालमैरवोद्देशेनकेचिदुपवसंतितत्रमार्गशीर्षह्णपक्षम्यांमैस्वजयंतीत्वान्तद्वनिर्णयो-
चित्येनमध्यान्हव्यापिनीग्रात्या ॥ दिनद्वयेमध्यान्हव्यासौपूर्वैव ॥ प्रदोषव्यापिनीतिकौस्तुभे ॥ अतउभयदिनेप्रदोषव्यासौद्विविधव-
क्याविरोधात्परैव ॥ पूर्वत्रप्रदोषव्याप्तिरेवपरत्रमध्यान्हएवतदाबहुशिष्टाचारानुरोधात्प्रदोषगापूर्वैव ॥ यत्सुअर्कपर्वद्वयेरात्रौच-
तुर्दश्यष्टमीदिवेतिवचनाद्विवाभोजननिषेधमात्रपालनंनतुकिंचिद्भ्रंतं ॥ तत्रनिषेधस्तनिवृत्त्यात्माकालमात्रमपेक्षतइतिवचनात्
भोजनकालव्यापिनीमष्टमीत्यक्तानवम्यांसप्तम्यांवाभोक्तव्यंइतिभातिद्युक्तमद्युक्तंवासद्भिर्विचारणीयं ॥ ॥ इत्यष्टमीनिर्णय

प-
९

९

श्वतुर्दशोद्देशः ॥ ॥ नवमीसर्वत्राष्टमीविद्धैवग्राह्या ॥ ॥ इति नवमीनिर्णयः पंचदशोद्देशः दशमीतूपवासादौ नवमीयुतेवग्राह्या ॥
 ॥ पूर्वविद्धाया अलाभे उत्तरविद्धाग्राह्या ॥ ॥ इति दशमीनिर्णयः षोडशोद्देशः ॥ ॥ अथैकादशीनिर्णयः ॥ ॥ तत्रैकादश्युपवासो-
 द्देशः ॥ भोजननिषेधपरिपालत्तकोव्रतात्मकश्च ॥ आद्ये पुत्रवद्गृहस्थादीनां कृष्णापक्षेऽपि अधिकारः व्रतात्मकोपवासस्तु अपत्ययु-
 क्तगृहस्थैश्च कृष्णापक्षे न कार्यः ॥ किंतु समंभ्रं व्रतसंकल्पमहत्वायथाशक्तिनियमयुतं भोजनवर्जनमेव कार्यं ॥ एवमिथीक्षये श-
 क्तैकादश्यामपि ज्ञेयं ॥ शयनीबोधिनीमध्यवर्ति कृष्णोकादशीषु सापत्यगृहस्थादीनां सर्वेषामधिकारः ॥ विष्णुसायुज्यकामैरायुः
 कामैः पुत्रकामैश्च काम्यव्रतं पक्षद्वयेऽपि कार्यं ॥ तन्नकोऽपि निषेधः ॥ वैष्णवगृहीणां कृष्णोकादश्यपि नित्योपोष्या ॥ इदमेकादशीव्र-
 तं शैववैष्णवसौरादीनां सर्वेषां नित्यं ॥ अकरणे प्रत्यवायश्रवणात्संपत्यादिफलश्रवणात्काम्यं च भवति ॥ केचिन्मुहूर्तादिमितदशमीसत्वे
 दशम्यामेव भोजनं कर्तव्यं ॥ सूर्योदयात्पूर्वमेव प्रवृत्तायां शुद्धाधिकाधिकद्वादशिकायां तु नैरंतर्येणोपवासद्वयकार्यं इति तिथिपालन-
 मपि वदंति तन्नयुक्तं ॥ अष्टमवर्षादूर्ध्वमशीति तमवर्षपर्यंतं एकादशीव्रताधिकारः ॥ शक्तस्य तु अशीते रूर्ध्वमप्यधिकारः ॥ सप्तर्षका-
 णां स्त्रीणां भर्त्रनुज्ञां पित्राद्यनुज्ञां विनोपवासव्रताद्याचरणे व्रतवैफल्यं भर्त्रायुः क्षयो नरकश्च ॥ अशक्तानां तु ॥ नक्तं हविष्यान्नमनो
 दनं वा फलं तिलाः क्षीरमथांबुचाज्यं ॥ यत्पंचगव्यं यदि वा पिवायुः प्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरं चेति पक्षेषु शक्तितारतम्येनैकपक्षाश्रयणं

नत्वेकादशीत्यागः ॥ प्रमादादिनेकादश्यासुपोषणाद्यकरणे द्वादश्यामपि व्रतकार्यं ॥ द्वादश्यामप्यकरणेयवमध्यचांद्राय
 णंप्रायश्चित्तं ॥ नास्तिक्यादकरणेपिपीलिकामध्यचांद्रायणंअशक्तपतिपुत्राद्यद्वेशेनस्त्रीपुत्रभगिनीप्रात्रादिभि
 रेकादशीव्रताचरणक्रतुशतजपुण्य ॥ ॥ अथव्रतादिनिर्णयः ॥ ॥ तत्रव्रताधिकारिणोद्विविधाःवैष्णवाः
 स्मार्ताश्च ॥ तत्रयद्यपियस्यदीक्षास्तिवैष्णवीत्यादिलक्षणयुक्तावैष्णवास्तद्भिन्नाःस्मार्ताइतिमहानिबंधेषूक्तं ॥ तथापिस्वपारंपर्ये
 प्रसिद्धमेववैष्णवलंस्मार्तत्वंचसद्द्वामन्यंतइतिसिंधुक्तमेवसर्वदेशेसर्वशिष्टपरिगृहीतंप्रचरति ॥ वेधोपिद्विविधःअरुणोदयेदशमी
 वेधःसूर्योदयेतद्वेधश्च ॥ सूर्योदयात्प्राक्चतुर्घटिकात्मकोअरुणोदयः ॥ सूर्योदयस्तस्पष्टःतेनपटपंचाशतूघटिकानंतरंकला
 मात्रदशमीप्रवेशोऽरुणोदयवेधोवैष्णवविषयः ॥ षष्टिघटिकात्मकसूर्योदयोत्तरंपलादिमात्रदशमीसत्वेसूर्योदयवेधःस्मार्तविष-
 यः ॥ ज्योतिर्विदादिवादेनवेधादिसंदेहेतुबहुवाक्यविरोधेनब्राम्हणेषुविवादिषुएकादशींपरित्यज्यद्वादशींससुपोषयेत् ॥ तथाच
 एकादशीद्विविधाविद्वाशब्दाच्च ॥ अरुणोदयवेधवतीविद्धा ॥ तांस्तत्कावैष्णवैद्वादश्येकउपोष्या ॥ अरुणोदयवेधरहिताशु
 द्वा ॥ साचतुर्विधा ॥ एकादशीमात्राधिक्यवती ॥ १ ॥ द्वादशीमात्राधिक्यवती २ ॥ उभयाधिक्यवती ३ ॥ अनुभयाधिक्यवती ४ ॥ अत्राधिक्यं
 सूर्योदयोत्तरसत्वंतत्रोदाहरणंदशमीनाड्यः ५५ एकादशी ६० द्वादश्याःक्षयः ५८ इयमेकादशीमात्राधिक्यवतीवैष्णवैःपरोषोष्य

स्मार्तगृहस्थैः पूर्वा ॥ अथ दशमी ५५ एकादशी ५८ द्वादशी ६० इयं शक्याद्वादशी मात्राधिक्यवती अत्र वैष्णवाणां द्वादश्यामुपोषणं ॥
स्मार्तानां पूर्वा ॥ अथ दशमी ५५ एकादशी ६० १ द्वादशी ५ इयं शक्या उभयाधिक्यवती ॥ अत्र सर्वैर्वैष्णवैः स्मार्तैश्च परैर्वोपोष्या ॥ अ
थ दशमी ५५ एकादशी ५७ द्वादशी ५८ इयं मनुभयाधिक्यवती शुद्धा वैष्णवैः स्मार्तैश्च पूर्वैर्वोपोष्या ॥ इति संक्षेपतो वैष्णवनिर्ण-
यः ॥ अथ स्मार्तनिर्णयः ॥ ॥ तत्र सूर्योदयवेधवती विद्धा तद्रहिता शक्या चेति ॥ द्विविधापि प्रत्येकं चतुर्धा ॥ एकादशी मात्राधिक्यव-
ती ॥ उभयाधिक्यवती ॥ द्वादशी मात्राधिक्यवती ॥ अनुभयाधिक्यवति त्वेवं अष्टमेदा भवन्ति ॥ अत्रोदाहरणानि ॥ दशमी ५८ एकाद-
शी ६० १ द्वादश्याः क्षयः ५८ इयं शक्या एकादशी मात्राधिक्यवती ॥ दशमी ४ एकादशी २ द्वादश्याः क्षयः ५८ एवं विद्धा एकादशी मा-
त्राधिक्यवती ॥ अत्रोभयत्रापि स्मार्तानां गृहिणां पूर्वोपोष्या ॥ यतिभिर्निकामगृहिभिर्वनस्थैर्विधवाभिर्वैष्णवैश्च परैर्वोपोष्या ॥ वि-
ष्णुप्रीतिकामैः स्मार्तैरुपवासद्वयं कार्यमिति केचित् ॥ उभयाधिक्यवति शक्या यथा ॥ दशमी ५८ एकादशी ६० द्वादशी ४ उभयाधिक्य-
वती विद्धा यथा ॥ दशमी २ एकादशी ३ द्वादशी ४ अत्र उभयत्रापि स्मार्तैर्वैष्णवैश्च सर्वैश्चावशिष्टापरैर्वैकादश्यामुपोष्या ॥ द्वादशी
मात्राधिक्यवती शक्या यथा ॥ दशमी ५८ एकादशी ५९ द्वादशी ६० १ अत्र शक्या स्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासो न द्वादश्या
मिति माधवमतं ॥ हेमाद्रिमते तु सर्वैः पराद्वादश्येवोपोष्या ॥ केचित्तु ॥ सुसुक्ष्मभिः स्मार्तैः परोपोष्येत्याहुः ॥ द्वादशी मात्राधिका वि-

द्वायथा ॥ दशमी १ एकादशी सयगामिनो ५८ द्वादश्या वृद्धिः ६० १ तत्रैकादश्या विद्धत्वा तु द्वादश्यामेव स्मार्तानामप्युपवासः ॥ एवं चोभया
 धिक्ये द्वादशीमात्राधिक्ये च स्मार्तानां विद्धत्वा स्त्यागो नान्यत्र ॥ वैष्णवानां तु षड्विधामप्याधिक्यवतीं त्यक्त्वा द्वादश्युपोष्या ॥ अनुभ-
 याधिक्यवती शक्यथा ॥ दशमी ५७ एकादशी ५८ द्वादशी ५९ स्मार्तानामेकादश्यामेवोपवासौ न द्वादश्यां ॥ वैष्णवानां तु विद्धत्वा
 त् ॥ द्वादश्यामेवोपवासः ॥ अनुभयाधिक्यवती विद्धत्वा ॥ दशमी २ एकादश्याः सयः ५६ द्वादशी ५५ अत्रापि स्मार्तानामेकादश्या
 मुपवासः ॥ वैष्णवानां द्वादश्यामुपवासः ॥ अस्मिन्ननुभयाधिक्यवती विद्धत्वा चरमभेदे प्रथमभेद इत्युच्यते इति भिर्मुमुक्षुभिर्विधिवा
 दिभिः परोपोष्या ॥ विष्णुप्रीतिकामैरुपवासद्वयं कार्यमिति तु ल्ययुक्त्या प्रतिभाति ॥ इदानीं शिष्टास्तु हेमाद्रिमतानिष्कामत्वादिकं-
 चाना हत्यमाधवमतेनैव सर्वस्मार्तनिर्णयमविशेषेण वदन्ति न तु क्वचिदुपवासद्वयं शक्यं द्वादश्याधिक द्वादशीकायां सर्वेषामेकं परोपवासं वा
 वदन्तीति सर्वत्र देशेषु प्रायोमाधवोक्तानुसार एव प्रचार इति बोध्यं ॥ एतेन वैष्णवाश्चादशभेदानां स्मार्ताष्टादशभेदानां च निर्णयः ॥
 सर्वोपिगतार्थो भवति ति विभावनीयं ॥ विस्तरस्तु महाग्रंथेषु संश्लेषः ॥ अत्राष्टादशभेदानां पृथक् पृथक् गुदाहरणकथने तन्नि
 र्णयकथने च बालानां व्यामोहमात्रं स्यादिति सनिर्णयः पृथगेव पट्टे लिखित्वा स्थापितोनुसंधेयः ॥ अत्रार्धरात्रोत्तरं दशमीं
 सत्वेकपालवेधो द्विपंचाशद्वटिकादशमी सत्वेष्टायावेधस्त्रिपंचाशद्वटित्वे दशम्याग्रस्तारव्योवेधश्चतुःपंचाशत्त्वे संपूर्णास्यः

पंचपंचाशत्त्वेतिवेधः षट्पंचाशत्त्वे महावेधः ॥ सप्तपंचाशत्त्वे प्रलयारब्धो षट्पंचाशत्त्वे महाप्रलय एकोनषष्टित्वे धोरारब्धः ॥ षष्टित्वे
राक्षसारब्ध इतिवेधभेदानारदेनोक्ता मध्वादिमतानुसारिभिः कैश्चिदेवकेचि देवानुसृताः ॥ माधवाचार्यादिसर्वसंमतस्तु षट्
पंचाशद्दृष्टिवेध एवेतिज्ञेयं ॥ दशमीपंचदशघटीभिरेकादशी दूषितेति तूपवासातिरिक्तव्रते ॥ ॥ अथ व्रतप्रयोगः ॥ ॥ उप
वासात्पूर्वादिने प्रातः कृतमित्यक्रियः ॥ दशमीदिनमारभ्य करिष्ये हं व्रतं तव ॥ त्रिदिनं देवदेवेशनिर्विघ्नं कुरु केशवेति संकल्प्य ॥
मध्याह्न एकभक्तं कुर्यात् ॥ तन्न नियमः ॥ कांस्यमांसमसूरदिवास्वापातिभोजनात्यंबुपानपुनर्भोजनमैथुनक्षौद्रान्न तभाषणचण
ककोद्रवशाकपरांनघृततैलतिलपिष्टतांबूलवर्जनादयः ॥ एकभक्तानंतरं काष्ठेन दंतधावनं कुर्यात् ॥ निशि भूतल्येशयित्वा प्रा
तरेकादश्यां पण्णादिना दंतधावनं कार्यं न तु काष्ठेन ॥ स्नानादिनित्यक्रियांतेपवित्रपाणिरुदङ्मुखो वारिपूर्णतान्त्रपात्रमादाय सं
कल्पं कुर्यात् ॥ एकादश्यां निराहारो भूत्वा ह म परे हनि ॥ भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्षशरणं मे भवाच्युतेति ॥ अनेन मंत्रेण पुण्यां जल्लिंवा
हारौ दद्यात् ॥ अशक्तस्य त्वेकादश्यां जलाहार एकादश्यां क्षीरभक्षणमेकादश्यां फलाहार एकादश्यां नक्तभोजीत्या धूहेन शक्त्य
नुसारेण संकल्पः ॥ शैवानां रुद्रगायत्र्या संकल्पः सौराणां नित्यगायत्र्या नान्नावासंकल्प अयं संकल्पः ॥ सूर्योदयोत्तरं दशमीसखेस्मार्तरे
कादश्यां रात्रौ कार्यः ॥ अर्धरात्रादुपरि दशम्यनुवृत्तौ सर्वैरेकादश्यां मध्याह्नोत्तरं कार्यः ॥ संकल्पोत्तरमष्टाक्षरमंत्रेण त्रिवारमिमं

त्रितंतज्जलंपिबेत् ॥ ततः पुष्पमंडपं कृत्वा तत्र ॥ पुष्पैर्गंधैस्तथा धूपैर्दीपैर्नैवेद्यकैः परैः ॥ स्तोत्रैर्नानाविधैर्दिव्यैर्गीतवाद्यैर्मनोहरैः
 ॥ दंडवत्प्रणिपातैश्च जयशब्दैस्तथोत्तमैः ॥ हरिसंपूज्यविधिवद्वात्रो कुर्यात्प्रजागरं एकदश्यां नियमाः ॥ पार्वण्डिसंभाषणस्य
 शिदर्शनवर्जनं ब्रह्मचर्यसत्यभाषणदिवास्वापवर्जनादयः परिभाषोक्ताश्च ज्ञेयाः ॥ पार्वण्डिदर्शनादौ तु सूर्यपर्यन्ततः शक्तिः ॥
 संस्पर्शतु बुधः स्नायाच्छुचिरादित्यदर्शनात् ॥ संभाष्यतानुशक्तिपदं चिंतयेदच्युतबुधइत्यादिप्राथम्येन ॥ उपवासदिनेऽप्राह्ण-
 सौऽप्राह्णशेषसर्वान्नेनैकपात्रं परिबिध्यत सर्वान्नावघ्राणं कृत्वा पात्रगवादिभ्यो दयं ॥ कंदमूलफलाहाराद्यनुकल्पेनोपवासकर्त्तव्यं
 स्वभक्षस्यैव फलादेः पितृब्राह्मणपात्रेषु परिवेषणपूर्वकतच्छेषभक्षणं कार्यं ॥ एकादश्यां यदा भूतमृताहः स्यात्कदाचन ॥ तद्दिने
 तु परित्यज्य द्वादश्यामेव कारयेदित्यादिवचना नियथाचारं वैष्णवपराणि ॥ वैष्णवैः षोडशमहालयकरणपक्षे एकादश्याधिकरणं
 कं द्वादश्याधिकरणं च महालयं तंत्रेण करिष्ये इति संकल्प्य महालयद्वयं द्वादश्यां कार्यं ॥ काम्योपवासे सूतकप्राप्तौ शारीरनियमा-
 न्स्वयं कृत्वा सूतकांते पूजादानब्राह्मणभोजनादिकं कार्यं ॥ नित्योपवासे सूतकादिप्राप्तौ स्नात्वा हरिप्रणम्य निराहारादिकं स्वयं कृ-
 त्वा पूजादिकं ब्राह्मणद्वारा कार्यदानादौ लोपोनसूतकांते लुष्ठानावश्यकत्वं ॥ एवंचरजस्वलादिदोषेषु ॥ द्वादश्यां प्रातर्नित्यपूजां विधाय
 भगवते व्रतं समर्पयेत् ॥ अज्ञानतिमिरांधस्य व्रतेनानेन केशव ॥ प्रसीदस्सुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भवेति तत्र मंत्रः ॥ दशम्यादिषु ॥

क्तानां नियमानां भंगे दिवास्वापे बहुशो जलपाने मिथ्याभाषणे वा तत्तन्नियमभंगमुद्दिश्य नारायणाष्टाक्षरमंत्रजपमष्टोत्तरशतसंख्यया कुर्यात्
 अल्पदोषेनामशतत्रयजपः ॥ रजस्वलाचांडालरजकसूतिकादिशब्दस्य ब्रतमध्ये श्रवणेष्टोत्तरसहस्रगायत्रीजपः ॥ ततो नैवेद्यतुलसीमिश्रि
 तान्नेन पारणंकार्यं ॥ अमलकीफलस्य पारणायां भक्षणे संभाष्यभाषणादिदोषनाशः ॥ पारणं च द्वादश्युल्लंघने महादोषाद्वादशीमध्य एव कार्यं ॥ द्वा
 दशीसत्वे रात्रिशोभे आमध्यान्हांताः क्रियाः सर्वा अपकृष्यकार्याः ॥ अग्निहोत्रहोमस्य नापकषे इति केचित् एवं श्राद्धस्थापिनापकर्षो रा-
 त्रौ श्राद्धनिषेधात् ॥ अतिसंकटे श्राद्धे प्रदोषादिब्रते च तीर्थजलेन पारणंकार्यं ॥ द्वादशीभूयस्त्वे द्वादशी प्रथमपादं हरिवासरसंज्ञकमुल्लं
 घ्यं पारणंकार्यं ॥ कलाभात्राया अपि द्वादश्या अभावे त्रयोदश्यां पारणं ॥ द्वादश्यामध्यान्होर्ध्वं सत्वे प्रातर्मुहूर्तत्रयमध्य एव पारणं न म-
 ध्यान्हादौ इति बहवः ॥ बहूनां कर्मकालानां बाधापत्तेरपराणह एवेति केचित् ॥ द्वादश्यां सर्वमासेषु शुक्लायां कृष्णायां वा श्रवणयोगेशक्ते
 नैकादशीद्वादशयोर्द्वयोरप्युपवासः कार्यः ॥ अशक्तेनैकादश्यां फलाहाराद्यनुकल्पं कृत्वा श्रवणद्वादश्यामुपवासः कार्यः ॥ विष्णुशृंग
 लयोगसत्त्वे त्वेकादश्यामेव श्रवणद्वादशीप्रयुक्तमप्युपवासं कृत्वा द्वादश्यां श्रवणयोगरहितायां पारणंकार्यं ॥ द्वादश्याः श्रवणतो न्यून-
 त्वेश्रवणयुक्तायामपि द्वादश्यामेव पारणं ॥ द्वादश्युल्लंघने दोषात् ॥ विष्णुशृंगलयोगादिनिर्णयोऽप्यत्र पदमासगतश्रवणद्वा
 दशीप्रकरणे वक्ष्यते ॥ दिवानिद्रापराह्नं च पुनर्भोजनमैशुने ॥ क्षौद्रं कांस्यामिषं तैलं द्वादश्यामष्टवर्जयेत् ॥ घृतत्रये च चणककोद्र-

वमाषतिलपिष्टमसूरनेत्रांजनमिध्याभाषणलोभायासप्रवासभारवाहनाध्ययनतांबूलादिनिर्जयेत् ॥ एतेचनियमाः काम्यव्रते
 आवश्यकः भिस्त्वव्रते तु ॥ शक्तिमांस्तु पुमान्कुर्यान्नियमं सविशेषणं ॥ विशेषनियमाशक्तोः होरात्रंभुजिबर्जितः ॥ निगृहीतेन्द्रियः श्र
 द्दासहायो विष्कतस्परः ॥ उपोष्येकादशीपापान्मूच्यतेनात्र संशयः ॥ अन्नं भुंक्ष्येति यो ब्रूयात् फले वायः स नारकी ॥ एकादशीव्रतादिषु
 सायुज्यं लभते श्रियं ॥ ॥ इत्येकादशीव्रतनिर्णयः ॥ ॥ कार्योत्तरेषु काशीद्वादशीयुतैव ग्राह्या ॥ ॥ इत्येकादशीनिर्णयोद्देशः
 सप्तदशः ॥ ॥ द्वादशीत्वेकादशीविद्वा ग्राह्या ॥ अथाष्टौ महाद्वादशाः ॥ शुद्धाधिकेकादशीयुक्ताद्वादशी उन्मीलनी संज्ञा ॥ द्वाद-
 श्येव शुद्धाधिकावर्धते सा वज्रुली ॥ सूर्योदये एकादशीततः क्षयगामिनीद्वादशी द्वितीयसूर्योदये त्रयोदशी एवमेकाहोरात्रेति थि त्रय
 स्पर्शा त्रिस्पर्शा संज्ञाद्वादशी ॥ दर्शस्य पौर्णमास्यावायदादिनवद्विस्तदापक्षवर्द्धिनी संज्ञा ॥ पुष्यर्क्षयुता जया ॥ श्रवणयुता विज
 या ॥ पुनर्वसुयुता जयंती ॥ रोहिणीयुता पापनाशिनी ॥ एताः पापक्षयमक्तिकाम उपवसेत् ॥ श्रवणयुतात्वेकादशीवन्नित्या ॥ ए-
 तास्वष्ट्वेकादशैरेकत्वे तत्रेणोपवासः ॥ पार्थक्येशक्तस्योपवासद्वयं ॥ यस्त्वारब्धव्रतद्वय उपवासद्वयाशक्तश्च तस्य द्वाद-
 शीसंभुपोषणात् व्रतद्वयपुण्यलामः ॥ तत्र श्रवणर्क्षयोगो सुहृत्तमात्रोपि ग्राह्यः ॥ पुष्यादियोगः सूर्योदयमारभ्यास्तमयपयंते
 श्वेदुपवासः ॥ पारणं तु तिथिनक्षत्रसंयोगोपोषणे उभया तन्यतरांतेवेति सर्वसामान्यनिर्णयः ॥ ॥ इति द्वादशीनिर्णयोद्दे-

शः॥१८॥ त्रयोदशीशुक्लापूर्वाकृष्णोत्तरा॥ शनिबारादियुक्तांकांचिच्छुक्लत्रयोदशीमारभ्यसंवत्सरपर्यंतं प्रतिपक्षं त्रयोदशीषु
 शनिवारयुक्तास्त्वेव चतुर्विंशतिशुक्लत्रयोदशीषु वा कर्तव्यं यत्प्रदोषसमर्थे शिवपूजानक्तभोजनात्मकं प्रदोषव्रतं तत्र सूर्यास्तमानो-
 त्तरभिमुखं तत्प्रदोषव्यापिनी त्रयोदशी ग्राह्या ॥ दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौ साम्येन तदेकदेशस्पर्शे वा उत्तरा ॥ वैषम्येणैकदेशे स्पर्शे त-
 दाधिक्यवती पूर्वापि ग्राह्या ॥ यदि देवपूजाभोजनपर्याप्तं तदाधिक्यं लभ्येत ॥ नोचेत्साम्यपक्षवदुत्तरे वा ॥ उभयत्र सर्वथा व्यास्यभावे-
 पि परैव ॥ इति त्रयोदशीनिर्णयोद्देशः ॥१॥ चतुर्दशी तु शुक्लापराकृष्णापूर्वा ॥ यत्तु प्रतिमासं कृष्णा चतुर्दश्यां शिवरात्रिव्रतं काम्यम-
 नुष्ठीयते तत्र महाशिवरात्रीं वा निशीथव्यापिन्येव ग्राह्या ॥ उभयत्र निशीथव्याप्तौ पराप्रदोषव्याप्तेराधिक्यात् ॥ कैश्चित्प्रदोषमा-
 त्रव्यापिनी गृह्यते ॥ तत्र मूलं चिंत्यं ॥ यत्तु चतुर्दश्यां दिवा भोजननिषेध एव नित्यत्वात्साल्यते तत्र भोजनकालव्यापिनी चतुर्दशीं
 त्यक्त्वा त्रयोदश्यां पंचदश्यां चोक्तव्यं ॥ शिवरात्रिव्रतिभिस्तु चतुर्दश्यामेव पारणाकर्तव्या ॥ न तत्र चतुर्दश्यष्टमीदिवेति भोजननिषे-
 धप्राप्तिः ॥ विधिप्राप्ते निषेधाप्रवेशात् ॥ ॥ इति चतुर्दशीनिर्णयोद्देशो विंशः ॥२०॥ ॥ पौर्णमास्यमावास्ये तु सावित्रीव्रतं विनाप-
 रे ग्राह्ये ॥ यस्तु कैश्चिच्छ्रावणीहुताशनीपौर्णमास्योः कुलधर्मदौ पूर्वाविद्धयोः ग्राह्यत्वोक्तेः सर्वापौर्णमासी कुलधर्मदौ पूर्वा गृह्यते
 तत्र मूलं सृग्यं ॥ अष्टादशनाडिकातो न्यूनचतुर्दशीसत्वे ता दशचतुर्दशीवेधस्य भूतो दशनाडीभिरिति वचनाद्दूषकत्वप्रतीतिरस्त-

वाताहशस्थलेकुलधर्मेपूर्वत्रग्राह्यत्वं॥अष्टादशनाडिकाधिकचतुर्दशीवेधेतुपूर्वविद्धापौर्णमासीनग्राह्येतिमेप्रतिभातिअमावास्या
 भौमसोमवारयुतास्नानदानादौमहापुण्या॥एवंभानुयुतासप्तमीभौमयुताचतुर्थीच॥यत्तुसोमयुतामावास्यायामश्वत्यपूजाया
 त्मकंसोमवतीव्रतमनुष्ठीयतेतत्रापराणहपर्यंतमुहूर्तमात्रयोगेपिव्रतंकार्ये॥दिनांत्यषट्घटिकात्मकसायान्हेयोगेरात्रियोगेचन
 कार्यमितिशिष्टाचारः॥अतीनांक्षौरादाबुदयेत्रिहूर्तव्यापिनीपौर्णमासीग्राह्या॥तृतीयेमुहूर्तस्पर्शाभावेचतुर्दशीयुता॥॥इतिपं
 चदशीनिर्णयोद्देशेएकविंशतितमः॥॥अथेष्टिकालः॥पक्षांताउपस्तव्याः॥पक्षाद्यायष्टव्याः॥उपवासोन्वाधानारब्धकर्म॥प
 र्णोयश्चतुर्थीशिआद्याःप्रतिपदस्त्रयः॥यज्ञकालःसविज्ञेयःप्रातरुक्तोमनीषिभिः॥प्रतिपतूर्यचरणेनयष्टव्यमितिस्थितिः॥त
 त्रपर्वप्रतिपदोपूर्णत्वेसंदेहाभावः॥पवर्ण्यन्वाधानस्योत्तरदिनेयागस्ययथोक्तकाललाभात्॥पर्वणःखंडत्वेतुपर्वापेक्षयाप्रतिप
 दोहासरुद्धिघटिकागणयित्वातदर्थंहासेपर्वणिवियोज्यवृद्धौसंयोज्यसंधिकालंज्ञात्वान्वाधानादिकालोनिर्णेतव्यः॥यत्रद्वा
 सहस्रदीनस्तत्रयथास्थितःस्पष्टएवसंधिः॥तत्रसंधिश्चतुर्विधःपूर्वाणहसंधिर्मध्यान्हसंधिरपराणहसंधीरात्रिसंधिश्चेति॥द्वे-
 धाविभक्तदिनस्यपूर्वार्धपूर्वाणहःअपरार्धमपराणहः॥पूर्वाणहापराणहसंधिभूतोघटिकाद्वयात्मकोमुहूर्तोमध्यान्हः॥आवर्तनापर
 पर्यायइतिकौस्तुभे॥उभयसंधिरकपलात्मकएवमध्यान्होनतुघटिकाद्वयात्मकइतिप्रायेणोदानींशिष्टाचारः॥तत्रोक्तुरित्याहासव

स्थयर्थेवियोजनेसंयोजनेननिर्णीतः॥पर्वप्रतिपदोःसंधिर्यदिपूर्वाण्हेमध्यान्हेवाभवतितदासंधिदिनात्पूर्वदिनेन्वाधानंसंधिदिने
 यागः॥यद्यपराण्हेरात्रौवासंधिस्तदासंधिदिनेन्वाधानंतत्परदिनेयागः॥ ॥ अथोदाहरणं ॥ ॥ पर्वसप्तदशघटिमितंप्रति
 पदेकादशघटीमितातत्रषट्घटीमितःप्रतिपत्सप्तदशघटीत्रयंपर्वणिधियोजितंजातःसंधिश्चतुर्दशघटीमितः॥अयंत्रिंशद्घ-
 टीमितेदिनमानेपूर्वाण्हसंधिः॥अष्टाविंशतिघटीमितेतुदिनमानेयमेवमध्यान्हसंधिः॥अत्रसंधिदिनेयागः॥पूर्वदिनेन्वाधानं॥
 पर्व१४प्रतिपत्१९अत्रपंचघटिकावृद्धिः॥तदर्थेसार्धघटीद्वयेपर्वणिसंयोजितंजातःसंधिःसार्धषोडशघटीमितः॥अथमपरा
 ण्हसंधिः॥अत्रसंधिदिनेन्वाधानंपरेद्ययोगः॥ ॥अथात्रवालंबाद्यार्थप्रकारान्तं॥ ॥सूर्योदयोत्तरंविद्यमानःपर्वनाडिकाःप्र-
 तिपन्नाडिकाश्चैकीकृताःसत्योद्यदिदिनमानतान्यूनान्तदापूर्वाण्हसंधिः॥यदिदिनमानसमास्तदा मध्यान्हसंधिः॥यदिदिनमा-
 नादधिकास्तदापराण्हसंधिरिति॥इत्थंसूर्योदयोत्तरमनुवर्तमानपर्वप्रतिपदोःक्षयवृद्धिभ्यामेवसंध्यवलोकनमिदानींसर्वत्रशि-
 ष्टाचारेषुप्रसिद्धं॥कौस्तुभादौतुचतुर्दशीदिनस्याउदयात्पूर्वपर्वणोगतघटिकाउदयादेश्यघटिकाश्चैकीकृत्यैवंप्रतिपदापर्वदिनस्था
 उत्तरदिनस्थाश्चघटिकाएकीकृत्यंपर्वपक्षयाप्रतिपदोवृद्धिसंयोजेयां॥तद्यथा॥चतुर्दशी२२पर्व१७चतुर्दशीदिनस्थाःपर्वना
 डिकाः३०उत्तरदिनस्थाः१७एकीकृत्यजाताः५५पूर्वदिनस्थाप्रतिपन्नाड्यः४३उत्तरदिनस्थाः११एकीकृत्यजाताः५४अत्रैका

घटीप्रतिपत्स्यस्तदर्धमर्धघटीपर्वणिवियोजिताजातः संधिः सार्धषोडशनाड्यः॥ अयमपराणहसंधिः॥ प्रथममते तत्र पूर्वाणहसंधिस्थि-
तः॥ तथा चतुर्दशी २४ पर्व १७ पूर्वगतनाड्यः ३६ एष्ययोगेजाता ५३ प्रतिपत् ११ गतैष्ययोगेजाताः ५४ अत्र पूर्वोक्तरीत्याक्षयो
दाहरणो एवैकाघटी वृद्धिस्तदर्थसंयोजने सार्द्धसप्तदशनाडीमितोपराणहसंधिः॥ एवं च पूर्वमते तन्मतयोरत्यंतविरोधः॥ वृत्तिस्तथा
दिसर्ववैपरीत्यात्॥ अत्रमते घटीद्वयाधिका वृद्धिः क्षयोवानसंभवतीति परे न्हि घटिकान्यूनास्तथैवाभ्यधिकाश्चथा इति बहुवचनम
संगतमिति दूषणं पुरुषार्थचिंतामणोद्भवं॥ अथ पौर्णमास्यां विशेषः॥ संगवकालादूर्ध्वत्रयोदशादिघटीमारभ्या धान्हात्पूर्वसंधौ
सद्यः स्कालोपौर्णमासी तस्यांसंधिदिने एवांवाधानं यागश्च सद्यो नुष्ठेयः॥ इदं पौर्णमास्यांसद्यस्कालत्वं वैकल्पिकमिति केचित्॥ अ
मावास्यायांसर्वत्र ह्यहकालतेवन कदाचिदपि सद्यस्कालता॥ पौर्णमास्याममायांचापराणहसंधौ प्रतिपच्चतुर्थपादे यागो न दोषाय ॥
अमावास्यायामपराणहसंधौ अपि प्रतिपदि त्रिमुहूर्ताधिकद्वितीया प्रवेशे चंद्रदर्शनसंभवेन चंद्रदर्शने यागनिषेधादमावास्यायामेव-
ष्टिश्चतुर्दश्यामन्वाधानं बोधायनादीनां॥ अमावास्यायांसप्तघटीमितप्रतिपदभावे चंद्रदर्शनेपि प्रतिपद्येव बोधायनैरिष्टिः कार्या॥ आ
श्वलायनापस्तंबादीनां तु चंद्रदर्शननिषेधानास्तीति प्रतिपद्येवेष्टिः॥ यत्र संधिदिने इष्टिस्तत्र सा प्रतिपद्येव समापनीयानतु पर्वणि॥
वर्षणियागसमाप्तौ पुनर्यागः कर्तव्यः॥ एवमेव स्मार्ते पार्वणस्थालीपाकनिर्णयः॥ केचित्तु स्मार्ते स्थालीपाकः प्रतिपद्येव समापनीय

इति नियमो नास्ति ॥ पूर्वाणह एव स्थालीपाकं समाप्य संधेरुर्ध्वं प्रतिपदि ब्राह्मणभोजनमात्रं कार्यं ॥ जयंतोपि संधिसन्निरुद्धे प्रातः काले एव स्थालीपाकमाहति विशेषमाहुः ॥ श्रौतेपि ब्राह्मणभोजनमात्रं प्रतिपदि कार्यं ॥ अन्यत्तत्र पूर्वाणह एव समापनीयं प्रतिपदपेक्षेति पुरुषार्थचिंतामणावुक्तं ॥ कात्यायनानां पौर्णमासेष्टिनिर्णयः पूर्वोक्तः सर्वसाधारण एव न तत्र कश्चिद्विशेषः ॥ इति सिंध्यादिबहुभ्य संमतं ॥ अन्ये तु पूर्वाणहसंधौ संधिदिने न्वाधानं परेणिहाग इति पूर्णमासी विषये कातीयानां विशेषमाहुः ॥ अथाभावास्यायां कातीयानां विशेषः ॥ अमाविषये त्रेधा विभक्तं दिनस्य प्रथमो भागः पूर्वाणहः द्वितीयो भागो मध्याह्नः ॥ तृतीयो भागो पराणहः ॥ तत्र रात्रिसंधौ प्रतिपदिने चंद्रदर्शने सत्यपि परेषामिव कातीयानामपि संधिदिने पिंडपितृयज्ञो न्वाधानं च परदिने चेष्टिरिति निर्दिष्टादं ॥ पूर्वाणहे दिनद्वितीयभागारब्धमध्याह्ने च संधौ संधिपूर्वदिने न्वाधानं पिंडपितृयज्ञौ संधिदिने चेष्टिः ॥ तदा चतुर्दशीदिने ऽभावास्यायादिन तृतीयभागारब्धापराणहे यदि पूर्णव्याप्तिस्तर्ह्यमासुक्ते ऽपराणहे पिंडपितृयज्ञ इति न संदेहः ॥ इति तृतीयभागारब्धापराणहांस्य भागे पराणहे कदेशो भावास्याव्याप्तिस्तर्ह्यभावास्यायां प्राप्तायां पिंडपितृयज्ञो न चतुर्दश्यामित्येकः पक्षः ॥ चतुर्दश्यंते भागे पिंडपितृयज्ञश्चंद्रस्य परमक्षीणत्वादित्य परः पक्षः ॥ अथापराणहसंधौ चत्वारः पक्षाः ॥ संधिदिने एव दिन तृतीयभागारब्धापराणहे मायाः पूर्णव्याप्तिरिति प्रथमः पक्षः यथा चतुर्दशी २९ अमा ३० प्रतिपत् २९ दिनमानं च त्रिंशत् ३० अत्र संधिदिने न्वाधानं पिंडपितृयज्ञौ परदिने यागः संधिपूर्वदिने एवोक्ता पराणहे ऽमायाः पूर्ण

व्याप्तिरिति द्वितीयः पक्षः ॥ यथा चतुर्दशी २० अमा २२ प्रतिपत् २४ दिनं ३० अत्र संधिदिनात्परदिने मूहूर्तत्रयात्मक प्रातःकाले
 प्रतिपत्पादत्रयावच्छिन्नयागकाललाभात्संधिदिने न्वाधानपितृयागौ प्रतिपदि चेष्टिरितिकौस्तभमतं ॥ त्रिमुहूर्ता द्वितीयाचेत्प्र-
 तिपद्यापराणि हकी ॥ अन्वाधानं चतुर्दश्यां परतः सोमदर्शनादिति वचनाच्चतुर्दश्यां पिंडपितृयज्ञोपवासौ संधिदिने चेष्टिरिति परमतं
 ॥ अथापरं द्वितीयपक्षोदाहरणं ॥ चतुर्दशी १८ अमा १८ प्रतिपत् १९ दिनं २७ अत्र प्रतिपदिने प्रातःपादत्रयावच्छिन्नयागकाला
 भावात्संधिदिने एव सर्वमते कात्यायनानामिष्टिः ॥ पूर्वदिने पिंडपितृयज्ञोपवासौ ॥ दिनद्वये साम्येन वैषम्येणैकदेशव्याप्तिरिति तृ-
 तीयपक्षः ॥ यथा चतुर्दशी २५ अमा २५ प्रतिपत् २४ दिनमानं ३० इयं साम्येनापराणहव्याप्तिः ॥ अत्र कौस्तभमतपरमतोक्तरीत्या
 द्वेधा निर्णयः ॥ यथा चतुर्दशी २५ अमा २० प्रतिपत् १७ दिनं २७ इयमपि साम्येनैकदेशव्याप्तिः ॥ अत्र सर्वमते संधिदिने एव काती
 येष्टिः पूर्वदिने च पिंडपितृयज्ञोपवासौ ॥ अथ वैषम्येणैकदेशव्याप्तिः ॥ चतुर्दशी २५ अमा २३ प्रतिपत् २३ दिनं ३० अत्रापि पू-
 र्वोक्तमतद्वयेन द्वेधा निर्णयो ज्ञेयः ॥ यथा वा चतुर्दशी २५ अमा २२ प्रतिपत् १८ दिनं ३० इयमपि वैषम्येणैकदेशव्याप्तिः ॥ अत्रापि
 सर्वमते संधिदिने कातीयेष्टिश्चतुर्दश्यामुपवासपिंडपितृयज्ञौ ॥ यथा वा चतुर्दशी २५ अमा २७ प्रतिपत् २९ दिनं ३० अत्र संधि
 दिने न्वाधानयागौ प्रतिपदीष्टिः ॥ संधिदिने एवैकदेशव्याप्तिरिति चतुर्थः पक्षः यथा चतुर्दशी ३१ अमा २६ प्रतिपत् २३ दिनं ३० य

थावाचतुर्दशी २८ अमा २२ प्रतिपत् १७ दिनं २७ अत्रोभयत्रापिसंधिदिने एवपिंडपितृयज्ञान्वाधानेयागस्तुपरेन्हिप्रतिपदि ॥ एवंचका
 त्याथनमतेपिसर्वत्रोदाहरणेचंद्रदर्शननिषेधप्रतिपालनंनसंभवति ॥ किंतुकुत्रचिन्निषेधादरात्पूर्वत्रयागादिकंक्वचित्तुचंद्रदर्शनवत्येव
 दिने ॥ एवंपिंडपितृयज्ञोपनिष्येयं ॥ दर्शश्चाद्धार्थममावास्यानिर्णयः सर्वसाधारणः एथगेववक्ष्यते ॥ अथसामगानामिष्टिनिर्णयः ॥
 ॥ तत्रपौर्णमासीसर्वसाधारणापूर्वोक्तैव अमावास्यायांतुरात्रिसंधौप्रतिपद्येवचंद्रदर्शनेपियागः ॥ अपराणहसंधौतुप्रातःषट्घ-
 टिकात्मकप्रतिपदाद्यपादत्रयरूपयागकालालाभेप्रतिपदिचंद्रदर्शनेपीष्टिः ॥ संधिदिनेचोपवासपितृयज्ञोउक्तयागकालालाभेसंधिदिने
 यागः ॥ पूर्वदिनेचतुर्दश्यांपितृयज्ञोपवासौ ॥ एवंचसामगैरपिचंद्रदर्शननिषेधः कात्यायनवदेवयथासंभवंपालनीयः ॥ इतिसामगलिर्ण
 यः ॥ इतियागकरेनिर्णयोद्देशः ॥ २२ ॥ अथपिंडपितृयज्ञकालः ॥ ॥ तत्राश्वलायनानांयस्मिन्होरात्रेअमावास्याप्रतिपदोःसंधिस्तदिनाप-
 राणहेपंचधाविभक्तदिनचतुर्थभागरूपेपिंडपितृयज्ञः ॥ सचापराणहसंधावन्वाधानदिनेभवति ॥ मध्यान्हेपूर्वाणहेवासंधौयागदिने
 यागोत्तरमपराणहेभवतिचदाहोरात्रसंधौतिथिसंधिस्तदान्वाधानदिनेएवपिंडपितृयज्ञः ॥ एवमापस्तंबहिरण्यकेशीमतानुसारि-
 णामपिसंधिदिनेएवपितृयज्ञः ॥ सचापराणहेधिवृक्षसूर्येवाकार्योः ॥ अपराणहेश्वपंचधाविभक्तदिनचतुर्थभागोन
 वधाविभक्तदिनसप्तमभागोवा ॥ सांख्यायनकात्यायनसामगानामन्वाधानदिनेएवपिंडपितृयज्ञः पूर्वमेवउक्तः ॥ सच

स्थितेः स्तुष्टिस्तथाभावेन समत्वात्पराग्राह्या ॥ दिनद्वये पूर्णापराणहव्यामौ तिथिबृद्धित्वात्पराग्राह्या ॥ यदा दिनद्वये व्यपराणहस्पर्शा
 भावस्तदा गृह्याग्निमद्भिः श्रोत्राग्निमद्भिश्च सिनीवाली संज्ञिका चतुर्दशी मिश्रा पूर्वा ग्राह्या ॥ निरग्निं केश्त्री शूद्रादिभिश्च कुहू संज्ञिका प्र
 तिपत्तमिश्रापराग्राह्येति माधवाचार्य समतो दर्शनिर्णयो प्रायः सर्वत्र शिष्टैराद्रियते ॥ पुरुषार्थचिंतामणौ बहूचैस्तैर्निरीयेश्च साग्निं केश-
 रपराणहव्यास्यसत्वे पीष्टिदिनात्पूर्वदिने एव दर्शं श्राद्धं कार्यं ॥ तथा च दिनद्वये काल्त्वेनापराणहव्यामौ परत्रैव दर्शः ॥ एकदेशेनापराणह-
 व्यामौ प्रतिपद्द्वया प्रतिपदाष्टाबुत्तरत्रैव दर्शः ॥ द्वितीयदिने एवापराणहव्यामौ तु यदि प्रपत्स्यवशाद्दर्शदिन एवेष्टिप्राप्तिस्तदा बहू-
 चानां सिनीवाली तैत्तिरीयाणां कुहू ग्राह्या ॥ सामगानां विकल्पेन द्वयं यदा पूर्वदिने पराणहेथिका व्याप्तिः ॥ परदिने कल्पात्तदा सामगानां-
 पूर्वा तैत्तिरीयाणां मत्तरा ॥ उभयत्रापराणहस्पर्शाभावेऽपि सामगानां पूर्वा तैत्तिरीयाणां परेत्याद्यक्तं ॥ दर्शं दर्शं श्राद्धं वर्षश्राद्धयोर्दर्शं श्रा-
 द्धो दक्षं श्राद्धयोश्च संपाते देवताभेदाच्छ्राद्धद्वयं कार्यं ॥ तत्रादौ मासिकाब्दिकादिश्राद्धं कृत्वा पाकांतरेण दर्शं श्राद्धं कार्यं ॥ वैश्वदेव आ-
 ब्दिकादिश्राद्धशेषेण पृथक्पाकेन वा दर्शं श्राद्धं प्राप्तमवति ॥ ॥ आहिताग्निस्तु ॥ ॥ वैश्वदेवं पिंडपितृयज्ञं च कृत्वा ब्दिकं कुर्यात्
 ॥ दर्शं श्राद्धं मनुपनीतविधुरप्रवासस्थैरपि कार्यं ॥ अमाश्राद्धातिक्रमे न्युषुवाचमिति क्रचं शतवारं जपेत् ॥ इति दर्शनिर्णयो द्वेशः ॥ २४
 ॥ ॥ इष्टिस्थालीपाकौ पौर्णमास्यामारब्धव्यौ न तु दर्शौ ॥ आधानं गृहप्रवेशनीयहोमानंतरमेव पौर्णमास्यां यदि दर्शं पौर्णमासारं ॥

क्रियते तदा मलमासपौषमासशुक्रास्तादिदोषो नास्ति ॥ तत्रातिक्रमे तु शुद्धमासादिप्रतिक्षेपे ॥ सर्वथा शतकाले पर्वारंभ इत्यपरे
 ॥ इतीष्ट्यादिप्रारंभनिर्णयोद्देशः ॥ २५ ॥ अथ विकृतिकालः तास्त्रिविधाः ॥ नित्या आग्रयणचातुर्मास्याद्याः ॥ नैमित्तिक्योजाते
 ष्यादयः ॥ काम्याः सौर्यादयः ॥ एताः पुरुषार्थाः ॥ एवं क्रतुंगभूता अपि द्विविधाः ॥ नित्यानैमित्तिकाश्च ॥ तत्र विकृतिषु सद्यस्काल-
 त्वद्वयहकालयोर्विकल्पः ॥ एवं पर्वणि शतकुपक्षगतदेवनक्षत्रेषु वा कर्तव्या इति विकल्पः ॥ तत्र पर्वणिकारणपक्षे पराणहादिसंधौ सं-
 धिदिने सद्यस्कालाद्द्वयहकालां वा विकृतिं कृत्वा प्रकृतेरन्वाधानं ॥ मध्याह्ने पूर्वाह्णे वा संधौ संधिदिने प्रकृतिसमाप्य सद्यस्काल एव वि-
 कृतिः कार्यी ॥ कृत्वा दीनि विशारवांतानि चतुर्दशानक्षत्राणी देवनक्षत्राणी तु च्युते आग्रयणे विशेषो द्वितीयपरिच्छेदे वस्यते ॥ अन्वा-
 रंभणीयेष्विष्टचतुर्दश्यां कार्यी ॥ इति विकृतिसामान्यनिर्णयः २६ ॥ पशुयागस्तु वर्षतोऽश्रावण्यादिचतुर्णां पर्वणामन्यतमे पर्वणि दक्षि-
 णायनदिने उत्तरायणादिने वा कार्यः ॥ तत्र खंडपर्वणिविकृतिसामान्योक्तपर्वनिर्णयः ॥ इति पशुयागोद्देशः २७ ॥ ॥ अथ चातुर्मा-
 स्यकालः ॥ तत्पयोगे चत्वारः पक्षः ॥ फाल्गुन्यां चैत्र्यां वा पौर्णमास्यां वैश्वदेवपर्वकृत्वा चतुर्थे चतुर्थमासे षाष्ठाद्यादिष्वेकं पर्वत्येवं
 यावज्जीवमनुष्ठानमितियावज्जीवपक्षाः ॥ उक्तरीत्या संवत्सरपर्यंतमनुष्ठाय सवने ष्यापशुयागेन वा सौमयागेन वा समापनं संव-
 त्सरः पक्षः ॥ प्रथमे हनि वैश्वदेवपर्व ॥ चतुर्थदिने वरुणप्रघासपर्व ॥ अष्टमनवमयोः साकमेधपर्वद्वादशेशनासीरीयपर्वेतिहा-

दश्याहपक्षः ॥ पंचमिदिनेः समाप्तोयथाप्रयोगपक्षः ॥ द्वादशाहयथाप्रयोगपक्षयोरुदगयनेशुकूपक्षोदेवनक्षत्रेष्वारभ्यशुकूप-
 क्षएवसमाप्तिरितिबहवः ॥ कृष्णपक्षेवासमाप्तिरितिकेचित् ॥ द्वादशाहपंचाहपक्षयोरपिसवनेष्व्यादिनासमापनेरुतेसकृत्करणं
 ॥ तदभावेप्रतिवत्सरमनुष्ठानं ॥ क्वचिदेकाहिकप्रयोगपक्षोऽप्युक्तः ॥ सचचैत्र्यादिषुचतसृषुपौर्णमासीषेकस्यांकस्यांचिद्भवति ॥ क्व-
 चित्तुसप्ताहपक्षः ॥ सयथा ॥ द्व्यहैवैश्वदेवधर्वैः ॥ तृतीयदिनेवरुणप्रघासः ॥ चतुर्थेग्रहमेधीया ॥ पंचमेमहाहवींशि ॥ षष्ठेपितृयज्ञादि-
 साकमेधपर्वशेषः ॥ सप्तमेशनासीरायपर्वेति ॥ अत्रशुकूपक्षादिः पंचाहपक्षोक्तः कालः ॥ इतिचातुर्मास्यकालनिर्णयोद्देशः ॥ २८ ॥ ॥
 काम्येष्टीनां विकृतिमामान्यनिर्णयानुसारेणपर्वण्यनुष्ठानंशुकूपक्षस्यदेवनक्षत्रेवा ॥ जातेष्टिस्तपल्याविंशतिरात्र्यात्मककर्मानधि-
 कारखजननाशौचनिवृत्तौसत्यांपर्वणिकार्याः ॥ ग्रहदाहेष्यादिनिमित्तक्येष्टीनांनिमित्तकेष्टीनांनिमित्तानंतरमनुष्ठानेपर्वण्यपेक्षानास्ति ॥ तदसंभवेपर्वा-
 पेक्षा ॥ ऋत्विधानानित्यानां ऋतुनासहैवानुष्ठानंनतत्रपृथक्कालापेक्षा ॥ हविर्दोषोद्देशादिनैमित्तिकऋत्विध्यःस्तस्मिष्ठरुदुत्तरसमिष्टयजुषःमा-
 कृनिमित्तस्मरणेतदानीमेवतदीयतंत्रोपजीवनेननिर्वापप्रभृतिकार्याः ॥ तदनंतरंस्मरणेतत्प्रयागसमाप्यपुनरन्वाधानादिविधिना-
 कार्याः ॥ ॥ इतिकाम्यनैमित्तिकादीष्टीनांनिर्णयोद्देशः ॥ २९ ॥ आधानंतुपर्वणिनक्षत्रेचोक्तं ॥ तत्रसंकल्पप्रभृतिपूर्णाहृतिपर्य-
 त्तप्रयोगपर्याप्तपर्वग्राह्यं ॥ तदसंभवेगार्हपत्याधानाद्याहवनीयाधानपर्यंतविद्यमानंग्राह्यं ॥ एवंनक्षत्रस्यापिनिर्णयः ॥ दिनद्वये

कर्मकालव्याप्तिपर्वसत्वेयत्रोक्तनक्षत्रयोगस्तत्रात्त्वं ॥ वसंतर्तुपर्वोक्तनक्षत्रेत्येतच्चित्तयसन्निपातेप्रशस्ततमं ॥ ऋत्वभावेम-
ध्यमं ॥ केवलेपर्वणिनक्षत्रेवाधमं ॥ नक्षत्राणितुकृत्तिकारोहिणीविशाखापूर्वाफाल्गुनीउत्तराफाल्गुनीमृगशिराभाद्रपदेतिसप्त
श्वलायनसूत्रोक्तानि ॥ कृत्तिकारोहिणीश्रुत्तरामृगशिरापूर्वसुपुष्यपूर्वाफाल्गुनीपूर्वाषाढाहस्तचित्राविशाखानुराधाश्रवणज्येष्ठा
रेवतीतिसूत्रोक्तानि ॥ सोमपूर्वाधानेतुनर्तुएच्छेन्नक्षत्रमिति वचनात्सोमकालानुरोधेनैवाधानं नतत्रस्यकालविचारः इ-
त्याधानकालोद्देशः ३० ॥ ॥ अथग्रहणानिर्णयः ॥ चंद्रसूर्यग्रहणयावच्चाक्षरदर्शनयोग्यतावत्पुण्यकालः ॥ अतोग्रस्तास्तस्थ-
लेस्तोत्तरंद्दीपांतरेग्रहणसत्वेपिदर्शनयोग्यत्वाभावात्पुण्यकालः ॥ एवंग्रस्तोदयेउदयात्पूर्वनतुपुण्यकालः ॥ मेघादिप्रतिबंधे
नचाक्षरदर्शनासंभवेशास्त्रादिनास्पर्शमोक्षकालो ज्ञात्वास्नानदानाद्याचरेत् ॥ रविवारेसूर्यग्रहश्चद्रवारेचंद्रग्रहश्चूडामणिसं-
ज्ञस्तत्रदानादिकमनंतफलं ॥ ग्रहस्पर्शकालेस्नानंमध्येहोमः सरार्चनंश्राद्धंचमत्च्यमानेदानंमृत्तेस्नानमतिक्रमः ॥ तत्रस्नानज-
लेशुतारतम्यं ॥ शीतमृष्णोदकात्पुण्यमपारक्यंपरोदकात् ॥ भूमिष्ठमृद्भूतात्पुण्यंततः प्रस्त्रवणोदकं ॥ ततोपिसारसंपुण्यंततः
पुण्यंनदीजलं ॥ ततस्तीर्थेनदीगंगापुण्यापुण्यस्ततोबुधिरिति ॥ ग्रहणेस्नानंचसचैलकांपीसचैलतंमुक्तिस्नानपरमितिकेचित् ॥ मुक्तिस्ना-
नाभावेसूतकित्वा नमरामः ॥ ग्रहणेस्नानमंत्रकं ॥ स्रवासिनीभिस्त्रीभिरशिरःस्नानंकार्यं ॥ शिष्टस्त्रियस्तुग्रहणेषुशिरःस्नानंकु-

वैतिजाताशौचे सृताशौचे ग्रहणनिमित्तं स्नानदानश्राद्धादिकार्यमेव ॥ स्नानेनैमित्तिके प्राप्तेनारीयदिरजस्वला ॥ पात्रांतरिततोयेन
स्नानं कृत्वा व्रतं चरेत् ॥ नवस्त्रपीडनं कुर्यान्नान्यद्वासं च धारयेत् ॥ त्रिरात्रमेकरात्रं वा समुपोष्य ग्रहणे स्नानदानाद्यनुष्ठाने महा
फलं ॥ एकरात्रपक्षे ग्रहणादिनात्पूर्वे दिने उपवास इतिकेचित् ॥ ग्रहणसंबन्धाहोरात्र उपवास इत्यपरे ॥ पुत्रवान्गृहिणो ग्रहणसंक्रा
त्यादौ नोपवासः पुत्रवत्पदेन कन्यावानपि ग्राह्य इतिकेचित् ॥ ग्रहणे देवपितृतर्पणं कार्यमित्तिकेचित् ॥ सर्वेषामेव वर्णानां सूतकरा
हर्षाने ॥ तेन ग्रहणकाले स्पृष्टवस्त्रादेः क्षालनादिना शुद्धिः कार्या ॥ अत्र गणेशं हिरण्यधान्यादिदानं महाफलं ॥ तपोविद्योभूयश्च
क्तं सुरव्यं दानपात्रं ॥ सत्पात्रे दानात्पुण्यातिशयः ॥ सर्वगंगासमंतोयं सर्वव्याससमाहिजाः ॥ सर्वभूमिसमदानं ग्रहणे चंद्रसूर्ययो
रित्युक्तिः ॥ पुण्यसामान्याभिप्राया ॥ अतएव ॥ सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ॥ श्रोत्रियेशतसाहस्रं पात्रे त्वानं त्यमश्र
ते इति तारतम्यमुक्तं ॥ अब्राह्मणे संस्कारादिरहिते जातिमात्रे ब्राह्मणे दानं यथांक्तफलं ॥ गर्भाधानादिसंस्कारयुतावेदाध्ययनाध्या
पनरहितो ब्राह्मणब्रुवस्तत्र दानमुक्तं द्विगुणफलं ॥ वेदाध्ययनादियुते श्रोत्रिये सहस्रफलं ॥ विद्यासदाचरणादियुते पात्रेऽनंतफल
मित्यर्थः ॥ ग्रहणे श्राद्धमामेन हेन्नाषाकार्यं संपन्नश्चेत्यकानेन कुर्यात् ॥ सूर्यग्रहणे तीर्थयात्रांगश्राद्धवत्स्यत प्रधानान्नेन श्राद्धकार्यं
॥ ग्रहणे श्राद्धमोक्तुर्मेहादोषः ॥ ग्रहणे तुलादानादिकं संपन्नेन कार्यं ॥ चंद्रसूर्यग्रहे तीर्थे महापर्वादिके तथा ॥ मंत्रदिक्षां प्रकुर्वाणो मा

सर्क्षादीन्शोधयेत् ॥ मंत्रदीक्षाप्रकारस्तत्रेद्रष्टव्यः ॥ दीक्षाग्रहणमुपदेशस्याप्युपलक्षणं ॥ युगेयुगेतुदीक्षासीदुपदेशः क्लौयुगे
 ॥ चंद्रसूर्यग्रहेतीर्थैसिद्धक्षेत्रेशिवालये ॥ मंत्रमात्रप्रकथनमुपदेशः स उच्यते ॥ मंत्रग्रहणसूर्यग्रहणमेवमुख्यं ॥ चंद्रग्रहणदारिद्र्य
 दिदोषोक्तैरितिकेचित् ॥ चंद्रसूर्योपरागेचस्नात्वापूर्वमपोषितः ॥ स्पर्शादिमोक्षपर्यंतं जपेन्मंत्रं समाहितः ॥ जपादशाशतो होमस्त
 या होमाच्च तर्पणं ॥ होमाशक्तौ जपं कुर्याद्दोमसंख्याचतुर्गुणं ॥ मूलमंत्रसमूहार्थतदंते द्वितीयांते मंत्रदेवतानामोच्चार्यमुक्तां देवता
 महंतर्पयामिनमइतियवादि युक्तजलांजलिभिस्तर्पणं होमदशांशेनकार्यं ॥ एवं नमोत्तमूलमंत्रमुक्तामुक्तां देवतां महमभिषिंचा
 म्यनेनेत्युच्चार्यजलेन स्वमूर्ध्निभिषिंचेदिति मार्जनं तर्पणं दशांशेनकार्यं ॥ मार्जनदशांशेन ब्राह्मणभोजनं ॥ एवं जपहोमतर्पण
 मार्जनविप्रभोजनात्मकपंचप्रकारपुरश्चरणं ॥ तर्पणाद्यसंभवेत्तत्संख्याचतुर्गुणोजपएवकार्यः ॥ एषु चंद्रग्रहणे पुरश्चरण
 प्रकारो ग्रस्तोदये ग्रस्तास्ते च न संभवति ॥ पुरश्चरणांगोपवासः पुत्रवत्पृष्टिणापिकार्यः ॥ पुरश्चरणकर्तुः स्नानदानादिनैमित्त
 ककर्मलोपे प्रत्यवाद्यप्रसंगान्नेमित्तिकं स्नानदानादिकं भार्यापुत्रादिप्रतिनिधिद्वाराकार्यः ॥ अत्रेत्यमित्तिकर्तव्यता ॥ स्पर्शकालात्पू
 र्वेस्नात्वा मुकगोत्रो मुकशर्माहंशहृष्टे दिशाकरे निशाकरे वा मुकदेवताया अमकमंत्रसिद्धिकामो ग्रासादिमूक्तिपर्यंतं मसुकमंत्रस्य जपरूप
 पुरश्चरणकरिष्ये इति संकल्प्य च कृत्वासनबंधन्यासादिकं च स्पर्शात्पूर्वमेव विधाय स्पर्शादिमोक्षपर्यंतं मूलमंत्रजपं कुर्यात् ॥ ततः पर

दिनेस्नानादिनित्यकृत्यंविधायासुकमंत्रस्यकृतैतत्ग्रहणकालिकासुकसंख्याकपुरश्चरणजपसांगतार्थे तद्दशांशहोमतद्दशांशतर्प-
णतद्दशांशमार्जनतद्दशांशब्राह्मणभोजनानिकरिष्येइतिसंकल्प्यहोमादिकंतत्तच्चतुर्गुणद्विगुणान्यतरजपंवाकुर्यात्॥ग्रहणकाले
चतस्रेरितःपुत्रादिरभक्तशर्मणोसुकगोत्रस्यासुकग्रहणस्पर्शस्नानजनितश्रेयःप्राप्त्यर्थेस्पर्शस्नानंकरिष्येइत्यादिसंकल्पपूर्वकंतदी
यस्नानदानादिकंकुर्यात्॥पुरश्चरणमकुर्वद्भिरपिगुरुपदिष्टःस्वस्वेष्वदेवतामंत्रजपोगायत्रीजपश्चावश्यंग्रहणेकार्येन्यथामंत्रमा
लिन्यांग्रहणकालेशयनेकृतेरोगीमूत्रेदारिद्र्यंपुरीषेकृमिर्मैथुनेग्रामसूकरोष्पंगेकुष्ठंभोजनेनरकइति॥पूर्वपक्वान्नंग्रहणोत्तरंसा
ज्यं॥एवंग्रहणकालस्थितजलपानेपादकृच्छ्राभिधानात्जलमपित्याज्यं॥काञ्जिकंतक्रंघृततैलपाचितमन्नंक्षीरंचपूर्वसिद्धंग्र
हणोत्तरंग्राह्यं॥घृतेसंधितेगोरसेषुग्रहणकालेकुशांतरायंकुर्यात्॥अथवेधविचारः॥सूर्यग्रहेग्रहणाप्रहरादवाकुर्यामचतु-
ष्टयंवेधःचंद्रग्रहेतुप्रहरत्रयं॥तथाचदिनप्रथमप्रहरसूर्यग्रहेपूर्वात्रीप्रहरचतुष्टयेनभोक्तव्यं॥द्वितीयेयामेग्रहणरात्रिद्वितीययामा
दौनभोक्तव्यं॥एवंरात्रिप्रथमप्रहरेचंद्रग्रहेदिनद्वितीययामादौनभंजीत॥रात्रिद्वितीययामादौग्रहणेदिनतृतीययामादौनभंजीत॥बालवृ-
द्धातुरविषेयेतुसाहस्रप्रहरात्मकोमुहूर्तत्रयात्मकोवावेधः॥शक्तस्यवेधकालेभोजनेत्रिदिनमुपोषणंप्रायश्चित्तं॥ग्रहणकालेभोजनेप्राजाप-
त्यंप्रायश्चित्तं॥चंद्रस्यग्रस्तौदयेतुयामचतुष्टयेवेधात्तत्पूर्वदिवाभंजीत॥केचित्तुचंद्रपूर्णमंडलासेयामचतुष्टयंवेधेकदेशग्रासेयाम

अथमित्याहुः ॥ ग्रस्तास्ते तु ॥ ग्रस्तावेवास्तमानंतरवीदू प्राप्नुतो यदि ॥ परे घृदये स्नात्वा शुद्धोभ्यवहरेन्नरः ॥ अत्र स्नात्वा शङ्खः इत्यक्त्याशु
 छुमंडलदशैकालिकस्नानात्पूर्वमशुद्धिप्रतिपादनाज्जलाहरणपाकादिकं शङ्खविंबोदयकालिकस्नानात्पूर्वनकार्यमिति भाति ॥ सूर्यग्रस्ता
 स्तादौ पुत्रवद्गृहिण उपवासनिषेधात्तेन षण्मुहूर्तात्मकं वेधं त्यक्त्वा ग्रहणात्पूर्वमोक्तव्यमिति केचित् ॥ पुत्रवद्गृहिणापितत्रोपवासएवकार्य
 इति माधवमतमेव तु शिष्टाचारानुसृतं युक्तं ॥ सूर्यग्रस्तास्ते चंद्रग्रस्तोदये चाहिताग्निनान्याधानं विधाय जलेन व्रतं कार्यं न तु भोजनं ॥ चंद्रग्र
 स्तास्ते उत्तरदिने संध्या होमादौ न दोषः ॥ तत्रात्यकाले न शास्त्रतो मुक्तिनिश्चये मुक्त्यनंतरं स्नात्वा होमादिकं कर्तव्यं ॥ चिरकाले न भक्तो हो
 मकालाति क्रमप्रसंगाद्ग्रस्तोदयइवग्रहणमध्ये एव संध्यां होमं च कृत्वा शास्त्रतो मुक्तिकाले स्नात्वा ब्रह्मयज्ञादिनित्यकर्मकर्तव्यमिति भा
 ति ॥ दर्शग्रहणनिमित्तकश्राद्धेनैव दर्शश्राद्धसंक्रांतिश्राद्धानां प्रसंगसिद्धिर्भवति ॥ ग्रहणदिनेपित्रादेवार्षिकश्राद्धप्राप्तौ सति संभवे न्नै
 व कार्यं ॥ ब्राह्मणाद्यलाभेनासंभवेत्यामेन हेन्नावाकार्यं स्वजन्मराशेस्तृतीयषष्ठेकादशदशमराशिस्थितं ग्रहणं शंभुप्रदं ॥ द्वितीयसप्तम
 नवमपंचमं स्थानेषु मध्यमं ॥ जन्मचतुर्थोष्टमद्वादशराशिस्थितमनिष्टप्रदं ॥ यस्य जन्मराशौ जन्मनक्षत्रे वा ग्रहणं तस्य विशेषतो निष्टप्र
 दं ॥ तेन गगाद्यक्ताशांतिः कार्यं ॥ अथवा विंबदानं कार्यं ॥ तद्यथा ॥ चंद्रग्रहे रजतमयं चंद्रा विंबं कवर्णमयं नांगविंबं च कृत्वा सूर्यग्रहे सौव
 र्यं सूर्यविंबं नांगविंबं च कृत्वा घृतपूर्णं ताम्रपात्रे कांस्यपात्रे वा निधाय तिलवस्त्रदक्षिणासाहित्यसंपाद्य मम जन्मराशिजन्मनक्षत्रस्थि

तामुकग्रहसूचितसर्वानिष्टशांतिपूर्वकमेकादशस्थानस्थितग्रहसूचितशभफलावाप्तयेविंबदानंकरिष्येइतिसंकल्प्यसूर्यचंद्रवाराहुंचध्यात्वान
 मस्कृत्या॥ तमोमयमहाभीमसोमसूर्यविमदेन॥ हेमताराप्रदानेनममशांतिप्रदोभव॥ विंधुंतुदनमस्तुभ्यंसिंहिकानंदनाच्युत॥ दानेनानेनना
 गस्परक्षमांवेधजाद्रयादितिमंत्रमुच्चारये॥ इदं सौवर्णं राहुविंबं नागं सौवर्णं रविविंबं राजतं चंद्रविंबं वाघृतपूर्णकांस्यपात्रनिहतं यथाशक्ति
 लवस्त्रदक्षिणासहितं ग्रहणसूचितारिष्टविनाशार्थं शभफलप्राप्तये चतुर्थमहं संप्रददेइतिदानवाक्येन पूजितब्राम्हणाय दद्यात्॥ एवं चतु
 र्थाद्यनिष्टस्थानेषुपिदानैकार्यमितिभाति॥ यस्यजन्मराश्यादिग्रहणंतेनराहुग्रस्तरवीदुविंबंनावलोकनीयं॥ इतरजनैरपिपटजलादिव्यव
 धानेनैवग्रस्तविंबं द्रष्टव्यं नसाक्षात्॥ मंगलकार्येषु पूर्णग्रासे चंद्रग्रहेद्वादश्यादिचतुर्थांतेदिनसप्तकं वज्यं॥ सूर्यपूर्णग्रासे एकादश्यादिचतुर्थ्य
 तदिनानिवर्ज्यानि॥ खंडग्रहणे चतुर्दश्यादिदिनत्रयं वज्यं॥ ज्योतिर्निबंधेषु ग्रासपादतारतम्येनदिनाधिक्योनत्वंतारतम्येनयोजितं॥ ग्र-
 स्तास्तेपूर्वेदिनत्रयं वज्यं॥ ग्रस्तोदयेपरंदिनत्रयं वज्यं॥ ग्रहणनक्षत्रषण्मासपूर्णग्रासे वज्यं॥ पादादिग्रासे सार्द्धमासादितारतम्येनयोज्यं
 पूर्वसंकल्पितस्यद्रव्यस्यग्रहणोत्तरं दाने तद्दिग्राणंदेयं भवति॥ इतिग्रहणनिर्णयोद्देशः॥ ३१॥ समुद्रे पूर्णिमामावास्यादिपर्वसुस्नायात्॥
 ष्टुगुप्तौमदिनेस्नानं वर्जयेत्॥ अश्वत्थसागरोसैव्यौ नस्पर्शस्तकदाचन॥ अश्वत्थमंदवारेतुसागरं पर्वणि स्पृशेत्॥ नकालनियमः सैतोसमु
 द्रस्नानकर्मणि॥ समुद्रस्नानप्रयोगोन्यत्रज्ञेयः॥ ॥ इतिधर्मसिंधुसारेसमुद्रस्नानोद्देशः॥ ॥ तिथिविशेषेनक्षत्रविशेषे वारादौ च विधिनिषेधाः॥
 सप्तम्यां न स्पृशेत्तैलं नो लवस्त्रं न धारयेत्॥ न चाप्यामलकैः स्नानं न कुर्यात्कलहनरः॥ सप्तम्यां नैव कुर्वीत ताम्रपात्रेण भोजनं॥ नंदातिथिष्वभ्यंगोच

ज्येः॥ रिक्तासक्षोरंज्ये॥ जयासुमांसंश्रुद्राघैकज्ये॥ पूर्णास्रस्त्रीवज्ये॥ रविवारेभ्यंगोभौमवारेक्षोरंबुधेयोषिच्चवज्ये॥ चित्राहस्तश्रवणेषुतेलंज्ये
॥ विशारवाप्रतिपत्सक्षोरंज्ये॥ मघाकृत्तिकास्युत्तरास्रस्त्रीनसेव्या॥ तिलभक्षणं तिलतर्पणंचसप्तम्यां॥ नारीकेलमष्टम्यामलाबुनवम्याप
टोलं दशम्यां निष्यावमेकादश्यां मकरंद्वादश्यां वार्ताकं त्रयोदश्यां वज्ये॥ पूर्णिमादशसंक्रांतिचतुर्दशषष्ठीषुच॥ नरश्चांडालयो नो स्यात्तैल
स्त्रीमांससेवनात्॥ पूर्णिमादशसंक्रांतिद्वादशीषुश्चाद्द्विदिनेचवस्त्रं न पीडयेत्॥ रात्रौ मृदंगो मथ मुदकंचना हरित्॥ गोमूत्रं प्रदोषकाले न गृ-
ह्णीयात्॥ अमादिपवस्त्ववश्यं शान्त्यर्थं तिलहोमी स्यादात्मरक्षणाय दानादिकंच कुर्वीत्॥ पर्वसूनाधीयीत्॥ शौचाचमनब्रह्मचर्यादिसंवी
स्यात्॥ प्रतिपदशुभश्री नवमी तिथिषुश्चाद्द्विदिने जन्मदिने व्रते चोपवासे च रविवारे मध्याह्नस्नानसमये च काष्ठेन दंतधावनं वज्ये॥ अलाभे-
दंतकाष्ठानां निषिद्धेऽपि दिने तथा॥ अपांद्वादशांगुलैः पत्रैर्विशोधयेत्सुरवं॥ अत्र सर्वत्र निषेधेषु तिथ्यादिकंतत्कालव्यापि ग्राह्यं॥ ॥ इति
धर्मसिंधुसारे तिथ्यादौ विधिनिषेधसंग्रहोद्देशात्त्रयैस्त्रिंशत्तमः॥ ३३॥ ॥ श्रीमांसाधमशास्त्रज्ञाः स्रुधियो नलसाबुधाः॥ कृतकार्याः प्राद्धि
बंधोस्तदर्थं नायसुद्यमः॥ ये पुनर्मदमतयो लसा अज्ञाश्च निर्णयं॥ धर्मवैदितु मिच्छंति रचितस्तदपेक्षया॥ निबंधोयं धर्मसिंधुसारे नामासु बा
धनः॥ असुना प्रीयतां श्रीमद्दिवुल्लोभक्तवत्सलः॥ सर्वत्र मूलवचनानी ह ज्ञेयानि तद्विचारश्च॥ कौस्तभनिर्णयसिंधुश्रीमाधवकृतनिबंधे-
भ्यः॥ प्रेम्णासद्भिर्ग्रंथः सेव्यः शब्दार्थतः स दोषोऽपि॥ संशोध्य वापि हरिणा स्रुदामसुनि सतुषट्युककशिरिव॥ ॥ इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनु-
काशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे प्रथमपरिच्छेदः समाप्तः ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥

॥ ॥ ७॥ ॥ अथधर्माधिसारेद्वितीयपरिच्छेदः प्रारभ्यते ॥ ॥ ७॥ ॥

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ श्रीसरस्वत्यैनमः॥ ॥ श्रीपांडुरंगंविबुधांतरंगंनौमींदिरंमाधवमंदिरं च॥ सतामनंतंहितमामनंतंगुरुंगरिष्टं
 जननींघरिष्ठां॥ १॥ काशीनाथाभिधेनात्रानंतोपाध्यायसूनुना॥ सामान्यंनिर्णयं प्रोच्यविशेषेणविनिर्णयः॥ २॥ संगृह्यतेधर्मसिंधुसा-
 राख्येकालगोचरे॥ ग्रंथेप्रसफुटबोधायपुनरुक्तिर्नदूषणं॥ ३॥ प्रथमपरिच्छेदेमासविशेषानपेक्षसामान्यतस्तिथ्यादिनिर्णयमभिधायास्मि
 न्द्वितीयपरिच्छेदेचैत्रादिमासविशेषोपादानेनप्रतिपदादितिथिषुविहितसंवत्सररूत्यनिर्णयसारंगृह्णीमःअत्रशुक्लप्रतिपदादिरमांतए-
 चमासः प्रायेणसप्तसिंहात्वेराद्रियतइतितमेवाश्रित्यनिर्णयउच्यते॥ अत्रकिंचित्पूर्वपरिच्छेदोक्तमपिपुनर्विशेषोक्तिभिर्दृढीक्रियतइतिपुन-
 रुक्तिर्नदोषाय॥ तत्रमेषसंक्रांतौपूर्वाः पराश्वदशदशनाड्यः पुण्यकालः॥ रात्रौत्वर्धरात्रात्पाक्संक्रमेपूर्वादिनोत्तरार्धपुण्यं॥ अर्धरात्रात्परतः
 संक्रमेउत्तरदिनस्यपूर्वार्धपुण्यं॥ अर्धरात्रेसंक्रमेदिनद्वयंपुण्यं॥ ॥ अयतिथिनिर्णयः॥ तत्रचैत्रशुक्लप्रतिपदिवत्सरारंभः॥ तत्रौदकीप्रतिपद्गत्या॥ दिनद्वियेउ-
 दयव्यासाक्यासौवापूर्वा॥ चैत्रमलमासत्वेवत्सरारंभनिमित्तकंतेलाभ्यंगंसंकल्यादौनूतनवत्सरनामकीर्तनाद्यारंभंचमलमासप्रतिपद्येवकुर्यात्॥ म-
 तिगृहंधजारोपणंनिवपत्राशनंवत्सरादिफलश्रवणंनवरात्रारंभोनवरात्रोत्सवादिनिमित्ताभ्यंगादिश्वशुद्धमासप्रतिपदिकार्यः॥ वत्सरारंभनि-
 मित्तकौतेलाभ्यंगः शुद्धप्रतिपद्येवेतिमधुरवेउक्तं॥ अस्यांतैलाभ्यंगोभित्यः॥ अकरणेप्रत्यवायोक्तेः॥ अस्यामेवप्रतिपदिदेवीनवरात्रारंभः॥ अ-
 त्रपरयुतामुहूर्तमात्रपिप्रतिपद्गत्या॥ अत्रमुहूर्तपरिमाणं॥ मुहूर्तमहोरात्रेश्वप्रोक्तुः पंचदशलवमित्कत्तंसर्वत्रज्ञेयं॥ पारणादिविशेषनि

र्णयः ॥ शारदनवरात्रवहोर्ध्वः ॥ अत्रैव प्रपादानं ॥ तत्रमंत्रः ॥ प्रपेयं सर्वसामान्याभूतेभ्यः प्रतिपादिता ॥ अस्याः प्रदानात्पितरस्तृष्यंतु हि-
पितामहाः ॥ अनिवार्यंततो देयं जलं मासचतुष्टयं ॥ प्रपादात्तुमशक्तेन प्रत्यहमुदकुंभो द्विजगृहे देयः तत्रमंत्रः ॥ एषधर्मघटोदत्तो ब्रह्मवि-
ष्णुशिवात्मकः ॥ अस्य प्रदानात्सकलाममसंतु मनोरथाः इयमेव प्रतिपत्कल्यादिरपि ॥ एवं वैशाखशुक्लतृतीयाफाल्गुनकृष्णतृतीयाशुक्ल
चैत्रपंचमीमाघे त्रयोदशी कार्तिके सप्तमी मार्गशीर्षे नवमी एतापि कल्यादयो बोध्याः ॥ आस्तम्याद्दासितृत्तृप्तिः ॥ चैत्रशुक्लप्रतिपन्मत्स्यजयंती
त्येके ॥ चैत्रे दधि क्षीरघृतमधुवर्जनंदंपती पूजनात्मकं गौरीव्रतं कार्यं ॥ चैत्रशुक्लद्वितीयायां निशामुरवे बालेंदुपूजनाद्यात्मकं चंद्रव्रतं कार्यं ॥ अ-
स्यामेव दमनकेन गौरीशिवपूजनम् ॥ चैत्रशुक्लतृतीयायां गौरीशिवयुतां संपूज्यां दोलनव्रतं मासपर्यंतं कार्यम् ॥ अत्र तृतीयासुहूर्तमात्राऽपि
पराकार्या ॥ द्वितीयायुक्तानकार्या ॥ चतुर्थीयुतायां वैधृत्यादियोगेऽपि सैव कार्या ॥ द्वितीयायोगनिषेधस्य बलत्वात् ॥ अस्यामेव तृतीयायां-
श्रीरामचंद्रस्य दोलोत्सवमारभ्य मासपर्यंतं पूजापूर्वकमां दोलनं कार्यं ॥ एवं देवतांतराणामपि ॥ इयमेव तृतीया मन्वादिरपि ॥ अत्रैव स-
र्वमन्वादिभिर्णयउच्यते ॥ तत्र मन्वादयश्चैत्रशुक्लतृतीयापौर्णमासी च ॥ ज्येष्ठे पौर्णिमा ॥ आषाढस्य शुक्लदशमीपौर्णमासी च ॥ श्रावणस्य कृ-
ष्णाष्टमी ॥ भाद्रपदस्य शुक्लतृतीया ॥ आश्विनस्य शुक्लनवमी ॥ कार्तिकस्य शुक्लद्वादशीपौर्णमासी च ॥ पौषे शुक्लएकदशी ॥ माघे शुक्लस-
प्तमी ॥ फाल्गुनस्य पौर्णमास्यमावास्याचेति चतुर्दशज्ञेयाः ॥ एतास्तमन्वादयः शुक्लपक्षस्थाः दैवैः पित्र्यैः कर्मणि पूर्वाणहव्यापिन्यो ग्राह्याः

धनसिं-
२

पूर्वाणहोत्रद्वेषाविभक्तदिनपूर्वभागस्तत्रैवश्राद्धादिविधानात्॥ देवान्मानुषाद्वापराध्नात्पूर्वाणहेश्राद्धाद्यनुष्ठानसंभवेपराणहव्यापिन्योग्रा
त्याः॥ दिनपूर्वार्थेपराणहेश्राद्धाद्यनुष्ठेयं नतुदिनोत्तरार्धगतमध्याह्नभागेइतितात्पर्यम्॥ कृष्णपक्षस्थेतुदैवेपित्र्येचकर्मणिपंचधाविभ
क्तदिनचतुर्थभागारव्यापराणहव्यापिन्योग्रात्येमन्वादिषुपिंडरहितंश्राद्धंकार्यं॥ अत्रश्राद्धैर्द्विसहस्रवर्षोपितृणांतृप्तिः॥ मन्वादिश्राद्धंचनित्यां
॥ अतएतदकरणेत्वंभ्रवः प्रतिमानमित्यु कर्मत्रस्यशतवारंजलेजपः प्रायश्चित्तंकार्यं॥ एवंषणवतीश्राद्धान्यपिनित्यानि॥ तानिच॥ अमा
१२युग४मनु१४क्रांति१२घृति१२पात१२महालयाः॥१५अष्टका५अनुष्टका५पूर्वेद्यः५श्राद्धैर्नवतिश्वषडितिज्ञेयानि॥ अथदशावतारजयंतः
॥ चैत्रशक्रुतृतीयायामपराणहमत्स्योत्पत्तिः॥ वैशाखशक्रुतृतीयायामपराणहवराहोत्पत्तिः॥ वैशाखशक्रु
चतुर्दश्यासायंनारसिंहावतारः॥ भाद्रपदशक्रुद्वादश्यामध्याह्नेवामनप्रादुर्भावः॥ वैशाखशक्रुतृतीयायामध्याह्नेपरशुरामोद्भवः॥ प्रदोषेइ
तिवहवः॥ चैत्रशक्रुनवम्यामध्याह्नेदाशरथीरामाभिव्यक्तिः॥ श्रावणशक्रुषष्ठ्यांनिशीथेश्रीकृष्णाविभावः॥ आश्विनशक्रुदशम्यांसायंबु-
द्धोऽभूत्॥ श्रावणशक्रुषष्ठ्यांसायंकल्किर्जातइतितत्कालव्यापिन्योग्रात्याः॥ अत्रमत्स्यकर्मवराहबुधकल्कीनाभाषादादिमासांतरा
ण्येकादेश्यादितिथ्यंतराणिप्रातरादिकालांतराणिचवचनांतरानुसारेणोक्तानिकल्पभेदेनव्यवस्थापनीयानिस्वस्वगृहीतपक्षानुसारेणतत्त
दुपासकैरुपोष्याणि॥ श्रीरामकृष्णानृसिंहजयंत्यएवमित्याः सर्वैरुपोष्याः॥ चैत्रशक्रुचतुर्थ्यामध्याह्नव्यापिन्यांलडुकादिभिःश्रीगणेशम

प.२

२

चैवित्यादमनकरोपणं कुर्यात् ॥ विघ्ननाशं सर्वान्कामांश्च प्राप्नुयात् ॥ चैत्रशुक्लपंचम्यामनंतादिनागान्पूजयित्वाक्षीरसर्पिर्नैवेद्यं दद्यात् ॥ अस्यामेव
 पंचम्यां लक्ष्मीपूजनं ॥ अत्रैवोच्चैः श्रवादिपूजनात्मकं हयव्रतमुक्तं ॥ अत्र सर्वत्र पंचमी सामान्यनिर्णयानुसारेण ग्राह्या ॥ एवमग्रेऽपि ॥ यत्र विशेष-
 निर्णयानोच्यन्ते तत्र प्रथमपरिच्छेदे दोक्त एव निर्णयोऽनुसंधेयः ॥ षष्ठ्यां स्कंदस्य दमनकारोपणं सप्तम्यां भास्करस्य दमनकपूजनं नवम्यां देव्याः सर्व-
 देवानां पौर्णमास्यामित्यन्यत्र विस्तरः चैत्रशुक्लाष्टम्यां भवान्या उत्पत्तिः ॥ तत्र नवमीयुता ग्राह्या ॥ अत्र पुनर्वसुयुताष्टम्यामष्टाशोककलिका प्रा-
 शनं तत्र मंत्रः ॥ त्वामशोकनराभीष्टमधमाससमुद्भव ॥ पिबामिशोकसंतप्तो मामशोकं सदा कुर्विति ॥ अत्रैव योगविशेषं कृतं ॥ पुनर्वसुबुधोपेतो चैत्रे
 मासिसिताष्टमी ॥ प्रातस्तु विधिवत्त्वात्वावाजपेयफलं लभेदिति ॥ चैत्रशुक्लनवमीरामनवमी ॥ चैत्रशुक्लनवम्यां पुनर्वसुयुतायां मध्याह्ने कर्क-
 ण्मेघस्थं सूर्ये उच्चस्थं ग्रहपंचके श्रीरामजन्मश्रवणात् ॥ अस्यां मध्याह्ने व्यापिन्यामुपोषणं कार्यं ॥ पूर्वेद्यरेव मध्याह्ने सत्वे सैव ग्राह्या ॥ दिनद्वयम-
 ध्याह्ने व्याभावव्याप्तौ वापरा ॥ अष्टमीविधायानिषेधात् ॥ अतः पूर्वेद्यसकलमध्याह्ने व्यापिनीमपित्यक्ता मध्याह्ने कंदशव्यापिन्यपि परैव ग्रा-
 ह्या ॥ केचित्त्वष्टमीविद्धां मध्याह्ने व्यापिनीं पुनर्वसुयुतामपित्यक्ता परेद्यस्त्रिसुहूर्ताऽपिनवमीसर्वैरप्युपोष्या ॥ यदि तु दशम्याह्ना सवशं न पार-
 णादिनेस्मार्तानामेकादशी व्रतं प्राप्तिस्तदा स्मार्तैरष्टमीविद्धोपोष्या ॥ वैष्णवैः सुहूर्तत्रयकृता परैवापोष्या ॥ शूद्राद्यानवम्या अलाभे सुहूर्तत्रय-
 न्यूनत्वे वा सर्वैरप्यष्टमीविद्धोपोष्येत्याहुः ॥ इदं व्रतं नित्यं काम्यं च ॥ ॥ अथ व्रतप्रयोगः ॥ ॥ अष्टम्यामाचार्यसंपूज्य श्रीरामप्रतिमादानं

करिष्येऽहं हि ज्योत्सम ॥ तत्राचार्यो भवतीति श्रीरामोऽसित्वमेवमे ॥ इति प्रार्थ्यं ॥ नवम्यासंगधूतेन एकमक्तेन राघव ॥ इक्ष्वाकुवंशतिलकप्रीतो भवन्न
वप्रियेत्येकमक्तं संकल्प्य साचार्यो हविष्यं भंजीत ॥ पूजामंडपं तत्र वेदिं च कृत्वा नवम्यां प्रातः उपोष्य नवमीं तद्यथा मेघशृङ्ग राघव ॥ तेन प्रीतो भवत्वमे
संसारान्नाहि मां हरे इत्युपोषणं संकल्प्य ॥ इमां स्वर्णमयीं रामप्रतिमां त्वां प्रयत्नतः ॥ श्रीरामप्रीतये दास्ये रामभक्ताय धीमते इति प्रतिमादानं संकल्प्य
येत् ॥ श्रीरामनवमीव्रतांगभूतां षोडशोपचारैः श्रीरामपूजां करिष्ये ॥ इति संकल्प्य ॥ वेदिकायां सर्वतोभद्रे कलशं संस्थाप्य ॥ तत्र पूर्णपात्रे सवस्त्रेऽभ्यु
त्तारणादिविधिना प्रतिमायां श्रीरामं प्रतिष्ठाप्य पुरुषसूक्तेन षोडशोपचारैः संपूज्य पुष्यपूजांते ॥ रामस्वजननीचासिरामात्मकमिदं जगत् ॥ अतस्त्वा
पूजयिष्यामि लोकमातर्नमोऽस्तुते ॥ इति कौसल्यां संपूज्य ॥ ॐ नमो दशरथायेति दशरथं संपूज्य सर्वपूजां समाप्य मध्याह्ने फलपुष्पजलादिपूर्णे
नशंखेनार्घ्यं दद्यात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ दशाननवधार्याय धर्मसंस्थापनाय च ॥ दानवानां विनाशाय देत्यानां निधनाय च ॥ परित्राणाय साधूनां जाताराम
मः स्वयं हरिः ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं भ्रातृभिः सहितो नयेति ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रातर्नित्यपूजां विधाय मूलमंत्रेण पायसाष्टोत्तरशताहुतीं हुत्वा पूजां
विसृज्याचार्याय प्रतिमां दद्यात् ॥ इमां स्वर्णमयीं रामप्रतिमां समलंकृतां ॥ शशिवस्त्रयुगच्छन्नां रामोऽहं राघवायते ॥ श्रीरामप्रीतये दास्ये तुष्टौ ॥
भवतुराघवः ॥ इति मंत्रः ॥ तव प्रसादं स्वीकृत्य क्रियते पारणामया ॥ व्रतेनानेन संतुष्टः स्वामिन् भक्तिं प्रयच्छुमे इति प्रार्थ्यं ॥ नवम्यंते पारणं कुर्या
त् ॥ इदं व्रतं मलमासेन कार्यं ॥ एवं जन्माष्टम्यादि व्रतमपि न कार्यं ॥ अस्यामेव नवम्यां देवी नवरात्रसमाप्तिः कार्या ॥ एतन्निर्णय आश्विन नवरात्र

नवमीवत् ॥ चैत्रशुक्ल एकादश्यां कृष्णास्यां दोलनोत्सवः ॥ दोलारूढं प्रपश्यंति कृष्णं कलिमलापहं ॥ अपराधसहस्रैस्तु मुक्तास्ते धूनने कृते ॥ तावन्ति
ष्टानि पापानि जन्मकोटि कृतान्यपि ॥ ऋडंते विष्णुना साधुर्वैकुण्ठे देवपूजिता इत्यादिकस्तन्महिमा ॥ चैत्रशुक्ल द्वादश्यां विष्णोर्दमनोत्सवः ॥ सच पार
णाहे ॥ पारणाहे न लभ्येत द्वादशी घटिकापि चेत् ॥ तदात्रयोदशीयात्यापवित्रदमनार्पणे इत्युक्तेः ॥ शिवस्य चतुर्दश्यां कार्यः ॥ अथ प्रयोगः ॥ उपवा
सदिने नित्यपूजां कृत्वा दमनकस्थानं गत्वा क्रमेण तमादाय चंदनादिनासंपूज्य श्रीकृष्णपूजार्थं तानेषु इति प्रार्थ्य प्रणमेत् ॥ अन्यदेवतासु यथा
दैवतमूहः ततो दमनकं गृह्णानीय पंचगव्येन शुद्धोदकेन च भक्षाल्य देवाग्रे स्थापयित्वा तस्मिन्नेव दमनके ऽशोककालवसंतकामान्काममात्रं वागं
धादिभिः पूजयेत् ॥ तत्र नमो ऽस्तु पुष्पबाणाय जगदाल्हादकारिणे ॥ मन्मथाय जगन्नेत्रे रतिप्रीतिप्रियाय चैतिकामावाहनमंत्रः ॥ काममस्मसु
दूतरतिबाष्पपरिप्लुत ॥ ऋषिगंधर्वदेवादिविमोहकनमो ऽस्तु ते इति दमनकमुपस्थाय ॥ ओं कामाय नम इति मंत्रेण सपरिवाराय कामरूपिणे
दमनकाय गंधार्कपचारान्दद्यात् ॥ ततो रात्रौ देवं संपूज्या धिवासनं कुर्यात् ॥ तदित्यं ॥ देवाग्रे सर्वतोभद्रसंपाद्य तत्र कलशं संस्थाप्य तत्र धौ
तवस्त्राच्छन्नं दमनकं वैणवपटले त्यापितं निधाय ॥ पूजार्थं देवदेवस्य विष्णोर्लक्ष्मीपतेः प्रभो ॥ दमनत्वमिहा गच्छसानिध्यं कुरुते नम इति
दमनकदेवतामावात्य प्रागाद्यष्टदिक्षु क्लीं कामदेवाय नमो ह्रीं रत्यै नमः ॥ १ ॥ क्लीं मस्मशरीराय नमो ह्रीं रत्यै नमः ॥ २ ॥ क्लीं अनंगाय नमो ह्रीं रत्यै
नमः ॥ ३ ॥ क्लीं मन्मथाय नमो ह्रीं रत्यै ०४ क्लीं वसंतसखाय नमो ह्रीं रत्यै ०५ क्लीं स्मराय नमो ह्रीं रत्यै ०६ क्लीं इक्ष्वापाय नमो ह्रीं रत्यै ०७ क्लीं पुष्पबाणास्त्रा

यनमोहीरत्ये० ८ इति पूजयेत् ॥ तत्पुरुषाय विग्रहे कामदेवाय धीमहि ॥ तन्नोऽर्गः प्रचोदयात् ॥ इति गायत्र्या दमनकमष्टोत्तरशतमभिमन्त्र्य गं-
 धादिभिः संपूज्य हीनम इति पुष्पांजलिं दत्त्वा नमोऽस्तु पुष्पबाणायेति पूर्वोक्तायाहनमंत्रेण नमेत् ॥ क्षीरोदधि महानागशय्यावस्थितविग्रह ॥ प्रातः
 स्त्वां पूजयिष्यामि सन्निधो भवते नम इति देवप्रार्थ्य पुष्पांजलिं दत्त्वा तस्यामेकादश्यां रात्रौ जागरणं कुर्यात् ॥ प्रातर्नित्यपूजां कृत्वा पुनर्देवं संपूज्य
 दूर्वागंधाक्षतयुतां दमनकमंजरीमादाय मूलमंत्रं पठित्वा ॥ देवदेव जगन्नाथ वाञ्छितार्थप्रदायक ॥ इत्थ्यात्पूरय मे विष्णो कामान्कामेश्वरी प्रिय ॥ इदं
 दमनकं देवगृहाण मदनग्रात् ॥ इमांसां वत्सरीं पूजां भगवन्परिपूरय ॥ पुनर्मूलं जह्या देवं दमनमर्पयेत् ॥ ततो यथाशोभं दत्त्वांग देवताभ्यो दत्त्वा दे-
 वंप्रार्थयेत् ॥ मणिविद्रुममालाभिर्मंदारकुसुमादिभिः ॥ इयं सां वत्सरी पूजा तवास्तगरुडध्वज ॥ वनमालायथा देवकौस्तुभंसत तत्त्दि ॥ तद्दृष्ट्वा
 मनकीमालां पूजांच हृदये वह ॥ जानताऽजाननावापिन कृतं यत्तवार्चनं ॥ तत्सर्वं पूर्णतां या तु त्वत्प्रसादाद्द्रमापते ॥ अतंतं पुंडरीकाक्षनमस्ते वि-
 श्वभाषान ॥ हृषीकेश नमस्तेऽस्तु महापुरुष पूर्वज ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनमित्यादि च संप्रार्थ्य पंचोपचारैर्देवं संपूज्य नीराज्य ब्राह्मणेष्यो दमनं
 दत्त्वा स्वयं शेषं संधार्य सुहृद्युतः पारणां कुर्यात् ॥ मंत्रदीक्षारहितैर्नास्मार्पणीयम् ॥ अस्य गौणकालः श्रावणमासावधिः ॥ नेदं मलमासे भवति ॥
 शक्रास्तादौ तु कर्तव्यं ॥ इति दमनारोपणविधिः ॥ अस्यामेव भारते ॥ अहारात्रेण द्वादश्यां चैत्रे विष्णुहरिति स्मरन् ॥ पुंडरीकमवाप्नोति देवलोकं च
 गच्छति ॥ इति ॥ चैत्रशक्रत्रयोर्दश्यामनंगपूजनव्रतं ॥ तत्रत्रयोदशी पूर्वविद्धा ग्राह्या ॥ अथ चतुर्दश्यां नृसिंहस्य दौलनोत्सवः ॥ अत्रैव शिवस्ये

ध-सिं
 ४

क्वाराथाः भैरवस्य च दमनकैः पूजनं ॥ अत्र चतुर्दशी पूर्वविधा पराणहत्यापिनी ग्राह्या ॥ अपराणहत्यास्य भावे पराणहस्यर्शिन्यपि पूर्वाग्राह्या तदभावे पराग्राह्या
 चैत्रपौर्णमासी स्नायान्यनिर्णयात्पराग्राह्या ॥ पूर्वोक्त तत्तत्तित्थौ दमनकपूजनाकरणे स्यामेव सर्वदेवानां दमनकपूजनं ॥ चैत्र्यां चित्रायुतायां
 चित्रवस्त्रदानं सौभाग्यदं ॥ रविगुरुमंदवारयुतचैत्र्यां स्नानश्राद्धादिभिरश्वमेधपुण्यं ॥ चैत्रस्य शक्रेकादश्यां पौर्णमास्यां वामेषसंक्रांतिमा
 रभ्यवावेशाखस्नानारंभः ॥ तत्रमंत्रः ॥ वैशाखं सकलं मासं मेषसंक्रमणं रवेः ॥ प्रातः सनियमः स्नास्ये प्रीयतां मधुसूदनः ॥ मधुहंतुः प्रसादे
 न ब्रह्मणानामनुग्रहात् ॥ निर्विघ्नमस्तमे पुण्यं वैशाखस्नानमन्वहं ॥ माधवे मेषगेभानौ मुरारे मधुसूदन ॥ प्रातः स्नानेन मेनाथ फलदोभव
 पापहन्ति ॥ अत्र हविष्याशन ब्रह्मचर्यादयो नियमाः ॥ एवं संपूर्णस्नानाशक्तौ त्रयोदश्यादिदिनत्रयमंते स्नायात् ॥ इयं पौर्णमासी मन्वादि
 पूर्वसुक्ता ॥ चैत्रकृष्णत्रयोदशी शततारकानक्षत्रयुता वारुणी संज्ञका स्नानादिग्रहणादिपर्वतुल्यफलदा ॥ शनिवारयुता महावारुणी शु
 भयोगशनिवारशततारकायुक्ता महामहावारुणी अत्रयोगे कृष्णादिः पौर्णमास्यंतो मासस्तेनामांतमासे फाल्गुनकृष्णत्रयोदशी ग्राह्येति
 बोध्यम् ॥ चैत्रकृष्णचतुर्दश्यां शिवसन्निधौ स्नानेन भौमवारयुतायां गंगायां स्नानेन पिशाचत्वाभावः फलं ॥ ॥ इति श्रीमदनंतोपाध्याय
 सूक्तुकाशीनाथोपाध्यायधिरचिते धर्मसिंधुसारे चैत्रमासकृत्यनिर्णयोद्देशः समाप्तः ॥ ॥ अथ वैशाखमासः ॥ ॥ अत्र वृषसंक्र-
 मे पूर्वाः षोडशनाडिकाः पुण्यकालः ॥ रात्रौ च प्रायुक्तं ॥ अत्र प्रातः स्नानं तिलैः पितृतर्पणं धर्मयटदानं च कार्पण्यं ॥ अत्र ब्रह्मणानां गंधमाल्य

पानककदलीफलादिभिर्वसेंतपूजाकार्या॥ वैशारवेज्येष्ठेवायत्रमासे ऊष्णबाहुल्यतत्र प्रातर्नित्यपूजां कृत्वा गंधोदकपूर्णपात्रं विष्णुं संस्थाप्य पंचोपचारैः संपूज्य तत्रैव जले सूर्यास्तपर्यंतमधिवास्थ रात्रौ स्वस्थाने स्यापयित्वा पंचोपचारैः संपूजयेत् ॥ तेन तीर्थोदकेन गृहदारादिसुतमात्मानं पावयेत् ॥ एतच्च द्वादश्यां दिवान् कार्यं ॥ रात्रौ किंचित्कालं जलस्य पूजयित्वा स्वस्थाने स्यापयेत् ॥ अत्रमासे कृष्णगौरारव्यतुलसीभिर्विष्णुं त्रिकालमर्चयेन्मुक्तिफलं ॥ प्रातः स्नात्वा बहुतांशेनाश्वत्थमूलं सिंचेत् ॥ प्रदक्षिणां च कुर्यात् ॥ अनेककुलतारणं फलं ॥ एवंगवांकं इत्यनेऽपि ॥ अत्रमासे एकभक्तनक्तमंयाचितं वा सर्वं सितफलदं ॥ अत्रमासे प्रपादानं देवेगलंतिकाबंधनव्यजनछत्रोपानच्चंदनादिदानं महाफलं ॥ यदा वैशारवो मलमासो भवति तदा काम्यानां तत्र समाप्तिनिषेधात् ॥ मासद्वयं वैशारवस्तानहविष्याशनादिनियमा अनुष्ठेयाः ॥ चांद्रायणादिकंतु मलेऽपि समापनैयं ॥ वैशाखशुक्लतृतीयायां गंगास्नानं यवहांमायवदानं यवाशनं च सर्वपापापहं ॥ यः करोति तृतीयायां कृष्णं चंदनभूषितं ॥ वैशाखवस्यासिते पक्षे सयात्यच्युतमंदिरम् ॥ इयमक्षय्यतृतीया संज्ञिका ॥ अस्यां यत्किंचिज्जपहोमपितृतर्पणं दानादिक्रियते तत्सर्वमक्षयम् ॥ इयं रोहिणीबुधयोगे महापुण्या ॥ अस्यां जपहोमादिकृत्यऽपि वस्यमाणयुगादिवनिर्णयः ॥ इयं कृतयुगस्यादिः ॥ अत्र युगादिश्चादिमपि इमं नुष्ठेयम् ॥ श्राद्धासंभवे तिलतर्पणमप्यत्र कार्यं ॥ ॥ अत्र युगादिकृत्यं पूर्वाण्येकार्यं ॥ तत्रासंभवे पराण्येऽपि ॥ कृष्णयुगादिकार्यं त्वंपराण्ये इत्यादि मन्वादिप्रकरणोक्तो निर्णयः ॥ हेधाविभक्तदिनपूर्वार्थे कदेशव्यापिनीदिनद्वये च त्रिसुहृताधिकव्याप्तिसत्वेप

रा॥ त्रिमुहूर्तन्यूनत्वेपूर्वा॥ मन्वादीचयुगादीचग्रहणेचंद्रसूर्ययोः॥ व्यतिपातेवेधुतौचतत्कालव्यापिनोक्रियेतिवचनेनसाकल्यव्याप्ति
 वाक्यानामपवादात्॥ श्राद्धादिकेर्तृतीयामध्येणवर्ततेव्यम्॥ पुरुषार्थचिंतामणोतुसममाद्यमनवममुहूर्तानांगांधर्वकुतुपराहिणसंज्ञ
 कानांयुगादिश्राद्धकालत्वालुकुंमध्यमदिनमानेत्रयोदश्यादिपंचदश्यांतयद्वित्रयव्यापिन्यांश्राद्धं॥ कृष्णतुषोडशीमारभ्यषटिकात्रय
 म्॥ उभयत्रतादृशघटित्रयव्याप्तौसत्यामसत्यांवाशक्तुपरा॥ यदातुपरद्वस्त्रयोदश्यादितःपूर्वसमाप्तापूर्वद्वस्त्रयोदश्यादिघटि
 त्रयेतदेकदेशेवाविद्यतेतदाकर्मकालशास्त्रबाहल्यात्पूर्वव्याप्त्येवक्तम्॥ इदमेवयुक्तमितिस्मृतिः॥ अत्रदेवतोद्देशेनपितृदेवेनचो
 दकुंभदानमुक्तं॥ तत्रश्रीपरमेश्वरप्रीतिद्वाराउदकुंभदानकल्पोक्तफलावस्यथंब्राह्मणाद्योदकुंभदानकरिष्ये॥ तदंगकुंभपूजनंश्रा
 द्दपूजनंचकरिष्ये॥ इतिसंकल्प्य॥ सूत्रवेष्टितंगंधफलयवाद्यपंतकलशंपंचापचारंब्राह्मणंचसंपूज्य॥ तत्रमंत्रः॥ एषधर्मवरोदतो
 ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः॥ अस्यप्रदानात्सकलाममसंतुमनोरथाइतिमंत्रेणदद्यात्॥ पितृदेवोतुपितृणामक्षय्यत्स्यथमुदकुंभदानं
 करिष्येइतिसंकल्प्य॥ पूर्ववत्कुंभब्राह्मणोसंपूज्योदकुंभगंधनिलफलादिनिक्षिप्य॥ एषधर्मवरोदतोब्रह्मविष्णुशिवात्मकः॥ अस्य
 प्रदानात्तृप्यंतुपितरोऽपिपितामहाः॥ गंधोदकतिलमिश्रसान्नंकुंभफलान्वितं॥ पितृभ्यःसंप्रदास्यामिअक्षय्यमुपतिष्ठत्वितिमंत्रेण
 दद्यात्॥ युगाद्रोसमुद्रस्नानंमहाफलं॥ वैशाखस्याधिमासलयुगादिश्राद्धमासहयेपिकाये॥ युगादिषूपवासोमहाफलः॥ युगादिमन्वा

दौरात्रिमोजने अभिस्वष्टिमिति मंत्रजपः युगादिश्चात्थलोपेयगादिश्चात्थलोपजन्यप्रत्यवायपरिहारार्थमृग्विधानोक्तं प्रायश्चित्तं क-
 रिष्ये इति संकल्प्य नवसद्यावेत्सृचंशतवारं जपेत् ॥ अयं निर्णयः सर्वयुगादौ ज्ञेयः इत्यक्षय्यतृतीया निर्णयः ॥ इयमेव तृतीया परशुरा-
 मजयंती ॥ इयं रात्रिप्रथमयामव्यापिनी ग्राह्या ॥ पूर्वेक्षरेव प्रथमयामव्याप्तौ पूर्वा ॥ दिनद्वये रात्रिप्रथमयामे साम्येन वैषम्येण वैकटे
 शं व्याप्तौ परा ॥ अत्र प्रदोषे परशुरामं संपूज्या र्घ्यं दद्यात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ जमदग्निस्तौ वीरक्षत्रियां तकरप्रभो ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं ह्यया
 परमेश्वरेति ॥ वैशाखशुक्लसप्तम्यां गंगोत्तिस्तस्यां मध्याह्नव्यापिन्यां गंगा पूजनं कार्यं ॥ दिनद्वये तद्घाप्तौ पूर्वा ॥ वैशाखमासे द्वादश्यां
 पूजयेन्मधुसूदनं ॥ अग्निष्टोममवाप्नोति सोमलोकं च गच्छति ॥ वैशाखशुक्लतुर्दशी नृसिंहा जयंती सा सूर्यास्तमयकालव्यापिनी ग्राह्या ॥
 दिनद्वये तद्घाप्तौ तदव्याप्तौ वा परैव ॥ स्वाती नक्षत्रशनिवारदियोगे साती वप्रशस्ता ॥ ॥ अथ ब्रतप्रयोगः ॥ ॥ त्रयोदश्यां कृतैकं
 भक्तश्चतुर्दश्यां मध्याह्ने तिलामलकैः स्नात्वा ॥ उपोष्ये हं नारसिंहभुक्तिमुक्तिफलप्रद ॥ शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि भक्तिमेतद्गृहरेदिशोति मंत्रेण ब्र-
 तं संकल्प्या चार्घ्यं दत्त्वा सायंकाले धान्यस्थो दकुंभे पूर्णपात्रं सौवर्णं प्रतिमायां षोडशोपचारैर्देवं संपूज्या र्घ्यं दद्यात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ परित्राणाय
 साधुनां जातो विष्णुर्नृकेसरी ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं सलक्ष्मीर्नृहरिः स्वयं ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रातर्देवं संपूज्य विसृज्या चार्घ्याय धेनुयुतां प्र-
 तिमां दद्यात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ नृसिंहा च्कतगोविंदलक्ष्मीकांतजगत्पते ॥ अनेनार्चाप्रदानेन सफलाः स्युर्मनोरथाः ॥ अथ प्रार्थना ॥ महंशेयनरा

जातायेजनिष्यंतिचापरे॥ तांस्त्वमुद्धरदेवेशदुःसहात्भवसागरात्॥ पातकार्णवमग्नस्यव्याधिरुखांबुवारिधेः नीचैश्चपरिभूतस्यमहादुः
खगतस्यमे॥ करावलंबनंदेहिशीषशाधिन्जगत्यते॥ श्रीनृसिंहरमाकांतभक्तानांभयनाशन॥ क्षीरांबुधिनिवासस्त्वंचक्रपाणेजनार्दन॥ ब्र-
तेनानेनदेवेशभक्तिमुक्तिप्रदोभवेति॥ ततोब्राह्मणैः सहतिथ्यंतेपारणांकुर्यात्॥ यामत्रयोर्ध्वगामिन्यांचतुर्दश्यांतुपूर्वाण्डएवपारणं॥
पौर्णमास्यांशृतान्नसहितोदकुंभदानेनगोदानफलं॥ स्वर्णतिलयुक्तद्वादशोदकुंभदानेनब्रह्महत्यापापान्मुक्तिः॥ अत्रयथाविधिहृष्णा
जिनदानेपृथ्वीदानफलं॥ स्वर्णमूक्तिलसर्पिकृतहृष्णाजिनदानेसर्वपापनाशः॥ अत्रतिलस्नानंतिलहोमस्तिलपात्रदानंतिलतैलेन
दीपदानंतिलैःपितृतर्पणंमधुयुक्ततिलदानंमहाफलं॥ तत्रतिलपात्रदानमंत्रः॥ तिलावैसौमदेवत्याःसरैःसृष्टातुगोसवेस्वर्गप्रदाःस्य
तत्राश्वतेमारक्षंतुनित्यशःवैशाखशुक्लद्वादश्यांपौर्णमास्यांवावैशाखस्नानोद्यापनं॥ तत्रैकादश्यांपौर्णमास्यांवापोथकलशेस्रवर्णप्रति-
मायांसलक्ष्मीकंविष्णुसंपूज्यरात्रौजागरणंहृत्वाप्रातर्ग्रहपूजनपूर्वकंपाचसेनतिलाज्यैर्वाअष्टोत्तरशतंहोमःप्रतद्विष्णुरिदंविष्णुरितिवामंत्रे
णकार्यः॥ सांगतार्थगोदानंपादुकोपानहृच्छत्रव्यजनोदकुंभदानंशय्यादिदानंचकार्यं॥ अशक्तेनहृसरायनैर्दशब्राह्मणभोजनंकार्यं॥
एतत्पौर्णमासीमारभ्यज्येष्ठशुक्लैकादशीपर्यंतंजलस्थविष्णुपूजोत्सवःकार्यःवैशाखमावास्याभावुकारव्यदिनंतत्परंकरिसंज्ञकदिनंच
शुभेषुवर्जं॥ ॥ इतिश्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशिनायोपाध्यायधिरचितेधर्मसिंधुसारेवैशाखमासकृत्योद्देशः॥ ॥ अथज्येष्ठकृत्यं

मिथुनसंक्रांतौपराः षोडशनाड्यः पुण्यकालः ॥ रात्रौ तु प्रागुक्तं ज्येष्ठमासे पिष्टेन ब्रह्ममूर्तिरुत्वावस्त्राद्यैः पूजयेत् ॥ सूर्यलोकप्राप्तिः ॥ अत्रमासे जलधो-
 नुदानमुक्तं ॥ ज्येष्ठशतकूप्रतिपदिकरवीरव्रतं ॥ ज्येष्ठशतकृतृतीयायां रंभाव्रतं ॥ सापूर्वाविद्याग्रात्या ॥ यत्रपूर्वाविद्याग्रात्यतथोच्यते तत्रास्तात्पूर्वादि-
 मुहूर्ताधिकायाग्रात्यत्वं ज्ञेयं न न्यूनायाः ॥ तत्रापि यदि परेद्यः सूर्यास्तमयपर्यंतं पूर्वाविद्यायास्तिथैः सत्वे तदा सत्यपि पूर्वाविद्याग्रात्यत्ववचने पूर्वावि-
 ध्यात्सत्का अरवंडत्वाच्छुद्धत्वात्परैवग्रात्या ॥ यदा तु ग्रात्यायाः पूर्वाविद्यायाः ॥ पूर्वेद्यः सुहूर्ते ह्यात् न्यूनत्वं परेद्यश्चास्तमयात्प्राक्समाप्तत्वं तदा-
 पि परैवग्रात्या ॥ एवं सर्वत्रोद्यं ॥ रंभाव्रते पंचाग्नि तपनपरास्त्रीपुमान्वाभवानीस्वर्णप्रतिमायां संपूज्य योक्तविधिहोमादिरुत्वासपत्नीकाथगृहं
 सोपस्करं दद्यात् ॥ दांपत्यानिभोजयेत् ॥ विशेषविधिर्व्रतग्रंथे ज्ञेयः ॥ चतुर्थ्यामुमावतारस्तत्रोमापूजनं ॥ अष्टम्यां शकूनां देवीं पूज्य नवम्यामुपो-
 ष्य देवीं पूजयेत् ॥ ज्येष्ठशतकूदशम्यांगगावतारः ॥ इयं दशहरा संज्ञका ॥ अत्र दशयोगा उक्ताः ॥ ज्येष्ठमासि १ सितेपक्षे २ दशम्यां ३ बुध ४ हस्तयोः ५
 ॥ व्यतीपातं ६ गरा ७ नंदं ८ कन्याचंद्रं ९ वृषैरवौ १० इति गगारव्यकरणं ॥ बुधवारहस्तयोगे आनंदारव्योयोगः ॥ अत्र दशमी व्यतीपातयोर्मुख्यत्वं
 ॥ तेन यस्मिन्दिने कतिपययोगवती दशमी पूर्वाण्डे लभ्यते तत्र दशहराव्रतं कार्यं ॥ दिनद्वये पूर्वाण्डे तत्सत्वे यत्र बहूनां योगः सा ग्रात्या ॥ ज्येष्ठे म-
 लमासे सति तत्रैव दशहराकार्या न तु शक्ये ॥ दशहरासु नोत्कर्षश्चतुर्थपियुगादिधितिहेमाद्रौ ऋष्यशृंगोक्तः ॥ अत्र काशीवासिभिर्दशाश्व-
 मेधतीर्थैस्त्वात्वागंगापूजनं कार्यं ॥ इतरदेशस्थैः स्वसन्निहितनद्यां स्नात्वा गंगापूजनादिकं कार्यं ॥ ॥ अथ व्रतविधिः ॥ ॥ देशकालौ सं-

कीर्त्यममेतज्जन्मजन्मांतरसमुद्भूतत्रिविधकाधिकचतुर्विधवाचिकत्रिविधमानसिकमितिस्कांदोक्तदशविधपापनिरासत्रयस्त्रिंशच्छत-
 पित्रुद्धारब्रह्मलोकावाभ्यादिफलभास्यर्थेज्येष्ठमाससितपक्षदशमीबुधवारहस्ततारकागरकर्णव्यतीपातानंदयोगकन्यास्थचंद्रवृषस्थसूर्ये
 तिदशयोगपर्वण्यस्यामहानद्यांस्नानंतीर्थपूजनं प्रतिमायांजान्द्वीपूजांतिलादिदानंमूलमंत्रजपमाज्यहोमंचयथाशक्तिकरिष्ये॥यथा
 विधिस्नानंदशवारं कृत्वाजलेस्थितां दशवारं सकृद्वावक्ष्यमाणंस्तोत्रंपठित्वावासःपरिधानादिपितृतर्पणांतंनित्यंविधायतीर्थपूजांविधाय
 सर्पिमित्रान्दशप्रसूतिकृष्णातिलान्॥तीर्थेजलिनांपक्षित्यगुडमित्रान्सक्तुपिंडान्दशप्रक्षिपेत्॥ततो गंगा तटेताम्रेमृन्मयेवास्थापितेक
 लशोसौवर्णादिप्रतिमायांगंगाभावाहयेत्॥तत्रमंत्रः॥नमोभगवत्यैदशपापहरायैगंगायैनारायण्यैरेवत्यैशिवायैदशायैअमृतायैविश्वरूपिण्यै
 नंदिन्यैतेनमोनमः॥अयंरुद्रादिसाधारणःद्विजमात्रविषयोविंशत्यक्षरोयथा॥ॐ नमःशिवायैनारायण्यैदशहरायैगंगायैस्वाहेति॥एवंगंगाभासा
 त्य॥नारायणंरुद्रं ब्रह्माणं सूर्यंभगीरथंहिमाचलंचनाममंत्रेणतत्रैवावात्योक्तमूलमंत्रमुच्चार्यश्रीगंगायैनारायणरुद्रब्रह्मसूर्यभगीरथंहियवत्स
 हितायैआसनंसमर्पयामीत्येवमासनाद्यपचारैःपूजयेत्॥दशविधैःपुष्पैःसंपूज्यदशांगधूपंदत्वादशविधनैवेद्यांतेतांबूलदक्षिणांदत्वादशफ-
 लान्यर्पयेत्॥दशदीपान्दत्वापूजांसमापयेत्॥दशविप्रैभ्योपत्यं कंषोडशमुष्टितिलान्मदक्षिणान्दद्यात्एवंयवानपि॥ततोदशांकांवागांदद्या
 त्॥मच्छकच्छपमंडूकान्सौवर्णान् रजतात्पिष्टमयान्वासंपूज्यतीर्थेक्षिपेत्॥एवंदीपान्यवाहयेत्॥जपहोमचिकीर्षायांपूर्वाक्तमूलमंत्रस्यपक्ष

हस्तसंस्थानजपो वशांशेन होमः यथाशक्ति वा ॥ तत्र दशहरावतांगत्वेन होमं करिष्ये इति संकल्प्य स्थंडिले ग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वाधाने चक्षुषी आ-
 ज्येनेत्यंते श्रीगंगाममुकसंख्यया ज्येन नारायणादिषट् देवता एकैकया ज्याहुत्या शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि प्रोक्षण्यादिषट् पात्राण्यासाया
 ज्यं संस्कृत्य यथास्वाधानं जुहुयात् ॥ दद्याद्ब्राह्मणांस्त्वोसिनीश्च भोजयेत् ॥ प्रतिपद्दिनमारभ्य स्नानादिपूजांतो विधिः कार्य इति केचित् ॥ स्तो-
 त्रं पथास्कांदे ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नमः शिवायै गंगायै शिवदायै नमो नमः ॥ नमस्ते रुद्ररूपिण्यै शांकर्यै ते नमो नमः ॥ नमस्ते विश्वरूपिण्यै ब्रह्ममूर्त्यै नमो
 नमः ॥ सर्वदेवस्वरूपिण्यै नमो भेषजमूर्तये सर्वस्य सर्वव्याधीनां भिषक्श्रेष्ठ्यै नमो स्तुते ॥ स्थाणुजंगमसंभूतविषहं त्र्यै नमो नमः ॥ भौगोपभौ-
 गदायिन्यै भोगवत्यै नमो नमः ॥ मंदाकिन्यै नमस्ते स्तुस्वर्गदायै नमो नमः ॥ नमस्त्रै लोक्यभूषायै जगद्धात्र्यै नमो नमः ॥ नमः स्त्रीशक्तसंस्थायै
 तेजोवत्यै नमो नमः ॥ नंदायै लिंगधारिण्यै नारायण्यै नमो नमः ॥ नमस्ते विश्वसुरव्यायै रेवत्यै ते नमो नमः ॥ बृहत्यै ते नमस्ते स्तु लोकधात्र्यै नमो न-
 मः ॥ नमस्ते विश्वमित्रायै नंदिन्यै ते नमो नमः ॥ एख्यै शिवांमृतायै चक्रवृषायै नमो नमः ॥ शांतायै च वरिष्ठायै वरदायै नमो नमः ॥ उस्वायै सखदो-
 र्ध्व्यै च संजीविन्यै नमो नमः ॥ ब्रह्मिष्ठायै ब्रह्मदायै दुरितघ्न्यै नमो नमः ॥ प्रणतार्तिप्रसंजिन्यै जगन्मात्रेणो नमो स्तुते ॥ सर्वापत्प्रतिपक्षायै मंग-
 लायै नमो नमः ॥ शरणागतदीनातै परित्राणपरायणे ॥ सर्वस्यार्तिहरे देवि नारायणि नमो स्तुते ॥ निर्लेपायै दुर्गहं त्र्यै दक्षायै ते नमो नमः ॥
 परात्परतरे तुभ्यं नमस्ते मोक्षदे सदा ॥ गंगे ममाग्रतो भूया गंगे मे देवि पृष्ठतः ॥ गंगे मे पार्श्वयोरे हित्वयि गंगे स्तु मे स्थितिः ॥ आदौ त्वमंते

मध्येचसर्वंत्वंगंगतेशभे॥त्वमेवमूलप्रकृतिस्त्वंहिनारायणपरः॥गंगेत्वंपरमात्मान्शिवस्तुभ्यंनमःशिवे॥यद्दंपठतिस्तोत्रंभक्त्यानित्यंन-
 रोपियः॥शृणुयाच्छ्रद्धयायुक्तःकायवाक्चित्तसंभवेः॥दशथासंस्थितैर्दायैःसर्वैरेवप्रमुच्यते॥सर्वान्कामानवामोतिप्रेत्यब्रह्मणिलीयते॥
 ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेदशमीहस्तसंयुता॥तस्यांदशम्यामेतच्चस्तोत्रंगंगजलेस्थितः॥यःपठेद्दशकृत्वस्तुदरिद्रोवापिचाक्षमः॥सोपित
 त्फलमाप्नोतिगंगासंपूज्ययत्नतः॥अदत्तानामुपादानंहिंसाचैवाविधानतः॥परदारोपसेवाचक
 यिकंत्रिविधंस्मृतं॥पारुष्यमनृतंचैवपैशून्यंचापिसर्वशः॥असंबद्धप्रलापश्चवाद्भ्रयंस्याच्चतुर्विधं॥परद्रव्येधमिध्यानंमनसानिष्टचिंतने
 ॥वितयाभिनिवेशश्चमानसंत्रिविधंस्मृतं॥एतानिदशपापानिहरत्वंममजान्हवि॥दशपापहरायस्मात्तस्माद्दशहरास्मृता॥त्रयस्त्रिं-
 शच्छतंपूर्वाभितृनयपितामहान्॥उद्धरेत्येवसंसारान्मंत्रेणानेनपूजिता॥नमोभगवत्यैदशपापहरायैगंगायैनारायण्यैरेवत्यैशियायैद-
 क्षायैअमृतायैविश्वरूपिण्यैनंदिन्यैतेनमोनमः॥सितमकरनिषण्णांशुभ्रवर्णांत्रिनंत्रांकरधृतकलशोपलामत्यभीष्टां॥विधिहरिहर
 रूपांसंदुकोटीरज्जुष्टांकठितसितदुकूलांजान्हवींतांनमामि॥आदावादिपितामहस्थनिगमव्यापारपात्रेजलंपश्चात्सन्नगशायिनोभगव
 तःपादोदकंपावनं॥भूयःशंभुजटाविभूषणमणिर्जन्होर्महर्षैरियंदेवीकल्मषनाशिनीभगवतीभागीरथीदृश्यते॥गंगागंगेति यो ब्रूयाद्यो
 जनानांशतैरपि॥मुच्यतेसर्वपापेभ्योविष्णुलोकंसगच्छति॥इतिस्तोत्रेणस्तत्वाहोमांतेप्रतिमोत्तरपूजांकृत्वा॥विष्णुज्याचार्यायमूल

ध.सि
९

मंत्रेणदद्यात् ॥ ॥ इतिदशहारविधिः ॥ ॥ ज्येष्ठशतकैकादशीनिर्जला ॥ अस्यांनित्याचमनादिव्यतिरिक्तजलपानवर्जनेनोपवासेकृतेद्वादशैका
दश्युपवासफलं ॥ द्वादश्यांचनिर्जलोपोषितैकादशीव्रतांगत्वेनसहिरण्यसशर्करोदकुंभदानंकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ देवदेवत्वर्षीकेशसंसाराणव
तारक ॥ उदकुंभप्रदानेनयास्यामिपरमांगतिमितिमंत्रेणेशर्करायुतंसहिरण्यमुदकुंभंदद्यात् ॥ ज्येष्ठमाससितद्वादश्यामहोरात्रंत्रिविक्रमपूज
नाद्गवामयनारव्यक्रतुफलसिद्धिः ॥ ज्येष्ठपूर्णामास्यांतिलदानादश्वमेधफलं ॥ ज्येष्ठानक्षत्रयुतायांज्येष्ठ्यांछत्रोपानहदानान्तराधिपत्यप्राप्तिः
॥ ज्येष्ठपूर्णिमायांबिल्वत्रिरात्रिव्रतमुक्तं ॥ अत्रपरविद्धाग्रात्या ॥ अस्थामेववटसावित्रीव्रतं ॥ अत्रव्रतेत्रयोदश्यादिदिनत्रयमुपवासः ॥ अ
शक्तौत्रयोदश्यांनक्तं ॥ चतुर्दश्यामयाचितंपौर्णिमास्यामपोषणं ॥ अत्रपौर्णिमासीनिर्णयानुसारेणयथात्रिरात्रंभवेत्तथात्रयोदश्यादिदिनत्र
यंग्राह्यं ॥ तत्रपूर्णिमासूर्यास्तमयासूर्वेत्रिसुहूर्ताधिकव्यापिनीचतुर्दशीविद्धाग्रात्यात्रिसुहूर्नूनत्वेपरैव ॥ भूतोष्टादशनाडीभिर्दूषय
त्युत्तरातिथिमिति वचनंसावित्रीव्रतातिरिक्तज्ञेयंसावित्रीव्रतोपवासे ऽष्टादशनाडीविद्धायाऽपिग्राह्यत्वात् ॥ यत्तुकेवलपूजनात्मकमपवा
सरहितंसावित्रीव्रतंसर्वत्रस्त्रियोलुतिष्ठति ॥ तत्रभूतोष्टादशोतिवेधोव्रतदानादिपरोनतूपवासपरइतिनिर्णयसिंधुलिखितमाधवा
शयानुसारेणष्टादशनाडिचतुर्दशीसत्त्वेपरैवपूजाव्रतेग्राह्या ॥ उपवासव्रतेतुपूर्वेतिममप्रतिभाति ॥ अत्रपारणं पूर्णिमांतेकर्तव्यं ॥
अत्ररजस्वलादिदोषेपूजादिब्राम्हणद्वाराकार्यं ॥ स्वयमुपवासादिकंकार्यमित्यादयः ॥ स्त्रीव्रतेविशेषाः प्रथमपरिच्छे-

प.२

९

देज्ञेयाः ॥ अत्र पूजाद्यापनादिविधिर्व्रतग्रंथेषु प्रसिद्धः ॥ अत्र ज्येष्ठपूर्णिमायां ज्येष्ठानक्षत्रे बृहस्पतिश्चंद्रश्चरोहिणीनक्षत्रे तु सूर्यस्त
दामहाज्येष्ठीयोगस्तत्र स्नानदानादिकं कार्यं ॥ अस्यां पौर्णमास्यां मन्वादिवाटत्रपिंडरहितं श्राद्धमुक्तं ॥ एतन्निर्णयश्चैत्रे उक्तः ॥ अत्र
मासे विप्रैश्च दनव्यंजनोदकुंभादिकं त्रिविक्रमप्रीतये देयं ॥ ॥ इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशिनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिं-
सारे ज्येष्ठमासनिर्णयोद्देशः ॥ ॥ अथाषाढे दक्षिणायनसंज्ञा कर्कसंक्रांतिः ॥ कर्कसंक्रांतौ पूर्वे त्रिंशन्नाड्यः पुण्यकालः ॥ तत्रापि संक्रांति
सन्निहितानाड्यः पुण्यतमाः ॥ रात्रावर्धरात्रात्प्राक्परतश्च संक्रमेपि पूर्वे दिने पुण्यकालः ॥ तत्रापि मध्याह्नात्परतः पुण्यतमत्वं ॥ सूर्योदयो
त्तरं घटिका द्वयात्प्राक् संक्रमेपरत एव पुण्यं ॥ ज्योतिर्ग्रंथे तु सूर्योदयात्प्राक् घटिकात्रयात्मकसंध्यासमयेपि कर्कसंक्रमेपरदिने एव पुण्यमित्य-
क्तं ॥ अत्र दानोपवासादिप्रथमपरिच्छेदे उक्तं ॥ कर्ककन्याधनुः कुंभस्थे रवौ केशकर्तनादिकं निषिद्धं ॥ आषाढमास्ये कभक्तवतकृते बहुधनधान्य
पुत्रप्राप्तिः ॥ अत्र मासे उपानहृच्छत्रलवणामलकानिवामनप्रीत्ये देयानि ॥ आषाढशुक्लद्वितीयायां पुष्यनक्षत्रयुतायां केवलाया वा श्रीराम-
स्वरथोत्सवः ॥ आषाढशुक्लपक्षे दशमीपौर्णमासी च मन्वादिः तन्निर्णयस्तुक्तः ॥ अथैकादश्यां विष्णुशयनोत्सवः ॥ तत्र सोपस्करे मंचके सु-
प्तं श्रीविष्णुप्रतिमां शंखादिचतुरायुधां लक्ष्मीसंवाहितचरणानानाविधोपचारैः संपूजयेत् ॥ त्वयि कृते जगन्नाथे जगत्संभवे दिदं ॥ वि-
बुद्धे त्वयि बुद्ध्येतत्सर्वसचराचरं ॥ इति प्रार्थ्य ॥ उपोष्य जागरं कृत्वा द्वादश्यां पुनः संपूज्य त्रयोदश्यां गीतनृत्यवाद्यादिकं निवेदयेत् ॥ एवमिदं त्रिदिनसाध्यं

व्रतं तत्र स्मार्ते वैष्णवेश्वस्वस्वैकादशी व्रतदिने शयनी व्रतमारब्धव्यं ॥ रात्रौ शयनोत्सवः दिवा प्रबोधोत्सवः ॥ द्वादश्यां पारणाहेशयनप्रबो-
धोत्सवावितिकेचित् ॥ अत्र देशाचाराव्यवस्था ॥ नेदं मलमासे कार्यं ॥ आषाढशुद्धद्वादश्यामनुराधायोगरहितायां पारणं कार्यं ॥ तत्राप्यनु-
राधप्रथमपादयोगएववर्ज्यः ॥ यदा तु द्वादशी स्वल्पावर्ज्यनक्षत्रयोगद्वादशीमतिक्रम्य विद्यते तदानिषेधमना हृत्य द्वादश्यामेव पारणं कार्यं
मिति कौस्तुभे उक्तं ॥ संगवकालभागं त्यक्त्वा प्रातर्मध्याह्नभागे वा भोक्तव्यमिति पुरुषार्थचिंतामणौ ॥ द्वादश्यां पारणोत्तरं सायंपूजां कृत्वा
चातुर्मास्यव्रतसंकल्पं कुर्यादिति कौस्तुभे ॥ एकादश्यामेवेति निर्णयसिंधुः ॥ चातुर्मास्यव्रतप्रथमारंभोगुरुशुक्रास्तादावाशौचादौ च न भव-
ति ॥ द्वितीयाद्यारंभस्वस्तादावाशौचादौ च न भवत्येव ॥ चातुर्मास्यव्रतं शौवादिभिरपि कार्यं ॥ व्रतग्रहणप्रकारस्तु ॥ भगवतो जातिपुष्पा-
दिभिर्महापूजां कृत्वा ॥ त्वयि कृते जगन्नाथे जगत्कर्मभवेदिदं ॥ विबुधैश्च विबुध्येत प्रसन्नो मे भवाच्युतेति प्रार्थ्याग्नेकृतांजलिः ॥ चतुरो-
वार्षिकान्मासान् देवस्योत्थापनावधि ॥ श्रावणे वर्जयेच्छाकं दधिभाद्रपदे तथा ॥ दुग्धमाश्रय्युजे मासिकार्तिके द्विदलं त्यजेत् ॥ इमं करिष्ये-
निधमं निविघ्नं कुरु मे च्युत ॥ इदं व्रतं मया देवगृहीतं पुरतस्तव ॥ निविघ्नं सिद्धिमाया तु प्रसादात्तेरमापते ॥ गृहीते स्मिन्व्रते देवपंचत्वं य-
दि मे भवेत् ॥ तदा भवतु संपूर्णप्रसादात्तेजनादेन ॥ इति प्रार्थ्य देवाय शंखेनार्घ्यं निवेदयेत् ॥ एतानि व्रतानि नित्यानि ॥ हविष्यभक्षणादिव्रता-
तरचिकीर्षायां श्रावणे वर्जयेच्छाकमिति शाकस्थाने हविष्यान्नं भक्षयिष्ये ॥ देवाहं प्रीतयेत वेत्सूहः कार्यः ॥ शाकव्रते व्रतांतरे च समुच्चयेन कर्त-

व्रतांतरे च समुच्चयेन कर्तव्ये तं श्लोकं पठित्वा व्रतांतरं वदेत् ॥ एवं गुडवर्जनादिधारणापारणादिव्रतेषु वर्जयिष्ये गुडं देवमधरस्वरसिद्धये
 ॥ वर्जयिष्ये तैलमहंसं दरांगत्वसिद्धये ॥ योगाभ्यासी भविष्यामि प्रासुं ब्रह्मपदं परं ॥ मौनव्रती भविष्यामि स्वाज्ञापालनसिद्धये ॥ एकांतरोपवासं-
 च प्रासुं ब्रह्मपदं परमित्यादिरीत्योहः कार्यः निषिद्धमात्रवर्जनेच्छायां ॥ वृंताकादिनिषिद्धानिहरे सर्वाणि वर्जये ॥ इति संकल्पः ॥ तानि च चातुर्मा-
 स्ये निषिद्धानि ॥ प्राण्यंगचूर्णचर्मस्थोदकं जंबीरंबीजपूरं यज्ञशेषभिन्नं विष्यवनिवेदितान्नं दग्धान्नं मसूरं मांसं चेत्यष्टविधमापि वर्जयेत् ॥
 निष्यावाराजमाषाधान्येलवणं शाकं वृंताकं कलिंगफलं अनेकबीजफलं निर्विजं मूलकं कुष्मांडमिक्षुदंडं नूतनवदरीधात्रीफलानि चिंचामं चकादि-
 शयनमृत्तुकाले भार्यागमनं परान्नं मधुपटोलमाषकुलित्यसितसर्षपं च वर्जयेत् ॥ वृंताकविल्वोदुंबरकलिंगमिस्सटास्तुवैष्णवैः सर्वमासेषु कर्ज्याः
 ॥ अन्यत्र तु गांश्चागीमहिष्यन्यदुग्धंपर्युषितान्नं हिजेभ्यः क्रीतारसामूमिलवणं ताम्रपात्रम्यंगव्यपत्वलजलं स्वार्थपक्वमन्नमित्यामिषगणउ-
 क्तः ॥ चतुर्षुपि हि मासेषु हविष्याशीनपापभाक् ॥ हविष्याणितु ॥ ब्रीहियवमुद्गतिलकंगुकलापश्यामाकगोधूमधान्यानिरक्तभिन्नमूलकंसूरणादिकं
 दः सैधवसामुद्रलवणंगव्यानि दधिसर्पिदुग्धानि पनसाम्रनारीकेरफलानि हरीतकीपिप्पलीजीरकं शंठीचिंचाकदलीलवलीधात्रीफलानि गुडे तरे द-
 विकारा इत्येतान्यतैलपक्वानि ॥ गव्यंतक्रमाहिषंधतं क्वचित् ॥ ॥ अथ काम्यव्रतानि ॥ ॥ गुडवर्जनान्मधरस्वरता ॥ तैलवर्जनात्सं दरांगना
 ॥ योगाभ्यासी ब्रह्मपदं प्राप्नोति ॥ तांबूलत्यागाद्दोगीमधरकंठश्चाघृतत्यागी स्निग्धतनुः ॥ शाकत्यागी पक्वान्नभक्त पादाभ्यंगत्यागाद्दुःसंगं

ध्यं ॥ दधिदुग्धतक्रत्यागादिष्णुलोकः ॥ स्थालीपाचितान्नत्यागादीर्घसंततिः ॥ भूमौदर्भशायीविष्णुदासः ॥ भूमिभोजनान्चृपत्वं ॥ मधमांस
 त्यागान्मुनिः ॥ एकांतरोपवासाद्ब्रह्मलोकः ॥ नखकेशधारणादिनेदिनेगंगास्नानं ॥ मौनादस्खलिताज्ञा ॥ विष्णुवंदनाद्गोदानफलं विष्णुपादस्प-
 शकृतकृत्यता ॥ हरेरालयेसंमार्जनादिनानृपत्वं ॥ शतप्रदक्षिणाकरणादिष्णुलोकः ॥ एकभक्ताशनादग्निहोत्रफलं ॥ अयाचितेनवापिकूपो
 त्सर्गादिपूर्तफलं ॥ षष्ठाहः कालभोजनाच्चिरस्वर्गः ॥ पर्णेषुभोजनात्कुरुक्षेत्रवासफलं ॥ शिलाभोजनात्प्रयागस्नानं ॥ एवंमासचतुष्टयसा
 ध्यानांब्रतानांसंकल्पमेकादश्यांद्वादश्यांकृत्वा ॥ श्रावणमासव्रतविशेषसंकल्पद्देवकार्यः ॥ अहंशाकं वर्जयिष्ये श्रावणेमासिमाधवेति ॥ अत्रशाक
 शब्देनलोकेप्रसिद्धिः ॥ फलमूलपुष्पपत्रांकुरकांडत्वगादिरूपावर्ज्यानुव्यंजनमात्रशंठीहरिद्रादिजीरकादिकमपिवर्ज्यं ॥ तत्रतत्कालोद्भवाना
 मातपादिशोषितकालांतराद्भवानांचसर्वशाकानां वर्जनं कार्यं ॥ अथेषांचातुर्मास्यव्रतानांसंमार्तोकार्तिव्यादानानितत्रैववक्ष्यंते ॥ शयनीबोधिन्वोस्त
 ससुद्राधारणसुक्तरामार्चनचंद्रिकायां ॥ अत्रतत्सुद्राधारणविधायकानि ॥ प्रशांसावचनानिनिषेधकानिनिंदावचनानिचबहुतराण्युपलभ्यंतेते
 षांशिष्ठाचाराब्धवस्था ॥ येषांकुलेपितृपितामहादिभिस्तत्सुद्राधारणादिधर्मोनुष्ठितस्तैस्तथैवानुष्ठेयः ॥ येषांतुकुलेषुनकेनाप्यनुष्ठितस्तैस्त्व
 मतिविलसितश्रद्धयातद्धर्मोनुष्ठेयोदोषश्रवणादितितात्पर्यं ॥ आषाढशक्लद्वादश्यांवामनपूजनेनरमेधफलं ॥ पूर्वाषाढायुतापांपौर्णमास्या
 मन्नपानादिदानादक्षय्यान्नादिप्राप्तिः ॥ अस्यामेवपौर्णमास्यांप्रदोषव्यापिन्यांश्रीशिवस्यशयनोत्सवः ॥ अस्यामेवकोकिलाव्रतं ॥ ॥

तत्र॥स्नानंकरिष्येनियता ब्रह्मचर्येस्थितासती॥भोक्ष्यामिनक्तंभूशय्यांकरिष्येप्राणिनांदयामिति॥मासव्रतंसंकल्प्यकोकिलारूपिणींशिवांप्र
 त्यहंसंपूज्यनक्तभोजनां॥यस्मिन्वर्षेधिकाषाढस्तस्मिन्नेववर्षेशुद्धाषाढेव्रतंकार्यमित्याचारःसनिर्मूलः॥आषाढस्यश्रावणस्यवापौर्णमास्यांचतुर्द
 श्यामष्टम्यांवाशिवपवित्रारोपणमुक्तं॥अस्यांपौर्णमास्यांसन्यासिनंचातुर्मास्यावाससंकल्पांगत्वेनक्षौरव्यासपूजादिकंविहितं॥अत्रकर्मण्यो
 दयिकीत्रिसुहूर्तापौर्णमासीग्राह्या॥चातुर्मासस्यमध्येतुवपनंवर्जयेद्यतिः॥चातुर्मासं द्विमासंवासदैकत्रैवसंवसेत्॥तत्रादौक्षौरंविधायद्वादशमृ
 त्तिकास्नानानिप्राणायामादिविधिंचकृत्वाव्यासपूजांकुर्यात्॥अथसंक्षेपेणतद्विधिः॥देशकालौसंकीर्त्यचातुर्मास्यावासंकर्तुंश्रीकृष्णाव्यासभाष्य
 काराणांसपरिवाराणांपूजनंकरिष्येइतिसंकल्प्य॥मध्येश्रीकृष्णांतसूर्वतःप्रादक्षिण्येनवासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धानावात्यश्रीकृष्णापंचक
 दक्षिणभागेव्यासंतसूर्वतःप्रादक्षिण्येनसुमंतुजैमिनिवेशंपायनपैलानितिव्यासपंचकमावात्यश्रीकृष्णादिवामेभाष्यकारंश्रीशंकरंतसूर्वतः
 प्रादक्षिण्येनपद्मपादविश्वरूपत्रोटकहस्तामलकाचार्यानावात्यश्रीकृष्णापंचकेश्रीकृष्णापार्श्वयो ब्रह्मरुद्रौपूर्वादिचतुर्दिक्षुसनकादींकृष्णापंचका
 त्पुरतःगुरुपरमगुरुपरमेष्ठीगुरुपरात्परगुरुन्ब्रह्मवसिष्ठशक्तिपराशरव्यासशकृगौडपादगोविंदपादशंकराचार्यां ब्रह्मनिष्ठांश्वावात्यपंच
 कत्रयस्याग्नेयेगणेशंईशान्यांक्षेत्रपालंवायव्येदुर्गानैर्ऋत्येसरस्वतीं प्रागाद्यष्टदिक्षिंद्रादिलोकपालंश्वावात्यपूजयेत्॥तत्रनारायणाष्टाक्षरेणश्री-
 कृष्णपूजा॥अन्येषांप्रणवादिनमोतैस्तन्नाममंत्रैःपूजाकार्या॥पूजांतेअसतिप्रतिबंधेचतुरोवाषिकान्मासानिहवसामीतिमनसासंकल्प्य॥अहंनावन्निदत्स्या
 मिसर्वे

५-सिं.
१२

भूतहिताय वै ॥ प्रायेण प्रावृषिप्राणिसंकुलं वर्त्म हृश्यते ॥ अतस्तेषामहिंसार्थे पक्षान्चैश्रुतिसंश्रयात् ॥ स्यास्यामश्चतुरंगमासानत्रैवासतिबाधके ॥ इति
वाचिकसंकल्पं कुर्यात् ॥ ततो गृहस्थाः प्रतिब्रूयुः निवसंतु सरवेनात्र गमिष्यामः कृतार्थतां ॥ यथाशक्ति च श्रुश्रुपां करिष्यामो वयं मुदेति ॥ ततो ह्यद्भ्यस्तु क्रमे
ण यमीन्द्रास्तथा यतयश्चान्योन्यं नमस्कुर्युः ॥ एतद्विधिः पौर्णमास्यामसंभवे द्वादश्यां कार्यः ॥ आपादद्भ्यां द्वितीयायां मभूत्यशयनव्रतं ॥ अत्र लक्ष्मी
युतं विष्णुं पर्येके संपूज्या ॥ पत्नीभर्तुर्वियोगं च भर्ताभार्यासमुद्भवं ॥ नानुवंति यथादुःखदं पत्या नितया कुर्वित्यादिभिर्दोषत्वाभंगप्रार्थनार्थं मंत्रैः प्रार्थ
येत् ॥ ततश्चंद्रायार्थे दत्त्वा नक्तभोजनं कार्यं ॥ एवं मासचतुष्टयं कृष्णाद्वितीयास्तसंपूज्य सपत्नीकाय शय्यादानं कृत्वा तां प्रतिमां च सोपस्करां दद्यात् ॥ अ
स्मिन्नने असंख्यं दांपत्यसखं पुत्रधनाद्यधियोगो गार्हस्थ्यावियोगश्च सप्तजन्मसु भवति ॥ अत्र व्रते चंद्रोदयव्यापिनीतिथिग्राह्या ॥ चंद्रोदये पूजाद्य-
क्तेः दिनद्वये सत्वेऽसत्वे वा परैव ॥ ॥ इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे आषाढमासनिर्णयोद्देशः ॥ ॥ अथ श्रा
वणमासः ॥ ॥ सिंहपराः षोडशनाड्यः पुण्यकालः रात्रौ तूक्तं ॥ अत्र मासे एकभक्तव्रतं नक्तव्रतं विष्णुशिवाद्यभिषेकश्चोक्तः सिंहराशिगते सूर्ये च स्यगौ
श्च प्रसूयते ॥ तेन व्याहृतिभिर्घृताक्तायुतसंख्यया सर्षपहोमं कृत्वा सागौ ब्राह्मणाय देया ॥ एवं निशीथे गौः क्रंदनेपिमृत्यं जयमंत्रेण होमादिरूपा
शांतिः कार्या ॥ एवं श्रावणमासे दिवा श्विनी प्रसवोपनिषिद्धः ॥ माघे बुधे च महिष्याश्रावणे वडवादिवा ॥ सिंहगावः प्रसूयंते स्वामिनो मृत्युदायकाः ॥ इ
त्यक्तेरश्रापिशांतिः ॥ शांतिग्रंथतो ज्ञेया ॥ सोमवारव्रतं कार्यं श्रावणे वैद्यया विधि ॥ शक्तेनोपोषणं कार्यं मथवा निशि भोजनं एवं श्रावणे भौमवारे गौ

प-२

१३

शीपूजाफक्ताश्रावणशुकुचतुर्थीमिध्यान्हव्यापिनीपूर्वसुताग्रात्या॥श्रावणशुद्धपंचमीनागपंचमी॥इयमुदयेत्रिमुहूर्तव्यापिनीपरविद्याग्रात्यापरेषु
 स्त्रिमुहूर्तन्यूनापंचमीपूर्वघ्नास्त्रिमुहूर्तन्यूनचतुर्थीविद्यातदापूर्वैवत्रिमुहूर्ताधिकचतुर्थीविधेदिमुहूर्तापिपरेव॥मुहूर्तमात्रातुनग्रात्येतिम
 मप्रतिभाति॥अस्यामित्यादिठिखितामृन्मयावायथाचारनागाःपूज्याः॥श्रावणशुकुद्वादश्यांमोसैकृतस्यशाकवजनव्रतस्यसंगतार्थंब्राह्म
 णायशाकदानंकरिष्ये॥इतिसंकल्प्यब्राह्मणंसंपूज्य॥उपायनमिदंदेवव्रतसंपूर्णहेतवे॥शाकंतुद्विजवर्यायसहिरण्यंददाम्यहम्॥इतिमंत्रेणपक्क
 मासंवाशाकंदद्यात्॥ततोदधिमाद्रपदेमासेवर्जयिष्येसदाहरेइतिदधिब्रतंसंकल्पयेत्॥अत्रदधिमात्रंकर्यंतक्रादीनामनिषेधः॥अथपारणाहे
 द्वादश्यांविष्णोःपवित्रादिरोपणं॥पारणाहेद्ददश्यसत्वेत्रयोदश्यांपारणाहेतत्रासंभवेश्रावणक्षैपूणिमायांवाकार्यं॥शिवपवित्रंचतुर्दश्यामष्टम्यां
 वापौर्णमास्यांवाकार्यं॥एवंदेवीगणेशदुर्गादीनांचतुर्दशीचतुर्थीतृतीयानवम्यादयोयथाकुलाचारतिययः॥तत्ततिथिषसंभवेसर्वदेवानांश्रावण
 पौर्णमास्यांवाकार्यं॥तत्रासंभवेकार्तिक्यावधिगौणकालः॥इदंनित्यं॥अकुर्वाणोव्रजत्यधः॥तस्यसांवत्सरीपूज्यानिष्फलेत्याद्युक्तेः॥गौणका
 लेष्यकरणे॥तदायुतंजपेन्मंत्रस्तोत्रवापिसुमाहितइत्युक्तेरयतसंख्याकतदेवतामूलमंत्रजपःप्रायश्चित्तं॥तत्रपूर्वैधरधिवासनंपरेन्हिपवित्रा
 रोपणं॥द्यहकालासंभवेसद्योधिवासनपूर्वकंतस्कार्यं॥ ॥अथसंक्षेपतःप्रयोगः॥ ॥कार्पाससूत्रस्यनवसूत्रीविधायाष्टोत्तरशतनवसूत्र
 देवजालुपर्यंतचतुर्विंशद्दधिकमुत्तमपवित्रं॥चतुःपंचशान्नवसूत्र्याऊरुलंबिद्यादशग्रंथिकंमध्यमं॥सप्तविंशतिनवसूत्र्याष्टग्रंथिकं॥नामिपर्यंतं

कनिष्ठपवित्रं च कृत्वा विंशत्क्षरशतं न समत्वात् न वसूच्यापादलं विनीवनमालामष्टोत्तरशतचतुर्विंशत्यन्यतरग्रंथिकां कृत्वा द्वादशानवसूच्याद्वा-
 दशग्रंथिकंगंधपवित्रं समविंशतिनवसूच्यागुरुपवित्रं त्रिसूच्यांगदेवतापवित्राणिकुर्यात् ॥ शिवपवित्राणि लिंगविस्तरानुसारं कुर्यात् ॥ सर्वा-
 णिपवित्राणि पंचगव्येन प्रोक्ष्य प्रणवेन प्रक्षाल्य मूलेनाष्टोत्तरशतमभिमंत्र्य ग्रंथीकुंकुमेन रंजयित्वा सर्वपवित्राणि वंशपात्रसंस्थाप्य वस्त्रेणापि-
 धाय देवपुरतो न्यस्य ॥ क्रियालोपविधानार्थं यत्प्रयाविहितं भो ॥ मयैतत्क्रियते देवतव तुष्टेयैः पवित्रकं ॥ नभे विघ्नो भवेद्देवकुरुनायदयां मयि ॥ सर्वथा
 सर्वदा विष्णो मम त्वं परमा गतिरिति प्रार्थ्या धिवासनं कुर्यात् ॥ तत्र देशकालो संकीर्त्य संवत्सरकृतपूजाफलावाप्त्यर्थं ममुकदेवताप्रीत्यर्थं मधिवासनवि-
 धिपूर्वकं पवित्रारोपणं करिष्ये इति संकल्प्य देवपुरतः सर्वतोभद्रं जलपूर्णं कुंभं संस्थाप्य कुंभवंशपात्रं तत्र तानि पवित्राणि निधाय तेषु ॥ संवत्सरस्य
 यागस्य पवित्रीकरणाय भो ॥ विष्णुलोकात् पवित्राद्यं आगच्छे ह नमोःस्तुते ॥ इति मंत्रेण मूलमंत्रेण चावाह्यं त्रिसूच्यां ब्रह्मविष्णुरुद्रान्नवसूच्यां ॐ कारसोमवाहि
 ब्रह्मनागेशसूर्यशिवविश्वेदेवानुत्तममव्यमकनिष्ठपवित्रेषु ब्रह्मविष्णुरुद्रान्सत्वरजस्तमांस्थावाह्यं वनमालां प्रकृतिं चावाह्यं मूलमंत्रेण श्रीपवित्रा
 द्यावाहितदेवताभ्यो नम इत्येतेन गंधाद्युपचारैः पूजयेत् ॥ ततः पूर्वसंपादितं वितस्तिमात्रं द्वादशग्रंथिकंगंधपवित्रमादाय ॥ विष्णुतेजोद्भवं रम्यं
 सर्वपातकनाशनं ॥ सर्वकामप्रदं देवतवांगेधारयाम्यहं मिति मंत्रेण मूलसंपुटितेन देवपादयोः समर्पयेत् ॥ देवस्य करे बन्धीयादित्यन्ये ॥ ततो देवं
 पंचोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ आमंत्रितोसि देवेश पुराणपुरुषोत्तम ॥ प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि सानिध्यं कुरु केशव ॥ क्षीरोदधि महानागशय्याव-

स्थितविग्रह ॥ अतस्त्वांपूजिष्यामिसंनिधोभवतेनमः ॥ ततः साष्टांगं प्रणम्य पुण्या जलिंदद्यात् इत्यधिवासनं ॥ अत्र सर्वत्रमूलमंत्रो गुरुपदि
ष्टस्तांत्रिको वैदिको वा देवगायत्रीरूपो वा ग्राह्यः ॥ ततारात्रिसत्कथा जागरेणातिवाच्यप्रातःकाले सद्योधिवासने गां दोहांतरितयो काले पवित्रारो
पणांगभूतं देवपूजनं पवित्रपूजनं च करिष्ये इति मं कल्प्य देवपवित्राणि च फलाद्यु पने वंघांतगंधाद्युपचारैः संपूज्य गंधदूर्वाक्षतच्युतं कनिष्ठं प
वित्रमादाय ॥ देवदेवनमस्तुभ्यं गृहाणेदं पवित्रकं ॥ पवित्रीकरणार्थाय वपपूजाफलप्रदं ॥ पवित्रकं कुरुचाद्ययन्मया दुष्कृतं कृतं ॥ श्रुत्यो स वा
स्य हं देवत्वत्प्रसादात्करेश्वरेति मंत्रेण मूलसंपुटितेन दत्वामध्यमोत्तमपवित्रं वनमालाचैव मंवेतन्मंत्रावृत्त्या दद्यात् ॥ अंगदेवताभ्यानास्तास-
मर्थ्यमहानैवेद्यं दत्वानीराज्यप्रार्थयेत् ॥ मणिविद्रुममालाभिमंदारकुसुमादिभिः ॥ इयं सां वत्सरी पूजा त वास्तुगुरु उध्यज ॥ वनमालायथा देव
कौस्तुभं सततं हृदि त इत्यपवित्रतं तूंस्वंपूजांच हृदये व ह ॥ जानता जानता वापियत्कृतं न त वाचनं ॥ केनचिद्द्विघ्नदोषेण परिपूर्णं त दस्तमे ॥ मंत्र
हीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं करेश्वर ॥ यत्पूजितं मया देव परिपूर्णं त दस्तमे ॥ अपराधसहस्राणि क्रियन्ते ह निर्गमया ॥ दासां यमिति मां मत्वा क्षमस्तु
परेमेश्वरेति ॥ अत्र शिवादौ गुरु उध्यजेत्यादौ वृषवाहने त्यूहः ॥ वनमालामिनिश्लोकस्य तुलोपः ॥ देव्यां तु देवदेवकरेश्वरेत्यादौ देवि देवि करेश्वरी
त्यादिस्त्रीप्रत्ययांतपदोहः कार्यः ॥ शेषं समानं ॥ ततां गुरुसंपूज्य पवित्रं दत्वान्य ब्राह्मणभ्यः स्रवांसिनीभ्यश्चान्यानि दत्वा स्वयमपि सकुटुंबोधार
येत् ॥ ततो ब्राह्मणैः सह फलकात्रिरात्रं ब्रह्मचर्यादि नियमवान् देहे पवित्राणि धारयेत् ॥ देवस्य स्नानादिकोपचारान्यपि विव्राण्युक्तार्थं कारयेत् ॥

त्रिरात्रंतेदेवंसंपूज्यपवित्राणिविसर्जयेत्॥ अत्रशिवादिपवित्रारोपणेचतुर्दशीपूर्वविद्धाग्रात्या॥ एवंपूर्णिमापित्रिमुहूर्तसायान्हव्याप्तापूर्ववि-
 ष्टुवग्रात्या॥ अष्टम्यादितिथ्यंतराण्यपिपवित्रारोपणेप्रथमपरिच्छेदोक्तसामान्यतिथिनिर्णयानुसारेणग्रात्याणि॥ ॥इतिपवित्रारोपणवि-
 धिः॥ ॥ अथोपाकर्मकालः॥ ॥ तत्रबह्वृचानांश्रावणशुक्लपक्षेश्रवणनक्षत्रंपंचमीहस्तइतिकालत्रयं॥ तत्रश्रवणसुरव्यकालः॥ तदलाभे
 पंचम्यादिः तथाचकालतत्त्वविवेचनेसंग्रहकारिकायां॥ पर्वणिश्रवणेकार्यग्रहसंक्रान्त्यदूषिते॥ अर्धयुग्मिर्बह्वृचैश्चकथंचित्तदसंभवे॥ तत्रैवह-
 स्तपंचम्यांतयोःकेवलयोरपि॥ तत्रदिनद्वयेश्रवणसत्वेयदिपूर्वदिनेसूर्योदयमारभ्यप्रवृत्तेश्रवणद्वितीयदिनेसूर्योदयोत्तरंत्रिमुहूर्तवर्ततेतदाप-
 रदिनएषोपाकर्मधनिष्ठायोगप्राशस्त्याद्यदित्रिमुहूर्तंन्यूनंतदापूर्वदिनएवसंपूर्णव्याप्तेः यदिपूर्वदिनेसूर्योदयेनास्तिपरदि-
 नेसूर्योदयोत्तरंमुहूर्तद्वयंवर्ततेतदोत्तरदिनएव॥ उत्तराषाढावेधानिषेधात्॥ यदिपरदिनेमुहूर्तद्वयंन्यूनपूर्वदिनेचोत्तराषाढावित्थंतदापंच-
 म्यादिकालोग्रात्यः॥ पंचमीहस्तइतिकालद्वयंतौदधिकंमुहूर्तत्रयव्यापिसुरव्यं॥ तदलाभेपूर्ववित्थमिति॥ एवंभाद्रपदशुक्लपक्षेपिश्रवणपंचमीह-
 स्तकालत्रयनिर्णयोक्तैः॥ एतद्बह्वृचैःपूर्वाण्हेकार्यः॥ ॥ अथयजुर्वेदिनिर्णयः॥ ॥ तत्रबह्वृचानांश्रवणवत्सर्वयजुर्वेदिनांश्रावणपौर्णमासी
 सुख्यकालः॥ पौर्णमास्याःखंडत्वेयदापूर्णिमापूर्वदिनेमुहूर्ताद्यनंतरंप्रवृत्ताद्वितीयदिनेषण्मुहूर्तव्यापिनीतदासर्वयाजुषाणासुत्तरैव॥ यदाशु-
 द्धाधिकतयादिनद्वयेपिसूर्योदयव्यापिनीतदासर्वयाजुषाणापूर्वैव॥ पूर्वदिनेमुहूर्ताद्यनंतरंप्रवृत्ताद्वितीयदिनेमुहूर्तद्वयत्रयादिव्यापिनीषण्मु-

हूर्तन्यूनतदातेतिरीयेरुत्तराग्रात्या ॥ तैत्तिरीयेभिन्नयाजुषैः पूर्वाग्रात्या ॥ यदापूर्वदिनेमुहूर्ताद्यनंतरं प्रवृत्ता द्वितीयदिनेमुहूर्त इयन्यूनानभवति
क्षयपशांन्यास्त्येववातदासर्वयाजुषाणां पूर्वैव ॥ हिरण्यकेशितैत्तिरीयाणां श्रावणी पौर्णमासी मुख्यकालस्तदभावे श्रावणे हस्तः ॥ श्रावण
शुक्लपंचमी तत्तत्सूत्रेऽनुक्तेर्नग्रात्या ॥ एते देवभाद्रपदेपिकालद्वयमिति विशेषः ॥ खंडतिथित्वे निर्णयः पूर्वोक्त एव ॥ हस्तनक्षत्रमथौदयि
कंसंगवस्पर्शिग्रात्यमन्यथा पूर्ववित्थमेव ॥ आपस्तंबानां श्रावणी पौर्णमासी मुख्यतदभावे भाद्रपदीति विशेषः ॥ बोधायनानां श्रावणी
पौर्णमासी मुख्यदोषसंभावनया तदभावे आपाटीति विशेषः ॥ एतेषामपि खंडतिथित्वे पूर्वोक्त एव निर्णयः ॥ ॥ अथ काण्वमाध्यंदिना
दिकात्यायनानां श्रावणयुता श्रावणपूणिमा केवलावाहस्तयुक्ता पंचमी केवलागमुख्यकालः ॥ अतः केवल श्रावणे केवल हस्ते च तैर्नकार्यैः ॥
श्रावणे मासे विघ्नदोषे भाद्रपदगत पूणिमा पंचम्योः कार्यैः ॥ तियेः खंडत्वेषणमुहूर्ताधिक्ये उत्तरा ॥ षण्मुहूर्तन्यूनत्वे पूर्वाग्रात्येत्यादिः ॥ पूर्वोक्त
एव निर्णयः ॥ ॥ अथ सामवेदिनां भाद्रपदशुक्लपक्षे हस्तनक्षत्रमुख्यकालः ॥ संक्रांत्यादिदोषेण तत्रासंभवे श्रावणमासे हस्तो ग्रात्य इति
निर्णयसिंधुः ॥ अन्ये तु भाद्रपदहस्ते दोषसंभवे श्रावणपौर्णमास्यामुपाकर्म कृत्वा भाद्रपदस्थ हस्तपर्यंतं न पठनीयं ततः परंपठनीयमित्य
हः ॥ हस्तस्य खंडत्वदिनद्वये पराणहपूणव्याभावपराणहैकदेशस्पर्शावापरदिने एवोपाकर्म ॥ पूर्वदिन एवापराणहपूणव्याप्तौ पूर्वत्रैव सर्वत्र साम
गानामपराणहस्यैवोपाकर्मकालत्वैर्नोक्तेः ॥ पूर्वदिन एवापराणहैकदेशस्पर्शादिनद्वये पराणहस्पर्शाभावे वापरैव ॥ एषां सामवेदिनां प्रातः सं

गवौकर्मकालत्वेनोक्तौतेषांपूर्वत्रापराणहव्याभित्यक्त्वापरदिनेसंगवोर्ध्ववर्त्तमानहस्तग्रहणं ॥ सिंहस्थसूर्येउपाकर्मविधानंतुयदिश्रावणेहस्तः
 ॥ पूर्णिमावासिंहस्थसूर्येभवतितदात्रोपाकर्मनककेस्थेइतिसामगानांश्रावणमासगतहस्तपर्वणोर्व्यवस्थापरं ॥ अन्यशाखिनांसिंहस्थ
 रवेर्विधिनिबंधोवानास्ति ॥ अथर्वणवेदिनांतुश्रावण्यांभाद्रपदगतायांवापौर्णमास्यामुपाकर्म ॥ तिथिखंडेऔद्यिकसंगवकाल
 व्यापिनीतिधिर्गात्येति ॥ सर्वशाखिनांश्रावणभाद्रपदमासगतस्वस्वगृह्योक्तकालेषुग्रहणंसंक्रांत्याशौचादिदोषसंभावंना-
 यांसर्वथाकर्मलोपप्राप्तौशाखात्तरोक्तकालानांग्राह्यत्वमावश्यकं ॥ तत्रापस्तंबबोधायनसामगादीनांश्रावणभाद्रपदग-
 तपंचमीपूर्णिमादेरप्यविशेषेण ग्राह्यत्वप्राप्तौनर्मदोत्तरेदेशेसिंहगतेसूर्येपंचम्यादेर्ग्रहणंनर्मदादक्षिणभागेककस्थेसूर्येश्रावण
 पंचम्यादेर्ग्रहणमिति व्यवस्थेति कौस्तुभेउक्तं ॥ तेनऋग्वेदिनामपिसर्वथाकर्मलोपप्रसक्तौपूर्णिमापिसिंहस्थककटस्थादिव्यवस्थया
 ग्राह्येतिममप्रतिभाति ॥ सर्वशाखिभिःश्रावणमासमुख्यकालेपर्जन्याभावेनव्रीत्याद्यौषधिप्रादुर्भावाभावेआशौचादौवाभाद्रपदश्रावणा
 दौकार्यं ॥ औषधिप्रादुर्भावाभावेपिश्रावणमासकार्यमितिकर्कादिमतंसर्वशाखिनांगृह्योक्तमुख्यकालत्वेननिर्णीतेदिनेग्रहणस्यसंक्रांतेर्वा-
 सत्वेसंक्रातिरहिताःपंचम्यादयांग्राह्याः ॥ ग्रहणसंक्रातियोगश्चोपाकर्मसंबन्धिन्यहोरात्रेभविष्यन्मध्यरात्रात्पूर्वमतीतमध्यरात्रादूर्ध्वं
 चेति याभाष्टकेविद्यमानःश्रावणनक्षत्रपूर्णिमादितिथ्यस्पृष्टोप्युपाकर्मदूषकःकेचित्तूक्त्यामाष्टकादन्यत्रापिविद्यमानोग्राह्यश्रावणादि

नक्षत्रपर्व तिथिस्पर्शाचेत्सोपि दूषक इत्याहुः ॥ नूतनोपनीतानां प्रथमोपाकर्मगुरुशुक्रास्तादौ मलमासादौ सिंहस्थे गुरौ च नकार्यं द्वितीयाद्य ॥
पाकर्म तु अस्तादावपि कार्यं ॥ मलमासे तु द्वितीयाद्यपि नकार्यं प्रथमोपाकर्म स्वस्तिवाचननांदिश्राद्धादिकृत्वा कार्यं ॥ नूतनोपनीतानां श्रावणमा
सगतपंचमीहस्तश्रवणादिकालेषु गुरुशुक्रास्तादिप्रतिबंधेनोपाकर्मांशाभावेमाद्रपदमासगतपंचमीश्रवणादयो ग्राह्याः ॥ मौंजीयज्ञोप
वीतं च नवदंडं च धारयेत् ॥ अजिनं कटि सूत्रं च नववस्त्रं तथैव चेति ब्रह्मचारिणो विशेषः प्रतिवर्षं ज्ञेयं ॥ उपाकर्मोत्सर्जने ब्रह्मचारी समाव्रत
गृहस्थवानप्रस्थैः सर्वैः कर्तव्ये ॥ उत्सर्जनकालस्तनेह प्रपंच्यते ॥ उपाकर्मदिनेथवेनिवचनानुसारेण सर्वशिष्टानामिदानीमुपाकर्मदिने एवो-
त्सर्जनकर्मानुष्ठानाचारेण तन्निर्णयस्यानुपयोगात् ॥ एते उपाकर्मोत्सर्जने यद्यन्येर्हि जै सहकरोति तदालोकिकाग्नौ कुर्यात् ॥ यद्ये कः करो
ति तदा स्वगृह्याग्ने कुर्यात् ॥ कात्यायनैः स्त्रोपवसथ्येग्नावेव होतव्यं न लौकिकाग्नौ ॥ बह्वृचादिः स्वयंचतुरवर्त्तबिहुभिश्चतुरवर्त्तिभिरुपाक
र्मादिकुर्वन्नेकस्थापि जामदग्न्यादेः पंचावर्त्तिनः सत्वे तदनुरोधेन पंचावर्त्तनमेव कुर्यात् चतुरावर्त्तिनामपि पंचावर्त्तित्वस्य वैकल्पिकत्वोक्त्या
तेषामपि कर्मवैगुण्याभावात् ॥ अकरणदोषेश्रवणेन प्रत्यब्दमेते कर्तव्ये ॥ क्वचित्सुस्तके निर्णयसिंधावेव तदकरणे प्राजापत्यकृच्छ्रमुपवासो
वा प्रायश्चित्तं दृश्यते न सर्वत्र ॥ उपाकर्मोत्सर्जनयो रभयोरप्युषिपूजनमुक्तं ॥ ऋथ्यादितर्पणं तूत्सर्जन एव ॥ अत्र विवाहोत्तरं तिलतर्पणं न दो
षः ॥ अत्र संकल्पं अधीतानां छंदसामाप्यायनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमुपाकर्मदिने अद्योत्सर्जनारब्धं कर्म करिष्ये इति ॥ ॥ उपाकर्मणि तु

॥ अधीतानामध्येषमाणानां छंदसांयातयामतानिरासेनाथ्यायनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमिति विशेषः अवशिष्टः सर्वोपि प्रयोगवि-
शेषः स्वस्वगृह्यानुसारेण ज्ञेयः ॥ अत्र नदीनां रजोदोषेन ॥ ब्रह्मादिदेवक्रुथादीनां जले सांनिध्यं तेन स्नानात्सर्वदोषक्षयः ऋषिपूज-
नस्थानस्थितजलस्पर्शनपानाभ्यां सर्वकामावाप्तिः ॥ इति सर्वशाखिसाधारणनिर्णयः ॥ अथ रक्षाबंधनमस्यामेव पूर्णिमायां
द्वारहितायां त्रिमुहूर्त्ताधिकोदयव्यापिन्यामपराणहेप्रदोषेवाकार्यं ॥ उदये त्रिमुहूर्त्तन्यूनत्वे पूर्वघर्मद्वारहिते प्रदोषादिकाले कार्यं ॥ इदं
ग्रहणसंक्रांतिदिनेपि कर्त्तव्यं भूक्तं ॥ येन बल्यो बलिराजादानवेद्रो महाबलः ॥ तेन त्वामभिबभ्राभिरक्षमाचलमाचलेति ॥ अत्रैव पूर्णिमा-
यां हयग्रीवोत्पत्तिः ॥ श्रावणपूर्णिमा कुलधर्मादौ त्रिमुहूर्त्तसायान्हव्याप्तापूर्ववित्थैव ग्राह्या ॥ त्रिमुहूर्त्तन्यूनत्वे परा ॥ अस्यामेव पौर्णमा-
स्यामाश्वलायनानां श्रवणाकर्म सर्पबलिश्च रात्रावुक्तः ॥ तैत्तिरीयाणां तु सर्पबलिरेवोक्तः ॥ कात्यायनानां सामगानां च श्रवणाकर्म सर्पब-
लीश्वर्यक्तौ ॥ श्रवणाकर्म सर्पबल्याश्च कर्ज्जी प्रत्यवरोहणादिपाकसंस्थानां स्वस्वकालेष्वकरणे प्राजापत्यं प्रायश्चित्तं कार्यं ॥ न तु कालान्त-
रे तदनुष्ठानं ॥ श्रवणाकर्मोदिसंस्थाः पल्यामृतुमत्यामपिकार्याः प्रथमारंभस्तनभवति ॥ अत्र पौर्णमासी अस्तमयप्रभृतिप्रवृत्तकर्मपर्या-
प्तकालव्यापिनी चैत्पूर्ववग्राह्या ॥ दिनद्वये तत्संबंधस्य सत्वेप्यसत्वे वा परैव प्रयोगस्तत्स्वस्वसूत्रेषु ज्ञेयः ॥ श्रावणकृष्णचतुर्थीमारभ्य कृ-
ष्णचतुर्थीशुक्लाशुक्लजीवमेकविंशतिवर्षाणि वा एकवर्षं वा संकटचतुर्थीघ्नं कार्यं ॥ अशक्तौ प्रतिवर्षं श्रावणचतुर्थीमेव कार्यं ॥ अत्र चंद्रोद-

यव्यास्थानिधिनिर्णयः प्रथमपरिच्छेदे उक्तः ॥ सोद्यापनव्रतप्रयोगः कौस्तुभादौ ज्ञेयः ॥ ॥ अथ जन्माष्टमीव्रतं ॥ ॥ तत्राष्टमीद्विविधा
 ॥ ॥ शकृद्वाविद्धाच्च ॥ दिवारात्रौ वासप्तमीयोगरहिता यत्र दिने यावती तत्र तावती शकृद्वा ॥ दिवारात्रौ वासप्तमीयोगवती यस्मिन्नहोरा-
 त्रे यावती तत्र तावती विद्धा ॥ सापुनर्द्विविधा ॥ रोहिणीयुतारोहिणीयोगरहिता चेति ॥ तत्र रोहिणीयोगरहितकेवलाष्टमीभेदाः सप्तमी
 नाड्यः ५९ पलानि ५९ अष्टमी ५८ ५ अस्यां शकृद्वायां संदेहो नास्ति द्वितीयकोट्यभावात्सप्तमी २ अष्टमी ५५ अस्यां विद्धायामप्यसंदेहः
 दिनांतरे अभावेन द्वितीयकोट्यभावात् ॥ यदा दिनद्वये केवलाष्टमीवर्तते तदा चत्वारः पक्षाः ॥ पूर्वद्वारे वनिशीथव्यापिनी १ परे द्वारे वनिशी-
 थव्यापिनी २ दिनद्वयेपि निशीथव्यापिनी ३ दिनद्वयेपि निशीथव्यास्थभावात् ४ ॥ रात्र्यर्धे निशीथपदार्थः स्थूलदृष्ट्या त्वष्टमो सुहूर्तो निशी-
 थः ॥ तत्र पूर्वद्वारे वनिशीथव्यापिनी यथा सप्तमी ४१ अष्टमी ४२ अत्र सप्तमी युता पूर्वविद्धे वाष्टस्युपोष्या ॥ यथाष्टमी ॥ ६० ४ इयं शकृद्वाधि-
 का पूर्वैव ॥ परे द्वारे वनिशीथे यथा सप्तमी ४७ अष्टमी ४६ अत्र परे वाष्टस्युपोष्या ॥ उभयत्र निशीथे यथा सप्तमी ४२ अष्टमी ४६ अत्रापि प-
 रे वाष्टमी ग्राह्या ॥ दिनद्वये निशीथव्यास्थभावे यथा सप्तमी ४७ अष्टमी ४२ अत्रापि परे वाष्टमी ग्राह्या ॥ अत्र सर्वत्र सप्तमी युक्तायां रा-
 त्रिपूर्वार्धे वसाने कलपाप्यष्टम्याः सत्वे एव निशीथव्यापित्वं नवमीयुतायां रात्र्युत्तरार्धादिभागे सत्वे एवोत्तरत्र निशीथव्यापित्वं सप्तमीदिने
 उत्तरभागे एव सत्वेन नवमीयुतदिने पूर्वभाग एव सत्वे निशीथव्यापित्वं पक्ष एव मतव्यः एवं वक्ष्यमाणो रोहिणीयुक्तभेदे षपि ज्ञेयम् ॥ रोहिणी

युताष्टम्यामपि पूर्वदिने एव निशीथे ष्टमी रोहिणी योगयोगः परदिन एव तयोर्निशीथे योगः ॥ दिनद्वये निशीथे योग इति पक्षत्रयम् ॥ पूर्वेद्वारे वनिशीथे
 योगो यथा सप्तमी ४० तद्विने कृत्तिका ३५ अष्टमी ४६ तद्विने रोहिणी ३६ अत्र पूर्वदिने वा ष्टम्युपोष्या ॥ परदिन एव निशीथे योगो यथा स
 प्तमी ४२ तद्विने कृत्तिका ५० अष्टमी ४७ रोहिणी ४६ अत्र परे वा ष्टमी ग्राह्या ॥ दिनद्वये निशीथे ष्टमी रोहिणी योगो यथा ॥ सप्तमी ४२ कृ-
 त्तिका ४३ अष्टमी ४७ रोहिणी ४८ अत्र परे वा ष्टमी ग्राह्या ॥ अथ रोहिणी युताष्टम्यामेव दिनद्वये पि निशीथे रोहिणी योगाभावो बहुधा संभव
 ति ॥ परेद्वारे वनिशीथे व्यापिनी अष्टमी परेद्वारे वनिशीथादन्यत्र रोहिणी युताचेत्येकः पक्षः ॥ यथा सप्तमी ४७ अष्टमी ५० अष्टमी दिने कृत्तिका
 ४६ अत्र पक्षे परे वा ष्टमी ग्राह्या ॥ एतत्तुल्य युक्त्या पूर्वेद्वारे वनिशीथे व्यापिनी पूर्वेद्वारे वनिशीथादन्यत्र रोहिणी युतेति पक्षे पि पूर्वेव ग्राह्या ॥
 दिनद्वये पि निशीथादन्यत्र रोहिणी युता परेद्वारे वनिशीथे व्यापिनी ति द्वितीयः पक्षः सप्तमी ४८ तद्विने कृत्तिका ३० अष्टमी ४८ अत्रापि परे व
 ग्राह्या ॥ दिनद्वये पि निशीथादन्यत्र रोहिणी युता पूर्वेद्वारे वनिशीथे व्यापिनी तृतीयो यथा ॥ सप्तमी २५ कृत्तिका ४८ अष्टमी २० रोहिणी ४३
 अत्रापि परे व ॥ रोहिणी योगसाम्ये पि पूर्वत्र सप्तमी विद्धत्वात् ॥ यथा वा ष्टमी ॥ ६० ४ कृत्तिका ५० अत्र पूर्वेव ग्राह्या ॥ अहोरात्रद्वये रोहिणी
 योगसाम्ये पि पूर्वस्थाः शुद्धत्वात् पूर्णव्याप्तेश्च ॥ दिनद्वये पि निशीथे व्यापिनी परेद्वारे वनिशीथादन्यत्र रोहिणी युतेति चतुर्थः ॥ यथा सप्तमी ४३
 अष्टमी ४९ कृत्तिका ४६ अत्र परे वा ष्टमी ॥ एवं दिनद्वये पि निशीथे व्यापिनी पूर्वेद्वारे वनिशीथादन्यत्र रोहिणी युतेति पंचमो यथा सप्तमी ४९

तद्दिने रोहिणी ४३ अष्टमी ४७ अत्र पूर्ववाष्टम्युपोष्या ॥ दिनद्वयेपि निशीथ व्यापिनी दिनद्वयेपि निशीथादन्यत्र रोहिणी युतेति षष्ठोयथा
 सप्तमी ४२ कृत्तिका ४८ अष्टमी ४८ रोहिणी ४२ अत्र परैव दिनद्वयेपि निशीथ व्यापिनी पूर्वद्वारेव निशीथादन्यत्र रोहिणी युतेति सप्तमोयथा सप्त
 मी ४८ तद्दिने रोहिणी ५८ अष्टमी ४२ अत्र परैवाष्टमी ग्रात्या ॥ अत्रैव पक्षे परे द्वारेवोत्तयत्र निशीथादन्यत्र रोहिणी योगेपि परैवेति वैसुत्येन सि
 ष्टं ॥ पूर्वद्वारेव निशीथ व्यापिनी परे द्वारेव निशीथादन्यत्र रोहिणी युतेति चरमः पक्षः यथा सप्तमी ३० अष्टमी २५ तद्दिने कृत्तिका ५ यथा वा
 ष्टमी ६० ४ अष्टमी शेषदिने कृत्तिका १ अत्रोदाहरणद्वयेपि परैवाष्टमी ग्रात्या ॥ स्वल्पस्यापि रोहिणी योगस्य प्राशस्त्येन मुहूर्तमात्राया अपि प
 रस्या ग्रात्या तथा पूर्वत्र विद्यमानाया निशीथ व्याप्तेरनादरात् ॥ सर्वपक्षेषु यदि परदिने मुहूर्तन्यूना वर्तते तदा सा न ग्रात्या किंतु पूर्वैवेति पुरुषार्
 थोचिंता मणा बुक्तं ॥ परे द्वारेव निशीथ व्यापिनी पूर्वद्वारेव निशीथादन्यत्र रोहिणी युता यथा सप्तमी ४८ रोहिणी ५५ अष्टमी ४८ अत्र परैव ॥
 विद्धायां निशीथोत्तरं रोहिणी योगस्या प्रयोजकत्वात् ॥ अत्र विस्तरेणोक्तानां बहुपक्षाणां संक्षेपेण निर्णयसंग्रहः पुरुषार्थोचिंता मणौ श्रु
 द्धसमायां श्रुद्ध्यन्यूनायां वा विद्धसमायां विद्धन्यूनायां वा केवलं वाष्टम्या संदेह एव नास्ति ॥ श्रुद्धाधिकापि केवलं वाष्टमी पूर्वैव ॥ विद्धाधिका तु
 पूर्वदिने एव निशीथ व्याप्तौ पूर्वौ ॥ दिनद्वयेपि निशीथ व्याप्ताव व्याप्तौ परैवेति ॥ अथ रोहिणी योगे यदि श्रुद्ध्यन्यूनायां वा इषदपि रो
 हिणी योगस्तदान संदेहः ॥ श्रुद्धाधिकायां पूर्वदिने दिनद्वयेपि वारोहिणी योगे पूर्वैव ॥ श्रुद्धाधिकायां मुत्तरदिने एव रोहिणी योगे मुहूर्तमात्रा

परैवा॥ किंवाधिकायां पूर्वेदिन एव निशीथासूर्वेनिशीथे वारोहिणीयोगे पूर्वा॥ दिनद्वयेपि परत्रैव वानिशीथे निशीथं विहाय रोहिणीयो-
गे परैवेति संक्षेपेण निर्णयसंग्रहः॥ एवं कौस्तुभादिनवीनग्रथानुसृतमाधवमतानुसारेण जन्माष्टमी निर्णीता॥ अत्र केचिन्नेवलाष्टमी
जन्माष्टमी सैव रोहिणीयुता जयंति संज्ञकेति जयंत्यष्टम्यां व्रतैक्यमाहः॥ अन्ये तु जन्माष्टमी व्रतं जयंती व्रतं च भिन्नं रोहिणीयोगाभावे
जयंती व्रतलोपाज्जन्माष्टमी व्रतमेव कार्यं यस्मिन् वर्षे जयंत्यारव्ययोगो जन्माष्टमी तदा॥ अंतर्भूता जयंत्यां स्यादिति जयंती दिने निशी-
थारव्यकर्मकालेष्टम्याद्यभावेपि सा कल्पवचनापादितकर्मकालव्याप्तिमादाय व्रतद्वयमपि जयंती दिन एव तंत्रेणानुष्ठेयं॥ व्रतद्वयस्या-
प्यकरणो महादोषश्रवणेन फलश्रवणेन च नित्यकाम्योत्थय रूपत्वात्॥ न तु निशीथव्याप्तायां पूर्वाष्टम्यां जन्माष्टमी व्रतं कृत्वा॥ जयंती
दिने पारणामनुष्ठेयं॥ नित्यव्रतलोपे प्रत्यवायापातादित्याहः॥ निर्णयसिंधौ तृक्करीत्या माधवमतमुपपाद्यहेमाद्रिमतेन जन्माष्टमी व्र-
तमेव नित्यं जयंती व्रतं तु नित्यमपि कलियुगेलुप्तमिति केचिन्नानुतिष्ठंती त्कृत्वा स्वमतेन यस्मिन् वर्षे पूर्वेदिन एव निशीथेष्टमी परदिन
एव निशीथादन्यत्र जयंत्यारव्ययोगस्तत्रोपपन्नद्वयं कार्यं॥ व्रतद्वयस्यापि नित्यत्वेनाकरणे दोषाज्जयंत्यामष्टम्यंतर्भावोक्तिस्तु सूर्वे-
प्रतारणमात्रमिति प्रतिपादितं॥ मम तु कौस्तुभादिनवीनग्रथपरिगृहीतमाधवमतरित्या जयंत्यंतर्भावेनाष्टमी व्रतानुष्ठानमेव युक्तं प्र-
तिभाति॥ अत्र व्रतेषु धसोमवारयोगः प्राशस्त्यापायको नतुरोहिणीवनिर्णीयकः॥ अथ द्वितीयादिने भोजनरूपं पारणं व्रतांगविहि-

तंतत्कालोभिर्णीयते ॥ केवलतिथ्युपवासेतिथ्यंतेनक्षत्रयुक्ततिथ्युपवासेउभयांतेपारणंकार्यं ॥ यदितिथिनक्षत्रयोरेकतरांतोदि
नेलभ्यतेउभयांतस्तुरात्रोतदादिवेवान्यतरांतेपारणं ॥ यदादिवानेकस्याप्यतस्तदानिशीथादवागन्यतरांतेउभयांतेवापारणं ॥ य
दातुनिशीथाव्यवहितपूर्वक्षणैकतरांतउभयांतोवातदानिशीथेपिपारणंकार्यं ॥ भोजनासंभवेपारणासंपत्यर्थंफलाद्याहारोवि
धेयः ॥ केचित्तूक्तविषयेनिशीथेपारणंकार्यं ॥ किंतुउपवासः तृतीयेन्हिदिवाकार्यमित्याहस्तन्नयुक्तं ॥ अशक्तस्त्वेकतरांताभावे
ष्युत्सवांतेप्रातरेवदेवपूजाविसर्जनादिकृत्वापारणंकुर्यात् ॥ ॥ अथसंक्षेपेणव्रतविधिः ॥ ॥ प्रातःकृतनित्यक्रमःप्राङ्मु
खादेशादिसंकीर्त्यतत्कालेसप्तम्यादिमत्वेपिप्रधानभूताष्टमीमेवसंकीर्त्यश्रीकृष्णप्रीत्यर्थंजन्माष्टमीव्रतकरिष्ये ॥ जयंतीयोग
सत्वेजन्माष्टमीव्रतंजयंतीव्रतंचतत्रेणकरिष्येइतिसंकल्पयेत् ॥ ताम्रपात्रेजलंगृहीत्वा ॥ वासुदेवंसमुद्दिश्यसर्वपापप्रशांत
ये ॥ उपवासंकरिष्यामिजन्माष्टम्यांनमस्यहं ॥ अशक्तौफलानिभक्षयिष्यामीत्याद्युहः ॥ आजन्ममरणयावद्यन्मयादुष्कृतंरुतं
॥ तत्प्रणाशायगोविंदप्रसादपुरुषोत्तमेति ॥ पात्रस्थजलक्षिपेत् ॥ ततःसुवर्णरजतादिमय्योमुन्मय्यावामित्यादिलिखितावा
प्रतिमायथाकुलाचारकार्याः ॥ तायथापर्यंकेप्रसूतदेवक्याःस्तनपिवंतीश्रीकृष्णप्रतिमांनिधायजयंतीसत्वेत्वन्यदेवक्याउ
त्संगेद्वितीयांश्रीकृष्णमूर्तिनिधायपर्यंकेस्थदेवकीचरणसंवाहनपरांलक्ष्मीनिधायमित्यादौरवद्धरंवासुदेवंनंदगोपीगोपां

लिखित्वा प्रदेशान्तरे मंचके प्रसूत कन्यया सहयशोदा प्रतिमां पीठान्तरे वसुदेवदेवकी नंदयशोदा श्री कृष्णारामचंडिका इति सप्तप्रति
मास्थापयेत् ॥ एतावत्प्रतिमाकरणाशक्तौ वसुदेवादिचंडिकाताः सप्तवायथाचारयथाशक्तिवाकृत्वा अन्याः सर्वायथायथंध्याये
दितिमाति ॥ निशीथासन्न प्राकाले स्नात्वा श्री कृष्णाप्रीत्यर्थं सपरिवारश्री कृष्णापूजां करिष्ये इति सकल्प्यन्यासानुशंखादिपूजां तं नि
त्यवहृत्वा ॥ पर्यंकस्थां किन्नराद्यैर्युतां ध्यायेत्तु देवकीं ॥ श्री कृष्णं बालकं ध्यायेत्पर्यंकस्तनपायिनं ॥ श्रीवत्सवक्षसंशांतनीलोत्पलदलछवि
॥ संवाहयंती देवक्याः पादौ ध्यायेच्च तां श्रियां ॥ एवं ध्यात्वा देवक्यै नमः ॥ इति देवकीमावात्थमूलमंत्रेण पुरुषसूक्तं ऋचावा श्री कृष्णाय नमः
श्री कृष्णमावाहयामीत्यावात्थलक्ष्मीं चावात्थ देवक्यै वसुदेवाय यशोदायै नंदाय श्री कृष्णाय रामाय चंडिकायै इति नाम्नावात्थ लिखिता
दिदेवताः सकलपरिवारदेवताभ्यो नम इत्यावात्थमूलेन सूक्तं ऋचावात्रावाहितदेवक्यादिपरिवारदेवतासहितश्री कृष्णाय नम इत्यासन
पाद्यार्घ्याचमनीयाभ्यंगस्नानानिदत्त्वा पंचामृतस्नानानि चंदनेनानुलेपयेत् ॥ शृद्धोदकाभिषेकान्तेवस्त्रयज्ञोपवीतगंधपुष्पाणि धूपदीपौ
च ॥ विश्वेश्वराय विश्वाय तथा विश्वोद्भवाय च ॥ विश्वस्य पतये तुभ्यं गोविंदाय नमो नमः ॥ यज्ञेश्वराय देवाय तथा यज्ञोद्भवाय च ॥ यज्ञानां
पतयेनाथ गोविंदाय नमो नम इति मंत्राभ्यां मूलमंत्रादिसमुच्चिताभ्यां दद्यात् ॥ जगन्नाथ नमस्तुभ्यं संसारभयनाशन ॥ जगदीश्वराय देवा
यभूतानां पतये नम इति नैवेद्यं ॥ मूलमंत्रादिकं सर्वत्र योज्यं ॥ तांबूलादिनमस्कारप्रदक्षिणापुष्पांजल्यंतं कार्यं ॥ अथ बोधापनप्रकरणोक्त

विधिना पूजा ॥ सायथा उक्त प्रकारेण ध्यानावाहने कृत्वा ॥ देवा ब्रह्मादयो ये च स्वरूपं न विदुस्तव अतस्त्वां पूजयिष्यामि मातुरुत्संगवासिनं
॥ पुरुष एवेदमासनं ॥ अवतारसहस्राणिकरोषिमधुसूदनं ॥ नते संख्यावताराणां कश्चिज्जानाति तत्त्वतः एतावानस्येति पाद्यं ॥ जातः
कंसवधार्थाय भूभारोत्तारणाय च ॥ देवानां च हितार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥ कौरवाणां विनाशाय पांडवानां हिताय च ॥ गृहाणार्घ्यं मया
दत्तं देवक्या सहितो हरे ॥ त्रिपादूर्ध्व इत्यर्घ्यं ॥ सरासरनरेशाय क्षीराब्धि शयनाय च ॥ कृष्णाय वासुदेवाय ददाभ्या च मनं शतमं ॥ तस्माद्दिरा
डित्या च मनीषं ॥ नारायण नमस्ते स्तु नरकार्णवतारक ॥ गंगोदकं समानीतं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ यत्सुरुषेणोति स्नानं ॥ पयोदधि घृतक्षौ
द्रं शंकरास्नानमुत्तमं ॥ तृस्यर्थं देवदेवेश गृह्यतां देवकीसुतेति पंचामृतं ॥ शतद्वेदकस्नानमाचमनं ॥ क्षौमं च पट्टसूत्राढ्यं मयानीतां शतकं शत
मं ॥ गृह्यतां देवदेवेश मया दत्तं सरोत्तम ॥ तं यज्ञमिति वस्त्रं ॥ नमः कृष्णाय देवाय शंखचक्रधराय च ॥ ब्रह्मसूत्रं जगन्नाथ गृहाण परमेश्व
र ॥ तस्माद्यज्ञादिति यज्ञोपवीतं ॥ नानागंधसमायुक्तं चंदनं चारुचर्चितं ॥ कुंकुमाक्ताक्षतैर्युक्तं गृह्यतां परमेश्वर ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतक्र
च इति गंधं ॥ पुष्पाणियानि दिव्यानि पारिजातोद्भवानि च ॥ मालती केसरादीनि पूजार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ तस्मादश्या इति पुष्पं ॥ अथांगपूजा
॥ श्रीकृष्णाय नमः पादौ पूजयामि ॥ संकर्षणाय ० गुल्फौ पूज ० ॥ कालात्मने नमः जानुनी ० विश्वकर्मणे ० जंघे ० विश्वनेत्राय ० कटी ० विश्वकर्त्रे
० मेंदू ० पद्मनाभाय ० नाभिं पू ० परमात्मने ० त्वादयं ० श्रीकंठाय ० सर्वास्त्रधारिणे ० बाहू ० वाचस्पतये ० मुखं ० केशवाय ० ललाटं ० सर्वात्मने ० शि

रः पूजयामि ॥ विश्वरूपिणे नारायणाय नमः ॥ सर्वांगं पूजयामि ॥ वनस्पतिरसोऽयत्पुरुषं धूपं ॥ त्वं ज्योतिः सर्वदेवानां तेजस्त्वं तेजसांपरं ॥
 आत्मज्योतिर्नमस्तुभ्यं दीपोयं प्रतिगृह्यतां ॥ ब्राह्मणोऽस्य दीपं नानागंधसमायुक्तं मक्ष्य भोज्यं चतुर्विधं ॥ नैवेद्यार्थं मया दत्तं गृहाण परमेश्वर
 ॥ चंद्रमा नैवेद्यं ॥ आचमनं करो हर्तनं ॥ तांबूलं च सकर्पूरं पूगीफलसमन्वितं ॥ मुखवासकरं रम्यं प्रीतिदं प्रतिगृह्यताम् ॥ तांबूलं ॥ सौवर्णं रा
 जतं ताम्रं नानारत्नसमन्वितं ॥ कर्मसाहुण्यसिद्ध्यर्थं दक्षिणा प्रतिगृह्यतां ॥ रंभाफलं नारिकेरं तथैवाम्रफलानि च ॥ पूजितोऽसि स्मरं श्रेष्ठं गृह्य
 तां कंससूदन ॥ नाभ्या आसी ० नीराजनं ० यानिकानि ० ससास्यासनं ॥ प्रदक्षिणां ॥ यज्ञेनेत्यादिवेदमंत्रैः पुष्पांजलिं ॥ नमस्कारान् ॥ अपराध
 सहस्रा ० पूजां निवेदयेत् ॥ सर्वोपचारपूजनसमाप्तौ द्वादशांगुलविस्तारं रौप्यमयं स्थंडिलादिलिखितं चारोहिणीयुतं चंद्रं ॥ सोमेश्वराय
 सोमाय तथा सोमोद्भवाय च ॥ सोमस्य पतये नित्यं तुभ्यं सोमाय वै नमः ॥ इति संपूज्य सपुष्पकुशचंदनंतोयं शंखेनादाय ॥ क्षीरोदारणविसंभू
 तअत्रिगोत्रसमुद्भव ॥ गृहाणार्घ्यं शशांकेदं रोहिण्यासहितो मम ॥ ज्योत्स्नापते नमस्तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः ॥ नमस्ते रोहिणीकांत अ
 र्घ्येनः प्रतिगृह्यताम् ॥ इति मंत्रार्घ्यां च द्राया र्घ्यं दद्यात् ॥ ततः श्रीकृष्णायार्घ्यं दद्यात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ जातः कंसवधार्थं यिभूभारोत्तारणाय च
 ॥ पांडवानां हितार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥ कौरवाणां विनाशाय दैत्यानां निधनाय च ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं देवक्यासहितो हरे इति ॥ ॥
 ततः प्रार्थयेत् ॥ त्राहिमां सर्वलोकेश हरे संसारसागरात् ॥ त्राहिमां सर्वपापघ्नदुःखशोकार्णवात्मभो ॥ सर्वलोकेश्वर त्राहिपति तं मां भवा

र्णवे ॥ त्राहिमांसर्वदुःखघ्नरोगशोकार्णवाद्धरे ॥ दुर्गतांस्त्रायसेविष्णोयेस्मरंतिसकृत्सकृत् ॥ त्राहिमां देवदेवेशत्वत्तो नान्योस्तिरक्षिता
॥ यद्वाक्चनकौमारैर्यौवनेयच्चवार्धके ॥ तत्सुण्यं वृद्धिमायातु पापंदहदलायुधेति ॥ अथपूजानंतरकृत्यं अग्निपुराणे ॥ इत्येवंपूजयित्वा
तुपुरुषसूक्तैःसवैष्णवैः ॥ स्तुत्वावादित्रनिर्योषैर्गीतवादित्रमंगलैः ॥ स्रक्तथाभिधिर्विचिन्नाभिस्तथाप्रेक्षणकैरपि ॥ पूर्वैतिहासैः पौराणैः
क्षिपत्तांशार्चरीं नृपेति ॥ अत्रकथासूक्तैर्विचित्र्यं देशभाषाकाव्यकृतं ॥ सूक्तानां प्रागुक्तेः पुराणकथानामंतेभिदानान् ॥ प्रेक्षणकानि नृत्यादीनि
॥ तथाच वैदिकसूक्तकरणकस्तुतिविशिष्टः पौराणोतिहासमिश्रितो गीतनृत्ययुतदेशभाषाकाव्यप्रमुखकथाकरणकोजागरोविभादिघ
र्णत्रयस्यविधीयते ॥ शूद्रादीन्प्रति एतादृशजागरस्यविधातुमयोग्यत्वाद्दृचनान्तरेण तु सूक्तादिरहितगीतादिविशिष्टां वर्णचतुष्टयसा-
धारणो विधीयते ॥ गोकुलस्थजन्मलीलादिश्रवणोत्तरं वैष्णवैः परस्परंदध्यादिभिः सेचनकार्यैः ॥ दधिक्षीरघृतांबुभिः आमिचंतो विलिंपतो
इत्यादिश्रीभागवतवचनेन तथाविधिकल्पनात् ॥ अथमुत्सवो धुना महाराष्ट्रदेशगोपालकालेतिव्यवहृत्यन इति मंभाति ॥ एतत्सर्वं कौस्तुभे
श्रीमदनंतदेवैः स्पष्टीकृतमस्तीति नमत्स्यमसूयाकार्यो ॥ एतादृशकथायुतो जागरोन्यत्ररामनबन्धेकादृश्याद्यत्सवेषधृत्स्यः ॥ पूजाजागरा
दिविशिष्टव्रतोत्सवसाम्यात् ॥ महाराष्ट्रीयेषु तथा चाराच्च ॥ भगवत्प्रेमादिभ्रातृशांलिनस्तुपर्वणिस्फुरतान्वहमिति न्यायेन प्रत्यहमेवो
क्तविधकथोत्सवं कुर्वतीति भाति ॥ ततो नैवम्यां ब्राह्मणान्भोजनदक्षिणादिभिः संतोष्योक्तपारणानिर्णीतेकाले भोजनं कुर्यात् ॥ अस्त्येव

जयंती ब्रतस्य संवत्सरसाध्यः प्रयोगः ॥ श्रावणद्वयाष्टमीमारभ्य प्रतिमासद्वयाष्टम्यामुक्तविधिना पूजादिरूपः पुराणांतरे उक्तः ॥ तत्रो
 द्यापनविधिर्ग्रंथांतरे ज्ञेयः ॥ ॥ इति जन्माष्टमीनिर्णयोद्देशः ॥ ॥ नमो मासस्य दर्शो तु श्रावणे भस्मिन्समाहरेत् ॥ अयातयामास्तेदमादि
 नियोज्या पुनः पुनः ॥ केचिद्द्रामायां दर्शग्रहणमाहुः ॥ कुशाः काशाद्यवां दृवां शिराश्च सकुंदकाः ॥ गोधूमाव्रीहयो मुंजादशादर्शाः सब-
 ल्वजाः ॥ विरिंचिनास ह्येतन्नपरमेष्ठी निसर्गेज ॥ नुदसर्वाणि पापानि दमस्वस्ति करो भव ॥ एवमंत्रसमुच्चार्य ततः पुवांतरा मुखः ॥ हुं फट्का
 रेण मंत्रेण सह चित्तासमुद्दरेत् ॥ चतुर्भिर्दर्शैर्विषस्य पवित्रं क्षत्रियदेरैकेके न्यूनं ॥ सर्वेषां वा भवेद्द्वयाभ्यां पवित्रं ग्रंथितं नवा ॥ ॥ इति-
 श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशिनार्थोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे श्रावणमासनिर्णयोद्देशः ॥ ॥ अथ भाद्रपदमासः ॥ ॥ तत्र कं-
 न्यासंक्रांतो पराः षोडशनाड्यः पुण्यकालः ॥ भाद्रपदमासे एकान्नाहारव्रताद्द्वनारोग्यादिफलं ॥ अत्रमासे तृतीया केशपीत्यर्थे तु गुडोद-
 नलवणादेदीनं भाद्रपदशुक्लतृतीयायां हरितालिकाव्रतं ॥ तत्र सुहृत्तमात्रांततो न्यूनापि पराग्राह्या ॥ यदाक्षयवशात्परदिने नास्ति त-
 दाद्वितीयायुतापि ग्राह्या ॥ यदा तु श्राद्धाधिक्ये तदा पूर्वे दिने षष्ठ्यादिका मितामपित्यक्त्वा परदिने स्वत्यापि चतुर्थीयुते वग्राह्या ॥ गण
 योगमाशस्त्यात् ॥ अत्र व्रते भवानि शिवयोः पूजनमुपवासश्च स्त्रीणां नित्यः तत्र मंदारमालाकुलितालकायै कपालमालांकितशंखराय ॥
 दिव्यं वरायै च दिगंबराय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥ इत्यादयः पूजामत्राज्ञेयाः ॥ शकृच्चतुर्थीसिद्धिविनायकव्रतं ॥ सामध्यान्हव्यापि

ग्राह्या ॥ दिनद्वये साकल्येन मध्याह्नव्यासावव्यासौ वा पूर्वो ॥ दिनद्वये साध्ये नवैषम्येण वैकदेशव्यासावपि पूर्वैव ॥ वैषम्येण व्यासावधिकव्या-
 पिनीषेत्यरेतिकेचित् ॥ पूर्वदिने सर्वथामध्याह्नस्पर्शो नास्त्येव परदिने एव मध्याह्नस्पर्शो नास्ति तदेव परा ॥ पूर्वदिने एकदेशेन मध्याह्नव्यापिनी-
 परदिने संपूर्णमध्याह्नव्यापिनी तदा परैव ॥ ॥ एवं मासांतरेपि निर्णयः ॥ ॥ इयं रविशौमवारयोगप्रशान्ता ॥ अत्र चतुर्थ्यां चंद्रचर-
 ने मिथ्याभिदूषणं दोषस्तेन चतुर्थ्यामुदितस्य पंचम्यां दर्शनं विनायकव्रतदिनेपि न दोषाय पूर्वदिने सायान्हमारभ्य प्रवृत्तार्यां चतुर्थ्यां
 विनायकव्रतभाषेपि पूर्वैकद्वये चंद्रदर्शने दोष इति सिद्ध्यति ॥ चतुर्थ्यामुदितस्य न दर्शनमिति पक्षे त्ववशिष्टपंचम्यमुहूर्तमात्रचतुर्थ्यादिने
 पिनिषेधापत्तिः ॥ इदानीं लोकास्त्वेकतरपक्षाश्रयेण विनायकव्रतदिने एव चंद्रनपश्यंति न तूदयकाले दर्शनकाले वा चतुर्थ्यासत्त्वासत्त्वे-
 नियमेनाश्रयंति ॥ दर्शने जाते तद्दोषशांतये ॥ सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहो जायवनाहतः ॥ सकुमारकमारो दीप्तवत्येषः स्थमंतकः ॥ इति श्लो-
 कजपः कार्यः ॥ तत्र मृन्मयादिमूर्तौ माणपतिष्ठा पूर्वकं ॥ विनायकं चोडशोपचारैः संपूज्यैकमोदकेन नैवेद्यं दत्त्वा संगंधा एकविंशतिदूर्वागृ-
 हीत्वा ॥ गणाधिपायो मापुत्राया धनाशनाय विनायकायेशपुत्राय सर्वमिदं प्रदाय कायेकं दत्ताये भवन्नाय मूषकवाहनाय कुमारगरवे इति
 दशानामभिदूर्वयोर्द्वयं दूयं समर्प्य विशिष्टामेकां दूर्वामुक्तदशानामभिः समर्पयेत् ॥ दशमोदकान् विप्राय दत्त्वा दशस्वयं मंजीतेति संक्षेपः ॥ प्रा-
 द्रपदशतकूपंचमीक्रुपिपंचमीसामध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या ॥ दिनद्वये मध्याह्नव्यासौ तदव्यासौ च पूर्वैव ॥ अत्र ऋषीन्पूजयित्वा कर्षणादि

रहितभूमिजन्यशाकाहारं कुर्यात् ॥ शक्रेभाद्रपदे षष्ठ्यां स्नानं भास्करपूजनं ॥ प्राशनं पंचगव्यस्य अश्वमेधफलाधिकं ॥ इयं सूर्यषष्ठी सप्तमी यु-
 ताग्रात्या ॥ अस्यामेव स्वामिकातिकेयदर्शनाद्ब्रह्महत्यादिपापनाशः ॥ भाद्रशुक्लाष्टमी दूर्वाष्टमी सापूर्वाग्रात्या ॥ इयं ज्येष्ठा मूलक्षीयुतात्या-
 ज्या ॥ अलाभे तद्यक्तापि ग्रात्या ॥ इदं दूर्वापूजनं व्रतं कन्याकेगस्त्योदये च व्रज्ये ॥ इदं स्त्रीणां नित्यं ॥ अत्र ज्येष्ठा देवीपूजा व्रतं केवलाष्टमी-
 प्राधान्येन केवलज्येष्ठानक्षत्रप्राधान्येन चोक्तं ॥ तत्र दक्षिणात्याः केवलज्येष्ठानक्षत्र एव कुर्वीति ॥ तच्चानुराधाया मावाहनं ज्येष्ठायां
 पूजनं मूले विसर्जनमिति त्रिदिनं ज्ञेयं ॥ आवाहनविसर्जनदिनयोः पूजनदिनानुरोधेन निर्णयः ॥ तत्र यदा पूर्वमध्यान्हमारभ्य प्रवृत्ता ज्येष्ठा द्वि-
 तीयदिनमध्यान्हे मध्यान्हापूर्ववासमाप्यते तदा पूर्वदिने एव पूजनं यदा पूर्वदिने मध्यान्होत्तरं प्रवृत्ता परदिने मध्यान्हे समाप्ता तदाष्टमीयो-
 गवशेन पूर्वापरावाग्रात्या ॥ उभयत्राष्टमीयोगे पूर्वैव ॥ यदा पूर्वत्र मध्यान्हमारभ्य मध्यान्होत्तरं वा प्रवृत्ता परदिने मध्यान्होत्तरमपराह्णं स्पृश-
 तितदाष्टमीयोगाभावेऽपि परैव ॥ भाद्रपदशक्रेकादश्यां द्वादश्यां वा पारणोत्तरं विष्णुं परिवर्तनोत्सवः ॥ तत्र ॥ श्रुतेश्च मध्ये परिवर्तने तीतिवचनात्त्र-
 धाविभक्तश्रवणमध्यभागयोगस्यैकादश्यां सत्वे तत्रैव ॥ द्वादश्यां सत्वे द्वादश्यामेव ॥ उभयत्र नक्षत्रयोगाभावे द्वादश्यामेवेत्यादिव्यवस्था-
 ज्ञेया ॥ तत्र संध्यायां विष्णुं संपूज्य ॥ वासुदेवजगन्नाथप्राप्तेयं द्वादशी तव ॥ पार्श्वेन परिवर्तस्वरुखं स्वपिहि माधवेति मंत्रेण प्रार्थयेत् ॥
 अथ श्रवणं द्वादशी व्रतं ॥ तत्र यत्र दिने सुहूर्तमात्रादिः स्वल्पोऽपि द्वादश्याः श्रवणयोगस्तत्रोपोषणं ॥ उत्तराषाढाविष्णुश्रवणनिषेधवाक्यानि

बुनिमूलानि ॥ यदापूर्वदिने एकादशी विद्धाद्वादशी परदिने नुवर्तते दिनद्वयेपि च श्रवणयोगस्तदा पूर्वदिने एकादशीद्वादशी श्रवणेति त्रि
 तययोगरूपविष्णुशृंगखलयोगात्पूर्ववोपोष्या ॥ तत्रोदाहरणं ॥ ४ ॥ एकादशी १० उत्तराषाढा ६द्वादशी २० श्रवण १२ यथावा एकादशी १०
 उत्तराषाढा २५द्वादशी २० श्रवण १० अत्र द्वितीयोदाहरणे एकादश्याः श्रवणयोगाभावेपि श्रवणयुक्तद्वादशीस्पर्शमात्रेण विष्णुशृंगखलयो
 गः ॥ द्विविधोप्ययं योगो दिवैव ग्रात्यो न तुरात्रौ इति षु रूषार्थं चिंतामणौ रात्रावपि निशीथोत्तरमपि योगोग्रात्पद्य इति निर्णयसिंधुः ॥ रात्रेः प्रथम
 हरपर्यंतं तिथ्योः श्रवणयोगोग्रात्यो न द्वितीयप्रहरादावित्यपरे ॥ अत्र चरमपक्ष एव युक्तो भाति ॥ अत्र विष्णुशृंगखलयोगे ब्रतद्वयोपोषणं तं
 त्रैणैकादश्यामेव कृत्वाद्वादश्यां वक्ष्यमाणपारणानिर्णयानुसारेण पारणं कार्यं ॥ यदोक्तविष्णुशृंगखलयोगो नास्ति तदायदिशुद्धाधिकाद्वादशी
 दिनद्वयेपि श्रवणयोगः ॥ पूर्वदिने चोदये श्रवणाभावस्तदोत्तरैव ग्रात्या ॥ यदोभयदिने सूर्योदयेद्वादश्यां श्रवणयोगस्तदा पूर्वैव ॥ विद्धाधिका
 ग्रामपि परत्रैवोदये उदयोत्तरं वा श्रवणयोगे परैवेति निर्वादात् ॥ उभयत्र श्रवणयोगे उक्तविधविष्णुशृंगखलयोगे पूर्वा ॥ अन्यथा परैवेति विज्ञेयां ॥
 एवं यत्रैकादशी श्रवणद्वादशयोर्नैरंतर्येणोपवासप्राप्तिस्तत्र शक्ते नोपवास इत्यंकार्यं ॥ ब्रतद्वयस्यापि नित्यत्वात् ॥ ब्रतद्वयस्यैकदेवतत्वान्नप
 रणालोपदोषः ॥ यस्तूपवासद्वयासमर्थ एकादशी ब्रतसंकल्पात्पूर्वचनिजसामर्थ्यं निश्चिनोति तेनैकादश्यां फलाद्याहारं कृत्वाद्वादश्यां निरशा
 नं कार्यं ॥ नचैकादशी ब्रतलोपः ॥ उपोष्यद्वादशीं पुण्यां विष्णुऋक्षेण संयुताम् ॥ एकादश्युद्भवं पुण्यं नरः प्राप्नोत्यशायम् ॥ ॥ इति नारदोक्तेः

श्रवणेन युता चेत्स्याद्द्वादशी साहिवेष्यावैः ॥ स्मार्त्तेश्चोपोषणीया स्यात्स्यजे देकादशी तदा ॥ ॥ इति माधवोक्तेश्च ॥ ॥ अत्रैकादशीत्या-
गपदेन फलाहारो बोध्यते न तु भोजनम् ॥ यस्तूपवासद्वयशक्तिभ्रमेण कृते कादशी व्रतसंकल्पः ॥ संकल्पोत्तरं च द्वितीयोपवासासामर्थ्यम-
नुभवति तदा तेनैकादश्यामुपोष्यद्द्वादश्यां विष्णुपूजनं कृत्वा पारणं कुर्यात् ॥ अत्र व्रतांगपूजनं कृत्वा उपवासासामर्थ्य उपवासप्रतिनिधिरूपं विष्णुपूजनं क-
रिष्ये ॥ इति संकल्प्य पुनः पूजनं कुर्यात् ॥ अत्रद्वादश्यां श्रवणयोगाभावे ॥ एकादश्यां श्रवणयोगे तत्रैव श्रवणद्वादशी व्रतं कार्यम् ॥ विद्वाका-
दश्यां श्रवणयोगे तु येषां यत्रैकादशी व्रतं प्राप्तिस्तेषां तत्रेणोपवासद्वयमिच्छिः ॥ अन्येषां गृहीतश्रवणद्वादशी व्रतानामुपवासद्वयम् ॥ त-
त्राराक्तानां पूर्वेऽह्नि फलाहारः परेऽह्नि भिरशनमिति भाति ॥ ॥ अथ पारणा ॥ ॥ उभयांते पारणां मुख्याः पक्षः ॥ अन्यतरांते गौणः प-
क्षः ॥ तत्र विष्णुशंखलाभावे त्रयोदश्यामुभयांते पारणं ॥ विष्णुशंखलायोगे तु पूर्वदिने तत्रेण कृतोपवासद्वयस्य परदिने श्रवणक्षौद्र-
दश्याधिक्ये श्रवणमतिप्रस्यद्द्वादश्यांपारणम् ॥ यदि चद्वादश्यापेक्षया श्रवणाधिक्यं पारणादिने भवति तदा एकादशी व्रतपारणायां द्वादश्यां लघने दोषोक्ते द्वाद-
श्यामेव पारणम् ॥ न त्वन्यतरानां पेक्षा ॥ तत्र सतिसंभवे श्रवणमध्यभागं विंशत्यादि घटिकात्मकं त्यक्त्वा पारणम् ॥ यथैकाशी ३० उत्तराषाढा
२९ द्वादशी २५ श्रवण २९ अत्र पूर्वेऽह्नि तत्रेणोपवासद्वयं कृत्वा परेऽह्नि श्रवणमध्यभागमवशिष्टं नवघटिकात्मकं त्यक्त्वा द्वादश्यां चरमे विंश-
तिघटिकासूत्रे श्रवणभागे पारणम् ॥ एवमुक्तो दाहरणे एव एकादश्याः दशनाडिकात्वे द्वादश्या अष्टनाडिकात्वे द्वादशी श्रवणयोः पंचदश

चत्वारिंशन्नाडिकात्वेवाश्रवणमध्यभागत्यागेद्वादशफलं घनापत्तौसंगकालंत्यत्कासुहूर्त्तत्रयपर्यंतं सप्तमसुहूर्त्तदौवाक्त्रसमध्यभा
गेएवभोक्तव्यम् ॥ अयंमध्यभागत्यागोभाद्रपदगतश्रवणद्वादशीव्रतएव ॥ नतुमाघफाल्गुनमासकृष्णपक्षगतश्रवणद्वादशीव्रतपारणा
याम् ॥ मासांतरगतश्रवणभागविष्णुपरिवर्त्तनाभावात् ॥ येतुभाद्रेश्रवणमध्यवर्जनमात्रेणनिषेधचारितार्थंमन्यमानांविष्णुसूरवन्द
योगाभावेपिश्रवणमध्यमात्रंत्यत्कासुंजतेतेनित्यश्रवणद्वादशीव्रतमाहात्स्यानभिज्ञाभ्रान्ताएव ॥ अयंसर्वोपिनिर्णयोमासांतरगतश्र
वणद्वादशीव्रतेषूक्तः ॥ श्रवणद्वादशीव्रतेनदीसंगमेस्नात्वाकलशेस्वर्णमयंजनादननामानंविष्णुसंपूज्यवस्त्रयज्ञोपवितोपानहृच्छ
त्रादिसमर्थोपोष्यपारणादिनेदध्योदनयुतंवस्त्रवेष्टितंजलपूर्णघटंछत्रादिकतांपूजितांसपरिवारांतांप्रतिमांचदद्यात् ॥ तत्रमंत्रः
॥ नमोनमस्तेगोविंदबुधश्रवणसंज्ञक ॥ अधौघसंक्षयंहत्वा सर्वसौरव्यप्रदोभवेति ॥ ॥ अथवामनजयंतीभाद्रशुक्लद्वादश्यांश्रवण
युतायांमध्यान्हैवामनोत्पत्तिः ॥ ॥ अतोमध्यान्हव्यापिनीद्वादशीमध्यान्हैततो न्यत्रकालेवाश्रवणयुतायात्या ॥ ॥ उभयदि
नेश्रवणयोगेपूर्वव ॥ सर्वथाद्वादश्याः श्रवणयोगाभावेएकादश्यामेवश्रवणसत्त्वमध्यान्हव्यापिनीमपिद्वादशींविहायेकादश्यामेवव्रतं
कार्यम् ॥ शुद्धैकादश्यांश्रवणाभावेदशमीवित्येकादश्यामापश्रवणयुतायांव्रतम् ॥ पूर्वदिनेवमध्यान्हव्यापिनीद्वादशीपरदिनेमध्यान्ह
दन्यत्रकालेश्रवणयुतातदापूर्वव ॥ तिथिद्वयेपिश्रवणयोगाभावेद्वादश्यामेवमध्यान्हव्यापिन्यांव्रतम् ॥ दिनद्वयेमध्यान्हव्याप्तौतद

व्यासोचैकादशीयुतैवग्रात्या॥ पारणातुपूर्वोक्तरीत्योभयांतेन्यतरांतेवाकार्या॥ अत्रमध्यान्हेनदीसंगमेस्नात्वासौवर्णवामनं संपूज्यार्घ्ये
सौवर्णपात्रेणदद्यात्॥ ॥ तत्रपूजामंत्रः॥ ॥ देवेश्वराय देवाय देवसंभूतिकारिणे॥ प्रभवे सर्वदेवानां वामनाय नमोनमः॥ अथार्घ्य
मंत्रः॥ नमस्तेपद्मनाभाय नमस्तेजलशायिने॥ तुभ्यमर्घ्यं प्रयच्छामि बालवामनरूपिणे॥ नमः शार्ङ्गधनुर्वाणपाणये वामनाय च॥ य
ज्ञसुकृफलदात्रे च वामनाय नमोनमः॥ ततः परदिने सपरिवारं वामनं द्विजाय दद्यात्॥ वामनः प्रतिगृण्हाति वामनो हं ददामिते॥ वाम-
नः सर्वतोभद्रं द्विजाय प्रतिपादयेइति दानमंत्रः अस्यामेव द्वादश्यां रात्रौ देवपूजां कृत्वा तत्रासंभवे दिवैव वा दधिब्रतं निवेद्य दधिदानं क
त्वा दुग्धघृतसंकल्पं कुर्यात्॥ अत्रपयोव्रते पयोविकारस्य पायसादेः दुग्धपाचितान्नस्य च वर्जनम्॥ दध्यादेः पयोविकारस्यापि न वर्ज
नम्॥ एवं दधिब्रते तक्रादेर्न वर्जनम्॥ यत्र प्रसूताया गोर्दशदिनेषु संधिन्यादेश्चक्षीरनिषेधस्तत्रक्षीरविकारस्य दधितक्रादेः सर्वस्यैव व
र्जनम्॥ ॥ अथभाद्रपदशकृच्चतुर्दश्यामनंतव्रतं॥ तत्रोदये त्रिसुहूर्त्तव्यापिनी चतुर्दशी ग्रात्येति मुख्यः पक्षः तदभावे द्विसुहूर्त्ता
ग्रात्येत्यनुकल्पः॥ द्विसुहूर्त्तन्यूना तु पूर्वेव ग्रात्या॥ दिनद्वये सूर्योदयव्यापित्वे संपूर्णत्वात्पूर्वैव॥ अथपूर्वाणहोमुख्यः कालः॥ तद
भावे मध्याह्नोपि॥ अत्रव्रते चतुर्दशग्रथिकतदोरकेऽनंतपूजनादिविधिस्तदुद्यापनविधिश्चकौस्तभादौज्ञेयः॥ पू
जितदोरकनाशोतुगुरुं वृत्वा तदनुज्ञया यथाशक्ति कृच्छ्रादिप्रायश्चित्तविधायान्त्योत्तरशतमाज्येन द्वादशाक्षरवास्तुदेवमंत्रेण हु-

त्याकेशवादिचतुर्विंशतिनामभिः॥ ॥सकृत्सकृद्धुत्वाहोमशेषंसमाप्यनूतनदोरके पूर्ववत्पूजनादिचरेत् सूर्यस्य वृषभसंक्रमोत्तरं
 सप्तमदिने ऽगस्त्योस्तंप्रयाति ॥ ॥सिंहसंक्रात्कृत्तरमेकविंशतितमेदिने उदयमेति ॥ तत्रकन्यासंक्रांतेः पूर्वसप्तदिनमध्ये ऽअगस्त्य
 पूजनंतदर्घ्यादिकंकार्यम् ॥ भाद्रपदपौर्णमास्यांप्रपितामहात्पराश्रित्यादिस्त्रीन्सपत्नीकान्वसुरुद्रादित्यस्वरूपान्मातामहादित्रयंच
 सपत्नीकमुद्दिश्यश्राद्धंकार्यम् ॥ इदंपार्वणत्वादपराणहेपुरुस्वरवाद्रवदेवयुक्तंसपिंडकंकार्यम् ॥ केचित्तुप्रपितामहस्यपित्रादित्रयमात्र
 मुद्दिश्यनांदीश्राद्धंधर्मेणसत्यवस्तुदेवयुक्तंश्राद्धंकार्यम् नात्रमातामहाकदेशइत्याहुः ॥ इदंप्रोष्ठपदीश्राद्धंसकृन्महालयपक्षेसकल
 कृष्णापक्षव्यापिमहालयपक्षेचावश्यकं ॥ पंचम्यादिमहालयपक्षेषुकृताहृतं ॥ ॥अथमहालयः ॥ ॥तत्रशक्तेनभाद्रपदापरपक्षे
 प्रतिपदमारभ्यदर्शांततिथिवृद्धौषोडशमहालयाः कर्तव्याः ॥ वृद्धिक्षयाभावेपंचदशैवमहालयाः ॥ तिथिक्षयेचचतुर्दशैव ॥ अशक्तेनतु
 पंचम्यादिषुषष्ट्यादिषुषष्टम्यादिषुदशम्यादिषुकादश्यादिषुवादर्शांततिथिषुकार्याः ॥ अत्राप्यशक्तेनानिषिद्धेकस्मिंश्चिदेकस्मिन्दिनेसकृ
 न्महालयः कर्तव्यः ॥ प्रतिपदादिदर्शांतपक्षेचतुर्दशीनवज्या ॥ पंचम्यादिदर्शांतादिपंचपक्षेषुचतुर्दशीवर्जयित्वान्यतिथिषुमहालयाः
 सकृन्महालयेपिचतुर्दशीवर्जनीया ॥ ॥ सकृन्महालयेप्रतिपदाषष्ठ्येकादशीचतुर्दशीशुक्रवारोजन्मनक्षत्रजन्मन
 क्षत्राद्दशममेकोनविंशानक्षत्रंचरोहिणीमघारेवतीचेतिवर्ज्यानि ॥ क्वचिन्नयोदशीसप्तमीरविवारोर्षोमवारोपिवर्ज्युक्तः

॥ पितृभृत्यौ स कृन्महालयकरणेन दादिनिषेधो नास्ति ॥ अशक्तः पितृपदे तु करोत्येकदिने यतः ॥ निषिद्धे पिदिने कुर्यात्पिंडदानं यथावि-
 धीतिवचनात् ॥ मृतनित्ये श्राद्धसंभवे निषिद्धतिथ्यादिदिनं वर्जयित्वा महालयः ॥ तत्रापि द्वादशमावास्याष्टमीभरणीव्यतीपातेषु मृ-
 ततिथ्यभावेऽपि स कृन्महालये कोपितिथ्यादिनिषेधो नास्ति ॥ सन्यासिनां महालयस्त्वपराणहव्यापिन्यां द्वादश्यामेव सपिंडः कायाना-
 न्यतिथौ ॥ चतुर्दश्यां मृतस्यापि महालयश्चतुर्दश्यां न भवति ॥ श्राद्धं शस्त्रहतस्यैव चतुर्दश्यां प्रकीर्तितमिति नियमेन सर्वतो बलिष्ठे-
 न प्रतिवार्षिकं श्राद्धं तिरिक्तं श्राद्धस्य चतुर्दश्यां निषेधात् ॥ एवं पौर्णमासी मृतस्यापि महालयः पौर्णमास्यां न कायः ॥ अपरपक्षत्वात्
 च न तस्यां महालया प्राप्तेः ॥ तेन चतुर्दशी मृतस्य पौर्णमासी मृतस्य वामहालयो द्वादशमावास्यादितिथिषु कार्यः ॥ अत्र कन्यार्कः प्रा-
 शस्त्यसंपादको न तु निमित्तं ॥ आदौ मध्ये वसाने वा यत्र कन्यां व्रजे द्रविः ॥ सपक्षः सकलः श्रेष्ठः श्राद्धेषां दशकं प्रतीत्यादि स्मृतैः ॥ अ-
 मावास्या पर्यंतं तिथावसंभवे आश्विनशक्लपंचमी पर्यंतं यस्मिन् कस्मिंश्चित्तिथौ महालयः ॥ तत्रासंभवे यावद्दृष्टिकदर्शनं व्यतीपात-
 द्वादश्यादिपर्वणिकार्यः ॥ मृताद्देमहालये च श्राद्धं पक्वान्नेनैव कार्यम् ॥ नत्वा मान्नादिना ॥ महालये गया श्राद्धे मातापित्रो मृतै हनि ॥
 कृतो द्वाहोऽपि कुर्वीत पिंडदानं यथाविधि ॥ पक्षश्राद्धे पित्रादिपार्वणत्रयपत्याद्येको द्विष्टपितृगणसहितसर्वपितृद्वेषेण सपत्नीकापित्रा-
 दित्रयसपत्नीकमातामहादित्रयेति षट्दैवतमात्रोद्देशेन वा षट्दैवतैको द्विष्टगणोद्देशेन वा प्रत्यहं महालय इति पक्षत्रयं ॥ एवं पंचम्यादि

पक्षेऽपि ॥ सकृन्महालयेतु सर्वपित्रुद्देशेनैव ॥ तत्र देवतासंकल्पः ॥ पितृपितामहप्रपितामहानां मातृ तत्सपत्नीपितामही तत्सपत्नी
प्रपितामही तत्सपत्नीनां ॥ यद्वास्मत्सापत्नमातुरिति एथगुद्देशः ॥ मातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानां सपत्नीकानां यथानाम
गोत्राणां वस्वादि रूपाणां पार्वणाविधिनापत्याः पुत्रस्य कन्यकायाः पितृव्यस्य मातुलस्य भ्रातुः पितृघसुमातृघसुरात्मभगिन्याः पितृ
व्यपुत्रस्य जामातुर्भागिनेयस्य श्वशुरस्य श्वश्रु आचार्यस्योपाध्यायस्य गुरोः सरव्युः शिष्यस्येतेषां यथानामगोत्ररूपाणां पुरुषविष-
ये सपत्नीकानां स्त्रीविषये सभर्तृकसापत्यानामेकोद्विष्टविधिना महालयापरपक्षश्राद्धमथवासकृन्महालयापरपक्षश्राद्धसदेवंसद्य-
करिष्ये इति ॥ एतेषां मध्ये ये केचिज्जीवंति तान्विहायेतरेषां मुद्देशः ॥ मातामहादिपुपत्याजीवने सपत्नीकेत्यस्य स्त्रीषु मन्त्रोदेरनुच्चा-
रः ॥ महालये गथाश्राद्धे वृद्धौ चान्वष्टकासूच ॥ नवदेवतमन्त्रेष्टशेषषाट्पां रुपे विदुः ॥ अन्यष्टकासूचोच्चप्रतिसंवत्सरे तथा ॥ महा-
लये गथायां च सपिंडीकरणात्पुरा ॥ मातुः श्राद्धं एथ क्लार्यमन्यत्र पतिना सह ॥ इत्यादि स्मृत्यनुसारात्पार्वणत्रयमेवोक्तं ॥ कंचित्तुमा-
नामत्यादित्रयं एथगुच्चार्यद्वादशदेवताकपार्वणचतुष्टयमाहुः ॥ एता एव देवता गथायां तीर्थश्राद्धनित्यतर्पणे च ज्ञेयाः ॥ ॥ महालय
धूरिलोचनसंज्ञका विश्वेदेवाः ॥ अत्र सति विश्वेदेवार्थे द्वौ विप्रौ पार्वणत्रयार्थं प्रतिपार्वणं त्रीनित्येवं नवपत्याद्येकोद्विष्टगणे प्रतिदे-
वतमेकमेव विप्रान्निमंत्रयेत् ॥ अशक्तौ देवार्थमेकं प्रतिपार्वणमेकइति पार्वणत्रयेत्रीन्सर्वकोद्विष्टगणार्थमेकइति निमंत्रयेत् ॥ दे-

वार्येविप्रहृद्यपक्षे प्रतिपार्वणे त्रय एव कार्यः ॥ न तु देवार्थं द्वौ प्रतिपार्वणमेक इति वा प्रतिपार्वणं त्रीन्देवार्थमेक इति वा वैषम्यं कार्यम् एवं स-
 र्वत्रामावास्यादिश्राद्धेषुपि ज्ञेयं अत्यशक्तौ पार्वणद्वयार्थमेकोपिकार्यः ॥ ॥ महालये अंते महाविष्ण्वर्थे विप्रो वश्यं निमंत्रितव्य इति
 शेषः कौस्तुभे ॥ जीवन्मातृकः सापत्नमातुरेकोद्विष्टं कुर्यान्न पार्वणं ॥ अनेकाः सापत्नमातरो यस्य तेन सर्वमात्रुद्देशेनैक एव विप्रः पिंड
 श्र्वकार्योर्घ्यपात्रं पृथक् ॥ स्वजनन्यासहानेकमातृत्वे स्वजनन्यासहसर्वमात्रार्थमेको विप्रः पिंडोर्घ्यश्चेति पार्वणमेव न पृथक् सापत्न
 मात्रमेकोद्विष्टमिति वा ॥ सर्वसापत्नमातृणां पृथगेवैकोद्विष्टमिति वापक्षः ॥ महालये पार्वणार्थे ग्नौ करणमेकोद्विष्टगणार्थं मग्नौ करणं
 ताकृतं ॥ करणपक्षे एकोद्विष्टगणार्थं मग्नौ करणांतं पृथक् पात्रे ग्राह्यं ॥ महालये सर्वपार्वणार्थं मेकोद्विष्टार्थं च सकृदा छिन्नं बहिरेकमेव
 ॥ दर्शादौ तु प्रतिपार्वणं बहिर्भिन्नमेव ॥ अवशिष्टश्राद्धप्रयोगेनेकमातृत्वेऽभ्यंजनादिमंत्रो हश्च श्राद्धसागरे ॥ स्वस्वशाखोक्तप्रयो-
 गग्रंथेषु च ज्ञेयः ॥ सकृन्महालयेश्राद्धांगंतिलतर्पणंपरेहन्येव सर्वपितृद्देशेन प्रातःसंध्यायाः पूर्वमेव प्रातःसंध्योत्तरं वा ब्रह्मयज्ञां
 गतर्पणाद्भिन्नमेव कार्यं ॥ प्रतिपदादिपंचम्यादिपक्षेषु विप्रविसर्जनांते एव श्राद्धपूजितपितृद्देशेन तर्पणं कार्यं ॥ ॥ पत्न्यां रज
 स्वलायां सकृन्महालयोनकार्यः ॥ कालांतराणां सत्वात् ॥ अमायां रजो दोषे आश्विनशुक्लपंचमीपर्यंतं गौणकाले महालयः ॥ प्रतिपदादि
 षडन्येषु पक्षेषु प्रारंभदिने पाकात्पूर्वपत्नीरजस्वलाचेदुत्तरोत्तरपक्षस्वीकारः ॥ पाकारंभोत्तरचेत्तांगृहांतरे अवरुध्य महालयः कर्तव्यः ॥

एवंविधवाकृतकश्रात्थेपिज्ञेयं ॥ अत्रापुत्रविधवाममभर्तृत्पितामहानांभर्तृमातृपितामहीप्रपितामहीनांममपितृपिताम
 हप्रपितामहानांमममातृपितामहीप्रपितामहीनांमममातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानांमममातामहीमातृपितामहीमातृप्रपिताम
 हीनांतृस्यर्थसकृन्महालयापरपक्षश्रात्थंकरिष्येइतिस्वयंसंकल्प्यब्राह्मणद्वाराग्नौकरणादिसहितंसर्वमविकृतंप्रयोगंकारयेत् ॥ ब्रा
 ह्मणस्त्वमुकनाम्यायजमान्याथाभर्तृत्पितामहेत्याद्यश्चायंप्रयोगंकुर्यात् ॥ अशक्तोभर्त्रादित्रयंस्वपित्रादित्रयंस्वमात्रादि
 त्रयंस्वमातामहादित्रयंसपत्नीकमितिपार्वणचतुष्टयोद्देशेनमहालयः ॥ अत्यशक्तोस्वभर्त्रादित्रयंस्वपित्रादित्रयंचेतिपार्वणद्वय
 मेवकार्यमहालयःपितरिसन्यस्तेपातित्यादियुतेवाजीवसितृकेणापिपुत्रेणपितुःपित्रादिमवपितृद्देशेनपिंडदानरहितःसांकल्प
 विधिनाकार्यः ॥ वृद्धौतीर्थेचसन्यस्तेनातेचपातितेसति ॥ ऐश्वर्येवपितादद्यात्तेभ्यांदद्यात्स्वयंसूतःसुंडनंपिंडदानंचप्रेतकर्मचसर्व
 शःनजीवसितृकःकुर्याद्भुविणीपतिरेवचेत्यादिवचनात् ॥ पिंडदानादिविस्तरंकर्तुमशक्तेनापिसांकल्पविधिःकार्यः ॥ सांकल्पिकवि
 धावर्ष्यदानं १ समंत्रकावाहनं २ मग्नाकरणं ३ पिंडदानं ४ विकिरदानं ५ स्वधावाचधिष्ये ६ ७ स्वधोच्यतामित्यादिस्वधावाचन
 प्रयोगंचवर्जयेत् ॥ अनेकब्राह्मणालाभेदेवस्थानेशालग्रामादिदेवमूर्तिसंस्थाप्यश्रात्थंकार्यं ॥ सर्वथाविप्रालाभेदर्भवद्विधिना
 श्रात्थं ॥ पित्रोर्मरणेप्रथमाब्देमहालयःकृताकृतः ॥ महालयोमलमासनकार्यः ॥ अपरपक्षेप्रतिवार्षिकंप्राप्तौमृततिथौवार्षिकंकृत्वा

विद्यन्तरे सकृन्महालयः कार्यः ॥ प्रतिपदादिदर्शादिपक्षेषु मृतनियो वाषिकं कृत्वा पाकांतरेण महालयः ॥ अमायां प्रतिवाषिकं सकृन्महालय प्राप्तौ पूर्वं वाषिकं ततो महालयः ततो दर्शश्चाथ्यामिति त्रयं पाकमेदेन महालयमात्रं प्राप्तं वापि पूर्वमहालयः ततो दर्शः ॥ ॥ मृतनियो सकृन्महालयपक्षे तनिये ग्राह्यत्वनिर्णयो परापहव्यास्यादर्शवदिति भाति ॥ ॥ अत्रापरपक्षे ऋणीश्चाथ्या ह्यथाश्चाथ्यफलप्राप्तिः ॥ ऋणीश्चाथ्यमपिंडकंपट्टदेवतं सांकल्पविधिना कार्यं ॥ द्वाधूरिलाचने पृष्ठे वा द्रवौ वा ॥ ऋणीश्चाथ्यं कान्यंगयाश्चाथ्यफलकामेन प्रतिवर्षं कार्यं ॥ केचिद्विभ्रादिमरणोत्तरं प्रथमवर्षे एव कुर्वन्ति ॥ द्वितीयादिवर्षे न कुर्वन्ति तत्र मूलं चिंत्यं ॥ मम तु न देवं नापि वापि व्यंथावत्सुपो न वत्सर इत्यादिवचने न सर्वस्यापि दर्शादिश्चाथ्यस्य प्रथमाद्ये निषेधाद्दृष्टं तेषु एव पितृत्वप्राप्तेश्च द्वितीयादिवर्षे एव कुर्वन्त्युक्तमिति भाति ॥ यत्पितृभित्तोपियां चिंतयन्तस्य तस्य प्रथमाद्ये ऋणीश्चाथ्यं क्रियते तत्रापि मूलं न पश्यामः ॥ गयाश्चाथ्यफलाय माचारमनुसृत्य क्रियते च नृनां कर्मैव पार्वणमुद्दिश्य स देवं कार्यं ॥ अत्र सपिंडत्वाचारोपि चिंत्यः ॥ अत्रापरपक्षे सप्तम्यादिदिनत्रये माध्यावर्षे चाथ्यं कर्तुं पूर्वेद्यःश्चाथ्यं करिष्ये ॥ माध्यावर्षे चाथ्यं करिष्ये ॥ नवम्याश्चाथ्यं करिष्ये इति क्रमेण सांकल्पकृत्वा सर्वेषु षष्ठाका विधिराश्वलायनैः कार्यः ॥ इदमाश्वलायनानामष्टकाविकृतिरूपमेकाष्टकाकरणपक्षेपिकायैः ॥ इतरशाखिनां त्वष्टकारूपमेवेति पंचाष्टकाकरणपक्षे षष्ठाकाश्चाथ्यं करिष्ये इति सांकल्प्यकार्यमेकाष्टकापक्षे तु न कार्यं ॥ नवम्यामन्यष्टक्यश्चाथ्यं नवदेवतं सर्वशाखिभिरष्टम्यामष्टकाश्चाथ्यकरणोपि गृह्याग्नौ यथोक्त

विधिनाकार्यं ॥ अस्यामन्वष्टक्यस्यमुखत्वात् ॥ गृह्याग्निरहितैस्तयेषांपूर्वमातामृतापश्चात्सितामृतस्नैर्मृतमातापितृकैः पाणि होमादिवि-
धिना नवदेवत्यं कार्यं ॥ जीवसितृकेणमृतमातृकेणानुपनीतेनापिमात्रादित्रितयमात्रोद्देशेनैकपार्वणकंपुस्तखाद्रवदेवसहितं सपिंड
कंश्रात्थंकार्यं ॥ स्वमातरिजीवंत्यामृतसापत्नमात्रादित्रयोद्देशेनकार्यं ॥ स्वमातृसापत्नमात्रोमृतौ द्विवचनप्रयोगेणसापत्नमात्रनेकत्वेच
मात्रासहबहुवचनप्रयोगेणैकस्मिन्विभक्तवक्षणाद्यैः पिंडश्चैकएवदेयः ॥ पितामहीप्रपितामत्यादौ विप्रोपिंडोचेत्येवंपार्वणमावश्य
कं ॥ केचिन्मातृबहुत्वेविप्रपिंडादिभेदमाहुः ॥ स्वमातृसापत्नमातृजीवनेतुगृह्याग्निरहितेनमृतपितृकेणापिनकार्यं ॥ अन्वष्टक्येमा
तृयजनस्यमुख्यत्वात्तएवात्रकेश्चिन्मातृपार्वणस्येवप्राथम्यमुक्तमितिभाति ॥ पूर्वेपितृमृतौपश्चान्मातृमृतावपिगृह्याग्निमतामस्यां
नवम्यामन्वष्टक्यमावश्यकंनित्यत्वात् ॥ अन्येषांपश्चान्मातृमृतौनावश्यकं ॥ केचिन्नवम्यांपूर्वमृतमातृश्रात्थंमृतोत्तरिलुप्यतेइतिवच
नप्रामाण्यमाश्रित्यपितृमरणोत्तरंनूकुर्वेति ॥ भर्तुरग्रेसहदाहेनवामृतानांमातामहीभगिनीदुहितृमातृष्वस्यपितृघस्त्रादीनामपुत्राणां
पितृमात्रादिकुलोत्पन्नानांसवासामेवसोभाग्यवतीनामस्यानवम्यांश्रात्थंकार्यं ॥ भर्तुरग्रेमृतानांतत्तद्भर्तृमरणोत्तरंचनकार्यं ॥ अतए
वास्याअविधवानवमित्वप्रसिद्धिः ॥ अतःपत्याअपिनवमीश्रात्थंकार्यं ॥ अस्याविधवानवमीश्राद्धस्यमहालयवधाचहृश्चिकदर्शनंगो
णकालः ॥ एवंदौहित्रप्रपत्न्याद्धस्यापीतिकालतत्त्वविवेचने ॥ अत्राविधवानवमीश्राद्धेसूवासिनीनांप्रतिसांवत्सरिकश्राद्धादौचसूवा-

सिनीभोजनमपि कार्यं भर्तुरग्रे मृतानारीसहदाहेन वामृता ॥ तस्याः स्थाने नियुंजीत विमैः सह स्रवा सिनीमित्यादि मार्केडेयवचनात् ॥ अस्यां न-
वम्यां पिंडदानं जीवसिन्कृणापि गर्भिणीपतिना चापि कार्यं ॥ नवमीश्रात्थासंभवे ममान्वष्टक्याकरणजनितप्रत्यवायपरिहारायें शतवा-
रमेभिर्घभिः सुमना इति मंत्रजपं करिष्ये इति संकल्प्य तज्जपं कुर्यात् ॥ अन्वष्टक्यै सामवेदिभिः पितृपार्वणमेव कार्यं मातृमातामहपार्वणे
नकार्ये इति सिंधुः ॥ अथात्र द्वादश्यां संन्यासिनां महालयः स चापराणहव्यापिन्यामित्कत्तं ॥ तत्र वैष्णवा अपराणहव्यापिन्याद्वादश्या
एकादशी षतदिने सत्त्वे स्वल्पायामपि द्वादश्यां शुद्धत्रयोदश्यां वैकादशी पारणादिने एव संन्यासिदैवत्यं श्रात्थं कुर्वेति ॥ ममत्त्वाद्दशो विषये
वैष्णवैः ॥ संन्यासि महालयो दर्शो कार्ये इति भाति ॥ अथ त्रयोदश्यां मघाफतायां केवलायां वा श्रात्थं नित्यं ॥ केवलमघायामपि श्रात्थं
कार्यं ॥ अत्र श्रात्थविधौ बहुग्रंथेषु बहवः पक्षाः ॥ अपुत्रेण पुत्रिणा वा गृहिणा सपत्नीकपितृपार्वणमातामहपार्वणाभ्यां पितृव्य
श्रात्थमातुलपितृव्यसृमातृव्यसृभगिनीश्वशुरादिपार्वणेश्वसहितमपिंडकंसांकल्पविधिना श्रात्थं कार्यं ॥ अथ वा पित्रादिपार्वणद्वयं
महालयवत्पितृव्याद्येकोद्विष्टगणांश्चोद्विश्यसांकल्पविधिना श्रात्थं कार्यं ॥ यद्वादशावत्षट्दैवतं श्रात्थमपिंडकं कार्यं ॥ अथ बानि
कामनपुत्रिणा श्रात्थविधिना श्रात्थं नालुष्टेयं ॥ किंतु पित्रादिपार्वणद्वयं केवलपितृव्यादिसहितं योद्विश्यैतेषां तृश्वयं ब्राह्मणभोजनं क-
रिष्ये इति संकल्प्य ॥ पितृरूपिणे ब्राह्मणाय गंधं समपर्यामीत्येवंपंचोपचारान्समर्थं ॥ ब्रह्मार्पणमित्यादिपठित्वानेन ब्राह्मणभोजनेन पि-

त्रादिरूपीश्वरः प्रियतामित्यन्नमुत्सृज्यपायसादिमधुरान्नेन ब्राह्मणान् भोजयित्वा दक्षिणाभिः संतोष्य स्वयं भ्रूजीतेत्येतावदेव क-
र्तव्यं ॥ अपुत्रिणः सकामस्य च पिंडदानरहितश्राद्धविधिना श्राद्धं न दोषाय ॥ क्वचिदपुत्रिणः ॥ पिंडदानमप्युक्तं ॥ एवमुक्तपक्षेऽप्य-
न्यतमपक्षेण मघात्रयोदशीश्राद्धमवश्यानुष्ठेयं ॥ अकरणे दोषोक्तेर्नित्यत्वात् ॥ हस्तनक्षत्रस्थे सूर्ये मघात्कृतात्रयोदशी गजछाया
संज्ञिता अस्यां श्राद्धेन फलभूयस्त्वम् ॥ अत्र महालयस्य युगादेश्च प्राप्तौ मघात्रयोदशी महालययुगादिश्राद्धानि तंत्रेण करिष्ये इ-
ति संकल्प्य तंत्रेण कुर्यात् ॥ न तु दर्शननित्यश्राद्धस्यैव कस्यचित्प्रसंगसिद्धिः अत्रैवं भाति ॥ अंगानामेक्यं प्रधानमात्रमेदस्त-
त्रं ॥ तेन विश्वेदेवपाकाद्यंगानामेक्यं विप्रार्थ्यं पिंडादेर्भेद एव ॥ प्रसंगसिद्धिस्थले तु प्रधानमपि न भिद्यते इति ॥ त्रयोदशीश्राद्धेऽपर-
पक्षत्वात् धूरिलोचना विश्वेदेवाः श्राद्धसागरे उक्ताः ॥ अविभक्तैरपि पित्रात्भिर्मघात्रयोदशीश्राद्धं पृथक् कार्यमिति सिद्धकौस्तुभा-
दौ ॥ विभक्तैरपि सहैवेति श्राद्धसागरे ॥ अथात्र चतुर्दश्यां पित्रादित्रयमध्ये एकस्यापिशस्त्रविषाग्निजलादिशृंगिव्याघ्रसर्पादि-
निमित्तेन दुर्मरणेन मृतस्यैकोद्दिष्टविधिना श्राद्धं कार्यं ॥ पित्रादिद्वयोः शस्त्रादिह तत्वे एकोद्दिष्टकार्यं ॥ पित्रादीनां त्रयाणां शस्त्रा-
दिह तत्वे पार्वणमेव कार्यं ॥ केचिदेकोद्दिष्टत्रयं कार्यमित्याहुः सहगमने प्रयागादौ च विधिप्राप्तेः ॥ अग्निजलादिमरणे चतुर्दशीश्राद्धं न का-
र्यं ॥ युत्यप्रायोपवेशनयोर्वैधत्वे पीदं कार्यं ॥ अत्र शस्त्रादिह तत्पितृव्यप्रात्रादेरप्यपुत्रस्यैकोद्दिष्टकार्यं ॥ इदं धूरिलोचनसंज्ञकदेव

सहितं कार्यं ॥ अत्र संबंधगोत्रनामा कश्चापि मुकनिमित्तं नमृतस्य चतुर्दशीनिमित्तमेकोद्दिष्टं श्राद्धं सदैवं सपिंडं करिष्ये इति संकल्प्य
 प्रत्येकोद्दिष्टमेकार्थे कपवित्रमेकपिंडयुक्तं श्राद्धं कार्यं ॥ पित्रादेश्चात्रादेश्च शस्त्रहृतत्वे पृथक्पाकादिनामहालयवत्सहंतरेण
 वैकोद्दिष्टदेयादि ॥ एवं चतुर्दश्यामेकोद्दिष्टं कृत्वा पित्रादिसर्वपितृगणोद्देशेन सकृन्महालयस्तिथ्यंतरेऽवश्यं कार्यः ॥ अस्यांचतुर्द-
 श्यां यदाशस्त्रादिमृतयोर्मातापित्रोर्मृताहस्तद्विचतुर्दशीनिमित्तमेकोद्दिष्टं कृत्वा पुनस्तदैवमृतादित्रयोद्देशेन सांवत्सरिकं पार्वण-
 विधिना कार्यमिति श्राद्धसागरे ॥ कौस्तुभोदौ तु सांवत्सरिकपार्वणेनैव चतुर्दशीश्राद्धसिद्धिर्न पृथक्कार्यमित्युक्तं दिनांतरे च सकृन्म-
 हालयः कार्यः ॥ अत्र चतुर्दशीश्राद्धस्य कथंचिद्दिष्टे त्वत्रैव पक्षेऽग्निपक्षे वा दिनांतरे तत्पार्वणेन विधिर्नैव कार्यः ॥ न त्वेकोद्दि-
 ष्टं ॥ अत्रैकोद्दिष्टेऽपराणहव्यापिन्येव चतुर्दशीश्राद्धान्त्विंतरेकोद्दिष्टतिथिवत् ॥ मध्यान्हव्यापिनीतिकौस्तुभे ॥ हस्तनक्षत्रे सूर्ये
 सत्त्वांद्रहस्तनक्षत्रयुतामावास्या गजलाया तस्यां श्राद्धदानादिकार्यं ॥ इत्यमायांगजलाया ॥ आश्विनशुक्लप्रतिपदि दोहित्रेणा
 नुपनीतेनापिसपत्नीकमातामहस्यपार्वणं मातुलेसत्यव्यवश्यं कार्यं ॥ मातामहीमत्वेकेवलमातामहपार्वणं ॥ इदं जीवत्पितृकृपा
 पिकार्यं ॥ इदं सपिंडकमपिंडकं वा ॥ अत्र पुरुरवाद्रवसंज्ञका विश्वेदेवाः ॥ धूरिलोचना इति केचित् ॥ इयं प्रतिपदपराणहव्यापिनीश्राद्धेति
 बहवः ॥ संगव्यापिनीतिकेचित् ॥ अस्य श्राद्धस्य यावद्दृष्टिकदर्शनं गौणकाल इति कालतत्त्वविवेचने ॥ इति महालयादिनिर्णयोद्देशः ॥ ॥

द्रपदकृष्णापक्षेभौमवारव्यतीपातरोहिणीयुताषष्ठीकपिलाषष्ठी॥ अत्रहस्तस्थेसूर्येफलातिशयः॥ अयंयोगोदिवैवग्रात्योनतुरा
त्रौसूर्यपर्वत्यादितिष्ठाति॥ अस्यांहृतं च दत्तं च सर्वकोटिगुणं भवेत्॥ अत्रश्रात्यंकार्यमिति विशेषवचनं नोपलभ्यते तथाप्यलभ्य
योगाश्चाद् विधानाद्दशवित्पददेवतेश्राद्धकार्यम्॥ अथात्रसंक्षेपतोव्रतविधिः॥ ॥ सूर्योद्देशेनोपवासंसंकल्प्यदेवदारुशीरकुंकुमै
लामनःशिलापद्मकाष्ठतंडुलान्मधुगव्याभ्यांलेपयित्वाक्षीरालोडितेनकल्केनांगविलिप्यस्नायात्॥ तत्रमंत्रः॥ आपस्त्वमसिदेवश
ज्योतिषांपतिरेवच॥ पापंनशयमेदेववाङ्मनःकायकर्मजम्॥ ततःपंचगव्येनस्नात्वापंचपल्लवैर्भार्जयित्वासृत्तिकास्नानं कुर्यात्॥
तर्पणादिनित्यविधिं कृत्वावरुणंपूजयित्वासर्वतोभद्रमध्येकलशोपरितंडुलादौपद्यंलिखित्वातस्याष्टसुपत्रेषुपूर्वादौसूर्यतपनंस्वर्ण
रेतसंरविमादित्यंदिवाकरंप्रभाकरंसूर्यमित्यावात्यमध्येसौवर्णरथेसूर्यमथैवरुणंचावात्यकरवीरार्कादिपुण्यैर्धूपादिभिःसंपूजयेत्॥
दिक्पालादिदेवताःसंपूज्यद्वादशाध्यांसूर्यायदद्यात्॥ सविस्तरःपूजादिविधिर्द्वादशार्घ्यमंत्रैश्चकौस्तुभेज्ञेयाः॥ सूर्याग्ने॥ प्रभाकर
भमस्तभ्यंसंसारान्मांसमुत्थर॥ शुक्तिशुक्तिप्रदोयस्मात्तस्मान्छांतिप्रयच्छमे॥ नमोनमस्तेवरदक्रस्मामयजुषांपते॥ नमोस्तविश्व
रूपायविश्वधात्रेनमोस्तते॥ इतिप्रार्थ्यं॥ ॥ उदुत्यमित्यादिसौरसूक्तानि जपित्वा रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रातरारुण्येनेति मंत्रेणाक
समिच्चर्वाज्यतिलैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतं हुत्वा घटादि सर्वालंकारयुतावापिलांगांमंत्रैः संपूज्यविप्रायदद्यात्॥ गोपूजामंत्राः कौस्तु

भे ॥ दानमंत्रस्तु ॥ नमस्तेकपिलेदेविसर्वपापप्रणाशिनी ॥ संसारार्णवमग्नं मांगोमातरात्तुमर्हसि ॥ वस्त्रयुगलुन्नांसघंतामित्यादि
 विशेषणान्युक्ते मांगान्तुभ्यमहंसंप्रददेइतिदत्त्वास्त्वर्णदक्षिणां दद्यात् ततस्तस्मैविप्रायरथंसूर्यप्रतिमांचदद्यात् ॥ तत्रमंत्रः ॥ दि-
 व्यसूर्तिर्जगच्चक्षुर्द्वादशात्मादिवाकरः ॥ कपिलासहितो देवो मम मुक्तिं प्रयच्छतु ॥ यथा त्वंकपिले पुण्या सर्वलोकस्य पावनी ॥ प्रदत्तां
 सहस्रैरेणमममुक्तिप्रदा भवेत्यादि ॥ ततः कपिलाप्रार्थनादिविस्तारः कौस्तुभे ॥ अथवोपोषणजागरहोमादिविधिमल्लत्वाषष्ठ्या
 मेवस्नानरथादिपूजनकपिलादानादिकार्यम् ॥ ॥ इतिसंक्षेपतः कपिलाषष्ठीव्रतविधिः ॥ ॥ इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशी
 नाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे भाद्रपदमासकृत्यनिर्णयोद्देशः ॥ ॥ तुलामेषसंक्रांतिविषुवसंज्ञा ॥ तस्याः पूर्वाः पराः पंच
 दशपंचदशानाड्यः पुण्यकालः ॥ विशेषः प्रागुक्त एव ॥ आश्विनशतकृ प्रतिपदिदेव्यानवरात्रारंभः ॥ नवरात्रशब्द आश्विनशतकृ
 प्रतिपदमारभ्यमहानवमीपर्यंतं क्रियमाणकर्मनामधेयं ॥ तत्रकर्मणिपूजैवप्रधानम् ॥ उपवासादिकंस्तोत्रजपादिकंचांगम् ॥ तथा
 चयथाकुलाचारमुपवासैकभक्तनक्तायाचितान्यतमवतयुक्तं यथाकुलाचारं सप्तशतौ लक्ष्मीहृदयादिस्तोत्रजपसहितं प्रतिपदा
 दिनवस्यंतं नवतिथ्यधिकरणकपूजारव्यं कर्मनवरात्रशब्दवाच्यं ॥ पूजाप्राधान्योक्तेरेव ॥ क्वचि कुले जपापवासादिनियमस्य व्य-
 तिरेक उपलभ्यते ॥ पूजायास्तनक्वापि कुलेनवरात्रकर्मण्यभावो दृश्यते ॥ यत्कुलेनवरात्रमंवनानुष्ठीयते ॥ तत्रनवरात्रपूजादेरप्य

भाव आस्तां नाम ॥ सचनवरात्रारंभः सूर्योदयोत्तरं त्रिमुहूर्तव्यापिन्यां प्रतिपदिकार्यः ॥ तदभावे द्विमुहूर्तव्यापिन्यामपि ॥ क्वचिन्मुह-
 र्तमात्रव्यापिन्यामप्युक्तः सर्वथा दशयुक्तप्रतिपदिनकार्ये इति बहुभ्रंयसंमतं ॥ सुहूर्तन्यूनव्याप्तौ सूर्योदयास्पर्शवादशयुतापि ग्राह्या
 ॥ प्रथमदिनेष्वष्टिकाप्रतिपद्वितीयदिने मुहूर्तद्वयादिपरिमितावर्तते तदा पूर्णत्वात्पूर्ववग्राह्या ॥ द्वितीयावेधनिषेधोप्येतत्पक्षद्व-
 ये एव योज्यः ॥ पुरुषार्थचिंतामणौ तु पूर्वदिने मुहूर्ते चतुष्टयोत्तरं मुहूर्तपंचकोत्तरं वा प्रवृत्ताद्वितीयदिने मुहूर्तद्वयादिपरिमिताप्रतिप-
 त् ॥ तदापरस्याः क्षयगामितयानिषिद्धत्वादमाद्युक्तापि पूर्ववग्राह्येत्युक्तम् ॥ तत्र सूर्योदयोत्तरं दशघट्टिमध्यं तत्रासंभवं मध्याह्नेऽभिजि-
 त्मुहूर्ते प्रारंभः कार्यो नत्वपराणहे ॥ एवं च प्रतिपद आद्यषोडशनाडी निषेधश्चित्रावैद्यतियोगनिषेधश्चाक्तकालानुरोधेन सति संभवं पाल-
 नीयानतु निषेधानुरोधेन पूर्वाणहः प्रारंभः कालः ॥ प्रतिपत्तिथिर्वातिक्रमणीयं अत्र कर्मणि ब्राह्मणादिचतुर्वर्णस्य म्लेच्छादेश्चाधिकारः
 ॥ तत्र विप्रेण जपहोमान्न बलिर्नैवेद्यैः सात्विकी पूजा कार्या ॥ नैवेद्यैश्च निरामिषैर्मद्यं दत्त्वा ब्राह्मणस्तु ब्राह्मण्यादेव हीयते ॥ मद्यमपेयम-
 देयमित्यादिनिषेधान्मांसमद्यादियुतराजसपूजायां ब्राह्मणस्य नाधिकारः ॥ मद्यपाने मरणांत प्रायश्चित्ताक्तेः ॥ स्पर्शो तदंगच्छेदोक्तेः चा-
 ल्पप्रायश्चित्तेन दोषानपगमेन पातित्यापातात् ॥ इत्यमेव सर्वे प्राचीनानर्वाणाश्च निबंधकारानिबंधेन लिखन्ति नर्वाणतराभास्कररायप्र-
 षृतयोपि सप्तशतीटीकादौ प्राचीनग्रंथाननुसृत्यैवमेव परिकुर्वन्ति सभायां चैतन्मतमेव श्लाघन्ते चाचरणं त्वन्यथा कुर्वन्ति तस्मिन् चंद्र-

देववशेन ब्राह्मण्यश्रष्टोः श्रुवमन्येष्वेवं माश्रुवन्निति श्रुतदयया वा स्वपातित्यगोपनाय वान्येषां कलियुगस्थविप्राणामधिकाराभावालो-
चनयावेति नवम्यंतत्वं जानामः ॥ क्षत्रियवैश्यां मांसादियुतजपहोमसहितराजसपूजायामप्यधिकारः ॥ सचकेवलं काम्य एव न तु-
नित्यः ॥ निष्कामक्षत्रियादेः सात्विकपूजाकरणे मोक्षादिफलातिशयः ॥ एवं शूद्रादरपि ॥ शूद्रादेर्मंत्रहीनाजपादिरहितामांसादिद्रव्यका-
तामसपूजापिविहिता ॥ शूद्रेण सप्तशत्यादिजपहोमसहितासात्विकीपूजा ब्राह्मणद्वारा कार्या ॥ स्त्रीशूद्रादेः स्वतः पौराणमंत्रपाठे-
पिनाधिकारः ॥ अतएव शूद्रः सारवमवाप्तुयादित्यत्र माष्ये स्त्रीशूद्रयोः श्रवणादेवफलं न तु पाठादित्युक्तं ॥ एतेन स्त्रीशूद्रयोर्गीतावि-
ष्णुसहस्रनामपाठो दोषार्थे वेति ज्ञेयं ॥ क्वचित्पौराणमंत्रयुक्तपूजायां स्त्रीशूद्रयोः स्वतोप्यधिकार उक्तः ॥ जपहोमादौ विप्रद्वारैव ॥
म्लेच्छादीनां तु ब्राह्मणद्वारापि जपहोमसमंत्रपूजायां च नूधिकारः ॥ किंतु तेस्तदुपचाराणां देवीमुद्दिश्य मनसोत्सर्गमात्रं कर्तव्यम् ॥ अथ
नवरात्रं नुकल्पाः ॥ ॥ तृतीयादिनवम्यंतं सप्तरात्रं वा कर्तव्यं ॥ पंचम्यादिपंचरात्रं वा ॥ सप्तम्यादिद्विरात्रं वा ॥ अष्टम्यादिद्विरात्रं वा ॥ एका-
हपक्षे केवलाष्टम्यां केवलनवम्यां वा ॥ एषां पक्षाणां स्वस्वकुलाचारानुसारेण प्रतिबंधादिना पूर्वपक्षासंभवात्सारेण वा व्यवस्था ॥ तत्र तृ-
तीयापंचम्योर्निर्णयः प्रतिपदादिवत् ॥ सप्तम्यादिनिर्णयस्तु वक्ष्यते ॥ नवरात्रादिपक्षेषु क्षयवृद्धिवशेन दिनाधिक्यसूनत्वे पूजाद्या-
वृत्तिः कार्या ॥ केचित्तु दिनक्षयेष्टावेव पूजाश्रंडीपाठांश्च कुर्वति ॥ इदं देवीपूजनात्मकं नवरात्रं कर्म नित्यम् ॥ अकरणे दोषश्रवणात् ॥

फलश्रवणात्काम्यं च ॥ अत्र नवरात्रे घटस्थापनं ॥ प्रातर्मध्याह्ने प्रदोषकाले चेति त्रिकालं द्विकालमेककालं वा स्वस्वकुलदेवतापूजनं स
प्तशत्यादिजपो ऽखंडदीपआचारप्राप्तमालाबंधनमुपवासनक्तैकभक्तादिनियमः स्रवासिनीभोजनं कुमारीभोजनपूजनादि ॥ अं
ते सप्तशत्यादिस्तोत्रमंत्रहोमादीत्येतानि विहितानि ॥ एतेषां मध्ये क्वचित्कुले घटस्थापनादीनि द्वित्रादीन्येवानुष्ठीयंते न सर्वाणि क्वचि
त्घटस्थापनादिरहितानि कानिचित्क्वचित्क्वचित्सर्वाण्येवेत्येतेषां समुच्चयाधिकल्पौ कुलाचारानुसारेण व्यवस्थितौ ज्ञेयौ ॥ कुलपरंपराप्र
प्तादधिकं शक्तिसत्वेनानुष्ठेयमिति शिष्टाचारः ॥ फलकामनया प्रार्थितमुपवासादिकं कुलाचाराभावेऽपि कुर्वति ॥ इदं कलशस्थापनं रात्रौ न
कार्यं ॥ तत्र कलशस्थापनार्थं शङ्खमृदावेदिकां कृत्वा पंचपल्लवदूर्वाफलतांबूलकुंकुमधूपादिसंभारान्संपादयेत् ॥ अथ संक्षेपतः नयोगः
॥ ॥ प्रतिपदि प्रातः कृताभ्यंगस्नानः कुंकुमचंदनादिकृतपुंड्राद्युत्तपवित्रः सपत्नीकोदशघटिकामध्ये ऽभिजिन्मुहूर्ते वा देशकौलौ संकीर्त्य
मम सहकुरुं बस्यामुकदेवताप्रीतिद्वारा सर्वापच्छांतिपूर्वकदीर्घायुर्धनपुत्रादिवृद्धिशत्रुजयकीर्तिलाभप्रसुरवचतुर्विधपुरुषार्थासिद्ध्यर्थ
मंघप्रभृतिमहानवमीपयंतप्रत्यहं त्रिकालमेककालं वा मुकदेवतापूजासुपवासनक्तैकभक्तान्यतमनियमसहितमखंडदीपप्रज्वालनं कु
मारीपूजनं चंडिसप्तशतीपाठं स्रवासिनीभोजनमित्यादियावत्कुलाचारप्राप्तमनूद्यैवमादिरूपं शारदीयनवरात्रौ त्सवारब्धकर्मकरिष्ये ॥ देवता
पूजनांगत्वेन घटस्थापनं च करिष्ये ॥ तदा दौर्निर्विघ्नतानिध्यर्थं गणपतिपूजनं पुण्या हवाचनं चंडीसप्तशतीजपाद्यर्थं ब्राम्हणवरणं च करिष्ये ॥

॥ एतानि कृत्वा घटस्थापनसत्वे महीधोरिति भूमिं प्रार्थ्य स्पृष्ट्वा तस्यां भुव्यं कुरारोपणार्थं शतद्वयं प्रक्षिप्योपधयः समितितस्यां मृदियवादी
 न्यक्षिप्याकलशो धितिकुंभानि धायै मंमे गंगे इति जलेना पूर्ये गंधद्वारामिति गंधसोषधीरिति सर्वोषधिः कांडात्कांडादिति दूर्वा ॥ अश्वत्थेव
 इति पंचपल्लवान्स्थोना एथि वीति सप्तमृदः ॥ याः फलिनीरिति फलसंहिरत्नानि हिरण्यरूप इति रत्नहिरण्ये प्रक्षिप्य युवा स्रवासा इति सूत्रेणा
 वैद्यपूणादिवीति पूर्णपात्रं निधाय तत्त्वायामिति वरुणं संपूज्य तत्कलशोपरिकुल देवता प्रतिमां संस्थाप्य पूजयेत् ॥ स्वस्थाने एव वा संस्था-
 प्य पूजयेत् ॥ तद्यथा जयंती मंगलाकाली भद्रकाली कपालिनि ॥ दुर्गाक्षमाशिवाधानी स्वाहा स्वधानमोक्तते ॥ आगच्छ वरदे देवी दैत्यदर्पनि
 शूदनि ॥ पूजां गृहाण सुमुखिनमस्ते शंकरप्रिये ॥ अनेन पुरुषसूक्तश्रीसूक्तप्रथमऋग्यांचावात्य ॥ जयंती मंगलाकालीति मंत्रेण सूक्तऋ-
 ग्भिश्चासनादिषोडशोपचारैः संपूजयेत् ॥ सर्वमंगलमंगल्ये इत्यादिभिः संप्रार्थ्य ॥ प्रत्यहं बलिदानपक्षे माषभक्तेन कूष्माण्डेन वा बलिं दद्या-
 त्कंते एव वा बलिदानं न बलिदानं ब्राह्मणः पारणादिने कूष्माण्डबलिदानं कुर्यात् ॥ कूष्माण्डो बलिरूपेण मम प्राग्यादवस्थितः ॥ प्रणमामिततः सर्वरूपि-
 णं बलिरूपिणं ॥ चंडिकापीति दानेन दातुराप द्विनाशनम् ॥ चांमुंडा बलिरूपाय बले तुभ्यं नमोक्तते ॥ इति प्रार्थ्य ॥ यज्ञार्थं बलयः स्वष्टाः स्व-
 यमेव स्वयं भूवा ॥ अतस्त्वांघातयाम्यघतस्माद्यज्ञाविधौ विधिः ॥ ॐ ह्रीं ऐं ह्रीं कौशिकिकूष्माण्डरसेनाप्यायतां ॥ पादौ प्रक्षाल्य चम्य
 शांता एथि वीति शांतिः शांतिः शांतिः ॥ ततः अखंडदीपकं देव्याः प्रीतये नवरात्रकम् ॥ उज्ज्वालयेदहोरात्रमेकचित्तो धृतव्रत इत्यखंड

दीपंप्रतिष्ठापयेत् ॥ ॥ अथचंडीपाठप्रकारः ॥ ॥ यजमानेन वृतो हंचंडीसप्तशतीपाठंनारायणहृदयलक्ष्मीहृदयपाठंवाकरिष्ये ॥ इ-
 त्यादिसंकल्प्य ॥ आसनादिविधाय ॥ आधारे अन्यहस्ते लिखितं पुस्तकं स्थापि चित्वा नारायणं नमस्कृत्यैतिवचनात् ॥ ॐ नारायणाय नमः नारायणरोत्तम-
 यनमः ॥ देव्यै सरस्वत्यै नमः ॥ व्यासाय नमः ॥ इति नमस्कृत्य प्रणवमुच्चार्य सर्वपाठान्ते प्रणवं पठेत् ॥ पुस्तकवाचने नियमाः हस्ते पुस्तकं न-
 धारयेत् ॥ स्वयं ब्राह्मणमिन्नेन च लिखितं विफलं अध्याप्य प्राप्य विरमेन्न तु मध्ये कदाचन ॥ कृते विराममध्ये तु अध्यायादिपठेत्युनः ॥ ग्रं-
 थार्थं बुध्यमानः स्पष्टाक्षरं नातिशीघ्रं नातिमंदरं सभावस्वरयुतं वाचयेत् ॥ त्रिवर्गफलकामेन चंडीपाठः सदैव कर्तव्यः ॥ तस्मान्ममैतन्मा-
 हान्म्यं पठितव्यं समाहितैः ॥ श्रोतव्यं च सदा भक्त्येत्यादिवचनात् ॥ नैमित्तिकपाठेषु क्तः ॥ शांतिकर्मणि सर्वत्र तथा दुःस्वप्नदर्शने ॥ ग्रह-
 पीडासुचोग्रासुमाहात्म्यं शृणुयान्ममेति ॥ तथा ॥ अरण्ये प्रांतरे वापि दावाग्निपरिवारितः ॥ दस्युभिर्वा वृतः शून्यगृहीतो वापि शत्रुभिः
 ॥ इत्यादिसंकरान्युद्दिश्य ॥ सर्वबाधासूयोरासूवेदनाभ्यर्दितोपि वा ॥ स्मरन्ममैतन्माहात्म्यं नरो सुच्येत संकटादित्युक्तं ॥ उपसर्गोपशां-
 त्यर्थं त्रयः पाठाः कार्याः ॥ गृहपीडाशांतये पंच ॥ महाभये सप्त ॥ शांत्यर्थं वाजपेयफलाथं च नव ॥ राज्यवश्यार्थं मेकादश ॥ वैरिनाशार्थं द्वा-
 दश ॥ स्त्रीपुं वश्यार्थं चतुर्दश ॥ सौरव्यायलक्ष्यार्थं च पंचदश ॥ पुत्रपौत्रधनधान्यार्थं षोडश ॥ राजभयनाशाय सप्तदश ॥ उच्चारनायाष्ट-
 दश ॥ वनभये विंशति ॥ बंधमोचनाय पंचविंशति ॥ दुश्चिकित्स्यरोगकुलछेदायुर्नाशवैरिबुद्धिव्याधिभिर्विधोत्सातादिमहासंकरनाशोरा-

ज्येष्ठद्विदशशतावृत्तिभिः ॥ सहस्रावृत्तैः शताश्वमेधफलम् ॥ सर्वमनोरथावाप्तिर्मासश्चेति वाराही नत्रे उक्तं ॥ सर्वत्र काम्यपाठे आदौ संक-
 ल्यपूर्वकं पूजनमंते बलिदानं च कार्यम् ॥ ॥ अत्राचाराद्देवपारायणमपि कार्यम् ॥ ॥ तद्विधिर्बोधाय नोक्तः कौस्तुभे ज्ञेयः ॥ अथ कुमारी
 पूजा ॥ ॥ एकवर्षा तु या कन्या पूजार्थं तां विवर्जयेत् ॥ ॥ द्विवर्ष कन्यामारभ्य दशवर्षावधिकुमारीणां क्रमेण कुमारीकात्रिमूर्तिः कल्याणी से-
 हिणी काली चंडी काशी भवी दुर्गा भद्रेति नामानि ॥ आसां कुमारीणां प्रत्येकं पूजामंत्राः फलविशेषाः लक्षणानि चान्यत्र ज्ञेयानि ॥ ब्राम्हणेन ब्रा-
 म्हणीत्येवं सवर्णा प्रशस्ता ॥ विजातीयापि क्वचिक्लामना विशेषेणोक्ता ॥ एकैकवृद्ध्या प्रत्यहमेका वा कुमारी पूज्या ॥ मंत्राक्षरमयीं लक्ष्मीं मा-
 नूणां रूपधारिणीं ॥ नवदुर्गात्मिकां साक्षात्कन्यामावाहयाम्यहं ॥ जगत्सृज्ये जगद्द्वैतसर्वशक्तिस्वरूपिणि ॥ पूजां गृहाण कुमारी जगन्मातर्न-
 मोस्तुते ॥ इति मंत्रेण पादप्रक्षालनपूर्वकं वस्त्रकुंकुमगंधधूपदीपभोजनैः पूजयेदिति संक्षेपः ॥ कुमारी पूजा वदेवा पूजा चंडी पाठश्चैकोत्तर
 वृथ्यापि विहितः ॥ भवानी सहस्रनामपाठोपि क्वचिदुक्तः ॥ अयं शारदनवरात्रोत्सवो मलमासे निषिद्धः ॥ शुक्लास्तादौ तु भवति ॥ प्रथमं भस्म-
 नकार्यः ॥ शावाशौचजननाशौचयोस्तु सर्वोपि घटस्थापनादिविधिर्ब्राम्हणद्वारा कार्यः ॥ केचिदारंभोत्तरं मध्ये आशौचपाते स्वयमेवारब्धं पू-
 जादिकं कार्यमित्याहुः ॥ शिष्टास्त्वाशौचे पूजां देवतास्पर्शादे लोकाविद्विष्टत्वादन्येनैव कारयन्ति ॥ अपरे तु तृतीयादिपंचम्यादिसप्तम्याद्य-
 सु कल्पेन नवरात्रविधीनां सत्त्वास्ति पद्याशौचे तृतीया घनु कल्याणं कुर्वन्ति ॥ सर्वथा लोपप्रसक्ता विवब्राम्हणद्वारा कुर्वन्ति ॥ उपवासा

दिशारीरभियमः स्वयंकार्यः एवंप्रजस्वलाप्युपवासादिकं स्वयं कृत्वा पूजादिकं मन्येन कारयेत् ॥ अत्र सप्तर्षकस्त्रीणां सुपवासे गंधतां
बृलादिग्रहणं न दोषायेत्याहुः ॥ अथ पंचम्यां सुपांगललिताव्रतं ॥ ॥ अत्र पंचमी अपराणह व्यापिनी ग्राह्या ॥ अपराणहस्येव तस्य
जाकालत्वापपत्तेः ॥ दिनद्वयकालेन्येनापराणहव्याप्तौ साम्येन वैषम्येण वा पराणहैकदेशव्याप्तौ च पूर्वैव ॥ युग्मवाक्यात् ॥ परत्रैवापरा
णहव्याप्तौ परैव ॥ केचित्तुरात्रिव्यापिनीं गृण्णंति पूजादिकं च रात्रावेव कुर्वन्ति तत्र मूलचिंत्यं ॥ अत्र पूजादिविधिग्रंथांतरे प्रसिद्ध इति न
लिख्यते ॥ आश्विनशुक्लपक्षमूलनक्षत्रेषु स्तं केषु सरस्वतीमावात्य पूजयेत् ॥ मूलषु स्थापनं देव्याः पूर्वाषाढासु पूजनं ॥ उत्तरासु बलिं दद्यात्
पुनर्विषजयेदिति वचनात् ॥ अत्र पूजयेत्प्रत्यहमिति रुद्रयामलवचनात् ॥ मूलं आवाहनं तदंगभूतपूजनं च करिष्ये इति संकल्प्यावा
हनपूजने कार्यं ॥ पूर्वाषाढासु पूजनं करिष्ये इति संकल्प्यावाहनरहितपूजे वक्तव्यं ॥ उत्तराषाढासु बलिदानं तदंगभूतां पूजां च करिष्ये
इत्येवं ते कार्ये ॥ श्रवणेन विसर्जनं कर्तुं तदंगभूतां पूजां करिष्ये ॥ इति संकल्प्य संपूज्य विसर्जयेदिति क्रमः ॥ तत्र मूलस्य प्रथमपादे सूर्या-
स्तात्प्राक् त्रिसुहृद्व्यापिनी सरस्वत्यावाहनं ॥ त्रिसुहृतेभ्युत्तरात्रावा प्रथमपादे सत्ये तस्य विशेषवचनं विना ग्राह्यत्वाभावाद्द्वितीयादि
पादे परदिने एवावाहनं ॥ एवं पूर्वाषाढादिनक्षत्रं पूजादौ दिनव्याप्येव ग्राह्यं ॥ विसर्जनं तु श्रवणप्रथमपादे रात्रिभागगतपिकायं म
॥ विशेषवचनात् ॥ तच्च रात्रेः प्रथमप्रहरपर्यंतमेवं तिष्ठाति ॥ ॥ अथ सप्तम्यादिदिनत्रये पत्रिकापूजनं विहितम् ॥ तत्र सप्तम्या

दितिथिचयंसूर्योदयेसुहृत्तमात्रमपिग्राह्यम् ॥ तत्राधिवासनादिप्रयोगविस्तरः कौस्तुभादौ ज्ञेयः ॥ यत्तु सप्तमीप्रभृतित्रिरात्रं नव-
रात्रकर्मकुर्वन्ति ॥ तत्र सप्तमीसूर्योदयोत्तरमुहूर्त्ताधिकव्यापिनीग्राह्या ॥ ॥ सुहृत्तन्मूलत्वेपूर्वा ॥ ॥ अथमहाष्टमीघटिकामात्रा-
प्यौदधिकीनवमीयुताग्राह्या ॥ सप्तमीस्वल्पयुतासवेद्या ॥ त्याज्या ॥ यदा तु पूर्वत्र सप्तमीयुतापरत्रोदयेनास्तिघटिकान्यूनावावत-
तेतदापूर्वासप्तमीविद्धापिग्राह्या ॥ इयंभौमवारेतिप्रशस्ता ॥ यदाचपूर्वदिनेषष्टिघटिकाष्टमीपरदिनेसुहृत्तादिव्यापिनीतदानव-
मीयुताष्युत्तरांत्यक्तासंपूर्णत्वात्पूर्ववग्राह्या ॥ एवंनवम्याः क्षयवशेनदशमीदिनेसूर्योदयोत्तरमनुवृत्त्यभावेऽष्टमीनवमीयुताभौद-
धिकीमपित्यक्तासप्तमीयुतैवाष्टमीग्राह्या ॥ अष्टम्यांपुत्रवतोपवासोनकार्यः ॥ कलाचारप्राप्तौकिंचिद्भक्ष्यं प्रकल्प्यकार्यः ॥ महानवमी-
तुबलिदानव्यतिरिक्तविजयपूजापोषणादावष्टमीवित्थाग्राह्या ॥ साचयद्यष्टमीदिनंसायंत्रिसुहृत्तास्यात्तदेवग्राह्या ॥ त्रिसुहृत्तन्मू-
लत्वेपरैवग्राह्या ॥ नवमीप्रयुक्तमहाबलिदानंतुदशमीवित्था ॥ यदाशुद्धाधिकानवमीतदाबलिदानमपिपूर्णत्वान्पूर्वत्रैवकार्यं ॥ अ-
ष्टमीनवम्योः संधौपूजाक्तासाष्टमीनवम्योः पृथक्तादिवारात्रौवा अष्टम्यंतनाडीनवम्याघनाड्योः कार्या ॥ यदित्वष्टमीनवम्योर्मध्या-
न्हेपराण्हेवायोगस्तदाष्टमीनवमीपूजयोरप्येकदिनेएवप्राप्तेरष्टमीनवमीपूजांतस्संधिपूजांचतंत्रेणकरिष्येइतिसंकल्प्यतंत्रे-
णपूजाकार्या ॥ यदिशुद्धाधिकाष्टमीतदापूर्वैधरष्टमीपूजा ॥ परेद्यः संधिपूजानवमीपूजयोस्तंत्रं ॥ अत्रनवरात्रस्वयंपूजादिकं

तुमशक्तावन्येन कारयेत् ॥ षोडशोपचारपूजाविस्तरं कर्तुमशक्तो गंधादिपंचोपचारपूजां कुर्यात् ॥ नवम्यां पूजां विधाय होमः
कार्यः ॥ केचिदष्टम्यामेव होम इत्याहुः ॥ अन्यत्वष्टम्यामुपक्रम्य नवम्यां होमः समापनीयः ॥ सचोरुणोदयमारभ्य सायंकालपर्यंत
मष्टमी नवम्योः संधौ संभवती ॥ निशायांतत्संधौ तुरात्रो होमादेरयोग्यत्वान्तवम्यामेव होमो पराक्रमसमाप्ती कार्ये इत्याहुः ॥ अ-
त्रयथा कुलाचारं व्यवस्था ॥ सच होमो नवार्णवमंत्रेण कार्यः ॥ अथवा जयंती मंगला कालीति श्लोकेन ॥ अथवा नमो देव्यै महो देव्यै
इति श्लोकेन ॥ अथवा सप्तशती श्लोके ॥ अथवा सप्तशती स्त्रोत्रस्य सप्तशतमंत्रैः कवचागलाकीलफरहस्यत्रयश्लोकसहितैर्हो-
मः ॥ सप्तशतीमंत्रविभागो न्यत्र ज्ञेयः ॥ अत्रापि विकल्पेषु यथा कुलाचारं व्यवस्था ॥ होमद्रव्यं च सर्पिर्मिश्रितं शकृत्तिलमिश्रितं च
पायसं ॥ केवलतिलैर्वा होमः ॥ क्वचिक्लिंशकपुष्पदूर्वासर्षपलाजपूगयवश्रीफलरक्तचदनखंडनानाविधफलानामपि पायसे मिश्र-
णं कार्यमित्कत्तम् ॥ होमश्च जपदशांशेन कार्यः ॥ कुलाचारप्राप्तश्च नृसिंहभैरवादिदेवत्यमंत्रहोमोपिकार्यः ॥ अत्र विस्तरः सप्रह-
मरवो होमः प्रयोगः कौस्तुभे ज्ञेयः अथ बलिदानं ॥ ब्राह्मणेन माषादिमिश्रान्नेन कृष्णान्देन वा कार्यम् ॥ यद्वा ॥ घृतमयं यवपिष्ठादिमयं
वासिंहव्याघ्रनरमेषादिकं कृत्वा खड्गेन घातयेत् ॥ ब्राह्मणेन पशुमांसमद्यादिवलिदाने ब्राह्मण्यप्रष्टता ॥ सकामेन क्षत्रियादिना
सिंहव्याघ्रनरमहिषछागसूकरमृगपक्षिमत्स्यनकुलगोधादिप्राणिस्त्वगात्ररुधिरादिमयो बलिर्देयः ॥ रुष्णासारमृगः क्षत्रियादि

भिरपिनदेयः॥ अत्रबलिदानमंत्रादिप्रकारःसिंधौज्ञेयः॥ अत्रशतचंडीसहस्रचंडीप्रयोगःकौस्तुभादेोज्ञेयः॥ द्विविधाशौचेपिनव-
 म्यांहोमंघटादिदेवतोत्थापनंचब्राह्मणद्वाराकारयित्वास्वयंपारणं कृत्वाशौचांतेब्राह्मणभोजनंदक्षिणादिदानंचकार्यं॥ एवरजस्व-
 लापिपारणकालेपारणं कृत्वाशुद्धोदानादिकंकुर्यात्॥ विधवायास्तरजोदोषेभोजननिषेधात्पारणापिशक्त्युत्तरमेव॥ एवंव्रतांतरे-
 षूत्थं॥ प्रतिपदादियावदष्टमीलोहाभिसारिकंकर्मराजांविहितं॥ तत्रछत्रचामरादिराजचिन्हानांगजाश्वादीनांचापादिशस्त्राणां दु-
 दुभ्यादीनांचपूजाहोमादिकंकार्यं॥ येहयान्यालयंतितेराजभिन्नाअपित्वातीयुतामाश्विनप्रतिपदंद्वितीयांवारभ्यनवमीपर्यंतंवा-
 जिनीराजनारव्यंकर्मकुर्युः॥ तत्रोच्चैःश्रवःपूजेरावतपूजाचप्रतिमायांकार्या॥ प्रत्यक्षमश्वपूजानीराजनंचकार्यं॥ कर्मद्वयेपितसूजा-
 मंत्राहोमादिमंत्राःसाविस्तरप्रयोगश्चकौस्तुभे॥ इदानीमश्वयंतःप्राकृतजनास्तविजयादशम्यामश्वान्तोयेवगात्थपुष्पमाला-
 दिभिर्विभूष्याश्वशालायांप्रवेशयंति॥ तत्र॥ गंधर्वकुलजातस्त्वमाभूयाःकुलदूषकः॥ ब्रह्मणःसत्यवाक्येनसोमस्यवरुणस्यच-
 ॥ प्रभावाच्चहृताशस्यवर्धयत्वंतुरंगमान्॥ रिपून्विजित्यसमरेसहभर्त्रास्तरवीभवेतिमंत्रेणकेवलाश्वपूजापिकर्तुमुचिता॥ ॥
 अथपारणाविसर्जनयोःकालः॥ ॥ तत्रविसर्जनदशम्यांकार्यम्॥ दिनद्वयेदशमीसत्वेपूर्वदशम्यांश्रवणांत्पदादयोगेतत्रैववि-
 सर्जनंतत्रतद्योगाभावेतुपरदशम्यामेव॥ परत्रदशम्यभावेपूर्वदशम्यानक्षत्रयोगेसत्यसतिवाकार्यं॥ नक्षत्रयोगानुरोधेनक्रिय-

माणं विसर्जनमपराणहेपि भवति ॥ अन्यथा प्रातरेव ॥ तत्र मृदादि प्रतिमाया विसर्जनपूर्वकं जलादौ त्यागः ॥ परंपरया पूजिताया धातु
प्रतिमाया स्तु घटादिस्थापनादुत्तिष्ठेत्यादि मंत्रैरुत्थापनमात्रं कार्यम् ॥ न तु विसर्जनम् ॥ यद्दिने विसर्जनं तत्रैव नियमत्यागः सौचित्यात्
विसर्जनोत्तरं तद्दिने एव पारणं कार्यम् ॥ अन्ये तु सत्यपि दशम्यां विसर्जनविधौ नवम्यामेव पारणं कार्यम् ॥ नवम्यां पारणं कुर्याद्दशम्यामग्नि
षेकं च कृत्वा मूर्तिं विसर्जयेदित्यादि वचनादित्याहः ॥ अत्रैवं व्यवस्था ॥ ॥ प्रथमदिने स्वल्पाष्टम्या युक्तानवमी द्वितीये दिने पारणपर्या
प्तनवम्या युक्ता दशमी तत्परदिने श्रवणयुक्ता विसर्जनाहो दशमी तत्राष्टमी नवम्युपवासयोः प्रथमदिने सिद्धत्वाद्दशम्याष्टनवम्यां पारणम
वशिष्टदशम्यां विसर्जनम् ॥ यदा तु ॥ अवशिष्टनवमीदिने एव दशमी श्रवणनक्षत्रयुक्ता विसर्जनाहो तदा विसर्जनोत्तरं पारणं ॥ यदा पूर्वदिने षष्टिदं
डाष्टमी परदिने ष्टमी शेषयुक्तानवमी तत्परदिने नवमी शेषयुक्ता दशमी तदानवमी युक्तदशम्यामेव विसर्जनोत्तरं पारणा ॥ अथ नवमी
षष्टिदं डा द्वितीयदिने नवमी शेषयुक्ता दशमी तत्रापि नवमी युक्तदशम्यामेव विसर्जनपारणं ॥ यदा त्वष्टमी नवमी दशम्यस्ति स्त्रोपिति
थयः सूर्योदयमारभ्यास्तमथ पर्यंतमखंडास्तत्कृत्य पर्याप्तास्तदा दक्षिणात्यानां नवम्यामेव पारणाचारान्न नवम्यामेव पारणविस
र्जने ॥ येषां दशम्यामेवाचारस्तेषां तदुभयं दशम्यामेव ॥ ॥ अथ विजयादशमी ॥ ॥ सापरदिन एवापराणहव्याप्तौ परा ॥ दिनद्वये
पराणहव्याप्तौ दिनद्वयेपि श्रवणयोगे सत्यसति वा पूर्वा ॥ एवं दिनद्वयेऽपराणहव्याप्त्यभावेपि श्रवणयोगसत्त्वासत्त्वयोः पूर्वं वा ॥ दिन

द्वयं पराणहव्यास्यव्यास्योरेकतरदिनेश्रवणयोगेयदिनेश्रवणयोगःसैवग्राह्या॥ एवमपराणहैकदेशव्यासावृत्यं॥ यदापूर्वदिनेएवा
पराणहव्यासापरदिनेचश्रवणयोगाभावस्तदापिपूर्वैव॥ यदातुपूर्वदिनेएवापराणहव्यापिनीपरदिनेचमुहूर्तत्रयादिव्यापिनीअ
पराणहात्पूर्वमेवसमासापरत्रैवश्रवणयोगवतीतदापरैव॥ अपराणहदेशम्यभावेपि॥ यांतिथिसमनुप्राप्यउदययातिभास्करइत्या
दिसाकल्यवचनैः॥ श्रवणयुक्तायाग्राह्याया औदधिकस्वल्पदशम्याः कर्मकालेसत्त्वापादनात्॥ सिंधौत्विदंपरदिनेपराणहकालेश्र
वणसत्त्वेएव॥ श्रवणस्याप्यपराणहात्पूर्वमेवसमाप्तौतुपूर्वैवेत्युक्तम्॥ युक्तंचैतत्॥ यदापरदिनेएवापराणहव्यासिःपूर्वदिनेएवा
पराणहात्परत्रसायान्हादौश्रवणयोगस्तदातुपरैवग्राह्येतिममप्रतिभाति॥ अत्रापराजितापूजनंसीमोल्लंघनंशमीपूजनंदेशांतर
यात्रार्थिनांप्रस्थानंचविहितं॥ तत्पूजाप्रकारस्त्वपराणहैग्रामादीशान्यांदिशिगत्वाशुचिदेशेषुवसुपलिप्यचंदनादिनाष्टदलमालिरव्य
॥ ममसकुरंबस्यक्षेमसिध्यर्थमपराजितापूजनंकरिष्येइतिसंकल्प्य॥ मध्येअपराजितायैनमइत्यपराजितामावात्यतद्दक्षिणोक्रिया
शक्त्यैनमइतिजयांवामतउमायैनमइतिविजयांचावाह्य॥ अपराजितायैनमः॥ जयायैनमः॥ विजयायैनमः॥ इतिनाममंत्रैःषोड-
शोपचारपूजांकृत्वाप्रार्थयेत्॥ इमांपूजांमयादेवियथाशक्तिनिवेदितां॥ रक्षणार्थेतुसमादायव्रजस्वस्थानमत्तममिति॥ अथराज्ञ-
संकल्पेयात्रायांविजयसिद्धयर्थमिति विशेषः॥ पूजानमस्कारांते॥ हारेणतुविचित्रेणभास्वत्कनकमेखला॥ अपराजिताभद्रता

करोतु विजयं ममेत्यादि मंत्रैर्विजयं प्रार्थ्य पूर्ववद्वि सृजेदिति संक्षेपः ॥ ततः सर्वजनाः ग्रामाद्दहिरीशी नदिगवस्थितां शमीं गत्वा पूज
 येयुः ॥ सीमो ल्लंघनं तु शमी पूजनात्पूर्वपश्चाद्वा कार्यं ॥ राजा त्वश्वमारुह्य सह पुरोहितः सामात्यः शमीमूलं गत्वा वाहनादवरुह्य स्वस्ति
 वाचनपूर्वकं शमीं संपूज्य कार्यं द्वेषानमात्यैः सह संवदन् प्रदक्षिणां कुर्यात् ॥ पूजा प्रकारस्तु ॥ मम दुष्कृता मंगल निरासार्थं क्षेमार्थं या
 त्रायां विजयार्थं च शमी पूजां च करिष्ये ॥ शम्यलाभे अशमंतक वृक्ष पूजनं च करिष्ये ॥ इति संकल्पः ॥ राजा तु शमीमूले दिक्पाल पूजां
 वास्तु देवता पूजां च कुर्यात् ॥ अमंगलानां शमनी शमनी दुष्कृतस्य च ॥ दुःस्वप्नाशिनी धन्यां प्रपद्ये हं शमीं शमामिति पूजा मंत्रः ॥ पु-
 जांते ॥ शमी शमयते पापं शमी लोहितकंठका ॥ धरिष्यर्जुन बाणानां रामस्य प्रियवादिनी ॥ करिष्यमाण यात्रायां यथा कालं सखं मया
 ॥ तत्र निर्विघ्न कर्त्री त्वं भव श्रीराम पूजिते इति प्रार्थयेत् ॥ अशमंतक पूजने ॥ अशमंतक महा वृक्ष महा दोष निवारण ॥ इष्टानां दर्शनं देहि
 शत्रूणां च विनाशनमिति प्रार्थयेत् ॥ राजा शत्रोर्मूर्तिं कृत्वा शस्त्रेण विधेत् ॥ प्राकृताः शमीशाखांश्चित्वा आनयंतितं निर्मूलं गृहीत्वा
 साक्षतामाद्रं शमीमूलं गतां मृदं ॥ गीतवादित्रनिघोषैरानयेत्त्वगृहं प्रति ॥ ततो मृषणवस्त्रादिधारयेत्त्वजनैः सह ॥ नीराज्यमानः पुण्या
 भिर्युवतीभिः स्रमंगलमिति ॥ अत्र देशांतरं जिगमिषुभिर्विजयमूहूर्त्तं च द्राघनुकूल्याभावेऽपि प्रयाणं कार्यम् ॥ तत्र विजयमुहूर्त्तो द्विविधः
 ॥ ॥ ईषत्संध्यामंति क्रम्य किंचिद्दुद्धिन्नतारकः ॥ विजयो नाम कालांयं सर्व कामार्थसाधक इत्येकः ॥ एकादशो मुहूर्त्तोऽपि विजयः परिकीर्तितः

ध.सिं.
३७

॥ तस्मिन्सर्वैर्विधानव्याघात्राविजयकांक्षिभिरित्यपरः ॥ उक्तद्वयान्यतरसुहृत्तदशमीयुक्तेप्रस्थानंकार्यं ॥ नत्वेकादशीयुक्ते ॥ आश्वयुक्तरा-
कुदशमीविजयारव्याखिलेशः ॥ प्रयाणेतुविशेषेणकिंपुनःश्रवणान्वितेति ॥ ज्योतिर्ग्रथोक्तेरन्यान्यपिकर्माणिमसविशेषनिरपेक्षा-
ण्यत्रचंदाधनुकृत्याभावेप्यनुष्ठेयानि ॥ मासविशेषेविहितानितुचूडाकर्मविष्णवादिदेवताप्रतिष्ठादीनिनूकुर्यात् ॥ राज्ञांपट्टाभिषेकेन
वमीविद्वादशमीश्रवणयुतापिनग्रात्या ॥ किंत्वोहयिष्वेवग्रात्याआश्विनस्यशुक्लदशमीमेकादशीपौर्णमासीवारभ्यसुहृत्तवशिष्याचारत्रौतीर्थीदौगत्वाप्र-
त्यहमासपर्यंतकार्तिकस्नानंकार्यं ॥ तत्प्रकारः ॥ विष्णुंस्मृत्वादेशकालोसंकीर्त्य ॥ नमःकमलनाभायनमस्तेजलशायिने ॥ नमस्तेस्त-
त्हृषीकेशगृहाणार्घ्यंनमोस्तुते ॥ इत्यर्घ्यंदत्त्वा ॥ कार्तिकेहंकरिव्यामिप्रातस्नानंजनार्दन ॥ प्रीत्यर्थं तव देवेशदामोदरमयासह ॥ ध्या-
त्वाहंत्वांचदेवेशजलेस्मिन्स्नातुमुद्यतः ॥ तवप्रसादात्पापंमेदामोदरविनश्यतु ॥ इतिमंत्राभ्यांस्नात्वापुनरर्घ्यंद्विदद्यात् ॥ तत्रमंत्रौ ॥ नि-
त्येनैमित्तिकेकृष्णाकार्तिकेपापनाशने ॥ गृहाणार्घ्यंमयादत्तंराधयासहितोहरे ॥ व्रतिनःकार्तिकेमासिस्नातस्यविधिवन्मम ॥ गृहाणार्घ्यं
मयादत्तंराधयासहितोहरे ॥ कुरुक्षेत्रगंगापुकरादितीर्थविशेषेणफलविशेषः ॥ ॥ अथान्योपिविशेषः ॥ ॥ कार्तिकेसकलमासंनित्य
स्नार्याजितेंद्रियः ॥ जपन्हविष्यभुक्शांतःसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ स्मृत्वाभागीरथींविष्णुंशिवंसूर्यंजलंविशेत् ॥ नाभिमात्रेजलेतिष्ठन्व्रतीस्ना-
याद्यथाविधिइदंकार्तिकस्नानंप्रातःस्नानंप्रातःसंध्यांचकृत्वाकार्यं ॥ ताभ्यांदिनेतरकर्मानधिकारात् ॥ यद्यपिप्रातःसंध्यायाःसूर्योदये

प.२

३७

समाप्तिस्तथाप्यत्रवचनबलादुदयात्पूर्वसंध्यांसमाप्यकार्तिकस्नानंकार्यमिनिनिर्णयसिंधावुक्तम् ॥ नचैवंग्रंथांतरेदृश्यते ॥ एवंमास
स्नानाशक्तौत्र्यहंस्नायात् ॥ अन्येषामपि कार्तिकमासव्रतानामत्रैवारंभः ॥ तानियथा ॥ तुलसीदललक्ष्णेणकार्तिकेयोर्चयेद्हरिं ॥ पत्रेपत्रे
मुनिश्रेष्ठमोक्तिकंलभतेफलं ॥ तुलसीमंजरीभिर्हरिहरार्चनेमुक्तिःफलं ॥ रोपणपालनस्पर्शैःपापक्षयः ॥ तुलसीछायायांश्राद्धासित्तृ-
प्तिस्तुलसीशोभितगृहेतीर्थरूपेयमकिंकरानायांति ॥ इत्यादितुलसीमाहृत्यं ॥ एवंधात्रीमाहात्म्यमपि ॥ कार्तिकेधात्रिवृक्षाधश्चित्रा-
नैस्तोषयेद्हरिंब्राह्मणान्मोजयेद्भक्त्यास्वयंभुंजीतबंधुभिः ॥ धात्रीछायास्तुश्रात्थंधात्रीपत्रैःफलैःश्वहरिपूजनंचमहाफलं ॥ देवपिस-
र्वेयज्ञतीर्थानांधात्रीवृक्षेनिवासोक्तेः ॥ ॥ अत्रैवहरिजागरविधिः ॥ ॥ जागरंकार्तिकेमासियःकुर्यादरुणोदये ॥ दामोदराग्रसेना-
नीगौसहस्रफलंलभेत् ॥ शिवविष्णुगृहाभावेसर्वदेवालयेषपि ॥ कुर्यादश्वत्थमृलेषुतुलसीनांवनेषपि ॥ विष्णुनामप्रबंधानियांगायेद्दि-
ष्णुसन्निधौ ॥ गौसहस्रप्रदानस्यफलमामोतिमानवः ॥ वाद्यकृत्युरुषश्चापिवाजपेयफलंलभेत् ॥ सर्वतीथावगाहोत्थंनर्त्तकःफलमा-
प्नुयात् ॥ सर्वमेतल्लभेत्युण्यंतेषांतुद्रव्यदःपुमान् ॥ अर्चनादर्शनाद्वापितत्पदंशमवाप्नुयादितिकौस्तुभेसर्वाभावेब्राह्मणानांविष्णुभ-
क्तानांवाश्वत्थवटयावोसवनंकुर्यादिति तत्रैव ॥ सरोरुहाणितुलसीमालतीमुनिपुष्पकं ॥ कार्तिकेविहितान्येवंदीपदानंचपंचमं ॥ कार्तिके
मासोपवासोवानप्रस्थयतिविधवाभिःकार्यः ॥ गृहस्थैर्नकार्यः ॥ कृच्छ्रवाप्यतिकृच्छ्रवाप्राजापत्यमथापिवा ॥ एकरात्रं व्रतंकुर्यात्त्रिरात्रं

तमेववा ॥ शाकाहारं फलाहारं पयोहारं मथापि वाचरेद्यवान्नाहारं वासंप्राप्ते कार्तिके व्रती ॥ ॥ अथ कार्तिके व्रतार्थानि ॥ ॥ पल्लंडुल
शुनहिं गुल्लुत्राकगृजनमूलकालाबुशिशुतंताककूष्मांडवृहतीफलकलिंगकपित्यतैललवणशाकद्विपाचितान्नपर्युषितान्नदग्धा
न्नानिमाषमुद्गमसूरचणककुलित्यनिष्पावाटक्यादिद्विदलानि च वर्जयेत् ॥ सप्तम्यां धान्नीफलं तिलांश्चाष्टम्यां नारिकेरं रविवारे धान्नीफ
लं सर्वदा व्रज्यं ॥ कांस्यपात्रे भोजनवर्जनव्रतं कास्यपात्रं घृतपूर्णं दद्यात् मधुत्यागं घृतपायसशकेरादानं समाप्तौ कार्यम् ॥ तैलत्यागे तिल
दानं ॥ कार्तिके मीनभोजी सतिलां घंटां दद्यात् ॥ स्वर्णयुतानि माषयुतानि त्रिंशत्कूष्मांडान्यत्र मासे दद्यात् ॥ कार्तिके कांस्यभोजी कृमि
शुक् ॥ फलवर्जने फलं ॥ रसत्यागे रसः ॥ धान्यत्यागे धान्यानि देयानि ॥ सर्वत्र गोदानं वा ॥ एकतः सर्वदानानि दीपदानं ततथैकतः ॥ कार्ति
के दीपदानस्य फलानां हतिषोडशीं ॥ एतावद्द्रुतासंभवे चातुर्मास्यव्रतासंभवे कार्तिके किंचिद्द्रुतमवश्यं कार्यं अव्रतः कार्तिके येषां गतो
मूढधियामिह ॥ तेषां पुण्यस्य लेशोऽपि न भवेत्सूकरात्मनामित्युक्तेः ॥ शालग्रामादिदेवताग्रे स्वस्तिकमंडलादिकं रंगवल्यादिना करो
ति ॥ सास्वर्गादिफलं शुक्लासप्तजन्मसूत्रं व्यंनान्नोति ॥ कार्तिके पुराणेतिहासश्रवणारंभसमाप्ती विहिते ॥ तत्प्रकारः ॥ ब्राह्मण
वाचकं कुर्यान्नान्यवर्णजमादरात् ॥ श्रावयेच्चतुरोवणान्कृत्वा ब्राम्हणमग्रतः ॥ विस्पष्टमद्रुतं शांतं स्पष्टाक्षरपदं तथा ॥ कलास्वरस
मायुक्तं रसभावसमन्वितम् ॥ ब्राम्हणादिषु सर्वेषु ग्रंथार्थं चार्पयेन्नृप ॥ य एवं वाचयेद्राजन्सविप्रो व्यास उच्यते ॥ समाप्तेषु पुराणेषु शा-

त्थातं तर्पयेन्नृप ॥ वाचकः पूजितोयेन प्रसन्नास्तस्य देवताः ॥ श्राद्धेयस्य द्विजोभुंक्ते वाचकः श्रद्धया चितः ॥ भवंति पितरस्तस्मत्सव-
 र्षशतं नृपेति ॥ कार्तिके स्नानकाले भिलाषाष्टकं काशीखंडोक्तपुत्रकामेन पठितव्यं ॥ अत्रैव दुग्धव्रतं समर्प्य दुग्धदानं कृत्वा द्विदलव्रतं सं-
 कल्पयेत् ॥ अत्रोत्पत्तौ येषां दलद्वयं दृश्यते ते वर्जनीया इत्येकं ॥ अन्येष्वेवं लक्षणायां वचनाभावात्स्वरूपतो येषां द्विदलं दृश्यते ते वर्ज्यानि
 त्वन्येनापि पत्रपुष्पादिकमित्याहुः ॥ एवमन्यान्यपितांबूलकेशकर्तनादिवर्जनरूपाणि व्रतानि ज्ञेयानि ॥ अत्राकाशदीपउक्तः ॥ सूयास्ते
 गृहाददूरे पुरुषप्रमाणं यज्ञियं काष्ठं भूमौ निखन्य तस्य मूर्ध्नि षट्दलाद्या कृतिनिर्मिते दीपत्रयं मध्ये मूख्ये दीपं समंततो षाड्विंति संस्थाप्य नि-
 वेदयेत् ॥ दामोदराय नमसितुलायां दालया सह ॥ प्रदीपं तैप्रयच्छामिनमोनंताय वेधस इति मंत्रः ॥ एवं मासमाकाशदीपदानान्महच्छीप्रा-
 मिः ॥ आश्विनपौर्णमास्यां कोजागरव्रतं ॥ सापूर्वे त्रैविनी शीथव्याप्तौ पूर्वा ॥ उत्तरदिने एव दिनद्वयेपि वनिशीथव्याप्तौ दिनद्वये निशीथास्पर्शवोत्तरे वा ॥ केचि-
 त्पूर्वदिने निशीथव्याप्तिरेव परदिने प्रदोषव्याप्तिरेव तदा परेत्याहुः ॥ अत्र लक्ष्मीद्रव्योः पूजनं जागरणमक्षत्रीडाचविहिता ॥ अत्र पद्मा-
 सनस्थानं लक्ष्मीं ध्यात्वा क्षतपुंजे ॐ लक्ष्म्ये नम इत्यावाहनादिषोडशोपचारैः संपूज्य ॥ नमस्ते सर्वदेवानां वरदासि हरिप्रिये ॥ यागतिस्त्व-
 त्पन्नानां सामंभूयात्त्वं दर्चनादिति पुष्पांजलिं दत्त्वा नमेत् ॥ चतुर्दशसमासूदो वज्रपाणिः पुरंदरः ॥ शचीपतिश्च ध्यातव्यो नानाभरण-
 भूषित इति ध्यात्वा क्षतपूजादाविद्राय नम इति संपूज्य ॥ विचित्रैरावतस्थायभास्वत्कुलिशपाणये ॥ पौलोम्यालिं गितां गाय सह स्वा-

स्नायनेन म इति पुष्पांजलिं दत्त्वा नमेत् ॥ नारीकेरोदं पीत्वा अस्रक्रीडां समारभेत् ॥ निशीथे वरदा लक्ष्मीः को जागतीति भाषिणी ॥ तस्मै वि-
 त्तं प्रलयच्छामि असैः क्रीडां करोति यः ॥ नारीकेरात्म्यं युक्तं देवेभ्यः पितृभ्यः समर्थं बुधभिः सह स्वयं भक्षयेत् ॥ अस्यामेवाश्वयुजी कर्मा-
 श्रमलायनेः कार्यं ॥ तच्च पर्वदेधपूर्वाह्नसंधौ पौर्णमासी पक्षे प्रकृतीष्टं कृत्वा कार्यं ॥ अपराह्नसंधौ विकृतिमिमां कृत्वा प्रकृतेरन्वाधानं ॥ तत्प्रयोगो-
 न्यत्र ज्ञेयः ॥ ॥ अथाग्रयणकालः ॥ ॥ आश्विनकार्तिकयोः पौर्णमास्याममावास्यायां वाशुक्लपक्षगतकृत्तिकादिविशाखान्तनक्ष-
 त्रेषु शुक्लपक्षस्थरेवत्यां वा व्रीत्याग्रयणं एवं श्रावणभाद्रपदयो रूक्तेषु पर्वक्षेत्रेषु वाश्यामाकाग्रयणं ॥ चैत्रवैशाखयोः पर्वदिषु
 यवाग्रयणं ॥ तत्र पौर्णमासी पर्वणि संग्रवात्पूर्वसंधौ पूर्वदिने आग्रयणं कृत्वा प्रकृत्यन्वाधानं ॥ मध्याह्नात्परत्रसंधौ संधिदिने आग्रय-
 णं कृत्वा प्रकृत्यन्वाधानं ॥ मध्याह्ने संग्रवात्पूर्वसंधौ परत्र वासंधौ संधिदिने आग्रयणं कृत्वा प्रकृतीष्टिः सद्यः परदिने वा
 कार्या ॥ दर्शतुपूर्वाह्ने पराणह्वासंधौ यथाकालं दर्शं कृत्वा प्रतिपत्मध्ये आग्रयणं कृत्वा कार्या ॥ एवं नक्षत्राग्रयणपक्षेऽपि पौर्णमासे
 ह्येः प्राक्दर्शं कृत्वा परं यथाभवेत्तथाग्रयणं कार्यं ॥ तथा च दीपिका ॥ दर्शद्वयाः परसुक्तमाग्रयणं प्राक् पौर्णमासाच्च तदिति ॥ यद्यपि
 ॥ अथोपूर्वाणह् एव क्षय इत्यप क्रमात्पूर्वाणह् संधावे वायं क्रम इति हेमाद्रिसिद्धांतानुसारि दीपिकामतं ॥ तथापि सर्वावे स्थिसंधा-
 वित्यमेव क्रम इति कौस्तुभसिद्धांतानुसार्यत्रत्यसिद्धांतो ज्ञेयः ॥ अत्र पक्षे अथोपदं चार्थे योज्यं ॥ पूर्वाह्ने पर्वपक्षे चेत्यर्थः ॥ इत्थं च कृष्णापक्षे न

भवतीति सिद्धं ॥ गतद्वीपिकाकारमृतममावास्यापर्वण्याग्रयणविधानस्याखंडदर्शो वैद्यथ्यापत्यानयुक्तमिति गृह्याग्नि सागरोक्तिर्न स
मीचीना प्रतिमानि ॥ विहृत्यंतराणां खंडपर्वणि प्रकृत्यन्तरं प्रतिपद्यनुष्ठानेपि पर्वानुग्रहसंमतिवदखंडदर्शोपि प्रतिपदि क्रियमाणाग्र-
यणस्य दर्शपर्वानुग्रहसंमति संभवात् ॥ खंडदर्शदर्शपर्वे विधानमार्थक्यसंभवाच्चेति दिक् ॥ श्रावणादश्यामाकाग्रयणं न कृतं चेच्छरदिवी
त्याग्रयणेन समानतंत्रकार्यम् ॥ तत्र स्मार्ते व्रीत्याग्रयणं श्यामाकाग्रयणं च तंत्रेण करिष्ये इति संकल्प्यं द्राग्नि विश्वे देवाय मष्टौ व्रीहि सुधी
न्निरूप्य श्रुतौ तरे श्यामाकाकात्सोमायनास्मानिरूप्य पुनः प्रथमश्रुपेद्यावापृथिव्यर्थं व्रीहिनिर्वापः ॥ एवं होमेपि विश्वे देव होमात्परं सोम्य
श्यामाकचरुं हुत्वाद्यावापृथिवी होमः आश्विनपौर्णमास्यामपराणहादिसंधावाग्रयणं क्रियमाणे आश्वयुजीकर्मणापि समानतंत्रताका
र्या ॥ तथा च जोर्णव्रीहिचरुः नवव्रीहिचरुः नवश्यामाकचरुश्चेति स्थालीत्रये चरुत्रयं ॥ पूर्वाणहादिसंधानुसंधिदिने प्रकृतियागोत्तर
माश्वयुजीपूर्वदिने संधिदिने वा प्रकृतियागात्पूर्वमाग्रयण इति काले कथाभावान्नैकतंत्रता ॥ श्यामाकचर्वसंभवे श्यामाकतृणैः प्रस्तरं कृ
त्वास्त्रुवा दुत्तर आस्तीर्य तत्र स्त्रुचो निधानं तावतैव श्यामाकाग्रयणमिद्विरतिवृत्तिरुन्नारायणः ॥ यवाग्रयणं तु कृताकृतं ॥ व्रीत्याग्रय-
णस्य वसंतपर्यंतं गौणकालः ॥ यवाग्रयणस्य वर्षर्तुपर्यंतं अनापदि गौणकाले कुर्वन्कालातिपत्ति प्रायश्चित्तपूर्वमाग्रयणं कुर्यात् ॥ आपदि
गौणकाले कुर्वन्प्रायश्चित्तं न कुर्यात् ॥ गौणकाले व्यतिक्रान्ते वैश्वानरेष्टिं प्रायश्चित्तं कृत्वातिक्रान्ताग्रयणं कुर्यात् ॥ स्मार्ते तु वैश्वानरदेवताकः

स्थालीपाको ग्राह्य ॥ यगवाहिताग्नेः पुरोडाशास्त एवोपासनाग्निमतश्चरवदस्युक्तेः ॥ प्रथमाग्रयणस्य शरदत्यये विभ्रष्टेष्टिं तद्देवता कस्थाली
 पाकं वा कृत्वा ऽगामिसुख्यकाले प्रथमाग्रयणं कार्यम् ॥ गौणकाले प्रथमाग्रयणं न भवति ॥ अनारब्धानां दर्शपूर्णमासाग्रयणादीनां प्रायश्चि-
 त्तविकल्पाद्विभ्रष्टेष्टिरपि विकल्पिताज्ञेया ॥ आग्रयणमकृत्वा किमपि न वोत्पन्नं सस्यं न भक्षणीयं ॥ आकृताग्रयणोऽग्नीयान्नवान्नं यदि-
 वै नरः ॥ वैश्वानराद्यकर्तव्यश्चरुः पूर्णो हतिस्तवा ॥ यद्वासमिंद्ररायेति शतवारं जपेन्मनुं ॥ अथाग्रयणानुकल्याः ॥ पृथगाग्रयणप्रयोगा-
 शक्तौ प्रकृतीष्टिसमानतंत्राग्रयणप्रयोगैः ॥ तत्र पौर्णमासे ष्ठ्या समानतंत्रत्वे आदावाग्रयणं प्रधानं पश्चात्प्राकृतं प्रधानं दर्शष्ट्यैकतंत्रत्वे
 पूर्वदर्शेष्टिप्रधानयागः पश्चादाग्रयणप्रधानयागः ॥ अन्यत्पूर्वोत्तरांगजातमाग्रयणं विकृतिसंबन्धेव कार्यम् ॥ विरोधे वैकृतं तंत्रमिति सि-
 द्धात् ॥ एतदसंभवेन वश्यामाक व्रीहियवैः पुरोडाशं कृत्वा दर्शपूर्णमासौ कुर्यात् ॥ यद्वा नवव्रीत्यादिभिरग्निहोत्रहोमं कुर्यात् ॥ अथ-
 यान्नवान्नान्यग्निहोत्र्यागवास्वादधित्वा तस्याः पयसाग्निहोत्रं जुहुयात् यद्वा नवान्नेन ब्राह्मणान्मोजयेदिति संक्षेपः ॥ इदं मलमासेन कार्यं
 ॥ गुर्वाद्यस्तेपिनकार्यमितिकेचित् ॥ जीर्णधान्यालाभेतु मलमासादौ कार्यम् ॥ अस्यामेव पूर्णमास्यां ज्येष्ठापत्यनीराजनादिकं परविस्था-
 यां कार्यं ॥ ॥ आश्विनकृष्णाचतुर्थी करकचतुर्थी साचंद्रोदयव्यापिनी ग्राह्या ॥ दिनद्वये तद्दृष्ट्यादौ संकरचतुर्थी विप्रिर्णयः ॥ कृष्णाष्ट-
 म्यां राधाकुंडे स्नानं मथुरामंडलवासिभिः कार्यं ॥ सारुणोदयव्यापिनी तदभावे सूर्योदयव्यापिनी ग्राह्या ॥ आश्विनकृष्णाद्वादशी गोवत्सहा

दशीसाप्तदोषव्यापिनीग्राह्या ॥ दिनद्वयेतदव्याप्तौपरासायंकालारव्यगौणकालेसत्वात् ॥ उभयत्रतद्वाप्तौपूर्वेतिबहवः परेतिकेचित् ॥ अत्र
वत्सतुल्यवर्णासवत्सांपयस्विनींगांसंपूज्यगोः पादेताम्रपात्रेणार्घ्यं दद्यात् ॥ तत्रमंत्रः ॥ क्षीरोदारणवसंभूतेसुरासुरनमस्कृते ॥ सर्वदेव
मयेमातर्गृहाणार्घ्येनमोस्तुते ॥ ततोमाषादिवटकान्गोग्रासार्थं दत्त्वा प्रार्थयेत् ॥ सर्वदेवमयेदेविसर्वदेवैरलंकृते ॥ मातर्ममाभिलषि-
तंसफलंकुरुनंदिनि ॥ तद्दिनेतैलपक्वंस्थालीपक्वंगोक्षीरंगोघृतंगोर्दधितक्रंचवर्जयेत् ॥ नक्तंमाषान्नभोजनंभूशय्याब्रह्मचर्यंचकार्यं
॥ इमामेवद्वादशीमारभ्यपंचसूदिनेषुपूर्वरात्रेनीराजनविधिनारदेनोक्तः ॥ नीराजयेद्युर्देवांश्चविप्रान्गाश्चतुरगमान् ॥ ज्येष्ठान्श्रे-
ष्ठान्जघन्यांश्चमातृसुरव्याश्चयोषितइति ॥ त्रयोदश्यामपमृत्कनाशार्थंयमायनिशामुखेबहिर्दीपोदेयः इमामेवत्रयोदशीमारभ्य
गोत्रिरात्रव्रतमुक्तं ॥ तत्प्रयोगः कौस्तुभे ॥ आश्विनरुष्णाचतुर्दश्यांचंद्रोदयव्यापिन्यांनरकभीरुभिस्तिलतैलेनाभ्यं गस्नानंकार्यं ॥
अत्ररात्र्यंतयाममारभ्यारुणोदयावधिस्ततश्चंद्रोदयावधिस्ततः सूर्योदयावधिरितिकालत्रयेपूर्वः पूर्वो जघन्य उत्तरोत्तरः श्रेष्ठः अत-
श्चंद्रोदयोत्तरोमुख्यः कालः ॥ प्रातः कालोगौणः ॥ तत्रपूर्वदिनेएवचंद्रोदयव्याप्तौपूर्वा ॥ परत्रैवतद्वाप्तौपरा ॥ अस्मिन्पक्षेतद्दिने-
स्तमयादिकालेविहितमुल्कादानदीपदानादिकंतत्कालेचतुर्दश्याभावेपिकार्यं ॥ दिनद्वयेचंद्रोदयव्याप्तौपूर्वा ॥ दिनद्वयेचंद्रोदयव्याप्तौ
पक्षत्रयंसेभवति ॥ पूर्वत्रचंद्रोदयोत्तरमूषः कालं सूर्योदयंचव्याप्यप्रवृत्ताचतुर्दशीपरत्रचंद्रोदयात्पूर्वसमाप्ता ॥ यथात्रयोदशीपक्षः

५८ पलानि ५० चतुर्दशी ५७ अस्मिन्प्रथमपक्षे उषःकाले कदेशे चतुर्दशीयुक्तेभ्यंगस्नानं कार्यं ॥ अथ पूर्वत्रसूर्योदयमात्रं व्याप्य प्रवृत्ताप-
 रत्रचंद्रोदयात्पूर्वं समाप्ता ॥ अथ वा सूर्योदयास्य शौनक्षय एव चतुर्दश्याः ॥ यथात्रयोदशी ५९ पलानि ५९ चतुर्दशी ५७ यथावात्रयोदशी
 शतदिने चतुर्दशी ५४ अत्रपक्षद्वये परत्रचंद्रोदयेभ्यंगस्नानं ॥ चतुर्थयामादिजघन्यकाले चतुर्दशीव्याप्तिसत्वात् ॥ एतत्पक्षद्वयेकेचिद्
 रुणोदयात्पूर्वमपि चतुर्दशीमध्ये एव स्नानं कार्यमिति वदन्ति ॥ अपरे त्वरुणोदयोत्तरं चंद्रोदयादिकाले मावास्था युक्तेषु स्नानमिति वदन्ति
 ॥ यत्तु चतुर्दशीक्षये पूर्वत्रत्रयोदश्यां चंद्रोदये स्नानमित्याहुस्तदयुक्तं ॥ अत्राभ्यंगस्नाने विशेषः ॥ सीतालोष्ठसमायुक्तसकंदकदला-
 न्वित ॥ हरपापमपामार्गभ्राम्यमाणः पुनः पुनरिति मंत्रेण लांगलोत्थतलोष्ठयुतापामार्गतुंबीचक्रमर्दनशाखानां स्नानमध्ये त्रिवारं
 भ्रामणं कार्यं ॥ अभ्यंगस्नानोत्तरं तिलकादिकृत्वा कार्तिकस्नानं कार्यं ॥ उक्तकालेषु स्नानासंभवे सूर्योदयोत्तरंगौणकालेपि यत्यादिभिर-
 प्यवश्यमभ्यंगस्नानं कार्यं ॥ कार्तिकस्नानोत्तरं यमतर्पणं कार्यं ॥ तद्यथा ॥ यमाय नमः ॥ यमंतर्पयामीत्युक्त्वा तिलमिश्रान्त्रीनंजलीन्स-
 व्येनापसव्येन वा देवतीर्थेन पितृतीर्थेन वा दक्षिणासुरखोदयात् ॥ एवमग्रेपि ॥ धर्मराजाय नमः ॥ मृत्यवे ॥ अंतकाय ॥ वैवस्वताय ॥ काला-
 य ॥ सर्वभूतक्षयाय ॥ औदुंबराय नमः ॥ दध्नाय नमः ॥ नीलाय नमः ॥ परमेष्ठिने ॥ वक्रोदराय ॥ चित्राय नमः ॥ चित्रगुप्ताय ॥ जीवसितृकस्तथैव देव-
 तीर्थेन सव्येन कुर्यात् ॥ ततः प्रदोषसमये दीपान्दद्यान्मनोहरान् ॥ देवालये मठे वापि प्राकारोद्यानवीथिषु ॥ गोवाजिहस्तिशालाया

मेवंधस्त्रत्रयेपिच॥ तुलासंस्थेसहस्रांशोप्रदोषेभूतदर्शयोः॥ उल्काहस्तानराःकुर्युःपितृणांमार्गदर्शनं॥ तत्र दानमंत्रः॥ अग्निदग्धाश्व
येजीवाद्येथदग्धाःकुलमम॥ उज्ज्वलज्योतिषादग्धास्तयांतुपरमागतिं॥ यमलोकपरित्यज्य आगतायेमहालये॥ उज्वलज्योतिषाच
र्त्सप्रपश्यंतुव्रजंतुते॥ अस्यानक्तभोजनमहाफलं॥ अथाश्विनामावास्यायांप्रातरभ्यंगःप्रदोषेदीपदानलक्ष्मीपूजनादिविहितं॥ त
त्रसूर्योदयव्याप्यास्तोत्तरंघटिकाधिकरात्रिभ्यापिनिदर्शंसतिनसंदेहः॥ अत्रप्रातरभ्यंगदेवपूजादिकंकृत्वापराणहेपार्वणश्राद्धं कृत्वा
प्रदोषसमयेदीपदानोल्काप्रदर्शनलक्ष्मीपूजनानिकृत्वाभोजनकार्यं॥ अत्रदर्शंबालवृद्धादिभिर्नैर्दिवानभोक्तव्यं॥ रात्रौभोक्तव्यमिति
विशेषोवाचनिकः॥ तथाचपरदिनेएवदिनद्वयेवाप्रदोषव्याप्तौपरा॥ पूर्वत्रैवप्रदोषव्याप्तौलक्ष्मीपूजनादौपूर्वा॥ अश्व्यंगस्नानादौ
परा॥ एवमुभयत्रप्रदोषव्याप्तौपिपुरुषार्थचिंतामणौतुपूर्वत्रैवव्याप्तिरितिपक्षेपरत्रयामत्रयाधिकव्यापिदर्शदशापेक्षयाप्रतिप
दुस्त्रिसत्त्वेलक्ष्मीपूजादिकमपिपरत्रैवेत्कृतं॥ एतन्मतेउभयत्रप्रदोषाव्याप्तिपक्षेपिपरत्रदर्शस्यसार्धयामत्रयाधिकव्यापित्वात्परैवयु
क्तमितिभाति॥ चतुर्दश्यादिदिनत्रयेपिदीपावलिंसंज्ञक्यत्रयत्रान्निस्वार्तानक्षत्रयोगस्तस्यतस्यप्राशस्त्यातिशयः॥ अस्यामेवनिशीथोक्त
रंनगरस्त्रीभिःस्वगृहांगणादलक्ष्मीभिःसारणंकार्यं॥ ॥ इतिश्रीमदनंतोपाध्यायसुनुक्राशिनार्थोपाध्यायविरचितेधर्मसिंधुसारेद्वितीयपरिच्छेदे
आश्विनमासकृत्यनिर्णयोद्देशः॥ ॥ अथकार्तिकमासः॥ ॥ वृश्चिकसंक्रांतौपूर्वाःषोडशानाज्यःपुण्याःशेषंप्राग्वत्॥ अथकार्तिक-

शतकृ प्रतिपत्कृत्यं ॥ ॥ अत्राभ्यंग आवश्यकः ॥ एवं चतुर्दश्यादिदिनत्रयेभ्यंगाद्यत्सवस्याकरणे नरकादिदोषश्रवणात्करणे लक्ष्मीप्रा
 स्थलक्ष्मीपरिहारादिफलश्रवणाच्चनित्यकाम्याभयसूपत्वं ॥ अस्यां प्रतिपदि बलिपूजादीपोत्सवो गोक्रीडा नंगोवधेन पूजामार्गपालीबंध
 नवष्टिकाकर्षणं नववस्त्रादिधारणाद्यत्सवाद्युतं नारीकर्तृकनीराजनं मंगलमालिकाचं त्येवमादीनि कृत्यानि ॥ तत्र यद्यदयं व्याप्य दशमुह
 र्त्तो प्रतिपत्तदा चंद्रदर्शनाभावाच्चंद्रदर्शनप्रयुक्तद्वितीयावेधनिषेधाप्रवृत्तेः सर्वकार्याणि परप्रतिपद्येव भवंति ॥ इति निर्णयप्रकरणे त्रिमु
 हूर्त्तद्वितीयाप्रवेशमात्रेण चंद्रदर्शनमुक्तं ॥ नत्सक्ष्मदर्शनाभिप्रायम् ॥ अत्र तु स्थूलदर्शनमेव निषेधप्रयोजकं तच्च षण्मुहूर्त्तद्वितीयाप्रवेश
 एवेति न विरोध इति भाति यदि नवमुहूर्त्तो नास्ति तदा बलिपूजागोक्रीडागोवधेन पूजामार्गपालीबंधनवष्टिकाकर्षणादि पूर्ववित्य प्रतिपदि
 कार्याणि ॥ अभ्यंगनववस्त्रादिधारणद्युतनारीकर्तृकनीराजनमंगलमालिकादीन्यौदयिकमुहूर्त्तव्यापिन्यामपि कार्याणि ॥ बलिपूजा
 दिः केनचिन्निमित्तेन पूर्ववित्थायामनुष्ठानासंभवे परवित्थायामनुष्ठानं कार्यं ॥ न तु कर्मत्यागस्तिथ्यंतरपरिग्रहोवा ॥ यथा बौधायनीयाद्यैः
 स्वस्वसूत्रोक्तानुष्ठानासंभवे आपस्तंबीयादिसूत्रोक्तानुष्ठानं कार्यं न तु कर्मलोपः शाखांतरपरिग्रहोवा तद्दिति माधवीये स्पष्टं ॥ तत्र रा
 जापंचवर्णरंगैर्बालिं द्विभुजमालिख्यान्यजनाः शकृत्तंदुलैर्विरच्य पूजयेयुः ॥ तत्र मंत्रः ॥ बलिराजनमस्तभ्यं विरोचनसुतप्रभो ॥ भविष्ये
 द्रसुराराते पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ बलिमुद्दिश्य यत्किंचिद्दानकरणेऽक्षयं विष्णुप्रीतिकरं तत् ॥ योयादृशेनभावेन तिष्ठत्यस्यामुनीश्वर ॥ ह

र्षदेव्यादिरूपेण तस्य वर्षे प्रयाति हि ॥ अस्यां द्यूतं प्रकर्तव्यं प्रभाते सर्वमानवैः ॥ तस्मिन् द्यूते जयो यस्य तस्य संवत्सरं जयः ॥ विशेषवच्च भो-
क्तव्यं प्रशस्तैर्ब्राह्मणैः सह ॥ बलिराज्ये दीपदानात्स दालक्ष्मीः स्थिरा भवेत् ॥ दीपैर्नीराजनादत्र सैषा दीपावली स्मृता ॥ बलिराज्यं समासाद्य
यैर्न दीपावलिः कृता ॥ तेषां गृहे कथं दीपाः प्रज्वलिष्यति केशवेत्यादि ॥ अत्र लक्ष्मीपुजा कुबेरपूजा चोक्ता ॥ लक्ष्मीर्या लोकपालानां धेनु रूपे
ण संस्थिता ॥ द्यूतं वहति यज्ञार्थं मम पापं व्यपोह तु ॥ अग्रतः संतुमे गावो गावो मे संतु पृष्ठतः ॥ गावो मं हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहं ॥ इति
मंत्राभ्यां गवां सवत्सानां बलीवर्दानां च पूजनं च विभूषणं च कृत्वा दोहनं भारवाहनादिकं व्रजयेत् ॥ ॥ अथ गोवर्धनपूजा ॥ ॥ मुख्यगोवर्धनसा-
न्निध्यं तस्यैव पूजा ॥ तदसांनिध्ये गोमयेनाक्षरं नवागोवर्धनं कृत्वा तस्मिन् गोपालपूजा कार्या ॥ तत्र श्रीकृष्णप्रीत्यर्थं गोवर्धनपूजनं गोपालपूजनात्म-
कमहोत्सवं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य ॥ बलिराज्ञो ह्यारपालो भवानद्य भव प्रभो ॥ निजवाक्यार्थनार्थाय सगोवर्धनगोपते ॥ इति मंत्रेण सगोवर्धन-
गोपालमावाह्यं स्थापयेत् ॥ ततः ॥ गोपालमूर्ते विश्वेशशक्रोत्सवविभेदक ॥ गोवर्धनकृतं छत्रपूजां मे हरगोपते ॥ गोवर्धनधराधार-
गोकुलत्राणकारक ॥ विष्णुबाहुकृतं छाथगवांकोटिप्रदो भवेति मंत्राभ्यां श्रीगोपालगोवर्धनोपोऽशोपचारैः पूजयेत् ॥ ततः ॥ यथा वैभ-
वं महानैवेद्यो देयः ॥ ततः तदंगत्वेन प्रत्यक्षधेनौ मृद्धेनौ वा गोपूजां पूर्वोक्तमंत्राभ्यां कृत्वा आगावां अस्मन्प्रेतं वदं खित्युग्भ्यां गृहसिद्ध-
चरुहोमः कार्यः ॥ ब्राम्हणेभ्यो न्नगवादिदानं गोभ्यस्तृणदानं गिरये बलिदानं च ॥ ततो गोविप्रहोमाग्निगिरिप्रदक्षिणासहचरीभिर्गो

भिर्युतैः कार्यः ॥ अथापराणहेमार्गपालीबंधनं ॥ तत्रपूर्वस्यांदिशिकुशकाशामयरज्जुविशेषंयथाचारंरुत्वोच्चस्तंभेवृक्षेचबध्वा ॥ मार्गपालि-
नमस्तेस्तुसर्वलोकस्वरूपदे ॥ विधेयैः पुत्रदाराद्यैः पुनरेहिप्रतस्यमे ॥ इतिनमस्कृत्यप्रार्थ्यतदधोमार्गेणगोगजादिसहिताः विप्रराजा-
दयः सर्वेगच्छेयुः ॥ एवंपाशादिमयीं वष्टिकां दृढांरुत्वैकतोरजपुत्रा अन्यत्रहीनजातयोजयज्ञानार्थं कर्षयेयुः ॥ अत्रहीनजातिजये-
राजजयः प्रातर्घृतंकार्यमित्कृतं एवंपाशादिनिर्नाराजनमपि प्रातरेवकार्यं ॥ रात्रौगीतवाद्याद्यत्सवः कार्यः ॥ नवैवस्त्रैश्चसंपूज्याद्विजसं-
बंधिबंधवाइति ॥ अथद्वितीया ॥ यमोयमुनयापूर्वभोजितः स्वगृहेस्वयं ॥ अतोयमद्वितीयासाप्रोक्तालोकेयुधिष्ठिर ॥ अस्यांनिज-
गृहेनभोक्तव्यंयत्नेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं ॥ तेनधनधान्यस्वरुलाभः ॥ वस्त्रालंकरणैः सर्वाभगिन्यपूज्याः स्तुभगिन्यभावेमित्रादिभ-
गिन्यः पूज्याः ॥ भगिन्या अपिभ्रातृपूजने अवैधव्यंभ्रातृश्चिरजीवनंतदकरणेसमजन्मसुभ्रतृनाशः ॥ इयंपूर्वैर्द्वरेवापराणहृव्याप्तौपू-
र्वा ॥ उभयत्रव्यासव्याख्यादिपक्षांतरेषुपरैव ॥ अस्यांयमुनास्नानमपराणहेचित्रगुप्तयमदूतसहितयमपूजनंयमायार्घ्यदानंचविहितं
॥ कार्तिकशतकुषष्ठ्यांभौमयुतायां वन्हिसमभ्यर्च्यतत्पीत्यर्थंविप्रभोजनंकार्यं ॥ कार्तिकशतकूष्ठी ॥ गोपाष्ठमी अत्रगोपूजनेगोप्रदक्षिणग-
यानुगमनैरिष्टकामावाप्तिः ॥ कार्तिकशतकूलनवम्यांमथुराप्रदक्षिणोक्ता ॥ इयंयुगादिरपि ॥ अस्यांपूर्वाणहृव्यापिन्यामपिंडकश्रात्यमुक्तं ॥ अत्रविशो-
षोवैशाखप्रकरणेउक्तः ॥ एकादश्यादिदिनपंचकेभिष्पपंचकव्रतमुक्तं ॥ तच्चशतैकादश्यामारभ्यचतुर्दशयवित्यौदधिकपौर्णमास्यांसमाप-

नीयं ॥ यदि शुक्लैकादश्यामारंभे क्षयवशेन पौर्णमास्यां पंचदिनात्मकव्रतसमाप्तिर्न घटते तदा विष्टैकादश्यामप्यारंभः ॥ शुद्धैकादश्यामा
रंभेऽपि दिनद्विवशेन परविद्धुपौर्णमास्यां समापने यदि षट्दिनापत्तिस्तदा चतुर्दशी विद्धुपौर्णिमायामपि समाप्तिः कार्या ॥ व्रतप्रयोगः
कौस्तुभादौ ज्ञेयः ॥ कार्तिकमासे एकादश्यादिपर्वणि चंद्रताराबलान्वितेशिवविष्णुमंत्रग्रहणादिरूपादीक्षाकर्तव्या ॥ कार्तिके तु कृतादीक्षा
नृणां जन्मविमोचनीति नारदोक्तेः ॥ तथान्नतुलसीकाष्ठमालाधारणमुक्तं स्कांदे द्वारकामाहात्म्ये विष्णुधर्मच ॥ निवेद्य केशवे मालां तुलसी
काष्ठसंभवां ॥ बहते यो नरो भक्त्या तस्य नैवास्ति पातकं ॥ तुलसीकाष्ठसंभूते माले कृष्णजनप्रिये ॥ विभर्मित्वामहं कंठे कुरु मां कृष्णवल्ल-
भं ॥ एवं संप्राथ्यं विधिवन्मालां कृष्णागलेऽर्पिताम् ॥ धारयेत्कार्तिके यो वै स गच्छेद्दृष्ट्वा वंपदं ॥ ॥ इति निर्णयसिंधौ स्पष्टं ॥ ॥ यत्तु तत्रैव
मालाधारणप्रकरणांते सर्वपुस्तकेषु दृश्यमानमथ न्नमूलं चित्यमिति क्वचिन्निर्णयसिंधुपुस्तके दृश्यते तस्य मालाधारणविधिवाक्यानां
नाप्रामाणिकत्वे तात्पर्यं ॥ स्वयमेव स्कंदपुराणस्थत्वेन विष्णुधर्मस्थत्वेनोक्तानां स्वयमेवाप्रामाणिकत्वोक्तौ व्याघातप्रसंगात् ॥ तुलसी
काष्ठघटितैरुद्राक्षाकारकारितैः ॥ निर्मितां मालिकां कंठे निधायार्चनमारंभेत् ॥ तुलसीकाष्ठमालाया भूषितः कर्म आचरन् ॥ पितृणां देवता
नां च कृतं कोटिगुणं भवेत् ॥ इति पद्मपुराणे पातालखंडेन वसुधैतमाध्याये प्रत्यक्षोपलभ्यमानवचनविरोधाच्च ॥ किंतु ॥ आषाढमासप्र
करणे आषाढशुद्धद्वादश्यामनुराधायोगरहितायां पारणं कार्यमित्युक्त्वा तत्र प्रमाणत्वेनाभासितपक्षेषु मैत्रश्रवणरेवती ॥ मैत्राघपादे स्व-

पिनिहविष्णारित्यादीनिभविष्यस्यविष्णधर्मस्थानिवाक्यानि लिखित्वा यथांते इदं निर्मूलमित्कत्तं एवं प्रकरणांतरेपि तस्य च माधवादिमूल-
ग्रंथेषु नोपलभ्यत इत्येव तस्मिन्मापातात्पर्यम् ॥ न त्वप्रामाणिकत्वे ॥ तथात्वे भाद्रकान्तिकयोस्तद्वाक्यानुसारेण पारणनिर्णयलेखनासांगत्य-
प्रसंगात् ॥ कौस्तुभादिसर्वनवीनग्रंथेषु तद्वाक्यानुसारेणैव निर्णयस्यासंगत्यापाताच्च ॥ सर्वशिष्टानां तदनुसारेणैव पारणाचरणस्याप्रमा-
णत्वापत्तेश्च ॥ तद्दत्रापि ज्ञेयं ॥ एतेन माधवादिष्वनुपलंभादेवाप्रामाण्यापत्तिरिति निरस्तं ॥ बहूनां माधवादिलिखितानां वाक्याना-
माचाराणां चाप्रामाण्यापत्तेः ॥ यत्र तु यानियत्तित्येवमादिरूपेण यत्सदोपक्रममनूद्यतानि निर्मूलानि तेवमादिरीत्यादूष्यंते यथाश्रव-
णद्वादशीप्रकरणेश्रवणस्योत्तराषाढावेधनिषेधकवाक्यानि तत्र तेषामप्रमाणत्वे एव सर्वथानात्पर्यमिति सूक्ष्मबुद्धयोर्विदो कुर्वंतु ननु
माधवादिग्रंथेष्वनुपलंभान्निर्मूलत्वमुच्यते ॥ किंतु काष्ठमालाधारणनिषेधवाक्यानां बाधकानामुपलंभादिति चेत्किंतानि वाक्यानि
सामान्यतः काष्ठमालाधारणनिषेधकानि दृश्यंते विशेषतस्तुलसीकाष्ठमालानिषेधकानि वा ॥ ॥ आद्ये सामान्यतः काष्ठमालानिषे-
धवाक्यानां विशेषरूपैस्तुलसीधान्नीकाष्ठमालाधारणविधिवाक्यैर्बाधः स्पष्टः द्वितीयेषोऽशीग्रहणाग्रहणवद्विहितप्रतिषिद्धत्वेन
विकल्पमवगच्छ ॥ सच विकल्पो वैष्णवावैष्णवविषयतया व्यवस्थितो भविष्यति ॥ मूलवाक्येषु विष्णवादिपदश्रवणादिति न निर्मूलत्व-
संभवः ॥ अतएव तद्वाक्यानां माधवाद्यनुल्लेखस्याशयो हरिवासरलक्षणवाक्येषु पुरुषार्थचिंतामणौ वैष्णवानामेवावश्यकत्वादेतद-

तुपन्यासेपिमाधवादीनां नमूनतेरुक्करीसोहितुंशक्यः एवंधात्रीकाष्ठमालाधारणविधिर्ज्ञेयः ॥ रामार्चनचंद्रिकदौ तुलसीकाष्ठमाल्याजप
विधिवाक्यानि तुलसीकाष्ठघटितैर्मणिभिर्जपमालिकेत्यादिनिस्पृष्टानि ॥ एवंग्रंथांतरेषु बहूनिवाक्यासु पलभ्यते सर्वदेशीयवैष्णवेषु तुल
सीकाष्ठमालाधारणजपाचारश्चोपलभ्यते भस्मादिधारणद्वेषिवैष्णवस्पर्धया शैवागमाग्रहिभिः केवलं द्विष्यत इत्यलंबहुनेतिदिक् ॥ अथधा
त्रीमूले देवपूजाविधिः ॥ सर्वपापक्षयद्वारा श्रीदामोदरप्रीत्यर्थं धात्रीमूले श्रीदामोदरपूजां करिष्ये ॥ पुरुषसूक्तेन षोडशोपचारैः संपूज्य
गंधपुष्पफलयुतमर्घ्यं दद्यात् ॥ अर्घ्ये गृहाण भगवन्सर्वकामप्रदो भव ॥ ॥ अक्षया संततिर्मे स्तु दामोदर नमो स्तुते ॥ ततोपराधसह
स्राणीति प्रार्थ्य धात्रीं कुंकुमगंधादिनाभ्यर्च्य पुष्पैः पूजयेत् ॥ धात्र्यै नमः शान्त्यै • कान्त्यै • मेधायै • प्रकृत्यै नमः विष्णुपत्न्यै नमः ॥ महाल
क्ष्म्यै नमः रमायै नमः कमलायै • इंदिरायै नमः लोकमात्रे नमः कल्याण्यै • कमनीयायै • सावित्र्यै नमः जगत्यायै नमः ॥ गायत्र्यै नमः अ
व्यक्तायै नमः विश्वरूपायै नमः स्वरूपायै नमः अब्धिभवायै • ॥ ततो धात्रीमूले सव्येन तपणं कारयेत् ॥ पितापितामहश्चान्ये अमुत्रायै च गोत्रि
णः ॥ तेषु बलुमया दत्तं धात्रीमूले क्षयं पयः ॥ आब्रह्मस्तं प्रपयंतं ॥ दामोदरनिवासायै धात्र्यै देव्यै नमो स्तुते ॥ सूत्रेणानेन वधाभिसर्वदे
वनिवासिनीमिति सूत्रेण वेष्टयेत् ॥ धात्र्यै नम इति चतुर्दिक्षु बलीन्द्रत्वाष्टदीपान्दद्यात् ॥ अष्टहस्तः प्रदक्षिणीकृत्य नमेत् ॥ धात्रीदेवि नम
स्तुभ्यं सर्वपापक्षयं करि ॥ पुत्रान्देहि महाप्राज्ञेयशां देहि बलंचमे ॥ प्रज्ञामेधांचसौभाग्यं विष्णुभक्तिंचशाश्वतीं ॥ निरोगं करुमां नित्यं निष्ठा

पंकुरुसर्वदा ॥ ततो घृतपूर्णसहेमकांस्यपात्रंदद्यादिति संक्षेपः ॥ कार्तिकशुक्लद्वादश्यां रेवतीयोगरहितायां पारणंकार्यम् ॥ अपरिहार्ययो-
 गे चतुर्थपादे वर्ज्य इत्यादि विशेषः श्रवणभिर्णयप्रकरणोक्तो द्रष्टव्यः ॥ ॥ अथ प्रबोधोत्सवतुलसीविवाहौ ॥ ॥ तत्र प्रबोधोत्सवः कार्ति-
 कशुक्लद्वादश्यां क्वचिदुक्तः ॥ रामार्चनचंद्रिकादौ द्वादश्यामुक्तः ॥ उत्थापनमंत्रे द्वादशीग्रहणाद्वादश्यामेव युक्तः ॥ तत्रापि द्वादश्यारेवत्यं-
 तपादयोगे रात्रिप्रथमभागे प्रशास्तः ॥ तदभावे तत्रैव रात्रौ रेवती नक्षत्रमात्रयोगेऽपि ॥ तदभावे रात्रिप्रथमभागे केवलद्वादश्यापि ॥ एवं
 केवलरेवत्यपि ॥ द्वादशीरेवत्योरुभयोरपि रात्रौ भावे दिवैव ॥ द्वादशीमध्ये कार्य इति कौस्तुभे स्थितं तथापि पारणाहे पूर्वरात्रौ वि-
 तिवचनात्पारणाहे रात्रौ पूर्वभागे द्वादश्याभावेऽपि त्रयोदश्यामेव पारणाहे प्रबोधोत्सव इति देशाचारः ॥ एवं तुलसीविवाहस्य नवम्यादि-
 दिनत्रये एकादश्यादिपूणिमांतेषु त्रयैश्चापि दिने कार्तिकशुक्लान्तर्गतविवाहनक्षत्रेषु वा विधानादनेककालत्वं तथापि पारणाहे प्रबोधो-
 त्सवकर्मणा सह तत्र तथैव सर्वानुष्ठियते इति सोऽपि पारणाहे पूर्वरात्रौ कार्यः प्रबोधोत्सवात्पृथक्चिकीर्षायां कालांतरे वा कार्यः ॥ तत्र पुण्याह-
 वाचननां दीश्राद्धविवाहहोमाद्यंगसहिततुलसीविवाहप्रयोगः कौस्तुभादौ ज्ञेयः ॥ संक्षेपतस्तु प्रबोधोत्सवे नैकतंत्रतया शिष्टाचारमनु-
 सृत्य लिख्यते ॥ देशकालसंकीर्णश्रीदामोदरप्रीत्यर्थं प्रबोधोत्सवं संक्षेपतस्तु लक्ष्मीविद्वानुविधिं च तंत्रेण करिष्ये तदंगतया पुरुषसूक्तेन
 विधिना षोडशोपचारैस्तंत्रेण महाविष्णुपूजां तुलसीपूजां च करिष्ये ॥ न्यासादि विधाद्यत्र विष्णुं तुलसीं च ध्यात्वा सहस्रशीर्षेति महा

विष्णुं तु लसींचावात् ॥ पुरुष एवेत्यादिभिः श्रीमहाविष्णवे दामोदराय श्रीदेव्यै तुलस्यै च नम आसनमित्यादिस्नानान्ते मंगलवाद्यैः स्रगं-
 धितैल हरिद्राभ्यां नागवल्लीदल गृहीताभ्यामुष्णोदकेन च मंगलस्नानं विष्णवे तुलस्यै च स्रवासिनीभिः कारयित्वा स्वयं वा दत्त्वा पंचामृत
 स्नानं समर्प्य शङ्खोदकेनाभिषिच्य वस्त्रयज्ञोपवीतचंदनंदत्त्वा तुलस्यै हरिद्रा कुंकुमकठसूत्राद्यलंकारान्दत्त्वा मंत्रपुष्पांत पूजां समाप्य
 घंटादिवाद्यघोषेण देवं प्रबोधयेत् तत्र मंत्राः ॥ इदं विष्णुर्यो जागारेति त्वाचार प्राप्तः ॥ ब्रह्मं द्रुद्रादिकुबेरसूर्यसोमादिभिर्वंदितवंदनीय
 ॥ बुध्यस्व देवेश जगन्निवास मंत्रप्रभावेन सखेन देव ॥ इयं च द्वादशी देवप्रबोधार्थं तु निर्मिता ॥ त्वयैव सर्वलोकानां हि तार्थं शोषशाधि-
 ना ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविंद त्वजनिद्रां जगत्पते ॥ त्वयि स्रजे जगत्स्रसमुत्थिते चोत्थितं जगत् ॥ एवमुत्थाप्य चरणं पवित्रं ॥ गतामे-
 घावियच्चैव निर्मलं निर्मलादिशः ॥ शारदानि च पुष्पाणि गृहाण मम केशवेत्यादि मंत्राभ्यां पुष्पांजलिं दद्यात् ॥ अथाचारात्तु लसीसंक्र-
 र्वां श्रीकृष्णा प्रतिमां कृत्वा मध्ये तः पटं धृत्वा मंगलाष्टकपद्यानि पठित्वा तः पटं विसृज्या क्षतप्रक्षेपं कृत्वा दामोदरहस्ते तुलसीदानं कु-
 र्यात् ॥ देवीं कनकसंपन्नां कनकाभरणैर्युतां ॥ दास्यामि विष्णवे तुलस्यं ब्रह्मलोकजिगीषया ॥ मया संवर्धिता यथा शक्त्यलंकृता मिमां तुल-
 सी देवी दामोदराय श्रीधराय वराय तुभ्यमहं संप्रददे इति देवपुरतः साक्षतजलं क्षिपेत् ॥ श्रीमहाविष्णुः प्रीयतामि त्फले मां देवीं प्रतिगृण्हातुम-
 वानिति वदेत् ॥ तदेव हस्तस्पर्शं तुलस्याः कृत्वा कइदं फल्मा अदात्कामः कामायादात्कामो दाता कामः प्रतिगृहीता कामं समुद्रमावि-

श कामेनत्वापन्नगुणहामिकामैततेवृष्टिरसिधौस्त्वाददातुएधिवीं प्रतिगृण्हात्वितिमंत्रमन्येनवाचयेत् ॥ यजमानः ॥ त्वंदेविमेग्रतो
भूयास्सुलसीदेविपार्श्वतः ॥ देवित्वंष्टुष्टतोभूयोस्त्वद्दानान्पोक्षमाप्नुयां ॥ दानस्यप्रतिष्ठासिध्यर्थमिमांदक्षिणांतुभ्यमहंसंप्रददो ॥ देव
पुरतोदक्षिणामर्पयेत् ॥ ततःस्तिस्तिनोमिमोतांशानइत्यादिस्त्वशाखोक्तानिशांतिसूक्तानिविष्णुसूक्तानिचपठेयुः ॥ तुलसीयुताय
विष्णवेमहानीराजनंकृत्वामंत्रपुष्पंदत्वासपत्नीकःसगोत्रजःसाश्रात्योयजमानश्चतस्रःप्रदक्षिणाःकुर्वीत ॥ ब्राह्मणोभ्योदक्षिणांदत्वा
यथाशक्तिब्राह्मणभोजनंसंकल्प्यकर्मेश्वरार्पणंकुर्यात् ॥ एवंदेवंप्रबोध्यकार्तिकेयघट्टव्यवर्जनंकृतंतत्तद्व्यमुक्त्वातीत्याद्रव्यांतरंचब्राह्म-
णोभ्योदत्त्वावतसंपूर्णतांभार्ययेत् इदंव्रतंमयादेवकृतंप्रीत्यैतवप्रभो ॥ न्यूनंसंपूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति ॥ ततोव्रतंमगवद
पणंकुर्यात् ॥ चातुर्मास्यव्रतसमाप्तिरथत्रैवेतिकेचित् ॥ कार्तिकमासव्रतोद्यापनंचातुर्मास्यव्रतोद्यापनंचचतुर्दश्यांपूर्णिमायांवेत्य
परे ॥ अथवैकुण्ठचतुर्दशी ॥ पूर्वघट्टरूपवासंकृत्वाऋणोदयव्यापिन्यांचतुर्दश्यांशिवंसंपूज्यप्रातःपारणंकार्यं ॥ तथाचतुर्दशीयु-
क्त्वारुणोदयवत्यहोरात्रेउपवासःफलितः ॥ उभयत्रारुणोदयव्याप्तौपरत्रारुणोदयेपूजापूर्वत्रोपवासः ॥ उभयत्राव्याप्तौचतुर्दशीयुक्ता
होरात्रेएवारुणोदयपूजापूर्वत्रोपवासश्च ॥ केचित्तुविष्णुपूजायामियंनिशीथव्यापिनीग्रात्या ॥ दिनइयेतद्वात्सौनिशीप्रदोषोभयव्या-
पिनीग्रात्येत्याहुः ॥ अस्यानैवचतुर्दश्यांपरविद्धायांकार्तिकमासव्रतोद्यापनांगत्वेनोपवासंकृत्वाधिवासनंविधाय ॥ रात्रौजागरणंकु-

र्याहीतवाद्यादिमंगलैः ॥ नराणां जागरे विष्णोर्गीतं नृत्यं च कुर्वतां ॥ गोसहस्रं च दत्तां फलं सममुदाहृतमित्यादि वाक्यैर्विहितं
गीतनृत्यवाद्यविष्णुचरितपठनस्वेच्छालापलीलानुकारैर्हीरजागरं कृत्वा परवित्थपोर्णमास्यां सपत्नीकाचार्यैश्चत्वा अतो देवेति हा-
स्यांतिलपालसंहुत्वागोदानं कार्यमिति मासव्रतोद्यापनं ॥ अर्तिकशकूदादशीपोर्णमासीचमन्वादिः सापौवां णिहकी ग्राह्या ॥ अ-
न्यसूवमुक्तं ॥ ॥ अस्यांचालुर्मास्यव्रतसमाप्तिः ॥ ॥ तत्रचालुर्मास्यव्रतानां समाप्तोदानानि ॥ ॥ नक्तव्रते वस्त्रयुग्मं ॥ ए-
कांतरोपवासेगोः शूशयने शय्या ॥ षष्ठकालभोजनेगोः ॥ विहिगोधूमादिथान्यत्यागे सौवर्णविहिगोधूमादिदानं ॥ कृच्छ्रव्रतेगोयु-
ग्मं ॥ शाकाहारेगोः पयोमात्रभक्षणोपयोवर्जनेचगोः ॥ मधुदधिघृतवर्जने वस्त्रगोश्च ॥ ब्रह्मचर्ये स्वर्णं ॥ तांबूलवर्जने वस्त्र-
युग्मं ॥ मौनेघंटाघृतकुंभो वस्त्रद्वयं च ॥ रंगवल्लीकरणेगोः सुवर्णपद्मं च ॥ दीपदानव्रते दीपिका वस्त्रद्वयं च ॥ भूमिभोजनेकां-
स्थपात्रगोश्च गोघ्रासेगो हृषौ ॥ प्रदक्षिणाशते वस्त्रं ॥ अभ्यंगवर्जने तैलपूर्णघटः नखकेशधारणे मधुसपिर्हे मदानं ॥ यत्र विशेष-
तोदानं नोक्तं तत्र स्वर्णगोश्च ॥ गुडवर्जने गुडपूर्णं ससुवर्णं ताम्रपात्रं ॥ एवं लवणवर्जने लवणपूर्णं ताम्रपात्रमिति केचित् ॥ अ-
स्यामेवलक्षप्रदक्षिणा लक्ष्मणमस्काराणां भाषाद्यादावारध्यानामुद्यापनं कार्यम् ॥ एवं तु लसीलक्षपूजां कार्तिके माघे वारभ्य प्र-
त्यहं सहस्रतुलसीसमर्पणेन लक्षसमाप्यमाघ्यां वैशाख्यां वोद्यापनं कार्यं ॥ एवं पुष्यादिलक्षपूजा अपि ॥ तत्र विल्वपत्रलक्षे-

णलक्ष्मीप्राप्तिः फलं ॥ दूर्वालक्ष्णेणारिष्टशान्तिः ॥ चंपकलक्ष्णेणायुष्यं ॥ अतसीलक्ष्णेणविद्या ॥ तुलसीलक्ष्णेणविष्णुप्रसादः ॥ गोधूमतंडुला
 दिप्रशस्तधान्यलक्ष्णेणदुःखनाशः ॥ एवं सर्वपुष्यैः सर्वकामावाप्तिः ॥ एवं लक्षवर्तिव्रतमपि भासत्रयं कृत्वा कार्तिके माघे वैशाखे चोत्तरोत्तर
 प्रशस्ते समापनीयं ॥ एवं धारणपारणव्रतोद्यापनमपि पौर्णमास्यामेव ॥ कार्तिकमासव्रतानां भासोपवासादीनां द्वादश्यामेव समापनं ॥ त-
 त्रासंभवे पौर्णमास्यां ॥ एवं गोपद्वयव्रतमापादशक्रेकादश्यादाचारभ्यप्रत्यहं त्रयस्त्रिंशद्गोपद्यानिविलिख्य गंधपुष्यैः प्रपूज्यतावत्सं-
 ख्याकार्घ्यनमस्कारप्रदक्षिणाः कृत्वा कार्तिकद्वादश्यां त्रयस्त्रिंशदपूपवाचनं दद्यादेवं संवत्सरपंचकमनुष्ठाप्योद्यापनं कुर्यात् ॥ लक्षप्रद
 क्षिणादिगोपद्यपर्यंतोद्यापनानामितिकते व्यताः कौस्तुभेद्रष्टव्याः ॥ कार्तिके पौर्णमास्याः कृत्वा नक्षत्रयोगे महापुण्यत्वं रोहिणीयोगे
 महाकार्तिकीत्वं ॥ कार्तिकां कृत्वा योगेयः कार्तिकेयदर्शनं करोति स सप्तजन्मसु धनाढ्यो वेदपारगो विप्रो भवेत् ॥ विशाखास्थे सूर्ये स
 तियाद्दिने चंद्रनक्षत्रं कृत्वा तत्र पद्मकयोगः ॥ अयं पुष्करतीर्थेति प्रशस्तः ॥ अस्यामेव त्रिपुरारव्यदीपदानमुक्तं ॥ कार्तिकपौर्णमा
 स्यां काम्यवृषोत्सर्गोति प्रशस्तः ॥ एवं गजाश्वरथघृतधेन्यादिमहादानमपि प्रशस्तं ॥ वृषोत्सर्गस्याश्विनीपौर्णमासीग्रहणद्वयमथ नद्वय
 विषुवद्वयं चेति कालान्तराणि अन्यत्र भाषी चैत्री वैशाखी फाल्गुन्याषाढिचेति पौर्णमास्योरेवती नक्षत्रं वैधृतिव्यतीपातौ युगादिमन्वादि
 सूर्यसंक्रांतिपितृक्षयाहाष्टका अपिकालायुक्ताः ॥ अत्र वृषोत्सर्गप्रयोगोति विस्तृतो नानाशाखाभेदभिन्नः कौस्तुभेद्रष्टव्यः ॥ कार्तिक

कृष्णाष्टमीकालाष्टमी ॥ इयंपूर्णिमांतमासपक्षेमार्गशीर्षकृष्णाष्टमीत्कच्यते ॥ सेयंमध्यान्हव्यापिनीग्राह्या ॥ दिनद्वयेमध्यान्हव्या
 सौपूर्वैवेतिसिंधौस्थितं ॥ प्रदोषव्यापिनीतिकौस्तभे ॥ उभयदिनेप्रदोषव्यासौतदेकदेशस्पर्शोवापरैव ॥ यदापूर्वेत्रप्रदोषव्याप्तिरेवपर
 त्रमध्यान्हव्याप्तिरेवतदाबहुशिष्टाचारानुरोधत्प्रदोषव्याप्त्यैवनिर्णयानमध्यान्हव्यास्येतिभाति ॥ अत्रकालभैरवपूजाकृत्वा ॥ त्रयोर्ध्या
 देयाः ॥ उपवासोजागरश्चकार्यः ॥ ॥ इतिश्रीमदनंतोपाध्यायस्तुकाशीनाथोपाध्यायविरचितंधर्मसिंधुसारेकार्तिकमासकृत्यनि
 र्णयोद्देशः ॥ ॥ अथमार्गशीर्षमासः ॥ ॥ धनुःसंक्रांतौपराःषोडशनाड्यःपुण्याः ॥ अन्यत्प्रागुक्तं ॥ मार्गशीर्षशकृपंचम्यांना
 गपूजादाक्षिणात्यानांप्रसिद्धा ॥ इयंषष्ठीयुताग्राह्येतिविशेषप्रथमपरिल्लेटेउक्तः ॥ मार्गशीर्षशकृषष्ठीचंपाषष्ठीमहाराष्ट्रेषुप्रसि
 द्धा ॥ अत्रतिथिद्वैधेयस्मिन्दिनेरविवारभौमवारशततारकाबंधतीनांमध्येधिकयोगः ॥ सापूर्वापरावामुहूर्तत्रयव्यापिनीग्राह्या ॥
 दिनद्वयेपियोगाभावेपरैवत्रिमुहूर्ताग्राह्या ॥ इयंमेषस्कंदषष्ठीसापूर्वाग्राह्या ॥ अयसप्तम्यांसूर्यव्रतंतद्विधिःकौस्तभे ॥ मृगयुता
 यांपौर्णमास्यांलवणदानेसुंदररूपता ॥ मार्गशीर्षपौर्णमास्यांदत्तात्रेयोत्पत्तिः ॥ इयंप्रदोषव्यापिनीग्राह्या ॥ मार्गशीर्षशकृ-
 चतुर्दश्यांपौर्णमास्यांवाप्रदोषेआश्वलायनैःप्रत्यवरोहणंकार्यम् ॥ तत्रकर्मकालव्यापिनीतिथिः ॥ तत्प्रयोगःप्रयोगरत्नकौस्त-
 भादौज्ञेयः ॥ मार्गशीर्षादिमासचतुष्टयस्यकृष्णाष्टमीषष्ठकश्राद्धानितसूत्रसप्तमीपुपूर्वेद्यःश्राद्धानितदुत्तरनवमीषुचान्व-

षड्यथास्थानिकतेव्यानि ॥ एवंभाद्रपदकृष्णापक्षेऽथष्टकादिश्राथानिकार्याणीतिपंचाष्टकापक्ष आश्वलायनशाखिनां आश्वलायनानां तु मार्गोदिव
 तुरष्टकापक्ष एव ॥ भाद्रपदकृष्णाष्टम्यां तु माघ्यावर्षश्राद्धं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य सर्वमष्टकाश्राद्धकार्यं ॥ सप्तम्यां तु माघ्यावर्षश्रा-
 द्धं कर्तुं पूर्वैर्घ्नः श्राद्धं करिष्ये इति संकल्प्यः ॥ नवम्यामन्यष्टकाश्राद्धं करिष्ये इति संकल्प्य विशेषः ॥ एवं च भाद्रपदकृष्णाष्टमीश्राथस्य
 माघ्यावर्षे संज्ञकत्वादाश्वलायनानां चतुरष्टकापक्षः ॥ अन्यशाखिनां पौषादित्र्यष्टकापक्षोऽपि ॥ एवं सर्वाष्टकाः कर्तुमशक्तेनैके
 वाष्टकाकार्यं ॥ सा च माघपौर्णमास्यनंतरकृष्णापक्षस्य सप्तम्यामष्टम्यां नवम्यामिति दिनत्रये कार्यं ॥ दिनत्रये श्राद्धत्रयं क-
 र्तुमशक्तेन माघकृष्णाष्टमीश्राद्धमेव कार्यं ॥ तत्राष्टकाश्राद्धेऽपराणहव्यापिन्यष्टमीश्राद्धात् ॥ दिनद्वये च्याथ्यव्यास्यादौ दर्शवनि-
 र्णयः ॥ अष्टम्यनुरोधेन पूर्वपरदिनयोः पूर्वैर्घ्नः श्राद्धान्वष्टक्यश्राद्धे कार्यं ॥ न तु सप्तम्यादेरपराणहव्याप्तिरपेक्षणीया ॥
 एकदिनेऽप्यशक्तस्य प्रत्याम्नायाः ॥ अननुहोयवसमाहरेत् ॥ अग्निना वा कक्षंदहेदपि वा नूचानेभ्य उदकुंभमाहरेत् ॥ अपि
 वा श्राद्धमंत्रानधीयीतेति ॥ क्वचिदुपवासोऽप्युक्तः ॥ एवं श्रवणाकर्मादिपाकसंस्थालोपे प्रतिपाकयज्ञं प्राजापत्यं कृच्छ्रं प्राय-
 च्छित्तमुक्तं ॥ मलमासे ष्टकादिश्राद्धानिकार्याणीति नारायणवृत्तिः ॥ अष्टकादिश्राद्धत्रयप्रयोगः ॥ कौस्तुभप्रयोगरत्नादौ
 ॥ अत्राष्टमीश्राद्धे कामकालसंज्ञकौ विश्वेदेवौ ॥ सप्तमीनवम्योस्तु पुरुर्वार्द्रवाविति आहिताग्नेः पूर्वैर्घ्नः श्राद्धांगहोमोष्टका

गहोमोन्वष्टकाग्नेोकरणहोमोदिनत्रयेहविःश्रपणंचदक्षिणाग्नेोभवतीतिविशेषःशेषमनाहिताग्निवत्॥ अष्टकालोपेप्राजापत्यमुपवा
 सोवाप्रायश्चित्तं॥ अन्वष्टक्यलोपेतदिनेशतवारमेभिर्द्युभिःसमनाइतिमंत्रजप ॥ मार्गशीर्षादरविवारेषुकाम्यंसौरवतमुक्तम्॥ तत्रभा
 द्र्याणि॥ मार्गंतुलसीपत्रत्रयं॥ पौषेत्रिपलंघृतं॥ माघेतिलानांमुष्टित्रयं॥ फाल्गुनेत्रिपलंदधि॥ वैश्वेत्रिपलंदुग्धं॥ वैशाखेगौमयं॥
 ज्येष्ठेतोयांजलित्रयं॥ आषाढेमरीचकत्रयंश्रावणेत्रिपलाःसक्तवः॥ भाद्रेगौमूत्रं॥ आश्विनेशर्करा॥ कार्तिकेसद्भुविरिति॥ ॥
 इतिश्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिंधुसारेमार्गशीर्षमासकृत्यनिर्णयोद्देशः॥ ॥ अथपौषः॥ ॥
 दिवामकरसंक्रमेसंक्रांत्यनंतरंचत्वारिशान्नाड्यःपुण्याःघटिकाद्यल्पदिनशेषेमकरसंक्रांतौसंक्रात्यासन्नपूर्वकालेदिवैचस्ना
 नश्राद्धदानभोजनाकार्याणि॥ रात्रौश्राद्धदानादेर्निषेधात्स्वल्पदिनभागेस्नानश्राद्धभोजनादेःकर्तुमशक्यत्वाद्वात्रौभोजननि
 षेधात्पुत्रवद्दृष्टिणउपवासनिषेधाच्च॥ तस्मादीदृशोविषयेपरपुण्यकालत्वंबाधित्वामकरसंक्रांतेःपूर्वभागएवपुण्यत्वंज्ञेयं॥ रात्रौ
 पूर्वभागपरभागेनिशीथेवामकरसंक्रमेउत्तरदिनेपुण्यं॥ तत्राप्युत्तरदिनपूर्वार्धेपुण्यतरं॥ तत्रापिसृष्टयोत्तरपंचनाड्यःपुण्यतमः
 ॥ एवंरात्रिसंक्रातिविषयेन्यत्रापियत्रपूर्वदिनोत्तरार्धस्यपुण्यत्वंतत्रदिनांतेपंचनाडीनांपुण्यतमत्वं॥ यत्रोत्तरदिनपूर्वार्धस्यपुण्यत्वं
 तत्रोत्तरपंचनाडीनांपुण्यतमत्वं॥ एवंदिवसंक्रमेपिसंक्रातिसंनिहितनाडिनांमकरादिषूत्तरासांकरादिषुपूर्वासांपुण्यत-

गत्वं ज्ञेयं यायाः सन्निहिताना इयस्तास्ताः पुण्यतमाः स्मृता इत्युक्ते ॥ सुहृत्तं चिंता न ज्यादौ तु सूर्यास्तादूर्ध्वं धाटत्रयं संध्याकालस्तत्र म
करसंक्रमेपरदिनपुण्यत्वं बाधित्वात्पूर्वदिनेपुण्यत्वमुक्तनेदसर्वत्रधमशास्त्रग्रंथेषु दृशते ॥ शकूपक्षेतुसप्तम्यांसंक्रांतिग्रहणाधि-
का ॥ ॥ अत्रकृत्यं ॥ ॥ रविसंक्रमणे प्राप्तिनस्ता याद्यस्तमानवः ॥ सप्तजन्मानि रोगी स्यान्निधनश्चैव जायत इति वचनात् ॥ मनु-
ष्यमात्रस्य स्नानं नित्यम् ॥ एवं श्राद्धमप्यधिकारिणो नित्यं ॥ तच्चापिंडकं ॥ संक्रांतौ यानि दत्तानि हव्यकव्यानि दातृभिः ॥ तानि नित्यं ददा-
त्यर्कः पुनर्जन्मनि जन्मनि ॥ अयनसंक्रांतौ त्रिदिनमुपवासः ॥ यद्वासंक्रांतिमत्यहोरात्रेपुण्यकालवत्यहोरात्रेवोपवासं कृत्वोक्तपुण्यका-
ले स्नानादिकं कार्यं ॥ अयमुपवासः सापत्यगृहस्थेन न कार्यः ॥ धेतुं तिल मयीराजचूदद्याच्चैवोत्तरायणे ॥ तिलतैलेन दीपाश्च देयाः
शिवगृहेशभाः ॥ सतिलैस्तुडुलैश्चैव पूजयेद्द्विधिवच्छिवं ॥ तस्यां कृष्णातिलैः स्नानं कार्यं चोद्धर्तनं तिलैः ॥ तिलादेयाश्च होतव्या भक्ष्या
श्चैवोत्तरायणे ॥ शकूतिलैर्देवादितर्पणं कृष्णातिलैः पितृ तर्पणं च कार्यं ॥ अत्रशंभौ घृताभिषेको महाफलः ॥ अत्रसूवर्णयुतं तिलता-
म्रपात्रं देयम् ॥ तस्ययोगो वक्ष्यते ॥ अत्रैव शिवपूजाव्रतम् ॥ ॥ पूर्वदिने उपोष्य संक्रांतिदिने तिलोद्धर्तनतिलस्नानतिलतर्प-
णानि कृत्वा शिवं गव्येनाज्येन मर्दयित्वा शक्त्योदकेन प्रक्षाल्य वस्त्राद्युपचारैः पूजयित्वा सूवर्णहीरकनीलपद्मरागमौक्तिकमि-
तिपंचरत्नानि कर्षार्धसूवर्णवासमर्ष्यतिलदीपैः ससूवर्णैः साक्षतैस्तिलैः संपूज्य घृतकंबलदत्त्वावितानचामरे समर्प्य विषेभ्यः सु

स्रवर्णतिलान्दत्तातिलान्दत्ताविप्रान्यतींश्चसंभोज्यदक्षिणान्दत्तासतिलंपंचगव्यंप्राश्यपारणंकुर्यादिति अत्रवस्त्रदानंमहाफलं
 तिलपूर्वमनडाहंदत्वारोगैः प्रमुच्यते ॥ अत्रक्षीरेणभास्करंस्नापयत्सूर्यलोकभाभिः दिवाविषुवायनसंक्रांतौ तस्मिन्दिनेपूर्वात्रावा-
 गामिरात्रौचानध्यायः ॥ रात्रौतत्संक्रमेतस्यां रात्रौपूर्वदिवसे आगामिदिवसेचेति पक्षिण्यनध्यायः ॥ अत्रसंक्रांतौसंक्रमेग्रहणवद्रा-
 त्रावेवस्नानदानादितिपक्षः कैश्चिद्विहितो न सर्वेशिष्टे संमतः ॥ अथनदिनंतत्परंकरिसंज्ञकंचदिनंशभेषुवर्ज्यमित्यक्तं ॥ तत्रा-
 र्धरात्रादर्वागयनसंक्रांतौ तद्दिनंतत्परंदिनंचवर्ज्यं ॥ निशीथात्परत्रनिशीथेवासंक्रांतौ परंतत्परंचवर्ज्यमितिभाति ॥ एवंग्रहणेषु-
 त्थं ॥ पौषशक्लकृष्णाम्बुधवासरयुतायांस्नानजपहोमतर्पणविप्रभोजनानिकार्याणि ॥ अस्यांभरणीयोगेमहापुण्यत्वमित्येके ॥ रौ-
 हिण्याद्रायोगेइत्यपरे ॥ पौषशक्लैकादशीमन्वादिः निर्णयः प्रागुक्तः ॥ ॥ अथमाघस्नानं ॥ ॥ तत्रपौषशुकैकादश्यांमौर्णमा-
 स्याममावास्यायांवामाघस्नानारंभः ॥ माघेद्वादशीपूर्णिमादौसमानं ॥ यद्दामकरसंक्रमणप्रभृति कुंभसंक्रमणपर्यंतमाघस्नानंका-
 र्यम् ॥ ॥ अथस्नानकालः ॥ ॥ अरुणोदयमारभ्यप्रातःकालावधिः ॥ उत्तमंतुसनक्षत्रंलुप्ततारंचमध्यमं ॥ सवितर्युदितेभूप-
 ततोहीनंप्रकीर्तितं ॥ माघमासेरटंत्यापः किंचिदभ्युदितेरवौ ॥ ब्रह्मघंवास्तरापंवाकंपतंतंपुनीमहे ॥ ॥ अत्राधिकारिणः ॥ ॥
 ब्रह्मचारीगृहस्थोवावानप्रस्थोथभिक्षुकः ॥ बालवृद्धायुवानश्चनरनारीनपुंसकाश्चि ॥ अथजलतारतम्येनफलं ॥ तमेनवाशि

णास्नानं यद्देहे क्रियते नरैः ॥ षडब्दं फलदं तद्धिमकरस्थे दिवाकरे ॥ वाप्यादौ द्वादशाब्दं फलं ॥ तडागे तद्विगुणम् ॥ नद्यांतच्चतुर्गुणं ॥
महानद्यां शतगुणं ॥ महानदीसंगमे तच्चतुर्गुणं ॥ गंगायां सहस्रगुणं ॥ गंगायमुनासंगमे एतच्छतगुणमिति ॥ यत्र कुत्रापि स्नानं प्रया
गस्मरणं कार्यम् ॥ इदं समुद्रेष्यति प्रशस्तं ॥ ॥ अथविधिः ॥ ॥ माघमासमिमं पुण्यं स्नास्ये हं देवमाधव ॥ तीर्थस्थास्यजले नित्य
मिनिसंकल्प्यचेतसीत्येकं तीर्थं परिगृह्य ॥ दुःखदारिद्र्यनाशाय श्रीविष्णोस्तोषणाय च ॥ प्रातःस्नानं करोम्यद्यमाघे पापविनाशनं ॥
मकरस्थे रवौ माघे गोविंदा न्युतमाधव ॥ स्नानं नानेन मे देव यथांक्तं फलदो भव ॥ इमौ मंत्रौ समुच्चार्य स्नायान्मौ न समन्वितः ॥ प्रत्यहं
सूर्यार्धमंत्रः ॥ सवित्रं प्रसवित्रे च परंधामजले मम ॥ त्वत्तेजसा परिभ्रष्टं पापं यातु सहस्रधैति ॥ पितृतर्पणादिभित्यं विधाय माधवं
पूजयेत् ॥ म्रुमौ शयीत होतव्यमाज्यं तिलसमन्वितं ॥ हविष्यं ब्रह्मचर्यं च माघमासे महाफलं ॥ अत्रेधनकंवलवस्त्रोपानहते लघु
ततूलपूर्णपटीस्रवर्णान्नदानानि महाफलानि ॥ नवह्निं सेवयेत्स्नातो ल्यस्नानोपिवरानने ॥ होमार्थं सेवयेद्दह्निं शीतार्थं न कदाच
न ॥ अहन्यहनिदातव्यास्तिलाः शर्करयान्विताः ॥ त्रयोभागास्तिलानां च शर्करायाश्चतुर्थकः ॥ अत्राभ्यंगो वज्र्यः ॥ माघे मास्येष
सिस्नानं कृत्वा दांपत्यमर्चयेत् ॥ माघे यत्नेन सत्याज्यं मूलकं मदिरोपमं ॥ पितृणां देवतानां च मूलकं नैवदापयेत् ॥ यदा माघो मल
मासो भवति तदा काम्यानां तत्र समाप्तिनिषेधान्मासद्वयं स्नानं तन्नियमाश्च कर्तव्याः ॥ मासोपवासचांद्रायणादिकं तु मलमासा

एवसमापयेदित्युक्तं ॥ इदंमाघस्नानंनित्यकाम्योभयरूपम् ॥ मासपर्यंतस्नानेप्यशक्तस्त्यहमेकाहंवास्नायात् ॥ तत्राद्यंदिनत्रयमिति केचित् ॥ त्रयोदश्यादिदिनत्रयमिति बहुसंमतं पौषपूर्णिमानंतरास्वष्टमीसप्तमीनवमीघृष्टकादिश्राद्धानि प्रागुक्तानि ॥ पौषामावास्यायामर्धोदययोगः ॥ अमार्कपातश्रवणैर्युक्ताचेत्यौषमाघयोः ॥ अर्धोदयः सविज्ञेयः कोटिसूर्यग्रहैः समः ॥ किंचिन्यूनं महोदय इति चतुर्यपादं केचित्सठंति ॥ पौषमाघयोर्मध्यवर्तिनीत्यर्थ इत्येके ॥ अमांतमासेषौषस्य पूर्णिमांतमासेमाघस्यचेत्यर्थ इत्यपरं ॥ सर्वथापौषपौर्णमास्युत्तरामावास्येत्यर्थः ॥ दिवैवयोगः शस्तोयंनतुरात्रौकदाचन ॥ अर्धोदयेतुसंप्राप्तेसर्वगंगासमंजलं ॥ शकृद्गात्मानोद्विजाः सर्वेष्वेयुर्ब्रह्मसंनिपाः ॥ यत्किंचिद्दीयतेदानं तद्दानं मेरुसन्निभं ॥ ॥ अथामत्रदानप्रयोगः ॥ पात्रामत्रंचभोजनेइत्यमरः ॥ देशकालौसंकीर्त्यसमुद्रमेखलायाः पृथग्ः सम्यग्दानफलकामोहमर्धोदयविहितामत्रदानं करिष्येइतिसंकल्प्यापलिप्तेदशाधौततंडुलैरष्टदलं कृत्वा तत्रचतुःषष्टिचत्वारिंशत्पलंवापंचविंशतिपलंवाकांस्यपात्रं कृताग्न्युत्तारणस्थापयता ॥ तत्राष्टगुंजात्मकोमाषः चत्वारिंशन्वाषाकर्षः पलं कर्षं चतुष्टयं अमरसिंहमतेत् ॥ अर्शातिगुंजात्मकः कर्षः पलं कर्षं चतुष्टयं ॥ कास्यपात्रेपायसंनिक्षिप्यपायेसेष्टदलं कृत्वा तत्कर्णिकायां कर्षं तदर्धं तदर्धान्यतमपरिमाणं हंमलिगंनिधाय कांस्यपात्रे ब्रह्माणं पायसे विष्णुलिंगेशिवं चथाधिकारं वैदिकं मंत्रैर्नामभिर्वाहनाद्यपचारैः संपूजयेत् ॥ ततोविभं वस्त्रादिभिः पूजयेत् ॥

सुवर्णपायसामंत्रयस्मादेतन्नयीमयं ॥ आवयोस्तारकंयस्मात्तद्गृहाणद्विजोत्तम ॥ असुकगोत्रायामुकशर्मणे तुभ्यमिदंशुव-
 र्णोर्लिंगपायसयुक्तममंत्रसमुद्रमेखलाप्रथ्वीदानफलकामोहंसंप्रदद ॥ नममेतिविप्रहस्तेजलंदद्यात् ॥ विप्रो देवस्यत्वेति अति
 गृण्णीयात् ॥ दातादानस्यमपूर्णतार्थमिमांदाक्षिणांसंप्रददइतियथाशक्तिः हिरण्यंदद्यात् ॥ हेमाद्याद्यक्तः प्रकारांतरेणार्थोदय
 व्रतप्रयोगोब्रह्मादियुततिलपवतत्रयशय्यात्रयगोत्रयदानहोमादिसहितः कौस्तुभेद्रष्टव्यः ॥ इति श्रीमदनेतोपाध्यायसन्तुका
 शीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे पौषमासकृत्यनिर्णयान्देशः समाप्तः ॥ ॥ अथमाघमास ॥ ॥ कुंभसंक्रांतौ पूर्वषोड
 शानाड्यः पुण्याः ॥ माघेवर्णास्नानमहिमा ॥ सितासितेतुभ्यस्नानमाघमासेयुधिष्ठिर ॥ नतेषांपुनरावृत्तिः कल्यकोटिशतैरपि
 ॥ कुरुक्षेत्रसमागंगायत्रकुत्रावगाहिता ॥ तस्माद्दशगुणाविध्यैकाश्यांशतगुणाततः ॥ काश्याः शतगुणाप्रोक्तागंगायमुनयान्वि
 ता ॥ सहस्रगुणितासापिमाघेपश्चिमवाहिनी ॥ अथमाघेतिलपात्रदानंप्रशस्ततत्प्रयोगः ॥ ताम्रपात्रेतिलान्कृत्वापलषोड
 शनिर्मिते ॥ सहिरण्यंस्वशक्त्यावाविप्रायप्रतिपादयेत् ॥ वाड्भनः कायजत्रिविधपापनाशपूर्वकं ब्रह्मलोकप्राप्तिकामस्तिल
 पात्रदानंकरिष्ये ॥ उक्तपरिमाणेताम्रपात्रेप्रस्थतिलान्कृष्यसुवर्णयुतान्यथाशक्तिसुवर्णयुतान्वाकृत्वाविप्रंसंपूज्य ॥ देव
 देवजगन्नाथवांछितार्थफलप्रद ॥ तिलपात्रंप्रदास्यामितवाग्रेसंस्थितोत्थहमितिमंत्रेणदद्यात् ॥ धान्यमानतुकुडवोसुष्टी

नांस्याच्चतुष्टयं ॥ चत्वारः कुडवाः प्रस्थश्चतुः प्रस्थमथाटकं ॥ अष्टाटको भवेद्द्रोणो द्विद्रोणः शूर्प उच्यते ॥ सार्धं शूर्पो भवेत्स्वा-
रीत्कत्तरीत्यापलं सर्वणाश्चत्वारः कुडवं प्रस्थमाटकं ॥ द्रोणं चत्वारिकां चेति पूर्वपूर्वाच्चतुर्गुणमित्यक्तरात्यावा प्रस्थमानस्वरूपं
ज्ञेयं ॥ यद्वाहिरण्यरहितान् तिलान् ताम्रपात्रे निधाय ॥ तिलाः पुण्याः पवित्राश्च सर्वपापहराः स्मृताः ॥ शकून् चैव तथा लुब्धा
विष्णागात्रसमुद्भवाः यानिकानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च ॥ तिलपात्रप्रदानेन तानि नश्यंतु मे सदा ॥ इदं तिलपात्रे यथा
शक्तिदक्षिणासहितं यमदेवत्यं ब्रह्मलोकप्राप्तिकामस्तु मम हंसं प्रदेदे ॥ इति दद्यात् ॥ अथ सहिरण्यतुलसीपत्रदानमंत्रः ॥
सुवर्णतुलसीदानाद्ब्रह्मणः कायसंभवात् ॥ पापं प्रशममायातु सर्वे संतु मनोरथाः ॥ अथ शालग्रामदानमंत्रः शालग्रामशिला
पुण्याभुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ॥ शालग्रामप्रदानेन मम संतु मनोरथाः चक्रांकितसमायुक्ता शालग्रामशिलाशुभा ॥ दानेनैव भवे
त्तस्या उभयोर्वा छितं फलं ॥ अथ प्रयोगे वेणीदानं ॥ तत्र सर्वेषां वपनविधिः ॥ ऊर्ध्वमब्दा द्विमासो नाद्यदा तीर्थं व्रजेन्नरः ॥ तदा त-
द्वपनं शस्तं प्रायश्चित्तमृते द्विज ॥ प्रयागे तु योजनत्रयादागतस्य दशमासादवर्गपि ॥ प्रथमयात्रायां तु जीवसितृकगुर्विणीप-
तिकृतचूडबालानामपि सभर्त्तकस्त्रीणामपि वपनमिति विशेषः ॥ केचित्तु सभर्त्तकस्त्रीणां सर्वान्केशान्त्समुत्सृज्य छेदयेदंगुल-
द्वयमित्याहुः ॥ तत्प्रयोगः ॥ वेणीभूतकेशाकृतमांगलिकवेषास्त्रीभर्त्तारिनत्वात् तदा ज्ञेया सर्ववपनं गुलकेशच्छेदं वा कृत्वा स्नात्वा

त्रिवेणीपूजां कुर्यात् ॥ भर्त्तावाकारयेत् ॥ पूजांतेपत्नीछिन्नवेणीयुक्तं वैणवपात्रमैजलौघत्वात्स्यांहे मंवेणीं भौक्तिकादिकंचमि
 धय ॥ वेण्यांवेणीप्रदानेनममपापं व्यपोह तु ॥ जन्मांतरेष्वपिसदासौभाग्यंममवर्धतामिति त्रिवेण्यांक्षिपेत् ॥ विप्राः सुमंगलीरि-
 यंवधूरिनिपठेयुः ॥ ततोविप्रान्स्कुवासिनीश्चवस्त्रादिनातोषयेत् ॥ ॥ अथत्रिवेण्यां देहत्यागविधिः ॥ ॥ येवैतन्व १ विसृज
 तिधीरास्तेजनासोऽमृतत्वं भजंत इति श्रुतिर्माघमासविषया ॥ तनुं त्यजति वै भाघेतस्य मुक्तिर्न संशय इति ब्राह्मोक्तेः ॥ अन्यमा
 सेतनुत्यागात्स्वर्गप्राप्तिः ॥ ॥ तत्रयथाशक्तिप्रायश्चित्तं कृत्वा श्राद्धाधिकार्यभावेस्वीयजीवच्छ्राद्धं संपिंडनां तं कृत्वा गोदाना-
 दि कृत्वा कृतोपवासः पारणाहेफलो लुखपूर्वकं संकल्प्य विष्णुं ध्यात्वा वेणीं प्रविशेदिति ॥ जीवच्छ्राद्धप्रयोगः कौस्तुभद्रष्टव्यः ॥
 माघप्रकृत्य ॥ तिलस्त्रायी तिलोद्धृत्तौ तिलहोमी तिलोदकी ॥ तिलमुक्तिलदानाचषष्टतिलाः पापनाशना इत्युक्ते वाक्येति-
 लस्त्रायीपदेन तिलयुक्तोदकेन स्नानं तिलहोमपदेनायुतलक्षतिलहोमाघात्मकग्रहमखस्थापिसंग्रहः ॥ तिलोदकीतिल
 युक्तोदकेन देवपूजातर्पणसंध्यादिकंपानंचकार्यमित्यर्थः ॥ सचहोमस्त्रिधा ॥ प्रथमोयुतहोमः स्यात्तुल्यहोमस्ततः परः ॥
 कौटिहोमस्तृतीयस्तु सर्वकामफलप्रद इति ॥ लक्षहोमादिप्रयोगः कुंडमंडपनिर्माणोदिसहितः कौस्तुभमयूरवादी ज्ञेयः ॥ म
 षशक्नुचतुर्थ्यां दुर्दिराजोद्देशेन नक्तव्रतंतत्पूजातिललड्डुकादिनैवेद्यंतिलभक्षणंचोक्तं ॥ अत्रप्रदोषव्यापिनोग्राह्या ॥ अस्या

मेवप्रदोषव्यापिन्यांकुंदपुष्पैःशिवंसंपूज्योपवासंनक्तभोजनंवाकुर्याच्छ्रियं प्राप्नुयात् ॥ अत्रविनायकव्रतस्यतुभाद्रपदशकुकुचतु-
शीविनिर्णयः ॥ माघशकूपंचमीवसंतपंचमीतस्यांवसंतोत्सवारंभः ॥ अस्यांरतिकामयोःपूजोक्ताइयंपरत्रैवपूर्वाणहव्याप्तोप-
रा ॥ अन्यथापूर्वैव ॥ माघशकूसप्तमीरथसप्तमीसारुणोदयव्यापिनीग्राह्या ॥ दिनद्वयेअरुणोदयव्याप्तोपूर्वा ॥ यदाघटिकादिमा-
त्राषष्ठीसप्तमीचक्षयवशादरुणोदयात्पूर्वसमाप्यतेतदाषष्ठीयुताग्राह्या ॥ तत्रषष्ठ्यांसप्तमीक्षयघटिःप्रवेश्यारुणोदयेस्नानंका-
र्यं ॥ अत्रव्रतेषष्ठ्यामेकभक्तकृत्वासप्तम्यामरुणोदयेस्नानंकार्यं ॥ तत्रमंत्रः ॥ यदाजन्मकृतं पापं मया जन्मसकजन्मसक ॥ तन्मेरो-
गंचशोकंचमाकरीहंतुसप्तमी ॥ एतज्जन्मकृतं पापं यच्च जन्मानंतरार्जितम् ॥ मनोवाक्कायजंथच्च ज्ञाताज्ञातेचयेपुनः ॥ इतिसप्त-
विधंपापंस्नानान्मेसप्तसप्तिके ॥ सप्तव्याधिसमायुक्तंहरमाकरिसप्तमा ॥ अथार्घ्यमंत्रः ॥ सप्तसप्तिवहमीतसप्तलोकप्रदीपन
॥ सप्तमीसहितोदेवगृहाणार्घ्यंदिवाकुरेति ॥ इयंमन्वादिरीपि ॥ शकूपक्षमन्वादित्वात्सौर्वाण्डिकीग्राह्येत्यक्तं ॥ माघशकूषष्ठीमीष्मा
षष्ठी ॥ अस्यांमीष्मादेशेनयेश्राद्धं कुर्वति तेसंततिमंतोभवन्ति ॥ तत्रश्राद्धं काम्यं तर्पणंतुनित्यम् ॥ तर्पणेकृते संवत्सरापात्तदुरित
नाशः ॥ अकृतेपुण्यनाशइत्युक्तेः ॥ तत्रतर्पणमंत्रः ॥ वैशाघपद्यगोत्रायसांस्कृत्यप्रवरायच ॥ गगापुत्रायमीष्माय आजन्मब्रह्म
चारिणे ॥ अपुत्रायजलंदघिनमोमिष्मायवर्मिणे ॥ मीष्मःशांतनवोवीरःसत्यवादीजितेंद्रियः ॥ आभिरद्भिरवानोतुपुत्रपौ

त्रोधिनां क्रियामिति ॥ एवमपसव्येन तर्पणं कृत्वा च म्यसव्येनार्घ्यं दद्यात् ॥ वसुनामवताराय शंतनोरात्मजाय च ॥ अर्घ्यं द-
दाधिमीषाय आबाल्य ब्रह्मचारिणे इति ॥ अत्र जीवसितृकस्य नाधिकार इति कोस्तमे ॥ जीवसितृकस्याप्यधिकार इति बहवः
॥ अत्र मध्याह्नव्यापिन्यष्टमी ग्राह्या ॥ श्राद्धादेरंको द्विष्टत्वादिति ॥ माघशक्नुद्वादश्यां तिलोत्पत्तिरतो स्यात्सुपोष्यतिलस्नानं ति-
लैर्विष्णुपूजनं तिलनैवेद्यं तिलतैलेन दीपदानं तिलहोमस्ति लदानं तिलभक्षणं च कार्यं ॥ माघी पूर्णिमा परा ॥ अत्र कृत्यं ॥ एवं मा-
घावसाने तु देयं भोज्यमवारितं ॥ भोजयेद्विजदांपत्यं भूषयेद्भस्त्रभूषणैः ॥ कंबलाजिनरक्तवस्त्राणि तूलगर्भचोलकाल्युपानहो-
मच्छादनपटाश्चैतानि माधवः प्रीयतामित्यक्त्वा देयानि ॥ अथ कृतस्य माघस्नानस्य सांगतार्थं उद्यापनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ स-
वित्रे प्रसवित्रे च परंधामजलं मम ॥ त्वत्तेजसा परिभ्रष्टं पापं यातु सहस्रधा ॥ दिवाकरजगन्नाथ प्रभाकरनमोस्तुते ॥ परिपूर्णं करि-
ष्ये हं माघस्नानं तवाज्ञयेति मंत्राभ्यामपि संकल्पः कार्यः ॥ एवं चतुर्दश्यां संकल्पोपवासाधिवासनमाधवपूजनानि कृत्वा पूर्णिमायां
तिलचर्वाद्यैरष्टोत्तरशतहोमं कृत्वा तिलशर्करागर्भत्रिंशन्मोदकात्मकवायनं देयं ॥ तत्र मंत्रो ॥ सवितः प्रसवस्त्वं हि परंधामजलं मम
॥ त्वत्तेजसा परिभ्रष्टं पापं यातु सहस्रधा ॥ दिवाकरजगन्नाथ प्रभाकरनमोस्तुते ॥ परिपूर्णं कुरुष्वेह माघस्नानमुषःपते इति ॥ त-
तो दंपत्योः सूक्ष्मवाससीसमधान्यानि च दत्त्वा ब्राह्मणोभ्यो दांपत्याय च षड्रसभोजनं देयं ॥ तत्र मंत्रः ॥ सूर्यो मे प्रीयतां देवो विष्णु सु-

तिर्निरंजनं इति ॥ एवं माघपुष्यातिथिर्लादेवं दिवाकरम् ॥ परिव्राट् योगयुक्तश्चरणे चाभिसुरखो हत इति ॥ माघकृष्णाष्टम्यांचत-
स्रोष्टकाकरणाशक्त एकाष्टकपूर्वेद्यः श्राद्धान्वष्टक्यश्रात्सहितं कुर्यात् ॥ दिनत्रये कर्तुमशक्तोष्टम्यामेवैकामष्टकां कुर्यात् ॥ ॥
अथ शिवरात्रिः ॥ सानिशीथव्यापिनी ग्राह्या ॥ निशीथस्तुरात्रेष्टमां मुहूर्ते इत्युक्तं ॥ तत्र परदिने एवार्धरात्रौ परा ॥ पूर्वत्रैव तद्व्याप्तौ
पूर्वा ॥ दिनद्वये व्यर्धरात्रव्याप्त्यभावेऽपि परैव ॥ दिनद्वये कात्स्न्येनैकदेशेनार्धरात्रव्याप्तौ पूर्वतिहेमाद्याशयानुसारीकोस्तुभः ॥ परैवेति
माघावनिर्णयसिंधुपुरुषार्थचिंतामण्यादयो बहवः ॥ परेद्यर्निशीथैकदेशव्याप्तौ पूर्वद्यः संपूर्णतद्व्याप्तौ पूर्वैव ॥ पूर्वदिने निशीथैकदे-
शव्याप्तौ परदिने संपूर्णतद्व्याप्तौ परैव ॥ इदं व्रतं रविवारशौमवारयोगेशिवयोगयोगे चातिप्रशस्तं ॥ ॥ अथ पारणातिर्णयः ॥ ॥
यामत्रयादर्वाकचतुर्दशीसमाप्तौ चतुर्दश्यंते पारणं ॥ यामत्रयोर्ध्वगामिन्या चतुर्दश्यां प्रातश्चतुर्दशीमध्ये एव पारणमिति माघवादयः ॥ निर्णयसिंधौ-
तु यामत्रयादर्वाकचतुर्दशीसमाप्तावपि चतुर्दशीमध्ये एव पारणं न तु कदाचिदपि चतुर्दश्यंते ॥ उपोषणं चतुर्दश्यां चतुर्दश्यां च पा-
रणं ॥ कृतैः सकृत्तलक्षेस्तु लभ्यते यदि वानवा ॥ सिक्थेसिक्थेफलं तस्य शक्तो वक्तुं न परिधीत्यादिना चतुर्दशीमध्ये पारणं पुण्याति-
शयोक्तेरित्युक्तं ॥ अत्रैवं व्यवस्थाज्ञेया ॥ यदानित्यकृत्यपूर्वकपारणं पर्याप्तं चतुर्दशीनास्ति तदा वायेषां चतुर्दशीशेषदिनेदर्शादि-
श्राद्धप्रसक्तिस्तैर्वातिथ्यंते पारणं ॥ द्वादश्यामिवात्र नित्यकृत्यापकर्षकवाक्याभावात् ॥ तिथ्यंतपारणविधायकवाक्यसत्त्वेन संकट

विषयकजलपारणाविधिवाक्यानामत्र प्रवृत्तेश्च ॥ कर्मपर्याप्तचतुर्दशीसत्वेश्राद्धप्रसक्त्यभावेचतिथिमध्यएवपारणमिति ॥ ॥
 अथवनप्रयोगः ॥ त्रयोदश्यां कृतैकभक्तश्चतुर्दश्यां कृतनित्यक्रियः प्रातर्मंत्रेण संकल्पं कुर्यात् ॥ शिवरात्रीव्रतं ह्येतत्करिष्ये हं महा
 फलं ॥ निर्विघ्नमस्तु मेवात्र त्वत्प्रसादाज्जगत्पते ॥ चतुर्दश्यां निराहारं भूत्वा शंभो परे हनि ॥ भो ह्येहं भक्तिमुत्तमं शरणं मे भवेत्स्वरति ॥
 द्विजस्तु ॥ रात्रीं प्रपद्ये जननीमित्यृचां वा पठित्वा जलमुत्सृजेत् ॥ ततः सायान्हे कृष्णातिलैः स्नानं कृत्वा घृतभस्मत्रिपुंड्ररुद्राक्षोनिशासु
 र्वे ॥ शिवाय तनंगत्वा क्षालितपादः स्वाचांत उदङ्मुखो देशकालौ संकीर्त्य शिवरात्रौ प्रथमयामपूजां करिष्ये ॥ ॥ इतियामचतुष्टय
 पूजाचतुष्टयचिकीर्षायां संकल्पः सकृत्सूजाचिकीर्षायां श्रीशिवप्रीत्यर्थं शिवरात्रौ शिवपूजां करिष्ये इति संकल्प्य ॥ तत्रादौ सामान्य-
 तः पूजाविधिरुच्यते ॥ यामभेदेन विशेषस्तु वक्ष्यते ॥ अस्य श्रीशिवपंचाक्षरमंत्रस्य वामदेवऋषिः ॥ अनुष्टुप् छंदः ॥ श्रीसदाशिवो दे-
 वता ॥ न्यासे पूजने जपे च विनियोगः ॥ वामदेवाय ऋषये नमः शिरसि ॥ अनुष्टुप् छंदसे नमो मुखे ॥ श्रीसदाशिवदेवतायै नमो हृदि ॥ ॐ
 नंतत्सुरुषाय नमो हृदये ॥ ॐ मं अघोराय ० पादयोः ॥ ॐ शिं सद्यो जाताय नमो गुह्ये ॥ ॐ वा वामदेवाय नमो मूर्ध्नि ॥ ॐ यं ईशानाय
 नमो मुखे ॐ ॐ हृदयाय ० ॐ नं शिरसे स्वाहा ॥ ॐ मं शिरवायै वषट् ॥ ॐ शिं कवचायुहं ॥ ॐ वा नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ ॐ यं अस्त्रा-
 यफट् ॥ कुंभपूजां विधाय ॥ ध्यायेन्नित्यं महेशं रजतगिरिनिभंचारुचंद्रावतंसं रत्नाकल्याज्वलांगं परशुमृगवराभीतिहस्तं प्रसन्नं ॥

पद्मासीनंसमंतात्कृतममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिवसानंविश्वाद्यंविश्ववंधंनिखिलभयहरंपंचवक्त्रंत्रिनेत्रं॥ इतिध्यात्वाप्राणप्रतिष्ठां
कृत्वास्याप्यलिंगंस्पृशन्॥ ॐ षूः पुरुषंसांबसदाशिवमावाहयामि॥ ॐ सुवः पुरुषंसां ॐ स्वः पुरुषंसांब ॐ भूमवः स्वः पुरुषं
सां० इत्यावाहयेत्॥ स्वामिन्सर्वजगन्नाथयावत्पूजावसानकं॥ तावत्त्वंप्रीतिभावेनलिंगोस्मिन्सन्निधोभवेतिपुण्यांजलिंदद्यात्॥
स्थावरलिंगेपूर्वसंस्कृतचरलिंगेचप्राणप्रतिष्ठाद्यावाहनांतंनकार्यं॥ ॐ सद्योजातंपपद्यामिसद्योजातायवैनमोनमः ॐ नमः
शिवायश्रीसांबसदाशिवायनमः॥ आसनंसमर्पयामि॥ स्त्रीशूद्रश्चेत्॥ ॐ नमः शिवायेतिपंचाक्षरीस्थानेश्रीशिवायनम
इतिनमोतमंत्रेणपूजयेत्॥ ॐ भवेभवेनातिभवेभवस्यमां ॐ नमः शिवायश्रीसांबसदाशिवायनमः पाद्यंसमर्पयामि॥ ॐ
भवोद्भवायनमः॥ ॐ नमः शिवायश्रीसांबस० अर्घ्ये० ॐ वामदेवायनमः॥ ॐ नमः शिवायश्री० आचमनीयं ॐ ज्येष्ठायनमः
ॐ नमः शिवायश्रीसांबस० स्नानं०॥ ततोमूलमंत्रेणआप्यायस्वेत्यादिभिश्चपंचामृतैः संस्नाप्य॥ आपोहिष्ठेनितिस्मिः शू-
द्धोदकेनप्रक्षाल्यैकादशावृत्यैकावृत्यावारुद्रेणपुरुषसूक्तेनचचंदनकुंकुमकर्पूरवासितजलेनाभिषेकंकृत्वा॥ ॐ नमः शिवायेति
स्नानांते आचमनंदत्वासाक्षतजलेनतर्पणंकार्यं ॐ भवंदेवंतर्पे॥ ॐ शिवंदेवंतपयामि॥ ॐ ईशानंदेवंतर्पे॥ ॐ पशुपतिदेवंतर्पे॥
उग्रंदेवंतर्पे० रुद्रंदेवंतर्पे० श्रीमंदेवंतर्पे० महान्तंदेवंतर्पे० भवस्यदेवस्यपत्नींतर्पे॥ शर्वस्यदेवस्यपत्नीं०॥ इशानस्यदेवस्यपत्नीं० पशुप

नैर्देवस्यपत्नीं० उग्रस्यदेवस्यपत्नीं० रुद्रस्यदेवस्यपत्नीं० श्रीमस्यदेवस्यपत्नीं० महात्तोदेवस्यपत्नीं० ॥ ॐ ज्येष्ठाय० ॐ नमः शिवाय
 श्रीसांब० वरुत्रं० मूलेनाचमनं० ॐ रुद्रायनमः ॐ नमः शिवायश्रीसांबाय० यज्ञोपवीतं० मूलेनाचमनं ॥ ॐ कालायनमः ॐ नमः
 शिवायश्रीसां० चंदनं० ॐ कलविकरणायनमः ॐ नमः शिवायश्रीसांब० अक्षतान् ॥ ॐ बलविकरणाय० ॐ नमः शि० श्रीसां०
 पुष्पाणि ॥ सहस्रमष्टोत्तरशतं वा सहस्रादिनामभिर्मूलमंत्रेण वा बिल्वपत्राणि दद्यात् ॥ ॐ बलायनः ॐ नमः शिवायश्रीसां० धूपं
 ॐ बलप्रमथनाय ॐ नमः शिवायश्रीसां० दीपं० ॐ सर्वभूतदमनाय नमः ॐ नमः शिवायश्रीसां० नैवेद्यं० मूलेनाचमनं फलं च० ॐ
 मनान्मनाय नमः ॐ नमः शिवायश्रीसांब० तांबूलं० मूलेन वैदिके मंत्रेश्च नीराजनं ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्मा
 धिपतिर्ब्रह्मणाधिपतिर्ब्रह्माशिवो मे अस्तु सदा शिवाम् ॥ ॐ नमः शिवायश्रीसां० मंत्रपुष्पां ॥ शिवायदेवाय नमः शिवायदेवाय त्याद्यष्टौ
 भवस्यदेवस्यपत्न्यै इत्याद्यष्टौ नमस्कारान् कृत्वा ॥ शिवाय नमः ॥ रुद्राय० पशुपतये० नीलकंठाय० महेश्वराय० हरिकेशाय० विरू
 पाक्षाय नमः ॥ पिनाकिने० त्रिपुरांतकाय० शंभवे० शूलिनेन० महादेवाय० इति द्वादशनामभिर्द्वादशपुष्पाजलीन्दत्यामूलेन प्रदक्षि
 णानमस्कारान्कृत्वा मूलमंत्रमष्टोत्तरशतं जप्त्याक्षमापयित्वा नैनपूजनेन श्रीसांबसदाशिवः प्रीयतामिति निवेदयेत् ॥ अथ च
 तुष्टुयामेषु पूजाचतुष्टये विशेषः ॥ तत्र प्रथमयाममूलमंत्रांते श्रीशिवायासनं समर्पयामीति शिवनाम्ना सर्वौपचारसमर्पणं ॥

द्वितीययामेशिवरात्रौ द्वितीययामपूजां करिष्ये इति संकल्प्य ॥ श्रीशंकरायासनं ॥ समर्पयामीति शंकरनाम्ना ॥ ततो महा निशि पूजां
करिष्ये इति संकल्प्य पूर्ववत्पूजा ॥ ततस्तृतीययामपूजां करिष्ये इत्युक्त्वा श्रीमहेश्वरायासनमित्यादि महेश्वरनाम्ना ॥ एवमेव चतु
र्थयामेश्रीरुद्रायतिरुद्रनाम्ना ॥ प्रतियामते लनाभ्यंगपंचामृतांघ्र्योदकशहोदकगंधोदकाभिषेकाः कार्याः यज्ञोपवीतांतेगोरोचनक
स्तूरीकुंकुमकपूरगुरुचंदनमिश्रितानुलेपेन लिंगं लेपयेत् ॥ पंचविंशतिपलमितः सर्वो नुलेप इत्यनुलेपपरिमाणं यथाशक्ति वा ॥ ध
तूरकरवीरकुसुमैर्विल्वपत्रैश्च पूजनमिति प्रशस्तं ॥ पुष्याभावेशालितंडुलगंधूमयैः पूजा ॥ नैवेद्योत्तरं तांबूलसुखवासाम्बुक्तौ ॥
नागवल्लीदलक्रमुकफलशक्त्यादिचूर्णैस्त्रयं तांबूलसंज्ञं ॥ एतदेव नारीकरकपूरैलाकंकलैः सहितं सुखवाससंज्ञं एतेषामन्य
तमद्रव्यालाभेतत्तद्रव्यं स्मरेद्बुधः ॥ सर्वपूजांते प्रार्थना ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यत्कृतं तु मया शिव ॥ तत्सर्वं परमेशानमया तुभ्यं स
मर्पितमिति ॥ शिवरात्रिब्रतं देवपूजा जपपरायणः ॥ करोमि विधिं वदन्तं गृहाणार्थं नमोस्तु ते इत्यर्थः ॥ एवंपामचतुष्टयैर्घ्यभेदः कौस्तु
भे ॥ ततः प्रभातरत्नात्वापुनः शिवसंपूज्य पूर्वोक्तद्वादशनामभिर्द्वादशब्राह्मणानशक्तावेकवासंपूज्यतिलपक्वान्नपूणानद्वादशकुंभा
नेकं वादत्वा व्रतमर्पयेत् ॥ यन्मया धरुतं पुण्यं तद्द्रव्यं निवेदितं ॥ त्वत्प्रसादान्महादेव व्रतमद्य समर्पितं ॥ प्रसन्नो भव मे श्रीमन्म
इतिः प्रतिपाद्यतां ॥ त्वदालोकनमात्रेण पवित्रोऽस्मि न संशय इति ॥ ततो ब्राह्मणान्भोजयित्वा पूर्वनिर्णयित्वा काले स्वजनैः सह पा

रणंकुर्यात् ॥ तत्रमंत्रः संसारकेशदंघ्यस्थवतेनानेनशंकर ॥ प्रसीदस्सुखोनाथज्ञानदृष्टिप्रदोभवेति ॥ ॥ इतिशिवरात्रीव्रतविधिः ॥
 ॥ अथमृन्मयलिंगेशिवपूजाचिकीर्षायांतद्विधिः ॥ ॥ ॐ हरायनम इतिमृद्माहृत्यशोधितायांतस्यांजलप्रक्षेपेणसं-
 पीडयतेनपिंडेन ॐ महेश्वरायनम इतिलिंगंकुर्यात् ॥ तच्चलिंगमशीतिगुंजात्मककर्षादधिकपरिमाणंगुंष्टमात्रंततोधिकंवाकस्य
 नन्यूनं ॥ मृन्मयलिंगेपचसूत्रसंपादनाभावेपिनदोषः ॥ अतएव ॥ समकृत्वस्तुलारूढवृद्धिमेतिनहीयते ॥ बाणलिंगमितिप्रोक्तं
 शोधनार्थमुच्यते ॥ इत्कृत्कलक्षणाद्बाणलिंगादतिदुर्लभाद्दुःसंपाद्यपंचसूत्रसंपादनात्कवर्णादिलिंगाच्चमृन्मयलिंगंश्रेष्ठं
 पारंपारदृष्ट्येष्टं पार्थिवंतुकलौषुगदतिवच्चनाच्च ॥ ततः शूलपाणयेन शिवइहप्रतिष्ठितोभवेतिसबिल्वपत्रेपूजापीठेप्रतिष्ठाप्यध्यायेन्नित्यंम
 हेशमितिध्यात्वा ॐ पिनाकधृषेनमः ॥ श्रीसांबसदाशिवइहागच्छेहप्रतिष्ठेहसन्निहितोभवेत्यावाहयेत् ॥ इहद्विजानांसर्वत्र
 मूलमंत्रोपिज्ञेयः ॥ ततः ॐ नमःशिवायेतिमूलमंत्रेणपाद्यमध्येमात्रमनंदत्वापशत्पतयेनम इतिमूलेनचस्नानं वस्त्रमुपवीतंग
 धपुष्पंधूपदीपनैवेद्यंफलतांबूलनीराजनमंत्रपुष्पांजलीन्दत्वाशर्वायक्षितिमूर्तयेनम इतिप्राच्यांपूजयेत् ॥ भवायजलमूर्तयेन
 म इतीशान्यांरुद्राग्निमूर्तयेनम इत्यदीच्यांउग्रायवायुमूर्तयेनम इतिवायव्यां ॥ भीमायाकाशमूर्तयेनम इतिप्रतीच्यां ॥ पशत्पतये
 यजमानमूर्तयेनम इतिनैर्ऋत्यां ॥ महादेवायसोममूर्तयेनम इतिदक्षिणस्यां ॥ इशानायसूर्यमूर्तयेनम इत्याग्नेय्यां ॥ ततस्तत्त्वान

मस्कृत्य महादेवाय नम इति विसर्जयेदिति संक्षेपः ॥ विस्तारस्तु पुरुषार्थचिंतामणौ ज्ञेयः ॥ शिवरात्रिश्चेत्पूर्वोक्तपूजाविधिः पार्थिवलिं-
गोपिकार्यः ॥ पार्थिवलिंगोद्यापनविधिस्तु कौस्तुभमादौ ज्ञेयः ॥ लिंगविशेषेण फलविशेषः ॥ आयुष्यं हीरजो लिंगं ॥ मौक्तिके रोगनाशः ॥ वै-
दूर्येशत्रुनाशः ॥ पद्मरागेलक्ष्मीः ॥ पुष्करागजे सुखं ॥ इन्द्रनीलजेयशः ॥ मारकते पुष्टिः ॥ स्फटिके सर्वकामाः ॥ राजतेराज्यं पितृमुक्तिः ॥
हर्मसत्यलोकः ॥ ताम्रपुष्टिरायुश्च ॥ पैत्तले तुष्टिः ॥ कांस्ये कीर्तिः ॥ लोहजेशत्रुनाशः ॥ सीसजे आयुष्यं ॥ मतांतरे ॥ सौवर्णे ब्रह्म स्वप-
रिहारः स्थिरलक्ष्मीश्च ॥ एवं गंधमये सौभाग्यं ॥ हस्तिदंतजे सेनापत्यं ॥ व्रीह्यादिधान्यपिष्टजे पुष्टि सुखरोगनाशादि ॥ माषजे स्त्रीः
॥ नाबनीते सुखम् ॥ गोमयजे रोगनाशः ॥ गौडेन्मादि ॥ वंशांकुरजे वंशवृद्धिरित्यन्यत्र विस्तरः ॥ एवं लिंगसंख्याविशेषास्तु फलविशेषः
कौस्तुभे ॥ शिवनिर्माल्यग्रहणाग्रहणाविचारस्तृतीयपरिच्छेदे ज्ञेयः ॥ मासशिवरात्रीनिर्णयः प्रथमपरिच्छेदे उक्तः ॥ शिवरात्रीव्रतो
द्यापनं कौस्तुभमादौ ज्ञेयम् ॥ मासशिवरात्रीव्रतोद्यापनमपि कौस्तुभे स्पष्टं ॥ माघमावास्यायामपराणहव्यापिन्यां युगादित्वादिपिंडकं
श्राद्धकार्यं ॥ तच्च दशश्राद्धेन सह तंत्रं कार्यं ॥ माघमावास्यायां शततारकायोगे परमः पुण्यकालस्तत्र श्राद्धात्परमापितृवृत्तिः ॥ धनिष्ठा
योगे तु तिलान्नेन श्राद्धं कार्यं ॥ तेन वर्षायुतकालं पितृवृत्तिः ॥ ॥ इति श्रीमदनंतोपाभाघमासकृत्यनिर्णयोद्देशः समाप्तः ॥ ॥
अथ फाल्गुनमासः ॥ ॥ मीनसंक्रांतौ पराः षोडशनाड्यः पुण्याः ॥ रात्रौ तु प्रागुक्तं फाल्गुने गोवीहिवस्त्रदानं गोविंदप्रीतये कार्यं ॥ अ

थफाल्गुनशुक्लप्रतिपदमारभ्यद्वादशदिनपर्यंतंपयोव्रतंश्रीभागवतेउक्तं॥ तत्प्रयोगोमूलानुसारेणोक्तः॥ फाल्गुनीमौर्णमासामन्वा-
 दिः॥ सापौर्वाण्हकीइयमेवहोलिका॥ साप्रदोषव्यापिनीभद्रारहिताग्रात्या॥ दिनद्वयेप्रदोषव्याप्तौपरदिनेप्रदोषेकदेशव्याप्तौवाप-
 रैव॥ पूर्वदिनेभद्रादोषान्॥ परदिनेप्रदोषस्पर्शाभावेपूर्वदिनेप्रदोषेभद्रासत्वेयदिपूर्णिमापरदिनेसाधेत्रियामाततोधिकवातत्पर-
 दिनेचप्रतिपहृद्दिगामिनीतदापरदिनेप्रतिपदिप्रदोषव्यापिन्यांहोलिका॥ उक्तविषयेयदिप्रतिपदोहासस्तदापूर्वदिनेभद्रापुच्छेवा-
 भद्रामुखमात्रं त्यक्त्वाभद्रायामेवहोलिकादीपनं॥ परदिनेप्रदोषस्पर्शाभावेपूर्वदिनेयदिनिशीयात्प्राक्भद्रासमामिस्तदाभद्राव-
 सानोचरमेवहोलिकादीपनं॥ निशीथोत्तरंभद्रासमामोभद्रामुखं त्यक्त्वाभद्रायामेवप्रदोषेभद्रामुखव्याप्तेभद्रोत्तरं प्रदोषोत्तरं वा॥ दि-
 नद्वयेपूर्णिमायाः प्रदोषस्पर्शाभावेपूर्वदिनएवभद्रापुच्छेतदलाभेभद्रायामेवप्रदोषोत्तरमेवहोलिका॥ रात्रौपूर्वाधेभद्रायाग्रात्य-
 त्वाक्तेः॥ नतुपूर्वप्रदोषादौचतुर्दश्यांनवापरत्रसायान्हादौ॥ दिवाहोलिकादीपनंतुसर्वग्रंथविरुद्धं॥ इदंहोलिकापूजनंश्रवणाक-
 र्मादिवद्भुक्तापिकुर्वन्ति॥ युक्तंचैतत्॥ केचिद्धोलिकापूजनं कृत्वाभोजनस्यपूजनस्यवाननियमेनशास्त्रविहितकाल-
 लाभः॥ इदंचंद्रग्रहणसत्वेवेधमध्येपिकार्यं॥ ग्रस्तोदयेपरदिनेप्रदोषेपूर्णिमासत्वेग्रहणमध्यएवकार्यं॥ अन्यथापूर्वदिनेभद्रा-
 मुखपुच्छलक्षणं॥ पूर्णिमायांभद्रायास्त्वृतीयपादांतेघटित्रयंपुच्छं॥ चतुर्थपादाद्यघटीपंचकंमुखं॥ तथाचमध्यममानेनष-

षष्टिघटीमितायां पूर्णिमायां पूर्णिमा प्रवृत्तत्तरं सार्धे कोनविंशतिघटिकोत्तरं घटीत्रयं पुच्छं ॥ सार्धे द्वाविंशतिघटिकोत्तरं घटीपंचकं मु-
खं ॥ तिथेश्चतुःषष्टिघटीमितले पूर्णिमाया एकविंशतिघटिकोत्तरं पुच्छं ॥ चतुर्विंशतिघटिकोत्तरं मुखं एवं तिथे माना तरेषूत्थ्या ॥ पू-
जाविधिः ॥ देशकालो संकीर्त्य सकुटुंबस्य मम दुंदाराक्षसी प्रीत्यर्थं तत्पीडापरिहारार्थं होलिकापूजनमहं करिष्ये इति संकल्प्य शकानां
काष्ठानां गोमयपिंडानां च राशिं कृत्वा वह्निना प्रदीप्य तत्र ॥ अस्माभिर्मयसंत्रस्तैः कृतात्वं होलिकेयतः ॥ अतस्त्वां पूजियिष्यामि भूत-
भूतिप्रदा भवेति पूजामंत्रेण श्री होलिकायै नमो होलिकामावाहयामीत्यावाह्य होलिकायै नम इति मंत्रेणासनपाद्यादिषोडशोपचा-
रान्दत्त्वा ॥ प्रार्थनामंत्रः ॥ वंदितासि सुरेंद्रेण ब्रह्मणा शंकरेण च ॥ अतस्त्वं याहिनो देवि भूते भूतिप्रदा भवेति प्रार्थयेत् ॥ तमग्निं त्रिः-
परिक्रम्य गायंतु च हसंतु च ॥ जल्पंतु स्वेच्छया लोकानिः शंकायस्य यन्मतं ॥ ज्योतिर्निबंधे ॥ पंचमी प्रमुखास्तास्तु तिथयो न तपुण्यदा-
 ॥ दशम्यः शोभनास्तासु काष्ठस्तेयं विधीयते ॥ चंडालसूतिकागेहाच्छिशुहारितवह्निना ॥ प्राप्तायां पूर्णिमायां तु कुर्यात्तत्काष्ठदीप-
नं ॥ ग्रामाद्बहिश्च मध्ये वा तूर्यनादसमन्वितः ॥ स्नात्वा राजा शश्वत्त्वा स्वस्तिवाचनतत्परः ॥ दत्त्वादानानि भूराणि दीपयेद्दोलिकाधि-
तिं ॥ ततोभ्युक्ष्य चितीं सर्वासाज्येन पथसासुधीः ॥ नारिकेरानि देयानि वीजपूरफलानि च ॥ गीतवाद्यैस्तथानृत्यैरात्रिः सानीयते जनैः
 ॥ तमग्निं त्रिः परिक्रम्य शब्दैर्लिंगमगांकितैः ॥ तेन शब्देन सा पापाराक्षसी तृप्तिमाप्नुयात् ॥ एवरात्रौ होलिकां त्सवं कृत्वा प्रातः प्र

तिपदियः श्रुपचं स्पृष्ट्यास्मानं कुर्यात् ॥ नतस्य दुकृतं किं विना धयो व्याधयोपि च ॥ कृत्वा चावश्यकार्याणि संतर्प्य पितृदेवताः ॥ वंदयेत्योल्लि
 काभूतिं सर्वदुष्टोपशांतये ॥ वंदने मंत्रः ॥ वंदितासि सररेद्रेण ब्रह्मणा शंकरेण च ॥ अतस्त्वं पाहिनो देवि भूते भूतिप्रदा भवेति ॥ होलि
 कादिनं करि संज्ञकं तदुत्तरदिनं च शभेवर्ज्यं ॥ होलिकाग्रहणभावुकाय न प्रेतदाह दिवसोत्रपंचमः ॥ तत्परंच करि संज्ञकं दिनं वज्रि
 तं सकलकर्मसमूहमित्युक्तेः ॥ ग्रहणाय न प्रेतदाहेषु निशीथविभागेन पूर्वदिनकरिदिनयोर्निर्णयो ज्ञेयः ॥ नरो दोलागतं दृष्ट्या गो
 विंदं पुरुषोत्तमं ॥ फाल्गुन्यासं यनौ भूत्वा गोविंदस्य पुरं वजेत् ॥ फाल्गुनरुष्णा प्रतिपदी वसंतारं भोत्सवः ॥ साचौ दधिकी ग्रात्या ॥ दि
 नद्वयसत्त्वे पूर्वा ॥ अत्र तैलाभ्यंग उक्तः ॥ अत्र प्रतिपदि चूतपुष्पप्राशनमुक्तं ॥ तत्सकारः ॥ गोमयोपलिप्ते गृहां गणेशं कुवस्त्रासन
 उपविष्टः प्राङ्मुखः सुवासिन्या कृतचंदनतिलकनीराजनः सचंदनमात्रकुसुमं प्राश्नीयात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ चूतमग्रं वसंतस्य माकं
 दकुसुमंतव ॥ सचंदनं पिबाम्यद्य सर्वकामार्थसिद्धये ॥ इति ॥ रुष्णा द्वितीयायां देशग्रामाधिपतिर्वितने वितानादिशोभिते देशे रम्या
 सने उपविश्य पौरजानपदान् लोकान् सिंदुरादिक्षौद्रैश्चंदनादिभिः ॥ परुवासैश्च विकीर्यतेभ्यस्तांबूलादिदत्त्वा नृत्यगीतविनोदैर्महो
 त्सवं कुर्यात् ॥ इदानीं प्राकृतजनास्तु रुष्णापंचमीपर्यंतमेतस्मत्सवं कुर्वन्ति ॥ इति होलिकोत्सवः ॥ फाल्गुनामावास्यामन्वादिः सा
 पराह्व्यापिनी ग्रात्या ॥ ॥ इति श्रीमदनंतोपाध्यायसनुकाशिनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे फाल्गुनमासकृत्यनिर्णयो

देशः समाप्तः ॥ ॥ अथपरिच्छेदहृयशेषारव्यं प्रकीर्णप्रकरणमुच्यते ॥ द्वादशस्यपिमासेषुश्राद्धेव्यतीपातादियोगस्यप्रणया
 दिनक्षत्रस्यचापराह्व्यास्यादर्शवनिर्णयोद्देशः ॥ उपवासादौ प्रचुराचाराभावान्नोक्तः ॥ ॥ अथचांद्रसंवत्सरभेदाः ॥ प्रभवो
 विभवः शक्रः प्रमोदोथप्रजापतिः ॥ अंगिराश्रीमुखाम्बावायुवाधातातथैवच ॥ १ ॥ ईश्वरोबहुधान्यश्चप्रमाथीविक्रमोवृषः ॥
 चित्रभानुसुभानुश्चतारणापार्थिवोव्ययः ॥ २ ॥ सर्वजित्सर्वधारीचविरोधीविकृतिःस्वरः ॥ नन्दनोविजयश्चैवजयोमन्मथदुर्मुरवो ॥ ३
 ॥ हेमलंबीविलंबीचविकारीशार्वरीप्लवः ॥ शक्रच्छोभक्रोधीविश्वावसुपराभवो ॥ ४ ॥ पुवंगः किलकः सौम्यः साधारणविरो
 धकृत् ॥ परिधावीप्रमादीचआनंदोराक्षसोनलः ॥ ५ ॥ पिंगलः कालयुक्तश्चसिद्धार्थीरौद्रदुर्मती ॥ दुंदुभीरुधिरोद्गारीरक्ताक्षी
 क्रोधनः क्षयइति ॥ ६ ॥ रवेः राशिसंक्रमवत्क्षत्रसंक्रमेपिषोडशनाड्यः पूर्वत्रपरत्रचपुण्यकालः ॥ ॥ अथचंद्रादीनांसंक्रांतौ
 पुण्यकालः ॥ चंद्रस्यसंक्रांतौ प्राक्परत्रचत्रयोदशपलाधिकाएकाघटीपुण्यकालः ॥ मौमस्यैकपलाधिकाश्चतस्रोनाड्यः बुध
 स्यचतुर्दशपलाधिकास्तिस्त्रः ॥ गुरोः सप्तत्रिंशत्पलाधिकाश्चतस्रः ॥ शक्रस्यैकपलाधिकाश्चतस्रः ॥ शनेः सप्तपलाधिकाः षोडश
 ॥ एताः सर्वाः प्राक्परत्रचबोद्धव्याः ॥ रात्रौग्रहांतराणांसंक्रमेरात्राचेवपुण्यकालः ॥ सूर्यसंक्रातिवद्विवापुण्यत्वविधायकाभावा
 त् ॥ चंद्रादिसंक्रातिषुस्नानं काम्यं न तु नित्यं ॥ आदित्यादिसूचितपीडानिरासार्थं स्नानानि ॥ मंजिष्ठागजमदकुंकुमरक्तचंदना

निजलपूर्णेतांम्रपात्रेप्रक्षिप्यस्नानंसूर्यपीडाहरं॥ उशीरशिरीषकुंकुमरक्तचंदनयुतशंखतोयेनस्नानंचंद्रदोषहरं॥ खादिरदेव
 दारुनिलामलकयुतरौष्यपात्रेजलेनस्नानंभौमे॥ ॥ गजमदयुतसंगमजलेनमृत्पात्रस्थेनस्नानंबुधे॥ औदुंबरबिल्ववटामल
 कानांफलेद्युतसौवर्णपात्रजलेनस्नानंगुरो॥ गोरोचनगजमदशतपुष्पाशतावरीयुतराजतपात्रजलेनस्नानंशक्त्रे॥ तिलमापत्रि
 यंगुगंधपुष्पयुतलोहपात्रस्थजलेनस्नानंशनौ॥ गुग्गुलुहिंगुहरितालमनःशिलायुतमहिषशृंगपात्रजलेनस्नानंराहो॥ वराहो-
 त्वातपर्वताग्रमृच्छागक्षीरयुतरखड्गपात्रजलेनस्नानंकेतो॥ ॥ अथग्रहप्रीत्यर्थदानानि॥ माणिक्यगोधूमधेनुरक्तवस्त्रगुडहे
 मतांश्ररक्तचंदनकमलानिरवेःप्रीत्यर्थदेयानि॥ वंशपात्रस्थतंडुलकर्पूरमौक्तिकश्वेतवस्त्रघृतपूर्णकुंभघृषभाश्वंद्रस्य॥ प्रावालगो-
 धूममसूरिकारक्तघृषभागुडसुवर्णरक्तवस्त्रताम्राणिभौमस्य॥ नीलवस्त्रसुवर्णकांस्यमुद्गगारुत्मदासीहस्तिदंतपुष्पाणिबुधस्य
 ॥ पुष्परागमणिहरिद्राशकंराश्वपीतधान्यपीतवस्त्रलवणसुवर्णानिस्तरगुरोः॥ चित्रवस्त्रश्वेताश्वधेनुवज्रमणिसुवर्णरजतगंध
 तंडुलाःशक्रस्य॥ इंद्रनीलमाषतैलतिलकुलित्यमहिषीलोहकृष्णाधेनवःशनेः॥ गोमेदाश्वनीलवस्त्रकबलंतैलतिललोहानिराहो
 ॥ वैद्युतैलतिलकंबलकस्तरीच्छागवस्त्राणिकेतोदानानि॥ शनिपीडापरिहारार्थंशनिवारतैलाभ्यंगस्तैलदानंच॥ ॥ अथशनि-
 वनम् ॥ ॥ लोहमयंशानितैलकुंभेलोहेमृन्मयेवानिक्षिप्यकृष्णावस्त्राभ्यांकंबलेनवायुतंरुषोःगंधपुष्पैश्चरुसरान्नैस्तिलोदनैः

पूजयित्वा कृष्णाय द्विजाय तदभावेन्यस्मै सशनिर्देयः ॥ तत्र शन्नो देवीरिति मंत्रः ॥ ॥ श्रुद्रादेस्तु ॥ यः पुनर्ष्वश्वराज्याय नलाय परितोषितः ॥ स्व-
भेददौ निजं राज्यं समे सौरिः प्रसीदतु ॥ नमो केषुत्राय शनैश्चराय नीहारवर्णां जनमेचकाय ॥ श्रुत्वारहस्यं भवकामदस्त्वं फलप्रदो मे भवसूयं पु-
त्रेत्यादयः ॥ एवं तं प्रति शनिवारं संवत्सरं कार्यम् ॥ कोणस्थः पिंगलो बभ्रुः कृष्णो रौद्रो तकोयमः ॥ सौरिः शनैश्चरो मंदः पिपलादेन संस्कृत-
इति ॥ दशनामानि वानित्यं पठनीयानि ॥ अथ शनिस्तोत्रं ॥ पिपलाद उवाच ॥ नमस्ते कोणसंस्थाय पिंगलाय नमोस्तुते ॥ नमस्ते बभ्रु रूपाय कृ-
ष्णाय च नमोस्तुते ॥ नमस्ते रौद्रदेहाय नमस्ते चांतकाय च ॥ नमस्ते यमसंज्ञाय नमस्ते सौरये विभो ॥ नमस्ते मंदसंज्ञाय शनैश्चर नमोस्तुते ॥ प्रसादं कुरु
देवेशादीनस्य प्रणतस्य च ॥ अनेन स्तोत्रेण प्रत्यहं प्रातः शनिस्तवने सार्द्धं सप्तवार्षिकं शनिपीडनाशः ॥ रविवारे सूर्यपूजोपवाससूर्यमंत्रजपैः सर्वरोगनाशः ॥
हां ह्रीं सः सूर्यायेति षडक्षरमंत्रः ॥ इति प्रकीर्णनिर्णयः ॥ उक्त आद्यपरिच्छेदे सामान्यं विनिर्णयः द्वितीये स्मिन्परिच्छेदे विशेषेण विनिर्णयः ॥ १॥ मीमांसा
धर्मशास्त्रज्ञाः स्र्धियो न लसानराः ॥ कृतकार्याः प्राडुः निबन्धैस्तदर्थेनायमुद्यमः २ ये पुनर्मंदमतयोलसा अज्ञाश्च निर्णयं ॥ धर्मवेदितुमिच्छंति रचितस्तद्
पेक्षया ३ निबन्धोयं धर्मसिंधुसारनामा सुबोधनः ॥ असुनाप्रीयतां श्रीमद्विद्वु लोभक्तवत्सलः ॥ सर्वत्र मूलवचनानीह ज्ञेयानितद्विचारश्च ॥ कौस्तुभनिर्ण-
यसिंधुश्रीमाधवकृतनिबन्धेषु ॥ ५ ॥ प्रेम्णा सद्भिर्ग्रंथः सेव्यः शब्दार्थतः सदोषोपि ॥ संशोध्य वापि हरिणा सुदामसुनिसतृषपृथुकुमुष्टिरिव ॥ ६ ॥ इति श्रीम-
त्काश्युपाध्यायसूरिसूनुयज्ञेश्वरोपाध्यायानुजानंतोपाध्यायसूरिसूतकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे प्रकीर्णनिर्णयोद्देशः समाप्तः ॥ ॥ ॥

इतिश्रीकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्माधिसारेद्वितीयपरिच्छेदःसमाप्तिमगमत् ॥ ७५ ॥ ॥

अथधर्माधिसारेतृतीयपरिच्छेदपूर्वार्द्धप्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीपादुरंगमकलंककलानिधानकांताननंयदबुधानमनंमुधान ॥ श्रीवत्सकोस्तुभरमोल्लसितोरसंतंबंदे
 पदाब्जभृतनंददुदारसंतम् ॥ १ ॥ भीमाप्रियंस्ककरुणार्णवमाशक्तोषंदीनेष्टपोषमघसंहतिसिंधुशोषम् ॥ श्रीरुक्मिणीमतिमखं-
 पुरुषंपरतंबंदेदुरंतचरितंहृदिसंचरतम् ॥ २ ॥ वंदेप्रतिघंतमघानिशंकरंघत्तांसमेसूर्ध्निदिवानिशंकरं ॥ शिवांचविघ्नेशमथोपि
 तामहंसरस्वतीमाशक्तभजेपितामहं ॥ ३ ॥ श्रीलक्ष्मीगरुडंसहस्रशिरसंप्रद्यन्ममीशंकेपिंश्रीसूर्यविधुभौमविद्गुरुकविच्छायास्त
 तान्ब्रह्ममुखं ॥ इंद्राद्यान्विबुधान्गुरुंश्वजननींतातंत्वन्ताभिधेनत्वार्थान्वितनोमिमाधवसुरवान्धर्माब्धिसारंमितं ॥ ४ ॥ दृष्ट्वापू-
 र्वनिबंधान्प्राच्यांश्चनवांश्चतेषुसिद्धार्थान् ॥ प्रायेणमूलवचनान्कश्चिद्व्यत्यलिरवामिबालवोधाय ॥ ५ ॥ उक्त्वाधर्माब्धिसारेस्मि-
 न्निणयंकालगोचरं ॥ परिच्छेदेप्रथमजेद्वितीयेचयथाक्रमं ॥ ६ ॥ अथगर्भाधानादिसंस्कारान्धर्मान्गृह्यादिसमतान् ॥ वक्ष्येसं-
 क्षेपतःसंतोऽनुगृणहंतुदयालवः ॥ ७ ॥ काशीनाथाभिधेनात्रानंतोपाध्यायसूनुना ॥ निर्णीयतेयदेतत्तुशोधनीयंमनीषिभिः
 ॥ ८ ॥ तत्रादौगर्भाधानसंस्कारउच्यते ॥ अथतदुपयोगितयाप्रथमरजोदर्शनेदुष्टमासादिनिर्णीयते ॥ तत्रचैत्रज्येष्ठाषाढ
 भाद्रपदकार्तिकपौषमासादयोदुष्टाः ॥ प्रतिपद्विक्लाष्टमीवष्ठीद्वादशीपंचदशयोनिष्टफलास्तिथयः ॥ तथारविभौममंदवारेषुभ
 रणीकृत्तिकार्द्राश्लेषामघापूर्वात्रयविशाखाज्येष्ठानक्षत्रेषुविष्कंभगंडातिगंडशूलव्याघातवज्रपरिघपूर्वार्धव्यतीपातवैधृ-

तियोगेषु विष्ट्यां ग्रहणे रात्रिसंध्यापराह कालेषु निद्रायां जीर्णरक्तनीलचित्रवस्त्रेषु नश्वे परगृहे परग्रामेषु अल्पाधिकनीला
दिरक्तलेचानिष्टफलम् ॥ समार्जनीकाष्ठतृणाग्निशूर्पाहस्तेदधाना कुलटास्यात् ॥ वस्त्रविषमारक्तविदवः पुत्रफलाः समाः क
न्याफलाः ॥ अथप्रथमर्तो अक्षतेरासनं कृत्वा तत्रतामुपवेशय ॥ पतिपुत्रवत्यः स्त्रियो हरिद्राकुंकुमगंधपुष्पस्त्रकृतांबूलादित
स्येदत्वादीपैर्नीराज्यसदीपालं कृते गृहे तां वासयेयुः ॥ सूवासिनीभ्योगंधादिकं लवणमुद्गादिचंद्रघात् ॥ अथ सर्वतु साधारण
नियमाः ॥ त्रिरात्रं अस्पृश्याभूत्वा अभ्यंगांजनस्नानदिवास्नापाग्निस्पृशदत्तधावनमासाशिनसूयोद्यवलाकाचभूमौ रवाकरणं
चवर्जयेदधः शयीत अंजलिनाताम्रलोहपात्रेण वा जलनपिबेत् ॥ यारत्नपात्रेण पिबेत् तस्याः खर्वः पुत्रः ॥ नखनिर्कृतने कुन
खीपुत्रः ॥ पर्णेन पात्रे उन्मत्त इति ॥ ॥ द्वितीयादिषु ऋतुषु प्रवासगंधमाल्यादिधारणतांबूलगौरसभक्षणपीठाद्यारोहणं वर्जयेत् ॥
मृन्मये आयसे भूमौ वा भंजीता रजस्वलायानैमित्तिक ॥ ग्रहणादिनिमित्तकस्नानप्राप्तौ नोदेकमज्जनरूपस्नानं कितु पात्रांतरितज
लेन स्नात्वा ॥ न वस्त्रपीडनं कुर्यान्नान्यद्वासश्च धारयेत् ॥ एवमृताशौचादिनिमित्तकस्नानप्राप्तावपि ॥ स्वगोत्रयोर्निसंबन्धिन्योर्वा
ब्राह्मणयोः रजस्वलयोः परस्परं स्पर्शोत्करीत्या तदैव स्नानमात्रेण शुद्धिः ॥ बुद्ध्यास्पर्शो एकरात्रं पवासः ॥ गोत्रादिसंबन्धाभावे अ
बुद्ध्यास्पर्शो तस्मिन् दिने स्नात्वा न भंजीत ॥ मत्यास्पर्शो तु आशुद्धे न भंजीत ॥ भोजने तु शक्यं नंतरं तावद्दिनसंख्योपवसेत् ॥ उ

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीपादुरंगमकलंककलानिधानकांताननंयदबुधानमनंभुधान ॥ श्रीवत्सकोस्तुभरमोल्लसितोरसंतंबे
पदाङ्गभृतनंददुदारसंतम् ॥ १ ॥ भीमाप्रियंस्ककरुणार्णवमाशक्तोषंदीनेष्टपोषमघसंहतिसिंधुशोषम् ॥ श्रीरुक्मिणीमतिमखं-
पुरुषंपरतंवदेदुरंतचरितंहृदिसंचरतम् ॥ २ ॥ वंदेप्रतिघ्नंतमघानिशंकरं यत्तांसमेसूक्ष्मिदिवानिशंकरं ॥ शिवांचविघ्नेशमथोपि
तामहंसरस्वतीमाशक्तभजेपितामहं ॥ ३ ॥ श्रीलक्ष्मीगरुडंसहस्वशिरसंप्रद्यन्ममीशंकरं श्रीसूर्यविधुभौमविद्भुरुकविच्छायास्त
तान्धणमुखं ॥ इंद्राद्यान्विबुधान्गुरुंश्वजननींतातंत्वनंताभिधंनत्वार्थान्वितनोमिमाधवसुरवान्धर्माब्धिसारंमितं ॥ ४ ॥ दृष्ट्वापू-
र्वनिबंधान्प्राच्यांश्चनवांश्चतेषुसिद्धार्थिन् ॥ प्रायेणमूलवचनान्कश्चिद्व्यलिरवामिबालवोधाय ॥ ५ ॥ उक्त्वाधर्माब्धिसारेस्मि-
न्निणयं कालगोचरं ॥ परिच्छेदप्रथमजेद्वितीयेचयथाक्रमं ॥ ६ ॥ अथगर्भाधानादिसंस्कारान्धर्मान्गृह्यादिसमताम् ॥ वक्ष्येसं-
क्षेपतः संतोऽनुगृह्यं बुदयालवः ॥ ७ ॥ काशीनाथाभिधेनात्रानंतोपाध्यायसूनुना ॥ निर्णीयतेयदेतत्तुशोधनीयंमनीषिभिः
॥ ८ ॥ तत्रादौगर्भाधानसंस्कारउच्यते ॥ ॥ अथतदुपयोगितयाप्रथमरजोदर्शनेदुष्टमासादिनिर्णीयते ॥ तत्रचैत्रज्येष्ठाषाढ
भाद्रपदकार्तिकपौषमासादयोदुष्टाः ॥ प्रतिपद्रिक्ताष्टमीषष्ठीद्वादशीपंचदशयोनिष्टफलास्तिथयः ॥ तथारविभौममंदवारेषुभ-
रणीकृत्तिकाद्राश्लेषामघापूर्वात्रयविशाखाज्येष्ठानक्षत्रेषुविष्कंभगंडातिगंडशूलव्याघातवज्रपरिघपूर्वार्धव्यतीपातवैधृ-

तियोगेषु विख्यां ग्रहणे रात्रिसंध्यापराह्णकालेषु निद्रायां जीर्णरक्तनीलचित्रवस्त्रेषु नश्वरे परगृहे परग्रामेषु अल्पाधिकनीला
दिरक्तलेचानिष्टफलम् ॥ समार्जनीकाष्ठतृणाग्निशूर्पान्हस्तेदधाना कुलटास्यात् ॥ वस्त्रे विषमारक्तविदवः पुत्रफलाः समाः क
न्याफलाः ॥ अथ प्रथमर्तो अक्षतेरासनं कृत्वा तत्र तासु पवेश्य ॥ पतिपुत्रवत्यः स्त्रियो हरिद्राकुंकुमगंधपुष्पस्त्रकृतांबूलादित
स्येदत्वादीपैर्नीराज्यसदीपालं कृते गृहे तां वासयेयुः ॥ सूवासिनीभ्योगंधादिकं लवणसुद्गादिचंद्रघात् ॥ अथ सर्वतु साधारण
नियमाः ॥ त्रिरात्रं अस्पृश्याभूत्वा अभ्यंगांजनस्नानदिवास्वापाग्निस्पर्शदत्तधावनमासाशनसूर्योद्यवलाकात्रभूमौ रैरवाकरण
चवर्जयेदधः शयीत अंजलिना तास्त्रलोहपात्रेण वा जलं न पिबेत् ॥ यारवर्षपात्रेण पिबति तस्याः खर्वः पुत्रः ॥ नखनिर्कृतने कुन
खीपुत्रः ॥ पर्णेन पात्रे उन्मत्त इति ॥ ॥ द्वितीयादिषु ऋतुषु प्रवासगंधमाल्यादिधारणतांबूलगौरसभक्षणपीठाद्यारोहणं वर्जयेत् ॥
मृन्मये आयसे भूमौ वा भंजीता रजस्वलायां नैमित्तिक ॥ ग्रहणादिनिमित्तकस्नानप्राप्तौ नोदकमज्जनरूपस्नानं कितु पात्रांतरितज
लेन स्नात्वा ॥ न वस्त्रपीडनं कुर्यान्नान्यद्वासश्च धारयेत् ॥ एवमृताशौचादिनिमित्तकस्नानप्राप्तावपि ॥ स्वगोत्रयोर्थानि संबन्धिन्यो वा
ब्राह्मणयोः रजस्वलयोः परस्परं स्पर्शो उक्तेरीत्यातदैवस्नानमात्रेण शुद्धिः ॥ बुद्ध्यास्पर्शो एकरात्रं रूपवासः ॥ गोत्रादिसंबन्धाभावे अ
बुद्ध्यास्पर्शो तस्मिन् दिने स्नात्वा न भंजीत ॥ मत्यास्पर्शो तु आशुद्धे न भंजीत ॥ भोजने तु शुद्धे नंतरं तावद्दिनसंख्ययोपवसेत् ॥ उ

पवासाशक्तौ तु तत्प्रत्याम्नाय ब्राह्मणभोजनादिकुर्यात् ॥ सर्वत्र शक्यं उत्तरं पञ्चगव्याशनं ज्ञेयं ॥ शूद्रो ब्राह्मण्योः रजस्वलयोः स्पर्शोऽशक्तौ
 च्छेदरभोजनम् ॥ शक्यं कृच्छ्रं प्रायश्चित्तं ब्राह्मण्याः ॥ शक्यं स्तुपादकृच्छ्रमात्रं ॥ रजस्वलायाः सूतिकाया वा चांडालस्पर्शोऽशक्तौ च्छेदरभोजन
 अतिकृच्छ्रं च ॥ अमत्यास्पर्शोऽशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ दंडादिपरंपर्याचांडालादिस्पर्शोऽशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ भुंजानायास्पर्शोऽशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ द्विती
 ण भोजनं च ॥ मितक्षरायां तु ॥ पतितां त्यज चांडालैः कामतः स्पर्शोऽशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ शक्यं उत्तरं प्रथमेऽशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ द्विती
 येऽशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ तृतीयेऽशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ अकामतस्तु आशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ एवं ग्रामकुक्कुटसूकरश्ववायसरजकादिस्पर्शोऽशक्तौ च्छेदरभोजन
 त्वायावन्नक्षत्रदर्शनमभोजनम् ॥ भुंजानायाः श्वचांडालादिस्पर्शोऽशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ षडरात्रं गोमूत्रयावकाहारः ॥ ॥
 अशक्तौ सुवर्णदानं विप्रभोजनं वा ॥ उच्छिष्टयोरजस्वलयोः स्पर्शोऽशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ उच्छिष्टचांडालेन स्पर्शोऽशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ उच्छिष्टद्विजस्पर्शो
 रजस्वलायास्त्रहमूर्ध्वोच्छिष्टे अधरोच्छिष्टे त्वेकाहमपवास इत्यक्तं ॥ उच्छिष्टशूद्रस्पर्शोऽशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ पुष्यिण्याः सूतक्याद्यशक्तौ
 च्छेदरभोजनम् ॥ अशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ भोजने तु कृच्छ्रं ॥ पंचनखद्विशफैकशाफपशुस्पर्शोऽशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ रजस्वलायाः
 श्वजंबूकगर्दभदंशोऽशक्तौ च्छेदरभोजनम् ॥ शक्यं पंचरात्रमुपवासः ॥ नाभेरूर्ध्वदंशो दशरात्रं मूर्ध्नि दंशो विंशतिरात्रं ॥ भुंजानारज
 स्वलारजस्वलां पश्यति चेदाशक्तौ च्छेदरभोजनं ॥ चांडालं पश्यति चेदुपवासत्रयमपि ॥ कामतश्चांडालं पश्यति चेत्प्राजापत्यम् ॥ रजस्व

लायाः शवसूतिकाभ्यांस्पर्शोऽशुद्ध्यंते त्रिरात्रमपवासाः ॥ आशुद्धेरभोजनं च भोजने तु कृच्छ्रं ॥ सर्वत्र ब्रह्म कूर्चविधिना पंच गव्या
 शनमक्तमेव ॥ आशौचिभिः स्पर्शोऽस्नानात्प्राग्रजो दर्शने चतुर्थदिनपर्यंतमभोजनं ॥ अशक्तौ तु सद्यः स्नात्वा भोजीत ॥ एवं मरणश्रव
 णे स्नानात्प्राग्रजो दर्शनेऽपि ॥ तथारजोदर्शने उत्तरं बंधमरणश्रवणेऽपि शक्ताया आशुद्धेरभोजनमशक्तायाः सद्यः स्नानेन भोज
 नं ॥ सर्वत्रा स्पर्शस्पर्शोऽशक्तायाः स्नाने कृते भोजनं ॥ शुद्ध्यंते अनशनप्रत्याम्नाय इतिकेचित्पूरजस्वलायाः प्रथमदिननिर्णय
 स्तरात्रेः पूर्वभागद्वये पूर्वदिनं प्रथमं ॥ तृतीयभागे रजोदर्शने उत्तरदिनं प्रथमं ॥ यद्वा अर्धरात्रात्पूर्वं पूर्वदिनं प्रथमम् अर्धरात्राद्
 ध्वं उत्तरदिनं प्रथमं ॥ एवं जननमरणाशौचेऽपि ज्ञेयं ॥ यस्याः प्रायेण मासे रजोदर्शने तस्याः सप्तदशदिनपर्यंतं पुनः रजोदर्शने
 स्नानाच्छुद्धिः ॥ अष्टादशाहे एकरात्रमशक्तित्वम् ॥ एकोनविंशो द्विरात्रं ॥ विंशतिप्रभृतित्रिरात्रं ॥ यस्याः प्रायः पक्षे पक्षे रजोदर्श
 नंतस्याः दशदिनपर्यंतं स्नानाच्छुद्धिः ॥ एकादशाहे रजोदृष्टौ एकाहः ॥ द्वादशो द्विरात्रं ऊर्ध्वं त्रिरात्रं ॥ रोगे णयद्रजः स्त्रीणां म-
 न्वहं प्रतिवर्तते ॥ तत्र नास्पर्शत्वे किंतुरजोनिवृत्तिपर्यंतं पाकदेवपित्र्यकर्मानधिकारमात्रं ॥ रोगजे वर्तमानेऽपि मासजरजोनि
 र्यात्येव तत्र सावधानासती त्रिरात्रमशक्तिर्भवेत् ॥ यत्तु गर्भिण्याः प्राक् प्रसवात् रोगजरजोदर्शने तत्र त्रिदिनमेवाशौचं ॥ प्र-
 सूतिकायाः किंचिद्दूनमासात्पूर्वरजोनिवृत्तौ स्नानमात्रं पूर्णमासे त्रिरात्रं ॥ उच्छिष्टास्त्रीयदिरजस्वला भवति तदा शुद्ध्यंतेऽथ

हमधरोच्छिष्टेलेकाहमुपवासः॥ अविज्ञातरजोदोषायदिगृहेव्यवहारतितदातयास्पृष्टं॥ गोरसमृद्गाडादिकंजलादिकंचनत्याज्यं॥
 सूतकवतज्ञानकालमारभ्यैवदोषावा॥ अशतचिखंतुज्ञानदिनमारभ्यत्रिदिनमितिकेचित्॥ अन्येतुद्वितीयादिदिनेरजसिज्ञातेसूतक
 वच्छेषदिनेरेवशुद्धिरित्याहुः॥ एवंत्रिदिनंस्थित्वाचतुर्थेहनिषष्टिवारंमृत्तिकाशौचनेमलंप्रक्षाल्यदंतधावनपूर्वकंसंगवकालेस्ना-
 यात्सूर्योदयात्प्राक्स्नानंत्वान्यारः॥ चतुर्थेहनिरजोनिवृत्तौभृशश्रूषणादोशहृदिः॥ पंचमेहनिदेवपित्र्यकर्मणिशहृदिः॥ का
 निचिदिनानिरजोयद्यनुवर्ततेतदातन्निवृत्तिपर्यंतदेवपित्र्ययोर्नशहृदिः॥ रोगेणत्वनुवृत्तौप्रागुक्तं॥ केचित्तुचतुर्थेदिवसेदर्शेष्ट्या
 दिश्रौतकर्माणिकर्तव्यानीत्याहुः॥ अपरेतुइतरदिनापेक्षयाचतुर्थेदिनस्येवानुकूलत्वेतत्रैवगर्भाधानंदुष्टरजोदर्शनशांतिश्च
 कर्तव्या॥ महासंकटेश्रीसूक्तहोमपूर्वकाभिषेकोपनयनादिकर्मापिचतुर्थेहनिकर्तव्यमित्याहुः॥ अयंचतुर्थेहन्यधिकारनिर्णयः॥
 सर्वथारजोनिवृत्तावेवज्ञातव्यः॥ यदिज्वरादिभिरातुराचतुर्थेहनिस्नातुमशक्तातदातामन्यानारीनरोवादशवारंस्पृष्ट्वास्नाया-
 दाचमेच्च॥ प्रतिस्नानमातुरस्यवस्त्रमन्यदन्यत्परिधापनीयम्अंतेस्पृष्टानांसर्ववस्त्राणांत्यागआर्द्रवस्त्रादिव्यवधानेनशहृद
 वस्त्रग्रहणांतेब्राह्मणभोजनात्पुण्याहवाचनाच्चशहृदिः॥ सर्वेषामप्यातुराणामेवंशहृदिर्विधीयते॥ एवंशहृद्वंतेशहृदिनेदु-
 ष्टरजोदर्शनप्रयक्तांशौचकोक्तांभवनेश्वरींशांतिग्रथांतरोक्तांवाशांतिंविधायगर्भाधानंकार्यं॥ सूर्यग्रहेरजोदर्शनेहैमंसूर्य

बिंबंत नक्षत्ररूपं च सीसेन राहुं च कृत्वा संपूज्यार्कसमिद्धिः सूर्ये नक्षत्रेशं पूक्षैराहुं दूर्वाभिर्हृत्वा ज्य चरुतिलैश्च जुहुयात् ॥ चंद्र
ग्रहे राजतं चंद्रबिंबपालाशयश्च समिध इति विशेषः ॥ ग्रहणव्यतीपातादिबहुतरजोदोषैरजोदर्शने तु द्वितीयादिरजोदर्शने शांति
पूर्वकं गर्भाधानं कार्यं ॥ गर्भाधाने गुरुशुक्रास्ताधिकमासादिदोषो नास्ति ॥ यदितु प्रथमरजोदर्शने शांतिर्न कृता द्वितीयादिरजो
दर्शने शुक्रास्तादिदोषप्रसक्तिस्तदानिमित्तानंतरमेव ॥ यत्र नैमित्तिकानुष्ठानतत्रास्तादिदोषाभावो सुरव्यकालातिक्रमे तु
अस्तादिदोषोस्त्येवेति सामान्यनिर्णयानुसारेण क्रतुशांतिरस्तादौ न कार्या ॥ तदनुरोधेन गर्भाधानं न कार्यमिति भाति ॥ शां
तिश्च सग्रहमखैव कार्या ॥ शांतो भवनेश्वरी प्रधानदेवता इद्रेद्राण्योपाश्वदेवते ॥ एवं कलशात्रयेऽपि प्रतिमाश्रयस्थापनं ॥ ग्रहा
णामर्कादिसमिधश्चरुराज्यं च द्रव्यं ॥ प्रधानदेवताया दूर्वास्तिलमिश्रगोधूमाः पायसं आज्यं चेति हविश्च तुष्टयं ॥ एवं पाश्वदेव
तयोरपि ॥ पायसस्य स्थंडिलाग्नौ श्रपणमेव कार्यं ॥ न तु गृहसिद्धस्य ग्रहणं ग्रहहोमार्थं गृहसिद्धचरुः ॥ पात्रासादनकाले पाय
सश्रपणार्थमेकास्थालीग्रहसिद्धान्नसंस्कारार्थमपरेति स्थालिद्रव्यं ॥ अनेककर्तृकाज्यहोमप्रसक्तावने कस्तुवासादनं ॥ आज्ये
न सह हविस्त्रयस्य गृहसिद्धान्नस्य च पर्यग्निकरणं स्तुवादिसंमागंते गृहसिद्धान्नमासादितचरुस्थाल्यामादायाग्नावधिश्चि
त्याभिधारणादिबर्हिरासादनांतं कुर्यात्ततः पायसाभिधारणाद्यासादनांतं ॥ अन्याधाने हविस्त्यागे च प्रधानदेवताया भवनेश्व

ध.सिं.
४

रिपदेनसवितृपदेनचोच्चारः गायत्र्याहोमोक्तेः आज्यभागांतेयजमानोन्वाधानानुसारेणप्रतिदेवतमष्टाविंशत्याहुतिपर्याप्तमकी
 दिजातीयसमिच्चर्वाज्यात्मकंहविस्त्रयंसूर्यायसोमायभौमायबुधायएहस्पतयेशक्रायशनयेराहवेकेतवेनमम॥ अष्टाष्टसं-
 रव्यापर्याप्तंतद्धविस्त्रयंतत्तदधिदेवताप्रत्यधिदेवताभ्योनममं चतुश्चतुःसंख्यापर्याप्तंतद्धविस्त्रयंविनायकादिभ्यः ऋतु
 संरक्षणं ऋतुसाहुण्यदेवताभ्योनमम॥ अष्टोत्तरशतसंख्याकाहुतिपर्याप्तंदूर्वातिलगोधूमपायसाज्येतिहविश्चतुष्टयं भूवने
 श्वर्येनमम॥ यद्वासवित्रेनमम॥ एवमष्टाविंशतिसंख्यापर्याप्तंतच्चतुष्टयमिंद्रैद्राणीभ्यांनममेतित्यागंकुर्यात्॥ बहुतरदोषेऽष्टो
 त्तरसहस्रसंख्याकोहोमोभूवनेश्वर्याइंद्रैद्राण्योरष्टोत्तरसंख्याकइंद्रैद्राण्योर्होमः कृताकृतः॥ होमांतेग्रहादिबलयः॥ भूवनेश्वर्या
 दिबलयोऽभिषेकश्चेतिसंक्षेपः॥ समंत्रकः सविस्तरः प्रयोगः स्वस्वशारवीयानुसारेणज्ञेयः॥ संकल्पस्वस्तिवाग्विप्रवरणंभूत
 निस्मृतिः॥ पंचगव्येर्भूमिशुद्धिर्करव्यदेवतपूजनं॥१॥ अग्निप्रतिष्ठासूर्यादिग्रहस्थापनपूजनं॥ देवतान्वाहितिः पात्रासादनह
 विषांकृतिः॥ यथाक्रमंत्यागहोमावितिपूर्वांगकः क्रमः॥ पूजास्विष्टंनवाहुत्याबलिः पूर्णाहुतिस्तथा॥३॥ पूर्णपात्रविमोकाद्य-
 ग्न्यर्चनांतेभिषेचनं॥ मानस्तोकेतिभूतिश्वदेवपूजाविसर्जनं॥४॥ श्रेयोग्रहोदक्षिणादिदानकर्मेश्वरार्पणम्॥ क्रमोयक्ततरा
 गानांप्रायस्मार्तैष्वितिस्थितिः॥५॥ एवमदनरत्नौक्ताबोधायनोक्ताचशांतिः कौस्तुभेद्रष्टव्या॥ प्राग्रजोदर्शनात्पत्नीगमनेब्रह्म

हत्यादिदोषोक्तेः किंचित्प्रायश्चित्तं विधेयमिति भाति ॥ ऋतौ तु गमनमावश्यम् ॥ अन्यथा भ्रूणहत्यादोषः ॥ अयंच मनसि कामे सति द्वेषादि
नास्त्रियमनुपगच्छतो ज्ञेयः ॥ विरक्तस्य नकोपि दोष इति श्रीभागवते लोके व्यवयेति पद्ये टीकायां च स्पष्टं ॥ ऋतुकालस्तुरजोदर्शनदिनमार
भ्यषोडशदिनपर्यंतज्ञेयः ॥ तत्र प्रथमदिनचतुष्टये कादशत्रयोदशदिनेषु गमनं वर्ज्यं अवशिष्टदिनेषु पुत्रार्थिना समदिने कन्यार्थिना विष
मदिने गमनं कार्यं तत्राप्युत्तरोत्तररात्रीणां प्राशस्त्यं एकस्यां रात्रौ सकृदेव गमनं कार्यं सकृद्गमनं च फल्गुमासु सर्वासु आवश्यकमिति के
चित् अन्यकाले प्रतिबंधादिना गमनासंभवे श्राद्धैकादश्यादिदिनेषु ऋतुगमनं कार्यमिति केचित् अथानृतौ गमनविचारः स्त्रीणां व
रमनुस्मरन्पत्नीच्छयानृतावपि गच्छन् दोषभाक् किंतु ब्रह्मचर्यहानिनात्रम् ऋतौ गच्छति यो भार्यामनृतो नैव गच्छति यावज्जीवं ब्रह्म
चारी मुनिभिः परिकीर्तितः अथ स्त्रीगमने निषिद्धकालः अष्टमचतुर्दशी पौर्णिमा ऽ मावास्या सूर्यसंक्रातिव्यतीपातपरिषपूर्वदल
विष्टिसंध्यासमाप्तापित्रोर्मृतदिने श्राद्धतत्प्राग्दिने जन्मनक्षत्रे दिवा च स्त्रीगमनं वर्ज्यं अथ गर्भाधानकालः चतुर्थाषष्ठी चतुर्दश्या
ष्टमी पंचदशी रहिताः तिथयः प्रशस्ताः चंद्रबुधगुरुशुक्रवाराः शुभभाः मूलमघादिरेव तीज्येष्ठानक्षत्राणि वर्ज्यानि भरणी कृत्तिका
द्राश्लेषा पूर्वात्रयविशाखामध्यमानिशोषाणि शुभानि सर्वकार्येषु गोचरे चंद्रबलमावश्यकं अथ चंद्रबलविचारः तद्यथा चंद्रो
न्मम धनसौख्यं रोगं कार्यक्षतिं श्रियं स्त्रियं मृत्युं नृपभयं सरवमायं व्ययं क्रमात् १ स्थानेषु द्वादशसैतज्जन्मराशोः मयच्छति शक्यं

ध. सिं.
५

पक्षेशशिः श्रेष्ठो द्विपंचनवमेष्वपि २ अथानेकभार्यस्य ऋतुयोगपद्ये विवाहक्रमेण ऋतुक्रमेण वा गर्भाधानं अथ ऋतावप्यगमने दोषापवादः व्याधितो बंधनस्थो वा प्रवासेष्वथ पर्वसु दृष्ट्या वंध्यामसहृत्तामृतापत्यामपुष्पिणीं कन्यासूबहुपुत्रांच अगच्छन्वैव दोषभाक् अथ गर्भाधाने औपासनं तत्र प्रथमर्तुगमनं गर्भाधानं होमं गृह्यान्नो कृत्वा कार्ये द्वितीयादिक ऋतुगमने च न होमादिकं ये षांसूत्रे होमो नोक्तस्तैर्होमवर्जमंत्रपाठादिरूपोगर्भाधानसंस्कारः प्रथमगमने कार्यः आहिताग्नेरर्धाधानिनो ऽनाहिताग्नेश्चोपासनाग्नि सिद्धि सत्वे तत्रैव होमः अथ गृह्याग्नि विच्छेदे मायश्चित्तं औपासनाग्नि विच्छेदे द्वादशदिनपर्यंतमयाश्चेत्याज्याहुत्या तत ऊर्ध्वं प्रायश्चित्तपूर्वकं पुनः संधानविधिनाग्निसुत्पाद्य तत्र कार्यः तत्र प्रत्यब्दं प्राजापत्यकृच्छ्रं प्रायश्चित्तं तत्रैत्थं संकल्पः मम गृह्याग्नि विच्छेद दिनादारभ्येतावतं कालं गृह्याग्नि विच्छेदजनि तदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरं गृह्याग्नि विच्छेद दिनादारभ्येतावदब्दपर्यंतं प्रत्यब्दमेकैककृच्छ्रान्यथाशक्ति प्रत्याम्नायगोनिष्कयीभूतरजतनिष्कनिष्कार्थनिष्कपादनिष्कपादार्थान्यतमद्रव्यदानेनाहमाचरिष्ये तथा एतावद्दिनेषु गृह्याग्नि विच्छेदेन लुप्तसायं प्रातरौपासनहोमद्रव्यं लुप्तदर्शपौर्णमासस्थालीपाकादिकर्मपर्याप्तग्रीह्याज्यद्रव्यंच तन्निष्कयं वा दातुमहसुसृजे कृच्छ्रप्रत्याम्नायांतरचिकीर्षायांतथोहः कार्यः अशीतिगुंजात्मको निष्कपादः अयंच तुरुणितो निष्कः एवं संकल्प्य विच्छिन्नस्य गृह्याग्नेः पुनः संधानं करिष्यइति संकल्पपूर्वकं स्वस्वसूत्रानुसारेण गृह्याग्निं संसाधयेत्

अथसर्वाधान्यर्धाधानिनो गृह्यसिद्धिविचारः सर्वाधानिनाप्येवमेवपुनःसंधानेन गृह्याग्निमुत्पाद्यगर्भाधानपुंसवनादिहोमः कार्यः त
त्रकृच्छ्रसंकल्पोहोमादिद्रव्यदानसंकल्पश्चनकार्यः गर्भाधानहोमकर्तुंगृह्यपुनःसंधानंकरिष्येइत्येवसंकल्प्यगर्भाधानांतेऽग्नि
त्यागः अर्धाधानिनामपिपक्षद्वयस् गृह्याग्नौसायंप्रातर्होमस्थालीपाकाः कार्येइत्येकःपक्षः गृह्याग्निः केवलंसंरक्ष्यानतुत्रहोमा
दिकार्यमित्यपरः आद्यपक्षेपूर्वहोमादिद्रव्यदानंकार्यंहोमाद्यकरणपक्षेप्रायश्चित्तमात्रंकार्यं नतुद्रव्यदानं अथाग्निद्वयसंस
र्गः द्विभार्यस्याग्निद्वयंसंसर्गात्पूर्वमुभयाग्न्यनुगतौउभयविच्छेदिनादब्दगणनयापृथक्पृथक्कृच्छ्रप्रायश्चित्तंपृथक्पृथक्
होमद्रव्यदानंस्थालीपाकद्रव्यदानंचकृत्वापुनःसंधानद्वयेनाग्निद्वयमुत्पाद्याग्निद्वयसंसर्गंविधायतत्रगर्भाधानहोमः अग्निद्वय
संसर्गात्पूर्वैकाग्न्यनुगतौतन्मात्रप्रायश्चित्तंतद्धोमद्रव्यमात्रदानंचकार्यं नतुस्थालीपाकद्रव्यदानं भार्यांतरस्यासंनिधानेयस्याग
र्भाधानंतदग्निविच्छेदप्रायश्चित्तादिना गृह्यमुत्पाद्यतत्रहोमः सर्वत्रपुनःसंधानेस्थालीपाकानारंभेस्थालीपाकादिद्रव्यदानंकृताकृ
तंअथगर्भाधानसंकल्पः एवंयथायथंगृह्याग्निसिद्धिकृत्वाममास्याभार्यायांसंस्कारातिशयद्वाराऽस्यांजनिष्यमाणसर्वगर्भा
णांबीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिर्बर्हणद्वाराश्रीपर० प्रीत्यर्थंगर्भाधानारव्यं कर्मकरि० तदंगत्वेन स्वस्तिवाचनेत्यादिसंकल्प्य पुण्याहवा
चनमात्तृकापूजननांदिश्राद्धादिकृत्वायथागृह्यांगर्भाधानसंस्कारः कार्यः अत्रगर्भाधानकर्मणोब्रह्मदेवताकृत्वात्पुण्याहवाचनां

तेकर्मणिदेवताब्रह्माप्रीयतामिति वदेत् ओपासनांगेस्त्वस्तिवाचनेअग्निःसूर्यप्रजापतयःप्रीयंतां स्थालीपाकारंभेअग्निःप्रीयतामिति
 एवमन्यत्रग्रंथांतरादृष्टं अथनांदीश्राद्धविचारः गौर्यादिमातृपूजनं नांदीश्राद्धं यत्र नांदीश्राद्धं न क्रियते तत्र मातृकापूजनमपिन-
 कार्यं तत्र पूर्वमातृपार्वणंततःपितृपार्वणंततःसपत्नीकमातामहपार्वणमिति पार्वणत्रयात्मकं नांदीश्राद्धं मातृजीवनेसपत्नमातृ
 मरणोपिनमातृपार्वणं एवंमातामत्याजीवनेमातामहीसपत्न्यामरणेपिनमातामहादेःसपत्नीकत्वं एवंदर्शादावपि मातृजीवनेसपत्न
 मातृमरणोपिनसपत्नीकत्वंपित्रादेःअत्रस्वधाशब्दस्थानेस्वाहाशब्दःसव्येनैवसर्वाःक्रियाःप्रतिपार्वणंदैवेचक्रमाब्राह्मणाःकुश-
 स्थानेदूर्वाःविवाहादिसंगलकर्मणिगृह्णित्वादिश्राद्धेयज्ञादिकर्मणितुअमूलादर्भाग्रह्याःदूर्वादर्भाश्चक्रमाएवउदङ्धुरवःकर्ताप्राङ्धुरवावि-
 प्राःप्राङ्धुरवोवाकर्ताउदङ्धुरवाविप्राःपूर्वाणहकालःप्रदक्षिणंकर्म आधानांगंत्वपरोणहेकार्यं पुत्रजन्मनि मित्तकराभावापि एवं
 विश्वेदेवार्थेविप्रसहिताअष्टौविप्राअत्यशक्तौचत्वारोवा एद्धिश्राद्धेविश्वेदेवाःसत्यवसुसंज्ञकाःसोमयागगर्भाधानपुंसवनसीमं
 तोन्नयनाधानादिकर्मणिभूतवृद्धिश्राद्धेऋतुदक्षसंज्ञकौगर्भाधानादिसंस्कारेषुवापि देवप्रतिष्ठादिपूर्तकर्मस्वपूर्वाधानादिषुस
 न्यासस्वीकारेकास्यवृषोत्सर्गेगृहप्रवेशेतीर्थयात्रायांश्रवणाकर्मसर्पबल्याश्वक्रियाग्रयणादिपाकसंस्थानांप्रथमारंभेनांदी
 श्राद्धमावश्यकंपुनराधानेसोमयागादिभिन्नेअसकृत्क्रियमाणेकर्मणिअष्टकादिश्राद्धकर्मसुचनांदीश्राद्धंकार्यंगर्भाधानपुंस

वनसीमंतचौलमौंजीविवाहातिरिक्तसंस्कारेषुश्रवणाकर्मादिषुचनांदीश्राद्धं वैकल्पिकंजातकर्मांगंपुत्रजन्मनिमित्तकंचनादीश्राद्धंपृ
 थगेवजन्मकालेएवजातकर्माणि क्रियमाणेषुपुत्रजन्मनिमित्तकंजातकर्मांगंचवृद्धिश्राद्धंतत्रेणकरिष्येइतिसंकल्प्यसकृदेवकार्यं
 नामकर्षणासहजातकर्माचिकीर्षायांपुत्रजन्मनिमित्तंजन्मकालेएवहेस्नाकृत्वाकर्मांगंनामकर्मकालेकार्यं तदातदकरणेनामकर्म
 कालेएवपुत्रजन्मनिमित्तकंजातकर्मानामकर्मांगंचनांदीश्राद्धंतत्रेणकरिष्येइतिसंकल्प्येकमेवकार्यं एवंचौलादिकर्मणासहजात
 कर्मादिषुक्रियमाणेषुपुत्रजन्मनिमित्तचौलांतसंस्कारांगंचनांदीश्राद्धंतत्रेणकरिष्येइतिसंकल्प्यः तथाचसहैवक्रियमाणेषुचौलादि
 ष्वन्येषुचकर्मसूनांदीश्राद्धस्यसकृदेवानुष्ठानंनप्रतिकर्मपृथगनुष्ठानं एवंयमलयोर्यगपदेकसंस्कारकरणेपिजेयं ऋकशाखि-
 भिः कात्यायनेश्वपितृपितामहप्रपितामहाइतिपितृपूर्वकउच्चारः कार्यः अन्यशाखिभिस्तप्रपितामहपितामहपितरोनांदीसुखा
 इतिप्रपितामहपूर्वकउच्चारः मातृपार्वणेनांदीमखशब्देडीष्विकल्प्यानांदीसुख्यइतिनांदीसुखाइतिपक्षद्वयउच्चारं अनादिसंज्ञात्वे
 ननखसुखात्संज्ञायामितिनिषेधानवतारादितिपुरुषार्थचिंतामणिकारः अथवृद्धिश्राद्धकर्तुंजीवत्पितृकत्वेनिर्णयः जीवेत्तुयदिवर्गा
 यस्तंवर्गंतुपरित्यजेदिति न्यायेनजीवत्पितृकः स्वापत्यसंस्कारेषुमातृमातामहपार्वणकृतंनांदीश्राद्धंकुर्यात् मातरिजीवंत्यांमाताम
 हपार्वणकमेवमातामहेजीवतिमातृपार्वणकमेव केवलमातृपार्वणेविश्वेदेवानकार्याः वर्गत्रयाद्येषुमातृपितृमातामहेषुजीवत्स

नांदीश्राद्धलोपएव सूतसंस्कारेषूचितः द्वितीयविवाहाधानपुत्रेष्टिसोमयागादिषु स्वसंस्कारकर्मसूत्रेभ्य एव पितादद्यात्तेभ्यो दद्यात्
 तथा च मृतमात्मातामह कोपि जीवत्पितृकः स्वसंस्कारे पितुर्मात् पितामही प्रपितामह्यः पितुः पितृपितामह प्रपितामहाः पितुर्मा
 तामहमात् पितामहमात् प्रपितामहाः इत्येव पार्वणत्रयमुद्दिश्य श्राद्धं कुर्यात् न तु स्वमात्मातामह पार्वणोद्देशः पितरि मातामहे च
 जीवति स्वसंस्कारे पितामहस्य मात् पितामही प्रपितामह्य इत्याद्युद्देशः एवं प्रपितामहे पियोज्यं पितुर्मात्रादि जीवने तत्पार्वणलोप एव
 तथा च येभ्य एव पितादद्यादिति पक्षस्य वर्गाद्य जीवने तत्पार्वणलोप इति द्वारलोपपक्षस्य च स्वसंस्कारस्यापत्यसंस्कारभेदेन व्यवस्था
 सिद्धांतितेति जेयं केचित्तु पक्षद्वयस्येच्छिको विकल्यो न तु व्यवस्थित इत्याहुः एवं मृतपितृकस्य जीवन्मात्मातामहस्य पितृपार्वणे
 नैव नांदीश्राद्धसिद्धिर्जेया समावर्तनस्य माणवकर्तृकत्वे पितदंगभूतनांदीश्राद्धे पितुस्तदभावे ज्येष्ठभ्रात्रादेरधिकार इति केचित्
 तत्र पितापुत्रसमावर्तने स्वपितृभ्यो नांदीश्राद्धं कुर्यात् पिता जीवत्पितृकश्चेत्सूतसंस्कारत्वाद् द्वारलोपपक्षोक्त इति भाति माणव
 कपितुः प्रवासादिना असन्निधाने भ्रात्रादेर्माणवकस्य पितुर्मात् पितामही प्रपितामह्य इत्याद्युच्चार्य श्राद्धं कुर्यात् मृतपितृकमा
 णवकसमावर्तमाने पितृव्यभ्रात्रादिरस्य माणवकस्य मात् पितामहीत्याद्युच्चारयेत् भ्रात्रादेरभावे स्वयमेव स्वपितृभ्यो दद्यात् ए
 वं जीवत्पितृकोपि पितुरसन्निधाने भ्रात्रादेरभावे पितुः पितृभ्यः स्वयमेव नांदीश्राद्धं कुर्यात् उपनयनेन कर्माधिकारस्य जातत्वात्-

एवंविवाहेपिद्रष्टव्यं मृतपितृकस्यचो लोपनयनादिकंपितृव्यमातुलादिः कुर्वन्नस्यसंस्कार्यस्यपितृपितामहेत्याद्यन्वयश्चाहुंकुर्या
त् जीवतःपितुरसंनिधानेनकुर्वन्मातुलादिरस्यसंस्कार्यस्यपितुर्जनकादीनुद्दिश्यकुर्यान्नतुसंस्कार्यस्यमृतानपिमात्रादीनितिसंक्षे
पः नादीश्राद्धेपिंडदानंकुलधर्मानुसारणवैकल्यिकं पिंडेषुदाधिमधुबदरद्राक्षामलकमिश्रणं दक्षिणायांद्राक्षामलकानिप्रथमां
तेनसंकल्यः सर्वत्रोच्चारिसंबंधनामगोत्रं वर्जयेत् मालतिमल्लिकाकेतकीकमलानांमालादेयानतुरक्तपुष्पाणां कुंकुमचंदना
द्यलंकृताः सर्वेनादीश्राद्धरंभेपाकांतरेणवैश्वदेवः साग्निकानग्निर्कैः सर्वशाखिभिः कार्यः दृयोर्दृयोर्विप्रयोर्कृगपनिमंत्रणं भव
न्त्यांक्षणः क्रियतामोतथाप्राप्नुवतांभवंतौप्राप्नुवावेत्फक्तिः शंनोदेवीत्यनुमंत्र्य यवानेवक्षिपेत् यवोसिसोमदेवत्योगोसवेदेवनि
र्मितः प्रत्नवद्भिः प्रत्नः पुष्यानादीसुरवान्पितृनिमाल्लोकान्घ्राणयाहिनः स्याहानमइतिपित्र्ये मंत्रः द्विर्द्विर्गंधादिदानं पाणिहोमोम
येकव्यवाहनायस्वाहासोमायपितृमतेस्याहेति अत्रश्राद्धेनापसव्येनतिलाः नचपितृतीर्थेनदानं पावमानीवावन्तीः शकुनिसूक्तंस्वस्ति
सूक्तंचथावयेत् मधुवाताइतिश्रुचस्थानेउपास्मेगायतेतिपंचर्चः अक्षन्मीमदंतेतिच तृप्तिप्रश्नस्थानेसंपन्नमिति देवैरुचितमि
तिप्रश्नः पूर्वाग्नेषुकुशेषुदूर्वास्त्रयाएकस्यद्वौद्वौपिंडौ अक्षय्यस्थानेनादीसुरवापितरः प्रीयंतां स्वधावाचनस्थानेनादीसुरवान्पितृन्
वाचयिष्येइत्यादि नस्वधाप्रयंजीतत्यमूषुवाजिनमिति विप्रविसर्जनं केचिन्नादीश्राद्धांतैवैश्वदेवो बहुचानामित्याहुः नात्रश्राद्धा

ध.सिं
८

गतर्पणं अत्राहिताग्निनापि दानं कार्यं पितुर्मात्रादिवर्गत्रयोद्देशेन श्राद्धे पितुर्मातामही चैव तथैव प्रपितामहीत्यादि श्लोकपाठः द्वार
लोपपक्षेयस्पावर्णलोपस्तत्पावर्णविषयश्लोकैकदेशलोपः केवलमात्पावर्णे देवानकार्याः एता भवन्तु स प्रीता इत्यूहः कार्यः सां क
त्यविधिना सांक्षिप्तनां वी श्राद्धप्रयोगः प्रयोगरत्नादौ द्रष्टव्यः इति नां दी श्राद्धविचारः एवं स्वस्तिवाचनं क्रतुदक्षसंज्ञकविश्वेदेव फलं च
नां दी श्राद्धं गर्भाधानां गंकृत्वा यथाशास्त्रं गर्भाधानसंस्कारः कार्यः आश्वलायने र्गृह्याग्नेौ प्राजापत्यं च रूहुत्वा विष्णुं षड्वारं सकृत् प्र
जापतिं चाज्ये नूहुत्वा जपोपस्थानेनस्तः करणादिकं कार्यं विष्णुर्योनिं जपेत्सूक्तं योनिं स्पृश्यात्त्रिभिर्ब्रती गर्भाधानं ततः कुर्यात्स पु
त्री जायते ध्रुवं एवंने जमेषेत्यादि जपोपि सर्वथा होमासंभवेऽश्वगंधारसमुदीर्घात् इति मंत्रेणादक्षिणनासाया मासि न्योपगम
नं कार्यं एवं गर्भाधानसंस्कारमकृत्वा स्त्री गमने गर्भोत्पत्तौ तस्माद्यश्चित्तं गोदानं कृत्वा पुंसवनं कार्यं अथ मैथुनांते क्रतौ तु गर्भ
शं कित्वात्स्मानं मैथुनिनः स्मृतं अचरतौ तु यदा गच्छेच्छौचं सूत्रपुरीषवदित्करीत्या शौचं कृत्वा च मेत् आचमनं विना सूत्रपुरीषोत्सर्ग
तु तैलाभ्यक्तस्त्वनाचांतः शमश्रुकर्मणि मैथुने सूत्रोच्चारं यदा कुर्यादहोरात्रेण श्रद्ध्वातीत्येकाहोपवासः स्त्रीणां तु नस्नानं शयना
दुत्थितानारीशक्तिस्यादशक्तिस्यः पुमानित्कत्तेः इति गर्भाधानाद्यपयोगिनिर्णयः एवं कृतेपि गर्भाधाने यदि गर्भोत्पत्त्यभावो मृ
तापत्यता वा तदा प्रतिबंधकप्रेतोपद्रवनिवृत्त्यर्थं नारायणबलिर्नागबलिश्च कार्यः तत्र नारायणबलिः शकृकैकादश्यां पंचम्यां श्र

८

वणेवा कालान्तरानुपलब्धेः तत्रयोगः परिशिष्टस्मृत्यर्थसारासुसारी कौस्तुभे शकैकादस्यांनदीतीरेदेवालयदौ तिथ्यादिकीर्तनांतेमदीपकु
लादिदृष्टिप्रतिबंधकमेतस्यमेतत्वनित्यर्थनारायणबलि करिष्ये विधिनास्थापितकुभद्वयेहेमादिप्रतिमयोर्विष्णुं वैवस्वतंयमंश्वाधा-
ह्यपुरुषसूक्तेनयमायसोममितिचषोडशोपचारैः संपूजयेत् अत्रकेचित्कुभपंचकेब्रह्मविष्णुशिवयमप्रेतान्पूजयंति तत्पूर्वभागे
रेखायां दक्षिणाग्रकुशेषुशुद्धतांविष्णुरूपीमेतदितिदशस्थानेषुदक्षिणसंस्थामपोनिनीयमध्वृततिलफतान्दशपिंडान्काश्यपगो-
त्रदेवदत्तप्रेतविष्णुदेवतअयंतोपिंडइतिदक्षिणमुखः प्राचीनावीतो वामंजान्वान्यपितृतीर्थेनदद्यात् गंधादिभिरभ्यर्च्यप्रवाहणांतं कृत्वा-
विसर्जयेत् तस्यामेवरात्रौशुक्करिष्यमाणश्राद्धक्षणाः क्रियतामिति एकं त्रीन्चवाविप्रान्निमंत्र्योपोषितो जागरं कुर्यात् श्वोभूते मध्या-
ह्ने विष्णुं संपूज्य विष्णुरूपं प्रेतं विष्णुब्रह्मशिवयमप्रेतान्वोद्दिश्यैकोद्दिष्टविधिना पादप्रक्षालनादितृप्तिप्रश्नांतं कृत्वा रेखाकरणाद्यवने
जनांतं तूष्णीं कृत्वा विष्णवे ब्रह्मणे शिवाय सपरिवारयमायेति चतुरः पिंडान्नाममंत्रैर्द्रवा विष्णुरूपं प्रेतं ध्यायन् काश्यपगोत्रदेवदत्तविष्णु
रूपमेतअयंतोपिंडइतिपंचमं पिंडं दत्वा अर्चनादिप्रवाहणांते आन्वातान् दक्षिणादिभिः संतोष्य तेष्वेकस्मै गुणवते प्रेतबुध्यावस्त्राभरणादिद-
त्वा विप्रान्वदेत् अघ्नः प्रेक्ष्यतिलोदकांजलिदानं कुर्वन्त्विति तेन पवित्रपाणयः कुशातिलतुलसीफततिलांजलिं प्रेताय काश्यपगोत्राय विष्णु
रूपेणो अयं तिलांजलिं रितेदं विप्रान्वान्वयेत् अनेन नारायणबलि कर्मणा भगवान् विष्णुरिमं देवदत्तं प्रेतं शक्यं पापमहं करोत्विति वि-

ध.सिं.
९

सृज्यस्नात्वा भ्रूजोतेति सिंधोतुकुंभपंचकेविष्णुब्रह्मशिवयमप्रेतेतिपंचकंपूजयेत् स्वर्णरूप्यताम्रलोहमयाश्रुत्वारःप्रेतोदर्भमयः अग्निंप्रतिष्ठाप्यश्रुपितचरुनारायणायपुरुषसूक्तेनषोडशाहुतिभिर्हृत्वादशपिंडान्तेपुरुषसूक्ताभिसंभितशंखोदकेनप्रेतंप्रत्युचंतर्पयेत् विष्णवादिचतुर्भ्योबलिंदद्यात् श्वोभूतेएकोद्विष्टविधिनाश्राद्धपंचकंकरिष्येइतिसंकल्प्यविप्रपंचकंपाद्यादिपिंडदानंतेतर्पणादिइतिविशेषउक्तःशेषपूर्ववत् अथनागबलिः सचदर्शोपौर्णमास्यांपंचम्यामाश्लेषाकृतनवम्यांवाकार्यः तत्रपर्वदंप्रदक्षिणीकृत्यनत्वातदग्रेगोवृषनिष्क्रयंनिधायसभार्यस्यममेहजन्मनिजन्मांतरेवाजातसर्पवधदोषपरिहारार्थंप्रायश्चित्तमपदिशंतुभवंतः सर्वेधर्मविवेक्तारइत्यादि० विप्रैश्चतुर्दशकृच्छ्रप्रायश्चित्तेनामकप्रत्याम्नायद्वारापूर्वोत्तरांगसाहितेनाचरितेनतवशदिर्भविष्यतीत्यपदिष्टोदेशकालोसंकीर्त्यपर्वदुपदिष्टंचतुर्दशकृच्छ्रप्रायश्चित्तममकप्रत्याम्नायेनाहमाचिरिष्येइतिसंकल्प्यवपनादिविधिनातदाचरेत् वपनासभवेद्विगुणः कृच्छ्रप्रत्याम्नायः सर्पवधदोषपरिहारार्थंइमंलोहदंडंसदक्षिणंतुभ्यमहंसंप्रददइतिदत्वागुर्वनुज्ञालध्वागोधूमव्रीहितिलान्यतमपिष्टेनसर्पकृतिकृत्वाशूर्पेनिधायसर्पमार्थयेत् एहिपूर्वमृतःसर्पअस्मिन्पिष्टेसमाविश संस्कारार्थमहंभक्त्याप्रार्थयामिसमाहितः आवाहनादिषोडशोपचारैः संपूज्यनत्वाभोसर्पइमंबलिंगृहाणममाभ्युदयंकुर्वीतिबलिंदत्वापादौप्रक्षाल्याचामेत् देशकालोसंकीर्त्यसभार्यस्यममेहजन्मनिजन्मांतरेवाजानादज्ञानाद्वाजातसर्पवधोत्थदोषपरिहारार्थंसर्पसंस्कारकर्मकरिष्येइतिसंकल्प्यस्थंडिलेग्निंप्रतिष्ठाप्यध्यात्वास्मिन्सर्पसंस्कारहोमकर्मणिदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधा-

नंकरिष्ये चक्षुषि आज्येनेत्यंतेग्नावग्निं वायुं सूर्यं आज्येन सर्पसुखे प्रजापतिं आज्येनाज्यशेषेण सर्पसद्यो यक्ष्ये इति समिधा वा दायाग्नेराग्नेयदि-
शि प्रोक्षितभूमौ चितिं कृत्वाग्निं चितिं च परिससृद्वाग्नेयाग्नेदग्नेः परिस्तीर्य परिषिच्य षट्पात्रासादनादि चक्षुषी हुत्वा सर्पं चित्वामारोप्य जलं
श्रोत्रं च स्पृष्ट्वा ग्नौ भूः स्यात् आग्नेय इदमित्यादिव्याहृती हुत्वा समस्त व्याहृतिभिश्चतुर्थी सर्पसुखे जह्यात् आज्यशेषं स्तुवेणैव सर्पदेहे गि-
षिंचेत् नात्र स्विष्टकृदादिशेषं च मसजलेः समस्त व्याहृत्या सर्पपाणिना प्रोक्ष्य अग्नेरक्षाणो वसिष्ठोऽग्निर्गायत्री सर्पायाग्निदाने विनियोगः अ-
ग्नेरक्षाणो ऋक् अथोपस्थानं नमो अस्तु सर्पेभ्यो ये केच पृथिवीमनु ये अंतरिक्षे ये दिवितेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ये दारोचने दिवो ये वा सूर्यस्वर-
शि मषु येषामप्ससदः कृतं तेभ्यः या इषवो यातु धानानां ये वा वनस्पती ५ रतु ये वा वटेषु शरते तेभ्यः आहित्राहिमहाभोगिन् सर्पोपद्र-
वदुःखतः संततिं देहि मे पुण्यां निर्दुष्टां दीर्घदेहिनीं प्रपन्नं पाहि मां भक्त्या रूपालो दीनवत्सल जानतो जानतो वापि कृतसर्पवधो मया जन्मां
तरे तथैतस्मिन्मत्पूर्वैरथवा विभो तत्पापं नाशय क्षिप्रमपराधं क्षमस्व मे इति संप्रार्थ्य नागेन्द्रं स्नात्वा गत्यततः पुनः व्याहृतिभिः क्षीराज्ये
नाग्निं संप्रोक्ष्य हुते सर्पजले नाग्निं सिंचेत् यज्ञोपवीतिना सर्वसर्पसंस्कारकर्मतु नास्थिसंचयनं कुर्यात्स्नात्वा च म्यगृहं ब्रजेत् सभार्यस्य-
कर्तुं स्त्रिरात्रमाशौचं ब्रह्मचर्यं च कार्यं चतुर्थे हनि सचैलं स्नात्वा घृतपायसभक्ष्यैरष्टौ विप्रान् भोजयेत् तद्यथा सर्पस्वरूपिणे ब्राह्मणाय इदं
पाद्यं अनंतस्वरूपिणे शेषस्वरूपिणे कपिलस्वरूपिणे नागस्वरूपिणे कालिकस्वरूपिणे शंखपालस्वरूपिणे भूधरस्वरूपिणे इत्यष्ट

सुदत्वास्वपादौ प्रक्षाल्याचम्य सर्पस्वरूपिणे ब्राह्मणाद्यइदमासनमास्यतां एवमनंतादिषु ततः सर्पस्थानेक्षणः क्रियतामित्यादि ओं तथा प्राप्नो
तु भवान् प्राप्नुवानि भो सर्प इदं तं गंधं एवमनंतादिषु एवं पुष्य घृपदीपवस्त्रादिदत्त्वा अन्नं परिविष्य प्रोक्ष्य सर्पाय इदमन्नं परिविष्टं परिवेक्ष्य
माणं च दत्तं दास्यमानं चात्मेरमृत रूपेण स्वाहासंपद्यंतां नमम एवमनंतादिभ्योऽपि आचांतेषु भो सर्प अयं ते बलिरित्यादिनाम मंत्रैर्बलिदानं ते
षु पिंडेषु वस्त्रादिपूजाचकार्या इदमपि सर्वसव्ये नैव विप्रेभ्यस्तांबूलदक्षिणादिदत्त्वा आचार्यसंपूज्य कलशोक्तवर्णनागमावाहनादिषु शोडशोप-
चारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ब्रह्मलोके च ये सर्पाः शेषनागपुरोगमाः नमोऽस्तुतेभ्यः सुप्रीताः प्रसन्नाः संस्तुते सदा विष्णुलोके च ये सर्पा वासुकि-
प्रमुरवाश्च ये नमोऽस्तुः रुद्रलोके च ये सर्पास्तक्षकप्रमुरवास्तथा नमोऽस्तुः रवांडवस्य तथा दाहे स्वर्गये च समाश्रिताः नमोऽस्तुः सर्पसत्रे च ये
सर्पा आस्तिकेन च रक्षिताः नमोऽस्तुः मलयै चैव ये सर्पाः कर्कोटप्रमुरवाश्च ये नमोः धर्मलोके च ये सर्पा वैतरिण्यां समाश्रिताः नमोः ये
सर्पाः पार्वतीयेषु दरीसंधिषु संस्थिताः नमोः ग्रामे वा यदि वारण्ये ये सर्पाः प्रचरंति हि नमोः पृथिव्यां चैव ये सर्पा ये सर्पा बलिसंस्थिताः नमो
स्तुः रसातले च ये सर्पा अनंताद्या महाबलाः नमोः एवं सुक्त्वादेश कालौ संकीर्त्य कृतस्य संस्कारकर्मणः सांगता सिद्धार्थमिमं ह्ये मनागं सकल-
शंसवस्त्रं सदक्षिणं तुभ्यमहं संप्रददे नमम अनेन सुवर्णनागदानेनानंतादयो नागदेवताः प्रीयंतां आचार्याय गोदानं यस्य स्मृत्या मया कृतं
सर्पसंस्काराख्यं कर्म तद्भवतां विप्राणां वचनात्परमेश्वरप्रसादात्सर्वं परिपूर्णमस्तु तथा स्त्विति तेषूक्तः ब्राह्मणांस्तोषयेत् सांगतार्थं ब्राह्मणात्

भोजयेत् कृत्वा सर्पस्य संस्कारमनेन विधिनानरः विरोगो जायते क्षिप्रं संततिं लभते शशां इति सर्पवलिः एवं पुत्रोत्पत्त्यसिद्धौ कर्मविपाकघ्नं
 शोक्तहरिवंशश्च वणाविधानं कुर्यात् तच्च षडब्दं चतुरब्दं त्र्यब्दं सार्धाब्दं अद्वाप्रायश्चित्तं कृत्वा वा कार्यं तत्र त्रिंशत्कृच्छ्रात्मकोद्दः कृच्छ्रस्तु
 द्वादशदिनसाध्यः तथा हि प्रथमे दिने माध्याह्ने हविष्यस्यैकभक्तस्य षड्विंशतिर्ग्रासा भोक्तव्याः द्वितीये हनिनक्तं द्वाविंशतिर्ग्रासाः तृतीये अ
 याचितस्य चतुर्विंशतिर्ग्रासाः चतुर्थे हनिनिरशनं अयं पादकृच्छ्रः कथंचित्त्रिगुणीकृतो यं प्राजापत्यः कृच्छ्रः एकभक्तनक्तायाचितद्वयो
 पवासद्वयैरर्धकृच्छ्रः यद्वा त्र्यहमयाचितं त्र्यहमुपवास इत्यर्धकृच्छ्रः एकभुक्तनक्तायाचितोपवासैः कथंचिन्निगुणैः पादोनकृच्छ्रः एषु नव
 दिनेषु भोजनप्राप्तिस्तत्र ग्रासनियमं त्यक्त्वा पाणिपूरान्नभोजनेऽति कृच्छ्रः एकग्रासपर्याप्तस्य प्राणधारणपर्याप्तस्य वा दुग्धस्य
 एकविंशतिदिनेषु भक्षणो कृच्छ्राति कृच्छ्रः एकदिने सकुशोदकमिश्रपंचगव्याशनं एकउपवास इति द्वैरात्रिकः सांतपनकृच्छ्रः पंचग
 व्यकुशोदकानाममिश्राणामेकैकस्यैकैकदिने अशनमेकउपवास इति सप्ताहसाध्यो महासांतपनः त्र्यहंमिश्रितपंचगव्याशनेय
 तिसांतपनं तप्तानां घृतदुग्धजलानामेकैकस्य त्रिदिने पानमपवासत्रयंतसकृच्छ्रः शीतानां पानेशीतकृच्छ्रः द्वादशाहोपवासेन पराकृच्छ्र
 कृच्छ्रः यद्वा तप्तानां घृतादीनामेकैकदिने अशनं चतुर्थउपवास इति दिनचतुष्टयसाध्यस्तसकृच्छ्रः शकूपक्षेप्रतिपदादितिथुषु मयूराडस
 मानेकैकग्रासान् वर्धयेत् पूर्णमास्यां पंचदशग्रासाः क्षये चतुर्दशद्वौ षोडशसंपद्यंते कृष्णपक्षे एकैकग्रासह्रासेन अमायामपवास

इतिमाससाध्यंयवमध्यसंज्ञं चांद्रायणं कृष्णपक्षेप्रतिपदिचतुर्दश्यासान्भक्त्वाएकैकग्रासहासेनदर्शेअनशनंशकृष्टद्विरितिकृष्णा
 दिशकृत्वा तंपिपीलिकामध्यचांद्रायणं कृच्छुचांद्रायणादेःत्रिकालस्नानग्रासाभिमंत्रणादिविधियुतःप्रयोगः प्रायश्चित्तप्रकरणो ज्ञेयः
 अतिकृच्छ्रादिलक्षणंप्रसंगादत्रोक्तं अब्दगणनानुप्राजापत्यकृच्छ्रेरेव अथप्रत्याम्नायाः तत्रप्राजापत्यप्रत्याम्नायाः दशसहस्रगायत्रीजपः
 १ गायत्र्यासहस्रतिलहोमः २ क्वचित्सहस्रंब्याहृत्यातिलहोमउक्तः ३ शतद्वयंप्राणायामः द्वादशब्राह्मणभोजनं ४ यावत्केशशोषणंवि
 रम्यतीर्थेद्वादशस्नानानि ५ वेदसंहितापारायणं ६ योजनयात्रा ७ द्वादशसहस्रनमस्काराः ८ द्वात्रिंशदुत्तरशतंप्राणायामान्कृत्वाअहो
 रात्रमपोषितःप्राङ्मुखःस्तिष्ठेत् ९ गोमूत्रेणयावकभक्षणेऐकाहिककृच्छ्रं १० कश्चिद्दुद्वैकादशनीजपात्कृच्छ्रमाह ११ पात्रकेष्टिः १२ पात्र
 मानेष्टिः १३ षडपवासाः प्राजापत्यप्रत्याम्नायाः १४ एकविप्रभोजनमपवासस्य अत्यशक्तौसहस्रगायत्रीजपोद्वादशप्राणायामावे-
 तिस्मृत्यर्थसारे १५ प्राजापत्येषशक्तस्तुधेनुंदद्यात्पयस्विनीं धेनोरभावेनिष्कंस्यात्तदर्थंपादमेववा अशीतिगुंजात्मकः कर्षः चत्वारः क-
 र्षान्निष्कंनिष्कनिष्कार्धनिष्कपादान्यतमप्रमाणंहेमरोष्यंवाधेनुमौल्यंवादेयं अत्यशक्तेननिष्कपादार्धरजतंतत्समंधान्यादिवादेयं अति
 कृच्छ्रेगोद्वयंसांतपनेगोद्वयंपराकेतमकृच्छ्रेचगोत्रयम् कृच्छ्रातिकृच्छ्रेगवांचतुष्टयंत्रयंवा मासंपयोव्रतेयावकव्रतेमासोपवासेपंचगा
 वः मासंगोमूत्रयावकव्रतेषट्गावः चांद्रायणेषोपंचचतस्त्रस्तिस्त्रोवागावः अथप्रायश्चित्तप्रयोगः सचैलंस्नात्वा शक्तौक्लिन्नवस्त्रः

पर्वद्वेगोष्टयप्रत्यान्नायंनिष्कादिप्रमाणं ब्रह्मदंडं निधाय साष्टांगं प्रणम्य पर्वदं प्रदक्षिणी कुर्यात् सर्वे धर्मविवेकारोगोसारः सकला द्विजाः
मम देहस्य संशोद्धिं कुर्वंतु द्विजसत्तमाः मया कृतं महाघोरं ज्ञातमज्ञातकिल्बिषं प्रसादः क्रियतां मत्वंशभानुजां प्रयच्छत पूज्यैः कृतः पवि
त्रोहं भवेयं द्विजसत्तमाः समानुगृहंतु भवंत इति वदेत् विप्रैः किंते कार्यं मिथ्यामावादीः सत्यमेव वदेति पृष्टः स्वपापं ख्यापयेत् मया
मम पत्न्या वा इह जन्मनि जन्मांतरे वा अनपत्यत्वमृतापत्यत्वादिनिदानभूतबालघातविप्ररत्नापहारादिदुरितं कृतं तस्य नाशाय करि
ष्यमाणो हरिवंशश्रवणादौ कर्मविपाकोक्तेविधाने अधिकारार्थं दीर्घाक्षत्सुत्रादिसंततिप्राप्तये प्रायश्चित्तकृपादिशंतु भवंत इति प्रार्थये
त् ते च पापिना पूजितानुवादकाग्रेषु षडब्दत्र्यब्दसार्द्धाब्दान्यतमप्रायश्चित्ते पूर्वोत्तरांगसहितेनाचरितेन तव शतद्विभीष्यति तेन त्वं कृ
तार्थो भविष्यसीति वदेत्कः अनुवादकः पापिनं वदेत् ततः कृताप्रोषित्यंगीकृत्य पर्वदं विसृज्य देशकालौ संकीर्त्य सभार्यस्य ममेतज्जन्मज
न्मांतरार्जितानपत्यत्वमृतापत्यत्वादिनिदानभूतबालघातविप्ररत्नापहारादिजन्यदुरितसमूलनाशकर्मविपाकोक्तविधिनाधिकारसिद्धिद्वारा
दीर्घाक्षत्सुत्रादिसंततिप्राप्तये षडब्दत्र्यब्दसार्द्धाब्दवाप्रायश्चित्तं पूर्वोत्तरांगसहितममकप्रत्यान्नायेनाहमाचरिष्ये इति संकल्प्य दि
नांते केशनखरोमादिवापयित्वा स्नात्वा ० आम्बुर्बलं यशोवर्षः प्रजाः पशवस्तुनिच ब्रह्मप्रज्ञांच मे ध्यांच त्वं नादेहिय नस्यते इति विहित
काष्ठेन दंतं धावनं कुर्यात् ततो दशस्नानानित्ततो भस्मस्नात् इशानाय नम इति शिरसि तत्पुरुषाय नम इति सुरवे अथैताय नम इति हृदये

वामदेवाय नमोऽगुह्ये सद्योजाताय नमः पादयोः प्रणवेन सर्वांगेभस्मविलिंपेत् ईशानादिपादोपेतैर्मंत्रैर्विभस्मलेपः अथगोमयस्नानंगो
मयमादाय प्रणवेन दिक्षु दक्षिणभागं तीर्थे चोत्तरभागं प्रक्षिप्य शेषं मानस्तोक इति अभिमंत्र्य गंधद्वारा मिति सर्वांगमालिप्य हिरण्यशृंगमि
ति ह्यभ्यां प्रार्थ्याः प्रवत इति तीर्थे अभिस्मृश्य स्नात्वा द्विराचामेत् अथ मृत्तिकास्नानं अश्वक्रांते रथक्रांते विष्णुक्रांते वक्रंधरे शिरसाधार
यिष्यामिरक्षस्व मां पदे पदे इति मृत्तिकामभिमंत्र्य उद्धृतासिवराहेण कृष्णेन शतबाहुना मृत्तिके हरमेपापं यन्मया दुष्कृतं कृतं इति तामा
दाय नमो मित्रस्येति सूर्याय प्रदर्श्य गंधद्वारा मिति मंत्रेण स्योना पृथिवीति मंत्रेण वा इदं विष्णुरिति वा शिरः प्रभृत्यंगानि विलिंपेत् द्विरा
चामेत् अथ वारिस्नानं आपो अस्मानि त्क्त्वा भास्कराभिमुखस्थितः इदं विष्णुर्जपित्वा च प्रतिस्त्रोतो निमज्जति ततः पंचगव्यकुशोद
कैः समंत्रकैः पृथक् पृथक् स्नात्वा स्नानांगं तर्पणादिकुर्यात् विष्णुश्राद्धं पूर्वांगगोप्रदानं च कृत्वाग्निं प्रतिष्ठाप्य पंचगव्यहोमं व्याहृतिभिर
ष्टोत्तरशतं अष्टाविंशति वा ऽज्यहोमं कृत्वा व्रतंगृहीष्य इति विप्रान्प्रार्थ्य हुतशेषं पंचगव्येन प्रणवेन पिबेत् मरुत्यप्रायश्चित्तकृच्छ्रानुसंक
ल्पानुसारेणानुष्ठाय व्याहृत्याज्यहोमं विष्णुश्राद्धं गोदानानि पूर्ववत्कुर्यात् आज्यहोमे पंचगव्यहोमे च इध्माधानादिस्थालीपाकेतिकर्त
व्यतांके चिन्नेच्छंति व्याहृत्याज्यहोमे पापापहमहाविष्णुर्देवतेतिकेचित् पंचगव्यविधिस्तु ताम्रे पालाशवापात्रे ताम्रायागोसूत्रं अष्टमाष
प्रमाणां गायत्र्यादाय गंधद्वारा मिति श्वेतगोशकृत् षोडशमाषमादाय आप्यायस्वेति पीतगोक्षीरं द्वादशमाषं दधिक्राव्या इति नीलगोद-

धिदशमाषं ते जोसिश्कमसीति कृष्णा गोघृतमष्टमाषमादाय तत्र देवस्य त्वेति कुशोदकं चतुर्माषं प्रक्षिप्य प्रणवेनालोडयेत् अत्रमाषः पंच-
 गुजात्मकः तत्सप्तपात्रैः साग्रेः कुशैर्जहुयात् इरावतीति पृथ्वीं १ इदं विष्णुरिति विष्णुं २ मानस्तोकेति रुद्रं ३ शन्नो देवीत्यपः ४ ब्रह्मज-
 ज्ञानमिति ब्रह्माणं वा अग्निं सोमं च नास्ना गायत्र्या सूर्यं प्रजापतेन त्वदिति समस्त व्याहृतिभिर्वा प्रजापतिं प्रणवेन प्रजापतिं अग्निं स्विष्टकृत्वा च
 नाम्नेत्येताः पंचगव्येन अग्निं वाकं सूर्यं प्रजापतिं चैति वामहाविष्णुं वा आज्यं नाष्टाविंशति संख्याहृतिभिरित्यन्वाधानं स्त्रीशूद्राणां होमो न
 कार्यः केचिद्ब्राह्मणद्वारा होमः कार्य इत्याहुः स्त्रीशूद्राणां पंचगव्यपाने विकल्प इति महार्णवः स्त्रीशूद्रौ विप्रैः पंचगव्यं कारयित्वा तूष्णीं
 पिबत इति स्मृत्यर्थसारः अयं प्रायश्चित्तविधिः कृच्छ्रन्यूनप्रायश्चित्तेषु न कार्यः कृच्छ्रप्रभृतिषु सर्वत्र प्रायश्चित्तेषु नुष्ठेयः एवं कृच्छ्राद्यनु-
 ष्ठाय सूर्यारुणसंवादमहार्णवादिकर्मविपाकग्रंथोक्तं हरिवंशश्चवणादिकर्म कुर्यात् तत्र शभोदने दंशकालौ संकीर्त्य अनेकजन्मार्जिनानप-
 त्यत्वमृतापत्यत्वादिनिदानभूतबालघातनिक्षं पाहरणविप्ररत्नापहरणादिजन्यदुरितसमूलनाशद्वारा दीर्घायुश्च बहुषुत्रादिसंततिप्रा-
 प्तिकामो हरिवंशं श्रोष्यामि इत्येकस्य कर्तृत्वे दंपत्योः कर्तृत्वे श्रोष्याव इति संकल्प्य गणेशपूजने स्वस्तिवाचननां दीश्राद्धानि विनायक-
 शांतिं च कृत्वा हरिवंशश्चवणार्थं श्रावयितारमं कंत्वां रृणा इति विप्रं कृत्वा वस्त्रालंकारैः पूजयेत् वाचकं प्रत्यहं पायसादिना भोजयेत् दंपती
 प्रतिदिनं प्रायंतामित्यादिवैदिकैः सुरास्त्वामित्यादि पौराणैश्च मंत्रैः स्नानात्वावलं कृतौ तदेकचित्तौ शृण्वंतौ तैलतांबूलक्षौरभैरुनरवट्

वाशयनानियावत्समाप्तिवर्जयंतोहविष्यंभुजीयातां अंतेवाचकायगांसवर्णत्रयमेकंवासवर्णदक्षिणांदत्वाप्रत्यवरोहमंत्रेणसहस्रंति-
लाज्यंहृत्वाशतविप्रान्चतुर्विंशतिमिथूनानिवापायसेनभोजयेदिनिहरिवंशश्रवणप्रयोगः अथविधानांतराणि सौवर्णवालकं कृ-
त्वा दद्याद्दोलासमन्वितं अथवावृषभंदद्यात्विप्रोद्वाहनमेववा महारुद्रजपो वापिलक्षपत्रैः शिवार्चनं स्वर्णधेनुः प्रदातव्यासवत्सावा-
यथाविधि घृतकुंभप्रदानं वा संक्षेपादिदमीरितं अथवा प्रत्यहंपार्थिवलिंगपूजां कृत्वा अभिलाषाष्टकजपं संवत्सरं कुर्यात् अभिलाषा-
ष्टकस्तोत्रं कौस्तुभे ज्ञेयं एवमपि फलाप्राप्तौ दत्तपुत्रोग्राह्यः अथ दत्तके ग्राह्या ग्राह्यविचारः ब्राह्मणानां सोदरभ्रातृपुत्रो मुख्यात् प्रथ-
मंग्राह्यः तदभावे सगोत्रसपिंडो यकश्चित्सापत्नभ्रातृपुत्रो वा तदभावे त्वसगोत्रसपिंडो मातुलकुलजपितृष्वस्त्रादिकुलजः तदभा-
वे तु असपिंडः समानगोत्रः तदभावे तु असपिंडः पृथक् गोत्रोपि असगोत्रसपिंडेषु भागिनेयदौहित्रौ वज्र्यौ एवं विरुद्धसंबंधापत्यापुं-
त्रबुद्धनर्हो मातुलोपिन ग्राह्यः अतएव सगोत्रसपिंडेषु भ्रातापितृव्यो वा न ग्राह्यः विप्रादीनां वर्णानां समानवर्ण एव तत्रापि देशभेद-
प्रकृतगुर्जरत्वांध्रत्वादीनां समानजातीय एव सर्वोपि स भ्रातृक एव ग्राह्यः तत्रापि ज्येष्ठपुत्रो न ग्राह्यो न देयः शूद्रस्य दौहित्रभागिनेयावपि-
ग्राह्यो अत्र मूलं भ्रातृणामेकजातानामेकश्चेत्पुत्रवान् भवेत् सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रिणो मनुरब्रवीत् अनेन वचनेन नापुत्रस्य लोकोस्ति
जायमानो वै ना ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवान् जायत इत्यादिशास्त्रबोधितस्याप्रजत्वप्रकृतदोषस्य निवृत्तिर्विधिना अस्तीकृतेनापि भ्रा-

तृपुत्रेणपितृव्यस्यभवतीतिबोध्यते अतःपुत्रसदृशत्वात्ग्राह्येषुकारव्यइतिज्ञाप्यते मुख्यभावेतत्सदृशः प्रतिनिधिरिति न्यायात् नचास्मा
देववाक्याद्विधिवत् प्रतिग्रहंविनेवतस्यपुत्रत्वमितिशंक्यम् तथासतिऔरसदत्तकादिद्वादशविधपुत्रवदेतस्यपत्नीतः पूर्वमेवधनहा
रित्वपिंडदत्तौचित्येनपत्नीदुहितरश्चैवपितरोभ्रातरस्तथा तत्सकतागोत्रजाबंधुरितितत्क्रमवाक्येभ्रात्रनंतरंभ्रातृसकतनिवेशानुपप
त्तेः तस्मात्पत्नीतः पूर्वमदीयपिंडदानधनग्रहणाधिकारीकश्चित् भवत्वितिकामनायांविधिवत्कीकृतएवतथाधिकारीभवतिनान्यथा
तादृशकामनायाअभावेतुपितृऋणापाकरणादि पारलौकिकमात्रार्थदत्तपुत्रोनग्राह्यः भ्रातृपुत्रेणैवतसिद्धेरित्येववचनत्वात्पर्ये-
कचित्देशेवैदिकविधिंविनापितात्गृहीत्संमतिराजपुरुषाद्यनुमत्यादिलोकिकव्यापारमात्रेणोपनयनादिसंस्कारकरणमात्रेणचसपिंडेपि
तृत्वसिद्धिव्यवहारोदृश्यतेतत्रमूलंनोपलभ्यते सर्वासामेकपत्नीनामेकान्तेषुत्रिणीभवेत् सर्वास्तास्तेनपुत्रेणपुत्रिण्योमनुरब्रवीत्
इतिवचनंतुसापत्न्यपुत्रस्यागृहीतस्यापिपुत्रत्वपिंडदानाद्यधिकारित्वविधायकतेनएकसपत्न्याःसपुत्रत्वेअन्यसपत्न्यापुत्रोनग्रा-
ह्यः दौहित्रोभागिनेयश्चशूद्राणांविहितःसूतः ब्राह्मणादित्रयेनास्तिभागिनेयसूतः कश्चित् नत्वेवैकंपुत्रंदद्यात्प्रतिगृणीयादिति न-
ज्येष्ठंपुत्रंदद्यादितिचअत्रौरसानेकपुत्रेणपुत्रदानंकार्यमिति विधीयतेतंनपूर्वदत्तकोगृहीतः ततऔरसो जातस्तादृशानेकपुत्रेण
दत्तक एकल औरसो वानदेयः सधवयास्त्रियापत्यनुजयापुत्रांगृहीतव्योदातव्यश्च भर्त्रनुजाभावेतुनग्राह्यः नदेयः एवंविधवया

पिस्त्रियात्वयापुत्रः स्वीकार्यइत्यक्त्वाभर्तारिमृतेग्राह्यः स्पष्टमीदृशानुज्ञाभावेभर्तृजीवनदशायांतन्मरणोत्तरं आमसुरवाहापुत्रस्वीकार-
विषयकभर्त्रभिप्रायं ज्ञातवत्यापि ग्राह्यइतिसर्वसंमतं एतदुभयविधभर्त्रनुज्ञाभावेपितच्छास्त्रान्नित्यकाम्यव्रतादिधर्माचरणइव
पुत्रप्रतिग्रहेपिनापुत्रस्य लोको स्तीत्यादिसामान्यशास्त्रादेवविधवायाअधिकारः नस्त्रीपुत्रंदद्यात् प्रतिगृण्हीयान्यत्रभर्त्रनुज्ञानादि
तिवसिष्ठवाक्यंतुभर्त्रनुज्ञारहिताप्रतिपुत्रप्रतिग्रहाभ्यनुज्ञापरं नतुपुत्रग्रहणनिषेधपरं शास्त्रप्रामनिषेधायोगात् अतस्तादृशस्त्रि-
याःपुत्रग्रहप्रतिबंधेनरत्तिलोपिपिंडविच्छेदादिकुर्वन्नरकभाक्भवति योब्राह्मणस्यरत्तौतुप्रतिकूलंसमाचरेत् विद्वज्जांतुकृमी-
णांस्यादितिशास्त्रादितिकौस्तुभेविचारः स्त्रीभिःपुत्रस्वीकारेव्रतादिवद्विप्रद्वाराहोमादिकंकार्यं एवशूद्रेणापि विप्रःशूद्रादिदक्षिणामा-
दायवेदिकसंत्रैस्तदीग्रहोमादिकरोतितत्रशूद्रः पुण्यफलभागभवति किंतुविप्रस्यैवप्रत्यवायःपुत्रप्रतिगृह्यगृहीत्राज्ञातकर्माद्याश्व-
डाद्यावामस्काराःकार्याइतिमुख्यपक्षः असंभवेसगोत्रसपिंडेषुकृतोपनयनोपिविवाहितोपिदत्तकोभवति असंजातपुत्राएवविवाहि-
तोग्राह्यइतिमेभातिअसपिंडसगोत्रेषुकृतोपनयनएवेत्यपिभाति भिन्नगोत्रस्तुअकृतोपनयनएवग्राह्यः केचित्तुकृतोपनयनोपिभिन्न-
गोत्रोग्राह्यइत्याहुः इतिग्राह्याग्राह्यविवेकः अथऋग्वेदिनांपुत्रप्रतिग्रहप्रयोगः पूर्वद्व्यःकृतोपवासः पवित्रपाणिः प्राणानायस्यदेश-
कालोसंकीर्त्यममाप्रजात्वप्रयत्तपैत्रुकृणापाकरणपुन्नामनरकत्राणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंशौनकोक्तविधिनापुत्रप्रतिग्रहंकरि

ष्ये तदंगत्वेन स्वस्ति वाचनं आचार्यवरणं विष्णुपूजनमन्त्रदानं च करिष्ये आचार्यमधुप कर्त्ते विष्णुसंपूज्य ब्राह्मणादिभोजनसंकल्पयेत् आच
र्यैः यजमानानुज्ञया पुत्रप्रतिग्रहांगत्वेन विहितं होमं करिष्ये इति संकल्प्य अग्निं प्रतिष्ठाप्य चक्षुषी आज्येनेत्यंतमत्का सकृदग्निं सूर्या सावित्रीं
पडवारंचरुणा अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं चाज्येन शपेण स्विष्टकृतमित्याद्यन्वाधाय अष्टाविंशतिमष्टीं स्तूणीं निरूप्य तथैव प्रोक्ष्याज्योत्पवनां
तं कुर्यात् दातारंगत्वा एतस्मै पुत्रं देहीति याचयेत् दातादेशकालोसं कर्त्तव्यं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं पुत्रदानं करिष्ये इति संकल्प्य गणपतिपूजनां
न प्रतिग्रहीतारं यथाशक्त्या संपूज्य येयसेनेति पंचानां नाभानेदिष्टो मानवो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् पंचम्यनुष्टुप् पुत्रदाने विनियोगः येयसे
नेति ऋक् पंचकांते इमं पुत्रं तव पैतृक ऋणापाकरणपुन्नामनरकत्राणसिद्धयर्थं आत्मनः श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं तुभ्यमहं संप्रददेन मम प्र
तिगृण्णहानु पुत्रं भवान् इति प्रतिगृहीत् हस्तजलं क्षिपेत् गृहीनादं वस्येति हस्तद्वये प्रतिगृह्य स्वांके उपविश्य अंगादंगात्संभवसीति मंत्रेण
मूर्द्धनि जिघ्रेत् वस्त्रकुंडलाद्यलंकृतं गीतवाद्यैः स्वस्ति मंत्रैश्च स्वगृहमानीय पादौ प्रक्षाल्या च भ्याचार्यदक्षिणतः स्वयं स्वदक्षिणे भार्योत्संगेषु
त्रइत्कपविशेत् आचार्योर्बर्हिरासादनाद्याज्यभागांते चरुमवदाय यस्त्वाहृदेति द्वयोरत्रेयो वस्तुश्रुतां ग्निस्त्रिष्टुप् पुत्रप्रतिग्रहांगहोमे वि
नियोगः यस्त्वाहृदेति ऋक् द्वये नैकमेवा बदानं कर्तव्यात् यजमानो ग्नयं तुभ्यमग्रे पर्यवहन्त्सूर्यासावित्रीसूर्यासावित्र्यनुष्टुप् ॐ तुभ्यम
ग्रे ० सूर्यासावित्र्या इदं ० सोमो ददति पंचानां सूर्यासावित्रीसूर्यासावित्री अनुष्टुप् भोजगती त्रिष्टुप् अनुष्टुप् ॐ सोमो ददत् ऋक् ५ पंचस्य-

पिसूर्यासा० एवंसप्तचर्वाहुतीर्हुत्वाज्यव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुत्वास्विष्टकृदादिसमाप्याचार्यायधेनुंदत्वाविप्रान्भोजयेत् अथयज्ञवेदिनां
 बोधायनोक्तरीत्याप्रयोगः तत्रराजः शिष्टानांबंधूनांचानुमतिलब्धासंकल्प्यादि आचार्यपूजनांतं प्राग्वकुर्यात् ब्राह्मणभोजनसंकल्प्यांते
 आचार्योदेवयजमानोल्लेखनादिआप्रणीताभ्यः कुर्यात् ग्रहीतादातुःसमक्षंगत्वापुत्रंमेदेहीति स्वयमेवभिक्षेत् दाताददामीत्याह दातुःसंक
 ल्यादिपुत्रदानांतं पूर्ववत् ग्रहीताधर्मायत्वागृणहामिसंतत्यैत्वागृणहामीतिपरिगृह्ये नंपुत्रंवस्त्रकुंडलांगुलीयकैरलंकुर्यात् आचार्यः कुशम
 यंबर्हिः पालाशमिध्यांचसंपाद्यपरिधानप्रभृतिअग्निस्त्रयंकृत्वाचरुश्रपणासादनांतै पूर्वंगिहोमंकृत्वायस्त्वाह दाकीरणेतिपुरोनुवाक्याम्
 त्कायस्मैत्वंसंकृतेइतिपाज्ययाहुत्वाव्यस्तसमस्तव्याहृतीर्हुत्वास्विष्टकृदादिकुर्यात् आचार्यायदक्षिणावस्त्रकुंडलांगुलीयकंदद्यादितिप
 रगोत्रोत्पन्नदत्तकस्योपनयनमात्रेपालकगोत्रेणकृतेउपनयनोत्तरंप्रतिग्रहेवादत्तकेनाभिवादनाद्धादिकर्मसंगोत्रद्वयोश्चारः कार्यः
 चूडादिसंस्कारेपालकेनकृतेपालकेकगोत्रएवविवाहेतुसवदेदत्तकेनजनकपालकयोरुभयोरपिपित्रोर्गोत्रप्रवरसंबंधिनीकन्यावर्जनी
 यां नात्रसाप्तपुरुषंपांचपुरुषमित्येवंपुरुषनियमउपलभ्यते सापिंड्यंतुजनकगोत्रेणोपनयनेजनकपितृमात्रोः कुलेसाप्तपुरुषंपं
 चपुरुषंग्रहीत्वमातृपितृकुलेत्रिपुरुषं ग्रहीत्वगोत्रेणोपनयनमात्रेकृतेउभयत्रपांचपुरुषंपितृकुले मातृकुलेतुत्रिपुरुषं जातक
 माद्युपनयनांतं संस्कारग्रहीत्राकृतेग्रहीत्वकुलेसाप्तपुरुषं मातृतःपंचपुरुषंअतोन्मूनंजनककुलेकल्प्यं केचित्तुदत्तकप्रवेशेकुल

दूयेपिसर्वथान्यूनमेवसापिंड्यमित्याहुः एवंदत्तकसंततेरपिसापिंड्यज्ञेयं दत्तकस्यमरणेपूर्वापरपित्रोस्त्रिरात्रं सपिंडानामेकाहमा
 शौचं उपनीतदत्तकमरणादौपालकसपिंडानां दशाहादीतिनीलकंठीयेदत्तकनिर्णयेएवंदत्तकेनापिपूर्वापरपित्रोर्मृतोत्रिरात्रं पूर्वापर
 सपिंडानामरणेएकाहः पित्रोरोर्ध्वदैहिककरणेतुकर्मगंदशाहमेवदत्तकस्यपुत्रपौत्रादेर्जननमरणयोः सपिंडानामेकाहः सगोत्रस
 पिंडेदत्तीकृतेतुसर्वेषांदशरात्रमेव पत्नीदुहित्रादिसत्वेपिदत्तकएवपितृधनभागीभवतिदत्तकग्रहणोत्तरमौरसेजातेदत्तकश्चतुर्थी
 शभागीनसमभागी केचित्तुप्रतिग्रहीत्राजाताद्यपनयनांतसंस्कारविधानेचकृते औरससमानांशभागित्वंसंस्कारमात्रकरणेविधा
 नाभावेविवाहमात्रलाभोनान्यधनलाभः कतिपयसंस्कारकरणेचतुर्थीशलाभइत्याहुः दत्तसत्त्वेप्यौरसस्यैवपित्रोःपिंडदानेधिका
 रः जनकस्यपिंडदानाभावेदत्तएवजनकपालकयोरुभयोरपिश्राद्धंकुर्यात् धनंचोभयौर्गृण्णीयादितिनीलकंठीयेएवंदत्तकन्यायाअ-
 पिस्वीकारउक्तविधिनाकार्यः तत्रपरगोत्रोत्पन्नायाग्रहणोविवाहेगोत्रद्वयवर्जनंप्राग्वत् पुत्रपत्योरभावेदत्तकन्यैवपितृधनभा
 गिनी इतिदत्तोपयोगीसर्वनिर्णयः अथकन्यानामेवोत्पत्तोपुत्रार्थंपुत्रकामेष्टिः ऋतुकालात्षष्ठेदिनेसभार्यः कृताभ्यंगः प्राणा
 नायस्यदेशकालोसंकीर्त्यपुत्रकामः पुत्रकामेष्टिकरिष्येइतिसंकल्प्यस्वस्तिवाचनादिनांदीश्रांद्धांतेश्चिंप्रतिष्ठाप्य चक्षुषीआज्येना
 त्रप्रधानं अग्निंपंचवारंवरुणंपंचवारंविष्णुं पृथिवींविष्णुं सोमंसूर्यासावित्रीं पायसेनशेषेणस्विष्टकृतमित्यादिनिर्वापकालेत्

ष्णींषष्टिसुष्ठींनिरूप्यतथैवप्रोक्ष्यश्वेतवत्सश्वेतगोक्षीरेणत्वरूपकृत्वान्यभागांते आतेगर्भइति अग्निरेतुइतिसूक्तद्वयस्यहिरण्यगर्भ-
 क्रुषिः क्रमेणाग्नीवरुणोदेवते अनुष्टुपुजगत्पौलुदसी पाथसचरुहोमेवि० ॐ आतेगर्भोयोनिमेतुपुमान्वाणइवेषुधिं आवीरोजायतां
 पुत्रस्तेदशमास्यः स्वाहा अग्नयइ० करोमिते प्राजापत्यभागर्भोयोनिमेतुते अनूनः पूर्णोजायतामश्लोणोपिशान्चधीतः स्वाहाअग्न-
 यइ० पुमांस्तेपुत्रानारितं पुमाननुजायतां तानिभद्राणिबीजान्युषभाजनयंतुस्वाहाअग्न० यानिभद्राणिबीजान्युषभाजनयंतिनः
 तैस्त्वंपुत्रान्विंदस्वस्वाप्रसूर्थेनुकाभवस्वाहा अग्नय० कामः समृद्धतांमद्यमपराजितमेवमे यंकामंकामयेदेवतन्मेवायोसमर्थयेस्वा
 हा अग्नय० अग्निरेतुप्रथमोदेवतानांसौस्थे प्रजांसुंचतुमृत्फपाशात्तदयंराजावरुणोनुमन्यतां यथेयंस्त्रीपौत्रमघन्नरोदात्स्वाहा व
 रुणाये० इमामग्निस्त्रायतांगार्हपत्यः प्रजामस्यैनयतुदीर्घमायुः अशून्योपस्थाजीवतामस्तमातापौत्रमानंदमभिप्रबुद्धतामिर्यं-
 स्वाहा वरुणाये० मातेगृहेनिशिघोषउत्पादन्यत्रत्वद्दुदंत्यः संविशंतु मात्वंबिकेश्वरआवधिष्ठाजीवपत्नीपतिलोकेविराजपश्यंती
 प्रजांसुमनस्यमानास्वाहा वरुणाय० अप्रजस्त्वांपौत्रमृत्कं पाश्चानमृतवाद्यंशीर्षास्त्रजमिवोन्मन्यद्विषद्यः प्रतिमंचामिपाशंस्वाहा
 वरुणाये० देवहृतब्राम्हणकल्पमानंतेनहन्मियोनिषदः पिशान्वात्क्रव्यादोमृत्कनधरान्यातयामिदीर्घमायुस्तवंतुपुत्राः स्वाहा व-
 रुण० नेजमेषेतितिसृणांविष्णुस्त्वष्टागर्भकर्ताविष्णुपृथ्वीविष्णावोनुष्टुप् नेजमेष० विष्णाव० यथेयंपृथ्वी० पृथिव्याइ० विष्णोः श्रेष्ठे

न० विष्वाव० सोमोधेनुं राहुगणोगौतमः सोमस्त्रिष्टुप् सोमोधेनुं० सोमाये० तांपूषन्सूर्यासावित्रीसूर्यासावित्रिष्टुप् पापसहोमेवि०
तांपूषन्निव० सूर्यासावित्र्याइ० इतिपंचदशाहुतीर्हेत्यास्त्रिष्टुप्सहस्रं कृत्वा दंपती अपश्यंत्वेविद्वयोः प्रजापत्यान्प्राजापत्यः प्रजापतिस्त्रिष्टुप्-
हुतशेषचरुप्राशनेवि० अपश्यंत्वेतिहाभ्यां प्राशयिपशंगभृष्टिममित्यस्य देवोदासिः परुहोषो इन्द्रो गायत्रीनाभ्यालंभने विनियोगः ॐ पि
शंगभृ० इति दंपतीनाभ्यालंभनं कुर्वतां यजमानः प्रायश्चित्तादिहोमशेषसमाप्य विप्रेभ्यो गांस्त्वर्णादिदक्षिणां च दत्त्वा रात्रौ दंपतीदर्शो
स्तरणेशयीयातां इति पुत्रकामेष्टिप्रयोगः अथ पुंसवनं तत्र व्यक्ते गर्भे द्वितीये तृतीये चतुर्थेषु षष्ठेष्टमे वा मासे सीमंतेन सह वा कार्यं शू-
कूपंचमीमारभ्य कृष्णपंचमीपर्यंतं चतुर्थी नवमी चतुर्दशी पंचदशी वर्जिते तिथौ सूर्यभोमगुरुवारेषु प्रशस्तं क्वचिच्चंद्रबुधशुक्रबाराउक्ताः
नेक्षत्राणितु पुन्नामकानि प्रशस्तानि तानि च पुष्यश्रवणपुनर्वसुहस्तमृगाश्रिजिन्मूलानुराधाशिकनीत्येतानि अत्र पुष्ये मरुतः तदभावे-
श्रवणस्तदभावे हस्तादीनि अयमेवानवलोभनस्यापि कालः पुंसवनेन सह करणीयत्वविधानात् पुंसवनानवलोभने प्रतिगर्भकार्यं गर्भ-
संस्कारत्वात् गर्भाधानसीमंतो न्ययने तु स्त्रीसंस्कारत्वात् प्रतिगर्भनावर्तते किंतु प्रथमगर्भे एव कार्यं प्रथमगर्भे लोपेतु प्रतिगर्भतयोर्लो-
पप्रायश्चित्तमावश्यकं न च प्रथमापत्येतयोः प्रायश्चित्तेन द्वितीयादिगर्भाणां संस्कारसिद्धिर्भवति प्रायश्चित्तेन हि प्रत्यघायपरिहारमा-
त्रं नत्वपूर्वारव्यातिशयोत्पादनं तत्तु संस्कारविधिनैवेति युक्तं प्रतिगर्भं प्रायश्चित्तं पुंसवनानवलोभनयोस्तु प्रथमगर्भे नुष्ठानेपि प्रतिगर्भे

तयोर्लोपप्रायश्चित्तं तच्च पादकृच्छ्रं प्रति संस्कारं कार्यं बुद्धिकृते लोपे द्विगुणं पुंसवने पतिः कर्ता तदभावे देवरादिः अथ सीमंतकालः त
 चतुर्थे अष्टमेषु पंचमेमासि वा विहितं नवमेमासि वा कुर्यात् यावद्गर्भविमोचनं स्त्रीयद्यत्कृतसीमंता प्रसूयेत कदाचन गृहीतपुत्राविधि
 वत्सातं संस्कारमर्हति पक्षतिथिवारनक्षत्राणि पुंसवनोक्तान्येव प्रशस्तानि क्वचिद्दशमीपर्यंतं कृष्योपि ग्राह्यः षष्ठ्याष्टमीद्वादशयो रिक्ताः पंच
 दशी च वर्ज्यास्तासु संकटे चतुर्थी चतुर्दशी पौर्णमास्यो ग्राह्याः क्रमेणाष्टचतुर्दशदशनाडिका आद्यास्त्यक्ता षष्ठ्याष्टमीद्वादशयोपि ग्राह्याः पुन
 क्षत्राणामलाभेरेव तीरोहिण्युत्तरात्रयाणि ग्राह्याणि उक्तनक्षत्राणां प्रथमां त्यपादौ त्यक्ता मध्यमपादद्वयं ग्राह्यमित्यक्तं इदं कर्म सहद्वय
 कार्यमित्यक्तं कात्यायनानां तु गर्भसंस्कारत्वात् प्रतिगर्भभावर्तनीयं सीमंतोन्नयने पतिरेव कर्ता गर्भाधानलोपे न त्प्रायश्चित्तार्थं विप्रायगां द
 त्वा पुंसवनादिकं कार्यं तत्राश्वलायनानां देशकालसंकीर्तनांतं ममास्यां भार्यायां मृत्युस्य मानगर्भस्य गर्भिकवैजिकदोषपरिहारपुंरूपता
 सिद्धिज्ञानोदयप्रतिरोधपरिहारद्वारा श्रीप० पुंसवनमनवलोभनं ममास्यां भार्यायां गर्भाभिवृद्धिपरिपंथिपिशितरूधिरप्रिया अलक्ष्मीभू
 भूतराक्षसीगणदूरनिरसनक्षेमसकलसौभाग्यनिदानमहालक्ष्मीसमावेशनद्वारा प्रतिगर्भबीजगर्भसम्पद्रवै नो निबर्हणद्वारा च श्रीपरमे
 श्वरप्रीत्यर्थं स्त्रीसंस्काररूपं सीमंतोन्नयनारव्यं कर्म च तंत्रेण करिष्ये इति सकल्पः सीमंतेन सह त्रयाणां करणे ज्ञेयः नादीश्राद्धे क्रतुदक्ष
 संज्ञका विश्वेदेवाः पुंसवनस्थपृथक्के पवमानसंज्ञकमौपासनाग्निं प्रतिष्ठापयेत् त्रयाणां सह त्वेमंगलनामानं प्रतिष्ठापयेत् गृह्याग्निवि-

च्छेदे सर्वाधानि नश्चाग्न्यत्पतिः पूर्ववत् पुंसवने प्रजापतिं च रुणासीमंते धातारं द्विः राकां द्विर्विष्णुं त्रिः प्रजापतिं सकृदाज्येन जहुयात् अव
शिष्टप्रयोगो न्यत्र ज्ञेयः शारवांतरेषु च तत्तद्गृथेभ्यो ज्ञेयः अत्र प्रति संस्कारं दशदशत्रोन्त्रीन् वा ब्राह्मणान् भोजयेत् शक्तेन शतशतं सी
मं तान् भोजने प्रायश्चित्तं परिजाते ब्रह्मोदने च सोमे च सीमंते न्ययने तथा जातश्राद्धे तथा भुक्त्वा भोक्तान् चाद्रायणं चरेत् यद्वा अराइ
वेति मंत्रस्य शतवारं जपः एतच्च आधानांगं ब्रह्मोदनांगं भोजन इव सीमंतांगं भोजने ज्ञेयम् न तु तद्दिने तद्गृहे भोक्तृमात्रस्येति पारिजा
तोक्तं अथ गर्भिणीधर्माः गर्भिणी कुंजराश्वादिशैलहर्म्यादिरोहणं व्यायामं शीघ्रगमनं शकटारोहणं त्यजेत् न भस्मन्युपवि
शेत् फसलोलूखलादिषु त्यजेत् ज्जलावगाहं च शून्यं सद्यतरोस्तलं कलहंगात्र भगंच तीक्ष्णात्कृष्णादिभक्षणं संध्यायामतिशीतान्ध
गुर्वाहारं परित्यजेत् व्यवायशोकासृद्धोक्षं दिवास्वापं निशि स्थितिं भस्मागारनखैर्भूमिलेरवनं शयनं सदा त्यजेत् मंगलं वाक्यं च हा
स्याधिका भवेत् न फक्त केशानो द्विग्राकुक्कुटासनगानच गर्भरक्षा सदा कार्या नित्यं शौचनिषेवणात् प्रशस्तमंत्रलिखनान्छस्तमाल्यानु
लेपनात् विशुद्धगेहवसनादानैरश्वादिपूजनेः हरिद्राकुंकुमंचैव सिंदूरं कज्जलं तथा केशसंस्कारतांबूलं मांगल्याभरणं शंभं चतुर्थे
मासि षष्ठे वा षष्ठमे गर्भिणीवधुः यात्रां विवर्जयेन्नित्यं माषष्ठात्तु विशेषतः अथपतिधर्माः गर्भिणीवांछितं द्रव्यं तस्यै दद्याद्यथो
चितं सूते चिराफषंपुत्रमन्यथा दीषमर्हीति सिंधुस्नानं द्रुमच्छेदं वपनं प्रेतवाहनं विदेशगमनं चैव न कुर्याद्गर्भिणीपतिः वपनं मेथ

न तीर्थंश्चाद्भोजनमेव च वर्जयेत्समान्मासान्माव आरोहणं तथा फल्हादिवास्तुकरणं नखकेशविकर्तनं चोत्तंशवानुगमनं वि-
वाहं च विवर्जयेत् मुंडनं पिंडदानं च प्रेतकर्म च सर्वशः न जीवत् पितृकः कुर्यात् गुर्विणीपतिरेव च अत्र कर्तनमपि निषिद्धते च पुन-
स्य निषेधेऽपि कर्तनं तु विधीयत इति वाक्यं तु जीवत् पितृकादीनां यो वपननिषेधस्तत्र कर्तनविधिपरम् तदपवादः क्षौरं नैमित्तिकं कु-
र्यान्निषेधे सत्यपि ध्रुवं पित्रोः प्रेतविधानं च गर्भिणीपतिराचरेत् अन्वष्टक्याष्टकयोर्गर्भिणीपतिः पिंडदानं कुर्यात् केचित्पित्रोः प्रति-
सांवत्सरिके पिंडदानं कुर्वन्ति दर्शमहालयादिषु नैव कार्यं अथ गर्भस्त्रावहरं कान्चन यज्ञोपवीतदानं महार्णवे इदं स्त्रीकर्तृकं शतभदिने
स्त्री आचम्य देशकालौ संकीर्त्य मगर्भस्त्रावनिदानसकलदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं वा फपुराणोक्तं सुवर्णयज्ञोपवीतदा-
नविधिं करिष्ये इति संकल्प्य पलेन तदर्धेन यथाशक्ति वाह्यं यज्ञोपवीतं ग्रंथिप्रदेशे मौक्तिकफलं कृत्वा तथैव च ज्वमणिकतराजतमस्तरी-
यं च कृत्वोभयं पंचगव्येन गायत्र्या प्रक्षाल्य ताम्रपात्रे द्रोणमितं दधिनिक्षिप्य तन्मध्ये द्रोणमितमाज्यं निक्षिप्याज्योपरितदुभयं संस्था-
प्य भर्ता ब्राह्मणावागायत्रीमंत्रेण गंधादिभिः पूजयेत् अष्टगुंजात्मको माषः दशमाषाः सुवर्णं पलकुडवप्रस्थादकद्रोणाः सुवर्णादि-
पूर्वचतुर्गणाः दध्याज्ययोर्द्रोणपरिमाणाभावे शक्त्यनुसारिप्रमाणं ब्राह्मणद्वारा आज्यमधुमिश्रैस्तिलैरथोत्तरशतं गायत्र्या व्याहृति-
भिर्वा होमं कारयेत् त्यागं भर्ता वा स्त्री वा कुर्यात् होमकर्तारं विप्रं वस्त्राद्यैः संपूज्य प्राङ्मुखाय तस्मै उदङ्मुखं वा स्त्रीदानं कुर्यात् तद्यथा उप

वीतं परिमितं ब्रह्मणा विधृतं पुरा भवनो कास्यदानेन गर्भसंधारयेत्सहं इति मंत्रेण विप्रस्य नाम गोत्रे उच्चार्य ताम्रपात्रस्थदध्याज्यसंस्थं सु-
 पूजितं सौत्तरीयकमिदं यज्ञोपवीतं गर्भस्त्रावनिदानदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं तुभ्यमहं संप्रददेन मम प्रतिगृह्यतां विप्रः प्र-
 तिगृह्यामीत्यादि यथाशक्ति दक्षिणां दत्त्वा अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति दक्षिणां दत्त्वा प्रतिग्रहीतुरनुब्रज्य नमस्कारक्षमापनादिकृत्वा विप्र-
 भोजनं संकल्प्य कर्मेभ्यश्चाराचार्ययेत् एतच्च स्त्रवद्गर्भाभवेत्सा तु बालकं हंतिया विषैरित्युक्ते बालहत्याप्रायश्चित्तं कृत्वा कार्यं अन्यत्र तु
 स्वर्णधेनुदानहरिवंशश्रवणादीन्कृत्वा घृतपूर्णताम्रकलशदानादिविधानानि उक्तानि अथ सूतिकागृहप्रवेशः गृहे नैर्ऋत्यां सूतिकागृ-
 हं कृत्वा तत्राश्विनी रोहिणी मृगशिरा पुनर्वसु पुष्य अक्षराहस्त चित्रा स्वात्य नुराधा धनिष्ठा शततारकानक्षत्रेषु रिक्तादिवर्ज्यतिथिषु चंद्रानुकूल्ये
 शभलये सूतिकाप्रवेशो गोविप्रदेवपूजनं कृत्वा मंत्रवाद्यघोषेण सापत्यस्त्रीभिः सह कार्यः असंभवे सद्यो वा प्रसवप्रतिबंधे ऋग्विधाने प्रसंदि-
 ने इत्युचं विजिहीषेति सूक्तं वाजपेय एताभ्यामभिमंत्रितजलं वा पाययेत् तेन सखप्रसवः शीघ्रप्रसवमंत्रस्त हिमवत्कतरे पार्श्वे सूरथानामयक्षि-
 णी तस्याः स्मरणमात्रेण विशल्या गर्भिणी भवेत् ॐ क्षीं ॐ स्याहेति मंत्रेण दूर्वाकुरेण तिलतैलं शतं सहस्त्रं वा भिमंत्र्य किंचित्पाययेत् किंचिन्मा-
 त्रस्य गर्भे लेपश्च सम्यग्लेपे शीघ्रं सखप्रसवः अस्थिमात्रावशिष्टगोमस्तकस्य सूतिकागृहोपरिनिधाने सखप्रसवः वंशनिंबयोस्त्वक् तुलसीमू-
 लं कपिस्थपत्रं करवीरबीजं च समभागं महिषीदुग्धेन पेषयित्वा तेन सतैलेन योनिलेपे सद्यः प्रसवः अथ जातकर्म मूलज्येष्ठाव्यतीपातादाव-

नुरपन्नस्य जातमात्रस्य पुत्रस्य पितामहं कुलदेवता वृद्धप्रणामपूर्वकं भवलोचनघ्रादावुदङ्करवः स्नायात् तदसंभवे गृहे आनीताभिः शीनाभिः
 स्वर्णकृताभिरद्भिः स्नायात् एतच्चरात्रावपिनघ्रादौ कार्यं अशक्तैरात्रावघ्निसंनिधौ स्वर्णकृतशीतोदकैः मूलादिषु जनने तु मरुवमदृष्ट्वेव स्ना-
 नदेशांतरगते जनके पुत्रजन्मश्रवणोत्तरं स्नानं सर्वत्र स्नानात्प्राक् अस्पृश्यत्वं एवं कन्योत्पत्तावपि स्नानं तत्प्राक् अस्पृश्यत्वं च जेयं अन्यस-
 पिंडाशौचमध्ये जननेपि पितुस्तात्कालिकी स्नानदानादौ जातकर्मणि च शद्धिः केचिन्मृताशौचे पुत्रजनने जातकर्माशौचांवे कार्यमित्याहुः
 नालच्छेदनात्पूर्वं संपूर्णसंध्यावन्दनादिकर्मणि नाशौचं प्रथमदिने पंचमषष्ठदशमदिने च दानप्रतिग्रहयोर्न दोषः शतमन्त्रं न ग्रह्यं ज्योतिष्टो-
 मादिदीक्षावता स्वयमन्येन वा जातकर्मन कार्यं किंतु अवभृथस्नानांते दीक्षां विसृज्य स्वयं कार्यं श्रेष्ठः कनिष्ठेन पुंसवनादिकं न कारयेत् जातकर्म-
 तु कारयेत् अतिश्रान्तं तु स्वयमेव कुर्यात् महारोगार्ते जातकर्म स्वयं न कुर्यात् अछिन्नं नाभिकर्तव्यं श्राद्धं वै पुत्रजन्मनि पुत्रपदेन कन्यापि गृह्यते
 तथाच संस्कारांगभिन्नं कन्यापुत्रयोर्जन्मनिमित्तकं नादीश्राद्धं विधीयते एतच्चरात्रावपि कार्यं तच्च हेत्वेव कार्यं न त्वन्नादिना तथाच स्नातो लंके
 तः पिता अकृतनालच्छेदमपीतस्तन्यमन्यैरस्पृष्टं प्रक्षालितं कुमारं मातुरुत्संगे कारयित्वा च मनादिदेशकालादिसंकीर्तनांते अस्य कुमारस्य
 गर्भांबुपानजनितदोषनिबर्हणाय कर्मघ्राद्विबीजगर्भसम्पद्रवै नो निबर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं जातकर्म करिष्ये तदादौ च स्वस्तिपुण्या
 हवाचनं मातृकापूजनं करि० हिरण्येन पुत्रजन्मनिमित्तकं जातकर्मांगं च नादीश्राद्धं तंत्रेण करिष्ये इति संकल्प्य यथा गृह्यं कुर्यात् ततोद

द्यात्स्वर्णचभूमिगांतुरंगरथं छत्रं छागंचमाल्यंचशयनंचासनंगृहं तिलपूर्णाभिपात्राणिसहिरण्यनिचैव हि भक्षयित्वा तु पक्वान्द्विजश्र्वा
द्रायणंचरेत् सूतकेतुसकुल्यानां न दोषो म नुरब्रवीत् अथ रिक्तपाणिर्ज्योतिर्विदंसंपूज्यतस्माज्जन्मलग्नगतशुभाशुभग्रहनिर्णयं ज्ञात्वा प्र
तिकूलग्रहानुकूल्यार्थं तत्तद्ग्रहप्रीत्यर्थं दानानि कुर्यात् ग्रहमंत्रजपादिशांतिस्सूक्तजपादिकर्मणि विप्रान्वा नियोजयेत् ततो नालच्छेदं कारयि
त्वाहिरण्योदकेन मातुर्दक्षिणस्तनंप्रक्षाल्य मात्रा कुमारं पाययेत् तत्र इमां कुमार इत्यादि मंत्रं विप्रादिः पठेत् जातकर्मोद्यन् प्राशनांतं संस्कारे
षु आश्वलायनानां होमः कृताकृतः होमपक्षेनादीश्राद्धांतं जातकर्मोद्यन् होमं करिष्ये इति संकल्प्य लोकाधिपतिष्ठाप्यान्वाधानाद्याज्यभागान्ते
अग्निं इद्रं प्रजापतिं विश्वान् देवान् ब्रह्माणं आज्येन जुहुयात् मधुसर्पिः प्राशनादिमूर्धाघ्राणांतं स्विष्टकृदादि कुर्यादिति क्रमः अन्येषां यथागृ
ह्यं होमादिज्ञेयम् कुमार्या अपि जातकर्मोदिसंस्काराश्चौलांताः सर्वे अमंत्रकाः कार्याः विवाहस्तु मंत्रकः अतः कन्याया जातकर्मोदि
संस्कारलोपे तत्काले विवाहकाले वा प्रायश्चित्तं कृत्वा विवाहः कार्यः अत्र सर्वत्र जातकर्मनामकर्मोदौ मुख्यकालातिक्रमे गुर्वाद्यस्तरहिते
शभनक्षत्रादौ जातकर्मोदिकं कार्यं तत्र जातकर्मणि नक्षत्राणि रोहिणी चक्रराशिनी हस्तपुष्या नुरा धारे वती मृगशिरा श्रवणादित्र
यस्याती पुनर्वसवः रिक्ता पर्वरहितास्तिथयः भौमशुक्राभिन्नावाराः भद्रा वैधृत्यादि शून्ये सुकेन्द्रलशेषकर्म अथ पंचमपष्टदिनयां जन्म
दानां पूजनं रात्रेः प्रथमयामेपित्रादिः स्नात्वा च म्यंदशकालौ संकीर्त्य अस्य शिशोः समान्तरकस्याग्ररोग्यप्रतिसफलानिष्टशांतिद्वारा श्रीपर-

मेश्वरप्रीत्यर्थं विघ्नेशस्य जन्मदानां षष्ठी देव्याः जीवन्त्यपरनाम्न्याः शस्त्रगर्भाभयवत्याश्च पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य तंडुलपुंजेषु विघ्नेशं जन्म
दाश्च नाममंत्रेणावाह्य आयाहिवरदे देवि महापठति विश्रुते शक्तिभिः सह बालं मेरुक्षजागरवासरे इति षष्ठी देवीमावाह्य नाम्ना भगवतीमावा
ह्यनामभिः शक्तिस्त्वं सर्वदेवानां लोकानां हितकारिणी मातर्बालमिमं रक्षम हाषष्टि नमो स्तुते इति मंत्रेण षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् लंबो
दरमहाभाग सर्वोपद्रवनाशन त्वत्प्रसादादविघ्नेशचिरं जीवतु बालकः जननी सर्वभूतानां बालानां च विशेषतः नारायणीस्वरूपेण बालं मे
रुक्षसर्वदा प्रेतभूतपिशाचैभ्यो डाकिनीयोगिनीषु च मातेवरक्ष बालं मेश्वापदे पन्नगेषु च गौरीपुत्रो यथा स्कंदः शशस्त्वैरक्षितः पुरा तथा ममा
प्ययं बालः षष्टिकेरक्ष्यतां नमः विघ्नेभ्यस्तांबूलदक्षिणादिदद्यात् रात्रौ जागरणं कुर्यात् पंचमषष्टिदिनयोर्दानप्रतिग्रहयोर्न दोषः दशमदिने
बलिदानं स्वीयेभ्यो न्नदानं च कार्यं अथाशौचैर्कर्तव्यनिर्णयः सूतके मृतके कुर्यात् प्राणायाममंत्रकं तथा मार्जनमंत्रांश्च मनसोच्चार्य मार्ज-
येत् गायत्रीसम्यग्गुच्चार्य सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् उपस्थानं नैव कार्यं मार्जनं तु कृताकृतं सूर्ये ध्यायन्नमस्कुर्यात् गायत्रीजपो न कार्यः अर्घ्या-
तामानसीसंध्येत्फक्तेः केचिन्मनसा गायत्रीजपः कार्य इत्याहुः वैश्वदेवः ब्रह्मयज्ञादयः पंचमहायज्ञानकार्याः वेदाभ्यासो न कार्यः औपासन
होमपिंडपितृयज्ञावसगोत्रेण कारयेत् केचिच्छ्रौतकर्मणि सद्यः श्रद्धुक्तेरग्निहोत्रहोमः स्नात्वा च म्यस्वयं कार्य इत्याहुः अपरे तु सर्वस्या-
प्याशौचापवादस्य अनन्यगतिकत्वात् सति ब्राह्मणे ब्राह्मणद्वारैव कार्यः ब्राह्मणाभावे स्वयं कार्य इत्याहुः स्थालीपाकौ न कार्यः आशौचांते

कार्यः सर्वथा लोपप्रसक्तौ स्थालीपाकोपि ब्रह्मणद्वारा कार्यः अन्वाधानोत्तरं सूतकप्रामौ ब्राह्मणद्वारा श्रौतेष्टिस्थालीपाकौ होमादौ त्यागः स्नात्वा
स्वयं कार्यः दशदिश्राद्धस्य लोप एव प्रति सांवत्सरिकश्राद्धं अशौचांते एकादशाहे कार्यं तत्रासभवे दर्शव्यतिपात्तादिपर्वणि एवं पत्न्यामु
तुमत्यामपि पिंडयज्ञदशश्राद्धे कार्यं अन्वाधानोत्तरं रजोदोषे इष्टिस्थालीपाकौ कार्यौ अन्यथा कालातुरेदानप्रतिग्रहाध्ययनानिक्ज्यानि
अशौचेन्यस्यान्नं नाश्रीयात् पितृयज्ञस्थालीपाकश्रवणाकर्मादि संस्थानां प्रथमारंभो ब्राह्मणद्वाराप्याशौचयोर्न भवति प्रथमारंभोत्तरं श्रव
णाकर्मादिकं विप्रद्वारा शौचेपि पत्न्यार्तवेपिकार्यं आग्रयणं तु न भवति अग्निस्मारोपप्रत्यवरो हो आशौचेन भवतः तेन समारोपोत्तरमाशौ
चेदशदिपर्वप्राप्तावग्निनाशान्तिरीयादीनां त्रिदिनं होमलोपे बहुचानां द्वादशादिनं होमलोपे अशौचांते श्रौतस्मात्तयोः पुनराधानमेव स
मारोपप्रत्यवरो हयोरन्यद्वर्तकत्वाभावात् अग्न्यनुगमने प्रायश्चित्तपूर्वकं पुनरुत्पत्तिरन्यद्वारा भवति भोजनकाले अशौचप्रामौ मुखस्थं ग्रासस्य
क्लस्नायात् तद्ग्रासभक्षणो एकोपवासः सर्वान्भक्षणैरत्रात्रोपवासः सूतकमृतकैश्चैव न दोषो राह दर्शने इत्युक्तेर्यहणे स्नात्वा श्राद्धदानजपादिकमा
शौचेपिकार्यं एवं संक्रांतिस्नानदानादिकमपि संकटेनां दीश्राद्धोत्तरं मौजीविवाहयोर्नाशौचं संकटे मधुपकोत्तरं मृत्विजां नाशौचं यजमास्य
दीक्षणीयोत्तरं प्रागवपृथान्नाशौचं अवभृथमाशौचोत्तरं कार्यव्रतेषु नाशौचमित्युक्तेरनंतव्रतादिकमन्यैः कार्येत् प्रारब्धान्नसन्नस्यान्नदानादि
षु नाशौचं पूर्वसंकल्पितान्नेषु न दोषः परिकीर्तितः उदकदुग्धदधिघृतलवणफलमूलमर्जिताद्यन्नानां सूतकिगृहस्थितानां स्वयं ग्रहणे दो-

षाभावः सूतकीहस्तात्तुनयात्वं केचित्तंडुलादिकमपक्वान्नग्राह्यमाहुः इतिसंक्षेपेणनिर्णयोविशेषस्तुवक्ष्यते अथसूतिकांशरुद्धिः दंशाहांतेसू
 तिकायाअस्पृश्यत्वनिवृत्तिर्नामकर्मजातकर्मादिप्राप्तकर्माधिकारश्च जातेष्टिविवाहोपनयनादिकर्मस्तुपुत्रप्रसूनांविशतिरात्रांतेधिकारः
 कन्याप्रसूनांमासांतेउधिकारः अथजन्मनिदुष्टकालस्तच्छांतयश्चनिर्णीयंते तत्रादौगोप्रसवः षड्मजन्मकालेपितुर्मातुःसूतस्यचारिष्टम
 क्तंतत्रगोप्रसवादिशांतिस्तत्तन्नक्षत्रादिशांतिश्चकार्या धनाद्यरिष्टेषुनकार्या मूलाश्लेषाज्येष्ठामघानक्षत्रेषुजननेचतुर्थपादादिषुपित्राद्यरिष्टा
 भावेपिगोप्रसवः अश्विनीरेवतीपुष्यचित्रासूतक्षत्रशांत्यभावेपिगोप्रसवशांतिरेवकार्या तत्रास्यशिशोरमकदुष्टकालोत्पत्तिस्त्वितारिष्ट
 निवृत्त्यर्थेगोप्रसवशांतिकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपूजनमात्रं कृत्वा अंगादंगादितिमंत्रेणशिशुसूर्द्धावघ्राणांतेप्रयोगमध्यएवपुण्याह
 वाचनमिति कौस्तुभमयूरवोपुण्याहवाचनंशाखोक्तंकृत्वासूर्द्धावघ्राणांतेअस्यगोमूत्रप्रसवस्यपुण्याहंभवंतोब्रुवंत्वित्येकवाक्यमेवत्रिर्व
 देत् ऋत्विजश्चप्रतिब्रूयन्तुशाखोक्तमिति कमलाकरः नांदीश्राद्धंनकार्ये अग्निप्रतिष्ठांतेकस्मिंश्चित्पीठेनवग्रहान् अधिदेवतादिरहि
 तान्प्रतिष्ठाप्यान्वाधानं कुर्यान् आज्यभागांतेअपःआपोहिष्ठेतिवृत्तेनअप्समेसोमइति गाभ्याक्रचान्चमीलितदधिमध्वाज्येनप्रत्यृचंअ
 ष्टाष्टसंख्याहुतिभिर्विष्णुतद्विष्णोः ऋत्यृचामीलितदधिमध्वाज्येनाष्टा हुतिभिः यक्ष्महणंअक्षीभ्यामिति सूक्तेनप्रत्यृचमष्टाष्टमीलितद
 धिमध्वाज्याहुतिभिर्नवग्रहाच्दधिमध्वाज्येनाष्टाष्टसंख्याहुतिभिः शेषणेत्यादिमयूरवादयः कमलाकरस्तदधिमध्वाज्येनापश्चतुर्वारि

षां सकृत् यक्ष्महणमक्षीभ्यामिति सूक्तेन प्रत्युचमष्टाष्टसंख्याहुतिभिर्नवग्रहानेकैकपाहुत्याशेषेणस्त्रिष्टकृतमित्याह आज्यभागहोमां
ते एकस्मिन्कुंभे विष्णुवरुणौ प्रतिमयोः संपूज्यौ प्रतिमासु विष्णुवरुणयक्ष्महणः पूज्या इति मयूखे ततो यथान्वाधानहोम इति संक्षेपः
अवशिष्टप्रयोगः शांतिग्रंथेषु एवमग्रेपि देवताद्रव्याहुतिसंख्यानिमित्तफलमात्रं लिख्यते विस्तरोन्यत्र ज्ञेयः अथ कृष्णाचतुर्दशीजननशां
तिः कृष्णापक्षे तु चतुर्दश्यां प्रसूतेः षड्विधं फलं चतुर्दशीचषट्भागान्कुर्यादादौ शतमं स्मृतं द्वितीयेपितरंहंति तृतीयेमातरं तथा चतुर्थेमा
तुलं हंति पंचमेवंशनाशनं षष्ठे तु धनहोनिस्त्यादात्मनो वंशनाशनं तत्र चतुर्दश्याः षडंशानां मध्ये द्वितीयतृतीयषष्ठांशेषु जनने गोमुखप्रसव
पूर्वकं चतुर्दशीशांतिः अन्यभागे केवलं चतुर्दशीशांतिः अस्य शिशोः कृष्णाचतुर्दश्या अम्बकांशजननसूचितसर्वारिष्टनिरसनद्वारा श्रीप
रमेश्वरप्रतीत्यर्थमित्यादिसंकल्पः आग्नेयादिषु चतुर्दश्या चत्वारः कुंभामध्ये शतच्छिद्रकुंभे प्रतिमायां रुद्रावाहनं मयूखेतुपीठादोरुद्रप्रति
मां संपूज्य तत्रान्यासुदीच्यां वा शतच्छिद्रादिपंचकलशस्थापनं पूजनं अन्वाधाने ग्रहानष्टाष्टसंख्यसमिदाज्यचरुभिरधिदेवतादीन् एकै
कसंख्यसमिच्चर्वाज्याहुतिभिः रुद्रं अश्वत्थपूक्षपलाशरुदिरसामिद्रिश्रुवाहुतिभिराज्याहुतिभिर्मयैस्त्रिलैः सर्वैश्च प्रतिद्रव्यमष्टोत्तर
शताष्टाविंशत्यन्यतरसंख्ययान्यंबकमिति मंत्रेण अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं च तिलाहुतिभिरम्बकसंख्याभिः सकृद्वा व्यस्तसमस्तव्याह
तिभिः यद्वा प्रजापतिमेव समस्तव्याहतिभिः स्त्रिलैः शेषेणेत्यादि अथ सिनीवाली कुहूदर्शजननशांतयः तत्रामावस्थायाः प्रथमोयामः

सिनीवाली अत्योपांत्यामौ कुहूः मध्यवर्तीपंचयामादर्शइतिकेचित् अपरेचतुर्दशीमात्रयते ऽहोरात्रेवर्तमाना अमावास्यासिनीवाली
 प्रतिपन्मात्रयुते ऽहोरात्रेवर्तमाना कुहूः तेनामाया वासरत्रयस्य शिखलक्षणदिनवृद्धभावेसूर्योदयस्य शिखाभावलक्षणक्षयाभावे
 चदर्शनास्येकउदयात्पूर्वाहोरात्रे वर्तमानायासिनीवालित्वात् उदयोत्तरं वर्तमानायाः कुहूत्वात् दिनक्षये सर्वाथमादर्शसंज्ञानतत्रसिनीवा-
 ली कुहूभागौ केवलचतुर्दशीकेवलप्रतिपद्यत्कत्वाभावात् एवंदिनवृद्धौ त्रिदिनस्य शोभ्यदिनस्थाषष्ठिनाडीमितामावास्यादर्शसंज्ञाच
 त्तुर्दश्यादियोगाभावात् पूर्वोत्तरदिनस्थौभागौसिनीवाली कुहूसंज्ञावित्याहुः इदंमयूखेसृष्टं सिनीवालयां प्रसूतास्याद्यस्थभार्यापशु
 स्तथा राजाश्वमहिषीचैवशक्रस्यापिश्रियं हरेत् गोपक्षिमृगदासीनां प्रसूतिरपि चित्तत्तु कुहू प्रसूतिरत्यर्थं सर्वदोषकरी स्मृता यस्य
 प्रसूतिरे तेषांतस्यापु र्धननाशनं शांत्यभावेहति त्यागमत्रजातो न संशयः अत्यागेनाशयेत् किंचित्त्वयवानाशमाप्नुयात् सिनीवालीज-
 ननसूचितेत्यादिः कुहूजननसूचितारिष्टनाशेत्यादिश्च संकल्पः कुहूजननेगोप्रसवोपीतिकेचित् अत्रोभयत्रादिचतुर्दशीशांतिवच्छ
 तद्धिद्रकलशासहिताः पंचकलशाः मध्येरुद्रः प्रधानदेवता इंद्रः पितरश्च पार्ष्वदेवते इति प्रतिमात्रयं इंद्रस्य पितृणां च प्रधान रुद्रन्यूनसं
 स्थया प्रधानोक्त सर्वद्रव्यैर्होमः अवशिष्टान्वधानदेवता होमश्चतुर्दशीशांतिवत् प्रधानदेवता पूजोत्तरं गोवस्त्रस्वर्णदानानि कृत्वा गोधू-
 तिलहिरण्यज्यवासोधान्यंगुडानि च रोप्यं लवणमित्येतद्दृशदानानि दापयेत् क्षीराज्यगुडदानं च कृत्वा होमसमारभेत् एतानिदानानि क्रत्विग्न्योदेया

नितेनांतेपृथक्दक्षिणादानंनकार्यं अतएवअत्रगवादेर्दक्षिणारूपत्वात्सक्षिणादानंनभयतिअन्यत्रदशदानादानांसदक्षिणादानंकार्यं
अथैतेषामानंभ्रवोमानंगोचर्मसप्तहस्तोदंडःत्रिंशद्दंडायतेनंदशवतेनानिगोचर्मतिलानांद्रोणःसुवर्णरजतयोर्दशमाषतर्धतर्धान्य तमंआज्यस्यचत्वा
रिंशत्सलानिवाससस्त्रिहस्तत्वं धान्यस्यपंचदाणाः एवंगुडलघणयोःएतावत्प्रमाणाशक्तौनित्यनेमितिकेयथाशक्तिदेयानियथाशक्तिहिर
ण्यंवातत्प्रतिनिधित्वेनहिरण्यगर्भेतिमंत्रेणदेयं नैमित्तिकादेरकरणेप्रत्यवायात् अस्युद्धादिफलार्थं तुदशदानानिशक्तिंविनानकार्याणि
इतिप्रतिहोमांतेबलिदानाभिषेकादिइतिसिनीवालाकुहशांतिः अथदर्शशांतिः अथातोदर्शजातानामातापित्रोदेरिद्वतातद्दोषपरिहारार्थं
शांतिंवक्ष्यामितेसदा अस्यदर्शजननसृचितारिष्टनिरासार्थंशांतिकारिष्येइतिसंकल्पः स्यंडिलात्पूर्वदेशेकलशंप्रतिष्ठाप्यकलशाग्न्योर्मध्येस
र्बतोमद्रपीठेब्रह्मादिमंडलदेवताआवात्यतन्मध्येस्वर्णप्रतिमायांयेचेहेतिमंत्रेणपितृनावाहयेत् तद्दक्षिणेरजतप्रतिमायामाप्यायत्येति
सोममुत्तरतस्ताश्चप्रतिमायांसवितापश्चात्तादिति सूर्यंचावात्यसंपूज्याग्निं प्रतिष्ठाप्यसर्वतोमद्रेशान्यांग्रहस्थापनादि अन्वाधानेआदि
त्यादिग्रहान् अमुकसंख्याभिः समिच्चर्वाज्याहुतिभिः पितृन् अष्टाविंशतिसंख्याकाभिः समिच्चरुष्यांसोमसूर्यं च प्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्या
भिः समिच्चर्वाहुतिभिः शेषेणस्विष्टकृतमित्यादि अत्रस्विष्टकृतःपूर्वमातापितृशिशूनांकलशोदकेनाभिषेकस्ततःस्विष्टकृतद्वलिदानादानि
विशेषः इतिदर्शशांतिः अथनक्षत्रशांतिः तत्रमूलनक्षत्रफलं पिताधियेतमूलाद्येपादेपुत्रजनिर्यदिद्वितीयेजननीनाशोधननाशास्त्रतीय

केचतुर्थे कुलनाशोतः शांतिः कार्याभयत्नतः क्वचिच्चतुर्थे चरणः शूभउक्तो मनीषिभिः एवं च दुहितुर्जेयम् मूलजातफलं बुधैः केचित्तु न क
 न्याहन्ति मूलक्षीपितरं मातरं तथा मूलजाश्वशरं हन्ति श्वश्रूमाश्लेषजासूता ज्येष्ठायां तु पतिज्येष्ठं विशाखोत्था तु देवरं शांतिर्वापुष्कलास्या
 च्चेत्तर्हि दोषो न विद्यत इत्याहुः अभक्तमूलसंभवं परित्यजेत्तु बालकं समाष्टकं पिताथवानतन्मुखं विलोकयेत् ज्येष्ठांते घटिका चैका मूला-
 दौ घटिका द्वयं अभक्तमूलमथवासंधिनाडी चतुष्टयं वृषालिसिंहे च घटे च मूलं दिवि स्थितं कम्पतुलांगनांत्ये पातालगंमेषधनुः कुलीरेन
 ऋषुमर्त्येषितिसंस्मरन्ति एतद्धृत्फलं स्वर्गमूले भवेद्वाज्यं पाताले च धनागमः मृत्कलोके यदा मूलं तदा शून्यं समादिशेत् नवमासं सर्पदोषो
 मूलदोषोष्टवर्षकं ज्येष्ठा मासान्यं च दशतावद्दर्शनवर्जनम् व्यतीपाते गहानि स्यात्परिषे मृत्कमादिशेत् वैधृतौ पितृहानि स्यान्ष्टे दावं धतां
 व्रजेत् मूले समूलनाशस्यात्कुलनाशो धृतौ भवेत् विहृतांगश्च हीनश्च संध्ययोरुभयोरपि तद्वत्सदंतजातस्तु पादजातस्तथैव च तस्माच्छां
 तिं प्रकुर्वीत ग्रहाणां क्रूरचेतसां व्यतीपातादौ ग्रहमखसहिता तत्तच्छांतिरावश्यकं कार्या इतरशांतिपुग्रहमखो नावश्यक इत्यर्थः मुख्यका-
 लं प्रवक्ष्यामि शांतिहोमस्य यत्नतः जातस्य द्वादशाहे तु जन्मक्षैवाशूभे दिने जननाद्द्वादशाहेशांतिकरणे शांत्कृत नक्षत्राहुतिवन्दिचक्रा
 षलोकनादिकं नावश्यकं कालांतरे आवश्यकं एव मन्यशांतिष्वपि ज्ञेयं तद्यथा शूकूादितस्तिथिः सैकावारकृत्वाधि शेषितारखगुणे भविवा
 सो ग्रेष्टे कयोः स्यादधो दिवि भूमावग्निः शूभः होमाहुतिः सूर्यभतस्त्रिभं त्रिभंगण्यं मुहुस्तत्र चंद्रभावधि सूर्यजशक्रा कजचंद्रभूमि

जाजीवस्तमः कैतुरसत्यसन्करवे संस्कारनित्यकर्मकृनिमित्ताव्यवहितनैमित्तिकेषु रोगालुरेव वहिचक्रादिकं नापेक्षितं भग्नेः स्थापनवेलां
यां पूर्णाहुत्यामथापि वा आहुतिर्वह्निवासश्च विलोक्यो शांतिकर्मणि श्रुत्तरारोहिणीश्रवणथनिष्ठाशततारकापुनर्वसुस्वातीमघाश्विनीहस्त
पुष्यानुराधारेवतीनक्षत्रेषु गुरुशुक्रास्तमलमासरहिते शुभवारतिथ्यादौ शांतिः कार्यं निमित्ताव्यवहितनैमित्तिके रोगशांतौ च अस्ता-
दिदोषो नास्ति प्रसंगात्सर्वं शांत्कपयोगीशुभदिननिर्णयः अभक्तमूलोत्पत्तौ वर्षाष्टकं शिशुत्यागः ततः शांतिः तदन्यमूलोत्पत्तौ द्वादश
हे अव्यवहितागामिमूलकतेशुभदिने वा अन्यत्र शुभदिने वा गोप्रसवशांतिं कृत्वा स्य शिशोः मूलप्रथमचरणोत्पत्तिस्त्वितारिष्टनिरा-
सार्थं सग्रहमखशांतिकरिष्ये इति संकल्पयेत् द्वितीयादिपादोत्पत्तौ संकल्पे तथोहः ब्रह्मसदस्यो कृता कृतो कृत्विजोष्टौ च त्वारोवा मध्यकल-
शे स्वर्णं प्रतिमाषां रुद्रावाहनादितस्य चतुर्दिक्षुकुंभचतुष्टयेऽक्षतपुजेषु वरुणा पूजाय द्वा मध्यकुंभे प्रतिमासु निर्कृतिमिंद्रमपश्चात्वाह्यप-
न्नस्य चतुर्विंशतिदलेषु उत्तराषाढाघनुराधांत चतुर्विंशतिनक्षत्राणां विश्वदेवादिचतुर्विंशतिदेवतास्तंडुलपुजादिष्ववाह्यदिक्षु लोकपा-
लांश्चावाह्यपूजयेत् अग्निग्रहस्थापनांतेऽन्वाधाने कृदिग्रहान्समिञ्चर्वाज्याहुतिभिः निर्कृतिं प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिर्घृतमिश्र
पायससमिदाज्यचर्वाहुतिभिः यद्वा पायसेनाष्टोत्तरशतसंख्याया समिदाज्यचरुभिरष्टाविंशतिसंख्याया इंद्रमपश्च प्रतिद्रव्यमष्टाविंशति
संख्यपायससमिदाज्यचर्वाहुतिभिर्विश्वेदेवादिचतुर्विंशतिदेवता अष्टाष्टपायसाहुतिभिः रक्षोहणमग्निं कृणुष्वजेति पंचदशकृग्निः प्र

लृचमष्टाष्टसंख्यकसराहतिभिः सवितारंदुर्गाव्यंबकंकवीन्दुर्गावास्तोप्यतिंभग्निंक्षेत्रपालं मित्रावरुणावग्निंवाष्ठाष्टवृसराहतिभिः
 श्रियंहिरण्यवर्णामितिपंचदशभग्निः प्रत्यक्षमष्टाष्टसमिदाज्यचर्वाहतिभिः सोमंत्रयोदशपायसाहतिभिः रुद्रंश्चराजंचतुर्गृहीताज्येनाग्निवायंसू-
 र्यंप्रजापतिंचाज्येनशेषेणस्विष्टकृतमित्यादिकर्षीनित्यत्रक्त्विकृत्स्नातिमित्कदेशोमधूरवादाशूपत्रयेनिर्वापः तत्रप्रथमेषूपपायसाथे तूष्णींद्वादशमु-
 ष्ठीभिर्कृतिमिंद्रमपश्चोद्दिश्यनिरूप्यद्वितीयेचर्चयेतदेवत्रयमुद्दिश्यद्वादशमुष्ठीन्पुनःप्रथमेषणवतिमुष्ठीन्पायसाथेतृतीयेशूर्पेकसराथंचतुश्च-
 त्वारिंशन्मुष्ठीन्द्वितीयेपुनश्चतुरोमुष्ठीन्प्रथमेषुनःसोमाथंचतुमुष्ठीभिरूपयततश्चुपत्रये आहुतिपर्याप्ततदुलान्गृहीत्वानिर्वापसंख्ययाप्रोक्ष्यपा-
 त्रत्रयेहविरुच्यंश्चपयेत्तिलमिश्रतंदुलपाकेनकसरोभवतिग्रहाथंगृहसिद्धान्ग्रन्थात्सर्वेप्रथेषुनिर्कृत्याद्यथेनिर्वापादिक्रमेणश्रपणामेवोक्तं
 अथोगृहसिद्धान्नाएवतिलदुग्धमिश्रेणकसरादिसंपादनंप्रमादालस्यादिकृतकमेश्राएवततोहोमकारेयजमानस्यागंकुर्यात्तत्रएतावत्संख्याह-
 तिपर्याप्तसमिदाज्यचरुद्रव्यमादित्यादिनवग्रहेभ्योनममएवमधिदेवतादिभ्यः ततोष्टोत्तरशतसंख्याहतिपर्याप्तसंघृतमिश्रपायसमष्टोत्तरशताह-
 तीनामष्टाविंशत्याहतीनांवापर्याप्तसमिदाज्यचर्वात्मकद्रव्यत्रयमिदंनिर्कृतयेनममअष्टाविंशत्याहतिपर्याप्तपायससमिच्चर्वाज्यमिंद्रायनममए-
 वममः अष्टाष्टाहतिपर्याप्तपायसंविश्वेभ्योदेवेभ्यो ०१ विष्णावे २ वसुभ्यो ३ वरुणाय ४ अजैकपदे ५ अहयेबुध्न्याय ६ पूषो ७ अश्विभ्यो ८ यमाय ९ अम-
 ये १० प्रजापतये ११ सोमाय १२ रुद्राय १३ अदित्यै १४ बृहस्पतये १५ सूर्येभ्यः १६ पितृभ्यः १७ भृगाय १८ अर्यमो १९ सवित्रे २० त्वष्ट्रे २१ वायवे २२ इंद्राग्निभ्यो

२३ मित्राय २४ नमम विंशत्यधिकशताहुतिपर्याप्तं कृसरं रक्षोघ्ने ग्नये नमम अष्टाष्टाहुतिपर्याप्तं कृसरं सवित्रे दुर्गायै च्यंबकाय कविभ्यो दु
र्गायै वास्तोष्यतयेऽग्नेक्षेत्रपालाय मित्रावरुणाभ्यामग्ने च नमम प्रतिद्रव्यं विशत्यधिकशताहुतिपर्याप्तानि सभिर्त्रवाज्यानि श्रिये नम
म त्रयोदशाहुतिपर्याप्तं पायसं सोमाय चतुर्गृहीताज्यं रुद्राय स्वराजे एकैकाहुतिपर्याप्तं माज्यं अग्ने वायवे सूर्याय प्रजापतये च नमम एवं स
विस्तरतत्तद्रव्यं संख्यादैवतोच्चारणत्यागः सर्वत्र ज्ञेयः केचित्तु इदमपकल्पितमन्वाधानोक्तद्रव्यजातमन्वाधानोक्ताहुतिसंख्यापर्याप्तम
न्वाधानोक्ताभ्यो यक्ष्यमाणाभ्यो देवताभ्यो नममेति संक्षेपेण त्यागं कुर्वति ततो ग्रहमंत्रैर्निर्कृत्यादिमंत्रैश्च यथायथं होमांते ग्रहपूजास्विष्ट
कृन्वाहुतिबलिदानपूर्णाहुतिपूर्णापात्रविमोकादिवन्दिपूजांते यजमानाद्यभिषेके कृते धृतशक्नुवस्त्रगंधोयजमानो मानस्तोकैति विभू
तिं धृत्वा मरुत्यदेवतापूजनविसर्जनश्रेयो ग्रहणदक्षिणादानानि कुर्यात् शतंतदर्थं दशवा ब्राह्मणान् भोजयेदिति संक्षेपः अथाश्लेषाशां
तिः तत्राश्लेषाफलं आश्लेषायाः क्रमेण पंचसप्तद्वित्रिचतुरष्टैकादशषट् नवपंचेति दशधा विभक्तनाडीषु क्रमेण राज्यं पितृनाशो मातृ
नाशः कामभोगः पितृभक्तिर्बलं हिंसकत्वं त्यागो भोगो धनमिति फलानि अथ पादविभागेन फलं तत्राद्यपादः शतभः द्वितीये पादे धनस्य
नाशः तृतीये मातुश्चतुर्थे पितुः आश्लेषांत्यपादत्रयजाता कन्याश्च श्रूहंति एवं नरोप्यंत्यपादत्रयजः श्रूहंति आश्लेषासर्वपादेषु
शांतिः कार्याप्रयत्नतः जातस्य द्वादशाहे तु शांतिकर्म समाचरेत् असंभवे तु जन्मर्क्षे अन्यस्मिन्वाश्रभे दिने अथोक्तकाले गोमरुवम

धर्मसि
२५

संबद्धत्वा अस्य शिशोराश्लेषाजननसूचितसर्वोरिष्टपरिहारेत्यादिसंकल्पं कृत्वा मूलशांतिवत्कुम्भे द्वये वरुणसः द्वौ द्वौ संपूज्य चतुर्विंशति
दलपयस्थकुम्भे प्रतिमायामाश्लेषाधिपतीन् सर्पानावाद्या तद्दक्षिणे पुष्यदेवतां बृहस्पतिमुत्तरतीमघादेवतां पितृन् श्रावात्पदलेषु पूर्वदल
मारभ्य प्रातः क्षिप्येन पूर्वाधिपतिभगादिपुनर्वसुदेवतादिति पर्यन्तं चतुर्विंशतिदेवतावाहनादिकुर्यात् कौस्तुभेतु तैतिरीयकमंत्रैः पुष्यम
घादिपूर्वादिनक्षत्राणां भावाहनमकनतुनक्षत्रदेवतानां ततो लोकपालानां वाद्यावाहितसर्वदेवताः संपूज्याग्निग्रहांश्च प्रतिष्ठाप्या न्वाद्
ध्यात् आदित्यादिग्रहाद्युदेशांते प्रधानदेवताः सर्पान् प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्यमष्टाविंशतिसंख्यं वा घृतमिश्रपायससमिदाज्यचर्वाहु-
तिभिः बृहस्पतिं पितृन् श्रावाविंशतिसंख्यमष्टसंख्यं वा तैरेव द्रव्यैर्भगादिचतुर्विंशतिदेवता अष्टाष्टपायसाहुतिभिः रक्षोहृषामित्यादिशो-
षदेवताभिर्देशो मूलशांतिवत् तद्देवपायसकृसरचरूपांश्च पणंहविस्त्यागश्च कार्यः कौस्तुभोक्त प्रधानदेवतामंत्रैस्तत्तद्दोमः शेषं मू-
लशांतिवत् अथ ज्येष्ठानक्षत्रफलं ज्येष्ठया दशभागेषु आद्ये मातामहीसृतिः मातामहं द्वितीये च तृतीये हंति मातुलं तुर्ये जातो मातरं च
हत्यात्मानं तु पंचमे गोप्रजान्यष्टभागे च सप्तमे तु भयंकुलं अष्टमे स्वाग्रजं हंति नवमेश्वशरं तथा दशमांशकजातस्तसर्वहंति शिशुर्ध-
वं ज्येष्ठैस्तु पुमान्जातो ज्येष्ठभ्रातुर्विनाशकः ज्येष्ठैकन्यकाजाता हंति शीघ्रं धवाग्रजं पादत्रये जातनरो ज्येष्ठोप्यत्र प्रजायते ज्येष्ठांस्त
पादजातस्तपितुस्वस्थनाशकः द्वादशांशे शांतिं कृत्वा स्य शिशोर्ज्येष्ठैर्जननसूचितसर्वोरिष्टपरिहार

नः प-पू-

२५

द्वारेत्यादिसंकल्प्यमध्यकलशोक्तवर्णप्रतिमायांशचीसहितमैरावतारूदंडद्रलोकपालांश्चावात्परक्तवस्त्रद्वयशङ्कुलीनेवेद्यसहितषो
डशोपचारैः पूजयेत् तस्यचतुर्दिक्षुंभचतुष्टयंतरपूर्वमध्यभागेशतछिद्रंचनिधाषपूर्णपात्रफतेषुचतुर्षुफलादौवरुणावाहनपूज
नादिअन्वाधानेग्रहान्वाधानांतेइंद्रंपलाशसमिदाज्यचरुद्रव्यैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्ययाइंद्रायेंदोमरुत्वतइतिमंत्रेणप्रजापति
मष्टोत्तरशततिलाहृतिभिः समस्तव्याहृतिमंत्रेणशेषेणस्त्रिष्टकृतमित्यादिअष्टोत्तरशतंश्राभूणान्भोजयेत् ॥ इतिज्येष्ठाशांतिसंक्षे
पप्रयोगः ॥ चित्रार्घ्येषुष्यमध्यद्विपादेपूर्वाषादाधिष्यपादेतृतीयेजातपुत्रश्चांतराद्येविधत्तेपित्रोभ्रातुः स्वस्यचापिमणाशंउत्तरा-
फाल्गुन्याद्यपादइत्यर्थः अत्रेत्यंभाति चित्रापूर्वार्धेजातस्यगोप्रसवंकृत्वानक्षत्राधिपतिप्रतिमांसंपूज्यअजादानंकार्यंएवंपुष्यद्वितीय
तृतीयपादयोर्जननेगोप्रसवनक्षत्राधिपपूजागोदानानिकार्याणिउत्तराफाल्गुनीप्रथमपादेजननेनक्षत्राधिपपूजांतिलपात्रदानंचकुर्यात्
एवंपूर्वाषादात्तृतीयपादेजननेनक्षत्रशपूजाकांचनदानंमपाप्रथमपादेजननेमूलवत्फलं तत्रगोप्रसवनक्षत्रेशपूजनग्रहमखाः कार्याः
मघायाआद्यघटिद्वयजननेनक्षत्रगंडांतशांतिरपिरेवत्यंतघटिद्वयेशिवन्याद्यद्वयेजननेनक्षत्रेगंडांतशांतिगोप्रसवग्रहमखाः कार्याः रे
वत्यश्विन्योरितरभागेषुमघांतिमपादत्रयेचदोषविशेषानुक्तेर्नशांत्यादिकं एवंविशाखाचतुर्थपादजननेशालकदेवरनाशादिदुष्टफ
लोक्तेर्ग्रहमखः कार्यः यत्रकालेदुष्टफलमुक्तंशांतिर्नोक्तातत्रग्रहमखइतिकमलाकरोक्तेः एवमितरत्राप्यूह्यं इतिनक्षत्रशांतयः अथव्य

ध. सिं.
२६

तीपातवैधृतिसंक्रांति शांतिः कुमारजन्मकाले तु व्यतीपातश्च वैधृतिः संक्रमश्चरवेस्तत्र जातोदारिद्र्यकारकः अश्रियंमृत्युमाप्नोति नात्र
कार्यविचारणा स्त्रीणां च शोकदुःखं च सर्वनाशकरो भवेत् गोमुक् प्रसवं कुर्याच्छान्तिचसनवग्रहां उक्तकाले संकल्यादिकं कृत्वा पंच
द्रोणपरिमितब्रीहिराशिं कृत्वा तदुपरिसाष्टद्रोणद्वयमिततंडुलराशिं तदुपरिसपादद्रोणपरिमिततिलराशिं च कृत्वा तिलराशौ विधिना
नास्थापितकुंभे सोवर्णप्रतिमायां सूर्यमावाह्य तदक्षिणोत्तरयोरग्निरुद्रावावाह्यतिस्त्रो देवताः व्यतीपातशांतौ संक्रांतिशांतौ च पूजयेत् व्य
तीपातसंक्रांत्योर्जनने व्यतीपातसंक्रांतिशांतिं तत्रेण संकल्ये कैव शांतिः कार्या अत्र पूजा होमादेः प्रसंगसिद्धिः द्विगुणो वा प्रधानहोम
इति भाति ग्रहपीठदेवतान्वाधानान्ते सूर्यं उत्सूर्यो हृदि तिमंत्रेण समिदाज्यचर्वाहुतिभिः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिः अग्निरुद्रं च
त्तरेवद्रव्यैः प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्याहुतिभिः अग्निदूतमिति त्र्यंबकमिति मंत्राभ्यां सृत्कं जयमष्टोत्तरशततिलाहुतिभिः शेषेणेत्यादि अ
भिषेकांते गोवस्त्रस्वर्णादिदत्त्वा शतब्राह्मणान् भोजयेत् इति व्यतीपातसंक्रांतिशांतिः ॥ अथ वैधृतिशांतौ विशेषः ॥ पूर्ववत् ब्रीहितं
डुलतिलराशौ स्थापितकुंभे मध्ये त्र्यंबकमिति मंत्रेण रुद्रं दक्षिणतः उत्सूर्यइति सूर्यं उत्तरतश्चाप्यायस्वेति सोममावाह्य पूजयेत् अन्वा
धानेरुद्रं समिच्चर्वाज्यैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याहुतिभिः सूर्यसोमौ प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्ये स्तरेवद्रव्यैः सृत्कं जयमष्टोत्तरसहस्रश
तान्यतरसंख्यतिलाहुतिभिः शेषेणेत्यादि अन्यत् पूर्ववत् संक्रांतिदिने वैधृतिसत्त्वे देवताभेदाच्छान्तिद्वयं पृथक् कार्यं इति वैधृतिशांतिः

त. प. पू.

२७

अथैकनक्षत्रजननशांतिः एकस्मिन्नेवनक्षत्रेभ्रात्रोर्वापितृपुत्रयोः प्रसूतिश्चेत्तयोर्मृत्युर्भवेदेकस्यनिश्चितः पितृनक्षत्रेमातृनक्षत्रेवा
कन्यायाः पुत्रस्यवोत्पत्तौगोमुखप्रसवंकृत्वाशांतिः कार्यं सोदरभ्रातृभगिन्योर्नक्षत्रेभ्रातुर्भगिन्यावोत्पत्तौगोप्रसवमकृत्वैवशांति-
मात्रं कार्यं संकल्पेपितृकनक्षत्रोत्पत्तिसूचितसर्वारिष्टे त्याद्युहः कलशंरक्तवस्त्रेयस्मिन्नक्षत्रेजन्मतन्नक्षत्रप्रतिमां तन्नक्षत्रदेवताप्रति
मांवा अग्निर्नः पातु कृत्तिका इत्यादितैतिरीयमंत्रैः पूजयेत् अन्यो धाने इदं नक्षत्रं अमुकानक्षत्रदेवतां वा समिच्चर्वाज्यैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तर
शतसंख्यं शेषेणेत्यादि अंत्येयोरैकनक्षत्रे जन्मतयोरभिषेकः अत्रग्रहमखो नावश्यकः क्वचित्संपूजितहरिहरप्रतिमादानमप्य
क्तं अथग्रहणशांतिः ग्रहणेचंद्रसूर्यस्य प्रसूतिर्यदि जायते इत्थं संजायते यस्तु तस्य मृत्युर्न संशयः व्याधिपीडा च दारिद्र्यं शोक
श्च कलहो भवेत् अत्रगोमुखप्रसवः कार्यइति भाति ग्रहमखः कृताकृतः संकल्पेसूर्यग्रहण कालिकप्रसूतिसूचितेत्याद्युहः ग्रह
ण कालिकनक्षत्रस्य नक्षत्रदेवतायावाहेमप्रतिमां सूर्यग्रहे सूर्यस्य हेमप्रतिमां चंद्रग्रहे राजतं चंद्रविंबं कृत्वोभयत्र सीसेन राहोर्ना
गाकृतिं कृत्वा गोमयोपलिप्तेश्चिदेशे श्वेतवस्त्रोपरि देवतापूजनं नात्र कलशस्थापनादितत्रमध्ये आकृष्यो नति सूर्यं दक्षिणतः स्व
र्भानोरध इति राहुं उत्तरतो नक्षत्रदेवतां पूजयेत् चंद्रग्रहे तु आप्यायस्वेति मध्ये चंद्रः पूज्यः पार्श्वयोराहुनक्षत्रे देवते पूर्ववत् अन्या
धाने सूर्यग्रहे सूर्यं अर्कसमिदाज्यचरुतिलैः प्रत्येकं अष्टोत्तरशतसंख्यं याराहुं दूर्वाज्यचरुतिलैः स्तावत्संख्ये नक्षत्रदेवतां जलवृक्षसमि

राज्यचरुतिलैस्तावत्संख्ययाशेषेणेत्यादि चंद्रग्रहेचचंद्रंपालाशसमिदाज्यचरुतिलैः शेषंपूर्ववत् अंतेग्रहकलशोदकेनपंचगव्य -
 पंचत्वक्पंच पल्लवादिकतलौकिकोदकेनचलौकिकेनैववाभिषेकः वेधकालेजन्मनिनैवशांतिः किंतुदुष्टकालत्वादुद्राभिषेकः
 कार्येइतिभाति ॥ अथनक्षत्रगंडांतशांतिः ॥ रेवत्याश्लेषाज्येषानक्षत्राणामंत्यघटिद्वयमश्विनीमघामूलानामाद्यघटिद्वयमिनिघटि
 कान्यतुष्टयमितंत्रिविधंनक्षत्रगंडांतंअश्विनीमघामूलानांपूर्वार्धेवाद्यतेपिता पूषाहिशक्रपश्चार्द्धेजननीवाद्यतेशिशोः सर्वेषां
 लजातानांपरित्यागोविधीयते वर्जयेद्दर्शनंयावन्नस्यघाण्मासिकंभवेत् शांतिंवापुष्कलांकुर्यात्सोममंत्रेणभक्तिमान् अस्यशि-
 शोरेवत्यश्विनीसंध्यात्पुत्रगंडांतजननसूचितारिष्टनिरासार्थंनक्षत्रगंडांतशांतिकरिष्येइत्यादिसंकल्पः गोमुखप्रसवंकृत्वाषोडश
 पलमष्टपलंवाचतुष्यलंवाकांस्यपात्रंविधायतस्मिन्पायसंपयोवानिस्त्रिप्यतत्रनवनीतपूर्णंशंखनिधायतस्मिन्राजतंचंद्रबिंबं
 संस्थाप्यसोमोहमिति ध्यानपूर्वकंचंद्रमाप्यायस्वेतिपूजयेत् पूजांतेआप्यायस्वेतिमंत्रस्यसहस्रंजपः ग्रहमुखहोमः कार्यः नात्रप्र
 धानदेवताहोमः ग्रथांतरेतुताम्प्रकलशोराजतप्रतिमायांघृहस्पतिमंत्रेणवार्गाश्वरसंपूज्यतदुत्तरकुंभचतुष्टयेपंचपल्लवादिकं
 कुंकुमचंदनकुष्टगोरोचनानिस्त्रिस्त्रिवाकरुणांपूजयेदित्यक्तं आचार्यायसशंखसमौक्तिकंचंद्रदानं ग्रथांतरपक्षेताम्प्रपात्रसहितवा
 गोश्वरदानंआकट्यर्थंसहस्राक्षेणैतिमंत्रजपः ॥ दशावरब्राह्मणभोजनंचेति ॥ अथतिथिगंडांतलग्नगंडांतशांतिः पंचमीषष्ठ्या

दशम्येकादशयोः पंचदशीप्रतिपदोः संधिभूतघटिकाद्वयं ॥ तिथिगंडांतं कर्कसिंहयोर्दशिकधनुषोर्मीनमेषयोश्चलग्नयोः संधिभू-
 तेकाघटिकालग्नगंडांतं तत्रतिथिगंडांतं पूर्वार्धेजन्मनितकाले स्नात्वावृषभदानेवातन्मूल्यदानं कृत्वा सूतकांतेशान्तिः कार्यउ-
 त्तरार्धेजन्मनि शान्तिमात्रं लग्नगंडांतं पूर्वार्धेजन्मनिकांचनदानं उत्तरार्धेशान्तिमात्रं कुंभेहंसप्रतिमायांवरुणंसंयुज्यवरुणोद्देशे
 नप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्ययासमिच्चर्वाज्यतिलयवानां होमः कार्यः यवव्रीहिभाषातिलमुद्गानां दक्षिणात्वेनदानमिति ॥
 अथदिनक्षयादिशान्तिः ॥ दिनक्षयेचभद्रायांप्रसूतिर्यदिजायते यमघंटेदग्धयोगेमृत्कयोगेचदारुणेदुष्टयोगतिथीनांचनिषि-
 द्वाशेषुचेत्तदा अतिदोषकरीप्रोक्तातस्मिन्पापकृतेसति यमघंटादयो ज्योतिर्ग्रथेप्रसिद्धाः दुर्योगतिथीनांनिषिद्धभागास्तविष्कं-
 भवज्जयोस्तिस्त्रः षट्चगंडातिगंडयोः परिघार्धपंचशूले व्याघातं कघटीस्त्यजेत् चतुःषडष्टनिध्यर्कभूततिथ्याद्यनाडिकाः अष्टा-
 दशक ९ मनु ३४ तत्त्वा २५ शा १० बाण ५ संख्याविवर्जयेदित्युक्तास्तेयाः दिनक्षयादिदोषेष्वेकैकदोषदूषितकाले जननेशिवेरुद्रैका-
 दशिन्यभिषेकः कार्यः द्वित्रादिदोषसमुच्चयेग्रहयज्ञाश्चत्थमदक्षिणादिसमुच्चयः दीपशिवालयेभक्त्याघृतनपरिदापयेत् गाण-
 पत्यंपौरुषसूक्तंसीरसृत्कंजयंशामंशान्तिजाप्यंरुद्रजाप्यंकृत्वा मृत्कजयीभवेत् इतिवाक्याद्बहुदोषेउक्तजपादिसमुच्चयोपि ॥
 अथविषघटीशान्तिः ॥ तत्रकोस्तभेतिथिवारनक्षत्राणांविषनाड्यउक्तास्तथापिज्योतिर्ग्रथेषुनक्षत्रविषघटीनामेवमहादोषत्वेनो-

क्तेर्नक्षत्रविषयदीर्घेवजननेउक्तशांतिः कार्या तिथ्यादिविषयदीर्घानामपदोषत्वाद्बुद्धाभिषेकादिकं कार्यम् विषयदीर्घलक्षणं कौस्तुभादौजेयं
 विषयदीर्घसंजातः पितृमातृधनात्मनां नाशकृद्विषयस्त्रैः क्रूरैरुग्रैश्चैः एतद्विषयदीर्घशिशुजननसूचितारिष्टत्यादिसंक
 ल्यः एककुंभेप्रतिमान्तुष्टयेरुद्रयमाग्निमृत्युदेवताः कद्रुद्राययमायसोममग्निर्मूर्धापरंमृत्योरिति मंत्रैः संपूजयेत् ग्रहान्वाधानांते
 रुद्रयमाग्निमृत्युन्समिच्चरुघृततिलाहुतिभिः प्रतिदेवतं प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिः शोषणेत्यादिगृहसिद्धान्तहोमः ॥ अथ-
 यमलजननशांतिः ॥ तत्रश्रौताग्निमतः सोमयेमरुत्वतेत्रयोदशकपालं पुरोवाशांनिर्वपेदिति ऋग्वेदब्राह्मणोक्तेष्टिः यद्वा आश्व-
 लायनसूत्रोक्तः केवलंमारुतयागः गृह्याग्निमतआश्वलायनस्यगृह्याग्नीमारुतश्चरुः अथयस्यवधूर्गोर्वाजनयेच्चेद्यमौततः
 सूमरुद्विश्वरुकुर्यात्पूर्णाहुतिमथापिवेति कारिकोक्तेः गृह्याग्निमृत्युवधूर्चकात्यायनोक्तशांतिर्लौकिकाग्नीकुर्यात् ममभा-
 ययमलजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमारुतेष्ट्यायक्ष्यइतिसंकल्पः श्रौताग्निमतः स्मार्ताग्निमत
 स्तुमारुतस्थालीपाकेनयक्ष्यइतिसंकल्पः निरग्निमग्रहमखांकात्यायनोक्तांशांतिकारिष्येइतिसंकल्प्यस्वस्तिवाचनादिआ-
 चार्यवर्णांतंकुर्यात् अष्टदिक्षुअष्टकलशान्निविधिनासंस्थाप्यउदकपूरणादिसर्वोषधीप्रक्षेपणांतेवरुणंपूजयेत् अष्टकल
 शोदकैर्दपत्यारभिषेकः आपोहिष्टेतिस्त्रिभिः कथानइतिद्वेआनस्तुतेइतिपंचेतिसप्तभिरैदीभिर्मेषुवरुणइतिपंचभिरि

द्मापइत्येकया अपनइत्यष्टाभिराग्नेयीभिर्ऋग्भिः कार्यः अभिषिक्तौदपतीधृतधेतवस्त्रचंदनौ उदङ्गुरवौतिष्ठेतां प्राङ्मुखआचार्योऽग्निग्रहस्थाप
 नांतेअपस्तिस्मृभिराज्याहुतिभिरिंद्रसमभिर्वरुणंपंचभिरपएकयाग्निमष्टाभिराज्याहुतिभिः पूर्वत्राभिषेकार्थमृक्तैश्चतुर्विंशतिमंत्रैरग्निंसोमं
 पचमानंपावकंमारुतंमरुतः यमंअंतकंमृत्कंचैकैक्याचर्वाहुत्यानाममंत्रैः शोषेणेत्यादिअन्वादध्यात् पटत्रिंशद्वारं तृणीनिर्वापप्रोक्षणेभ्रं
 तेग्रहकलशोदकादिनाभिषेकः दासीमहिषीकडवागोहस्तिनीनांयमलजननेपीयशांतिः कार्या ॥ इयंशांतिर्ग्रेहोत्यानेषूत्कृकपोतगृध्रशये
 नानां गृहप्रवेशेस्त्रांभप्ररोहेवल्मीकप्ररोहेमधुजननेआसनशयनयानभंगेपत्नीपतनेसरदारोहणेछत्रध्वजचिनाशेषुअन्येषुउत्यातेषुच
 कार्येतिचकात्यायनमतं साचस्माग्निकैः कात्यायनैः स्वगृह्याग्नौ कार्यानिरग्निवैत्तरन्यैश्चलौकिकाग्नौ इतियमलजननादिशांतिः अथत्रि
 कप्रसवशांतिः स्रुतत्रयेस्रुतान्चेत्स्यात्तत्रयेवास्रुतोयदि मातापित्रोः कुलस्यापितदामिष्टंमहद्भवंत् ज्येष्ठनाशोवित्तहानिर्दुःखंथास्रमह
 द्भवेत् गोप्रसवंकृत्वाममस्रुतत्रयजन्मानंतरं कन्याजननसूचितसर्वीरिष्टेतिवाकन्यात्रयजन्मानंतरंपुत्रजननसूचितेतिवानिमित्तानुसारे
 णसंकल्पः स्थंडिलपूर्वभागेग्रहस्थापनांतेतदुत्तरतःकलशपंचकेस्वर्णप्रतिमासु ब्रह्मविष्णुमहेशंद्रुद्रानावात्पूजयेत् तत्रमंत्राः ब्रह्म
 जज्ञा० इदंवि० अंबकं० यतइं० कद्रुद्रायेतिग्रहपीठदेवतान्वाधानांतेब्रह्माणंविष्णुमहेशंद्रुद्रंचप्रत्येकंसमिदाज्यचरुतिलैः प्रतिद्रव्य
 मष्टोत्तरसहस्रअष्टोत्तरत्रिंशत अष्टोत्तरशतान्यतमसंख्याहुतिभिः शोषेणेत्यादि ॥ अथदंतजननशांतिः ॥ उपरिप्रथमंयस्यजायंतेशि

शोर्हिजाः दंतैर्वसिहयस्यस्याज्जन्मभार्गवसत्तम द्वितीयचतृतीयचतुर्थेप नमेनथा यदादंताश्चजायंते मासेचैवमहद्रुयं मातरंपितरंवाथ
 रवादेदात्मानमेवच बालानामष्टमेमासिपष्ठेमासिततःपुनः दंतायस्यचजायंतेमातावाग्निपतेपिता बालकःपीड्यतेवात्रस्वयमेवनसंश
 यः क्वचित्तुअष्टमेमासिदंतजन्मशभमाहुः तत्रास्यशिशोःप्रथममूर्ध्वदंतजननसूचितसर्वारिष्टेत्यादिसदंतजननसूचितेत्यादिवाद्द्विती
 येमासिदंतजन्मसूचितेत्यादिवासंकल्पं यथानिमित्तंयोजयेत् स्थंडिलोत्तरभागेनौकायांस्वर्णपीठंवास्वस्तिकयुतेबालमुपवेशयसर्वौषध्यादियुक्त
 जलैःस्नापयित्वास्थंडितपूर्वतःकलशंप्रतिमासूधानारंघ्निंसोमंवायं पर्वतान्केशवंचेतिषट्देवताःसंपूज्यग्रहान्वाधानांते धातारंसक्रुच्चरु
 णावन्त्यादिपंचदेवताएकैकयाज्याहुत्याशेषेणेत्यादि अन्वादध्यान् धात्रेत्याज्जृष्टंनिर्वपामीत्यादिनिर्वापप्रोक्षणेनास्नान्वरुहोमः स्क्रवेणव
 न्ह्यादिभ्यःपंचाज्याहुतयोपिनास्नवहोमांतेदक्षिणां दत्त्वासमाहंयथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयेत् अष्टमदिनेकांचनादिदत्त्वाकर्मश्वरार्पणंकु
 र्यात् षष्ठाष्टममासयादंतजननंतुएकस्यावृहस्पतिदेवतायाः पूजनंदिधिमधुघृताक्तानामश्वत्थसमिधामष्टोत्तरशतं वृहस्पतिमंत्रेणहो
 मः॥ आज्येनस्विष्टकृदादि ॥ इतिदंतजननशांतिः ॥ अथप्रसववैकृतशांतिः ॥ यत्रगर्भविपर्यासोमानुषाणांगवामपि अद्रुतानिप्रसूयं
 तेतत्रदेशस्यविद्रवः मानुषामानुषाणांचगोजाश्वसृगपक्षिणां जायंतेजातिभेदाश्चसदंताविकृतास्तथा बहुशीर्षाअशीर्षावाबहुक
 र्णाअकर्णकाः एकशृंगात्रिशृंगावातथैवत्रिचतुर्भजाः दीर्घकर्णामहाकर्णागजकर्णाश्चमानवाः राजश्रेष्ठेकुलेनाशोधनस्यचकु

लस्यच अष्टोत्तरसहस्राणिचरुवैजहृयात्घृतं समिधांतुपलाशानांतर्पयेत्पूर्ववाह्जान् अशिराजायतेजंतुस्तथाद्वित्रिशिरास्तथा
अत्रसूर्याद्रुतेसूर्यं पूजयेज्जहृयादपि दध्याज्यमधुसंयुक्ताः समिधस्त्वर्कसंभवाः सृगीजनयते सर्पान्मंडकाश्चैवमानुषान् अत्रा-
द्रुतेर्गाण्यतये पूजाहोमंचकारयेत् औदुंबरस्यसमिधोदधिसर्पिः समन्विताः स्त्रीगर्भपातोयमलंप्रसूयंतैथेवास्त्रियः सदंताश्चैकज-
यतेजातमात्राहसंतिच बुधाद्रुतेबुधायात्रपूजाहोमोसमाचरेत् संक्षेपेणयथाप्राजमित्थंजननशांतयः उक्ताजपाभिषेकार्थसूक्तादि-
बहुविस्तृताः प्रयोगाः कौस्तुभोदौचप्रसिद्धाबहुशः पराः अनेनप्रीयतांदेवोभगवान्विदुलः प्रभः ॥ अथनामकरणं ॥ तत्रजन्मदि-
नेजातकर्मनंतरंतत्काले क्वचित् एकादशाद्द्वेद्वादशाद्देवाविप्रस्यनामकर्मदशमदिने आशौचसत्वेपिचचनान्नामकर्मकार्यमितिकेचिव-
क्षत्रियाणांत्रयोदशोषोडशोवादिने वैश्यानांषोडशविंशतितमेवादिने द्वाविंशोमासांतंबाभूद्राणांमासांतेशततमेदिनेवत्सरांतैवेतिविप्रार्थ-
नांगौणकालः सुख्यकालेकुर्वन्विप्रार्थः पुण्यतिथिनक्षत्रचंद्रानुकूल्यादिगुणादरंनकुर्यात् उक्तसुख्यकालातिक्रमेशभनक्षत्रादि-
कमावश्यकं वैधृतिव्यतीपातसंक्रांतिग्रहणदिनामावास्याभद्रासप्तमिकालेपिनामकर्मादिशभकर्मनकार्यं अत्रमलमासगुरुशु-
क्रास्तादिदोषोनास्तीत्यक्तं अपराण्हेरात्रौचनामकर्मवर्ज्यं अथोक्तकालातिक्रमेपेक्षितशभतिथ्यादि चतुर्थीषष्ठ्यष्टमीनवमीद्वाद-
शीचतुर्दशीपंचदशीरहितास्तिथयःप्रशस्ताः चंद्रबुधगुरुशक्रावासराः अश्विनीश्रुत्तरारोहिणीमृगशुनर्वसुपुष्यहस्तस्वात्यनुरा-

थाश्रवणधनिष्ठाशततारकारेवतीनक्षत्राणि वृषभसिंहवृश्चिकलशानिप्रशस्तानि तानिनामानिचतुर्विधानि देवतानाम्मासनामनक्षत्रनामव्यावहारिकनामेति तत्रासुकदेवभक्तइत्याकारकंदेवनानामप्रथमं चैत्रादिमासनामानिवैकुण्ठोथजनार्दनः उपेंद्रोयज्ञपुरुषोवासुदेवस्तथाहरिः योगीशः पुंडरीकाक्षः कृष्णानंतोच्यतस्तथा चर्कानिद्वादशैतानि क्रमादाहुर्मनीषणइत्यनुसारेणमासनामद्वितीयकं मासाश्चात्रचांद्राः तेचशुक्रादिकृष्णांताएवयस्मिन्नक्षत्रेजन्मतन्नक्षत्रवाचकशब्दात्तत्रजातइत्यधिकारेविहिततद्धितप्रत्ययेकृतेनिष्पन्ननाक्षत्रनामतृतीयं तद्यथा आश्वयुक्कआपभरणः कार्तिकः रोहिणः मार्गशीर्षः आर्द्रकः पुनर्वसुः तिष्यः आश्लेषः मघाः पूर्वाफल्गुनः उत्तराफल्गुनः हस्तः चैत्रः स्यातिः वैशाखः अनुराधः ज्यैष्ठः मूलकः पूर्वाषाढः उत्तराषाढः अभिजितः श्रावणः श्रविष्ठः शतभिषकू पूर्वाषोष्ठपादः उत्तराषोष्ठपादः रैवतइति केचित्तुचूचेचोलाशिवनीपोक्तेत्यादिज्योतिर्ग्रंथोक्तावकहडाचक्रानुसारेणाशिवन्यादयश्चतुर्षुचरणेषुचूडामणिश्चेदीशश्चोलेशोलक्षणइत्यादिकानिनाक्षत्रनामानि कुर्वीततन्नश्रौतग्रंथादिबहुसंमतंशाखायनास्तु कृत्तिकोत्पन्नस्याग्निशर्मैतिनक्षत्रदेवतासंबद्धनाक्षत्रनामकुर्वति एवंकातीयाअपि नाक्षत्रनामैवाभिवादनीयंगुप्तचामौजीबंधनात् मातापितरावेवजानीयातां व्यावहारिकनामचतुर्थं तत्रकवर्गादिषुतृतीयचतुर्थपंचमवर्णहकारान्यतमवर्णाद्यावयवकं यरलवान्यतममध्यवर्णकतं ऋलृवर्णं रहितम् विसर्गांतम् पित्रादिपुरुषत्रयान्यतमवाचकं शश्रुवाचकभिन्नं तद्धितप्रत्ययरहितं कृत्यत्ययांतं फल्गु

स्वरंपुंसांअफग्माक्षरंस्त्रीणांकार्यं यथादेवदत्तइति हरिरिति उक्तसर्वलक्षणाभावेसमाक्षरंपुंसांअफग्माक्षरंस्त्रीणामित्येकलक्षणफतमे
 वयथारुद्रइतिराजेत्याद्यक्षरं अत्रस्वरव्यंजनेषुनसंख्यानियमः अत्रविशेषः द्व्यक्षरंप्रतिष्ठाकामश्चतुरक्षरंब्रह्मवर्चसकामः अंत्यलक्ष
 ररेफंर्जयेदिति आपस्तंबहिरण्यकेशिसूत्रेतुभातिपदिकादिधात्वंतंयथाहिरण्यदाइतिउपसर्गकृतंवास्तुश्रीरित्यादीति विशेषउक्तः तच्च
 व्यावहारिकंनामशर्मपदांतंवेदपदांतंवाब्राह्मणस्यवर्मेतिराजेतिवापदकृतंक्षत्रियस्यगुप्तदत्तान्यतरांतंयैश्यस्यदासांतंशूद्रस्यकार्यं
 व्यावहारिकंनामप्रासादादीनामपिकार्यं देवालयागजाश्वानांवृक्षाणांवापिकूपयोः सर्वापणानांपण्यानांचिह्नानांयोषितांनृणां का
 व्यादीनांकवीनांचपश्वादीनांविशेषतः राजप्रासादयज्ञानांनामकर्मयथोदितमित्युक्तेः अथप्रयोगेविशेषः गर्भाधानादिसंस्कारलो
 पेप्रत्येकंपादकृच्छ्रबुद्धिपूर्वकमकरणेप्रत्येकमर्थकृच्छ्रप्रायश्चित्तंजातकर्मणः कालातिपत्तिनिमित्तकाज्यहोमपूर्वकंकार्यं तद्यथा
 जातकर्मणः कालातिपत्तिनिमित्तकदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंप्रायश्चित्तहोमंकरिष्येइतिसंकल्प्याग्निस्थापनेध्याधाना
 दिपाकयज्ञतंत्रसहितंवाह्निस्थापनाज्यसंस्कारपात्रसंस्कारमात्रसहितंवाभूर्भुवः स्वःस्वाहेतिसमस्तव्याहृत्याज्यहोमंकुर्यात् होमं
 समाप्यगर्भाधानपुंसवनानवलोभनसीमंतोन्नयनलोपजनितदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंएतावतः पादकृच्छ्रान्बुद्धिपू
 र्वकलोपैर्धकृच्छ्रान् तत्रप्रत्यास्नायगोनिष्कुर्यात्भूतयथाशक्तिरजतद्रव्यदानेनाहमाचरिष्येइतिसंकल्प्यद्रव्यदद्यात् जातकर्मनाम्नोः

सहचिकीर्षायां पूर्वोक्तं ज्ञातकर्मसंकल्पवाक्यमुच्चार्य अस्य कुमारस्यायुरभिवृद्धिव्यवहारसिद्धिबीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिर्बर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रात्यर्थनामकर्मचतंत्रेण करिष्ये इति संकल्प्य स्वस्तिवाचनादिकं कुर्यात् तत्र ज्ञातकर्मनामकर्मणोऽपुण्याहं भवन्तो ब्रुवंत्वित्कत्का अस्य कुमारस्य ज्ञातकर्मणे एतन्नाम्ने अस्मै च स्वस्ति भवन्तो ब्रुवंत्विति स्वस्तिपर्याये वदेत् तदनुसारेणैव विप्रप्रतिवचनं केवलनामचिकीर्षायां नामकर्मणः पुण्याहमित्कत्का स्वस्तिपर्याये अमुकनाम्ने अस्मै स्वस्ति भवन्तो ब्रुवंत्विति वदेत् विप्रश्चासु कनाम्ने अस्मै स्वस्तीति ब्रूयः लेखनादौ नामत्रयं शर्मादिपदरहितं कृत्वा व्यावहारिकं नाम शर्माद्यंतं कुर्यात् अभिवादेन नाक्षत्रनामापि शर्माद्यंतं सर्वत्रोच्चारणीयं अवशिष्टप्रयोगः प्रयोगग्रंथेषु ॥ अथ स्त्रीणां नामकर्म ॥ संकल्प्ये अस्याः कुमार्या इति विशेषः स्वस्तिवाचने एतन्नाम्ने अस्मै स्वस्तीत्यादिभक्तेत्यापस्तंबंतदेवतानाममासनामसूचिक्रिणीवैकुण्ठीवासुदेवीति त्रीणि डीबं तानि हरिरित्यविकृतं अवशिष्टानि अष्टावावन्तानि रोहिणीकृत्तिकेत्येव यथायथं नाक्षत्रनामेतिमात्तदत्तमते आश्वलायनैर्नाक्षत्रनामस्त्रीणां नकार्यं व्यावहारिकं यजुदाशर्मेतिपुं वत् पूजादिकं वैदिकमंत्ररहितं पूवत्कार्यं पितुरसंनिधौ स्त्रीपुंसयोर्नामपितामहादिः कुर्यात् ॥ इति नामकरणं ॥ अथांदोलारोहणं ॥ आंदोलाशयने पुंसो द्वादशो दिवसः शुभः त्रयोदशस्तुकत्याथाननक्षत्रविचारणा ॥ अन्यस्मिन् दिवसे चेत्स्याच्छुभकालं विचारयेत् उत्तरात्रयरोहिणीहस्ताश्विनीपुष्यरेवत्यनुराधा मृगशिरा पुनर्वसुश्रवणास्यातिनक्षत्रेषु शतभवारे रिक्तातिरिक्ततिथौ चंद्रताराबले कुलयोषिद्गिरांदोलाशयनं कार्यं ॥ एकत्रिंशोदि

नेद्वितीयजन्मर्क्षेवादोलारोहोक्तनक्षत्रेवापूर्वाणहमध्ययोः कुलदेवताविप्रयोः पूजांविधायशंखेनगोदुग्धंपाययेत् ॥ इतिदुग्धपानं ॥
 सूत्यामासोत्तरंबुधसोमगुरुवारेषुरिक्तान्यतिथौश्रवणपुष्यपुनर्वसुसृगहस्तमूलानुराधानक्षत्रेषुजलस्थानंगत्वाजलपूजाकार्या
 अत्र गुरुशक्रास्तचैत्रपौषमासाधिमासावर्ज्याः इतिजलपूजनं ॥ तृतीयेमासिसूर्यावलोकनंचतुर्थेमासिअन्नप्राशनकालेवनि-
 क्रमणं तत्रकालः शक्रपक्षःशभःप्रोक्तः कृष्णाश्रान्त्यत्रिकंविना रिक्ताषष्ठ्यष्टमीदर्शाद्वादशीचविवर्जिता गुरुशक्रबुधवाराऽशिव
 नीरोहिणीमृगपुष्यात्तरात्रयहस्तधनिष्ठाश्रवणारवतीपुनर्वसुअनुराधानक्षत्राणिचप्रशस्तानि इदंनिक्रमणानित्यंकाम्यं सूर्यावलोकन
 निक्रमणयानोदीश्राद्धंकृताकृतं अथभूम्युपवेशनकालः पंचममासेनिक्रमोक्तित्यादौभौमबलेसतिभूम्युपवेशनंकार्यं अथा
 न्नप्राशनकालः षष्ठ्यष्टमेदशमेद्वादशेवामासे पूर्णवित्सरेवापुंसोन्नप्राशनं पंचमसप्तमनवममासेषुस्त्रीणां ॥ द्वितीयाचतृतीयाचपं-
 चमीसप्तमी तथा ॥ त्रयोदशीचदशमीप्राशनेनित्ययःशभ्याः रक्चिंद्रवारौक्कचित् अश्विनीरोहिणीमृगपुनर्वसुपुष्यात्तरात्रयहस्तचित्रास्वा
 त्यनुगधाश्रवणधनिष्ठाशतनारकारेवत्यःशभ्याः जन्मनक्षत्रमशभमितिक्वचित् भद्राद्यैर्धृतिव्यतीपातगंडातिगंडवज्रशूलपरिघावर्ज्याः
 विष्णुशिवचंद्रार्कदिक्पालभूमिदिशाब्राह्मणान्रसंपूज्य मानुत्संगगतस्यशिशोः कांचनेकांस्येवायात्रेस्थितंदधिमधघृतांसिभ्रंपायसं
 सुवर्णफतहस्तेनसंसंत्रंप्राशयेत् सूर्यावलोकनादीन्यन्नप्राशनांतानि अन्नप्राशनकालेशिष्टाःसहैवानुतिष्ठति एतेषांसहप्रयोगसं

कल्यादिकं कौस्तुभादौजातव्यम् अथान्नप्राशनांतैकर्तव्यं अग्रतोथपरिन्यस्यशिल्पवस्तूनि सर्वशः शस्त्राणि चैव वस्त्राणिततः पश्येतुल-
क्षणं प्रथमं यत्स्युशोद्दालः पुस्तकादिस्वयंतदा जीविकातस्य बालस्य तेनैव तु भविष्यति अन्नप्राशनांतसंस्कारेषु मलमासगुरुश-
क्रास्तादिदोषो नास्ति इत्यक्तं तच्छुद्धिकालेष्वसंभवे जेयंते नषष्ठादि मासे अस्नादिदोषसत्वे ऽष्टमादिमासे कार्यं इति सूर्यावलोकननिष्क्रमणभू-
म्यपवेशनानि प्राशनानि अर्थकणवेधः ॥ दशमेद्वादशेवाह्निषाडशे कर्णवेधनं मासेषु षेससमेवा अष्टमे दशमेपि वा द्वादशे वा ततो बदे च प्र-
थमे वा तृतीयेके न कर्तव्यं समे वर्षे स्त्रीपुंसः श्रुतिबंधनं तृतीयादिवत्सरे मासाः कार्तिके पौषमासे वा चैत्रे वा फाल्गुने पि वा शुक्लपक्षः श-
भः प्रोक्तो जन्ममासो निषेधितः भद्रायां विष्णुशयने कर्णवेधं विकर्जयेत् तेन कार्तिकमासा वधिः शक्रद्वादशे च त्रजेयः केचिन्मानस्थसू-
र्ये चैत्रं धनुस्थे पौषमासे कर्जयंति द्वितीया दशमी षष्ठी सप्तमी च त्रयोदशी द्वादशी पंचमी शस्ता तृतीया कर्णवेधने चंद्रबुधगुरुशक्रवा-
पुष्यपुनर्वसु मृगोत्तरात्रय हस्त चित्रा शिवनी श्रवण रेवती धनिष्ठाः शक्राः विष्णुरुद्र ब्रह्म सूर्य चंद्रादिकुपाल नासत्यसरस्वती गोब्राह्मण-
गुरु पूजां कृत्वा लक्ष्मकरसांकितं कर्णपुंसः पूर्वं दक्षिणं विधेत् पश्चाद्दामं स्त्रीणां पूर्व्वामं सौवर्णी राजपुत्रस्य राजती विप्रवेशयोः श-
द्रस्य चायसी सूची बालकाणां गुणामता कर्णरंघ्रं रेच्छ्रया प्रविशेदूर्ध्वये तथा अन्यथा दर्शने तस्य पूर्व्वपुण्यविनाशनं इति कर्णवेधः ॥
अथ बालस्य हृदि दोषादौ रक्षा विधिः ॥ वासुदेवो जगन्नाथः पूतना तर्जनो हरिः रक्षतु त्वरितो बालं मंच मुंच कुमारकं कृष्णारक्षशिशुं

शंखमधुकैठभमदेन प्रातःसंगवमध्याह्नसायान्हेषुचसंध्ययोः महानिधिसदारक्षकंसारिष्टनिषूदन यद्गोरजःपिशांचांश्चग्रहान्घ्रात्ग्रहान
पि बालग्रहान्विशेषेणछिंधिछिंधिमहाभयान् आहित्राहिहरानित्यंत्वद्रक्षाभूषितशिशं इतिभस्माभिमंत्र्यैवभूषयेत्तेनभस्मनाशिरोल-
लाटाद्यंगेपुरक्षांकुर्याद्यथाविधि इतिप्रयोगसागरे रक्षरक्षमहादेवनीलग्रीवजटाधर ग्रहैस्तुसहितोरक्षमंत्रचमुचकुमारकं अममंत्रंभू-
र्जपत्रेविलिरव्यतरपत्रंभजेवधीयात् बालरोदनपरिहारार्थंयंत्रमुक्तंमयूखं षडस्वमध्येहींकारस्तन्मध्येशिशोर्नामविलिरव्यषट्काणो-
षुॐ लुलुवस्वाहेतिमंत्रषडक्षराणिविलिरव्य तद्दहिर्नेमिवदृत्तद्वयंविलिरव्यतद्दहिरथोसुखंवर्यचंद्रैरावेक्ष्यपंचोपचारैः संपूज्य बालह-
स्तवधीयादिति बालग्रहेशांत्यादिकंबालग्रहस्तवश्चशांतिकमलाकरशांतिमयूखयोर्द्रष्टव्यं ॥ अथवर्धापनविधिः ॥ सचवर्षपर्यंतं प्रति-
मासजन्मतिथौकार्यः वर्षान्तरंप्रत्यब्दजन्मतिथौकार्यः तिथिद्वंद्वेयत्रजन्मक्षयांगः साग्रह्यादिनद्वयेजन्मनक्षत्रयोगसत्त्वासत्त्वयोरीदधि
कीद्विमुहूर्ताधिकाग्रात्या द्विमुहूर्तन्यूनत्वेपूर्वा जन्ममासाधिमासत्वेश्चद्वेमासे प्रत्याब्दिकवर्धापनविधिर्नत्वधिके अथसंक्षेपतः प्रयो-
गः ॥ आकरभिरुद्वयार्थंवर्यद्विकर्मकरिष्यइतिसंकल्प्यतिलोद्वर्तनपूर्वकंतिलोदकेनस्नात्वाकृततिलकादिविधिर्गुरुंसंपूज्याक्षतपुजेषु
देवताः पूजयेत् तत्रादीकुलदेवतायै नमइतिकुलदेवतामावाह्यजन्मनक्षत्रांपितरौ प्रजापतिंभानुंविघ्नंशार्कंउयंव्यासंजामदग्गरा
मंअश्वत्थामानंक्रुपंबलिंअहादंहनुमंतंविभीषणंपृष्टांचनाम्नेवावाह्यपूजयेत् षष्ठ्यैदधिभक्तनैवेद्यः पूजांतेप्रार्थना चिरंजीवीयथा

त्वभोमविष्णामितथासुने रूपवान्वित्तवांश्चैवश्रियायक्तश्चसर्वदा मार्कंडेयनमस्तेस्तसप्तकल्यांतजीवन आफरारोग्यसिद्धयर्थंपसी
दमगवन्सुने चिरंजीवीयथात्वंतुमुनीनांपवरोद्विज कुरुष्वसुनिशार्दूलतथामांचिरजीवनं मार्कंडेयमहाभागसप्तकल्यांतजीवन आ-
पुरारोग्यसिद्धयर्थंअस्माकंवरदोभव अथषष्ठीप्रार्थना जयदेविजगन्मातर्जगदानंदकारिणी प्रसीदममकल्याणिनमस्तेषष्ठिदेवते
त्रैलोक्येयानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धंरक्षांकुर्वंतुतानिमे ततस्तिलगुडमिश्रंपयःपिबेत् तत्रमंत्रःस-
तिलगुडसंमिश्रमंजल्यर्थमितंपयः मार्कंडेयादूरंलब्ध्वापिबाम्यायर्विवृद्धये क्वचित्पूजितषोडशदेवताभ्योनाम्नाप्रत्येकमष्टाविं-
शानिसंख्यतिलहोमउक्तः ततोविप्रभोजनं तद्दिनेनियमाः खंडनंनखकेशानांमैथुनाध्वगमौतथा आमिषंकलहं हिंसां वर्षवृद्धौवि-
वर्जयेत् मृतजन्मनिसंक्रांतांश्चाद्धेजन्मदिनेतथाअस्पृश्यस्पर्शनेचैवनस्त्रायादुष्णवारिणा ॥ अथचौलं ॥ जन्मतोगर्भतोवाब्दे
प्रथमेथद्वितीयके तृतीयेपंचमेवापि चौलकर्मप्रशस्यते यद्वासहोपनीत्यात्रकुलाचाराद्यवस्थितिः माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठेमा-
सिशुभंस्मृतं जन्ममासेधिमासेनज्येष्ठेजेष्ठस्यनोभवेत् शक्रूपक्षःशभः प्रोक्तः कृष्णश्चास्यंत्रिकुंविना द्वितीयाथतृतीयान्चपंच-
मीसप्तमीशुभा दशम्येकादशीवापित्रयोदश्यापिशस्यते रविभौमार्किशनयोवाराविप्रादिवर्णतःगुरुशक्रबुधाः शक्रे सोमः
सर्वशुभावहः अश्विनीमृगपुनर्वसुपुष्यहस्तचित्रास्वातीज्येष्ठाश्रवणानिष्ठाशततारकारेवत्यःशुभाःशौरप्रयाणभैषज्येज

न्यक्षर्वर्जयेत्सदा आयुःक्षयोसुराधाग्निव्युत्तरारोहिणीमघैः सिंहस्थेगुरौचौलादिशुभकर्मनकार्यं सूनुोर्मातरिगर्भिण्यां चूडाकर्म
 नकारयेत् ॥ पंचमाब्दात् प्रागूर्ध्वं तुगर्भिण्यामपि कर्तव्यं स होपनीत्याकुर्याच्चैतदादोषो न विद्यते पृथक् चूडाकर्म पृथगुपनय
 नं च मातरिगर्भिण्यानकार्यं उभयोः सहानुष्ठानेतु न दोषः गर्भिण्यामपि पंचमासपर्यंतं न दोषः पंचमासादधः कुर्यादत उर्ध्वं न का
 रयेदित्युक्तेः ज्वरितस्य चोलादिमंगलं न कार्यं विवाहव्रतचूडासमातायदिरजस्वला तस्याः शतद्वेः परं कार्यं मंगलं मनुरब्रवीत् नां
 दीश्राद्धोत्तरं रजस्वलायां शांतिं कृत्वा कार्यं केचित्तु मुहूर्तान्तराभावे प्रारंभात् प्रागाभिरजोदोषेश्रीपूजनादिविधिना शांतिं कृत्वा कार्य
 मित्याहुः मातुलपितृव्यादौ कर्तारितत्पत्न्यां रजस्वलायामपि मंगलं नेति सिंधुः त्रिपुरुषात्मककुले षण्मासमध्ये मौंजी विवाह रू
 पमंगलात्तरं मुंडनाख्यं चूडाकर्मादिनकार्यं संकटे तु अब्दभेदे कार्यं चतुःपुरुषपर्यंतं कुले सपिंडीकरणमासिकश्राद्धान्तप्रेतकर्मस
 माप्तेः प्राक् चूडाकर्मादिकमाभ्युदयिकं कर्मनकार्यं एकमात्रजयोरेकवत्सरेपत्ययोर्द्वयोः न संस्कारः समानः स्यात्मात्रभेदे विधीय
 ते प्रारंभोत्तरं सूतकप्राप्तौ कृष्णां डीभिर्ऋग्भिर्घृतं हुत्वा गांदत्वा चूडोपनयनोद्वाहनादिकमाचरेत् अत्र विशेषो विवाहप्रकरणे वक्ष्यते म
 ध्ये मुखे काशिखा अन्याश्च पार्श्वदिभागे स्थिति यथा कुलाचारं प्रवरसंख्यया शिखा चूडासमये कार्याः उपनयनकाले मध्यशिखेत
 रशिखानां वपनं कृत्वा मध्यभागे एवोपनयनोत्तरं शिखाधार्या चोलाकर्मणि जातकर्मणि च भोजने सांतपनं कृत्वा प्रायश्चित्तं अन्येषु

संस्कारेषु उपवासेन शक्तिः चूडांताः सर्वे संस्काराः स्त्रीणाममंत्रकाः कार्याः होमस्तु समंत्रकः होमोप्यमंत्रकः कार्यो नवाकार्य इति च
 त्तिक्रदादिमतं एवं शूद्रस्याप्यमंत्रकं चो लं इदानीं शिष्येषु स्त्रीणां चूडादिसंस्कारकरणं न दृश्यते विवाहकाले चूडादिलोपप्रायश्चित्तमात्रं
 प्रकुर्वन्ति चो लोत्तरं मासत्रयपर्यंतं सपिंडैः पिंडदानं तिलतर्पणं च न कार्यं महालये गवायां पित्रोः प्रत्यब्दं श्राद्धे च पिंडदानादिकार्यं
 ॥ अथ विद्यारंभः ॥ पंचमवर्षे अक्षरलेखनारंभ उत्तरायणे कार्यः अत्र कुंभस्थो सूर्यो वर्ज्यः शक्रपक्षः शुभः प्रोक्तः कृष्णाश्रात्यत्रि
 कं विना द्वितीया तृतीया पंचमी दशम्ये कादशी त्रयोदश्यः श्रेष्ठाः अश्विनी मृगाशा पुनर्वसु पुष्य हस्त चित्रा स्वात्य नुराधा श्रवण ध-
 निष्ठा शततारकारे वत्यो भौमशानिभिन्न वाराश्रवशभाः विघ्नेशं लक्ष्मी नारायणो सरस्वतीं स्ववेदं सूत्रकारं च पूजयित्वा गुरुं ब्राम्ह-
 णान् धात्रीं च संपूज्य नत्वा सर्वांस्त्रिः प्रदक्षिणी कृत्य प्रणवपूर्वकं मक्षरमारभेत् ततो गुरुं नत्वा देवतां विसर्जयेत् ततोत्र भवनमा-
 तः सर्वयाद्वय रूपेण गच्छागच्छेति सरस्वत्या वाहनमंत्रः प्रणवेन षोडशोपचारार्पणं अथानुपनीतधर्माः प्रागुपनयनात्कामचारका-
 मभ्रदकामभक्षाः तेन मूत्रपुरीषोत्सर्गादावाचमनाद्याचारो नास्ति लघुपातकहेतुलक्षणपर्येषितोच्छिष्टादिभक्षणे दोषाभावः एव-
 मपेयपाने अनृतावाच्यभाषणेपि महादोषहेतुमांसां त्यजरजस्वलादिस्पृष्टान् भक्षणे मद्यादिपाने च दोषोऽस्त्येव रजस्वलादिसंस्पर्शेऽस्ति
 नमेव कुमारके शिशोरभ्यक्षणां प्रोक्तं बालस्याचमनं स्मृतं तत्र प्रागन्प्रशानाच्छिशुसंज्ञा तत ऊर्ध्वं प्राक्चोलाच्छिचर्षाद्वा बालः

संज्ञा तत आमौंजीबंधनात् कुमारसंज्ञा अत्राचमनमिति त्रिरुदकपानमेव नतु ओष्ठमार्जनादिकल्प्यइति ज्ञेयम् नचानुपनीतो वेद
सुञ्चारयेत् पित्रोरन्त्यक्रियायां त्वनुपनीतेनापिमंत्रोञ्चारः कार्यः सच द्वित्रिवर्षयोः कृतचूडस्यैव त्रिवर्षोर्ध्वं त्वकृतचूडस्यापि ए
तञ्चौरसपुत्रविषयं पित्रोरनुपनीतोपिविदध्यादौरसकृतः और्ध्वदेहिकमन्येतु संस्कृताः श्राद्धकारका इति स्कांदात् बालानाम
पथ्यपित्रादिभिर्निवारणीयं तस्मात्सर्वप्रयत्नेन बालानग्रे हेतुभोजयेत् बालानां क्रीडनदाने स्वर्गसुखं तेषां भोज्यप्रदाने गोदानफ
लं ॥ अथोपनयनं ॥ उपनयनं नाम आचार्यसमापनयनांगको गायत्र्युपदेशप्रधानकः कर्मविशेषः उपनयनपदस्य योगस्तद्वत्त्वा
त् तत्राधिकारिणः पितृवोपनयेत्पुत्रं तदभावेपितुः पिता तदभावेपितुर्भ्राता तदभावेतु सोदरः तदभावेसगोत्रस्यपिंडाः तद
भावेमातुलादयोसगोत्रसगोत्रस्यपिंडाः तदभावेअस्यपिंडसगोत्रजाः एतच्चकुमारापेक्षया वयोज्येष्ठाविवक्षिताः कनिष्ठकर्तृकोपन
यनस्यनिषिद्धत्वात् सर्वाभावेश्रोत्रियः जन्मना ब्राह्मणोज्ञेयः संस्कारैर्द्विजउच्यते विद्वत्वाच्चापि विप्रत्वं त्रिभिः श्रोत्रियउच्यते कृ
त्रयंचोपने तात्री नृच्छानेवदुश्चरेत् गायत्र्याद्वादशाधिकसहस्रजपश्रोपनेत्र धिकारसिद्धार्थं कार्यः केचिद्वादशाहसीजपंति
॥ अथोपनयनकालः ॥ गर्भतो जन्मतो वापंचमेषमेवावर्षे ब्राह्मणस्योपनयनं एकादशेद्वादशे वाक्षत्रियस्य द्वादशे षोडशे वा वैश्य
स्य षष्ठे तु धनकामस्य विद्याकामस्य सप्तमे अष्टमे सर्वकामस्य नवमे कांतिमिच्छतः केचित्तु विप्रस्य षष्ठं नमन्यंते आषोडशादा-

द्वाविंशत्तुर्विंशच्चवर्षात् ब्राह्मणादेर्गौणकालः अत्रगर्भादिसंख्या तथाच जन्मतः पंचदशवर्षपर्यंतं विप्रस्यनविशेषतः प्रायश्चित्तं षोडशवर्षे सशिववपनमेकविंशतिरात्रं यावकाशनमंते सप्तब्राह्मणभोजनमिति प्रायश्चित्तं सप्तदशादिवर्षेषु कृच्छ्रत्रयादिप्रायश्चित्तपूर्वकमुपनयनंबोध्यं विप्रक्षत्रिययोरुत्तरायणे मीजीबंधः वैश्यस्य दक्षिणायनेपि वसंते ब्राह्मणमुपनयेत् ग्रीष्मे राजन्यं शरदि वैश्यं माघादिशुक्रांतपंचमासाः साधारणावासकलद्विजानामिति गगोक्तिर्वसंतालाभेशिशिरग्रीष्मावपि ग्राह्यो वसंतविधि नोत्तरायणादिविधेः संकोचायोगात् एवमाघादिमासपंचकनियमात् पौषाषाढयोः सत्यप्युत्तरायणेऽपनयनं न कार्यं तत्रापि मीनार्कमारभ्य यावन्मिथुनप्रवेशं प्रशस्तः कालः मीनमेषयोस्तु प्रशस्ततरः मकरकुंभस्थे कर्म मध्यमं मीनमेषस्थे उत्तमं वृषभमिथुनस्थेऽधममुपनयनमित्यभिधानात् मीनार्कविशिष्टः चैत्रोऽनिष्टवृहस्पत्यादिबहुविधदोषापवादकतया प्रशस्ततमः जीवभार्गवयोरस्ते सिंहस्थे देवतागुरौ चंद्रसूर्ये दुर्बलेपि गोचरे निष्टदेगुरौ मेखलाबंधनं कार्यं चैत्रे मीनगतेरवावित्यर्थस्मृतैः अत्र गुरुशुक्रास्तदोषापवादोऽतिमहासंकटविषयत्वान्न कथनीयः मीनार्कचैत्रे जन्ममासनक्षत्रदोषो नास्ति जन्ममासजन्मनक्षत्रजन्मतिथिजन्मलग्नजन्मराशिलग्नेषु विप्राणामुपनयनं न दोषाय क्षत्रियवैश्ययोरप्रथमगर्भे दोषो न ज्येष्ठापत्यस्य ज्येष्ठमासे मंगलं न शुक्रपक्षः शुभः प्रोक्तः कृष्णाश्र्वात्यत्रिकं किनेति गुरुक्तेः कृष्णापक्षे दशमीपर्यंतं संकटे कार्यं शिष्टास्तु संकटेपि कृष्णापक्षे पंचमीपर्यंत-

येव कुर्वन्ति ॥ अथ तिथिविचारः ॥ द्वितीया तृतीया पंचमी षष्ठी दशम्येकादशी द्वादशयः प्रशस्ताः क्वचित्सप्तमी त्रयोदशी कृष्णा प्रतिप
 द्विधिः पुनरुपनयनमूकाक्षपनयनविषयः तिथौ सोपपदास्थायामनध्याये गलग्रहे अपराण्हे चोपनीतः पुनसंस्कारमर्हति वि
 ताज्येषु द्वितीया च आश्विने दशमी सिता चतुर्थी द्वादशी माघे एताः सोपपदा स्मृताः अनध्यायाः पौर्णमासी च तुर्दश्यष्टमी अमा प्र
 तिपत्सूर्यसंक्रांतिमन्वाद्याश्वयुगादयः कृष्णापक्षे द्वितीयाश्च कार्तिकाषाढफाल्गुने विषुवायनसंक्रांत्योः पक्षिणी अनध्याय इति पू
 र्वपरिच्छेदे उक्तम् सोपपदानामनध्यायतिथीनां च दिनद्वये सूर्योदयोत्तरं सूर्यास्तावपूर्वंच त्रिसुहृत्सत्वे दिनद्वयमनध्यायः विष्ट
 स्तकप्रतिपच्छेषघटिकादिमात्रेपि व्रतबंधेऽनध्यायं वदन्ति विषुवायनेतरसंक्रांतिमन्वादिपुगादिषु तु प्रथमद्वितीयपरिच्छेदोक्तरी
 त्यायत्रदिने संक्रांतिपुण्यकालो युगमन्वादिश्राद्धकालश्च तद्दिने नध्यायः न तु तेषामस्तादौ सुहृत्त्रयसत्त्वमनध्यायहेतुः त्रयो
 दश्यादिचत्वारिसप्तम्यादिदिनत्रयं चतुर्थीचैकतः प्रोक्ता अष्टावते गलग्रहाः अत्र चतुर्थीनवमी च व्रतकालेत्याज्येति भाति केचि
 अतुर्थी शेषकतपंचम्या व्रतबंधन कुर्वन्ति ॥ तत्र मूलं सृग्यं ॥ नवमी शेषकतदशम्यां मौंजीन कार्येति मयूखे अपराणहस्त्रे
 धाविभक्तदिनतृतीयांशो व्रतबंधे वर्ज्यः दिनमध्यभागो मध्यमः प्रथमभागो मुख्यः मन्वादिफगादयो द्वितीयपरिच्छेदे दर्शि
 ताः तत्रोपनयने चैत्रशकू तृतीयायामन्वादे वैशाखशुकू तृतीयायां फगादेश्च प्रसक्तिः अन्येषां फगादिमन्वादि तिथीनां प्रसक्ति

नास्ति अनयोरपवादः सिंधुकेस्तुभादौस्पर्यते याचैत्रवैशाखसितातृतीया माघस्यसप्तम्यथफाल्गुनस्यकृष्णाद्वितीयोपनयेप्रशस्ताप्रोक्ता
 अत्रमाघसप्तम्याः मन्वादेरपवादः पुनरुपनयनादिविषयः फाल्गुनकृष्णाद्वितीयायाश्चातुर्मास्यद्वितीयात्वे
 नानध्यायत्वे प्राप्तसप्तम्यापवादोयं यत्तुअनध्यायस्यपूर्वघ्नरनध्यायात्परेहनि व्रतारंभं विसर्गं च विद्यारंभं च वर्जयेदिति स्मृत्यंतरं न द्विती
 याविध्यनुपपत्यागलग्रहत्वेन प्राप्तसप्तमीनवमोत्रयोदशीनिषेधानुवादकमिति भाति अप्राप्तनिषेधकत्वे मन्वादिफगादिसंक्रांत्या
 दिप्रयुक्तानध्यायेभ्योपि पूर्वपरदिनयोर्निषेधापत्याचैत्रशुक्ल द्वितीयादेरपि निषेद्धत्वापातात् न चेषापत्तिः शिष्टाचारग्रंथेषु चानुपलं
 भात् सुहृत्तमार्तडोक्त्यामाघशुक्ल द्वितीयाकृष्णाद्वितीया वैशाखकृष्णाद्वितीयाचेत्यनध्यायत्रयमुपनयनेधिकं प्राप्नोति एतदपरेनादि
 ग्रंथे बहुग्रंथेषु मूलानुपलंभात् मौर्जाप्रकरणे सुहृत्तचिंतामण्यादिग्रंथेषु काप्यनुक्तेश्च अतोमार्तडोक्तानामतिरिक्तानध्यायाना
 मुपनिषत्याठादिविषयत्वं न तु मौर्जाविषयत्वं मितिकक्तं भाति तत्र तृतीयाषष्ठीद्वादशीषु प्रदोषसत्त्वे मौर्जा न कार्यं रात्रेः प्रथ
 मयामेचतुर्थी सार्द्धयामेसप्तमीयामद्वयेत्रयोदशीचेत्तदाप्रदोषः दिनद्वये प्रथमयामादिषु चतुर्थ्यादिव्यासो पूर्वदिने प्रदोषो नोत्तर
 दिने इति कोस्तभे प्रदोषदिने मंदवारे कृष्णापक्षांत्यत्रिके चोपनयने पुनरुपनयनमिति मयूखे एतेनित्यानध्यायाः अथनैमित्तिक
 काः ॥ विवाहप्रतिष्ठाद्यापनादिष्वसमाप्तेः सगोत्राणामनध्यायइति स्मृत्यर्थं सारोक्ते स्त्रिपुरुषसपिंडेषु ब्रह्मयज्ञादिवर्जना

त्सो जीविवाहादिनिमित्तकमंडपप्रतिष्ठाद्यत्सवसमाप्तिपर्यंतमपनयनं न कार्यमिति भाति विवाहादिमंगलकरणे दोषो न शोभनदिने
चानध्यायइत्यक्तेर्गर्भाधानादिशुभकार्ये दिने एककुले एकगृहे वा व्रतबंधो न कार्यमिति भाति भूकंपे भूविदारणे वज्रपाते उल्कापा
ते धूमकेतु उत्पत्तौ ग्रहणे च दशाहं सप्ताहं वा व्रतबंधादिमंगलं न कार्यं केचित्संकटे त्रिदिनमनध्यायमाहुः अकालवृष्टौ त्रिरात्रं पक्षि
णीवोनध्यायः पौषादित्रैत्रांतमकालवृष्टिः केचिदाद्रोहिजेष्ठांतसूर्यनक्षत्रादन्यत्राकालवृष्टिरित्याहुः यस्मिन्देशे वर्षाकालस्त
तो न्यत्राकालवृष्टिरिति सिद्धांतः अतिवृष्टौ करकावृष्टौ रुधिरवृष्टौ च त्र्यहं प्रातः संध्यागर्जने त्वहोरात्रं गुरुशिष्यभ्रतृकृमरणे च
हं पशुमंडकनकुलश्वाहिमार्जारमूषकैरंतरागमने होरात्रं आरण्यमार्जारादिगमने त्रिरात्रं सृगालवानरैर्द्वादशरात्रं श्रवणाद्वा
दशीयमद्वितीयामहाभरणयादयोऽन्येष्वनध्यायानित्यानेमिक्तिकाश्च बहवो ग्रंथेषु क्तास्तेषामुपनयने प्रसक्त्यभावात्त्रयोक्ताः
व्रतबंधेनादीश्राद्धोत्तरं पूर्वोक्तं प्रातर्गर्जितादिनेमिक्तिकानध्यायप्राप्तौ ज्योतिर्निबंधेनादीश्राद्धं कृतं चेत्स्यादनध्यायस्त्वकालिकः
तदोपनयनं कार्यं वेदारंभनेकार्येदिति निषेधो याजुषादिविषयः बहूनामपाकर्मण्येव वेदारंभोक्त्या सो जीदिने वेदारंभो प्रसक्तेः
तदोपनयनं कार्यमिति बहून्वादि सर्वसाधारणः याजुषादिभिर्मौज्युक्तरमपि अनध्यायप्राप्तौ वेदारंभो वज्रैः नादीश्राद्धात्पाक
नेमिक्तिकानध्याये मुहूर्तांतरं कार्यं मौज्युक्तरमनुप्रवचनं यावत् प्राग्गर्जने वक्ष्यते ॥ इति अनध्यायादिनिर्णयः ॥ इत्यंतिथितत्वं

संगप्राप्तमनध्यायादिकंचविचार्यवारसदिवित्यते गुरुशक्रतुधवाराःश्रेष्ठाःसूर्यवारोमध्यमःचंद्रवारोधमःभौममंदवारोनिषिद्धोसाम
वेदिनांक्षत्रियाणांचभौमवारःप्रशस्तःशाखाधिपतिवारश्चशाखाधिपबलंतथाशाखाधिपतिलग्नचदुर्लभंत्रितयंत्रतेगुरुशक्र
क्रौंभौमबुधाष्टवेदाद्यधिपाःस्मृताःपतीसितेज्योविप्राणांनृपाणांकुजभास्करौवैश्यानांशशभृत्सौम्यावितिवर्णाधियाःस्मृताः
पितुःसूर्यबलंश्रेष्ठंशाखावर्णेशिचैर्वदोःपितुर्वरांश्चसर्वेषांबलंवाक्पातिचंद्रयोःबहुतस्त्रिन्नोरुभयोर्गुरुचंद्रबलालाभेबदोरुभय
बलमावश्यकंतत्रचंद्रबलंगर्भाधानप्रसंगेउक्तंद्विपंचसप्तनवैकादशस्थोगुरुःशुभफलप्रदःज्यातृतीयषष्ठदशमस्थानेषुपूजाहो
मात्मकवांत्याशक्तभःचतुर्थाष्टमद्वादशस्थानेषुदुष्टफलःकर्कधनुर्मीनराशिषुचतुर्थादिस्थानेषुनदोषःअतिसंकरेचतुर्थद्वादशस्थो
द्विगुणपूजाहोमादिनाशक्तभःअष्टमस्तत्रिगुणपूजाहोमादिनाशक्तभःकेचिदनिष्टोवामवेधेनशक्तभइत्याहुःस्तन्नेतिराजमार्तंडःअष्टम
वर्षादिमुख्यकालेगुरुबलाभावेपिमीनगतरविफतचैत्रेवाशांत्यावाव्रतबंधःकार्येनतुमुख्यकालातिक्रमःनित्यकालस्यबली
यस्त्वात्अथनक्षत्राणिपूर्वात्रयहस्तचित्रास्वातीमूलाश्लेषाद्राश्रवणेषुऋग्वेदिनांमौंजीशस्ता रोहिणीमृगशुभ्यपुनर्वसूऋक्षरा
हस्तानुराधाचित्रारेवतीषुयोज्जषाणांअश्विनीषुष्योत्तरात्रयाद्राहस्तधनिष्ठाश्रवणेषुसामगानांअश्विनीमृगानुराधाहस्तधनिष्ठा
पुनर्वसूरेवतीषुअथर्ववेदिनांएषानक्षत्राणामसंभवेभरणीकृत्तिकामघाविशाखाज्येष्ठाशततारकावर्जयित्वासर्वाणि सर्वेषांघ्रात्या

ध.सिं
३७

पि राजमाते उ पुनर्वसुनिषेधो निर्मूल इति बहवः केचिद्वृक्षसामवेदविषयः पुनर्वसुनिषेध इत्याहुः व्यतीपातवैधृतिपरिघा र्थेषु विष्णु
मादीनां निषिद्धनाडीषु भद्रायां ग्रहणे च मौजीवर्ज्या अथ लग्नग्रहबलं ॥ अथे ग्राह्याद्वादशाष्टवर्ज्याः शक्रभस्वेचराः स्वलाख्यायारि
गाश्वद्रः शुक्रगोकर्कगस्तनौकचित्सूर्यस्तनौश्रेष्ठो ऽष्टमेवर्ज्याः सिलोग्रहः लग्नेशः शक्र चंद्रौ च षष्ठेवर्ज्याः सितोत्यगः लग्ने चंद्रव
लाश्वे वैदुर्वर्ज्याद्वादशाष्टमे पंचेष्टग्रहहीनंचलग्नं सर्वत्र वर्जयेत् तुलामिथुनकन्यारव्याधनुर्दृषण्णपाह्याः नवमांशाः शक्रभाः प्रो
क्ताः कर्कशं वर्जयेद्भूते षडुर्गशुद्ध्यादिकमिष्टकालसाधनादिविचारश्चर्ज्योतिर्ग्रंथेभ्यो ज्ञातव्यः मातरिरजस्वलायां मातुलज्ये
ष्ठभ्रात्रादीनां पितृसान्निध्यात्कर्तृणां पत्न्यारजस्वलायां च मौजीविवाहादिनकार्यं नादीश्राद्धोत्तरं मातरजसिभ्रात्रादिकर्त्तृतर
सत्वेपिसन्निहितमुहूर्तांतरालाभे शांतिं कृत्वा कार्यं अन्यथा मुहूर्तांतरे एवनादीश्राद्धोत्तरं मातुलादिकर्त्तृणां पत्नीरजोदोषे आर
धत्वाच्छांतिं विनैव कार्यं मौजीविवाहोत्तरं मंडपोद्वासनात् प्राक् मातरजोदोषे पिशांतिः कार्या मंगलस्यासमाप्तत्वादिति मुहूर्तचिं
तामणिटीकायां प्रारंभात्प्रागपि रजोदोषे मुहूर्तांतरालाभे शांतिं कृत्वा ऽतिसंकटे ब्रतबंधादिकं कार्यमिति कौस्तुभे शांतिप्रकारश्च
यमासुकमंगले संस्कार्यजननीरजोदोषजनितो शक्रभफलनिरासार्थं शक्रभफलावास्यार्थं श्रीपूजनादिशांतिं करिष्य इति संकल्प्य माष
स्रवर्णनिर्मितां लक्ष्मीं श्रीसूक्तेन षोडशोपचारैः संपूज्य स्वगृहोक्तविधिना श्रीसूक्तेन प्रत्यृचं पायसं हुत्वा कलशोदकेनाभिषिच्य-

विष्णुं स्मृत्वा कर्मध्वर्यपणं कुर्यादिति प्रारंभोत्तरं सूतकभासौ एकोदरयोः समानसंस्कारे प्रेतकर्मसिमासौ च यौलप्रकरणे उक्तं ॥ विशेषस्तु चक्ष्यते ॥ अथ पदार्थसंपादनं ॥ कौपीनं प्राचाराश्च कार्पासजमहतसंपाद्यं ॥ ईषद्धौतं नवं सदशं वस्त्रमहतसंज्ञं प्राचारार्थमजिनं वा ॥ तच्च त्र्यंगुलं चतुरंगुलं वा वहिलोमाखंडं त्रिखंडं वा षान्चत्वारिंशदंगुलं धार्यं त्रिखंडपक्षे चतुर्विंशत्यंगुलाष्टांगुलषोडशांगुलाः क्रमेण त्रयः खंडाः कार्पासं यज्ञोपवीतं तन्निर्माणप्रकारः ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्त्रीभिर्विधवादिभिश्च निर्मितं सूत्रं ग्राह्यं ॥ सहतचतुरंगुलिमूलेषु षण्णवत्यासूत्रमावेक्ष्य तत्रिगुणीकृत्योर्ध्वं च तं वलितं कृत्वा पुनरधोऽत्तरीत्या त्रिगुणीकृतं तत्सूत्रं नपतंतु कंसंपद्यते तत्रिरावेक्ष्य दृढग्रंथिकुर्यात् स्तनादूर्ध्वमधोनाभेर्न धार्यं तत्कथंचन विच्छिन्नं वाप्यधोयातं भक्तानि निर्मितं सुत्सृजेत् सिद्धे मंत्राः प्रयोक्तव्या इति न्यायेन सिद्धं यज्ञोपवीतं त्रिगुणीकरणदिमंत्रैरभिमंत्रितं यज्ञोपवीतं परममिति मंत्रेण धारयेत् ॥ तद्यथा ॥ गायत्र्या त्रिगुणीकृत्या पोहिष्ठेति तिसृभिः प्रक्षाल्य पुनर्गायत्र्या त्रिगुणीकृत्यग्रंथौ विष्णुब्रह्मरुद्रान्यसेत् केचिन्नक्तं तु पुनवदेवता न्यासमाहुः ततो गायत्र्या दशवारमभिमंत्रिताभिरद्विर्यज्ञोपवीतं प्राक्षाल्यो दुत्यमितित्त्वेन सूर्याय प्रदर्शय यज्ञोपवीतमिति मंत्रेण प्रथमं दक्षिणबाहुमुत्थृत्य पश्चात्कंठे धारयेदिति उपवीतं ब्रह्मसूत्रं प्रोत्थृतं दक्षिणे करे प्राचीनावीतमन्यस्मिन्त्रिवीतं कंठलवितं चितिकाष्ठयिति धूमचांडालरजस्वलाशवसूतिकास्पर्शस्नात्वा यज्ञोपवीतत्यागः ॥ कंठविलंबितत्वाद्यकृत्वा

मलमूत्रोत्सर्गंच त्यागः ॥ मासचतुष्टयोत्तरंच यज्ञोपवीतत्यागः केचिज्जननशावाशौचयोरन्तेपितत्यागमाहः समद्रंगच्छस्वाहोतिमं
त्रेषासप्रणवव्याहृतिभिर्वाजीर्णयज्ञोपवीतत्यागः यज्ञोपवीतं प्रमादाद्गतंचेत्तूष्णीं लौकिकं धृत्वा मनोज्योतिरिति अग्नेव्रतपतेव्रतंच
रिष्यामितच्छकेयंतन्नेराध्यतां ॥ वायोव्रतपते ० ॥ आदित्यव्रतपते इत्यादिमंत्रचतुष्टयेन च तत्र आज्याहुतीर्हुत्वा विधिवन्भूतनं
धारयेत् अथवा यज्ञोपवीतनाशजन्यदोषनिरासार्थं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्य आचार्यवरणाग्निप्रतिष्ठापनाद्याज्यभागांते स
वितारंगायत्र्यातिलैराज्येनाष्टोत्तरशतं सहस्रं वा जहुयात् नूतनं धृत्वा अतिक्रान्तसंध्याद्याचरेदिति यज्ञोपवीतहीनः क्षणं तिष्ठेच्च
च्छतगायत्रीजपः यज्ञोपवीतं विना भोजने विष्णुमंत्रकरणे वा गायत्र्याष्टसहस्रं जपः वामस्कंधात्कूर्परं मणिबंधांते वा पतिते यथास्था
नं धृत्वा त्रीन्षट्वायथाक्रमं प्राणायामान् कृत्वानेवं धारयेत् कोपादिनास्वयं यज्ञोपवीतत्यागे पूर्ववद्भौतिकं धृत्वा प्रायश्चित्तांतेन
वं धारयेत् ब्रह्मचारिणा एकं यज्ञोपवीतं स्नातकस्य द्वे उत्तरीयाभावे तृतीयकं जीवत्पितृकेण जीवज्येष्ठे भ्रातृकेण चोत्तरीयं तत्स्थाने तृती
यं यज्ञोपवीतं वान धार्यं आकृष्कामस्य अधिकानि बहु यज्ञोपवीतानि अभ्यंगे चोदधिस्नाने मातापि त्रोर्मृते हनि तैत्तिरीयाः कृताकृषवा
श्वरकावाजसनेयिनः कं रादुत्तार्यसूत्रं तु कुर्युर्वैशालनां द्विजाः अन्ययाजकषैर्वहचैः सामगैश्च कंठादुत्तारणे तस्य स्नानं धार्यं अथपे
खलामौंजी त्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्या विप्रस्य मेखला त्रिवृताग्रथितैकेन त्रिभिः पंचभिरेव च मुंजाभावे तु कर्तव्या कुशाश्मांतकबल्व

जैः ब्राह्मणस्य भवेद्दंडः पालाशः केशसंमितः सर्वेषां यज्ञियो वा स्याद्दूर्ध्वनासाग्रसंमितः बटहस्तेन चतुर्हस्ताहस्तोच्छ्रिता चतुरस्रासोपानां
किंता प्राक् सुदक् प्रवणा कदलीस्तं भाग्यलंकृता वेदिः संपाद्या अथोपनयनांतर्गतपदार्थेषु विदोष उच्यते वासः परिधानोत्तरं लौकिकमात्र
मनं यज्ञोपवीतधारणोत्तरं तु यथाविधि ॥ अथ आचमनविधिर्वक्ष्यते ॥ एवमाज्यपात्रादुत्तरभागे बटुमात्रमध्यप्रणीतापश्चिमदेशस्त्व
तीर्थेन प्रवेश्याचार्याग्नौ मध्येन नीत्वा चार्यदक्षिणानुपवेशयेत् ततोर्बाहिरास्तरणादिस्क्रवसंमार्जनांते यज्ञोपवीतदानाद्याचमनांतं ॥
ततः शिष्यांजलौजलावक्षारणादिसमिदाधानांतं गायत्र्यपदेशांगंबटोः श्चि त्वसिद्धये अग्नये समिधमिति मंत्रं एकं श्रुत्या प्रयोक्तव्यः
ततः परिदानाभिवादानांते आचारप्रासंगाद्यत्रीपूजनं कृत्वा ऽग्नोरुत्तरदेशे गायत्र्यपदेशः कार्यः अवक्षारणमप्युत्तरदेशे उक्तं प्राडः मुख
आचार्यः प्रत्यङ्मुखोपविष्टाय बटवे गायत्री उपदिशेत् ॥ अथ उपसंग्रहणप्रकारः ॥ उपसंग्रहणं नामासुकप्रवरान्वितासुकगोत्रोसुक
कशर्महं भो अभिवादय इत्यक्त्वादक्षिणोत्तरकणौ वामदक्षिणपाणिभ्यां स्पृष्ट्वा दक्षिणहस्तेन गुरोर्दक्षिणपादं वामेन वामं स्पृष्ट्वा शिरोव
नमनमिति एवं गुरुषु मातापित्रादिषु च ॥ अभिवादनपूर्वकपादस्पर्शात्मकमुपसंग्रहणं दृढतरेषु त्वभिवादनमात्रं दृढेषु नमस्कारः
अशक्चिं वमंतमभ्यक्तं स्नानं कुर्वंतं जपादिरतं पुष्पजलभिक्षादिभारवाहनं नमेत् तन्नमने उपवासः शूद्रनतौ त्रिरात्रं अंत्यजेद्द
च्छुं देवतागुरुयतिनमना करणे उपवासः ॥ अथ प्रत्यभिवादनं तत्रात्यस्वरः पुतः कार्यः ॥ तद्यथा ॥ आकृष्णाभवसौम्यदेवदा

सा ॥३॥ एकारौकारांतेनाभिहस ३ इशांभा ३ उइति संध्यक्षरविश्लेषेण पूर्वभागाकारपुतइति अनुप्रवचनीयार्थेभिक्षायांभिक्षांभ-
वान्ददातुभिक्षांभवती ददात्वितिवाभवच्छब्दमध्यकांभिक्षावाक्यप्रयोगः ॥ अन्यभिक्षा यामादावन्तेवाभवच्छब्दइति ॥ अथोपनय-
नविवाहादौनिर्विघ्नफलप्राप्त्यर्थमुपसर्गानिरासायवासपिंडमरणादिनिमित्तकप्रतिकूलनिवृत्त्यर्थेवाविनायकशांतिः कार्या ॥ तत्र-
कालः शतकूपक्षचतुर्थीगुरुवारः पुष्यश्रवणोत्तरारोहिणीहस्ताश्विनीमृगनक्षत्राणिशस्तानिउपनयनादौतुप्रधानकालानुरोधं
नयथासंभवकालोप्राप्त्यः तत्रामुकशर्मणोनिर्विघ्नफलसिद्ध्यर्थमितिवाउपसर्गनिवृत्त्यर्थमितिवाफकसपिंडमरणनिमित्तकाशक्तित्वप्रा-
तिकूल्यनिरासार्थमितिवासकल्पउहः अवशिष्टप्रयोगोन्यत्रजेयः विवाहोपनयनादिष्वभ्युदयकर्मस्वादौग्रहयज्ञं कुर्यात् श्राद्धानिरिक्ते
ष्वनोभ्युदयकेष्वपिशांत्यादिकमस्तग्रहानुकृत्य कामोग्रहयज्ञं कुर्यात् अरिष्टनिरासार्थंउत्पातेषुशांतिस्थानेष्वप्रधानोपग्रहमखड्गः
प्रधानकर्मणः पूर्वमव्यवहितेव्यवहितेवाकालं कुर्यात् व्यवहितपक्षेसप्तदिनाधिकव्यवधानंन कार्यं प्रतिग्रहंदशावरप्रधानाहुतिसंख्या
यामैकएवऋत्विक् दशाधिकपंचाशत्यर्थेसंख्यायां चत्वारऋत्विजः ततः ऊर्ध्वंशतावरहोमेष्वेवऋत्विजोनवमआचार्यः तत्राचार्येभा-
चार्यकर्मकृत्वा आदित्याय जुहुयात् अष्टभ्यः सामादिभ्योऽष्टाऋत्विजो जहुः ऋत्विक्चतुष्टयपक्षेद्वाभ्यां ग्रहाभ्यां एकैको जहुयात्
आचार्यो कोयताम्नादिमर्गाषु प्रतिगारु सर्वास्त सोवर्णाहुवाफलेषुक्षतपुंजेषुवा आदित्यादिपूजनं होमसंख्यानसारेणकुंडस्यस्थं

ध.सिं.
४०

डिलस्य वाग्रहवेद्याश्चहस्तादिमानं तत्र प्रधानांगाहुतीनांपंचाशदवरसंख्यत्वेरलिमितकुंडं शतावरत्वेअरलिमितसहस्रावरत्वेहस्तामि-
तं अकृतादिहोमेहस्तद्वयं लक्षहोमेचतुर्हस्तं तत्रकृतसृष्टिः करोरत्निः कृत्कनिष्ठिकः करः अर्गलिः चतुर्विंशत्यंगुलोहस्तः यवोनचतु-
स्त्रिंशदंगुलानिहस्तद्वयं अष्टचत्वारिंशदंगुलानिहस्तचतुष्टयं कुंडमेस्वलायोनिनाभिरवातादिमानं ग्रंथांतरेभ्योजेयं इदं कुंडादिमानं
सर्वत्र तैर्यं समिन्त्राज्यद्रव्यं अर्कः पलाशः स्वदिरश्वापामार्गाथिपिण्डः औदुंबरः शमीदूर्वाकुशोर्कदिः क्रमात्ममित्केचित्तिला
नपिआहुः अर्कादिप्रधानहोमसंख्यादशांशेनाधिदेवतानां होमः अधिदेवताद्यर्थसंख्यया क्रतुसंख्यया क्रतुसाद्गुण्यदेवतानां शांत्यंग
भूतेग्रहयज्ञे बलिदानं कुर्वन्ति अन्यत्रग्रहमखे बलिदानं न कुर्वन्ति प्रधानभूताया एकाहुतेरेकविप्रभोजनं श्रेष्ठं शताहुतेरेकविप्रभो-
जनम् मध्यमं सहस्राहुतेरेकविप्रभोजनं जघन्यम् स्रविस्तरादि प्रयोगादिकमन्यत्र इतिग्रहयज्ञः कुमारस्योपनयने अस्याः कन्यकायाविवाहे वा चहस्यत्यानु कृत्या
याविवाहे वा चहस्यत्यानु कृत्याभावे शौनकाद्युक्ताशांतिः कार्या अस्त्यकुमारस्यापनयने अस्याः कन्यकायाविवाहे वा चहस्यत्यानु कृत्यासिद्धि-
द्वाराश्रापरमेश्वरप्रीत्यर्थं चहस्यति शांतिं करिष्ये इति संकल्प्याचार्यं चृणुयात् स्थंडिले ईशान्यां यथाविधिस्थापितेश्वेतकलशे पंचा-
व्यकुशोदकविष्णुक्रांताशतावरीमुमुखौषधिप्रक्षेपपूर्णपात्रनिधानांतं हरितास्तनिर्मितदीर्घचतुरस्रपीठे हेमांगुरुप्रतिमां प्रति-
ष्ठाप्य स्थंडिलेऽग्निस्थापनादिअन्वाधाने चहस्यति मन्थत्यसामिदाज्यसर्पिर्मिश्रपायसैः सान्येन मिश्रितयववीहितिलेन च प्रतिद्रव्यमष्टौ

त-प-पू-

४०

त्तरशताहृतिभिः शेषेणस्त्रिष्टुक्तमित्याद्याज्यभागांतेप्रतिमायांषोडशोपचारैर्गुरुपूजा तत्रपीतवस्त्रयुग्मपीतयज्ञोपवीतपीतचंद
 नपीताक्षतपीतपुष्पघृतदीपदध्योदननैवेद्यार्पणांतेमाणिक्यंस्त्रुवर्णंवादक्षिणांदत्वाग्रहमखोक्त्तरीत्याहुभाजुमंत्रणांतेबृहस्पति
 मंत्रेणदधिमध्वाक्तसामिदज्यगृहसिद्धपायसमिश्रितयबाद्यैर्यथान्वाधानंहोमः होमशेषंसमाप्यगंधादिभिर्बृहस्पतिसंपूज्यपीतगं
 धाक्षतपुष्पफतताम्रपात्रस्थजलेनार्घ्येदद्यात् ॥ तत्रमंत्रः ॥ गंधीरदृद्रूपंगदेवेज्यसूयतेप्रभो नमस्तेवाक्यतेशांतगृहाणांर्घ्येनमे
 स्तुते ॥ प्रार्थयेत् ॥ भक्त्यायज्ञेस्कराचार्यहोमपूजादिसत्कृतं तत्त्वंगृहाणशांत्यर्थेबृहस्पतेनमोनमः जीवोबृहस्पतिः सूरिराचार्योऽगु
 रुरंगिराः ॥ वाचस्पतिर्देवमंबीशुभंकुर्यात्सदाममेतिविसर्जनं प्रतिमाक्षनांतेकुमारादिकतयजमानाभिषेकः ॥ तत्रमंत्राः ॥ आपो-
 द्विष्टेतिस्त्रिः तत्वायामि ३ स्वादिष्टया ३ समुद्रज्येष्ठाः ४ इदमापः प्रव १ तामग्निवर्णा १ याओषधीः १ अशवावतीर्गो १ यदेवा-
 दिवहेडनमित्याद्याः कृष्णांडमंत्राः पुनर्मनः पुनराफरित्यंतास्तैतिरीयशाखायांप्रसिद्धाः कौस्तुभादौळित्वाएतैरभिषिच्यविप्रान्भो-
 जयेदिति ॥ ॥ इतिबृहस्पतिशांतिः ॥ ॥ अथोपनयनादौसंकल्पाः ॥ तत्रोपनयनात्पूर्वेद्युराचार्योपनेत्त्वयोर्यतासिद्धर्थेकच्छ
 त्रयंतत्प्रत्याम्नायगोनिष्कयीभूतयथाशक्तिरजतद्रव्यदानेनाहमाचरिष्येतथाद्वादशाधिकसहस्रगायत्रीजपमुपनेत्त्वयोर्यतासि
 द्धर्थेकरिष्येइतिसंकल्पयेत् यदिपूर्वसंस्काराअतीतास्तदाअस्यकुमारस्यपुंसवनादीनामथवाजातकर्मादीनान्यौलांतानांसंस्कारा

णांकालातिपत्तिजनितप्रत्यवायपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंप्रतिसंस्कारमेकैकांभूर्भोवस्वः स्वाहेतिसमस्तव्याहृत्याज्याहुतिं हो-
 ध्यामीतिसंकल्प्याग्निस्थापनेध्याधानादिपाकयज्ञतंत्रसहितावन्दिस्थापनाज्यसंस्कारपात्रसंसर्गमात्रसहितावातीतसंस्कारसम-
 संख्यसमस्तव्याहृत्याज्याहुतीर्जहुयात् ततोस्यकुमारस्यपुंसवनानवलोभनसीमंतोन्वयनजातकर्मेनामसूर्यावलोकननिष्क्रमणोप-
 वेशनान्नप्राशनचौलसंस्काराणां लोपनिमित्तप्रत्यवायपरिहारार्थंप्रतिसंस्कारंपादकृच्छ्रं प्रायश्चित्तंचौलस्यार्धकृच्छ्रं बुद्धिपूर्वकलो-
 पेप्रतिसंस्कारमर्धकृच्छ्रं चूडायाः कृच्छ्रं तत्प्रत्याम्नायगोनिष्कयीभूतयथाशक्तिरजतद्रव्यदानेनाहमाचरिष्ये ॥ चौलस्योपनीत्या-
 सहकरणस्यकुलधर्मप्राप्तत्वेकालातिपत्तिहोमंचौललोपप्रायश्चित्तंचनकार्यं ॥ केचित्संस्कारलोपप्रायश्चित्तंबटुनाकारयन्ति ॥ ततो-
 बटुर्ममकामचारकामवादकामभक्षादिदोषपरिहारद्वारोपनयत्वयोग्यतासिद्ध्यर्थंकृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तंतत्प्रत्याम्नायगोनिष्कयी-
 भूतयथाशक्तिरजतदानद्वाराआचरिष्येइति संकल्पयेत् निष्कनिष्कार्धनिष्कपादनिष्कपादार्धवारजतंगोमूल्यं देयं न तु न्यूनं ॥ अष्टगुंजमाषरीत्याचत्वारिंशन्माषोनिष्कइत्यक्तंततः प्रायश्चित्तेकृतेपश्चादतीतमपिकर्मवै कार्यमित्येकआचार्यानेत्यन्ये-
 पि विपश्चितइतिवचनाज्जातकर्मादिसंस्काराः कार्या नकार्याइतिपक्षद्वयं तत्रप्रायश्चित्तेनप्रत्यवायपरिहारेपिसंस्कारजन्यापू-
 र्वोत्पत्यर्थंसंस्कारानुष्ठानपक्षेसंकल्पः पत्न्याकुमारेणचसहोपविश्यदेशकालौसंकीर्त्यास्यकुमारस्यगर्भांबुपानजनितदोष

निबर्हणाकर्मधाभिष्टद्विबीजगर्भसमुद्रवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंअतिक्रान्तंजातकर्म तथाबीजगर्भसमुद्रवैनोनिबर्हणा
युरभिष्टद्विव्यवहारसिद्धिद्वाराश्रीसूर्यावलोकनंआफःश्रीष्टद्विबीजगर्भसमुद्रवैनोनिबर्हणद्वाराश्री० निष्क्रमणंआफरभिष्टद्वि-
द्वारोपवेशनंमातृगर्भमलप्राशनशकृत्नाद्यब्रह्मवर्चसतेजडाद्रियायुरभिष्टद्विबीजगर्भसमुद्रवैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वर
प्रीत्यर्थंअन्नप्राशनंचाद्यकरिष्येबीजगर्भसमुद्रवैनोनिबर्हणेनबलाकवर्चोभिष्टद्विद्वाराश्री० र्थंचूडाकर्मद्विजत्वसिद्ध्यावेदाध्य-
यनाधिकारार्थंउपनयनंचश्वःकरिष्येजातादिसर्वसंस्कारांगत्वेनपुण्याहवाचनंमातृकापूजनंनांदीश्राद्धंउपनयनांगत्वेनमंडपदेवतास्था-
पनंकुलदेवतास्थापनंचकरिष्ये॥ इतिस्वस्वगृहग्रंथानुसारेणसंकल्प्यनांदीश्राद्धांतंत्रेणअनेकोद्देशेनसकृदंगानुष्ठानंतंत्रं कृत्वामं-
उपदेवतास्थापनादिकंबटुपितृभ्यांसकृत्कृतवस्त्रदानांतं कृत्वान्नप्राशनांताःसंस्कारायथागृह्यपूर्वदिनेकार्याः-चौलोपनयनेपर-
दिनेकार्ये सर्वेषांसद्यःकरणेपूर्वोक्तसंकल्पवाक्यांतंउपनयनंचाद्यकरिष्येइतिसंकल्प्यःसंस्काराणामकरणापक्षेचूडाकर्मापनय-
नेसंकल्प्याभ्यांगत्वेनपुण्याहवाचनंनांदीश्राद्धंउपनयनांगत्वेनमंडपदेवतास्थापनंकुलदेवतास्थापनंचकरिष्येइतिसंकल्प्यः॥
नांदीश्राद्धांतेषुर्वपूजितमातृकासहितमंडपदेवतास्थापनं ततःपूर्वोक्तरीत्यावेदिनिर्माणं इतिपूर्वदिनकृत्यं ततःपरदिनेति क्रां-
तंचौलंकृत्वापूर्वजातचौलंत्वभ्यांगस्तानंनस्नापयित्वामात्रासहभोजयेत् तदाब्रह्मचारिभ्योभोजनंदेयमित्याचारः ततोदेशका

धर्मि.
४२

लौसंकीर्त्यास्यकुमारस्यद्विजत्वसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थेगायत्र्यपदेशं कर्तुं तत्पाश्यांगभूतं वपनादिकरिष्ये इति संकल्प्य वपनादिकुर्यात् मुखशिश्वान्यशिश्वानांचौले धृतानामत्रवपनं ततः स्नातमहतवरुं कद्दुशिखं कृतमंगलतिलकं बटं कुर्यः मौहूर्ति कंसंपूज्य तदुक्तं ससुहूर्ते आचार्यो वेद्यां प्राङ्मुखोऽपविष्टोऽतः पटमपसार्य बटुं स्वमीक्षेत कृतनमस्कारांते स्वांके कुर्यात् ततो विप्रो यथाचारमंत्रैरुभयोः शिरस्यक्षतान्क्षिपेत् एवं यथागृह्यभुपनयनप्रयोगं ज्ञात्वानुष्ठेपुं सर्वत्र बटुना गायत्र्यादिसंत्रान्वाचयन् संधिकृतं वर्णविकारं नान्यथा कुर्यात् प्रयोगशेषं समाप्य द्वेशत इति तद्यथाशक्ति ब्राह्मणभोजनसंकल्प्य विप्रेभ्यो भूयसीं दक्षिणां दद्यात् ततो ब्रह्मचारी नूतनभिक्षाभाजनमातरं मातृषुस्त्रादि कां वा भिक्षां वा भवतीददात्विति अनुभवन्वनीयार्थं तंडुलान्याचेत् ॥ पितरं भिक्षान् भवान् ददात्विति याचेत् भैक्ष्यमाचार्याय निवेद्य मध्याह्नसंध्यामुषास्यगुरुसंनिधावहः शेषं नयेत् तद्दिने मध्याह्नसंध्याविकल्पिते त्यन्ये ब्रह्मयज्ञस्तु द्वितीयादिनमारभ्य गायत्र्या कार्यः अनुभवन्वनीयहोमारंभात्पूर्वगर्जितवृष्ट्यादिसंभावनायां दिवैव चरुश्रपणात् कृत्वास्तमिते जहुयात् पाकाभावे गर्जितादिनिमित्ते तु शांतिं कृत्वा पाकः कार्यः ॥ अथ शांतिप्रयोगः ॥ ब्रह्मोदनपाकात्पूर्वगर्जितेन सूचितस्य ब्रह्मचारिकर्तृकाध्ययनविघ्नस्य निरसनद्वारा श्रीपरं शांतिं करिष्ये इति संकल्प्य स्वस्ति वाचनाचार्यवरणे कृते आचार्योऽग्निं प्रतिष्ठाप्य चक्षुषी आज्येनेत्यंते सवितारमष्टोत्तरशतसंख्यसाज्यपायसाहुतिभिर्गायत्री

मंत्रेणशेषेणस्विष्टकृतमित्यादिप्रायश्चित्तहोमांतगायत्र्यासखितारमज्वेनेति अन्वाधायगृहसिद्धपायसहोमांतैरहस्पतिसूक्तजपः
अंतैरान्यार्थाद्यधेनुंदत्वाशतंयथाशक्तिविप्राभोजयिष्ये इतिसंकल्पयेत् मेधाजननात्पूर्वकालिकाग्नि कार्यंयावत् उपनय-
नाग्निनाशोउपनयनाहुतिभिः कटिसूत्रधारणादिमाणवकसंस्कारावक्षारणाग्नि कार्यंगायत्र्युपदेशरहिताभिः पूर्वोत्तरतंत्रसहि-
ताभिरग्निमुत्पाद्यतत्रानुप्रवचनीयपूर्वभाव्यग्नि कार्यं कृत्वानुप्रवचनीयहोमंकृत्वामेधाजननात्प्राकृतनान्यग्नि कार्यणि कृत्वामे-
धाजननं कार्यमिति कौस्तभे उपपादितं नष्टस्योपनयनाग्नेः पुनरुत्पत्तिंचहोमेविनियोगइतिविशेषइतिचोक्तं ममतुउपनयना
हुतिभिरग्निमुत्पाद्यतत्रमेधाजननपूर्वभाव्यग्नि कार्यणि कृत्वामेधाजननं कार्यं अनुप्रवचनपूर्वभाव्यग्नि कार्यमनुप्रवचनीय
होमश्चन कार्यइतिभाति गायत्र्युपदेशानुप्रवचनीयमेधाजननानां त्रयाणांसमप्रधानभावेन अध्ययनांगत्वा दग्नेस्त्रितयांगत्वा
त् कौस्तभोक्तरीत्यागायत्र्युपदेशतत्पूर्वाग्नि कार्यवृत्त्यभाववदनुप्रवचनीयतत्पूर्वाग्नि कार्ययोराद्यभावौचित्यात् नद्यग्निहोमं
गपशु त्रयस्यांगेयुपेपशवद्वयानुष्ठानानंतरंनष्टेत्तीयपश्वर्थंयूपोत्पादनेद्वितीयपश्वनुष्ठानमप्यावर्तते अन्नसदसत्तद्विर्विद्या
र्षानुष्ठेयं सायं संध्याग्नि कार्यं कृतेनुप्रवचनीयहोमंब्रह्मचारीकुर्यात् बटोरशक्तौ चरुश्रपणांतमन्यः कुर्यात् होममात्रंबटः कु-
र्यात् हुतचरुशेषेणश्ववरब्राह्मणभोजनं॥ अथबदुव्रतंक्षारादिवर्जमश्रीयाद्ब्रह्मचारीदिनत्रयं शयीताधश्चतुर्थेन्दिमेधाज

ध. सिं.
४३

ननमाचरेत् यद्वाद्वादशरात्रं स्यादब्दव्रतमथापि वा मेधाजननविधिरन्यत्र ॥ अथमंडपदेवतोत्थापनं ॥ तत्रस्थापनदिनात्स
 सप्तदिवसे पंचमसप्तमदिनयोश्च शभं षष्ठादिने विषमदिने चाशभं अथमंडपोद्वासनपर्यंतं निषेधाः नादीश्राद्धे कृते पश्चाद्वावन्मा
 तृविसर्जनं ॥ दर्शश्राद्धं क्षयः श्राद्धं स्नानं सीतोदकं च अपसव्यं स्वधाकारं नित्यश्राद्धं तथैव च ब्रह्मयज्ञं चाध्ययनं नदीसीमादि
 छंदनं उपवासव्रतं चैव श्राद्धभोजनमेव च नैव कुर्युः सपिंडाश्चमंडपोद्वासनाविधि अत्र स्वधाकारग्रहणं तत्सह चरितवैश्व
 देवनिषेधार्थं अत्र सपिंडास्त्रिपुरुषपर्यंता इति पुरुषार्थं चिंतामणौ अभ्यंगे सूतके चैव विवाहे पुत्रजन्मनि मांगल्येषु च सर्वेषु न
 धार्यं गोपिचंदनं एतेषु भस्मधारणमपि न कुर्वति जननाशौचे भस्मगोपीचंदने निषिद्धे मृतके भस्मधार्यं षंडांधबधिरमूकपं
 गुकुब्ज वामनादयः संस्कार्याः मतोन्मत्तौ न संस्कार्या वित्यं क्रेपातित्यं नास्ति ॥ कर्मानधिकारान् ॥ तदपत्यं संस्कार्यं ॥ ब्राह्मण्यां ब्रा
 ह्मणा दुत्पन्नो ब्राह्मण एवेति श्रुतं अन्येतु मतोन्मत्तावपि संस्कार्या वित्याहुः ॥ तत्र होममाचार्यः ॥ करोति उपनयनं चाचार्यसमी
 पनयनमग्नि समीपनयनं वा गायत्री वाचनं वा विकलांगविषये प्रधानं एतन्न्यान्यतममात्रं विकलांगे सपाद्य अन्यदंगं यथासंभवं
 कार्यं मूकबधिरादेः सावित्री वाचनासंभवे स्पृष्ट्वा सावित्री जपः कार्यः संस्कारमंत्रावासः परिधानमंत्राश्वाचार्येण वाच्याः के
 चित्कृष्णां वासः परिधानादिकमाहुः ॥ एवं विवाहेऽपि ॥ कन्यास्वीकरणादन्यत्सर्वविप्रेण कारयेदित्यादि वचनात् इति विकलांगो

पनयनादिविचारः ॥ अमृतेजारजः कुंडोमृतेभर्तोरिगंलकः ॥ एतयोः कुंडगोलकयोः संस्कार्यत्ववचनं यगांतरविषयं तस्यक्षे
त्रजपुत्रविषयात् कलिकगेदत्तोरसातिरिक्तपुत्राणां निषेधात् ॥ ज्येष्ठत्वकृतसंस्कारे गर्भाधानादिकर्मभिः कनिष्ठो नैव संस्का
र्यइति शातातपो ब्रवीत् ॥ इदं चो लोपनयनांत संस्कारविषयं विवाहविषये तु विकलांगेषु नायं नियमः ॥ कन्या स्वपि ज्येष्ठाया
विवाहानंतरमेव कनिष्ठाया विवाहः ज्येष्ठपुत्रविवाहाभावेपि कनिष्ठा कन्या संस्कार्या ज्येष्ठस्योपनयनाभावे कनिष्ठान विवाह्या
॥ अथ पुनरुपनयनं ॥ तच्च त्रिविधं प्रत्यवायनिमित्तकं प्रायश्चित्तभूतं पुनरुपनयनमाद्यं तच्च जातकर्मादिसहितं तद्द्रिहितं प्रायश्चि
त्तांतरसहितं केवलं चेत्यनेकविधं कृतस्योपनयनस्योक्तकालाद्यंगवैगुण्येन वैफल्यापत्तावपरं वेदांतराध्ययनार्थं विहितं तृतीयकं ॥
तत्र प्रथमं यथा ॥ अमत्या औषधांतरानाश्रय रोगनाशार्थं पैश्यासुरायाः पानत्रिमासं कृच्छ्राचरणं पुनरुपनयनं च मत्यापैश्यान्यसुरा
या औषधार्थं पाने कृच्छ्राति कृच्छ्रो पुनरुपनयनं च पैश्यापाने द्वादशाब्दं अज्ञानाद्द्वारुणी गौडीमाध्वीसुरापीता च त्पुनरुपनयनं त
सकृच्छ्रं च अज्ञानाद्देतो विष्णुमूत्राणामशनं सुरासंस्ृष्टान्नजलादिभक्षणे च पुनः संस्कारस्तसकृच्छ्रं च तात्वाविष्णुमूत्राद्यशने च
द्रायणपुनः संस्कारौ लशानपलांडु गृजनविडवराहग्रामकुक्कुटनरगोमासभक्षणे द्विजातीनांततप्रायश्चित्तांतै पुनरुपनयनं ॥
अश्विखराष्ट्रमानुषीक्षीरपाने हस्तिनीवडवाक्षीरेपाने च तसकृच्छ्रपुनः संस्कारश्चरासभौष्ट्राद्याराहणे कृच्छ्रः पुनः संस्कारश्चा ॥ इ

दहेमाद्रिमताक्षरास्मृत्यर्थे सारादिमतेरासभो ह्यारोहोऽपवासत्रयादिमात्रं नतु पुनः संस्कारः कौस्तुभाशयोप्येवं ॥ एष भारोहोऽप्येव
 अमत्या कृच्छ्रमत्या कृच्छ्रत्रयादिकेचिद्वषभारोहे पुनः संस्कारं कुर्वति तत्र मूलमृग्य एवमजबस्तमहिषारोहे पिमांसभक्षकपशोर्वित
 भक्षणोऽपुनरुपनयनमात्रं क्वचित्तु मानुषमलभक्षणोऽपि पुनः संस्कारमात्रमाहुः प्रेतशाखाप्रतिग्राही पुनः संस्कारमर्हति जीवतो मृतवार्ता
 श्रुत्वा त्यक्तं कर्मकरणं तद्घृतकुम्भे निमज्ज्याद्धृत्य स्नापयित्वा जातकर्मोद्यपनयनात् संस्कारान्कृत्वा त्रिरात्रव्रतात् पूर्वभार्यया तस्यामृता-
 यां अन्यभार्यया वा विवाहः कार्यः अहिताग्निश्चेत्पुनराधानाद्यथादिष्ट्यादितीर्थयात्रां विना कलिं गांगवर्गा धसिंधुसौवीरस्ते च्छदेश
 प्रत्यंतवासिदेशगमने पुनः संस्कारः चांडालान्भक्षणोऽयां द्राघणं बुद्धिपूर्वभक्षणे कृच्छ्राब्दोभयत्र पुनः संस्कारः अजिनमेखलादं
 डोभक्षयचयोव्रतानि च निवर्तते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्मणि वपनमेखलेति स्मृत्यंतरपाठः ब्रह्मचारिणो मधुमांसाशने पुनरुप-
 नयनं माजापत्यं त्रिरात्रोपवासो वा मत्याभक्षणोपराकः अभ्यासे द्विगुणं पुनः संस्कारश्च पितृमातृगुरुभ्यो भिन्नस्य प्रेवस्यात्यक्तं कर्म
 करणे ब्रह्मचारिणः पुनरुपनयनं हस्तमयितदधिभक्षणे बहिर्वैदिपुराडाशाशने अभ्यासे कृच्छ्रः पुनः संस्कारश्च यः सन्यासं गृ-
 हीत्वा ततानिष्ट्यगाहस्थं चिर्कीर्षति सषणमासं कृच्छ्रान्कृत्वा जातकर्मोदिसंस्कारैः संस्कृतः शब्दो गार्हस्थ्यं कुर्यात् एवमनशन-
 मरणार्थं सकल्पनिश्चयं कुर्यात् कर्मनाशो जलस्य शोत्करतोयाविलयनात् गंडकीबाहुतरणात् पुनसंस्कारमर्हति अथद्वितीयं

पुनरूपनयनं प्रदोषेनिश्चयनध्यायेमंदेकृष्णोगलग्रहे अपराणहेचोपनीतः पुनः संस्कारमर्हति अत्र प्रदोषः प्रदोषदिनं कृष्णः कृष्णापक्ष
एकादश्यादिरत्यत्रिकरूपोपराणहश्चदिनतृतीयभागरूपइत्यक्तं अनध्यायाअपिनित्याएवपौर्णिमाप्रतिपदादयः पुनरूपनयननि
मित्तं नतु नैमित्तिका अकालवृष्ट्यादिनिमित्तकत्रिरात्रादयः नैमित्तिकेषु प्रातर्गर्जितनिमित्तानध्यायएवपुनः संस्कारनिमित्तं अत्र
विस्तारः कौस्तुभं अंसाभिमर्शपूर्वकंबटोः समीपमानयनं प्रधानकर्मतस्यविस्मरणोपुनरूपनयनं एवंगायत्र्युपदेशविस्मरणोपि
तृतीयपुनरूपनयननिमित्तप्रकारः एवंवेदमधीत्यवेदांतराध्ययनचिकीर्षायां प्रतिवदं पुनरूपनयनमित्येके अन्यवेदिनामृग्वे
दाध्ययनार्थं पुनरूपनयनमित्यपरे अन्येतु एके नैवोपनयने नवेदत्रयाध्ययनाधिकारः अथर्ववेदाध्ययनार्थं द्वितीयमुपनयन
मित्याहुः तेन ऋगादिवेदत्रयाध्यायिनो मुंडमांडक्याद्यथर्वणोपनिषदो विना पुनः संस्कारं पठंतिते चिंत्याः फगपदनेकवेदारंभे
नोपयनादृत्यपेक्षेति सकृदुपनीत्या फगपत्सकलवेदारंभः सिद्धतीति परेतत्र एकवेदाध्ययनानंतरं यद्वेदाध्ययनचिकीर्षात
द्वेदेति कर्तव्यताकं पुनरूपनयनं तत्रवपनं ब्रह्मोद्गमं मेधाज्जननं दीक्षाचकृता कृतापरिदानांता क्रिया भवति अनध्यायादिके द्विती
यपुनरूपनयननिमित्ते सर्वमविकृतं यथोक्तकाले उपनयनं अथ प्रायश्चित्तार्थं व्रतबंधे विशेषः तत्रनिमित्तानंतरमेव करणोउ
दगयनपुण्यनक्षत्राद्यक्तकालो नापेक्ष्यते अन्यथा तु यथोक्तकालापेक्षा तत्रकर्तापिता तदभावेपितृव्यादिः सपिंडः तदभावे

न्यः कश्चित् यत्र पुनरुपनयनं प्रायश्चित्तत्वेनोक्तं तत्र पर्वदुपदिष्टविधिना तदेव कार्यं यत्र तु प्रायश्चित्तांतरसहितं विहितं तत्रोक्तविधि
ना प्रायश्चित्तसंस्कार्येण कारयित्वा चार्येण तस्योपनयनं कार्यं यत्र च जातकर्मादिसंस्कारसहितमुपनयनं विहितं तत्र जातादिचौलांत
संस्कारान् कृत्वा कार्यं पुनरुपनयने गायत्रीस्थाने तत्सवितुर्वृणीमह इत्यस्या उपदेशादाचार्येणास्या एव ऋचोद्वात्तशोत्तरसहस्रज
पः कृच्छ्रत्रयंचोपनेत्त्वाधिकारार्थं कार्यं तत्रास्य कृतोर्ध्वदेहिकस्य पुनसंस्कारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं जातकर्माद्युपनयनांत
संस्कारान् करिष्ये एवं निमित्तांतरेपिसंकल्पकृतः सर्वसंस्कारोद्देशेन तंत्रेणानां दीश्राद्धादिशमश्रवणानंतरंचौलकेशवपने मनुष्यादि
क्षीरपानादिनिमित्तांतरे तु संस्कार्यो मुकदोषपरिहारार्थं पर्वदुपदिष्टममकप्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्य तत्कुर्यात् आचार्यस्तु अ
स्यामकदोषपरिहारार्थं पुनः संस्कारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरपुनरुपनयनं करिष्ये इति संकल्प्योपनयनमात्रं कुर्यात् यत्रोपनयनमात्रो-
क्तिस्तत्र संस्कार्यस्य संकल्पः किंत्वाचार्यस्यैव पुनरुपनयनं ग्रामाद्बहिः प्राच्यामुदीच्यां वा गत्वा कार्यं नां दीश्राद्धांते मंडपदेवतास्थाप
नं कृतमंगलस्नानं संस्कार्यं भोजयित्वा वपनपक्षे वपनस्नानं कारयित्वा अस्य प्रायश्चित्तार्थं पुनरुपनयनहोमं देवतापरिग्रहार्थं मन्वाधा
नं करिष्ये अस्मिन्नन्वाहिते ग्रावित्यादिनित्यवत् ब्रह्मचारिणः पुनरुपनयने समंत्रकं वा सोधारणं नित्यं अन्यस्य वैकल्पिकं ब्रह्मसू-
त्रधारणादिसूर्येक्षणान्तं नित्यवत् ततोऽप्युक्तवासा इत्यंतं चंत्रकं प्रदक्षिणमावर्तनादिवासो बद्धांजलिग्रहणांते प्रणवव्याहृ

तीनां ऋष्यादिस्मृत्वा तत्सवितुर्दृणी मह इत्यस्य श्यावाश्वः सवितानुष्टुप् पुनरुपनयने उपदेशे विनियोगः पादोर्ध्वं च शः सर्वाभिति
त्रिर्वाचयेत् ब्रह्मचारिणो मेखलादानादि नित्ययत् ब्रह्मचर्योपदेशां तं अन्यस्य मेखलाजिनदंडधारणं पाक्षिकं ब्रह्मचर्योपदेशो दि-
वा मास्वाप्सीरित्यंतः वेदमधीष्यत्यादिकं न ततः स्विष्टकृदादिमेधाजननपक्षे तत्पर्यंताग्निधारणं भिक्षापूर्वकानुप्रवचनीयगाय-
त्र्यास्थाने तत्सवितुर्दृणी मह इति होमः त्रिरात्रव्रतांते यस्मिन्नाश्रमे पुनरुपनयनं तदाश्रमधर्मान् कुर्यात् यत्र पुनरुपनयनांतं पु-
नर्विवाहः कृतौर्ध्वं देहिकादेः श्रूयते तत्र मेखलादिधारणपूर्वकं कतिचिद्दिनानि ब्रह्मचर्यं कृत्वोचितकालसमाप्य पूर्वभार्ययान्यया
वा विवाहं कुर्यात् इति ऋग्वेदिनां पुनः संस्कारः अथ यजुर्वेदिनां तत्र बोधायनो ब्रह्मचारिणः पितृज्येष्ठाभ्यामन्योच्छिष्टभक्षणे स्त्रि-
यासहभोजनं मधुमांसभ्रातृसूतकान्नगणान्नगणिकान्नाशनं पुनरुपनयनमित्याद्युक्त्वा अग्निमुखं कृत्वा ज्याक्तपालाशसमिध-
मादाय वाचयति पुनस्त्वादित्या० कामायस्याहेति यच्च आत्मनो मिंदाभूदग्निः पुनरग्निश्चक्षरदादिति द्वाभ्यां हुत्वा चरुं पक्त्वा जुहो-
तिसप्तते अग्ने० घृतं न स्वाहेति ततो येन देवाः पवित्रेणोति निसृष्टिभिरुपहोमाः ततः स्विष्टकृत्प्रभृति सिद्धिमाधेनुवरप्रदानात् अथापरमा-
परिधानात्कृत्वा पलाशीसमिधमादाय ब्राह्मणाय शिन्तं जुहोति व्याहृतिर्जुहोति अथापरो ब्राह्मणवचनात्सावित्र्याशतकृत्वोभिर्मंत्रि-
तं घृतं प्राश्य कृतप्रायश्चित्तं भवतीत्यादिकं मवदन् अत्रोक्तपक्षाणां शक्ताशक्तभेदेन व्यवस्था इदं कौस्तुभेद्रष्टव्यं एवंशाखांतरं षडपि

ध-सिं-
४६

बपनमेखलाजिनदंडभैक्ष्यचर्याव्रतादिकं वैकल्पिकव्यवस्थायानुष्ठायस्वस्वशाखोक्तोपनयनं कार्यं अथब्रह्मचारिधर्मः तत्रसं
ध्यात्रयमग्निपरिचरणंभैक्ष्यंचनित्यंतत्राग्निकार्यं प्रातःसायं चसायमेवसकृद्वातत्रपालाशखदिरश्वत्थशमीसमिधः श्रेष्ठास्त
दलाभेअर्कवेतसांभवच्छब्दपूर्विकाभिक्षाविप्राणांसाचविप्रगृहेषुव आपदिशूद्रगृहेषु आमाम्बगृण्णीयात् हयेश्राद्धभिन्नकथ्ये
चाभ्यर्थितोभंजीत अस्यब्रह्मयज्ञोपिनित्यः सचोपाकरणात्पूर्वगायत्र्याकार्यः गुरूच्छिष्टमध्वादिकंनिषिद्धमपितदन्या
परिहार्यरोगनिवृत्त्यर्थंभक्षणीयंनिषिद्धान्यतगुरूच्छिष्टं त्वनौषधमपिभक्ष्यंएवंज्येष्ठभ्रातुः पितुश्चोच्छिष्टेषुजेयंदिवा-
स्वापोनेत्रेकज्जलमपानच्छत्रंमंचादौशयनंचवर्ज्येतांबूलाभ्यांजनंचैवकांस्यपात्रेचभोजनंयतिश्चब्रह्मचारीचविधवाचवि
वर्जयेत् मधुसूतकान्मश्राद्धान्नादेर्निषेधाः पुनसंस्कारप्रकरणोक्ताअनुसंधेयाः मेखलामजिनदंडमुपवीतंचनित्यशः कौपी
नंकटिसूत्रंचब्रह्मचारीविधारयेत् मेखलापवीतादौत्रुदितेजलेप्रास्यान्यद्वारयेत् यज्ञोपवीतनाशमनोज्योतिरित्यनेनव्रातपतिभिश्चे
तिचतस्रआज्याहुतीर्जहुयादित्यक्तं अस्यगुरुपरिचर्याप्रकारोऽन्यत्रजेयः अथब्रह्मचारीव्रतलोपे संध्याग्निकार्यलोपेष्टसहस्रगा
यत्रीजपः क्वचिसकृल्लोपमानस्तोकेतिमंत्रस्यशतंजपउक्तः भिक्षालोपेष्टशतंअभ्यासेद्विगुणंपुनः संस्कारश्चमधुमांसाद्यशनेउ
क्तं स्त्रीसंगेगर्दभपशुः एकानेकव्रतलोपसाधारणमृगविधानेतंबोधियाजपेन्मंत्रंलक्षं चैवशिवालयेब्रह्मचारीस्वधर्मेषुन्यूनं

त-प-पू-

४६

त्पूर्णमेतितत् उपाकर्म कृत्वा प्राशुक्तविद्यारंभकाले क्षरा रंभोक्तविष्वदिपूजाप्रकारेण वेदारंभः कार्यः द्विजस्त्रीणां युगांतरे मौंजी
बंधो वेदाध्ययनं चासीत् कलियुगे तु नैतद्व्यं अतस्त्रीणां वेदोच्चारणादौ दोषः अथानध्यायाः ते च नित्यानौमिदिकाश्च प्रायेण मौंजी
प्रकरणे उक्ताः ततो न्येपि उभयविधानध्याया बहवो निबंधेषूक्ता स्तेत्रनप्रपंच्यंते कलिकाले स्मिस्तावदनध्यायपालनस्य दुर्मे
धसामशक्यत्वात् तथा च हेमाद्रौ स्मृतिः चतुर्दशयष्टमीपूर्वप्रतिपत्स्त्वेव सर्वदा दुर्मेधसामनध्यायास्त्वंतरागमनेषु चेति अतः कलौ
प्रतिपद्यमष्टमीद्वयं चतुर्दशोद्वयं पौर्णिमादशो अथनसंक्रांतिरित्येतावत एवानध्यायांस्त्यक्त्वा वेदशास्त्रादिकमध्ये तव्यं पुंसां प्रा
योत्यप्रज्ञत्वात् शिष्टाचारोप्येवमेव पूर्वदिने सायं परत्र प्रातश्च त्रिमुहूर्तानध्यायतिथिसत्वे उदयेस्तमये वा पीत्यनेन दिनद्वयेऽनध्यायप्रा
प्तौ वचनांतरं केचिदाहुः क्वचिद्देशे यावत्तदिननाडिकास्तावदेव त्वनध्यायो न तन्निश्चिदिनांतर इति इदमप्यत्यप्रज्ञविषयं चतुर्थीसप्तम्य
लौ प्रदोषनिर्णय उक्तः प्रदोषेषु न स्मरेन्नचकीर्तयंति त्क्त्वेरितरानध्यायतो दोषाधिक्यं अनध्यायस्तु नांगेषु नैतिहासपुराणयोः न
धर्मशास्त्रेषु न्येषु पर्वण्येतानिवर्जयेत् नित्येजपेच काम्येच ऋतोपारायणोपि च नानध्यायोस्ति वेदानां ग्रहणं ग्राहणं स्मृतः अथा-
ध्ययनधर्माः वेदारंभेवसाने गुरोः पादोपसंग्रहणं आदौ प्रणवमुच्चार्य वेदमधीत्यांते प्रणवमुच्चार्य भूमिं स्पृष्ट्वा विरमेत् रात्रेः प्र
थमयामे चरमयामे च वेदाध्ययनं यामद्वयं शयानस्तु ब्रह्मभूयाय कल्पते गुरुं पितरं मातरं च मन्येत कदापि न द्रुह्येत अध्यापिता

ये गुरुना द्वियंते शिष्यावाचामनसा कर्मणा वा यथैव तेन गुरोर्भोजनीयास्तथैव तान् भक्तिक्रमं तत् इत्यध्ययनधर्माः अथ व्रतानि ता
 नि महानाम्नी व्रतमहाव्रतोपनिषद्गतगोदानव्रतारव्यानि चत्वारि क्रमेण जन्मतस्त्रयोदशादिषु वर्षेषु चत्वारिणी चोक्ततिथिनक्षत्र
 वारादिषु कार्याणि अथ विस्तृतप्रयोगाः कौस्तुभादींस्वस्वगृह्येषु च द्रष्टव्याः एतेषां लोपे प्रत्येकमेकैकं कृच्छ्रं चरित्वा गायत्र्याशता
 ज्याहुतीर्जहुयात् त्रीन् षट् द्वादशवाक्छान्कुर्यात् इत्यन्यत्र अथ समावर्तनं गुरुवेक्षेत्राद्यन्यतमंदत्वात् तदनुज्ञया स्नायात् स्ना
 नं नाम समावर्तनं तानि च क्षेत्रं हेमगौरश्वश्च ऋषोपानहौ धान्यं वस्त्रत्रयं शाकमित्येतानि एषु यद्गुरोः प्रियं तद्द्वयं दानं विनैव गुरु
 प्रीतो तद्गुरुजयैव स्नायात् क्षेत्रादिनापि न विद्यानिष्क्रयः एकैकमक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत् पृथिव्यां नास्ति तद्रव्यं यद्दत्त्वात्
 नृणी भवेदित्कृतेः स च स्नातकस्त्रिविधः विद्यास्नातको व्रतस्नातको उभयस्नातक इति तत्रैकं द्वौ त्रीन् चतुरो वा वेदान्वेदेकदेशं वा धी
 त्यतदर्थं च ज्ञात्वा द्वादशवर्षादिब्रह्मचर्यकालावधेः प्रागेव स्नातिस विद्यास्नातकः उपनयनसावित्रीव्रतवेदव्रतान्यनुष्ठाय वेदसमा
 प्तैः पूर्वमेव स्नातो व्रतस्नातकः द्वादशवर्षादिब्रह्मचर्यसमाप्त्या वेदसमाप्यस्नातो विद्याव्रतोभयस्नातकः तत्रोपनयनोत्तरं मेधाज
 ननपर्यंतं त्रिरात्र द्वादशरात्रादि व्रतमपनयनव्रतं मेधाजननोत्तरं कृपाकर्मांतं ब्रह्मचारिधर्मानुष्ठानं सावित्रीव्रतं तदुत्तरं वेदा
 ध्ययनार्थं द्वादशवर्षादि कालावच्छिन्नं व्रतं वेदव्रतं स्वाध्यायोध्येतव्य इति विधेरर्थज्ञानपर्यंतं त्वाद्देदार्थज्ञानं विना वेदाध्ययनमत्रे

गासमावर्तनेऽधिकारोनेति पूर्वमीमांसकाः वेदग्रहणमेवविधिफलं पूर्वकांडार्थज्ञानं कर्मनिष्ठानाक्षिप्तं उत्तरकांडार्थज्ञानं काम्य
श्रोतव्यविधिप्राप्तमित्युत्तरमीमांसकाः तत्रसंहिताब्राह्मणंचमिलित्वैकोवेदः आरण्यकांडं ब्राह्मणं तर्गतमेव संपूर्णं कवे
दाध्ययनेषु शक्तो वेदैकदेशं पठेत् अत्यशक्तेन संहितायाः प्रथमचरमसूक्ते कृतिपयसूक्तानां प्रथमाऋचः सर्वसूक्तानां प्रथमा
ऋचो वाध्येत व्याः एवं वेदैकदेशाध्ययनोत्तरं समावृत्तो विवाहितो वा ब्रह्मचर्योक्तनियमेन वेदाध्ययनं कुर्यात् तत्र ऋतो भार्गो
गमनं कार्यं ब्रह्मचारी व्रतलोपप्रायश्चित्तं कृच्छ्रत्रयं कृत्वा महाव्याहृतिहोमं च कृत्वा समावर्तनं कार्यं एतच्च संध्याग्नि कार्यभि
क्षालोपशूद्रादिस्पर्शकृत्सूत्रमेखलाजिनत्यागदिवास्थापांजनपर्यषितभोजनादिव्रतभंगेषु अल्पकालमल्पव्रतभंगे ज्ञेय-
म् बहुधर्मलोकेषु तं वोधियानव्यस्यास्य विष्टमिति मंत्रस्थलक्षजपः शिवालये इत्यक्तं एवं च महानान्यादिव्रतलोपस्थ ब्र-
ह्मचर्यव्रतलोपस्य च प्रायश्चित्तोत्तरं समावर्तनाधिकारः अथ समावर्तनकालः तत्रोपनयनोक्तकाले समावर्तनमिति बहु षो-
ज्योतिर्ग्रथाः तेनानध्याये प्रदोषदिने भौमशनिवारयोः पौषाषाढयोर्दक्षिणायने च न भवति मार्गशीर्षे विवाहप्रसक्तौ दक्षिणा
यनेपि भवति अन्यथा अनाश्रमी न तिष्ठेत्तदिनमेकमपि द्विजइति निषेधाति क्रमापत्तेः अन्येतु मौज्यक्तकाले पादाने मूलाभा-
वात्तरिक्तात्रयपूर्णिमामावास्याष्टमीप्रतिपद्भिन्नतिथिषु शकृत्त्यत्रिकभिन्नकृष्णोचगुरुशुक्रास्तादिदिनक्षयभद्रव्यतीपा-

तादिदोषशून्येकभवारेसमावर्तनं कार्यनात्रप्रदोषसोपपादादितिथिर्वर्जनमावश्यकमितिआहुः पुष्यपुनर्वसूसृगरेवतीहस्तानुराधोत्तरात्रयरो
हिणीश्रवणविशाखाचित्राश्रोषाः तदलाभमौज्यक्तमानिक्वचिद्वौमशनिवारौसिंधावुक्तौअथमणिकुंडलवस्त्रयगच्छत्रोपानद्यगदंड
स्वगुन्मर्दनानुलेपनांजनोष्णीषाणिआत्मनेआचार्यायचसंपाद्यालाभेआचार्यायेवसंपादयेत् देशकालौसंकीर्त्यममब्रह्मचर्यनियमलोप
जनितसंभावितदोषपरिहारेणसमावर्तनाधिकारसंपादनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंआज्यहोमपूर्वकं कृच्छ्रत्रयमाचरिष्येइतिसंक-
ल्प्याग्निप्रतिष्ठापनादिचक्षुषीआज्येनात्रप्रधानंअग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचतसृभिराज्याहुतिभिः अग्निं पृथिवीमहांतमेकयाज्याहुत्या
वायुमंतरिक्षंमहांतमेकया० आदित्यंदिवंमहांतंएकयाज्या० चंद्रमसेनक्षत्राणिदिशोमहांतंएकया० अग्निं द्विर्विभावसंशतक्रतुंअ-
ग्निंअग्निंअग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचेत्यष्टावेकैकयाज्याहुत्याशेषेणेत्यादिआज्यभागांतेव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुत्वाभूरग्रयेचपृथि-
व्यैचमहतेचस्वाहाअग्रयेपृथिव्यैमहतेइत्यादियथान्वाधानत्यागःभुवीवायवेचांतरिक्षायचमहतेचस्वाहाः सवरादित्यायचदिवेचमहतेचस्वाहाभूमवसवश्चंद्रमसे
चनक्षत्रेभ्यश्चदिग्भ्यश्चमहतेचस्वाहा चंद्रमसेनक्षत्रेभ्योदिग्भ्यश्चमहतइदंपाहिनोअग्रएनसेस्वाहा पाहिनोविश्ववेदसेस्वाहा यज्ञंपाहिवि
भावसोस्वाहा सर्वंपाहिशतक्रतोस्वाहा पुनरूर्जोनिवर्तस्वपुनरग्रइहाफषा पुनर्नःपात्यंहसः स्वाहा सहरथ्यानिवर्तस्वाग्नेपिन्वस्वधा
रया विश्वप्स्त्रियाविश्वतस्परिस्वाहा पुनर्व्यस्तसमस्तव्याहृतिचतुष्टयं १८ व्रतचतुष्टयार्थं गायत्र्याज्यहोमः कृच्छ्रत्रयगोनिष्क्रयंदत्वाहो

मशोषं समापयेत् महानाम्नादिव्रतलो पे प्रत्येकमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिमष्टौ वा गायत्र्या ज्याहुतीर्हुत्वा एकैकं कृच्छ्रं चरेत् इति प्रायश्चित्तप्रयोगः
अथ समावर्तनसंकल्प्यादि मम गृहस्थाश्रमार्हतासिद्धिद्वाराश्रीपरमे० समावर्तनं करिष्ये इति संकल्प्य नांदीश्राद्धं तं बहुरेव कुर्यात् ब्रह्म
चारी जीवत्यिभृकश्चेत्पितुर्मात्राद्यदशः ब्रह्मचार्यशक्तश्चेत्पित्वादि स्तत्र प्रतिनिधित्वेन नांदीश्राद्धं कुर्यात् समावर्तने उपनयनादाविव
पित्रादिरिव नांदीश्राद्धं कर्तुं तिमतांतरेण प्रागुक्तं अविशिष्टप्रयोगः स्वस्वगृहानुसारेण दशत्रीन्वाविभ्राभोजयेत् दास्यंति मधुपर्कं ये
तत्रैतारजनीं वसेत् ततो व्रतानि संकल्पयेत् तानि च स्वसूत्रोक्तानि स्मृत्युक्तानि चेति द्विविधानि सर्वाण्यपि पुरुषार्थान्येव न तु स-
मावर्तनांगानि तत्राशक्तः सूत्रोक्तान्येव व्रतानि कुर्यात् शक्तस्तस्मृत्युक्तानि अपि तानियथा निमित्तं विना नक्तं स्नास्यामि न नमः
स्नास्यामि न नमः शशिष्ये न नमः स्त्रियमीक्षताऽन्यत्र मेथुनात् वर्षति न धारिष्ये नष्टक्षमारोहिष्ये न कूपमवरोहिष्ये न बाहुभ्यां
नदीस्तरिष्ये न प्राणसंशयमभ्यापत्ये इति सूत्रोक्तानि अथ स्मृत्युक्तानि नित्यं यतोऽपीतद्वयंधारिष्ये सोदककमंडलुं छत्रसुषु-
णीषं पादुके उपानहोः सवर्णकुंडले दभसुष्टिचंधारिष्ये कर्तनेन हस्तीकृतकंशश्मश्रुनस्वस्यां निमित्तं विना मंडनं न करिष्ये इत्यर्थः
न च समावृत्ता सुंडरं निनिनिषेधात् नित्यमध्ययनरतः स्यां स्वशरीरादुद्धृतं स्वनिर्माल्यं पुष्पचंदनादिपुनर्न धारिष्ये शकृत्वावरधरः स्यांसु
गंधिप्रियदर्शरः स्यां विभवे सति जीर्णवासामलवद्वासश्च न स्यां रक्तवासः शरीरपीडावहं वा वस्त्रं न धारिष्ये गुरुविनान्ये धृ-

तवरूपमलं कारंस्त्रजंचनधारिष्ये अशक्तस्तु अन्यधृतमपिवस्त्रादिप्रक्षाल्यधारयेत् अन्यद्वृत्तोपवीतमुपानहौचनधास्ये कंधान
धारिष्ये नस्वरूपसुदकेनिरीक्षिष्ये नभार्ययासाकमेकपात्रे एककाले वा शीयां एतद्विवाहभिन्नविषयं शूद्राय धर्मज्ञानं नीति
ज्ञानं व्रतकल्पंच नोपदिशामि एतत्साक्षादुपदेशपरं कृत्वा ब्राह्मणमग्रत इति ब्राह्मणद्वारकोपदेशो दोषाभावात् गृहमेधिशूद्रा-
यस्योच्छिष्टं नदास्ये शूद्राय होमशेषं नदास्ये उद्धृतोदकेन तिष्ठन्नाचमनं न करिष्ये जानुमात्रं तदधिके वा जले तिष्ठदाचमने दोषाभा-
वात् अशुचिना एकहस्तेन वा आनीतजलेर्नाचमिष्ये पादेन पादधावनं न करिष्ये अकल्यांस्त्रियं न गमिष्यामि न प्राच्यतमस्तकोहनिप-
र्येति ष्यामि रात्रौ मलमूत्रोत्सर्गे च प्राच्यतशिवाः स्यांसापानत्कांशनाभिवादननमस्कारांश्च न करिष्ये पादेनासनं नापकर्षिष्यामि ए-
व मन्या न्यपि स्मृत्कृत्वा निजेयानि एतेषु व्रतेषु यानि कर्तुं शक्याता न्येव संकल्पयेत् अत्र संकल्पितव्रतोल्लंघने मत्या कृते अहम-
भोजनं अमत्या कृते एकरात्रमभोजनं प्रायश्चित्तं अशक्तस्त्रीनेकं वा विप्रं भोजयेत् इति स्मात्कव्रतानि आतुरदशायां यथो-
क्तसमावर्तनासंभवे संक्षेपतस्तत्कार्यं तत्प्रयोगः संकल्प्य ब्रह्मचारिलिंगानि मेखलादीनि त्यक्त्वा वपनं कृत्वा तीर्थे स्नात्वा वा-
सः परिधानाचमनविलकधारणानि कृत्वाग्निं प्रतिष्ठाप्य तत्र प्रजापतिं मनसा ध्यायं स्तूषीं समिधमादध्यात् अन्यदपि अवि-
रोधितूष्णीमेव कर्तव्यमिति इति समावर्तनानुक्त्यः ब्रह्मचर्यदशायां दशाहाशौचहेतुसपिंडे मरणे समावर्तनोत्तरसुदकदान

पूर्वकंत्रिरात्रमतिक्रान्ताशौचकार्यं अनुपनीतसपिंडेमातुलादौचमृतेऽतिक्रान्ताशौचंन एवंजननाशौचेप्यतिक्रान्ताशौचंनततश्चदशा
 हाशौचापादकसपिंडकमृतौसमावर्तनोत्तरंत्रिरात्रमध्येविवाहोनकार्यः कस्यचिन्मरणाभावेतुनविवाहेदोषः इत्यंत्रतांतकर्माण्य
 नंतोपाध्यायसूनुना निर्णयित्रीविहृलांश्र्योर्वाग्विलासः समर्पिनः अथश्रीभगवत्पादौपुंडरीकचरप्रदौ श्रीगुरुनृपितरोनत्वावि
 वाहं वक्तुमुद्यतः ॥१॥ उद्धहेतुर्द्विजोभायांसवर्णां लक्षणैर्येनां अव्यंगांगीसौम्यनाम्नीसृष्टंगोत्रमनोहरां भाविशतभाशतभजान
 हेतुलक्षणविचारेष्टोभृतुगिंडां चत्वेत्यादिरूपआश्वालायनसूत्रोक्तः ज्योतिः शास्त्रोक्तराशिनक्षत्रादिघटितविचारोपिशतभा
 शतभादिज्ञानहेतुः सचसंक्षेपेणोच्यते तत्रमेपादिराशित्वाभिनः भौमः शक्रोबुधश्चंद्रः सूर्यः सौम्योभृगुः कुजः गुरुः शनेश्वरोमं
 दः सरेज्योराशिषाः स्मृताः अत्रग्रहाणांशत्रुमित्रादिरवेर्गुरुभौमचंद्रामित्राणि शनिशक्रौशत्रुबुधः समः इंद्रोः सूर्यबुधौमित्रे
 भौमगुरुशक्रशानयः समाः अस्यशत्रुर्नकुजस्य बुधोरिपुः सूर्यगुरुचंद्रामित्राणि शनिशक्रौसंमौबुधस्यार्कशक्रौमित्रे चं
 द्वारिः शनिभौमगुरवः समाः गुरोसूर्यभौमचंद्रामित्राणि शक्रबुधोशत्रुशानिः समः शक्रस्यशानिबुधौमित्रे सूर्यचंद्रावरीभौमगु
 रुसंमौशनेः शक्रबुधौमित्रे कुजसूर्यचंद्राभरयः गुरुः समः अत्रगुणविचारः राशियरेकाधिपत्वेराशिपत्योर्मित्रत्वेचपंचगुणाः राशि
 पयोः समत्वशत्रुत्वेऽर्धोगुणः समत्वमित्रत्वेचत्वारः शत्रुमित्रत्वैकः द्वयोः समत्वेत्रयः द्वयोः शत्रुत्वेगुणाभावः अथगणाः पू-

वात्रियोत्तरात्रयभरणीरोहिण्यार्द्रामनुष्यगणः हस्तरेवतीपुनर्वसूपुष्यस्वातीमृगश्रवणाश्विन्यनुराधादेवगणः कृत्तिकाश्लेषामघा
 चित्राविशारवाज्येष्ठाभूलधनिष्ठाशततारकाराक्षसगणः गणैक्येशभं देवमनुष्ययोर्मध्यमं देवराक्षसोर्वैराक्षसमनुष्ययोर्मरणं अतो
 मनुष्यराक्षसयोर्विवाहो नकार्यः अत्रगुणाः गणैक्येषट्गुणाः वरोदेवीनृगणाकन्यात्रापिषट् वैपरीत्येपंचवरो राक्षसः कन्यादेवगणा
 अत्रैक्यैपरित्येगुणाभावः मनुष्यराक्षसत्वेपिगुणाभावः अथराशिकूटं द्विर्द्वादशकत्वेनिर्धनेत्वं नवपंचमत्वेनिःपुत्रता षट्काष्ट
 केमरणं विपत्तिर्वा उभयसप्तमेतृतीयैकादशेचतुर्थदशमेचशभं नक्षत्रैक्येचरणभेदेशभं अत्रराशयेक्येति शभं राशिभेदेपिकू
 टदोषो न नक्षत्रभेदेराशयेक्येचशभं अत्रनाडीगणादिदोषो न चरणैक्येषट्काष्टकंचवर्ज्यं द्विर्द्वादशकेनवपंचमेचमध्यमं शेषेश
 भं अत्रगुणाः सत्कूटसप्तदुःकूटेग्रहमैत्रीसत्वेचत्वारः अन्यथा एकः चरणैक्येगुणाभावः अथनाडीअश्विन्यार्द्रापुनर्वसूत्तरा
 फल्गुनीहस्तज्येष्ठाभूलशततारकापूर्वापाद्रपदेति प्रथमनाडी भरणीमृगशुष्यपूर्वाफल्गुनीचित्रानुराधापूर्वाषाढाधनिष्ठोत्तराभा
 द्रपदेतिमध्यमनाडी कृत्तिकारोहिण्याश्लेषामघास्वातीविशारवोत्तराषाढाश्रवणरेवतीतिचरमनाडी अत्रनाड्यैक्येषुत्फः नाडीभे
 देष्टौगुणाः नाड्यैक्यंसर्वथावर्ज्यं शूद्रादोयाशर्वकनाडीदूर्यं संकटे शभं अत्रवर्णवश्यभकूटयोनीकूटानामत्यगुणत्वात्विवाहविष
 टकत्वाभावाच्च स्वरूपं नोक्तं अत्रसर्वगुणामेलनेनविंशतिगुणसंभवेमध्यमंविंशत्यधिकगुणत्वेति शभं विंशतिन्यूनत्वेत्वशभं इति न-

क्षत्रादिघटितविचारः अनन्यपूर्विकांकांतामसापिंडांयवीयसीं अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्थगोत्रजामिति याज्ञवल्क्याद्यक्तकन्यावि
शेषणेषु कांतत्वनिरोगित्वभ्रातृमत्वभिन्नविशेषणानामभावे इह परत्र पातित्यात्तानि प्रपंच्यंते तत्रान्यपूर्विकाः पुरुषांतरपूर्विकाः मनो
दत्तावाचादत्ताग्निपरिगताससमंपदं नीताभक्तागृहीतगर्भा प्रसूतेति सप्तविधपुनर्भवास्तदभिन्नामनन्यपूर्विकांसप्तपदीविधेः पूर्वमाद्या
नांतिसृणांसंकटेन्येन विवाहो भवति सप्तपदीविधौ जाते बलाद्विवाहितान्यत्र देया असपिंडांसमानः एकः पिंडः पिंडदानक्रियामू
लपुरुषशरीरं वायस्याः सासपिंडातद्विन्नां तत्र लेपभाजश्चतुर्थाद्याः तत्राद्याः पिंडभागिनः पिंडदः सप्तमस्तेषां सापिंड्यं सासपौरुष
मिति मत्स्योक्तेरेकस्यांपिंडदानक्रियायां दातृत्वपिंडभात्वलेपभात्वान्यतममंबंधेन प्रवेशो निर्वाप्य सापिंड्यमिति केषांचिन्मतं अतस्त्री
णामपिपतिभिः सहकर्तृत्वात्सापिंड्यसिद्धिः मूलपुरुषैकशरीरावयवान्वयेनावयवसापिंड्यमित्यपरं मतं यद्यपि भ्रातृपत्नीनां परस्य
रं नैतत्संभवति तथाप्याधारत्वेनैकशरीरान्वयः एकमूलपुरुषावयवानांपुत्रद्वारा तास्वाधानादिति ज्ञेयं उभयत्रापिययादौ मित्रादेर
पिंडभाक्काटेकशरीरान्वयस्य सप्तमात्परेषु परशतेषुपिसत्त्वाच्चातिप्रसंगप्राप्तेर्वध्वावरस्यवातातः कृदस्थाद्यदिसप्तमः पंचमीचैत
योर्माता तत्सापिंड्यं निवर्तत इत्यादिवचनैर्निरासः मातृत्वपितृत्वादि संबंधे सत्येव पंचमसप्तमपर्यंतमेवेत्कथं भयनियमस्तीकारा
त् तथाच पितृद्वारकसापिंड्यविचारे सप्तमादूर्ध्वं सापिंड्यनिवृत्तिः मातृद्वारकसापिंड्यसापिंड्यविचारे तु पंचमादूर्ध्वं तन्निरवृत्तिरिति निर्णयः अत्रो

ध.सिं
५१

दाहरणानि विष्णोर्मूलात्कांतिगौर्यौजातोताभ्यांरुधीहरौ बुधमंत्रौ चैत्रशिवौगणभूपौमृडाच्यतो १ तज्जातयोरष्टमयोर्विवाहोरति-
कामयोः विष्णोर्मूलादत्तचैत्रौसोममंत्रौरुधीबुधौ २ ताभ्यांश्यामारतीतज्जशिवगौर्यौ करग्रहः विष्णोर्मूलादत्तचैत्रौसोममंत्रौरु-

विष्णुर्मूलभूतः
कांतिः २ गौरी २
रुधीः ३ हरः ३
बुधः ४ मंत्रः ४
चैत्रः ५ शिवः ५
गणः ६ भूपः ६
मृडः ७ अच्यतः ७
रतिः ८ कामः ८
अत्ररतिकामयोरष्टमयोर्विवाहः

विष्णुर्मूलभूतः
दत्तः २ चैत्रः २
सोमः ३ मंत्रः ३
रुधीः ४ बुधः ४
श्यामा ५ रतिः ५
शिवः ६ गौरी ६

अत्रगौरीशिवयोः षष्ठयोर्विवा
हः मातृद्वारकत्वात्

विष्णुर्मूलभूतः
दत्तः २ चैत्रः २
सोमः ३ मंत्रः ३
रुधीः ४ बुधः ४
श्यामा ५ नर्मदा ५
शिवः ६ कामा ६
रमा ७ कविः ७

अत्ररमाकव्यांनविवाहः मंडूक
पुत्यासापिंड्यानुत्तः

विष्णुर्मूलभूतः
दत्तः २ चैत्रः २
सोमः ३ मंत्रः ३
रुधीः ४ बुधः ४
श्यामा ५ शिवः ५
कांतिः ६ हरः ६

अत्रकांतिहरयोर्नविवाहः एक
तोनिश्चावपिअन्यतःअनुत्तः

धीबुधौ ३ ताभ्यांश्यामानर्मदाचशिवकामोरमाकवी मंडकपुतिसापिंड्यंरमाकव्योर्विवाहहृत् ४ विष्णोर्मूलादत्तचैत्रौसोममैत्रौस्तथी
बुधौ श्यामाशिवौ क्रांतिहारौहरकांतीनदंपती ५ निरृत्तेमप्येकतस्तदन्यतोप्यनुवर्तते दिङ्मात्रेणोदाहृतात्रसेयंसापिंड्यपद्धतिः
कूटस्थात्पंचम्याः कन्ययोः संततौमातृद्वारकत्वात्सापिंड्यनिरृत्तिः पंचम्याः कन्ययोः यौषुत्रौतयोः संततौपितृद्वारकत्वात्सापिंड्य
मनुवर्ततइतीदंमंडकपुतिसापिंड्यपंचम्याः कन्यायाः पुत्रस्यषष्ठस्यकूटस्थात् पंचमादिः सपिंडो न भवति तथापि द्वितीयसंत
तिपंचौपंचमषष्ठादौः पितृद्वारकत्वादिनासापिंड्यसत्वादेकतो निरृत्तावप्यन्यतो निरृत्या पंचमषष्ठादिनापंचम्याः कन्यायाः सं
ततिर्निविवाह्याएवकूटस्थमारभ्यअष्टमादेःकूटस्थमारभ्यद्वितीयतृतीयादेश्चैकतोव्यावृत्तिपतोनुवृत्त्योः सत्वमूह्यं एवमाशौचविषयकसापिंड्येपिए
कतो निरृत्यादिकं यथोसंभवंसर्वमूह्यं एवंपितृद्वारकसापिंड्यंसप्तमादूर्ध्वनिरवर्तते मातृद्वारकंतुपंचमादूर्ध्वमितिमुख्यकल्पेन
वर्जनीयानांकन्यानांसंख्याचेत्यसंपद्यते पितृकुले षोडशाधिकद्विसाहस्रीः २०१६ मातृकुलेपंचोत्तरशतं १०५ कुलद्वयेमेलनेनैक
विंशत्युत्तरशताधिकसहस्रद्वयसंख्या २१२१ कन्यावर्ज्याः संपद्यते अत्रगणनाप्रकारस्तत्रमूलश्लोकास्तद्व्याचकीस्तभेस्य
ष्टा बाल्यार्नादुर्बोधतयानेहोच्यते तथाचमुख्यकल्पेन कुलद्वयेएतावत्यः वर्जनीयाएव नत्वनुकल्पानुसरणेनसप्तमात्पंचमादौ
शिववाहः कार्यः पंचमेसप्तमेचैवयेषांवेवा हि कीक्रियाक्रियापराअपिहितेपतिताः शूद्रतांगताः रासमात्पंचमाक्षीमान्यः कन्यासु-

ध.सिं.
५२

द्वहेद्विजः गुरुतल्यीसविज्ञेयःसगोत्रांचैवमुद्वहन् इत्यादिस्मृतिभ्यः यानितुचतुर्थीमद्वहेत्कन्यांचतुर्थः पंचमोवरः तृतीयांवाचतु
र्थावापक्षयोरुभयोरपि इत्यादिवचनानितेषुकानिचिन्मूलानिकानिचिद्वत्कसापत्यादिसंबंधविषयतयावि प्राणांक्षत्रियादिषु
सापिंड्यविषयतयावानेयानिइतिनिर्णयसिंधुमतंकोस्तुभेतुउद्वहेत्सममादूर्ध्वतदभावेतुसप्तमींपंचमींनदभावे तुपितृपक्षेप्य
यंविधिः सप्तमींचतथाषष्ठींपंचमींचतथैवच एवमद्वहयेत्कन्यांनदोषः शोकदायनः तृतीयांवाचतुर्थीवापक्षयोरुभयोरपि वि
वाहयेन्मनुः प्राहपाराशर्योयमंगिराः यस्तुदेशानुरूपेणकुलमार्गेणचोद्वहेत् नित्यंसव्यवहार्यः स्याद्वेदाच्चैतत्प्रतीयतइत्या
दिवचनानांचतुर्विंशतिमतषट्त्रिंशन्मतादिषूपलभ्यमानत्वात्सापिंड्यसंकोचेनविवाहस्य बहुदेशेषुदर्शनाच्च येषां कुले दे
शेचानुकल्पत्वेनसापिंड्यसंकोचेः परंपरयासमागतस्तेषांसापिंड्यसंकोचेनविवाहो नदोषायस्वकुलदेशविरुद्धेनसापिंड्यसंकोचे
नविवाहेदोषोभवत्येवजनपदधर्माग्रामधर्माश्रितान्विवाहेप्रतीयात्तेनास्यपितरोयातायेनयाताःपितामहाः येजयात्सतंमार्गतेनग
च्छन्नदुष्यति इत्यादिवाक्यैः स्वकुलदेशान्चारविरुद्धस्यैवशास्त्रस्यविवाहेनुसर्तव्यत्वात् एवंमातुलकन्यापरिणयनेपितृमांज
हृमातुलस्यैवयोषाभागस्तेपैतृष्वसेयीवपामिवेतिमंत्रलिङ्गैःमातुलस्यसुतामूढामातृगोत्रांतथैवच समानप्रवरांचैवत्यक्ता
चाद्रायणंचरेत् इत्यादिस्मृतीनां बाधात्येषां कुलेमातुलकन्यापरिणयः परंपराप्राप्तस्तैः सकार्यः गोत्रान्मातुःसापिंडाच्चविवा

न.प.पू.

५२

होगोवधस्तथेतिमातुलकन्याविवाहस्य कलिवर्ज्यत्ववचनमपियेषां कुलेदेशेमातुलकन्याविवाहोनास्ति तत्परं मातुलकन्यापरिणयनस्याने
कश्चातिस्मृतिसिद्धत्वात् अनएवमातुलकन्योद्गाहिनां श्राद्धे निमंत्रणनियेधोपि स्वकुलाचारादिविरोधेन तदुद्गाहादिपरः उक्तविधत्सा
पिंड्यसंकोचेन विवाहं कुर्वतां शिष्टैः श्राद्धादौ भोजनाद्याचारादित्यादिवहूपपादितं परंतु सापिंड्यसंकोचस्योकारेपि कतिपयं कन्या कति
थेन पुरुषेण विवाह्या कथितं न विवाह्येति व्यवस्थानोपपादिता सापिंड्यदीपिकाकारादयो र्वाचीनास्तत्रतुर्थी सुदृढहेतुकन्यां चतुर्थः
पंचमावरः पाराशरमते षष्ठी पंचमो न तु पंचमी मित्यादिवचनानां समूलत्वं निश्चित्य अशक्तैः संकटे समाश्रयणीयस्य सापिंड्यसं
कोचस्य व्यवस्थामूक्तः तथाहि चतुर्थी कन्या पितृपक्षे मातृपक्षे च चतुर्थेन पंचमेन वा पुंसां विवाह्या द्वितीयत्तृतीय
थी नोद्गाह्या पाराशरमते पंचमः षष्ठी सुदृढहेतु द्वितीयत्तृतीयचतुर्थीदिः षष्ठी नोद्गाह्येत्पंचमः पंचमी नोद्गाह्येत्मातृतः पितृतश्चापि ष
ष्ठः षष्ठीं समुद्गाह्येदिति वचनांतरात् षष्ठेनापि षष्ठीं विवाह्या पंचमकष्टभिन्नेः षष्ठीं न विवाह्येति पर्यवस्यन्तथापि तृपक्षे सप्तमीमातृ
पक्षे पंचमी च तृतीयाद्यैः सर्वैः परिणया पितृपक्षाच्च सप्तमीमातृपक्षात्तु पंचमीमिति व्यासक्यनात् उद्गाह्येत्समादूर्ध्वं तदभावे
तु सप्तमीं पंचमीं तदभावे तु पितृपक्षे त्ययं विधिरिति चतुर्विंशतिस्तौक्तं च पितृपक्षेपि पंचमी तृतीयाद्यैः परिणया तत्रापि मा
तृपक्षेपि पंचमेन पंचमी नोद्गाह्या पंचमो न तु पंचमीमिति सर्वत्रनिषेधात् तृतीयां वा चतुर्थीं वा पक्षयोरुभयोरपीति वचनात्तु

ध.सिं.
५३

तीयाविवाह्या प्राप्नोति तत्र व्यवस्थोच्यते मातृपक्षे तावत्तृतीया मातुलकन्या मातृष्वसृकन्यावासंभवति पितृपक्षे तु तृतीया पितृव्यकन्यापितृष्वसृकन्याया तत्र पितृव्यकन्यासगोत्रत्यान्याज्या पैतृष्वसंर्यां भगिनीं स्वस्त्रीयां मातुरेव च एतास्तिस्त्रस्तभार्यार्थे नोपयच्छेत्तबुद्धिमानि निमन्तृक्तैः पितृष्वसृमातृष्वसृ कन्ये अपि त्याज्ये पितृष्वसृकन्यां मातुर्भगिनीं मातृष्वसारं मातुः स्वस्त्रीयां मातृष्वसृकन्यामे तास्तिस्त्रो नो ह्येदितितदर्थान् मातुलकन्यैव तृतीयापूर्वोक्तरीत्या कुलपरंपरागतत्वे परिणया एव च तृतीयापितृ तीयेनेव मातुलकन्येव परिणयान् च तुर्यादिनाकेनापि केचित्संकटे पितृष्वसृकन्या परिणयनमाहुः ॥ तत्र देशकालाचाराद्यवस्था ज्ञातव्या अत्रायं सापिंड्यदीपिकादिसिद्धार्थ संग्रहः तृतीयामातुल कन्यैवोदाह्या चतुर्थीचतुर्थपंचमाभ्यामेव पंचमीपंचमभिन्नैः तृतीयाद्यैः सप्तमांतैः षष्ठीपंचमषष्ठाभ्यामेव सप्तमीतृतीयाद्यैः सप्तमांतैरिति अयं सापिंड्यसंकोचेव विवाहः संकटेष्वशक्तेन कार्यः कन्यांतरलाभे शक्तेन कार्यः गुरुतत्यादि दोष- स्मृतेः सापिंड्यसंकोचवाक्यानामशक्तविषयत्वस्य स्पष्टत्वात् प्रभूः प्रथम कल्पस्य योनुकल्पेन वर्तते सनाप्नोति फलं चेहेति श- क्तेरनुकल्पस्योकारे दोषोक्तः दत्तकसापिंड्यं दत्तकनिर्णये प्रागेवोक्तं अथ सापत्नमातृकुले सापिंड्यप्रकारं स्मृतुराह पितृप- ल्यः सर्वा मातरः तद्गतरो मातुलाः तद्गिन्यो मातृष्वसारः तद्दहितरश्च भगिन्यः तदपत्यानि भागिन्यानि अन्यथा संक- रकारिणः स्फुरिति अत्र लक्षणया सापत्नमातृकुले चतुः पुरुषसापिंड्यं विवाहनिषेधाय विधीयत इति केचित् अपरे तु विवा-

हमात्रविषयत्वेमानाभावादाशौचादिविषयकत्वस्यापिसंभवात् यावद्वाचनिकंप्रमाणमिति न्यायेन परिगणितेष्वसापिंड्य-
मिति वदन्ति तथाच सूत्रं तु वाक्ये वाक्यभेदाश्रयणेनैव वाक्यार्थाः पर्यवस्यन्ति पितृपत्न्यः सर्वामातर इति प्रथमवाक्ये सापत्नमा-
तरि मुख्यमातृवत्संमाननं तद्धधेमातृवधप्रायश्चित्तं तद्गमने मातृगमनप्रायश्चित्तादिकं चातिदिश्यते नात्रातिक्रान्तविषयेद-
शाहाशौचातिदंशः त्रिरात्रविधिना बाधात् तद्भ्रातरौ मातुला इत्यत्र मातुलत्वप्रकृतमाशौचादिकं मातुलस्य स्वभगिनीसप-
त्न्याः कन्योद्वाहनिषेधश्च अत्र मातुलत्वातिदेशोपिन तत्पुत्रादिषु मातुलपुत्रत्वाद्यतिदेशः तेन बंधुत्रयत्वप्रकृतमाशौचं न मातु-
लकन्यादौ विवाहविधिनिषेधावपिन एवं मातुलकन्यादौ पितृभगिनीत्वातिदेशाभावेन तत्पुत्रप्रत्ययिपितृष्वसृत्वाद्यतिदेशो-
न भवति तद्गुणित्यां मातृष्वसार इत्यत्राशौचं विवाहनिषेधश्च मातृष्वसृत्पुत्रे बंधुत्रयत्वचन सापत्नमातृष्वसृत्कन्याविवाहनिषे-
धस्तद्विरुद्धसंबंधत्वादिववक्ष्यते तदपत्यानि भगिन्य इत्यत्राशौचसंज्ञानादिकंच नात्र विवाहप्रसक्तिः सगोत्रत्वात् अत्र सापत्न-
मातुलसापत्नभ्रातृसापत्नमातृष्वसृत्सापत्नभगिनीनां स्वमातुलसांदरभ्रात्राद्यनंतरं तर्पणं महालयदाबुद्देशोप्यस्मादेव च न दा-
वश्यक इति भाति तदपत्यानि भगिनेयानि इत्यत्राशौचं विवाहनिषेधश्च भगिनेयीत्वातिदेशोपितत्कन्यासु भगिनेयीकन्यात्वाति-
देशो न यावदुक्तप्रमाणमिति न्यायादिति दिक् क्वचित्सापिंड्याभावेपि वचनादविवाहः अविरुद्धसंबंधात्पयच्छेत्तदपत्योर्मिथःपि

ध. सिं.
५६

तस्मात् साम्ये विरुद्धसंबंधः यथा भार्या स्वसुर्दुहिता पितृव्यपत्नी स्वसाचेति प्ररिशिष्टेः बांधायनः मातुः सपत्या भगिनी तत्कृतांच
विवर्जयेत् पितृव्यपत्नी भगिनी तत्कृतांच विवर्जयेत् केचिज्जेषु भ्रातापितुः समइत्युक्ते ज्येष्ठ भ्रातृपत्या भगिनी मातृषसुतुल्य
त्वान्न विवाहो त्याहुः यदीयसीं स्यापक्षया ययसावपुषाच न्यूना सुदूहेत् असमानार्थगोत्रजां आर्षप्रवरः स्वसमाने आर्षगोत्रे यस्थत
ज्जान भवति याता असमानगोत्रा मसमान प्रवरां चोद्दहं दित्यर्थः अथ संक्षेपतो गोत्रप्रवरनिर्णयः तत्र गोत्रलक्षणं विश्वामित्रो ज
मर्दाग्रभरद्वाजोथगौतमः अत्रिर्वसिष्ठः करयपइत्येते सप्त ऋषयः समाना मृषाणां मृत्त्याष्टमानां यदयत्यंत द्वौत्रमित्याचक्षते यद्यपि
केवलभार्गवेष्याष्टिपेणादिषु केवलांगिरसेषु हारितादिषु च न तल्लक्षणं भृग्वंगिरसोरष्ट ऋषिष्वनंतर्गतत्वात् तथाप्यत्र प्रवरैक्या देवा वि
वाहः यद्यपि गोत्राणि अनंतानि गोत्राणां तु सहस्राणि प्रकृतान्यर्बुदानि चेत्युक्ते स्तथाप्यूनपंचाशदेव गोत्रभेदाः व्यावर्तकप्रवरभे
दानां तावतामेव दर्शनात् प्रवरलक्षणं तु गोत्रवंशप्रवर्तक ऋषीणां व्यावर्तका ऋषिविशेषाः प्रवरइत्येवं संक्षेपतो ज्ञेयं समानगो
त्रत्वं समानप्रवरत्वं च पृथक् पृथक् विवाहप्रतिबंधकं तत्र प्रवरसाम्यं द्विविधं एकप्रवरसाम्यं द्वित्रिप्रवरसाम्यं च तत्र भृग्वंगि
रोगणंतरेषु एकप्रवरसाम्यमपि विवाहप्रतिबंधकं केवलभृगुगणेषु केवलांगिरोगणेषु चैकप्रवरसाम्यं न विवाहबाधकं किंतु प्रव
रैषु द्विप्रवरसाम्यमेव पंचप्रवरेषु त्रिप्रवरसाम्यमेव च विवाहबाधकं पंचानां त्रिषु सामान्यादविवाहत्विषु द्वयोः भृग्वंगिरोगणेषु वंशेषु कोपिवारयेदित्या

दिवचनात् जामदग्न्यभृगुगणेषु गौतमांगिरसेषु भरद्वाजांगिरसेषु चैकप्रवरसाम्येपि क्वचित्प्रवरसाम्याभावेपि च सगोत्रत्वादेवा विवा-
हः गोत्राणां प्रवराणां च गणानां मोच्यते धुना संक्षेपात्सुखबाधाय भगवत्प्रोतयेपि च सप्तभृगवः सप्तदशांगिरसः चत्वारो त्रयः
दशविश्वामित्राः त्रयः कश्यपाः चत्वारो वसिष्ठाः चत्वारो गस्त्यय इत्येको नपंचाराहणास्तथापि सर्वग्रंथमतसंग्रहेणाधिकास्तत्र
तत्रवक्ष्यते तत्रसप्तभृगुगणाः वत्साः विदाः एतौ जामदग्न्यो आर्षिषेणाः यस्काः मन्त्रकवः वैन्याः शतकाः एतच्च पंचकेवलभृगवः ए-
वंसप्ततत्रवत्साः मार्कंडेयाः मांडुक्याः इत्यादयः शतद्वयाधिका वत्सगोत्रभेदाः एतेषां पंचप्रवराः भार्गव-
न्यावनाप्तवानो वै जामद-
ग्न्येति भार्गवो वै जामदग्न्येति त्रयांवा भार्गव-
न्यावनाप्तवानेति त्रयोवा विनाः शौलाः अवता इत्यादयो विंशत्यधिका विदाः तेषां पंचप्र-
वराः भार्गव-
न्यावनाप्तवानो वै वेदेति भार्गवो वै जामदग्न्येति वा आर्षिषेणाः नैऋतयः ग्रामायणाः इत्यादयो विंशत्यधिका आर्षिषे-
णाः एषां भार्गव-
न्यावनाप्तवानां आर्षिषेणानुरूपेति पंच भार्गवाः आर्षिषेणानुरूपेति त्रयांवा एतेषां त्रयाणां वत्सविदाः आर्षिषेणानां परस्य
रमविवाहः द्वित्रिप्रवरसाम्यात् आद्ययोर्जामदग्न्यत्वेन सगोत्रत्वाच्च यद्यपि त्रिप्रवरार्षिषेणानां वत्सविदेः सह न द्विप्रवरसाम्यं नापि
सगोत्रत्वं जामदग्न्यत्वाभावात् तथापि पंचप्रवरपक्षगतमपि त्रिप्रवरसाम्यं विवाहबाधकं एवमग्रेपि ज्ञेयं वास्थानां भार्गव-
न्यावनाप्तवानेति त्रयः वत्सपुरोधसो भार्गव-
न्यावनाप्तवान्वत्सपुरोधसेति पंच वै जामथितयो भार्गव-
न्यावनाप्तवाने वै जामथितोति पं

च एतेत्रयः क्वचित् एतेषां परस्परपूर्वोक्तैश्च त्रिभिर्नविवाहः त्रिप्रवरसाम्यात् यस्काः मौनाः मृकाः इत्यादयस्त्रिपंचाशदधिकाय
 स्काः एषां भार्गववैतहव्यसावेतसेति त्रयः मित्रकवः रौष्यायनाः सापिंडिनाः इत्यादयस्त्रिंशदधिकमित्रकवः तेषां भार्गववाध्य
 श्वदिवोदासेति त्रयः भार्गवव्यावनदेवोदासेति वा वाध्यश्वेत्येको वावेन्याः पार्थोः बाष्कलाः श्येना इत्येते वैन्याः एषां भार्गववैन्य
 पार्थेति त्रयः शनकाः गार्त्समदाः यज्ञपतयः इत्यादयः सप्तदशाधिकाः शनकाः एषां शौनकेत्येकः गार्त्समदेति वा भार्गवगार्त्सम
 देति द्वौ वा भार्गवशौनहोत्र गार्त्समदेति त्रयो वा यस्कादीनां चतुर्णां स्वस्वगणंहित्वा परस्परपूर्वेर्जामदग्न्यवत्सादिभिश्च सह विवा हो
 भवति एकप्रवरसाम्येपि द्विप्रवरसाम्याभावात् भृगुगणेषु एकप्रवरसाम्यस्य दूषकत्वाभावात् अजामदग्न्यत्वेनासगोत्रत्वात् मित्रयू
 नां चाक्षिकद्विप्रवरसाम्यात् त्रिप्रवरैर्वत्सादिभिः सह न विवाह इति केचित् तत्प्रवरपक्षग्राहिणामविवाहः पक्षांतरग्राहिणां मित्रयूनां
 विवाह एवेत्यन्ये क्वचिदधिकं गणद्वयमुक्तं वेदयिश्च ज्योतिषां भार्गववेदवैश्वज्योतिषेति त्रयः शाठरमाठराणां भार्गवशाठरमाठरे
 ति त्रयः अनयोः परस्परपूर्वैश्च सर्वैर्विवाहः इति भृगुगणाः अथांगिरसः तेत्रिविधाः गौतमाः भारद्वाजाः केवलाश्चेति तत्र गौत
 मांगिरसो दश आयास्याः शारद्वताः कौमंडाः दीर्घतमसः करेणुपालयः वामदेवाः औशनसः राहुगणाः सोमराजक्यः बृहदुक
 थाश्चेति १० तत्र अयास्याः श्रोणिचेधाः मूढरथा इत्यादयो षट्शोडशाधिका आयास्यास्तेषां भागिरसायास्य गौतमेति त्रयः शारद्वताः

अभिजिताः सैहिण्याइत्यादयः सप्तत्यधिकाः शारदृतास्तेषामांगिरसगौतमशारदृतेत्रयः कौमंडाः मामंथरेषणाः मासुराक्षाइत्या
दयोदशाधिकाः कौमंडास्तेषामांगिरसौ तथ्य काक्षीवत गौतम कौमंडेतिपंच आंगिरसौ तथ्य गौतमौ शिज काक्षीवतेति वा आंगिर-
सायास्यौ शिज गौतम काक्षीवतेति वा आंगिरसौ शिज काक्षीवतेति त्रयोवा आंगिरसौ तथ्य काक्षीवतेति वा औ तथ्य गौतम कौमंडेति
वा अथ दीर्घतमसो गौतमास्तेषामांगिरसौ तथ्य काक्षीवत गौतमदेर्घतमसेतिपंच आंगिरसौ तथ्य देर्घतमसेति त्रयोवा करेणुपाल
याः वास्तव्याः श्वेतीयाइत्यादयः सप्ताधिकाः करेणुपालयस्तेषामांगिरस गौतम करेणुपालेति त्रयः वामदेवानामांगिरस वामदे
व्यगौतमेति त्रयः आंगिरस वामदेव्य बार्हदु कथेति वा औशनसादिश्याः पशस्ताइत्यादयो नवाधिका औशनसास्तेषामांगिरस
गौतमौशनसेति त्रयः रहूगणानामांगिरस राहूगण गौतमेति त्रयः सामराजकीनामांगिरस सोमराज्यगौतमेति त्रयः बृहदुक्था-
नामांगिरस बार्हदुक्थगौतमेति त्रयः १० क्वचिद्गणद्वयमधिकं उत्थ्यानामांगिरसौ तथ्य गौतमेति राघुवानामांगिरस राघुवगौ-
तमेति गौतमानां सर्वेषामविवाहः सगोत्रत्वात्प्रायेण द्वित्रिप्रवरसाम्याच्च अथ भरद्वाजाः ते चत्वारः भारद्वाजाः गर्गाः ऋक्षाः
कपयश्चेति भरद्वाजाः क्षाम्याघणाः देवाश्वाइत्यादयः षष्ट्यन्तरशताधिका भरद्वाजास्तेषामांगिरस बार्हस्पत्य भारद्वाजेति त्रयः ग
र्गाः सांभरायणाः सरवीनयइत्यादयः पंचाशदधिका गर्गास्तेषामांगिरस बार्हस्पत्य भारद्वाजे शैव्यगार्ग्येति पंच आंगिरस शै-

न्यगार्थेति त्रयोवा अत्ययोव्यत्ययोवा भारद्वाजगार्थशैत्येतिवा गर्गभेदानामांगिरसतैतिरकविभवेति ऋक्षारौधायणाः कपिलाइ
 त्यादयो नवाधिका ऋक्षास्तेषामांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवांद नमातवचसेतिपंच आंगिरसवांदनमातवचसेतित्रयोवा कपयः
 स्वस्तितरयः दंडिनइत्यादयः पंचविंशत्यधिकाः कपयस्तेषामांगिरसामहृद्योरुक्षय्येतित्रयः आंगिरसामहीयवोरुक्षयसेत्याश्व
 लायनपाठः आत्मभ्रवामांगिरसभारद्वाजबार्हस्पत्यवरात्मभ्रवेतिपंचअयंगणः क्वचित् भरद्वाजानां सर्वेषांपरस्परमविवाहः
 सगोत्रत्वात् प्रायेणद्विभवरसाम्याच्च ऋक्षांतर्गतानांकपिलानां विश्वामित्रैरप्यविवाहः इतिभरद्वाजांगिरसः अथकेवलांगिर
 सः तेचषट्हारिताः कुत्साः कण्वाः रथीतराः विष्णुवृद्धाः मुद्गलाश्चेतिहारीताः सौभगाः नैय्यगवाइत्यादयोद्वात्रिंशदधिकाहारीता
 स्तेषामांगिरसांबरीषयोवनाश्चेति आद्योमांधातावाकुत्सानामांगिरसमांधात्रकौत्सेतित्रयः कण्वाः औपमर्कटाः बाष्कलायनाइत्या
 दयएकविंशत्यधिकाः कण्वास्तेषामांगिरसाजमीठकाण्वेतित्रयः आंगिरसघोरकाण्वेतिवा रथीतराः हस्तिदाः नैतिरक्ष
 यइत्यादयश्चतुर्दशाधिकारथीतरास्तेषामांगिरसवैरूपरथीतरैतित्रयः आंगिरसवैरूपपार्षदश्चेतिवा अत्ययो-
 व्यत्ययोवा विष्णुवृद्धाः शठाः मरणाइत्यादयः पंचविंशत्यधिका विष्णुवृद्धास्तेषामांगिरसपौरुकुत्स्यत्रा-
 सदस्यवेतित्रयः मुद्गलाः सात्यमुग्रियः हिरण्यस्तवयइत्यादिका अष्टादशोधिका मुद्गलास्तेषामांगिरसभार्थ्या

श्वमौद्गल्येतित्रयः आद्यस्ताक्षर्योवा आंगिरसताविमौद्गल्येतिवा एषांषण्णां केवलांगिरसां स्वस्वगणंहित्वापरस्परंपूर्वैश्चसर्वैर्विवाहोभ
वति आंगिरसोगस्त्याष्टमसप्तर्षिभिन्नत्वेनतदपत्यानां सगोत्रत्वाभावात्द्विप्रवरसाम्याभावाच्चहारीतकुत्सयोस्तुनविवाहः पाक्षिक
द्विप्रवरसाम्यात् अथात्रयस्तेचत्वारः अत्रयः गविष्टिराः वाद्रुतकाः मुद्गलाश्चेति अत्रयोभूरयः छांदयइत्यादयश्चतुर्नवत्यधिका
अत्रयस्तेषामात्रेयार्चनानसश्वावाश्वेतित्रयः गविष्टिराः दक्षिणः भलंदनाइत्यादयश्चतुर्विंशति अधिकागविष्टिरास्तेषामात्रेयार्चना
नसगाविष्टिरेतित्रयः आत्रेयगाविष्टिरपौर्वातिथेतिवा वाद्रुतकानामात्रेयार्चनानसवाद्रुतकेतित्रयः मुद्गलाः शालिसंधयः अर्णवाइ
त्यादयोदशावरा मुद्गलास्तेषामात्रेयार्चनानसपौर्वातिथेतित्रयः क्वचिदतिथयो वामरथ्याः सुमंगलाबीजवापाधनंजयाश्चेतिपंच
गणाअधिकाः तत्राद्यचतुर्णामात्रेयार्चनानसातिथेतित्रयः आत्रेयार्चनानसगविष्टिरेतिवासुमंगलानामत्रिसुमंगलश्यावाश्वे
तिवा धनंजयानामात्रेयार्चनानसधनंजयेति बालेयाः कौद्रेयाः शौभ्रेयाः वामरथ्याः इत्यादयाः अत्रेः पुत्रिकाः पुत्रास्तेषामात्रे
यवामरथ्यपौत्रिकेतित्रयः अत्रीणांसर्वेषामविवाहः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च अत्रेः पुत्रिकापुत्राणां वामरथ्यादीनांच वासिष्ठवि
श्वामित्राभ्यामप्यविवाहः इत्यत्रयः अथचविश्वामित्राः तेदशकुशिकाः लौहिताः रौक्षकाः कामकायनाः अजाः कताः धनंजयाः अ
घमर्षणाः पूरणाइंद्रकौशिकाश्चेतिकुसिकाः यर्णजंघाः नारक्याइत्यादयः सप्तत्यधिकाः कुशिकास्तेषांविश्वामित्रदेवरानौदलेतित्र

यः १ लोहिनाः कुडक्याश्वाक्रवर्णा यना इत्यादयः पंचाधिका लोहिताः रोहिता इति केचित् तेषां वैश्वामित्राष्टक लौहितेति त्रयः अंत्य
 योर्व्यत्ययो वा वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाष्टकेति वा विश्वामित्राष्टकेति द्वौ वा २ रौक्षकाणां विश्वामित्रगाथिनरैणवेति त्रयः विश्वामित्र-
 रौक्षकरैणवेति वा एते रौक्षणावा ३ कामकायनाः देवश्रवसाः देवतरसा इत्यादयः पंचावराः कामकायनाः श्रौमतावा तेषां वै-
 श्वामित्रदेवश्रवसदेवतरसेति त्रयः ४ अजानां वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाज्येति त्रयः ५ कताः ओदुंबराः शैशिरयः इत्यादयो विंश-
 त्यधिकाः कतास्तेषां वैश्वामित्र कात्या त्कीलेति त्रयः ६ धनंजयाः पार्थिवाः बुंधलाः इत्यादयः सप्तावरा धनंजयास्तेषां वैश्वामि-
 त्रमाधुच्छंदसा धानंज्येति त्रयः वैश्वामित्रमाधुच्छंदसा घमर्षणेति वा ७ अघमर्षणानां वैश्वामित्रा घमर्षण कौशिकेति त्रयः
 ८ पूरणानां वैश्वामित्रपूरणेति द्वौ विश्वामित्रदेवरातपौराणेति वा ९ इंद्रकौशिकानां वैश्वामित्रे इंद्रकौशिकेति द्वौ १० क्वचिदन्येष्येका
 दशोक्ताः आश्रमरथ्याः १ साहुलाः २ गाथिनाः ३ वैणवाः ४ हिरण्यरेतसः ५ रुवर्णरेतसः ६ कपोतरेतसः ७ शालंकाय-
 नाः ८ घृतकौशिकाः ९ कथकाः १० रौहिणा इति ११ आश्रमरथ्यानां वैश्वामित्राश्रमरथ्यवा ध्रुलेति त्रयः १ साहुलानां वैश्वामि-
 त्रसाहुलमाहुलेति त्रयः २ गाथिनानां वैश्वामित्रगाथिनरैणवेति त्रयः ३ वैणुवेति क्वचित्पारुः एते एवरेणव इति उदवेणव
 इति चोच्यन्ते ३ वैणवानां वैश्वामित्रगाथिनवैणवेति ४ हिरण्यरेतसां वैश्वामित्रहिरण्यरेतसेति द्वौ ५ रुवर्णरेतसां वैश्वामित्रसौ-

वर्णरेतसेति द्वौ ६ कपोतरेतसां वैश्वामित्रकपोतरेतसेति द्वौ ७ शालंकायनानां वैश्वामित्रशालंकायनकौशिकेति त्रयः एते एव कौ-
शिका इति जन्हव इति चान्यन्ते ८ घृतकौशिकानां वैश्वामित्रघृतकौशिकेति द्वौ ९ कथकानां वैश्वामित्रकथकेति १० रौहिणानां वै-
श्वामित्रमाधुच्छदसरोहिणेति त्रयः वैश्वामित्रगणानां सर्वेषां परस्परमविवाहः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च कुशिकानां देवरातप्रवर-
साम्येन देवराता द्वेदानिर्णयादृक्ष्यमाणदेवरातवदेवजामदन्यैरप्यविवाह इति भाति धनंजयानां वैश्वामित्रैरत्रिभिश्चाविवाहः
कतानां भरद्वाजैर्वैश्वामित्रैश्चाविवाहः द्विगोत्रत्वात् इति विश्वामित्रः अथ कश्यपाः ॥ ते त्रयः निध्रवाः रेभाः शांडिलाश्चेति तत्र
निध्रवाः कश्यपाः अष्टांगिरसः इत्यादयश्चत्वारिंशदधिकशतावरानि ध्रवास्तेषां काश्यपावत्सारनैध्रवेति त्रयः निर्णयसिं-
धौ नुनिध्रवगणोत्तरं कश्यपगणमुक्त्वा कश्यपानां काश्यपावत्सारसितेति प्रवरत्रयमुक्तं अत्रशिष्टान्चारोपि दृश्यते १ रे-
भाणां काश्यपावत्साररेभ्येति त्रयः २ शांडिलाः कोहलाः उदमेधाः इत्यादयः षष्ट्यवराः शांडिलास्तेषां काश्यपावत्सारशां-
डिल्येति त्रयः अंत्यस्थाने देवलोवा असितोवा काश्यपासितदेवलेति वा अंत्ययो व्यत्ययो वा देवलासितेति द्वौ वा एषां कश्य-
पानां परस्परमविवाहः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च अथ वसिष्ठाः तैचत्वारः वसिष्ठाः ॥ १ ॥ कुंडिनाः २ उपमन्यवः ३ पराश-
राश्च ४ वसिष्ठावैतालकवयः रकय इत्यादयः षष्ट्यधिकाः वसिष्ठास्तेषां वासिष्ठेन्द्रप्रमदाभरद्वास्विति त्रयः वासिष्ठेत्येको वा

१ कुंडिनाः लोहितायनाः गुग्गुलयः इत्यादयः पंचविंशत्यवराः कुंडिनास्तेषां वासिष्ठमैत्रावरुण कौंडिण्येतित्रयः ॥ उपमन्यवः औदलयः मांड
लेख्य इत्यादयः सप्तत्यवराः उपमन्यवस्तेषां वासिष्ठेन्द्रप्रमदाभरद्वस्वितित्रयः आभरद्वसव्येतिपाठांतरं वासिष्ठाभरद्वस्वितित्रयः आद्य
योर्व्यत्ययोवा ३ पराशराः कांडुशयाः वाज्या इत्यादयः सप्तचत्वारिंशदवराः पराशरास्तेषां वासिष्ठशात्म्यपाराशर्येतित्रयः ४ एषां वासि
ष्ठानां परस्परमूविवाहः इति वासिष्ठाः अथागस्त्याः तेदश इधवाहाः सांभवाहाः सोमवाहाः यज्ञवाहाः दर्भवाहाः सारवाहाः अगस्त्यः पू
र्णमासाः हिमोदकाः पाणिकाश्चेति १० इधवाहाः विशालाद्याः स्फालानायनाः इत्यादयः पंचाशदधिका इधवाहेतित्रयः आगस्त्ये
त्येको वा १ सांभवाहानामागस्त्यदार्ढ्यकृतसांभवाहेतित्रयः २ सोमवाहानां सोमवाहोत्यः आद्योपूर्वोक्तावेव ३ एवं यज्ञवाहानां यज्ञवाहोत्यः
४ दर्भवाहानां दर्भवाहोत्यः ५ सारवाहानां सारवाहोत्यः ६ अगस्तीनामागस्त्यमाहेन्द्रमायो भवेति ७ पौर्णमासानामागस्त्यपौर्णमास
पारणेतित्रयः ८ हिमोदकानामागस्त्यहैमवर्चि हैमोदकेतित्रयः ९ पाणिकानामागस्त्यपैनायकपाणिकेतित्रयः १० अगस्तीनां सर्वेषां
मविवाहः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च इत्यगस्त्यः अथ द्विगोत्राः तत्र भारद्वाजाच्छुंगात् वैश्वामित्रस्य शैशिरः क्षेत्रेजातः शौंग शैशि-
र्नाम ऋषिः तस्य गोत्रलक्षणाक्रांतत्वाद्गोत्रत्वं तद्गोत्राणां मांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाज शौंगशैशिरेतिपंच आंगिरसबार्हस्पत्यभा
रद्वाज कात्याकीलेतिवा आंगिरसकात्याकीलेतित्रयोवा आद्योभरद्वाजोवा एषां सर्वभारद्वाजैः सर्वैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः संकृत-

यः प्रतिमाषास्तंडय इत्यादयोष्टाविंशत्यवराः संकृतयस्तेषामांगिरसगौरिवीति सांकृत्येतित्रयः शाक्त्य गौरिवीतिसांकृत्येतिवा अंत्ययो व्य
त्ययोवा एषांस्वगणस्थैः प्रतिमाषादिभिः सर्ववासिष्ठगणेश्वार्हसिष्ठसंज्ञकवक्ष्यमाणलौगाक्षिभिश्चाविवाहः केवलांगिरोगणैस्तुवि-
वाहोभवत्येव आंगिरसत्वेपिसगोत्रत्वाभावात् द्वित्रिप्रवरसाम्याभावाच्च केचिद्भारद्वाजांगिरसत्वमाश्रित्यभारद्वाजशौंगशौशिरैःस
हाविवाहमाहुः तन्नभारद्वाजत्वेददप्रमाणाभावात् प्रयोगपारिजाते काश्यपैः सहैषामविवाह इत्यक्तं तत्रहेतुश्चिंत्यइतिकौस्तुभे ॥
लौगाक्षयः दर्भायणाः इत्यादयोष्टात्रिंशदधिकालौगाक्षयस्तेषां काश्यपावत्सारावासिष्ठेतित्रयः काश्यपावत्सारासितेतिवा एतेअहर्व
सिष्ठाः नक्तं काश्यपाः दिनकर्मणिवासिष्ठत्वप्रकृतकार्यभाजः रात्रिकर्मणि काश्यपत्वप्रकृतकार्यभाजइत्यर्थः एतेषांसर्वैः काश्यपैः
सर्वैश्चवसिष्ठैः संकृतिभिश्चाविवाहः ३ अथस्मृत्यर्थसाराङ्कताद्विगोत्राः देवरातानां वैश्वामित्रदेवरातौदलेतित्रयः एतेषांसर्वैर्जामि
दग्नेर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः धनंजायानां विश्वामित्रमाधुच्छुदसधानंजयेतित्रयः एषांसर्वैर्विश्वामित्रैरत्रिभिश्चाविवाहः अयंवि-
श्वामित्रगणे प्रागुक्तः ॥ जातूकर्णानांवासिष्ठात्रेयजातूकर्ण्येति एषांवासिष्ठैरत्रिभिश्चाविवाहः अयंवासिष्ठगणोसिंधावुक्तः ३
भरद्वाजगणस्थ ऋक्षांतरगणत्वे नोक्ता नांकपितृानामांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवादनमातवचसेति पंचप्रवराणां विश्वामित्रभार

ध. सिं.
५९

द्वाजाभ्यामविवाहः ५ पूर्वविश्वामित्रेपूक्तानां कृतानां वैश्वामित्रकात्याल्कीलेतिप्रवराणां विश्वामित्रभरद्वाजाभ्यामविवाहः ६ अने
 नैव न्यायं न परगोत्रोत्पन्नदत्तकादीनामिदानीं तन्नानामपि द्विगोत्रत्वात् जनक प्रतिगृहीत्वपित्रोर्द्वयोरपि सगोत्रैः सह अविवाहो ज्ञेयः ना-
 त्रपुरुषसंख्या तेन शतपुरुषेभिरपि द्विगोत्रत्वं नापि क्षत्रियवैश्यातुपुरोहितगोत्रप्रवराविति सिद्धांतः अथ स्वगोत्राज्ञाने उपनयने य-
 आचार्यस्तद्गोत्रप्रवरैरेव कर्माणि विवाहाविवाहोच्येति आचार्यगोत्राज्ञानं तु दत्त्वात्मानं तु कस्मैचित्तद्गोत्रप्रवरो भवेत् अथ मातृगोत्रवर्ज-
 ननिर्णयः नत्रमातृगोत्रपदेन मातामहगोत्रमेव वर्ज्यं तच्च गांधर्वादिविवाहोदापुत्राणां सर्वेषां वर्ज्यं ब्राह्मविवाहोदापुत्राणां तु सर्वेषां माता-
 महगोत्रं न वर्ज्यं किंतु माध्यंदिना नामेव मातृगोत्रं माध्यंदिनीयानामिति सत्याषाढवचनात् तथैव सर्वत्र शिष्टाचाराच्च अथ सगोत्रादि-
 विवाहादौ प्रायश्चित्तं तत्राज्ञानतः सगोत्रसप्रवरविवाहे कन्यान्त्यत्काचांद्रायणप्रायश्चित्तं कार्यं ज्ञानतो द्विगुणं एवं कन्याया एतदर्थं
 एवं सपिंडाद्याविवाहेपि त्यागश्च द्राह्मण्याः संभोगधर्मकार्ययोरेव मातृवत्पालयेदित्यन्नादिना पालनोक्तेः यस्तु सगोत्रादिकां वि-
 वाहोपगच्छति तस्याज्ञाने विवाहप्रकृत्यांद्रायणं सगोत्रागमनप्रकृत्यांद्रायणद्वयाधिकं ज्ञानतस्तु अधिकं कल्प्यमितिकेचित्
 अन्येतु गुरुतल्पव्रताच्छ्रद्धेदिति गुरुतल्प्यसाम्योक्तेः षडब्दं प्रायश्चित्तं अज्ञानतस्तु षडब्दं न्यांद्रायणत्रयं वेत्याहुः अज्ञानतः सगो-
 त्रादिषु त्पन्नानां जनकप्रायश्चित्तोत्तरं काश्यपगोत्रेण व्यवहारः कार्येन तु त्यागः ज्ञानतस्तु सगोत्राद्यत्पन्नानां चांडालत्वमेव आरू-

ठपतितापत्यं ब्राह्मण्यां यश्च शूद्रजः सगोत्रादासक्तश्चैव चांडालास्त्रयर्इरिता इतियमस्मृतेः अथान्येपिविवाहेनिषेधाः प्रत्यद्वाहोनेव
कार्येनेकस्मै दुहितृद्वयं नचैकजन्ययोः पुंसोरेकजन्येतुकन्यके अत्रापवादः सोदरयोः सोदरकन्यके वत्सरादिकालव्यवधाने महानद्या
दिव्यवधाने वादेये पूर्वकन्यायादत्तायाः स्मृतौ तस्यैव वरस्य द्वितीया कन्या देया प्रत्यद्वाहोदारिद्र्यादिसंकरे कार्यः सोदराणां तु ल्यसंस्कार
शे वर्षमध्ये निषिद्धः ग्रहनिर्माणविवाहो वर्षांतर्न कार्यो गृहप्रवेशस्य निषेधाभावाद्गृहप्रवेशोत्तरं विवाहः कार्यः सोदरयोः पुत्रयोः कन्यापु-
त्रयोर्वा कन्ययोर्वा विवाहो षण्मासाभ्यंतरे विशेषतो निषिद्धौ पुरुषत्रयात्मककुले विवाहात्सौजीबन्धः षण्मासे निषिद्धः षण्मासेऽप्यकार्यत्र
यं न कार्यं अत्र शक्यं कार्यपदेन सौजीविवाहावेव तेन गर्भाधाननाम कर्म संस्काराणां न त्रित्वनिषेधः नवागर्भाधानादिना चतुष्वादि संपाद
नं नाग्नि कार्यत्रयं भवेदित्यनेने कवाक्यतालाघवादिभिः भिन्नोदराणां मग्नि कार्यत्रयं न दोषायैतिकश्चित् केचिन्नकुर्यान्मंगलत्रयमि-
त्यस्य भिन्नार्थत्वं स्वी कृत्ययत्किंचिच्छुभकार्याणामपि त्रित्वं न शक्यमिति आहुः पुरुषोद्वाहात्स्त्र्युद्वाहः षण्मासाभ्यंतरे निषिद्धः ज्येष्ठमंगला
लघुमंगलं न कार्यं बहिर्भेदे विहितं ज्येष्ठमंगलं तद्विन्नलघुगर्भाधानादिकस्य प्राप्तकालस्य निषेधः एवं शांत्यादेरपि नैमित्तकस्य प्राप्तकालस्य
न निषेधः अतिपन्नस्य त्वयं निषेध एव प्रतोद्यापनादीनां वास्तुप्रवेशादीनां च लघुत्वादेव विवाहोत्तरनिषेधः इदं निषेधचतुष्टयं त्रिपुरुषात्म
ककुले षण्मासाभ्यंतर एव एवमुडनद्वयनिषेधं व्रतबंधाच्चौल निषेधं च केचिदाहुः अथैषामपवादः सोदराणामपि समानसंस्कारो विवा

हौचसंकटे अब्दभेदात्कार्यौ चतुर्दिनव्यवधानादेकदिनव्यवधानाद्वा कार्यौ अतिसंकटे एकदिने कर्तृभेदेन मंडपभेदेन वा कार्यौ द्वाभ्यां कर्तृभ्यां ए
कस्मिन्नापिलग्रे एकस्मिन्नापि गृहे भिन्नोदरयोर्विवाहः कार्यः एवं पूर्वोक्तनिषेधचतुष्टयेपि वर्षभेदे दोषाभावः यमलयोरेक काले एकमंडपे वा
समानसंस्काराणां न दोषः एवं मातृभेदेपि षण्मासाभ्यंतरे समानसंस्कारे दोषो न मातृभेदे एकजातकन्ययोरेक दिने एकमंडपेपि वेदीभेदेन
विवाहो न दोषायेति केचित् पुरुषत्रयात्मककुले मंगलकार्योत्तरं षण्मासाभ्यंतरे मुंडनकर्मनकार्यं अत्र सर्वत्र पुरुषत्रयगणना प्रकारः प्रति
कूलविचारेण स्पष्टी करिष्यते मुंडनकर्म तु चोलां नाम संस्कारादिकमाधानादिकमभ्युदयार्थमैच्छिकसर्वप्रायश्चित्तादिकं क्षौरप्रापकतीर्थया-
त्रादिकंचोलां व्रतबंधस्तु कात्यायनमते मंगलरूपत्वाद्द्विवाहादुत्तरं कार्यः अन्येषामते मंडनरूपत्वान्न कार्यः पित्रोरत्यक्रियादिप्राप्तमुंडन
माकस्मिकप्राप्तप्रायश्चित्तमुंडनमासन्नमरणेन सर्वप्रायश्चित्तीयमुंडनंच कर्तव्यमेव नित्यत्वाद्दर्शपूर्णमासत्वात्तुर्मास्यादिमुंडनेपि न दोषः न
चमुंडनंचोलामित्युक्तं ब्रतोद्वाहादौ तु मंगलमिति वचसामंडनमंडनयोः परिगणनादाधानादीनां न दोष इति वाच्यं वाक्यस्योदाहरणार्थत्वात्
अन्यथा ब्रतोद्वाहान्नचोलाकमित्येव वक्तव्ये मंडनान्नतु मंडनमिति सामान्येन वचनरचनानर्थक्यापातात् तस्माद्गर्भाधानादिलघुमंग
लादुद्वाहादिज्येष्ठमंगलाद्वाधानादिमंडनमपि वर्ज्यमिति भाति एवं सति कुले बहुकर्मोपरोधः स्यादिति चेत् विवाहव्रतचूडोत्तरमंगलेषु
पिंडदानादौ मासाद्यत्य कालप्रतिबंधवत् पित्राद्यन्नमरणोत्पत्त्य कालप्रतिकूलनिर्णयवच्च लघुमंगलोत्तरं मासाद्यत्य कालमुंडननिषेध

कल्पनं युक्तिबलादाश्रयणीयमिति भाति अत्र विषये प्राचीननिबन्धेषु विशेषो लुप्त इत्यनेन तथापि धार्ष्ट्येन मयोक्तो विशेषो युक्तश्चेद्भात्यः इति मंडन
मुंडननिर्णयः अथ प्रतिकूलविचारः विवाहनिश्चयोत्तरं वरस्य कन्याया वासगोत्रं त्रिपुरुषात्मककुले कस्यचिन्मरणे प्रतिकूलदोषः विवाह
निश्चयश्च वैदिकलौकिको वा ग्राह्यः तत्र वैदिको वाग्दानारव्यविधिना कृतो मुख्यः लौकिको लग्नतिथिनिश्चयादिवरवधोः शक्यमाषाबंधपूर्णा
फलदानादिश्च सगोत्रत्रिपुरुषेत्कन्यामातामहकुलादिव्यावृत्तिः तथा च वरस्तत्पूर्वपत्नीवरमातापितरौ वरपितामहपितामत्यावनूदापि-
तृषसाचेति पूर्वं त्रिपुरुषी वरस्तस्य भ्रातापत्नीपुत्रानूदकन्यासहितः वरस्यानूदाभगिनी वरस्य स्नुषापुत्रौ अनूदा कन्या च पौत्रस्तद्भार्या
च अनुदापौत्रौ चेति परत्रिपुरुषी पितृव्य तत्पत्न्यौ पितृव्य पुत्रस्तत्पत्न्यावनूदापितृव्यकन्याचेति संतानभेदे त्रिपुरुषी चेति सगोत्रत्रिपुरु-
षीपुरुषपरिगणना एतेषामन्यतममरणे प्रतिकूलमिति पर्यवसितोर्थः अत्र भ्रातापुत्रपौत्रादिश्चानुपनीतोपि त्रिवर्षाधिकवयः ग्राह्यः ए-
वमनूदाभगिन्यादेरपि त्रिपुरुषाधिकत्वं युक्तं भाति एवं वधूकुलेषु त्वं एवमेव मंडनमुंडनादावपि त्रिपुरुषगणनेत्या अत्र विशेषः पितामता
पितामहः पितामहोपितृव्यः पूर्वपत्नी पूर्वस्त्रियः पुत्रो भ्रातानूदाभगिनी चैतेषां मरणविशेषतः प्रतिकूलदोषान्नैव कर्तव्यो विवाहः एतद-
न्यत्रिपुरुषसपिंडमरणेशांत्यादिना दोषपरित्यक्त्यविवाहः कार्यः संकटे तु पित्रादिमरणेपि कालप्रतीक्षाशांतिभ्यां दोषं नित्यं विवाहः कार्यः तत्र
व्यवस्थानिश्चयोत्तरं मातापित्रोरेकैकमरणेतुशांत्यादिना विवाहः तत्र पितुरब्दमिहाशौचं तदर्थं मातुरेव च मासत्रयं तु भार्यायास्तदर्थं भ्रातृ

पुत्रयोः अन्येषां तु सपिंडानामाशौचं माससंमितं तदंते शांतिकं कृत्वा ततो लग्नं विधियते प्रतिकूलेन कर्तव्यं लग्नं यावदुत्तमं प्रतिकूले सपिंड-
 उस्य मासमेकं विकर्तयेदित्यादिवाक्याश्रयेण व्यवस्थोच्यते अत्राशौचशब्देन प्रतिकूलकृतं विवाहानधिकारमात्रं कालप्रतिक्षार्थमुच्यते अ-
 तः पितृमरणे वर्षोत्तरं विनायकशांतिं कृत्वा संकटे विवाहः कार्यः अतिसंकटे षण्मासोत्तरं विनायकशांतिं श्रीपूजनादिशांतिं च कृत्वा विवाहः त-
 तोप्यतिसंकटे मासोत्तरं शांतिद्वयांते विवाह इति संकटतारतम्येन पक्षत्रयं मातुर्मरणेषणमासांते विनायकशांत्या विवाहः अतिसंकटे मासां-
 तेषांतिद्वयं कृत्वोद्वाहः यत्तु प्रमौतौ पितरो यस्य देहस्तस्याशक्तिर्भवेत् न देवं नापि वापि त्र्यंयावत्सूणौ न वत्सर इति पित्रोर्मृतौ वर्षपर्यंतं सर्वश-
 भकर्मनिषेधवचनं तत्प्राग्वाङ्मिश्रयात् पित्रोर्मृतौ संकटाभावे वा ज्ञेयं भार्यामरणे मासत्रयांते मासांते वा श्रीपूजनादिशांतिः भ्रातृमरणे सा-
 र्द्धमासांते वा विनायकशांतिः पुत्रमृतौ सार्द्धमासं मासं वा प्रतीक्ष्य श्रीपूजनादिशांतिः पितृव्यमरणे मासांते विनायकशांतिः पितामत्या अनू-
 दभगिन्याश्च मरणे मासांते श्रीपूजनादिशांतिः एतदन्यत्रिपुरुषसपिंडमरणे मासांते श्रीपूजनादिशांतिः ततो विवाहः गुणवत्तरमातुर्मृतौ ष-
 षण्मासेन मनःस्वेदानपगमे वर्षप्रतीक्षा एवं गुणवत्तरभार्यायाः षण्मासपर्यंतं प्रतीक्षा ज्योतिः प्रकाशे तु अतिसंकटवशेन मात्रादिमरणे मासा-
 धिकप्रतिक्षाया असंभवे मासमध्ये पिदशाहोत्तरं किंचित्कालं प्रतीक्ष्योक्तव्यवस्थया विनायकशांतिं श्रीपूजनादिनाशांतिं च कृत्वा गांद्रत्वापुन-
 र्वाग्दानादिचरेदित्युक्तं सर्वोप्ययमपवादः संकटेषु तारतम्येन बुधैर्योज्यः अल्पसंकटविषये महासंकटविषयकविधिकथने वक्तुः कर्तु-

श्वदोष एव दुर्मिक्षराष्ट्रभंगादिभयेपित्रोर्मरणशंकायांचनप्रतिकूलं दीर्घरोगिदूरदेशस्थविरक्तानांकन्यायाः प्रौढत्वेचप्रतिकूलदोषानेत्यपवा-
दः श्रीपूजनादिशांतिश्चश्रियेजातइतिश्रियेइदंविष्णारितिविष्णंगौरीमिमामेतिगौरीं त्र्यंबकमितिरुद्रंपरंमृत्यांइतियमंचसंपूज्याद्योत्तरश-
ततिलाज्यंजहुयात् ॐ मूः स्वाहामृत्कनश्यतांस्कपायेस्सखंवर्धतांस्वाहेतिततोहोमंसमाप्याथगोह्वयंदक्षिणाभवेदितिकौस्तभेद्रष्टव्या इ-
तिप्रतिकूलविचारः प्रेतकर्मण्यनिर्घृत्यचरेन्नाश्वुदयक्रियां आचतुर्थंततः पुंसिपंचमेशभदंभवंत् अत्रप्रेतकर्मपदेनसपिंडीकरणात्पूर्व-
भाधिकर्माणिसपिंडीकरणंचसपिंडीकरणोत्तरंपार्वणविधिनोक्तानिमासिकाभिचोच्यंते सपिंडीकरणादवोगपकूप्यकृतान्यपि पुनरप्यप-
कृष्यंतेचह्युत्तरनिषेवणादित्यानुमासिकानामप्यपकर्षोक्तेः अश्वुदयपदंननादीश्राद्धकृतं कर्ममात्रं ग्राह्यं कैश्चिद्विवाहाद्येव ग्राह्यमि-
त्यक्तं आचतुर्थमितिनादीश्राद्धकर्तारंपुरुषमारभ्यजनकचतुःपुरुषीजन्यचतुःपुरुषीसंतानभेदेचचतुःपुरुषीसगोत्रागृह्यते तथा-
चदनादीश्राद्धकर्तुःपितृपितामहप्रपितामहाःपत्नीसहिताःकर्तुर्भार्यापुत्रपौत्रप्रपौत्रास्तद्गार्भायश्चभ्रातातत्पुत्रपौत्रास्तद्गार्भ्यापितृव्य-
तत्पुत्रपौत्रास्तद्गार्भ्याश्चप्रपितामहस्यपुत्रपौत्रास्तद्गार्भ्याश्चतेषामृतानामनुमासिकांतप्रेतकर्मकरणेमंगलंनकार्यमित्यर्थःनादीश्राद्धक-
र्तात्रमुख्यएवग्राह्योननुमातुलादिगौणःमृतपितृकस्थोपनयनादौसंस्कार्यभारभ्येवचतुःपुरुषीगणना मातामहादेर्भिन्नगोत्रत्वेपि
नादीश्राद्धेदेवतात्वात्प्रेतकर्मभावेमंगलंनभवतिमातामहादेःस्वातंत्र्येणदेवतात्वाभावात्दशाहात्यकर्मभावेपिमंगलप्रतिबंधोनास्तिइत्यनयो

ध.सिं.
६२

भावनिमित्तकमंगलप्रतिबंधकनिर्णयः मोंजीविवाहयोर्नांदीश्राद्धमारभ्यमंडपोद्वास नपर्यंतमध्येदर्शदिनंयथानपतेत्तथाकार्यं दर्शा-
 न्यसिद्धोः क्षयाहादिश्राद्धदिनंयदिज्ञानाद् ज्ञानाद्वापततितदात्रिपुरुषसपिंडैर्विवाहादिमंगलसमाश्रुत्तरंश्राद्धकार्यं एवंचदर्शा-
 न्यश्रात्थस्यैवस्वरूपतोविवाहमध्यनिषेधः नतुदर्शवच्छ्रात्थरहितस्यापिश्रात्थतिथिमात्रस्य वृत्तेविवाहेपरतस्तु कुर्याच्छ्राद्धमि-
 त्याद्युक्तेः एतेनसंक्रांतिमन्वाद्यष्टकादिनानाश्राद्धदिनत्वाद्दर्शवन्मध्येपातोनिषिद्धइतिशंकाभिरस्ता तेनषण्णावत्तिश्राद्धकर्तृभिः
 सपिंडैर्मध्यपत्तितमन्वादेः प्रायश्चित्तादिनासंपत्तिः संपाद्या इतिचतुर्थकिर्ममध्येदर्शोदिनिर्णयः प्रारंभात्प्रागारंभोत्तरंवामातुः पि-
 तृव्यादेः कर्त्रंतरस्यपत्यावारजोदोषेयद्वक्तव्यंतद्वतबंधप्रकरणेविस्तरेणोक्तंततएवज्ञेयं रजोदोषजननाशौचादिसंभावनायांनांदी-
 श्रात्थस्यापकृष्यानुष्ठानेदिनावधिः एकविंशत्यहर्यज्ञेविवाहेदशवासराः त्रिषट्चौलोपनयनेनांदीश्राद्धविधीयते दशदिनाद्यतिक्र-
 मेपुनर्नांदीश्राद्धमित्यर्थात्सिद्धनांदीश्राद्धोत्तरंसूतकमृतकयोः प्राप्तौनविवाहादिप्रतिबंधः विवाहव्रतयज्ञेषुश्राद्धेहोमर्चनेजपे
 आरब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेतुसूतकं प्रारंभोवरणयज्ञेसंकल्योव्रतसत्रयोः नांदीमुखंविवाहादौश्रात्थेपाकपरिक्रियेत्युक्तेः इदं स-
 न्निहितसुहृतीतराभावादिसंकटे एवज्ञेयं॥ संकराभावेतुनांदीश्राद्धेजातेपिसूतकांतेसुहृतींतरे एवमंगलं सर्वोप्याशौचापवादोनन्य
 गतित्वेआर्तोचज्ञेयइतिसिंधूक्तेः तेनव्रतेसंकल्योत्तरमाशौचेपिविप्रहारेवपूजादियज्ञादौमधुपर्कविधिनावरणोत्तरमपिन्नरत्विगंत

रालाभादिकेन न्यगतौ संकटे एव च मधुपर्कविधिना हृतस्याशौचाभावः एवं जपहोमादावप्युत्थं श्राद्धपाकपरिक्रियापाकप्रोक्षणम्
एतदप्यर्चिसत्वे महासंकटे प्रारंभात्प्रागपि सूतकप्राप्तौ कृष्णान्द्रमंत्रैर्घृतहोमं कृत्वा पयस्विनीगांदत्त्वापंचगव्यं प्राशयशक्त्यश्चूडोप
नयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकमाचरेत् उपकल्पितसंभारस्य सन्निहितलभांतराभावेन नाशाद्यापत्तावधेवं शक्तिः इदं जननाशौचात्त्रविषय
मितिमातंशोदौ कुष्माण्डहोमादिनाशक्तिपूर्वकं सूतकमृतकयोर्मध्ये आरब्धे विवाहादौ विप्राणां पूर्वसंकल्पितान्नभोजने दोषो न पाकप
रिवेषणादिकमपि सूतकिमिः कार्ये होमादिविधिनाशक्ति संपादनादिति कौस्तुभे स्थितं नैतद्धक्तं लोकविद्विष्टत्वादतः परगोत्रैरेवा
न्नदानं युक्तं भाति नादीश्राद्धोत्तरं सूतकमृतयोः प्राप्तौ पूर्वमन्नसंकल्पाभावेपि विवाहोत्तरकालसंकल्पितान्नभोजनं विप्रैः कार्यं अ
त्रापि परैरन्नं प्रदातव्यं भोक्तव्यं च द्विजोत्तमैरिति सर्वसंमतं परैरसगोत्रैरिति सिद्धं मधुरवादी व्याख्यानात् पूर्वसंकल्पितान्नस्या
पि भोजनसमये सूतकप्राप्तौ भोक्तुमिच्छंशोपत्यक्त्वा परगृहोदकैराचांततादिविधेयं पाकशेषः सूतकिमिभोक्तव्यः भोजनेषु च वि
प्रेषु त्वंतरामृतसूतकै अन्यगोहोदकाचांता इति स्पृतेः नादीश्राद्धोत्तरं भोजनादन्यकाले सूतकप्राप्तौ सूतकी गृहे भोक्तव्यं भोजनेषु सूत
कप्राप्तौ भोक्तुमिः पात्रस्थमप्यन्नं त्याज्यमिति वाचनिक एव विशेषः न हि वचनस्यातिभार इति न्यायात् मम तु भोजने धिति वाक्यमार्था
नारब्धसर्वकर्मस्य संकल्पितान्नविषयमिति भाति इति विवाहादौ रजोदोषसूतकप्राप्तिनिर्णयः विवाहात्पूर्वकं न्यायां रजोदर्शने मातृपितृ

भातृणां नरकपातः कन्याया वृषली त्वं तद्गुरु वृषली पतित्वं अत्र शक्यं प्रकारः कन्यादाता क्रतुसंख्यया गोदानानि एकं वा गोदानं यथा शक्ति
 ब्राह्मणभोजनं वा कृत्वा कन्यादानं योग्यं भवेत् कन्या तृपवास त्रयांते गव्यपयः पानं कृत्वा विप्रकुमार्यै सरत्नभूषणं दत्त्वा द्वाहयोग्या
 भवति वरश्च कुम्भां हुं होमं पूर्वकं ता मद्दहन्दाषी स्यादिति विवाहहोमकाले रजोदोषे तां स्नापयित्वा युं जानेति तैत्तिरीयमंत्रेण प्रा-
 यश्चित्तं हुत्वा होमं तत्र समापयेत् यदा तु दात्रभावाद् रजोदर्शनं तदा कन्यावर्षत्रयं प्रतीक्ष्य स्वयं वरं तृणुयात् नात्र वरस्यापि दोषः इ-
 तिकन्यारजोदोषनिर्णयः ॥ पक्षमध्ये तिथिद्वयस्य क्षयेण यस्त्रयो दशादिनात्मकः पक्षः स क्षयपक्षः तदा बहु प्रजासंहारो राजसंहारो-
 वा क्षयपक्षे चैलोपनयनो द्वाहादिवास्तुकर्मादिशुभं न कार्यं क्षयमासाधिमासगुरुशक्रास्तादौ विवाहनिषेधः प्रथमपरिच्छेदे एवं सिंहस्थ
 गुरुनिषेधनिर्णयोपि प्रथमपरिच्छेदे द्रष्टव्यः क्षयसंवत्सरोपि निषिद्धः शीघ्रगत्या पूर्वराशि शेषमति क्रम्य राश्यंतरसंचारोतिचारस्तं प्राप्नो-
 रुः पुनः पूर्वराशिं वक्रगत्याय दिनायाति तदा स क्षयसंवत्सरः सर्वकर्मसूक्त्यः तत्र मेषवृषभवृश्चिककुम्भमीनराशिषु न दोषः केचिद्गो-
 दादक्षिणदेशे केच्यतिचारादिगुरुदोषो नेत्याहुः इति क्षयपक्षादि विचारः सुरव्यंगुरुबलं वध्यावरस्पेष्टं रवेर्बलं द्विपंचसप्तनवैकादशस्थो-
 गुरुः कन्यायाः शक्रः जन्म तृतीयषष्ठदशमस्थानेषु पूजाहोमात्मकशांत्या शक्रः चतुर्थाष्टमद्वादशस्थानेषु दुष्टफलः कर्कधनुर्मीन
 गश्चतुर्थादिस्थानेषु न दुष्टः संकटे चतुर्थद्वादशरथो द्विवारमष्टमस्त्रिवारं होमादिरूपपूजयार्चितः शक्रः वरराशोस्त्रिषट्दशैकादश

स्थानेरविः शशः अन्यत्रग्रहमखोक्तपूजयाशशः गुरुपूजाप्रकारउपनयनप्रकरणेउक्तः जन्मतोगर्भतोवापंचमवर्षप्रभृतिप्रष्टमव
र्षपर्यंतंकन्याविवाहेउचितः कालः षड्वर्षोत्तरं वर्षद्वयं प्रशस्ततरः षडब्दमध्येनोद्वात्याकन्यावर्षद्वयं यतः सोमोभंक्तेततस्तद्वर्षद्वयं
ततो नलइत्कृतेः नवमदशमयोर्मध्यमेः एकादशवर्षेधमः द्वादशादौ प्रायश्चित्तावहः ब्राम्होदेव आर्षः प्राजापत्य आसुरोगांधर्वोराक्ष
सः पैशाचइत्यष्टौ विवाहाः योग्यवरमाहूयालं कृत्यकन्यादानविधिना तस्मैदानं ब्राम्हो विवाहः यज्ञेऋत्विक्कर्म कुर्वते लंकृत्यकन्यार्पणं
दैवः वरादेकंगोमिथुनं देवागृहीत्वा तस्मै कन्यार्पणमार्पः इदंगोमिथुनग्रहणं न निंदति तस्य कुमारीपूजनार्थत्वेन कन्या विक्रयाभावात्
त्वथैतयैव सहगृहधर्म आचरणीय एतस्या जीवनपर्यंतं विवाहोत्तरं चतुर्थश्रमोवानकार्य इत्याभाष्य कन्यादानं प्राजापत्यः ज्ञातिभ्यो
यथेच्छं धनं दत्त्वा विवाह आस्तरः वरवधोरिच्छयान्योन्यसंयोगो गांधर्वः युद्धादिना बलाद्धरणं राक्षसः चौर्येण कन्या हरणं पैशाचः
पूर्वचतुर्षु पूर्वः पूर्वः श्रेष्ठः उत्तरेपृत्तरोत्तरोनिघः तत्र विप्रस्य ब्राह्मदैवो प्रशस्तौ क्षत्रियस्य गांधर्वराक्षसो आसुरो वैश्यस्य आर्षप्रा-
जापत्यपैशाचाः सर्वेषां संकरे राक्षसभिन्नाः सप्तविप्रस्य ब्राह्मदैवतरेषु क्षत्रियस्य वैश्यशूद्रयोर्ब्राह्मदैवराक्षसभिन्नाः पंचसर्वेषु
पि विवाहेषु तत्तत्प्रकारैः कन्यापरिग्रहोत्तरं स्वस्वगृह्यरीत्या विवाहहोमादिविधिरावश्यकः दानविधिना दानं सर्वत्र न भवति पैशाचा
दौ सप्तपदीविधेः पूर्वमन्यस्मै कन्या देया ब्राह्मादिष्वपि कन्यादानोत्तरमपि सप्तपदीविधेः पूर्ववरस्य षट्त्वादिदोषज्ञानं वरमृतांवा

कन्यान्यस्मैदेया ब्राह्मविवाहोदायांजातः पुत्रोदशपूर्वोन्दशपरान्पितृस्तारयते देवोदापुत्रःसप्तसप्तप्राजापत्योरापुत्रःषट् षट् आर्षो-
दापुत्रस्त्रींस्त्रीन् आश्वलायनसूत्रे तु ब्राह्मिदिषु द्वादशदशाष्टौ सप्तचपूर्वोन्परांश्चपुत्रस्तारयत इत्युक्तं अन्येषु दुर्विवाहेषु ब्रह्मधर्मद्वि-
षःकृताः वाग्दानोत्तरंवरस्यदेशांतरगमनेषण्मासप्रतीक्ष्यान्यस्मैदेया कन्यायाः शतकं प्रदायगमनेवषं प्रतीक्षा यत्तुबलाद्विवाहसगो-
त्रत्व क्लीबत्वादिवरदोषेवाकन्यासप्तपदीविध्यत्तरमपि अन्यस्मैदेयेति तत्कलिकगेनिषिद्धम् वाग्दानोत्तरं पातित्यादिदोषाभावेपि
कन्यामदातुर्दंड उक्तः एवं कन्याया अपस्मार दोषमनुक्त्वा दातापि दंड्यः अधर्मोद्वाहेषु द्विजैर्भोजनादिकृते आसुरे एकस्य वासो ग-
र्ध्वे धिरात्रं राक्षसपेशा च योश्चां द्रायणं प्रायश्चित्तं इति विवाहभेदाः दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते यो ग्रजे स्थिते सकनिष्ठः परिवेत्ता ज्ये-
ष्ठः परिवितिः एवं ज्येष्ठायामनूदायां कनिष्ठकन्योद्वाहे ज्येष्ठकन्यादिधिषुः कनिष्ठाग्रैदिधिषूः अत्र प्रायश्चित्तं अज्ञानतः पित्रादिदत्तो-
द्वाहेऽप्रात्रोः परिवेत्तु परिविति संज्ञयोः कृच्छ्रद्वयं कन्यायाः कृच्छ्रं दातुरति कृच्छ्रं याजकस्य चां द्रायणं ज्ञानतः पित्राद्य दत्तोद्वाहे सर्वे-
षां वत्सरं कृच्छ्राचरणं कामतः पित्रादिदत्तोद्वाहे त्रैमासिकं अज्ञानेनादत्तोद्वाहे चां द्रायणादिदिधिष्वधिपतेरति कृच्छ्रं कृच्छ्रो अत्राप-
वादः सापत्ने दत्तकेवा ज्येष्ठे कनिष्ठस्य दाराग्निहोत्रग्रहणे दोषो न सोदरेपि क्लीबे सूकबधिरवामनभग्नपादत्वादिदोषयुक्ते देशांतरस्थे
वेश्यासक्तेपतिते महारोगिण्यति वृद्धे कृषिसक्ते धनवृत्तिराजसेवादि व्यापारासक्ते चौर्यासक्ते उन्मत्ते विवाहाग्निहोत्रेच्छानिवृत्ते च ज्येष्ठे

कनिष्ठस्य दाराग्निहोत्रग्रहणे दोषो न देशांतरंगतं ज्येष्ठमष्टौ द्वादशवर्षाणि कनिष्ठः प्रतीक्षेत एवं कन्यायाः अपि ज्येष्ठायाः भिन्नमातृ-
जत्वे कनिष्ठा विवाहे दोषो न एवमूकत्वादिदोषयुतायां ज्येष्ठाया मूत्वं इति परिवेत्त्रादिनिर्णयः अथ कन्यादातृक्रमः पितापिताम-
हो भ्रातापितृकुलस्थः पितृव्यादिमातृकुलस्थो मातामहमातुलादिः सर्वाभावे जननीत्येवं पूर्वाभावे पूरः परः भ्रातृणां मुपनीतः
नामेवाधिकारः ॥ अमुपनीतभ्रातृमात्रादेश्च सत्वे मात्रादेशे वाधिकारो न त्वमुपनीतभ्रातुः सर्वाभावे कन्यास्वयंवरं वृणु-
यात् कन्यास्वयंवरे मातुर्दातृत्वे च ताभ्यामेवनां दीश्राद्धं कुर्यात् तत्र माता कन्यावास्वयं प्रधानसंकल्पमात्रं कृत्यान्व द्वाह्णद्वाराकारये-
त् वरस्तु संस्कृतभ्रात्राद्यभावे स्वयमेवनां दीश्राद्धं कुर्यान्नमाता उपनयनेन इमाधिकारस्य जातत्वात् द्वितीयादिविवाहे वरः स्वयमेवनां
दीमुखं कुर्यात् परकीयकन्यादाने विशेषः आत्मीकृत्यस्रवर्णेन परकीयांतुकन्यकां धर्मेण विधिनादानमसगोत्रेपि कर्तव्यते इति दातृनि-
र्णये वरवधोरपिनां दीकर्तृत्वनिर्णयः मूलनक्षत्राद्यपादत्रयजातौ वधुवरौ स्वस्वश्वशरं नाशयतः आश्लेषांत्यपादत्रयजातौ श्वश्रूंज्ये-
ष्ठांत्यपादजातावन्योन्यज्येष्ठभ्रातरं विशारवांत्यपादजातावन्योन्यकनिष्ठभ्रातरं मघाप्रथमपादे मूलवत्फलं केचिदाहुः केचिदुपनयन-
स्य द्वितीयजन्मरूपत्वात्तेन च द्वितीयजन्मना पूर्वजन्मसंभवमूलादिदोषस्य निरस्तत्वाद्दूरस्थश्वशरयातित्वादिदोषो नैत्यपवादसंफट-
वदंति श्वशराद्यभावे वध्या अपि न दोषः नक्षत्रक्षनदीनाम्नीनांत्यपर्वतनामिकां न पश्यति प्रेथनाम्नीं न विभीषणनामिकां न ह्येदिति

ध-सिं
६४

कन्यान्यस्मैदेया ब्राह्मविवाहोदायांजातः पुत्रोदशपूर्वान्दशपरान्पितृंस्तारयते देवोदापुत्रःसप्तसप्तप्राजापत्यादापुत्रःषट् षट् आर्षो-
दापुत्रस्त्रीस्त्रीन् आश्वलायनसूत्रे तु ब्राह्मादिपुद्गादशदशाष्टौ सप्तचपूर्वान्परांश्चपुत्रस्तारयतइत्कक्तं अन्येषुदुर्विवाहेषुब्रह्मधर्मद्वि-
षःकृताः वाग्दानोत्तरंवरस्यदेशांतरगमनेषण्मासप्रतीक्ष्यान्यस्मैदेया कन्यायाः शक्यं प्रदायगमनेवषप्रतीक्षा यत्तुबलाद्विवाहसगो-
त्रत्व क्लीबत्वादिवरदोषेवाकन्यासप्तपदीविध्युत्तरमपि अन्यस्मैदेयेनितत्कलिकगेनिषिद्धम् वाग्दानोत्तरं पातित्यादिदोषाभावेपि
कन्यामदातुर्दंड उक्तः एवंकन्याया अपस्मार दोषमनुक्त्वादातापिदंड्यः अधर्मोद्वाहेषुद्विजैर्भोजनादिकृते आसुरे एकस्यपवासोर्गं-
धर्वेत्रिरात्रंराक्षसपेशाचयोश्चांद्रायणं प्रायश्चित्तं इतिविवाहभेदाः दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुतेयोग्रजेस्थिते सकनिष्ठः परिवेत्ताज्ये-
ष्ठः परिवितिः एवंज्येष्ठायामनूदायांकनिष्ठकन्योद्वाहेज्येष्ठकन्यादिधिषुः कनिष्ठाग्रैदिधिषूः अत्रप्रायश्चित्तं अज्ञानतः पित्रादिदत्तो-
द्वाहेभ्रात्रोः परिवेत्परिवितिसंज्ञयोः कृच्छ्रद्वयंकन्यायाः कृच्छ्रदातुरतिकृच्छ्रंयाजकस्यचांद्रायणं ज्ञानतः पित्राद्यदत्ताद्वाहे सर्वे-
षां वत्सरं कृच्छ्राचरणं कामतः पित्रादिदत्तोद्वाहेत्रैमासिकं अज्ञानेनादत्ताद्वाहेचांद्रायणादिदिधिष्वधिपतेरतिकृच्छ्रकृच्छ्रौ अत्राप-
वादः सापत्नेदत्तकेवाज्येष्ठेकनिष्ठस्यदाराग्निहोत्रग्रहणेदोषोनसोदरेपिक्लीबेसूकबधिरवामनभग्नपादत्वादिदोषकतेदेशांतरस्थे
वेश्यासक्तेपतिते महारोगिण्यति वृद्धे कृषिसक्ते धनहृत्पिराजसेवादिव्यापारासक्ते चौर्यासक्ते उन्मत्ते विवाहाग्निहोत्रेच्छानिष्ठे च ज्येष्ठे

तृ.प.पृ.

६४

कनिष्ठस्य दाराग्निहोत्रग्रहणे दोषो न देशांतरंगतं ज्येष्ठमष्टौ द्वादशवर्षाणि कनिष्ठः प्रतीक्षेत एवं कन्यायाः अपि ज्येष्ठाया भिन्नमातृ
जले कनिष्ठा विवाहे दोषो न एवमूकत्वादिदोषयुतायां ज्येष्ठाया मूत्वं इति परिवेत्त्रादिनिर्णयः अथ कन्यादातृक्रमः पितापिताम-
हो भ्रातापितृकुलस्यः पितृव्यादिभ्रातृकुलस्थामातामहमातुलादिः सर्वाभावे जननीत्येवंपूर्वाभावे परः परः भ्रातृणां सुपनीत-
नामेवाधिकारः ॥ अतुपनीतभ्रातृमात्रादेश्च सत्वे मात्रादेरे वाधिकारो न त्वनुपनीतभ्रातुः सर्वाभावे कन्यास्वयंवरं वृणु-
यात् कन्यास्वयंवरे मातुर्दातृत्वे च ताभ्यामेवनां दीश्राद्धं कुर्यात् तत्र माता कन्यावास्वयं प्रधानसंकल्पमात्रं कृत्वान्यद्वाह्मणद्वाराकार्ये
त वरस्तु संस्कृतभ्रात्राद्यभावे स्वयमेवनां दीश्राद्धं कुर्यात् न माता उपनयनेन इमाधिकारस्य जातत्वात् द्वितीयादिविवाहे परः स्वयमेवनां
दीमुखं कुर्यात् परकीयकन्यादाने विशेषः आत्मीकृत्यस्रवर्णेन परकीयांतुकन्यकां धर्मेण विधिनादानमसगोत्रेपि कर्तव्यते इति दातृनि-
र्णये वरवधोरपिनां दीकर्तृत्वनिर्णयः मूलनक्षत्राद्यपादत्रयजातौ वधुवरोस्वस्वश्वशरं नाशयतः आश्लेषांत्यपादत्रयजातौ श्वश्रूंज्ये-
ष्ठांत्यपादजाता वन्योन्यज्येष्ठभ्रातरं विशारवांत्यपादजाता वन्योन्यकनिष्ठभ्रातरं मघाप्रथमपादे मूलवत्फलं केचिदाहुः केचिदुपनयन-
स्य द्वितीयजन्मरूपत्वात्तेन च द्वितीयजन्मना पूर्वजन्मसंभवमूलादिदोषस्य निरस्तत्वाद्दूरस्थश्वशरघातित्वादिदोषो नैत्यपवादसंकर-
वदंति श्वशराद्यभावे वध्या अपि न दोषः नक्षत्रक्षानदीनास्त्रीनांत्यपर्वतनामिकां नपश्यहि प्रेष्यनास्त्रीं नविभीषणनामिकां नदहेदिति

वरायपुंस्त्वंपरीक्ष्यकन्यादेयायस्यापह्लवतेबीजंहादिसूत्रंचफेनिलमित्यादिपुंस्त्वपरीक्षा कुलंचशीलंचवपुर्वयश्चविद्यांचवित्तंच
सनाथतांच एतानाहणान्प्रपरीक्ष्यदेयाकन्याबुधैःशेषमचितनीयं इतिवधुवरयोर्मूलजातन्यादिगणदोषनिर्णयः अथविवाहमासादिनि
र्णयःमाघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाःशुभप्रदाः मार्गशीर्षोमध्यमः स्यात्कृत्विदाषाढकार्तिकौ अत्रमिथनेर्के आपादांश्चश्रिकंकार्तिक
श्चदेशाचारानुरोधेनग्राह्योनसर्वदेशो गणमकरस्यः पौषामेषस्यः चैत्रोपि ज्येष्ठयोर्वधुवरयोर्ज्येष्ठमासिविवाहोनशुभः मासांतरेमध्य
मः नज्येष्ठयोर्विवाहस्याज्येष्ठेमासिविशेषतः द्वौज्येष्ठौमध्यमौप्रोक्तावेकज्येष्ठ्यंकरवावहं ज्येष्ठत्रयंनकुर्वीतिविवाहेसर्वसंमतमित्य-
क्तैः तथाचज्येष्ठमासोज्येष्ठगर्भस्यमंगलेमध्यमः जन्ममासजन्मनक्षत्रादिकंज्येष्ठापत्यस्यनिषिद्धं सार्वकालमेकेविवाहमितित्वास्त
राद्याधर्मविवाहविषयं मयूरवे आर्द्रादिदशानक्षत्रेषुसूर्याधिष्ठितेषुविवाहमोज्यादिकं वसिष्ठादिभिनिषिद्धमित्यक्तं नैतत्कौस्तुभसिंध्या-
दियंत्रेमातेडादिज्योतिर्ग्रंथेपीतिबहवःशिष्टाः आर्द्रादिप्रवेशदोषेनमन्यंते अमावास्यातिनिषिद्धारिक्ताष्टमीषष्ठ्योत्पफलाः अन्यास्ति
थयोबहुफलाः शुकूपक्षःश्रेष्ठः कृष्णरत्रयोदशीपयंतोमध्यमः सोमबुधगुरुशुक्रवाराः शुभमाः अन्येमध्यमाः रोहिणीमृगमघास्तिस्त्र
उत्तराहस्तस्वातीमूलानुराधारेवत्यः सर्वसंमतनक्षत्राणिहरदत्तमतेचित्राश्रवणधनिष्ठाश्विन्यइत्यधिकानिचत्वारितत्रापिरवलग्रहस्यु
तंनक्षत्रंचज्येष्ठंचद्रताराबलंकन्यावरयोरुभयोरपि अन्यतरस्थचंद्रबलाभावेरजतादिदानंकार्यमेषः कन्याघरः सिंहोनक्रंफर्मंधनुर्वेषः

मीनःसिंहोयजुःकुंभोजादीनांघातचंद्रमाःयात्रायांयुद्धकार्येषुघातचंद्रंविवर्जयेत् विवाहेसर्वमांगल्येचौलादौघतबंधने घातचंद्रोने
 वधित्योयज्ञेसीमंतजातयोःमृत्कयोगेपारिषार्धेभद्रायांपातयेद्यतौ विष्कंभादेर्दुष्टभागेतिथिदृष्टिस्येपिच यामार्धकुलिकादौचगंडां
 तेरयिसंक्रमेकेतूद्गमेभूमिकंपेविवाहाद्यंविवर्जयेत् ग्रहणोपादादिग्रासेत्रिचतुःषडष्टदिवसाः प्रागर्धितावर्ज्याः भूकंपेउल्कापाते
 चत्रिदिनंषड्जपातेचकेदीनंवर्ज्ये यावत्केतूद्गमस्तावदशभःसमयोभवेत् अस्यापवादःभूकंपादेर्नदोषोस्तिवृद्धिश्चाच्छेकृतेसतिदि
 वाविवाहःप्रशस्तःरात्रावपिकन्यादानंहेमाद्यादिमतेप्रशस्तंभवति॥ अथलग्नेग्रहवलंत्रिषष्ठाष्टस्वर्कस्त्रिजलधनगोवृजःक्षितिस्त
 तस्त्रिषष्ठस्थोज्ञेज्योव्ययनिधनवर्ज्यो १२। ८ मृगश्रुतः द्वितीयाब्धाष्वंकाभ्रतनुषु २। ४। ५। ३। १०। १ रिषु ६। ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १० ज्ञे-
 केतुश्चायंभवतिस्खहेतुश्चसकलः अथलग्नवर्ज्यग्रहाःरविलग्नचंद्रस्तनुरिषुमृतिस्थः ८ क्षितिस्तोष्टलग्नाभ्रे ८। १। १० ज्ञे-
 ज्योनिधनउशानारुद्र्यष्टरिषु ६। ३। ४। ५। ६। ७। ८। ९। १० शेषोलग्नतनुपतिरथार्थमग्रहेविवाहेस्तः सर्वमदनसदने ७ नैवशक्यंदाः शेषोराहुके-
 तू॥ अन्यद्वादशगंचंद्रदृक्केशनवमाशपोषष्ठाष्टगोबुधंचाभ्रे १० वज्यानाहुमनाषिणःमेवाभ्रक्रातुलात्ककीत्रिगणयानयमाश
 कः शस्तावृषनृत्युककन्यातूलधनुःशषाः अथैकविंशतिमहादोषाः दुःपंचांग्यष्टमोस्तृकसविधूखलतनुःषण्मूर्तादुःसितारौसंक्रांतिं
 गंडदोषःसखलभादिनज्ञोचक्रचक्रार्धपातौ रंधंलग्नकुर्वगोस्तगखलउदयास्ताश्रचिः क्रूरवेधः कर्तयेकार्गलांघ्रिग्रहणभ्रकलवौदुः

क्षणोत्पातमेव अथसंकरं गोधूलं गोधूलंपद्जादिकेशभकरंपंचांगशङ्खोरवेरथास्तात्परपूर्वतोर्ध्वदिकंतत्रेन्दुमृष्टारिगं सोप्रांगंकुज
मष्टमंगुरुयमाहः पानमकंक्रमं जत्थाद्विप्रमुखति संकरइदं सद्योवनादयेकचित् यथोक्तंचंद्रताराद्यभावेदानानि चंद्रेच शंखलवणंचता
रेतियोविरुद्धेष्यतंदुलांश्च धान्यंचदद्यात्करणेचवारयोगेविरुद्धेकनकंचदये षडवर्गशङ्खादिविचारः कालसाधनादिप्रकारः कु-
लिकादिस्वरूपाणिच ज्योतिर्ग्रंथेभ्योज्ञातव्यानि विस्तरभयान्नहोच्यते इतिमहूतैविचारसंक्षेपः मंडपनिर्माणाद्यंगजातमंगिनोवि
वाहादेरुक्तनक्षत्रादौ कार्यं कंडनदलनयवारकमंडपमृ द्वेदिवर्णकाद्यखिलं तत्संबन्धिगतागतमृक्षैवैवाहिकेकुर्यादित्युक्तेः यवारकंचि
कमाइतिभाषायां एवंहरिद्रादि अंगेषुचंद्रबलनापक्ष्यं विवाहांगंविवाहात् प्राकृत्तृतीयषट्पनवमदिनेषुनकार्यं तत्रमंडपः षोडशाद्वाद
शदशाप्रान्यतमसंख्यहतश्चतुर्द्वारः कार्यः मंडपेचतुर्वरकरांपंचवधूकरांवावदीचतुरस्त्रांसोपानयुतांप्राक्प्रवणारंभास्तंभादिभिः स-
र्वतः सुशोभितांगृहनिर्गमाहामभागेकुर्यात् अथकन्यायाजन्मकालीनग्रहादियोगसूचितवैधव्यपरिहारोपायः तत्रमूर्त्तिदानं
कन्यादेशकालौसंकीर्त्यवैधव्यहरंश्रीविष्णुप्रतिमादानंकरिष्ये इति संकल्प्यपलतदर्थतदर्थान्यतमप्रमाणहेमनिर्मितांविष्णुप्रति-
मांचतुर्भुजांसायुधां हतेनाचार्येणान्युत्तारणादिपूर्वकं षोडशोपचारैः पूजयेत् वस्त्रार्पणकालेपीतवस्त्रेषुष्यार्पणकालेकुमुदो
त्पलमालांचदद्यात् पूजांतैकन्यादेवंप्रणम्यसंत्रेणदद्यात् यन्मयाप्राचिजनुषिघ्नंत्यापतिसमागमं विषोपविषशस्त्रादेयैर्हतावापि

विरक्त्या प्राप्यमाणं महाघोरं यशः सौख्यधनापहं वैधव्याद्यतिदुःखौघं तन्नाशयस्व स्वामये बहुसौभाग्यवृद्धौ च महाविष्णोरिमांता
 नूं सौवर्णानिर्मितां शक्त्या तुभ्यं संप्रददेहि जेति ततो यथाशक्ति हेमदक्षिणां दत्त्वा अनघाद्याहमस्मीति त्रिवेदेत् एवमस्त्विति विप्रो त्रित
 तो विप्रभोजनं अथ वैधव्यहरः कुंभविवाहः विवाहकर्त्ता पित्रादिः कन्यावैधव्यहरं कुंभविवाहं करिष्ये इति संकल्प्य नांदाश्चाद्धांतं कृत्वा
 महिद्यौरित्यादिना कुंभस्यापनांते तत्र वरुणप्रतिमायां वरुणं संपूज्य तत्र कलशमध्ये विष्णुप्रतिमायां विष्णुं षोडशोपचारैः संपूज्य
 प्रार्थयेत् वरुणांगस्वरूपाय जीवनानां समाश्रय पतिं जीवय कन्यायाश्चिरं पुत्रस्वरवं कुरु देहि विष्णो वरं देव कन्यां पालय दुःख
 तदिति ततो विष्णुरूपिणो कुंभाय मां कन्यां श्रीरूपिणीं समर्पयामीति समर्थं पारित्यादि मंत्रैरधस्तादुपरिच कुंभं कन्यां च मंत्रावृ
 त्यापरिवेष्टयत्ततः कुंभनिःसार्यं जलाशयं प्रभज्य शङ्खजलेन समुद्रज्येष्ठेत्यादि मंत्रैः पंचपल्लवैः कन्यामभिषिच्य विप्रभोजयेदि
 ति इति कुंभविवाहः अथ वरस्य मृतभार्यात्वपरिहारोपायः तत्र परिवेत्त्वपापात् मृतभार्यात्वं तस्यापपरिहाराय प्राजापत्यत्र
 यंचाद्रायणत्रयं कृत्वा असकृन्मृतभार्यात्वयोगे तदुभयत्रयमावृत्या कृत्वा मृतभार्यात्वनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अकन
 संख्यचर्वाज्यहोमं करिष्ये इति संकल्प्याग्निस्त्यापनांते ऽन्वाधानं दुर्गाग्निविष्णून् अष्टाधिकायुतसंख्याभिश्चर्वाज्याहुतिभिः शेषे
 णास्विष्टकृतमित्यादिप्रतिदेवतं तूष्णीं निरुध्य प्रोक्ष्य च त्यागकाले अष्टोत्तरायुतसंख्याहुतिपर्यासं चर्वाज्यद्रव्यं यथा मंत्रलिङ्गं दुर्गा

ये अग्रयेविष्णवेचनममेतिस्यजेत् जातवेदसेत्यनुवाकस्य उपनिषद्ऋषयः दुर्गाग्निविष्णवोदेवताः त्रिष्टुप्छंदः चर्वाज्यहोमेविनियो-
 गः अनुवाकाद्यत्याप्रत्यृचहोमः तत्रप्रथमंचतुरधिकपंचसहस्रसंख्यश्चरुहोमस्ततश्चतुरधिकपंचसहस्राज्यहोम इत्येवमद्युतहो-
 मः होमशेषंसमाप्य दशाविभान्भोजयेदिति अथवाकस्यचिद्ब्राह्मणस्यविवाहंकुर्यात् अथमृतपुत्रत्वदोषंब्राह्मणोद्वाहनंहरि-
 वंशश्रवणंमहारुद्रजपश्चेतित्रीणिव्यस्तानिसमस्तानिवाशक्त्यपेक्षयाकुर्यात् रुद्रजपदशांशेनाज्याक्तदूर्वाहोमः हरिवंशश्रवण-
 विधिरन्येपिविधयोविस्तरेणप्रागुक्तः यथाशक्तिभूषणालंकृतकन्याप्रदाताश्वमेधयाजीभयेषुप्राणदाताचेतित्रयः ॥ समपु-
 ण्याः श्रुत्वाकन्याप्रदातारंपितरः सपितामहाः विभक्ताः सर्वपापेभ्यो ब्रह्मलोकं व्रजंतिते इतिकन्यादानप्रशंसाविष्णुंजामातरं
 मत्वा तस्यकोपंनकारयेत् अप्रजायांतुकन्यायांनाश्वीयात्तस्यवैगृहे इतिकन्यागृहेपित्रोभौजननिषेधः विवाहमध्येस्त्रियासह-
 भोजनेपिनदोषः अन्यदापत्यासहभोजनेचांद्रायणप्रायश्चित्तं अथवाग्दानादिविचारः विवाहनक्षत्रादिकतेसूदिनेवरस्य
 पित्रादिः कन्यागृहंगत्वाकन्यापूजनंकरिष्येतदंगत्वेनगणपतिपूजनंवरुणपूजनंचकरिष्ये इतिसंकल्प्यकन्यापितातुकरिष्य-
 माणकन्यादानांगभूतवाग्दानंकरिष्येतदंगगणपतिपूजनंवरुणपूजनंचकरिष्ये इतिसंकल्प्य अवशिष्टः प्रयोगोन्यत्रज्ञेयः अ-
 थविवाहदिनेतत्पूर्वदिनेवावध्याहरिद्रातैलादिनामंगलस्नानंकारयित्वातच्छेषहरिद्रादिनावरस्यमंगलस्नानंकरणीयमित्याचारः

एवंरस्यपित्रादिःपत्यासंस्कारेणचसहकृताभ्यंगस्नानोहनवासाःप्राङ्परवउपविश्यस्वदक्षिणेपत्नीतंदक्षिणेसंस्कार्यसुपवेश्यदेशकालौ
संकीर्त्यममास्यपुत्रस्यदेवपित्र्यक्रुणापाकरणहेतुधर्मप्रजोत्सादेनासिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थेविवाहारव्यसंस्कारकर्मकरिष्येत
दंगत्वेनस्यस्तिवाचनंमातृकापूजनंनदीश्राद्धंनदित्यादिमंडपदेवतास्यापनचकरिष्येतदादौनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थेगणपतिपूजनंकरिष्य
इतिपुत्रविवाहेसंकल्पःकन्याविवाहेतुजातकर्मादिलोपेममास्याःकन्यायाःजातकर्मनामकर्मसूर्यावलोकननिष्क्रमणोपवेशनान्नप्राशनचौ
लसंस्काराणांबुद्धिपूर्वकलोपजन्यप्रत्यवायपरिहारार्थेप्रतिसंस्कारमर्धकृच्छ्रचूडायाःकृच्छ्रतत्रत्याम्नायगोनिष्क्रीयभूतयथाशक्तिरज
तदानेनाहमाचरिष्येगर्भाधानसीमंतयोर्लोपेतयोरप्यूहःततोममास्याःकन्यायाःभ्रात्रासहधर्मप्रजोत्सादनगृह्यपरिगृहधर्माचरणो
षधिकारसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थेविवाहारव्यसंस्कारंकरिष्येइतिविशेषःशेषपूर्ववत्भ्राताममभ्रातुरितिभगिन्याइतिवापितृ
व्यादिःकृतममभ्रातुःसूतस्यभ्रातृकन्यायाइतिवासंकल्पोहंकुर्यात्वरवध्वोःस्वयंकर्तृत्वेममदेवपित्र्यक्रुणात्यादिममभ्रात्रासहेत्यादि
चसंकल्पःकेचित्स्तिवाचनकालेकन्यादानादिकालेवाप्रधानविवाहसंस्कारसंकल्पनकुर्यात्सप्रमादइतिबहवःअन्येतुकन्यादानवि
वाहहोमादिसंकल्पस्तदतिरिक्तविवाहपदार्थाभावादित्याहुःमातृकापूजांतमृतपितृमातामहोपरवध्वोःपितास्वपित्राद्यदेशकपार्वणभययत्नेना
दीश्राद्धंकुर्यादित्यसंदिग्धं॥मातर्येवजीवंत्यांतस्यार्वणलोपःमातामहमातृजीवनेतत्यार्वणमात्रलोपःतथाचोभयत्रपार्वणद्वयेनेव

नां दीश्राद्दसिद्धिः मातृमातामहयो जीवने पितृपार्वणे नैव तत्सिद्धिः पितृप्रपितामहमृतौ पितामहजीवने च पितृप्रपितामहतत्पितृ-
 द्विश्यपितृपार्वणं तथा च पितृप्रपितामहतसितरो नां दीसुखा इदं वः पाद्यं इत्यादिप्रयोगः प्रपितामहमातृजीवने पितृपितामहत-
 त्पितामहा इत्युद्देशः पितृमृतौ पितामहप्रपितामहजीवने पितः पितामहस्य पितामहप्रपितामहौ च नां दीसुखा इत्युच्चारः ॥ एवं
 मातृमरणे पितामहीमातृजीवने मातः पितुः पितामहीप्रपितामह्यो च नां दीसुखा इत्युच्चारः प्रपितामहीमातृजीवने मातृपिताम-
 ह्यौ पितुः प्रपितामही च नां दीसुखा इत्युच्चारः पितामहीप्रपितामह्यो जीवने मातः पितामहस्य पितामहीप्रपितामह्यो चेत्युच्चारः सु-
 ख्यमातृजीवने सपत्नीमातृमरणे पितृपार्वणं एवं सुख्यपितामहीजीवने पितामह्याः सपत्नीमृता च पितया सह न मातृपार्वणं किं-
 तु पूर्वोक्त एवाच्चारः एवं प्रपितामहीसपत्नीविषयेऽपि एवं सुख्यमातामहीजीवने तत्सपत्यादिमरणेऽपि न मातामहादीनां सपत्नीकत्वे-
 नोच्चारः किंतु केवलानामेव दर्शादां मातृजीवने सपत्नीमातृमृतौ केवलानामेव पित्रादीनामुद्देश इति सिद्धं तात् अथ मातामहमृतौ
 मातुः पितामहजीवने मातामहतत्पितामहप्रपितामहौ इत्युच्चारः मातुः प्रपितामहमातृजीवने मातामहमातृपितामहौ माताम-
 हस्यप्रपितामहश्च नां दीसुखा इत्युच्चारः इयो जीवने मातामहमातुः पितामहस्य पितामहप्रपितामहौ च नां दीसुखा इत्युच्चारः अथ-
 जीवत्पितृको मृतमातृमातामहश्च विवाहोपनयनजातकर्मादिषु पुत्रसंस्कारेषु मातृमातामहपार्वणं द्वयमेव कुर्यात् मातर्यपि

जीवत्यांमातामहपार्वणमेव मातामहजीवनेमातृमरणेजीवत्पितृकः स्रुतसंस्कारेमातृपार्वणमेवदेवरहितंकुर्यात् त्रिष्वपिजीव-
त्स्रुतसंस्कारेपितुःपित्रादीनुद्दिश्यपार्वणात्रयंकुर्यात् त्रिष्वपिजीवत्स्रुतसंस्कारेनांदीश्राद्धलोपएवेतिपक्षान्तरंग्रथारंभेउ-
क्तं द्वितीयविवाहसमावर्तनाधानादिपुस्वसंस्कारेनांदीश्राद्धं कुर्वन् जीवत्पितृकःपितुःपित्रादीनुद्दिश्यपार्वणात्रयंकुर्यात्पितुर्मा-
तृषितामहिप्रपितामह्यःपितुःपितृपितामहप्रपितामहाःपितुर्मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहानां दीमुखा इत्युच्चारः
अत्रपितुर्मात्रादिजीवनेतत्पार्वणलोपःस्रुतपितृकस्तस्वपित्रादीनुद्दिश्येतित्वसंदिग्धं पितृपितामहयोर्जीवनेपितामहस्यमात्रादि
पार्वणात्रयोद्देशःत्रयाणांजीवनेपितृपार्वणलोपः तत्रस्रुतसंस्कारइवस्वसंस्कारेमातृमातामहयोःपार्वणाभ्यामेवनांदीश्राद्धसि-
द्धिःपित्रादित्रयजीवनेमातृमातामहयोश्चजीवनेप्रपितामहस्यपित्रादिपार्वणात्रयोद्देशेननांदीश्राद्धं एवंप्रथमविवाहेपिकर्त्र-
तराभावात् वरएवनांदीश्राद्धं कुर्वन् स्रुतपितृकःस्वपित्रादीनुद्दिश्यजीवत्पितृकस्तपितुःपित्रादीनुद्दिश्यकुर्यात्जीवत्पितृपि-
तामहस्तपितामहस्यपित्रादिपार्वणात्रयोद्देशेनप्रपितामहस्यापिजीवनेप्रपितामहस्यपित्रादिपार्वणात्रयोद्देशेनवापितृपार्वणजे-
पेनवानांदीश्राद्धं अत्रसर्वत्रपितुःपितामहादेर्वापित्रादिपार्वणोद्देशापक्षस्वमातृमातामहयोर्मरणेपिनस्वमातृमातामहयोः
पार्वणांकिंतुपित्रादेर्मातृमातामहयोरेवेतिज्ञेयं इतिजीवत्पितृकंनांदीश्राद्धप्रयोगः यदानुकन्याविवाहंपुत्रस्यापनयनंप्रथम

ध.सिं
६२

विवाहे च पितृव्यमातुलादिः करोति तदा संस्कार्यस्य मृतपितृकत्वे अस्य संस्कार्यस्य पितृपितामहप्रपितामहा इत्यादि प्रयोगं कु-
र्वात् सोदरभ्रातृर्नोच्चार्यविशेषः भ्रातृः पित्रादीनां संस्कार्यपित्रादीनां चैक्यात् सापत्नभ्राता तु संस्कार्यस्य मातृपितामही प्रपितामहस्य
इत्याद्यच्चारयेत् संस्कार्यमातृजीवने तस्यार्वणलोपः संस्कार्यस्य जीवत्पितृकत्वे मातुलादिः कर्ता संस्कार्यपितुः मातृपितामही प्रपि-
तामहस्य संस्कार्यपितुः पितृपितामहप्रपितामहा इत्याद्यच्चारयेत् तत्पितुः पित्रादिपार्वणत्रयं कुर्यात् संस्कार्यस्य पितृपितामहस्य जी-
ने मातुलादिः संस्कार्यपितुर्मात्रादीन्मातामहादींश्चादिश्यपार्वणद्वयं कुर्यात् पितृवर्गद्वयाद्यजीवने एकैकवर्गपार्वणं पितृवर्गत्रया-
द्यजीवने मातुलादिः पितामहस्य मात्रादिपार्वणत्रयोद्देशं कुर्यात् पितामहस्य मात्रादिजीवने तस्यार्वणलोपः पूर्ववत् पितृव्ये जी-
वत्पितृकसंस्कारकर्तारिनोच्चार्यविशेषः संस्कार्यपितुः पित्रादीनां पितृव्यस्य पित्रादीनां चैक्यात् पितामहस्य संस्कर्तृत्वे संस्का-
र्यपितृभरणे संस्कार्यस्य पितुः ममपितृपितामहोच्चार्योच्चार्याः संस्कार्यस्य मात्रादयो मात्रा महादयश्चेत्याद्यच्चारः संस्कार्य-
स्य पितृजीवने पितामहः कर्ता स्वमातृपितृमातामहपार्वणानि ममतिपदरहितानि तत्सहितानि चोच्चारयेत् एवं प्रपितामहे कर्तय-
पियाज्यदातुमशक्नुवता कन्यादानाधिकारिणात्वं कन्यादानं कुर्विति प्रार्थितोयः परकीयकन्यां दातुमिच्छति यश्च सूत्रवर्णनात्पी-
यांकृत्वा भ्रनायां ज्ञात्वा वा कन्यां दातुमिच्छति सापि संस्कार्यायाः कन्यायाः पित्रादीनुच्चारयेत् तस्याः पितृजीवने तदायमात्रा

तृ.प.पु.

६३

दीन तस्यावर्गत्रयाद्यजीवनेपितुः पित्रादीनिनियथासंभवमूत्थं इतिपित्रन्यकृत्कनादीश्राद्धप्रयोगः दत्तकन्यायाविवाहं
कुर्वन्प्रतिग्रहीतापितास्वपित्रादीनुद्दिश्यैककुर्यात् दत्तकस्तुपुत्रायदि अधिकार्येतराभावाल्लुब्धजनकपितृधनस्तदाजनकपि
त्रादीन्प्रतिग्रहीत्वपित्रादींश्चपितरोपितामहीप्रपितामहोचनादीमुखादत्येवमुच्चार्यश्राद्धं कुर्यात् एवंमातृपार्वणेमातामह
पार्वणेचद्विवचनप्रयोगः कृत्यः यदितुजनकधनग्रहणेधिकार्येतरसत्त्वादलुब्धजनकधनस्तदाप्रतिग्रहीत्वपित्रादीनेवोद्दिश्य
कुर्यात् नपितृद्वयोद्देशेन अत्रसर्वत्रसंप्रमेणाकचित् क्वचित्मातृपार्वणापितृपार्वणयोः क्रमवैपरीत्यपातेपिसक्रमोनचवि
वक्षितः सर्वत्रनादीश्राद्धेषुपूर्वमातृपार्वणंततःपितुःपार्वणंततोमानामहस्थेतिक्रमस्यनिश्चितत्वात् बद्धचकाल्यायने
मातृपितामहीप्रपितामहइत्यादिनानुलोम्येनपार्वणत्रयंयुच्चारः तैत्तिरीयादिभिस्तुप्रपितामहपितामहपितरइत्येवमादि
नात्कल्क्रमेणोच्चारः कार्यः एकसंस्कार्यस्थानेकसंस्काराणांसहानुष्ठानेपिनादीश्राद्धं सकृदेव एवंयमलयोर्द्वयोः पुत्रयोः क
न्ययोर्वाविवाहोपनयनादिसंस्काराणांसहानुष्ठानेपिनादीश्राद्धं सकृदेव यमलयोः संस्काराणामेकमंडपे एककाले एकेनक
त्वासहकरणेदोषोनेत्कृतं नादीश्राद्धं अन्नाभावे आममामाभावेहिरण्यं दद्यात् हिरण्याभावेयुग्मब्राह्मणभोजनपथोता
भनिष्कुर्यात्तयथाशक्ति किंचिद्द्व्यंस्वाहानममंतिवदेत् अन्यः सर्वापि विशेषगर्भाधानप्रकरणेविस्तरेणोक्तस्ततएवानुसंधेयः

ध.सि
७०

इतिनां दीप्राहं नतोमंडपदेवतास्थापनं ग्रहयज्ञश्च स्वस्तिवाचनात्पूर्वनां दीप्राहोत्तरं वाकार्यः अथ कन्यादाता वरगृहगतः
करिष्यमाण कन्याविवाहांगत्वेन वरस्य सीमांतपूजां करिष्यति संकल्प्य गणेशवरुणोसंपूज्य वरपादप्रक्षालनवस्त्रगंधगुष्प
नीराजनैः संपूज्य यथाचारं दुग्धादिप्राशयेत् ततो वरो मंगलघोषैः वाहनारूढो बधूगृहं गच्छत्वरपितावधुं वस्त्रादिना पूजयेदि-
नियथाचारं लग्नदिने कन्यापिता कन्यावा अन्योन्यालिंगितगौरीहरयोः प्रतिमां सुवर्णरोष्यादिनिर्मितां कात्यायनीमहालक्ष्मीश-
नीभिः सह पूजयेत् तत्र कोणचतुष्टयस्थापित कलशश्रेणीनां मध्ये उपलभ्यते तद्वदिवस्त्रेषां तंडुलपूर्णे गौरीहरौ मंत्रेण पूजयेत्
तत्र सिंहासनस्थां देवेशीं सर्वालंकारसंयुतां पीतांबरधरं देवं चंद्रार्धकृतशेखरं करेणाद्यः स्रुधापूर्णकलशं दक्षिणे तु वरदं चाभयं वामे
नाश्लिष्य चतसृषु मित्यामिति ध्यानमंत्रः गौरीहरमहेशानसर्वमंगलदायक पूजां गृहाण देवेश सर्वदामंगलकुरु इति पूजा मंत्रः कन्यादेहप्र-
माणेन सप्तविंशतितंतुभिः कृतयावर्तिकयादीपं प्रज्वाल्य सुवासिनी ब्राह्मणान् भोजयेत् इति गौरीहरपूजा पंचविंशतिदशाणां
वैष्णवग्रंथिसंयुतां लंबाग्रो विष्टरः संपाद्य वरस्य याभवेच्छास्वातच्छास्वागृह्यचोदिता मधुपर्कः प्रदातव्योऽथ न्यशाखेपि दातरि दधि
मधुमिश्रं मधुपर्कः तत्र दध्यलाभेपयोजलं वा मध्यलाभे सर्पिर्गुंडो वा प्रतिनिधिः गृहागतस्नातकं वरं मधुपर्केणार्हयिष्यति संकल्पः
वरस्य द्वितीयोद्वाहे तु स्नातकमिति पदलोपः ततो यथागृह्यं मधुपर्कप्रयोगो ज्ञातव्यः एवं गुरुः श्रेष्ठविप्राः राजाचेति गृहागताः

यज्ञेवृताऋत्विजश्चमधुपर्केण पूजनीयाः ऋत्विगादीनामपि अर्च्यशाखयैव मधुपर्केन तु दातृशाखया जयंतस्तु सर्वत्रयजमान
शाखयैव मधुपर्क इत्याह अत्र गंधपुष्पधूपदीपपूजांते उपहारो माषविकारसहितो भोजनार्थं देयः एवं मधुपर्के तत्पूर्वं वा कृतभोज
नार्थैव वरायोपोषितो दाता कन्यां दद्यात् अथ लग्नघटिस्थापनं दशापलमितताम्रघटितं षडंगुलोन्नतं द्वादशांगुलविस्तृतं घटीयंत्रं
कुर्यादिति सिंधः द्वादशार्द्धपलोन्मानं चतुर्भिश्चतुरंगुलैः स्वर्णमाषैः कृतच्छिद्रं यावत्प्रस्थजलपुतमिति तु श्रीभागवते तृतीयस्कंधे
उक्तं अस्यार्थः अशीतिगुंजात्मकः कर्षः अस्यैव स्रवर्णसंज्ञा ॥ कर्षचतुष्टयंपलं तथा च षट्पलताम्रविरचितं पात्रं विंशतिगंजोधि
तस्रवर्णनिर्मितं चतुरंगुलदीर्घशलाकयामूले कृतच्छिद्रं कुर्यात् तेन छिद्रेण यावत्प्रस्थपरिमितं जलं पविशति तेन च प्रस्थजलपूर
णेन तत्पात्रं जले मग्नं भवति तत्पात्रं घटीकालप्रमाणं तत्र प्रस्थमानं तु षोडशापलात्मकं पलं स्रवर्णश्चत्वारः कुडवः प्रस्थमाटकं द्रो
पांचरवारिकाचेति पूर्वपूर्वचतुर्गणमित्कृत्तेः ग्रंथातरे चतुर्भूषिः कुडवश्चत्वारः कुडवाः प्रस्थइतिकेचित्यष्टिसंगव्याकरवर्णोच्चा
रेपलसंज्ञः कालः षष्टिपलकालो नाडिकेत्याहुः एवं प्रमाणीकृतं घटीयंत्रं सूर्यमंडलस्यार्द्धोदये धास्ते वा जलपूर्णं ताम्रपात्रे भृत्पा
त्रैवाक्षिपेत् तत्र मंत्रः सुरव्यं त्वमसि यंत्राणां ब्रह्मणानिर्मितं पुरा ॥ अथ भावाय दंपत्योः कालसाधनकारणं अनेन मंत्रेण गणेशव
रुणपूजनपूर्वकं घटियंत्रं स्थापयेत् एवं स्थापिता घटी आग्नेययाम्यने ऋतवायव्यदिग्गतानशक्ता मध्यास्थितान्यदिग्गता च शक्ता

ध.सिं
७१

एवमाग्नेयादिपंचदिक्षुपूणांशुभा इतिघटिकाविचारः अथज्योतिर्विदादिष्टेशुभकालेहस्तांतरालेतंदुलराशीपूर्वापरौकृत्वा
 पूर्वराशौप्रत्यङ्मुखंवरं अपरस्मिन्माङ्करवीकन्यां अवस्थाप्यतयोर्मध्येकुकुमादिकृतस्वस्तिकांकितमंतः पटमुदग्दशंधा
 रथेयुःकन्यावरयोःपित्रादिज्योतिर्विदंसंपूज्यतद्दत्ताक्षताःफलकताःकन्यावरयोरंजलौदद्यात् कन्यावरौसाक्षतहस्तौस्वस्ति
 कालौकनपरौअमुकदेवतायेनमइतिस्वस्वकुलदेवतांध्यायंतौतिष्टेतांज्योतिर्विदामंगलपद्याष्टकपाठांतस्वोक्तकालतदेवलभ
 मितिपठित्वासुहृतेमस्तु ॥ ॥ ॐ अतिष्ठत्कृते ॥ अंतःपटमुत्तरनोपसारथेयः ततःकन्यावरौपरस्परशिरसोरक्षत्प्रक्षे
 पंपरस्परेक्षणंचक्रुयातां वरौवध्वाश्रुमध्येदर्भाश्रेण ॐ शुभ्रवःस्वरितिपरिमृज्यदर्भानिरस्यापःस्पृशत् वैदिकैःपठ्यमा
 नब्राह्मणखंडवाक्याने कन्यापूर्वकंताभ्यामक्षतारोपणंप्रतिवाक्यकार्यं ततः प्राङ्मुखंवरंप्रत्यङ्मुखीकन्याकृत्वादातादक्षि
 णेसपत्नीकउपविश्यवरदत्तालकारादिरहितामहतवस्त्रस्वदेयालंकारमाश्रुतांकनकयुक्ताजलिवरपूजावशिष्टगंधलिम
 हस्तपादंकन्यामेवंदद्यात् कुशहस्तौदेशकालौसंकीर्त्यामकप्रवरोमुकगोत्रोमकशर्माहंममसमस्तपितृणांनिरतिशयानंदघ
 र्श्लोकवास्यादिकन्यादानकल्याक्तफलावाप्तये अनेनवरेणास्यांकन्यायामुत्पादधिष्यमाणसंतत्याहोदशावरानद्वादशाप
 रान्पुरुषांश्चपवित्रीकर्तुमात्मनश्चलक्ष्मीनारायणपीतयेब्राह्मविवाहविधिनाकन्यादानंकरिष्यइतिकुशाक्षतजलेनसं

कल्योत्यायकन्यासंप्रगृह्यकन्याकनकसंपन्नांकनकाभरणैर्फतांदास्यामिबिष्णवेतुभ्यंब्रह्मलोकजिगीषयाविश्वंभरःसर्वभूताःसाक्षिण्यःसर्वदेव-
ताःइमांकन्यांप्रदास्यामिपितृणांतारणायचेत्कत्काकांस्यपात्रस्थकन्यांजलेरुपरिवरांजलिनिधायदक्षिणस्थितपत्न्यासंततांक्रियमाणांशुद्धा-
दकधारांसहिरण्यांवरहस्तेनिक्षिपेत्कन्यातारयतुपुण्यंवर्धयितुशांतिःपुष्टिस्तृष्टिश्चास्तुपुण्याहंभवतोब्रुवंतुइत्यादिवाक्यचतुष्टयंते-
अमुकप्रवरोअमुकगोत्रोअमुकशर्माहंममसमस्तेस्यादिप्रीतयेइत्यंतमुक्त्वाअमुकप्रवरोपताअमुकगोत्रायामुकशर्मणःप्रपौत्रायामुकशर्मणः
पौत्रायामुकशर्मणःपुत्रायामुकशर्मणेश्रीधररूपिणोवरायअमुकप्रवराअमुकगोत्रायामुकशर्मणःप्रपौत्रीममुकशर्मणःपौत्रीममुकशर्मणःम-
मपुत्रीमअमुकनाम्नीकन्यांश्रीरूपिणींप्रजापतिदेवत्यांप्रजोत्सादनार्थंतुभ्यंमहंसंप्रददेइतिसहिरण्यंहस्तेसाक्षतजलक्षिपेत्
प्रजापतिःप्रीयतांकन्यांप्रतिगृणहातुभवानितिचदेत्एवत्रिवारंकन्यातारयत्वित्यादिनांकन्यादानकार्यंवरःॐस्वस्तिइत्यक्त्वाकन्याद-
क्षिणांसस्पृष्ट्वाकइदंकस्माअद्वात्पृथिवींप्रतिगृणहात्वितित्रिरुक्त्वाधर्मप्रजासिद्ध्यर्थंप्रतिगृणहामीतिचदेत्दातागौरींकन्यामिमांविप्र-
यथाशक्तिविष्णुषितां गोत्रायशर्मणेतुभ्यंदत्तांविप्रसमाश्रयकन्येममाग्रताभूयाःकन्येमेशृणोभूयास्त्वदानान्मोक्ष-
माभूयांममवंशकुलेजातापालितावत्सराष्टकंतुभ्यंविप्रमयादत्तापुत्रपौत्रप्रवर्धिनीधर्मचार्थचकामेचनातिचरितव्यात्वयेयंवरानातिच-
रामीतिदानोपविश्यकन्यादानप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थंइदंरुवर्णमग्निंदेवस्यंदक्षिणात्वेनसंप्रददेॐस्वस्तीतिवरःततोभोजनपात्रजलपात्रा

दिदानानि पितामहोदानकर्ताचेत्सौत्रीमित्यतः पूर्वमेतिवदेत् पुत्रीमित्यतः पूर्वमेतिवदेत् अत्रादिः पुरुषत्रयकीर्तनमेवकुर्यात् कापि
 ममेतिवदेत् अपितामहः प्रपौत्रीमित्यत्रममेतिवदेत् मातुलादिरन्योवादातास्वगात्रं च विशेषणत्वेनोक्तामुकशर्मणः समस्तपितृणा
 मितिकन्यापितृनामृषध्वंतसुक्ताकन्याविशेषणत्वेनतद्वोत्रादिवदेत् ममवंशकुलेजातेत्यत्रममेतिस्थानेकन्यापितृनामवदेत् दत्तकन्य
 दाने ममवंशकुलेदत्तति ऊहः अथकन्यादानांगत्वनगवादिदानेमंत्राः यज्ञसाधनभृतायाविश्वस्याधौधनाशिनी विश्वरूपधरोदेवः
 प्रीयतामनयागवा हिरण्यगर्भसंभृतसौवर्णचांगुलीयकं मर्वप्रदं प्रयच्छामि प्रीणातु कमलापतिः इत्यंगुलीयकस्य क्षीरोदमथनेपूर्व
 मुहृतं कुंडलद्वयम् श्रियासहसमुद्भूतं ददेः श्रीः प्रीयतामिति कुंडलयोः कांचनं हस्तवलयं रूपकांतिस्वरुप्रदं विभूषणं प्रदास्यामि वि
 भूषयतु ममेतिवलययोः परापवादपेशन्यादभक्ष्यस्य च भक्षणान् उत्पन्नपापदानेन नान्नापात्रस्य नश्यतु इति नाप्रजलणत्रस्य यानि पापानि क
 स्यानि कामोत्थनिकृतानि च कांस्यपात्रप्रदानेन नानि नश्यंतु ममेति जलार्थस्य भोजनार्थस्य च रौप्यपात्रस्य पूरितेषूगपूगेन नागवल्लीदलान्वितं पूर्णं नचूर्णपात्रेण कर्पूरपि
 ष्टकेन च सपूगखंडनदिव्यगधर्वाप्सरसांप्रियं ददेदेव निरातं कल्पत्प्रसादात्कुरुष्वमामिति ताबूलस्य एवंदासीमहिषीगजाश्वभूमि
 स्वर्णपात्रपुस्तकशय्यागृहं रजनवृषभानां दानमंत्राः कौस्तुभेद्रथ्याः अंतःपटधारणादिकन्यादानांतंकेचित्प्रतिष्ठापनोच्चं

कुर्वन्ति केचित्सूर्वांगहोमोत्तरं केचिदाज्यसंस्कारोत्तरमित्यनेकपक्षास्तत्र स्वगृहानुसारेणाचारानुसारेण च व्यवस्थाततो वधूवराभिषेकः ततः कंक-
णबंधनं अथाक्षतारोपणं वधूवराभ्यां अन्योन्यनिलकंकणमालाबंधनं अष्टपुत्रीकंचुकीमांगल्यतंतुत्वादिदानं गणेशपूजाल-
ङ्कबंधनं उत्तरीयवस्त्रांतग्रंथियोजनं लक्ष्म्यादिपूजाईतिकृत्यादानानुक्रमः प्रायावहृचानामन्येषांचयथागृह्यज्ञेयः अथ विवाह-
होमः वधूवरापूर्वोक्तलक्षणांवेदीमंत्रयोषेणारुद्रवरः स्वासन उपविश्य वधूं दक्षिणत उपवेश्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य प्रतिगृ-
हीतायामस्यां वध्वां प्रायां लसिद्धये च विवाहहोमं करिष्यद्दति संकल्प्य यथागृह्यां विवाहहोमं कुर्यात् एतदादि विवाहाग्निं रक्षन् रक्षितौ
ग्निश्चतुर्थी कर्मपर्यंतं गृहप्रवेशनीयहोमात्पूर्वं मनुगतश्च द्विवाहहोमः पुनः कार्यः गृहप्रवेशनीयोत्तरंगते होमद्वयमपि पुनः कार्यं
केचित्तुद्वादशरात्रपर्यंतं वृत्कृत्वायाश्चेत्याज्याहुतेः सार्वत्रिकत्वमाश्रित्यात्रापि अयाश्चेत्याज्याहुतिमेवाहुः अथ गृहप्रवेशनीयहोमः स च वधासह-
स्वगृहगतस्य विहितस्तथापिशिष्टाः श्वशुरगृह एव कुर्वन्ति तत्राधरात्रोत्तरं विवाहहोमे परेद्यः प्रातस्तिथ्यादिसंकीर्त्यममाग्नेर्गृह्याग्निं त्वसिद्धिद्वाराश्री-
परमेश्वरप्रीत्यर्थं गृहप्रवेशनीयारव्यं होमं करिष्यद्दति संकल्प्य कार्यः अधरात्रात्पूर्वं विवाहहोमे तदैव होमोत्तरं पुनस्तिथ्यादिसंकीर्त्यसंकल्पपूर्वकर-
त्रावपि गृहप्रवेशनीयहोमकरणे दोषो न यत्तु विवाहहोमगृहप्रवेशनीयहोमयोरकतंत्रणानुष्ठानं कुर्वन्ति तन्न युक्तम् विवाहाग्नेरवगृहप्र-
वेशनीयहोमोत्तरं गृह्यत्वसिद्धिराश्वलायनतैत्तिरीयादीनां भवति तैत्तिरीयकात्यायनादीनां पुनराधाने प्रकारान्तरमस्ति यदिरात्रौ

षट्पटीमध्यस्थुत्पत्तिस्तदागृहप्रवेशनीयाभावेपिच्युतापातादिसंभवेपितदैवोपासनहोमारंभः तदुत्तरं च त्परदिनेसायमोपा-
सनारंभः सचेत्यं सायंमध्यामुपास्यविवाहाग्निप्रज्वाल्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्योस्मिन्विवाहाग्नौयथोक्तकालेश्रीपरम-
श्वरप्रीत्यर्थं यावज्जीवमुपासनंकरिष्यइतिसंकल्प्यपुनर्देशकालौसंकीर्त्यश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसायंप्रातरौपासनहोमंकरिष्ये त-
त्रेदानींसायमोपासनहोमंकरिष्ये प्रातस्तुपूर्वसंकल्पितप्रातरौपासनहोमंकरिष्यइतिसंकल्प्य होमः कार्यः अथत्रिरात्रं वधूव-
रोब्रह्मचारिणावलंकुर्वाणावधः शायिनावक्षारालवणाशिनौतिष्ठेतां अथचतुर्थदिवसे ऐरिणीदानं तच्च वधूपितृभ्यामुपोपिताभ्यामुपो-
षिताभ्यैवरमात्रेकार्ये वरमातूरजोदोषंतस्याः शकृद्भिप्रतीक्षाकरणासंभवे मनसापात्रमुद्दिश्येतिरीत्यातामनसोद्दिश्यैरिणीदानं
वधूवरमात्रोर्विवाहोत्तरं देवकोत्यापनात्प्राकरजोदोषपूर्वोक्तं शांतिं कृत्वा शकृद्भ्योते संकटेशकृद्भ्यः प्रागपि देवकोत्यापनं कार्यं मातुलादे-
कत्रैतरस्यपत्न्यारजसिमौजीप्रकरणोक्तं एवं विवाहोत्तरमाशौचपाते चतुर्थीकर्मपर्यंतं प्राप्तकर्मकरणे दातुर्वरस्यकन्यायाश्चना-
शौचं आशौचांते देवकोत्यापनं असंभवे आशौचमध्ये एव देवकोत्यापनं कृत्वा आशौचं कार्यं विवाहात्पूर्वमाशौचरजोदोषयो-
स्तु प्रागुक्तं चतुर्थीकर्महोमः कौस्तुभे उक्तः एतं किंचित्त्रकशाखिनो न कुर्वन्ति मंडपोद्वासनदिननिर्णयो मंडपोद्वासनपर्यंतं
कर्तव्या कर्तव्यनिर्णयश्चापनयनप्रकरणोक्तस्तत्रैव द्रष्टव्यः नस्नायादुत्सवेतीते मंगलं धिनिवत्यच अनुब्रज्य सुहृद्भूत

चेधित्वेषु देवतां स्नानं सचैलं तिलमिश्रकर्मप्रेतानुयानं कलशाप्रदानं अपूर्वतीर्थाभिरदर्शनं च विवर्जयेन्मंगलतोऽब्दमेकं मासषट्कं वि-
 वाहादौ व्रतप्रारंभणेऽपि च ॥ जीर्णभांडादिनत्याज्यंगृहसंमार्जनं तथा ऊर्ध्वविवाहात्पुत्रस्य तथा च व्रतबंधनात् आत्मनो मंडनं चैव
 वर्षवर्षार्थमेव च मासमन्ये संस्कारे त्रिमासं चैलकर्मणि पिंडदानं मृदास्नात्स्फुर्यात्तिलतर्पणं अयं विवाहव्रतबंधनौ लोत्तरवर्षेषु मास-
 त्रिमासेषु अन्यवृत्तिश्राद्धयुतमंगलोत्तरं च मासमेकं पिंडदानतिलतर्पणनिषेधस्त्रिपुरुषसपिंडानामेवं एवमुंडननिषेधोऽपि व्रतो-
 द्वाहौ मंगलमिति पक्षे मौज्युत्तरमुंडननिषेधः व्रतबंधस्य मुंडनरूपत्वपक्षे तु न निषेधः आत्मनो मुंडनमिति कर्मागतया प्राप्तं प्राप्तिं च
 मुंडनं निषिध्यते अत्रापवादः गंगायां भास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्मृते हनि आधाने सोमयागादौ दशादौ क्षौरमिष्यते महालये गयाश्राद्धेऽपि
 त्राः प्रत्याब्दिके तथा सपिंडयंते प्रेतकर्मश्राद्धषोडशकेषुऽपि कृतोद्वाहादिक कुर्यात्पिंडदानं च तर्पणं केचिद्वात्पितृव्यादेराब्दिकेषु
 च मूर्चिरे एवं पिंडपितृयज्ञे अष्टकान्वष्टकापूर्वेऽहः श्राद्धेषु न पिंडदानं निषेधः दशश्राद्धेषु पिंडकमेव तेन बहूनां घृतिषंगो न इति मंड-
 पोद्वासनोत्तरं कार्यकार्यनिर्णयः अथ वधुप्रवेशः विवाहात्षोडशदिनात्ः समदिनेषु पंचमसप्तमनवमदिनेषु च रात्रौ स्थिरलग्ने नूत-
 नमिन्ने गृहे वधुप्रवेशः शक्नाः प्रथमदिनेऽपि चतुर्थदिने निषेधः प्रयोगं रत्नोक्तो निर्मूलः ॥ षोडशदिनमध्ये पूर्वाह्णदिनेषु प्रवेशोक्तं न
 क्षत्रतिथिवारगोचरस्थ चंद्रबलाद्यभावेऽपि गुरुशक्रास्तादावपि न दोषः व्यतीपातेऽप्यतिथौ ग्रहणं वैधृतौ तथा अमासंक्रान्तिविस्था

दौषाप्रकालेपिनाचरेत् प्रथमनववधूप्रवेशेविवाहार्थगमनेचप्रतिशतक्रदोषोनास्ति द्विरागमनेएवसंमुखशतक्रदोषः षोडशदिनोत्तरंमास
पर्यंतंविषमदिनेषुमासोत्तरंविषममासेषुवर्षोत्तरंविषमवर्षेषुवधूप्रवेशःशतमःसमेधेतेषुवैधव्यादिदोषःपंचमवर्षोत्तरंसमविषमविच
रानास्तिषोडशदिनोत्तरंवधूप्रवेशेनक्षत्राणि॥ अश्विनीरोहिणीमृगपुष्यमघोत्तरात्रयहस्तचित्रास्वात्यनुराधामूलश्रवणधनिष्ठावे
त्यःशतमाः॥मासोत्तरंमार्गशीर्षमाघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाःशतमाः॥चतुर्थीनवमीचतुर्दशीपंचदशीभिन्नतिथयोरविमौमेतर्
वाराश्चशतमाः॥इतिनववधूप्रवेशःअथद्विरागमनं॥ ॥तत्रमाघफाल्गुनवैशाखाःशतकूपक्षश्चशतमाः॥अश्विनीरोहिणीपुनर्व
सूपुष्योत्तरात्रयानुराधाज्येष्ठाहस्तस्वातीचित्राश्रवणशततारकानक्षत्रेषुचंद्रबुधगुरुशतक्रवारंगुरुशतक्रास्तादिरहितेस्थिरल
यादिशतमकालेद्वितीयवधूप्रवेशःशतमः॥द्विरागमनेधिमासविष्णुशयनमासःसमवत्सराःप्रतिशतक्रादिदोषश्चवर्ज्यः॥द्विरागमोपियदिविवाहमा
रभ्यषोडशदिनमध्येक्रियतेतदाप्रतिशुक्रादिदोषोस्तादिदोषश्चनस्ति॥द्विरागमेषोडशवासरांतरंचैकादशाहेसमवासरेषु॥नचात्रक्रक्षेत्र
तिथिर्नयांगानवारशुद्ध्यादिविचारणीयं॥केवलांगिरसकेवलभृगुभरद्वाजवसिष्ठकश्यपात्रिवत्सगोत्राणांप्रतिशतक्रदोषोना॥रेवत्यश्विनीभरणी
कृत्तिकाचरणेषुचद्रेसतिशुक्रस्याथत्वात्प्रतिशतक्रदोषोना॥दुर्मिक्षदेशविप्लवेविवाहेतीर्थगमनेएकनगरग्रामयोश्चप्रतिशतक्रदोषोना॥इति
द्विरागमः ॥उद्वाहात्प्रथमेशचौयदिवसेभद्रतुर्गृहेकन्यकाहन्यात्तज्जननीक्षयेनिजतनुज्येष्ठेपतिज्येष्ठकं॥पौषेचश्वशरं

पतिं च मल्लिने चैत्रे स्वपित्रालये तिष्ठन्ती पितरं निहन्ति न भयं तेषामभावेन ॥ इति व्रथाः प्रथमाब्दे निवासविचारः ॥ ॥ अथ पुनर्विवा
 हः ॥ ॥ दुष्टलग्ने यथोक्तग्रह ताराद्यभावेऽन्यत्रापि दुष्टयोगाद्यशुभकालकूर्ष्मादीघृतहोमादियथोक्तविधिं विना सूतकादौ च
 विवाहे जाततयोरेव दंपत्योः सप्तमूहूर्ते पुनर्विवाहः कर्तव्यः सुरापीव्याधिताधृतावंध्याथैभ्यः प्रियंवदास्त्री प्रसूश्वाधिवेत्तव्यापुरुष
 द्वेषिणी तथा अधिवेदनं भार्यांतरकरणं ॥ अप्रजां दशमे वर्षे स्त्री प्रजां द्वादशत्यजेत् ॥ मृतप्रजां पंचदशे सद्यस्त्वप्रियवादिनीं ॥
 अत्राप्रियवादे व्यभिचारः ॥ प्रतिकूलभाषणरूपस्य तस्य प्रायः कलौ सार्वत्रिकत्वात् ॥ आज्ञासंपादिनीं दक्षां वीरसंप्रियवादिनीं ॥
 पत्नीत्यक्ताभोगार्थमन्योद्वाही पूर्वभार्यायै स्वधनस्य तृतीयां गंदद्यात् ॥ निर्धनश्चेत्तां पोषयेत् ॥ मनुः अधिविन्नातुयानारीनिर्गच्छ
 द्रोषिता गृहात् ॥ सामद्यः सन्निरोद्धव्यात्याज्यावाकुलसन्निधौ ॥ अग्निशश्रूपादिधर्मचरणं ज्येष्ठया सह कार्यं ॥ न तु फनिष्ठया ॥
 इदं ज्येष्ठाया आज्ञासंपादिनीत्वं ॥ यदि तुरोयादिशीलेन समनंतरोक्तं मनुवाक्यात् ॥ ज्येष्ठाकुलसन्निधौ त्यागाद्वा गृहांतरे निरोधा
 द्वावातर्हि कनिष्ठयापि सह धर्मचरे दन्यथा धर्मशशापातात् तथा वीरसूतायास्यादाज्ञासंपादिनी च या दक्षां प्रियंवदाशुद्धातामत्र
 धिनियोजयेत् इति माधवे स्मृतेश्च द्वितीयविवाहहोमः पूर्वविवाहसंबन्धिगृह्याभावेव कार्यः तदसंभवे लौकिकाग्नौ कार्यः लौकिका
 ग्नौ करणपक्षे द्वितीयविवाहहोमादिनोत्पन्नाग्नेर्गृह्याग्निगृह्याग्नौः संसर्गः कार्यः अथाग्निहृयसंसर्गप्रयोगः देशकालोसं

कीर्त्यममहाभ्यांभार्याभ्यांसहनिष्पन्नगृह्याग्नेः ताभ्यांसहाधिकारसिद्धिद्वाराश्रीप० संसर्गं करिष्ये इति संकल्प्य स्वस्तिवाचनं कृत्वोद-
 गपवर्गस्थंडिले कृत्वा दक्षिणे स्थंडिले ज्येष्ठाया गृह्याग्निं प्रतिष्ठाप्य प्रथमाग्नौ ज्येष्ठपत्न्या न्वारब्धो न्वाधानं कुर्यात् अग्निद्वयसंसर्गार्थं
 प्रथमाग्निहोमकर्मणि देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये चक्षुषी आज्येनेत्यंते अग्निं नवभिराज्याहुतिभिः शोषणेत्यादि अग्निमीळे
 इति नवानामधुच्छंदा अग्निर्गायत्री अग्निद्वयसंसर्गार्थं प्रथमाग्नौ प्रधानाज्यहोमे विनियोगः अग्निमीळे इत्यादि नवभिर्ऋग्भिः प्रत्य-
 चं क्रवेण नवाज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ अग्नय इदमिति सर्वत्र त्यागः होमशेषं समाप्य अयंते योनिरिति मंत्रेण ज्येष्ठाग्निं समिधिसमारोप्य
 प्रत्यवरो हेति मंत्रेण तं द्वितीयाग्नौ प्रत्यवरो ह्यध्यात्वा पत्नीद्वयान्वारब्धो न्वाधानं कुर्यात् अग्निद्वयसंसर्गार्थं प्रथमसंस्तृष्ट द्वितीया-
 ग्नौ विहितहोमे देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये आज्यभागांते अग्निं प्रधानं षड्वारमाज्येन शोषणेत्यादि प्रोक्षणीं कुशान्दवीं क्रवौ
 प्रणीता आज्यपात्रे इध्मा बहिर्षीत्यष्टौ पात्राणि स्कविचतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा पत्नीद्वयान्वारब्धो ज्युहुयात् अग्नावग्निरित्यस्य द्वि-
 रण्यगर्भोऽग्निरष्टौ अग्निद्वयसंसर्गार्थं संस्तृष्टाग्नौ प्रधानाज्यहोमे वि० ७० अग्नावग्निश्चरति प्रविष्टं ऋषीणां पुत्रो अधिराज एषः तस्मै
 जुहोमि हविषा घृतेन मा देवानामोसु हृद्गागधेयं मो अस्माकं मोसु हृद्गागधेयं स्वाहा अग्नय इ० एवमग्रेपि आज्यस्य स्कविचतुर्गृहणं
 विनियोगस्त्यागश्च अग्निनाग्निर्मेधातिथिः काण्वोऽग्निर्गायत्री अग्निद्वयसं० अग्निनाग्निः समिध्यते० अस्तीदमिति तिसृणां विश्वामि

त्रोग्निरनुष्टुप् अंत्ये त्रिष्टुप् अस्तीदमधि० अरण्यो० उत्तानायाम० पाहिनो अग्ने इत्यस्य अर्गः प्रगाथोग्निर्बृहती पाहिनो अग्ने कं-
या० वसोस्वाहा होमशेषं समाप्याहि ताभ्ये गोयुग्मं दत्त्वा विप्रान् भोजयेत् इत्यग्निद्वयसंसर्गप्रयोगः पत्न्योरेकायदिसृता दग्ध्याते
नैवतां पुनः आदधीतान्यथा सार्द्धमाधानविधिना गृही द्वितीयविवाहकालः प्रमदासृतिवासरादितः पुनरुद्धाहविधिर्वरस्य च ॥
विषमे परिवत्सरे शक्रभोयुगुले चापिसृतिप्रदो भवेत् संकटे महारुद्धाभिषेकं सृत्वं जयमंत्रजपं याकृत्वा विवाहः कार्य इति प्राति तृती-
यामानुषीकन्या नोद्धात्वा भ्रियते हि सा विधवा वा भवेत् तस्मात् तृतीये कंसमुद्धेत अथार्कविवाहः रविशान्योर्वारे हस्तक्षेवान्यत्र शक्रभ-
दिने वा पुष्पफलयुतमर्कगत्वा अर्ककन्यादातारमाचार्यं कृत्वा रक्तगंधादिभूषितो देशकालौ स्मृत्वा मम तृतीयमानुषीविवाहजन्यदोष-
परिहारार्थं तृतीयमर्कविवाहं करिष्ये आचार्यं वृत्तानां दीश्राद्धांतं कुर्यात् दातामधुपर्कयज्ञोपवीतवस्त्रगंधमाल्यादिभिर्वरं पूजयेत्
अर्कस्य पुरतः स्थित्वा त्रिलोकवासिन्सप्तश्वच्छायया सहितो रवे तृतीयोद्धाहजं दोषं निवारय स्ररवं कुर्वीति प्रार्थ्यं छायायुतं रवि-
मर्कं ध्यात्वा प्यलिंगैरभिषिच्य वस्त्रादिभिराकृष्योनेति मंत्रेण संपूज्य श्वेतवस्त्रेण सूत्रेण वा वेष्ट्य गुडोदनं निवेद्य तांबूलं दद्यात् मम प्री-
तिकरायेपं मया स्पृष्टा पुरातनी अर्कजा ब्रह्मणा सृष्टाद्यास्मान्सं प्रतिरक्षत्विसर्कं प्रदक्षिणी कृत्य नमस्ते मंगले देवि नमः सवितुरात्मजे
आहि मां रूपया देवि पत्नी त्वं महृहागता अर्कत्वं ब्रह्मणा सृष्टः सर्वप्राणिहिताय च वृक्षाणामधिभूतस्त्वं देवानां प्रीतिवर्धन तृतीयो

द्वाहजंपापंमृत्यंत्वाशतविनाशयेतिचप्रदक्षिणीकुर्यात् अंतःपटधारणादिकन्यादानपर्यंतविधिं कृत्वा कन्यादानादित्यस्य प्रपौत्रीस-
 वितुः पौत्रीमर्षस्यपुत्रीकाशयषगोत्रामर्ककन्याममुकगोत्रायधरायतुभ्यंसंप्रदेदे अर्ककन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभृपितां गोत्राय
 शमणे तुभ्यंदत्तांविप्रसमाश्रियदक्षिणांदत्वागायत्र्यावेष्टितसूत्रेण बृहत्सामेतिमंत्रेणार्कवरयोः कंकणबध्याकस्यचतुर्दिक्षुकुंभेषु
 विष्णुनाममंत्रेणषोडशौपचारैः सपूज्याकस्योत्तरेकपत्न्यान्वारब्धोवर अस्याः सम्यक्कार्यात्वसिद्धयर्थपाणिग्रहहोमंकरिष्ये आ-
 धारदेवते आज्येनेत्यंते बृहस्पतिं अग्निं अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं चाज्यद्रव्येण शोषणास्त्रिष्टकृतमाधारंतं कृत्वा संगोभिरित्यांगिर-
 सो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् आज्यहोमे विनि० संगोभिरांगिरसो० बृहस्पतयइदं० यस्मैत्वेति वामदेवोभिस्त्रिष्टुप् यस्मैत्वाकामकामाय
 वयंसंभ्राज्यजामहे तमस्मभ्यंकामंदत्वाथेदंत्वंष्टतंपिबस्वाहा॥ अग्नयइदं० ततोव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हृत्वाहोमशोषंसमा-
 ध्यमथाहृतमिदंकर्मस्थावरेषु जरायुणा अर्कापत्यानि नो देहितत्सर्वं क्षंतुमर्हसीति प्रार्थ्यशांति सूक्तपाठांते गीर्वाण्युग्ममाचार्याय दत्त्वा
 स्वधृतवस्त्राणि गुरवे दत्त्वा न्यानि धारयेत् दशत्रयोवा विप्रामोज्याः इत्यर्कविवाहः ॥ श्रीमं नाथांघ्रिकमलं दीनानाथदयार्णवं स्मारं
 स्मारं कामपूरमान्दिकाचरणंब्रुवे प्रथमोक्ता बद्धचानां प्रकारः सतुयाज्जपैः ग्राह्यो यत्र स्वसूत्रोक्तो विशेषः स्यान्न बाधकः ब्रान्दमु-
 हर्तउत्थाय श्रीविष्णुं स्मृत्वा गजेन्द्रमोक्षादिपठित्वैष्टदेवतादिस्मरेत् समुद्रवसनैदेविपर्वतस्तनमंडले विष्णुपत्निनमस्तुभ्यं पाद-

स्पर्शक्षमस्वमे इतिभूमिंप्राथ्यं गवादिमंगलानिपश्येत् अथमूत्रपुरीषोत्सर्गादिविधिः तृणाद्यंतर्हितभूमौशिरः प्रावृत्त्ययज्ञोपवीतं
निवीतंपृष्ठतः कर्णैवाकृत्वाघ्राणापिधानंकृत्वादिवासंध्यं योरुदङ्मुखोरात्रोदक्षिणामुखोमौन्यनुपानत्कआसीनोमूत्रपुरीषो-
त्सर्गं कुर्यात् यज्ञोपवीतस्यनिवीतत्वंविनेवकर्णधारणमनाचारः मार्गजलदेवालयेनदीतीरादौमलोत्सर्गोनिषिद्धः हस्तान्हाद-
शसंत्यज्यमूत्रंकुर्याच्चलाशयात् अवकाशेषोऽशवापुरीषेतुचतुर्गुणं प्रत्यकादिमेहनेस्वशकृद्दर्शनेचसूर्यंगांवापश्येत् ततो
गृहीतशिशुउत्थायशौचंकुर्यात् मूत्रोत्सर्गेशकृद्मृदंसकृत्तलिंगेत्रिवारंवामकरेद्विवारमुभयोः करयोर्देवतावावहारंजलनक्षालयेत् मुत्रात्तु
द्विगुणंशक्रेमैथुनेत्रिगुणंस्मृतं पुरीषेतुएकालिंगेगुदेतिस्त्रस्तथावामकरेदशउभयोः करयोःसप्तसप्तत्रिर्वापिपादयोःद्विगुणंब्रह्मचर्ये
स्याद्यतीनांचचतुर्गुणंएवंमृद्भिर्जलैः शौचनदर्थेनिशिकीर्तितंतदर्थमातुरशुद्रस्त्रीबालानांतदर्थतः उक्तसंख्ययागंधलपक्षयाभावे
यावतातस्त्रयस्तावच्छौचं मृदाद्रौमलकमात्राजलालाभेनशौचविलंबेसंचलस्नानं यथोक्तशौचाकरणेतु गायत्र्यष्टशतं जप्त्वापान-
णायामत्रयतथा ॥ मूत्रेचत्वारंगंधूषापुुरीषेद्वादशाष्टौवाभोजनांतेषोऽशकार्याः अथान्वमनविधिः अप्रावृत्तशिरः कंठउपविष्टः उ-
पवीतंप्राङ्मुखोऽदङ्मुखोवांगुष्ठमूलमुक्तांगुष्ठकनिष्ठहस्तेनानुप्यांफेनादिरहितंजलंलृदयंगतंत्रिः विबेत् केशवाद्यैः स्त्रिभ्योः
पीत्यैकेनदक्षकरंमृजेत् द्वाभ्यामोषोचसमृज्यैकेनाभ्याजयेच्चतौ जलमेकेनसंमंत्र्यैकेनवामकरंमृजेत् एकेनदक्षिणोपादंवामकेन

चैव हि संप्राप्त्येकेन मूर्धानं मूर्ध्वो घृणासिका इयं नेत्रयुग्मं कर्णयुग्मं दक्षिणोपक्रमं क्रमात् नाभिल्लदय मूर्धानो दक्षवामभुजौ स्पृशेत्
 केचि लेशवर्धैः स्त्राभिः पीत्वा द्वाभ्यां प्रक्षालयेत्करो गंडोष्ठौ मार्जयेद्द्विद्विरैकं पाणिपादयोः यद्वा ओष्ठं मार्जेन्मूजे द्विद्विरैकं पा-
 णिपादयोः शेषं प्राग्बदित्याहः तत्रोर्ध्वो घृस्यां गुल्यग्रैः स्पर्शः अंगुष्ठतर्जनीभ्यां नासिकयोः अंगुष्ठानामिकाभ्यां नेत्रयोः अंगुष्ठकनिष्ठि-
 काभ्यां कर्णयोर्नाभेश्च तलेन हृदयस्वपाणिना मूर्धः अंगुल्यग्रैर्भुजयोः एतावदाचमनविधावशाक्तस्त्रिः पीत्वा करं प्रक्षाल्य दक्षि-
 णकरणं स्पृशेत् कांस्थायः सीसत्रपुपित्तलपात्रेर्नाचामेत् श्रौताचमनं तु देव्यास्त्रयः पादाः आपो हिष्ठेति नवपादाः सप्तव्याहृतयो-
 देवीपादत्रयं द्वेधा विभक्तं देवीशिरश्चेति चतुर्विंशतिस्थानानि अथाचमनमिति नित्तानि कर्मकुर्वन्मधोवायुनिःसरणेश्चुपाते क्रोधे
 मार्जारस्पर्शे क्षुते वस्त्रपरिधाने रजकाद्यं त्यजदर्शने चाचामेत् स्नात्वा पीत्वा फल्कासु स्नात्वा चाचामेत् विष्णुं चरेत् शौचांत आचामे-
 त् सर्वत्राचमनासंभवे दक्षिणकर्णस्पर्शः दंतलग्नान्मृदुपायेन निर्हरेत् रक्तनिर्गमे दोषोक्तेः दंतलग्नं च दत्तवत् तस्यान्नस्यकाल-
 तरे निर्गमे आचमनं वामहस्तस्थिते दर्भे दक्षिणे नन चाचामेत् करद्वयस्थिते दर्भे आचामेत् सोमपो भवेत् नचोच्छिष्टं पवित्रं तद्भुक्ते-
 पित्र्ये च संत्यजेत् विष्णुं चोत्सर्गं च त्यजेत् अथ दंतधावनं कंटकीक्षीरवृक्षापामार्गादिकाद्यैः कार्यं काष्ठाभाभ्राद्धोपवासादिनिषिद्ध-
 दिने च पर्णादिना प्रदेशिनी वज्यां गुल्यावाद्वा दशागंदूषैर्वा दंतान्शोधयेत् अथ संक्षेपतः स्नानविधिः नद्यादौ गत्वा शिखां बध्नाजानूध्वं

जलेतिष्ठन्नन्यथा तूपविश्याच्चम्यममकाधिकवाचिकमानसिकदोषानिरसनपूर्वकं सर्वकर्मसुशुद्धिसिद्धयर्थं प्रातःस्नानं करिष्ये इति संक-
ल्प्य जलं नत्वा प्राङ्मुखः प्रवाहाभिमुखो वा त्रिरवगात्वांगानि निमृज्य स्नात्वा द्विराचम्यापोहिष्ठेति मार्जनं कृत्वा इमं मे गंग इति त्रिजल-
मालोडया घमर्षणो त्रिरावृतेन क्रतं चेति सूक्तेन कात्यायनेन हुपदेति क्रत्वा जलं निमग्नतया कृत्वा पुत्याचम्य जलतर्पणं कुर्यान्नवातदि-
त्यं ॥ उपवीती ब्रह्मादयो ये देवास्तां देवांस्तर्पयामि भूदेवांस्तर्पे भुवदेवांस्तर्पे स्वदेवांस्तर्पे भूर्भुवः स्वदेवांस्तर्पे ॥ निवीती ॥ कृष्णैर्हृपायनादयो ये
ऋषयः तान् ऋषींस्तर्पे ऋषींस्तर्पे ऋषींस्तर्पे ऋषींस्तर्पयामि ऋषेवः स्वऋषींस्तर्पे प्राचीना वीती सोमः पितृमान्यमों गिरस्वान-
धिष्वाताः कव्यवाहनादयार्थे पितरः तान् पितॄंस्तर्पयामि भूः पितॄंस्तर्पे भुवः पितॄंस्तर्पे स्वः पितॄंस्तर्पे भूर्भुवः स्वः पितॄंस्तर्पे एकनद्यां स्नाने अ-
न्यां नदीं न स्मरेत् अत्र तैत्तिरीयादिभिस्तर्पणैः क्रथादीनां नामांतराण्युक्तानि तानि संक्षेपविधौ तस्य तर्पणस्य कृता कृते त्वान्नोक्तानि
अथ गृहे उष्णोदकेन स्नानं न तु शीतोदकेन तद्विधिश्चाप्यत्र शीतोदकं प्रक्षिप्य तदुपरि उष्णोदकेनापूर्य शंभो देवी ० आपः पुनंतु ० द्रुप-
दादिवे ० क्रतंच ० आपोहिष्ठेति पंचभिर्ऋग्भिरभिर्मंत्र्यमंमदत्यादिनातीर्थानि स्मरन् स्नायात् गृहस्थाने संकल्प आचमनं अघमर्षणं
तर्पणंच न अंते आचमनं मार्जनंच कार्यं एवं स्नात्वा वस्त्रेण पाणिना वा जलापनयनमकृत्वा शंशुं शंशुं कार्पासवस्त्रं परिधाय स्नाना-
द्देवस्त्रमूर्ध्वत उत्तारयेत् विकच्छोनुत्तरीयश्च नग्ना वस्त्रा एव च श्रौतस्मार्तनैव कुर्यात् द्विगुणवस्त्रोदग्धवस्त्रस्यूतग्रथितवस्त्रः

काषायवस्त्रादयोदिगंबरश्चनग्नाः निष्पीडितं वस्त्रं नस्कंधेक्षिपेत् चतुर्गुणी कृत्य वस्त्रं गृहे ऽधोदशनं घामूर्ध्वदशनं स्थले निष्पीडयेत् नतु त्रिगुणं उत्तरीयं जीवतपितृकजीवज्ज्येष्ठभ्रातृकैर्न धार्यं प्रावारवस्त्रं तु सर्वैर्धार्यं इति प्रातर्नित्यस्नानं चांडालसूतकिसूतिकोदक्याचितिकाशुशवचांडालछायादिस्पर्शस्नानं चांडालादिस्पर्शनमारभ्य तत्सृष्टेः सृष्टेषु तृतीयपर्यंतं सचैलं स्नानं चतुर्थस्याचमनमात्रं तदूर्ध्वं प्रोक्षणं द्वितीयादेर्देहं तृणाद्यंतरितस्पर्शत्वाचमनमेव वस्त्रांतरितः साक्षात्स्पर्श एवेति तत्र चतुर्थस्यैवाचमनं नित्यस्नानमकृत्वा भक्त्या बुपवासः ग्रहणसंक्रांत्यादि नैमित्तिकस्नानमकृत्वा भोजने पाने अष्टसहस्रजपः शूद्रादिस्पर्शनिमित्ते उपवासः श्वकाकचांडालादिस्पर्शस्नानमकृत्वा भक्त्योपाने च त्रिरात्रं रजकादिस्पर्शतदूर्ध्वं नैमित्तिकस्नानं रात्रावपि सृते जन्मसंक्रांतौ श्राद्धे जन्मदिने तथा अस्पृश्यस्पर्शने चैव नस्नायादुष्णावारिणा इति नैमित्तिकस्नानं नैमित्तिके जलतर्पणादिविधिर्न दर्शयती पातरयसप्तम्यादौ स्नानं कार्तिकमाघस्नानादिकंच कौम्यं इति जलावगाहादिरूपवारुणस्नानानि अथ गौणस्नानानि आपोहिष्ठादिभिर्मंत्रैः प्रोक्षणं मंत्रस्नानं गायत्र्या दशकृत्वा जलमभिमंत्र्य तेन सर्वांगप्रोक्षणं गायत्र्यं मस्म न्नास्नानमाग्नेयं ज्वाद्भवस्त्रेणांगमार्जनकापिलं विष्णुपादोदकविप्रपादोदकप्रोक्षणविष्णुध्यानादिभिश्च स्नानांतराणि गौणस्नानैर्जपसंध्यादौ शह्रिर्नतु श्राद्धदेवाचनादौ ब्रह्मयज्ञैविकल्पः अथतिलकविधिः प्रातः पुंड्रं मृदा कुर्याद्धत्वा चैव तु भस्मना मृदश्च गोपीचंदनतुल

सीमूलसिंधुतीरजान्हवीतीरवल्मीकादिस्थाः ललाटोदरहृदयकंठेदक्षिणपार्श्वबाहुकर्णदेशे वामपार्श्वबाहुकर्णदेशे पृष्ठे ककुदि
चेति द्वादशस्थानेषु शकुकेशवादिनामभिः कृष्णापक्षे संकषणादिनामभिः शिरसि वास्तुदेवैति मृदातिलकोविधेयः अथ भस्मत्रि
पुंड्रः श्राद्धे यज्ञे जपे होमेषु शवदेवैस्साराचने भस्मत्रिपुंड्रैः पूतात्मा मृत्युं जयति मानवः भस्मगृहीत्वा अग्निरिति भस्मजलमि-
ति भस्मस्थलमिति भस्म व्योमेति भस्म सर्वं हवा इदं भस्म मन एतानि चक्षुषि भस्मानीति मंत्रेणाभि मंत्र्य जलमिश्रितेन मध्य
मांगुलि त्रय गृहीतेन ललाटहृदयनाभिगलांसबाहुसंधिपृष्ठशिरःस्थानेषु शिवमंत्रेण नारायणाष्टाक्षरेण वा गायत्र्या वा प्रण
वेन वा त्रिपुंड्रां कुर्यात् अथ संध्याकालः उत्तमातारकोपेता मध्यमालुप्तनारका अधमासूर्यसहिता प्रातः संध्या त्रिधामता उत्त
मासूर्यसहिता मध्यमालुप्तनारका अधमातारकोपेता सायं संध्या त्रिधामता अध्यययामादासायं संध्यामाध्यान्हिकीष्यते
सर्वेषां संध्या त्रयं नद्यादी बहिरे बभ्रशास्तंसाभिकस्य तु प्रादुष्करणाद्यनुरोधेन सायंप्रातः संध्ये गृहे कर्तव्ये अथ संक्षेपतः संध्या
प्रयोगो ब्रह्मचानां दर्भद्वयकृते पवित्रे ग्रंथि युते ग्रंथिरहिते वा हस्तयोर्धृत्वा द्विराचम्य प्राणायामं कुर्यात् प्रणवस्य परब्रह्म ऋषि
परमात्मा देवता देवी गायत्री छंदः सप्तानां व्याहृतीनां विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठकश्यपाऋषयः अग्निवाय
वादित्सहस्रपतिवरुणोद्भविश्वेदेवा देवताः गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्बृहतीपंक्तीत्रिष्टुप्जगत्यश्छंदासि गायत्र्या विश्वामित्रऋ

षिः सविता देवता गायत्री च्छंदः गायत्री शिरसः प्रजापति ऋषिः ब्रह्माग्निवाय्वादित्या देवताः यजुश्छंदः ॥ प्राणायामे विनियोगः स
 वांगुलीभिस्तर्जनीमध्यामाभिन्नाभिर्वा नासां धृत्वा दक्षिणेन वायुमाकुर्यथ रोधयेत् ॥ ॐ षूः ॐ षुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः
 ॐ तपः ॐ सत्यं ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं ॐ आपोज्योतीरसो मृतं ब्रह्म षू षुवः स्वरोम् इति सप्रणवसप्तव्याहृति गायत्री गा
 यत्री शिरस्त्रिः पटित्वा वामनासया वायुं विसृजेदिति प्राणायामः सर्वशास्वसाधारणः समोषात्तदुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वर
 प्रीत्यर्थं प्रातः संध्यां कृपासिष्ये आपोहिष्ठेति तृचस्यांबरीषः सिंधुद्वीप आपो गायत्री मार्जने विनियोगः आपोहिष्ठेति नवभिः
 पदैः सप्रणवैः कुशोदकेन मूर्ध्नि नवकृत्वामार्जयेत् यस्य क्षयायेत्यधो मार्जयेत् नद्यादितीर्थस्थं ताम्रमृन्मयादिभूमिषु पात्र
 स्थं वा वामकरस्थं वा जलं दामादिनादाय मार्जनं सर्वत्र नतु धारा च्छतजलेन अथ मंत्राचमनं सूर्यश्चेति मंत्रस्य याज्ञवल्क्य
 उपनिषद ऋषिः सूर्यमामन्यमन्यपतयोरग्निश्च देवताः प्रकृतिश्छंदः आचमने विनियोगः सूर्यश्चमामन्युश्चमन्युपतयश्चम
 न्युकृतेभ्यः पापेभ्योरक्षतां यद्वात्र्यापापमकार्षे मनसा वाचा हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिश्ना रात्रिस्तदवलपतु यत्किंच दुरितं
 मायि इदमहमा मृतयोनौ सूर्यज्योतिषि जहोमि स्वाहेति जलं पिबेत् आचम्य आपोहिष्ठेति नवचस्यांबरीषसिंधुद्वीप आपो गा
 यत्री अंत्येद्दे अनुष्टुभौ मार्जने विनियोगः प्रणवेन व्याहृतिभिर्गायत्र्या प्रणवांतया आपोहिष्ठेति सूक्तेन मार्जनं च चतुर्थकं ऋ

गन्तेर्ध्रुवांतेवापादांतेवापिमार्जयेत् गायत्रीशिरसाचांतेमार्जयित्वाघमर्षणं ऋतंचेति तृचस्यमाधुच्छंदसोघमर्षणोभाच
वृत्तमनुषुप् अघमर्षणोविनियोगः दक्षिणहस्तेजलंरुत्वा ऋतंचेति ऋक्त्रयंद्रुपदेति ऋचंवाजसादक्षिणनासयापापपुरुषं
निरस्यतज्जलंनावलोक्यवामभागेक्षितोक्षिपेत् आचम्य गायत्र्याविश्वामित्रः सवितागायत्री श्रीसूर्यायाध्यदानेविनियोगः
प्रणवव्याहृतिपूर्वयागायत्र्यातिष्ठन्सूर्योन्मुखः जलांजलिं त्रिः क्षिपेत् कालातिक्रमेप्रायश्चित्तार्थंचतुर्थं असावादित्यो ब्रह्मेति प्रदक्षि
पांश्चमन् जलंसिंचेत् अघ्नो जलोतजन्यगुणयोगो नकार्यः इदमध्यदानं प्रधानमित्येके अंगमिति परे अथ गायत्रीजपः प्राणाया
मत्रयंरुत्वा गायत्र्याविश्वामित्रः सवितागायत्रीजपेविनि० तत्सवितुर्वरेण्यं शिरसेस्वाहा भर्गो देवस्य शिखायै वषट् धीम-
हिक्रवचाय हुं धियो यो नो नेत्रत्रयाय वौषट् प्रचोदथात् अस्त्राय फट् शतषडंगन्यासः कार्यः नवाकार्यः न्यासविधेरैवेदिकत्वादिति
गृह्यपरिष्टे स्पष्टं एतेनाक्षरन्यासपदन्यासपादन्यासादिनां मुद्रादिविधेः शापविमोचनादिविधेश्च तांत्रिकत्वेनावैदिकत्वाद्ना
वश्यं कल्पं वेदितव्यं मंत्रदेवताध्यायेत् केचिद्वायत्र्यादिव्यानं वदन्ति आगच्छ वरदे देवि जपे मे संनिधौ भव गायतंत्राय सेयस्माद्वाय
त्रीत्वं ततः स्मृतं त्यावात्य यो देवः सवितास्माकं धियो धर्माधिगोचरे प्रेरयेत्तस्य तद्गस्तद्गरेण्यमपास्महे इति मंत्रार्थं चिंतयन्
रौनी प्रातः सूर्याभिमुखस्तिष्ठन्नामंडलदर्शनात्स प्रणवव्याहृति कायाः गायत्र्या अष्टशतमष्टाविंशतिदशकं वा जपेत् सायं वाय-

व्याभिमुर्यः आनक्षत्रदर्शनादिति विशेषः अनध्यायेष्टाविंशतिप्रदोषेदर्शैवजपेदिकारिकायां रुद्राक्षविद्रुमादिमालाभिरंगुली-
 पर्वभिर्वाजपः अष्टशतं चतुःपञ्चाशत् सप्तविंशतिर्वा मालामघायः उत्तरन्वासंस्कृतोपस्थानं जातवेदसे० तच्छंयो० नमो ब्रह्मण इ-
 निमंत्रैः सायं मातृभ्योपतिष्ठेदिति परशिष्टमतं स्मृत्यंतरे मित्रस्थचर्षणीत्यादि मित्रदेवताकैः प्रातः इमंमेवरुणेत्यादिभिर्वरु-
 णपदोपेतैः सायं सूर्योपस्थानमुक्तं प्राच्येदिशे इन्द्राय नमः आग्नेय्येदिशे अग्नये नमः इत्यादिना दशदिग्बंधनांते संध्यायेनः
 गायत्र्ये नमः सावित्र्ये० सरस्वत्यै नमः सर्वाभ्यो देवताभ्यो न० इति नत्वा उत्तमेशिखरं जाते भूम्यां पर्वतमूढे नि ब्राह्मणे रभ्यनु-
 ज्ञाता गच्छु देवि यथा स्तुतवमिति विस्मृत्य भद्रं नो अपि वातय मनः इति त्रिरुक्ता प्रदक्षिणं भ्रमन्नासत्यलोकान् पातालादालो-
 कालोकपर्वतान् ये सन्ति ब्राह्मणा देवास्तेभ्यो नित्यं नमो नमः इति भूम्युपसंग्रहं नमस्कृत्य द्विराचामेदिति अथ तैत्तिरीयाणां संक-
 ल्पांतं पूर्ववत् गायत्री ध्यात्वा आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्म संमितं गायत्री छंदसां माते दंब्रह्म जुषस्व मे ॥ सर्ववर्णो महादेवि
 संध्याविद्यं सरस्वति अजरं अमरं देवि सर्वदेवि नमो स्मृते ओजोसि सहोसि बलमसि भ्राजोसि देवानां धामनामासि विश्वमसि विश्वायः
 सर्वमसि सर्वायुरभिभूरोम् गायत्री मावाहयामि सावित्री मावाहयामि सरस्वती मावाहयामि छंदः कृषीनावाहया० श्रिय० ह्रिय० इ-
 त्यावाह्यमाजनं पूर्ववत् आपो वा इदं सर्वं विश्वाभूतान्यापः प्राणावा आपः पशव आपो न्नमापो मृतमापः संव्राडापो विराडा

पः स्वराडापञ्छंदाः स्यापोज्योतीः ष्यापोयजूः ष्यापः सत्यमापः सर्वादेवता आपोभूर्भुवः स्रवराप ॐ इति जलमभि
मन्त्र्यसूर्यश्चेति पूर्ववन्मंत्रान्च मनदधिक्राव्यो अकारिषमिति क्रुचमुक्त्वा आपोहिषेति तिसृभिः हिरण्यवर्णा इति पवमानः
स्रवर्जन इत्यनुवाकेन चक्रगते मार्जनांतेऽथ मर्षणां कृत्वा वाध्यदानादि गायत्री जपांतमावाहन मंत्रवर्ज्यं पूर्ववत् न्यासविधेर
वैदिकत्वमुक्तमेव जपांत उपस्थानं मित्रस्य चर्षणी० मित्रोजनान्० प्रसमित्र० यच्चित्थिते० यत्किंचेदं० कित्वासोयत् इति षड्भि
रुपस्थाय प्राच्यै दिशोयाश्च देवता एतस्यां प्रतिवसत्येताश्च नमोनम इत्यादिना अधरांताः षण्णत्वा आवांतरायै दिशोयाश्च
देवता इति च नत्वा नमो गंगाय मुनयोर्मध्य इत्यादिना मुनिदेवान् नत्वा सः स्ववर्तुदिश इति मंत्रपठित्वा गोत्राद्युच्यते पूर्ववद्भूम्यप
संग्रहं नत्वा पूर्ववत्संध्यां विसृजेदिति अथ कात्यायनानां संध्याप्रयोगः आचम्य भूः पुनातु भुवः पुनातु स्वः पुनातु भूर्भुवः स्वः
पुनातित्यादिना पानं कृत्वा अपवित्रः पवित्रो वेति विष्णुस्मृत्वा आसनादिविधिकृत्वा हिराचम्य प्राणानायम्य पूर्ववत्सकल्पं गाय
त्रीं च क्षरां बालासाक्षसूत्रकमंडलुरक्तवस्त्रांचतुर्वक्राहं सवाहनसंस्थिता ब्रह्मणी ब्रह्मदेवत्या ब्रह्मलोकनिवासिनी आवाहया
स्य हं देवीमायांती सूर्यमंडलात् आगच्छ वरदे देवी चक्षरब्रह्मवादिनी गायत्रीं छंदसामात ब्रह्मथोनेन मोक्तते इत्यावात्स्य पूर्वव
दापोहिषेति तृचेन मार्जयेत् सूर्यश्चेति मंत्रस्य नाराणक्रुषिः सूर्यो देवता अनुष्टुप् छंदः आचमने वि० सूर्यश्चेति० जलप्राश्या

ध-सि
८१

चम्य आपां द्विष्टेति न वक्रकर्मार्जनं कुर्यादिति केचिदाहुः बहवस्तु संकल्प्याद्यंते सूर्येति मंत्रान्मनं हलापो द्विष्टेति तिसृष्टिः प्रतिपादमार्जनं
नेऽयमर्थोऽंकारेण तु मार्जनद्वयमित्याहुः सप्तमिभ्यां तु मिभ्यां इति ह्योः प्रजापतिर्ऋषिः आपो देवता यज्जुः उदः आदानप्रक्षेपणो वि० स्त-
मिभ्यां आपोऽधयः संतु इति जलमादाय दुर्मिभ्यास्तस्मै संतु योऽस्मान्हे ष्टियचवयं द्विष्टि इति वामाक्षविक्षिपेत् तत्कृतं चेति तृचेन
इपदति त्रिरुक्तं च वाघमर्षणं पूर्ववत्सायं प्रातः त्रिरर्ध्यादां पुष्यं प्रातः सवेन पूर्ववत् मध्याह्ने सकृद्गायत्र्यापरित उक्ष्ण अथोपस्थानं उद-
येसु दुत्यमिति ह्योः प्रस्फणवः सूर्यो नुसुपु गायत्र्या वित्रं देवानामागिरसः कुलः सूर्ये त्रि सुपु तत्र उदथ्य उगयरणः सूर्यः पूर उष्णिक् उपस्थाने० उ-
दयंतमस्परि० उदुत्यं जातवेदसं० चित्रं देवाना० तच्चक्षुर्देवहितंमित्यूर्ध्वबाहूः सूर्यमुदीक्ष्य माणोऽयः सूर्यपतेत् प्राणायामादिविधाय न्यासमुद्रात्प-
णादिविधिः कृताकृतः तेजोसीति परमेष्ठी प्रजापतिराज्यं यज्जुः आवाहने विनियोगः तेजोमिश्रकर्मस्य मृतमसिधामनामासिभियं देवानामनाद्य-
ष्टं देवयजनमसि परोरजस इति विमलः परमात्मानुष्टुपु गायत्र्यं कर्मस्थो० गायत्र्यस्य कर्मदी द्विपदी त्रिपदी चतुर्थ्यपदसि नहि षड्सेन
मस्ते तुरीयाय दर्शनाय पदाय परोरजसे सावदोम् ततो गायत्र्यां आपानं पूर्ववत् ततः शक्तेन विभ्राक्षित्यनुवाकेन पुरुषसक्तेन वा शिवसं-
कल्पेन वामं डलब्राह्मणेन वापस्थानं कार्यं अत्र ऋक्शाखां क्तवनं दिग्बन्धनं केचिन्कुर्वन्ति तत्तत्तमेशिखरेजा० देवा गातुमिति मंत्रा-
भ्यां विसर्जनं भूष्युपसंभ्रं हं नमस्कारादि पूर्ववत् इति कात्यायनसंख्या संख्या सुपासतेयंते निष्पापा ब्रह्मलोकगाः अन्यकर्मफलं नास्ति सं-

त-प-पू

८१

ध्याहीनोशक्तित्वतः जीवमानो भवेच्छूद्रो मृतः श्वजायते भ्रवंसंध्यात्रये कालातिक्रमे प्रायश्चित्तार्थमेकमर्थमधिकं दत्तारात्रौ प्रहरपर्यंतं दिने क्त
कर्माणि कुर्यात् ब्रह्मयज्ञं सौरं च वर्जयेत् सर्वथा संध्यालोपे प्रति संध्यमेकोपवा सोऽप्युतम षोत्तरसहस्रं वा गायत्री जपः अशक्तौ प्रति संध्यालोपे शत
गायत्री जपः अहं च हलोपतदावृत्तिः ततः परं कृच्छ्रादिकल्प्यं अथोपासनहोमः स्वयं होमो मुख्यः अशक्तो पत्नीपुत्रः कुमारी भ्राता
शिष्यो भागिने यो जामाता क्रत्विग्वा पुत्रादिर्दंपत्यौः सन्निधाने एकसंनिधाने वा जुहुयात् त्यागं यजमानः पत्नी वा कुर्यात् तस्या असं
निधौ तदा ह्यथा क्रत्विगादिरपि पत्या क्रतु प्रसवोन्मादादिदोषे तु तदा ज्ञां विनापि क्रत्विगादिस्त्वांगं कुर्यात् स्वयं होमे फलं यत्स्या
दस्ये होमे तदर्थं कं पूर्वेणितु स्वयमेव जुहुयात् तत्र प्रातः सूर्योदया त्प्राक् सायं सूर्योस्तात्वाक् अग्नीनां गृह्याग्नेर्वा प्रादुष्करणं कृ
त्वा सूर्योदयास्तोत्तरं होमः कार्यः प्रादुष्करणं कालातिक्रमे ३० मृगवः स्वः स्वाहेति मंत्रेण क्रवाज्या हुति रूपे सर्व प्रायश्चित्तमाज्यसंस्कारपूर्वकं
कृत्वा होमः सूर्योदयोत्तरं दशघटिकापर्यंतं प्रातर्होमकालो मुख्यः तत आसायं गौणः सायं नवनाडिकापर्यंतं मुख्यः तत आप्रातर्गौणः मुख्य
कालातिक्रमनिमित्तं प्रायश्चित्तपूर्वकं ममक होमं करिष्ये इति संकल्प्याज्यसंस्कृत्य शुचिचतुर्गृहीतं गृहीत्वा सायंकाले दोषां कस्तर्नमः स्वाहेति
हुत्वा प्रातस्क्रु प्रातर्वस्तर्नमः स्वाहेति हुत्वा होम्यसंस्कृत्य नित्यहोमः श्रौतहोमं कृत्वा स्मार्तहोमः केचित् स्मार्तहोमं पूर्वमाहूः आधाने पुनरा
धाने सायं सुपक्रमो होमः सायंप्रातर्होमयोर्द्वैष्यं कर्त्तव्यं च प्रातर् यजमानः कर्ता च कर्तृभेदान दोषाय अथाश्वलायने स्मार्तहोमः आ

चम्यप्राणानायम्यदेशकालोसंकीर्त्यश्रीपरमे० सायमौपासनहोमंप्रातरौपासनहोमंवासुकद्रव्येणकरिष्ये चत्वारिशंगेतिध्यात्वासोदक
हस्तेनत्रिः परिसमत्पपरिस्तीर्यत्रिः पर्युस्यहोमद्रव्यंसमिद्धतमुत्तरस्थितंदर्भेणावज्याल्यप्रोक्ष्यत्रिः पर्यग्निहृत्वाग्नेः पश्चिमतोदभौनि
धाय विश्वानिनइत्यभ्यर्च्यप्रजापतिमनसाध्यायन् समिधमग्नौप्रक्षिप्य तथैवत्कल्कासमिधिदीप्तायांशततंडुलैरभ्येस्वाहेतिसायंप्रथ
माहुतिः सूर्यायस्वाहेतिप्रातः प्रथमाहुतिः शताधिकतंडुलैः प्रजापतयइतिमनसोच्चार्यहोमत्यागाभ्यां द्वितीयाहुतिरुभयकाले परि-
स्तरणां विसृज्यपरिसमूहनपर्युक्षणेकृत्वापस्थानं अग्न आर्युपीतितिस्मृणांशतंवेखानसा अग्निः पवमानोगायत्री अग्न्यपस्थानेवि०
अग्नेत्वन्न इतिचतस्मृणांगौपायनालौपायनावा बंधुःसुबंधुःश्रुतबंधुविप्रबंधुश्चाग्निद्विपदाविराट् अग्न्यपस्थाने० प्रजापतेहिरण्यगर्भः प्रजा
पतिस्त्रिष्टुप् प्रजापत्कपस्थानेवि० तंतुंतन्वन्देवा अग्निजगती यद्देवा प्रजापतिजगती उपस्थानेवि० हिरण्यगर्भो हिरण्यगर्भः प्रजाप
तिस्त्रिष्टुप् प्रजापत्कपस्था० इतिवायव्यदेशोतिष्ठन्नुपस्थाय उपविश्यमानस्तोकइत्यादिनाविभूतिधारणंक्वचिदुक्तं विष्णोस्मृत्वा अनेनहोम
कर्मणापरमेश्वरः प्रीयतामित्यर्पयेत् प्रा तस्त सूर्योनोदिवःसूर्यश्चक्षुःसूर्योगायत्री सूर्योप० उदुत्यंकाण्वः प्रस्कण्वः सूर्योगायत्री सूर्योप
स्था० चित्रं देवानामांगिरसः कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप् सूर्योप० नमोमित्रस्य सूर्योभितपाः सूर्यो जगती सूर्योप० इतिचतुर्भिः पूर्वोक्तैः स्त्रिभिः प्रा
जापत्यैश्वोपस्थानंकेचित्प्रातस्तंतुंतन्वन्निनिनपठति पत्नीकुमारीकर्तृक होमेध्यानोपस्थानादौमंत्रावज्याः अथहिरण्यकेशीयानां पू

वीक्तसंकल्पाद्यंतेयथाह तद्वसव इति परिसमूह्यपरिस्तीर्य अदि तेनुमन्यस्वेतिदक्षिणतः प्राचीनं पर्युक्षेत् अनुमतेनुमन्यस्वेतिपश्चादुदीचीनं सरस्वतेनुमन्यस्वेतिउत्तरतः प्राचीनं देवसवितः प्रसवेति सर्वतः तूष्णीसमिधमाधाय होमादि प्राग्वत् अतितेन्वम ५स्थाः अनुमतेन्व० सरस्वतेन्व० देवसवितः प्रासावीरिति पूर्ववत् परिषेचनं उदुत्यं चित्रं देवानामिति प्रातरुपस्थानं अग्निर्मूर्धादिव इति त्वामग्नेपुष्करादधीति द्वाभ्यां सायमपस्थानं आपस्तंबानां सायमग्नेस्वाहाग्नेस्विष्टकृतेस्वाहेति द्वे आहुतिप्रातस्तसूर्यायस्वाहाग्नेस्विष्टकृतेस्वाहेति विशेषः शेषं हिरण्यकेशीयवत् अथ कात्यायनानां सायमस्तमितं होमः प्रातः सूर्येनुदिते होमः तत्र प्रातरुपस्थानां तां संध्यां कृत्वा होमांते गायत्री जपादिसंध्या समापनं तत्र पूर्ववत्संकल्पांते उपयमनां कुशानादाय सव्ये कृत्वा दक्षिण करेणातिस्त्रः समिधो ग्नावाधाय माणिकोदकेन पर्युक्ष्याग्निमर्चयित्वाग्नेस्वाहा प्रजापतये स्वाहेति सायं दधातं दुलैर्वाहुत्वा प्रातस्तथैव सूर्याय प्रजापतये च जुहुयात् समास्वेत्यनुवाकेन सायमुपस्थानं प्रातस्त विष्वाडित्यनुवाकेन अत्र दधि होमादौ सस्त्रव प्राशनमाहुः होमलापेष्टोत्तरसहस्रगायत्री जपः मुख्यकालातिक्रमेनादिष्ट होमः अथ होमद्रव्याणि व्रीहिश्यामाक्यवानांतं दुलाः पयोदधिसर्पिर्धव व्रीहोगोधूमप्रियंगवः स्वरूपेणापि होम्याः तिलास्तस्वरूपेणैव तं दुलादयः शतसंख्याहस्तेन होतव्याः दध्यादिद्रवद्रव्यं स्रवेण सर्वत्रोत्तराहुतिभिः पूर्वतो मूयसी समिधश्चार्कपलाशरवदिराफामार्गपिप्यलोदुंबरशमीदूर्वादभि मया दशद्वादशांगुलाः सत्वचः वरपुस्तबिल्वादि जाहेमाद्रौ होमाहुत्योः संसर्गे यत्र वेत्येति मंत्रेणाग्नेसमिद्धोमः नि-

त्यहोमेत्यतिक्रान्ते आज्यं संस्कृत्य चतुर्गृहित्वामनोज्योतिर्जपतामिति जहुयात् द्वादशादिनपर्यंतं होमलोपे इदमेव प्रायश्चित्तं ततः परमग्निना
 शः एवं होमलोपप्रायश्चित्तं कृत्वातिक्रान्तहोमार्थं द्रव्यं संस्कृत्य सायंप्रातः क्रमेण द्वे द्वे आहुतीर्दिनगणनया जुहुयात् अग्निसूर्यप्रजापतीनुप
 तिष्ठेन्नवा जुहुयात् प्रायश्चित्तेन चारितार्थ्यात् सूतकादिना होमलोपे ष्वेव हिरण्यकेशीयानामप्येवं आपस्तबादीनां त्रिरात्रात्परमग्निना
 शो भवतीति सूतकेऽपि स्वर्गहोमः कार्यः समारोपोत्तरं सूतकपाते प्रत्यपरोहासंभवेन त्रिरात्रं होमलोपे पुनराधानं अथ समस्य होमः सायंप्रा
 तहोमो समस्य करिष्ये पूर्ववत्सायंकालहोमांतं कृत्वा पक्षेऽप्युनर्द्रव्यं संस्कृत्य समिधं प्रक्षिप्य सूर्यप्रजापत्याहुतीर्दत्त्वा हविष्यांतमित्यपतिष्ठे
 त् हविष्यांतमिति पंचचस्य वामदेवः सूर्यवैश्वानरोऽग्निष्टुप् नित्यवत्प्रजापत्यपस्थानं अथ पक्षहोमः प्रतिपदि अद्य सायमारभ्य चतुर्दशी
 सायमवधिकान् पक्षहोमान् तंत्रेण करिष्ये सायंतं दुलान् पात्रद्वये वा द्विद्वयानुसारेण चतुर्दशादिवारं गृहित्वा होमकाले ग्नये स्वाहेति सर्वांस्पूर्व
 पात्रस्थाने कदैव जुह्वत्वा द्वितीयपात्रस्थानं प्रजापत्ये तथैवैव जहुयात् एवं द्वितीयायां प्रातरद्यावधि पूर्वप्रातरवधिकान् पक्षहोमान् तंत्रेण करि
 ष्ये इत्यादि सायंवत् विशेषस्तु प्रथमपात्रस्थानं सूर्याय स्वाहेति जहुयात् द्वितीयपात्रस्थानं प्रजापत्ये हुत्वोभयत्र समिदेकोपस्थानादिस-
 कृत् पक्षमध्ये आपत्यामौ तत्सायंकालाच्चतुर्दशी सायंपर्यंतान् शेषहोमान् सायंपक्षहोमवहुत्वापर्वप्रातर्होमानान् प्रातर्जहुयात् सर्वथाप-
 र्वसायंहोमः प्रतिपत्प्रातर्होमश्च पृथगेव इति पक्षहोमशेषहोमौ पक्षमध्ये आपन्नित्तावपकृष्टाहोमाः पुनः कार्याः संततपक्षहोमत्रये-

अग्निनाशात्तृतीयेपक्षेप्रतिदिनंहोमः सर्वथापन्नित्यभावेयावज्जीवंपक्षहोमाः अथसमारोपाः अयंतेयोनिरित्य० अग्निसमा० अग्नेनमं-
 त्रेणहोमोत्तरमरणीमश्वत्यसमिधंवाप्रताप्याग्निममारोहंतत्रभावयेत् होमादिकाले अरणीनिर्मथ्यप्रत्यवरोहेतिमंत्रेणस्थंडिले
 शिंप्रतिष्ठापयेत् समित्समारोपेश्रोत्रियागारादग्निंप्रतिष्ठाप्यप्रत्यवरोहेतिमंत्रेणतांसमिधमग्नावादध्यात् सूत्रांतरे आज्ज्वानउद्-
 ध्यस्वेतिमंत्राभ्यां प्रत्यवरोहणं प्रत्यहंसमारोपादिद्वादशदिनमेव पर्वणिसायं होमकालपर्यंतंप्रत्यवरोहेणाभावेग्निनाशइतिकेचित्
 समारोपप्रत्यवरोहौ यजमानकर्तृकावेव तेनसमारोपोत्तरंपर्वण्याशौचप्राप्तौप्रत्यवरोहासंभवादग्निनाशः एतस्त्रिदिनंहोमलोपे
 विहित्पुनराधानानामापस्तंबादीनामेव आश्वलायनानांतुद्वादशरात्रमध्येपर्वणिप्रत्यवरोहाभावेपिनाग्निनाशः किंतुद्वादशरात्रो-
 त्तरंहोमलोपावेत्यपरंआश्वलायनानांतुद्वादशदिनंहोमलोपएवाग्निनाशः राजक्रान्त्यादिसंकटेऋषिकृद्द्वारापिसमारोपादिकेचि
 दृत्विगाद्यभावेनानन्यगतिकृत्वेआशौचपातात्पूर्वपूर्वहोमसहितानपिहोमानपकृथ्यकृत्वानकृत्वावासमारोपंकृत्वासूतकान्तेप्रत्यवरोहकार्येनात्र
 पर्वोद्ध्वनदोषइत्याहुः समारोपोत्तरंदंपत्योः प्रवासेसीमानद्योरुद्ध्वनकालेउभाभ्यामन्यतरेणवासमिदाद्यन्वारंभः कार्यः अन्य
 थाग्निनाशः यजमानस्यैवप्रवासेकृत्यं अन्नयंवोभयंमेस्त्विति अग्निसुपस्थायप्रवासंगच्छेत् तत् आगत्यगृहामाबिभीतोपवः स्वस्त्ये
 वोस्मास्तुचप्रजायध्वंमाचवोगोपतीरिषदितिमंत्रेणस्वगृहंनिरीक्ष्य गृहानहंसुमनसः प्रपद्येवीरघोवीरवतः सुवीरान् इरांवहंतोघृतसु

क्षमाणास्तेष्वहं समनाः संविशानीति गृहं प्रविश्य शिवं शग्मं शंयोरिति पुनस्त्रिरनुवीक्ष्य नित्यहोमांते अभयं बोभयं मे स्त्वित्यग्निमुपतिष्ठेत्
ज्येष्ठपुत्रशिरः पाणिभ्यां परिगृह्य अंगादंगात्संभवसीति मंत्रं जपित्वा मूर्त्यानि त्रिर्जिघ्रेत् एवमितरपुत्राणां प्रत्तकन्यानां तूष्णीं जिघ्रेत्
प्रवासादागतं प्रतिज्ञातमपि अप्रियं तद्दिने न वदेयुः प्रोषिते पत्यौ पत्नीस्मार्तहोमो स्वयं कृत्वा दर्शपूर्णमासस्था लीपां कपिडपितृय-
ज्ञान् विप्रेण कारयेत् अनुगत प्रायश्चित्तादिपत्न्यारजस्वलायामपि क्रुत्विक्कुर्यात् पुनः संधानं तु पत्यो प्रोषिते न भवेत् नैमित्तिकाजा-
तेष्टिगृहदाहेष्टयोपि न भवति प्रायश्चित्तेषुः पूजाहृतिः अथोपासनाग्न्यनुगमनगृह्याग्नेरनुगमप्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्य प्राय-
तनस्थं भस्मदूरीकृत्योपलेपादिकृत्वाग्निं प्रतिष्ठाप्याज्यं संस्कृत्य अयाश्चेति मंत्रेण कामाज्याहृतिं सर्वप्रायश्चित्तं च कृत्वा दंपत्योरन्यत-
रेणापरहोमकालपर्यंतमुपोषिते न स्थातव्यं एवं द्वादशरात्रपर्यंतं केचिदुपवासमयाश्चेति होमं वा कुर्यात् न ह्ययमित्याहुः एतद्दृष्टि-
कारमतं केचित्तु यद्यनुगमने होमकालद्वयातिक्रमस्तदानष्टाग्निं संधानं तत्र त्रिरात्रमग्निनां शेषाणामशतं तत आर्विंशतिरात्र-
मेकदिनोपवासः तत आमावासद्वयं त्रिरात्रोपवासः तत ऊर्ध्वं संवत्सरपर्यंतं प्राजापत्यकृच्छ्रं ततः प्रतिवर्षं कृच्छ्राहृतिः एवं प्रायश्चित्तं
कृत्वा आधानोक्तसंभारान्निधाय नष्टस्य गृह्याग्नेः प्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्यायाश्चेत्याज्येन कृत्वाहृतिपत्न्युपवासादिपूर्ववत् ला-
जाहोमादिकं वा एवं द्वादशरात्रपर्यंतमग्न्युत्पत्तिरित्याहुः द्वादशदिनोत्तरं विच्छेदप्रायश्चित्तं होमादिद्रव्यदानं च कृत्वा विवाहहोमान-

दिविधिनायथास्वस्वगृह्यं पुनः संधानं अथान्वाहिनाग्नेः प्राक्यागादनुगतौ अयाश्चेति पूर्ववदग्निमुत्पाद्य पुनरन्वाधानं कृत्वा भूर्भुवः
 स्वरित्कपस्थाय सर्वं प्रायश्चित्तं हुत्वा स्थालीपाकं कुर्यात् अन्वाधानोत्तरं प्रयाणप्रामोत्तुभ्यंता अंगिरस्तम इत्याज्याहुतिमग्नये हुत्वा स
 र्वं प्रायश्चित्तं हुत्वाग्निं समारोय गच्छत् समारूढे समिन्नाशं पुनराधेयमिष्यते उपलेपादिकं कृत्वा नष्टाग्निप्रायश्चित्तं पुनराधेयं संकल्प्य आ
 धानोक्तसंभारान्निधायाग्निप्रतिष्ठाप्य अयाश्चेति स्क्रवाज्याहुतिं ॥ ॥ सर्वं प्रायश्चित्तं च जुहुयादिति पुनराधेयं स्वाग्निभ्रमेणान्याग्नेोस्वधं य
 जने स्वाभावान्यथजनवापथिकृत्स्थालीपाकं करिष्ये इति संकल्प्य चरुः कायोथवापथिकृत्स्थाने पूर्णाहुतिं होष्यासीति संकल्प्य स्क्रुचिद्वा दश
 वारं चतुर्वारं वा ज्यंगृहीत्वा अग्नये पथिकृतस्त्रादेनि जुहुयात् विवाहोत्तरं अन्वाधानोत्तरं वा पाणोमास्यां स्थालीपाकारं सः प्रतिपदियागोति
 क्रांतश्च दागामिपवै पूर्वतिथिषु चतुर्थी नवमी चतुर्दशी द्वितीया पंचम्याष्टमी विंशत्यकार्यं ॥ नात्र कालातिक्रमप्रायश्चित्तं अन्वाधानो-
 त्तरं प्रतिपदीत्यकरणे तृतीयादितिथिषु सर्वे प्रायश्चित्तं हुत्वा पुनरन्वाधायागः द्वितीयपर्वप्रामोत्तुभ्यंता अतीतं ष्टिः पथिकृच्चरुपूर्वकं प-
 र्वणिकार्या तत्राप्यतिक्रमो द्वितीयप्रतिपदिलुत्तेष्टेः पादकृच्छ्रं कृत्वा प्राप्तकालयागः द्वितीययागस्यापि आगामितिथिषु लोपेत् सर्व-
 णि पादकृच्छ्रं पथिकृतपूर्वकं द्वितीययागः तत्राप्यतिक्रमे तृतीयप्रतिपदि अर्धकृच्छ्रं याग इत्यस्य कृत्वा प्राप्तयागः तृतीययागस्योक्त
 तियावर्धकृच्छ्रं पथिकृतपूर्वकं चतुर्थपर्वणि वा ऽ करणे अग्निनाशात् पुनराधेयं अत्र पुनराधेयस्वरूपं संभारनिधानपूर्वकमयाश्चेति स्क्र-

धर्मि
२५

वाज्याहुतिगित्यन्वाहृतसमिन्नाशस्थले उक्तमेव पुनराधानं तु विवाहहोमादिरूपं पुनराधायेयाद्भिन्नं आयतनाद्भिः शम्यापरासात्प्राक्वह्निपाने
 इदं तर्कमित्युच्यते चानमायतनं प्रक्षिप्य सर्वं प्रायश्चित्तं कृत्वात् पर्वणि घृतलोपेभ्यः प्रतपतये चरुः पूर्णाहुतिर्वा पर्वणि दंपत्योरन्यतराशुपाले
 भये प्रतपते चरुः पूर्णाहुतिर्वा अन्वाधानेष्टिमध्यं चंद्रग्रहणः ब्राह्मणो रिति चंद्रायाज्यं हुत्वा नवानवदत्कपस्थायैध्माधानादियागः सूर्योप
 गगो उद्वयमिति सूर्यायाज्यं हुत्वा चित्रं देवानामित्यपस्थानं अन्वाधानोत्तरं स्वमेरेतो विसर्गोऽसंभवे सृणतत्वायामीति वरुणाय दे आज्याहुती
 र्वापृजापुनर्मांसति संत्रमंत्रयोर्जपश्च बुध्यारेतो विसर्गोऽग्निव्रतपति चरुः अन्यदा स्वमेरेतो विसर्गोऽस्येन मस्कारत्रयं इध्माधानोत्तरं हवि
 र्वापेदुष्टस्थाने आज्यं प्रतिनिधिं कृत्वा यागं समाप्य दुष्टं जले त्यक्त्वा न्वाधानादिस्तद्देवताकः पुनर्यागः इध्माधानात्पूर्वं हविर्वापे तद्देवताकं ह
 विः पुनरुत्पाद्ययागः स्विष्टकृत्यं हविर्वापे आज्येन स्विष्टकृतं कुर्यात् अंगहविर्वापे तदाज्यं पुनरुत्पाद्येत् हविर्वापे तदास्तु प्रच्युतनखकेश
 वीरं रक्तास्थिविष्णुमृत्रश्लेषाद्यैर्वा भस्मितैश्च माजारनकुलकांकं सुर्यजलविंदुधमेनासिकामलाश्रकणमलैः सृत्तिकारजस्वलाचांडालादि
 दृष्टिभिश्च संसर्गाः देवता हविर्मेत्रादिविपर्यासे यद्देवा इति मरुद्भ्य आज्यहोमः कृत्स्नं हविर्वापे तद्देवतायाद्यस एव यागो न तु पुनर्यागः पूर्वो
 दि चतुर्दिक् चरुत्वेकं अग्नये यमाय वरुणाय सोमायेति क्रमण हुत्वा सर्वे तत्संके चतुर्भ्योऽपि हुत्वा कोणोत्संके व्याहृती हुत्वा चरुमाप्यायस्व सं
 तेपयांसीति मंत्राभ्यामाज्यताप्यायेति अग्नौ मिंदा हुती चंद्र इति कंचित् स्वर्गुत्पाभेरन्यगृह्याग्निना संसर्गोऽभाय जमानोऽकगपत्तमर्धिसमारो

उप-५

२५

व्योभो प्रत्यवरो हणं कृत्वा ऽग्नेये विविचये चरुं कुर्यात्तांशवाग्निना संसर्गे ऽग्नेयेश्च चरुः पंचनाग्निना संसर्गे संव-
र्गाग्नेये चरुः सर्वत्र संसर्गे समारोप प्रत्यवरो हणोत्तरं चरुः स्वयमग्नि प्रज्वलने उदीप्य स्वज्ञातवेदोऽमानो हि ऽमा-
जातवेदो गामश्वं पुरुषं जगत् अविन्नदग्ना आगाहिश्चिथामापरिपातयेति हाभ्यां देसमिधावग्नेयं जुहुयात् सर्वत्र विध्यपराधे सांगतार्थं
सर्वप्रायश्चित्तं गृहदाहं गृह्ये क्षमावते चरुः एवमन्यान्यपि प्रायश्चित्तानि बद्धच ब्राह्मणादिपूक्तानि ज्ञेयानि यत्र तु प्रायश्चित्तविशेषो नोक्त-
स्तत्र सर्वप्रायश्चित्तं भूर्भुवः स्वरित्यनेनाज्याहुतेः सर्वप्रायश्चित्तं संज्ञा अथाग्न्यपधातनिमित्तानि श्वसूकररासभकाकसृगालमूकं रश-
दांत्यजपतितकुणापसृत्तिकारजस्वलाभिः पुरोधसूत्ररेतांश्चुपृथग्श्लेष्मशाणितान्स्थिमांसादिभिरन्यैर्वाज्जगुप्सितैरारोपितारणिस्पर्शान्-
स्पर्शैवाग्निनाशः तत्रारणिगते वन्दौ नष्टे पुनराधेय मग्नेस्पर्शे पुनराधानं यद्वा पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवः समिधतां पुन ब्रह्माणो वसूनीय-
यज्ञैः घृतेन त्वं तनुवो वर्धयस्व सत्याः संतु यजमानस्य कामाः स्वाहा आदित्य रुद्र वसूभ्य इदं नममेति समिद्धोमः स्क्रवेणा ज्याहुतिर्वा
अग्नेौ जलापधाते पीदमेव स्वस्य जीविनां मृतशब्दश्रवणोऽग्नेस्तरभिमते चरुः पूर्णाहुतिर्वा प्रधानाहुतीनां स्विष्टकृता संसर्गे सर्वप्राय-
श्चित्तं पिंडपितृयज्ञे ऽतिप्रणीतनाशे तत्रा ॥ होमपक्षे सर्वप्रायश्चित्तं होमपक्षे पुनः प्रणयनमपि आपस्तंबानां प्रायश्चित्तं ते प्रणय-
नमं वनित्यं पिंडपितृयज्ञलोपैवैश्चानरश्चरुः समहोत्रारव्यमहाहविर्होतं त्यादिमंत्रैः पूर्णाहुतिर्वा श्रवणा कर्म सर्पबन्धाश्वकज्या

धःसिं
८६

प्रथमप्रत्यवरोहणकर्मणामन्यतलोपेप्रजापत्यकृच्छ्रं अकृताप्रथमस्यनवान्नभक्षणोद्येवैश्वानराद्यचरुः अष्टकालोपेउपवासःपूर्वेद्युःश्राद्धलो-
पेष्युपवासः उपवासप्रत्याभायएकविप्रभोजनंवाअन्वष्ट क्यालोपेएभिद्यंभिःसुमनायमि ह्नुभिरितिचरुः शनंजपः सर्वत्रचमस्थानेपू-
र्णाहुतिः दर्शपूर्णामानारंभे आलस्यादिनापूर्णाहुतिकरणेतुयागपर्यासंब्रीन्त्या ज्यदेयमिनिगृह्याग्निसारेनिषिद्धतिथ्यादौ स्वभायोगमनेप्रा-
याज्ययाजतलश्रालीदिगणिकान्नाद्यभोज्यभोजनेनिषिद्धप्रतिग्रहेपुनर्भामैत्विंदियेइमेयेधिष्यवासइतिहाभ्यामाज्यहोमः समिद्धोमोवाज-
पोवागृहोपरिकपोतोपवेशनेदेवाः कपोतइतिपंचचसक्तजपः प्रत्युचमाज्यहोमोवापाकयजतत्रेणदुः स्वभदर्शनयोमेराजन्कज्योवेत्युचासूयोपस्था-
नं आतुरत्वनाशायाचामंत्तमित्येति सूक्तनप्रत्युचंचरोहोमः यस्मनाशा चंदनमसेतिपंचसक्त्यागः षष्ठंस्विष्टकृदिति प्राक्षणीप्रणीता
स्यजलानाविदुपातस्त्रावेवा आपोहिष्टेति त्वचेनपुनः पूरणंततमं अपस्तदुतायते इत्युचाज्याहुतिः ॥ इध्माधानलोपेतस्याज्यभागोत्तरं
स्मरणोविपर्यासप्रायश्चित्तकृत्वाध्माधानंचकृत्वाप्रधानयागः प्रधानयागोत्तरंस्मरणोग्निमिंधनरूपद्वारस्याभावाल्लोपएवेतिप्रायश्चि-
त्तैवसिद्धिः अन्यांगेष्वप्येवमृत्यं अथाग्निनाशकानि दंपत्योरन्यतरोग्निसमीपेउदयास्तमयकालेवसेत् उभौदंपतोगृहसीमांग्रामसी-
मांवानदीवौल्लंघ्यहोमकालेबाहिवसेतांतदापुनराधानं अग्नीनामजस्त्रहरणंशान्याप्रासात्प्रागुच्छ्वासैग्निनाशः कर्मार्थहरणोग्नी-
नांनानुच्छ्वासादिचौघते आत्मसमारोपणपक्षेस्फमज्जनंमैथुनेशूद्रादिस्पर्शनेग्निनाशः पत्यनेकत्वेष्येकस्थामपि होमकालेगृहसी-

तृ.प.प

८६.

सोर्बाहिर्गतायामग्निनाशः ज्येष्ठायामग्निसमीपस्थायां कनिष्ठया सह यजमानप्रवासो न दोषाय दंपती उभावपि ग्रामगृहयोः
सीम्नोर्बाहिर्गत्वा होमकालात्पूर्वभागतो चेन्न दोषः यजमाने ग्निसमीपस्थेऽपि होमकाले पत्न्या ग्रामांतरस्थितौ पुनराधानमाहुः
प्रवासेन्यतरेण समासूताग्नेरन्वारंभासत्वेन दीसीम्नोरुल्लंघने पुनराधानं अग्निं विहाय यजमानस्य शतयोजने गमने वर्षपर्यं
तं स्वयं होमाभावे वाग्निनाशः तत्र पुनराधानं पवित्रेष्विवा विनाग्निमिदं पत्नी नदीमं बुधिगामिनीं अतिक्रमेत्तदाग्नीनां विनाशस्या
त्तथाश्चुतिः अग्निसमीपे पत्न्या पत्न्यंतरे वा पत्न्या नदीलंघने दोषान् प्रतिप्रवासे पत्न्या अग्निभिः सह सीमोल्लंघने ग्निनाशः एवं पत्करपि
पत्नीप्रवासे जले न हंतुनाग्निरुपशांतश्चेत्पुनराधेयं तदेव पुनराधेयमग्नावतुगतं सति असमाधाय चेत्त्वामीसीमा सुल्लघ्य गच्छति
समारोपणं विनाशस्यापरासादूर्ध्वमग्नीनां हरणे नाशः रजोदोषं समुत्पन्ने सूतके मृतकेऽपि वा प्रवसन्नग्निमान्विप्रः पुनराधानमर्हति ब-
द्धीनामपि चैकस्यामुदक्ष्यायां न तु व्रजेत् एकादशं चतुर्थेऽग्निं गंतुमिच्छेन्निति ततः न चाग्निहोमवेलायां प्रवसेन्न च पर्वणि होमहृत्यास्य
येदर्शपूर्णमासात्प्रायश्चित्तं पुनराधेयमापस्तंबविषये पञ्चनाम्नोपंचदन्नं सूतके मृतकेऽपि वा अपत्का तु वसेद्वाग्निं पुनराधानमर्हतीदं का-
त्यायनादिपरंपत्नीप्रवासे पुनराधानमुक्तं तदंशं प्रायश्चित्तं बहुप्रायश्चित्तं ज्येष्ठाप्रवास एव पुनराधानमिति केचित् एतेषु निमित्तेषु स्थितान् गर्जानु-
त्सृज्यान्वेषामाधानं आरादुपकारकागलापे कर्मसमाप्तेः प्राक् प्रायश्चित्तं कृत्वा तदंगं कुर्यात् कर्मसमाप्तेः प्रायश्चित्तमंगनां गारु-

सि

मिः सन्निपत्योपकारकांगस्यद्रव्यसंस्काररूपस्यलोपेप्रधानात्प्राकृतत्कार्येप्रधानोत्तरं प्रायश्चित्तमेवनावृत्तिः मृतायैषत्वेदाहाया-
र्धोग्निदत्तावशिष्टाभौसायंप्रातर्होमस्थालीपाकाग्रयणानिकुर्यात् कौस्तुभेत्वर्धाग्निदानादिकमुक्त्वाविधुरस्यापूर्वाधानप्रकारस्तस्य
विच्छेदेपुनराधानप्रकारश्चोक्तःतत्राधानप्रकारोवशिष्टाग्नेःप्राक्होमान्नाशपरःयद्वाश्रौत्राधिषुभाययि अर्धाग्निदानंकृत्वाउत्सर्गेश्वा
पूर्वाग्नीन्परित्यज्यपुनराधानंकृत्वाग्निहोत्रंकार्यमित्यक्तंतद्दत्रापिउत्सर्गेश्वापूर्वाग्मित्यागोत्तरमपूर्वाधानंकौस्तुभेउक्तमितियोज्य
मितिमाति अरणिस्क्रवादिपात्राणांलक्षणावृक्षादिविचारोन्यत्रज्ञेयःएतेषांविधीनांसंकल्यादिविस्तरयक्तःप्रयोगोगृह्याग्निसागरे
प्रायश्चित्तादिविधयःप्रायःसर्वसूत्रेषुसमानाएवक्वचित्क्वचित्स्वस्वसूत्रोक्ताविशयाऊत्थाःविवाहहोमांगृहप्रवेशनीयहोमेनसमानतं
त्रोनुष्ठीयमानाववृत्तानांपुनराधान॥अन्येषांविवाहहोमादिन्नएवेतिविशेषःअथकात्यायनोपयोगीकिंचीडुच्यतेपराग्निपक्वनाश्री
याङ्गुगोरसमंतराआहिताग्नेरयंधर्मोयाज्ञिकानांतुसमतःइक्षुक्षीरविकाराश्चप्राष्ट्रश्चघृयवाअपिपराग्निपक्वन्नज्ञेयंप्रवासेचाग्नि
होत्रिणःयदन्नवारिहीनंचपक्वकेवलपाक्वतदन्नफलवद्वात्थमन्नदोषोनविद्यतेप्रातर्होमंतुनिर्वर्त्यसमुद्धृत्यहुताशनात्शंषंमहा
नसंकृत्वातत्रपाकंसमाचरेत्पूर्वेणयोजयित्वांततस्मिन्होमोविधीयतेअतोस्मिन्वैश्वदेवादिकर्मकुर्यादतद्वितःबेवृचकारिकाया
नित्यपाकायशालाग्नेरेकदेशस्यकार्यतःपाकार्यमुल्मंकंलृत्वातत्रपक्वामहानसेवैश्वदेवोग्यगारेस्यात्पाकायोपिश्चलौकिकः

सू-प-पू

८७

भूरिपाको भवेद्यत्र श्राद्धादावुत्सवेषु च कृते च वैश्वदेवेथ लौकिके नैव कार्यतः दीपको धूपकश्चैव तापार्थं यश्च मीयते सर्वे ते लोकि
का ज्ञेयास्तावन्मात्रा पवर्गतः बहुधा विल्लतोत्थमिरावसथ्या ल्कथं च न यावदेकापितिष्ठत तावदन्यां न मथ्यते वैश्वदेवात्तथा हो
नात्प्राफुल्लेयं नैव मथनं पचनाग्नावपस्काहः पुनराधानमर्हति आरोपितारणीचोभा एकावायदिनश्यति तत्राग्न्याधेयमिच्छंनिपु
नराधेयमेव वा अथानारोपितारण्योः क्षये ग्राह्येनेवे पुनः तदलाभेयदोहायाद्त्रस्यात्पुनराहितिः शूद्रोदक्यां त्यजे श्वैवपतिता
मेध्यरासमैः अनारूढारणिस्पर्शो ते विहायान्यथाग्रहः आरूढारणिस्पर्शो पुनराधेयमुक्तं भवतनः समेत्यज्जमज्जयेद्दधिता
रणी एकारण्येव दुष्टा चैत्तामेवाप्सनिमज्जयेत् तत्रान्यारणिलाभात् प्रागुद्घाते पुनराहितिः उद्घाते अग्नौ नष्टे नष्टायामरण्ये
वदग्निस्तिष्ठति वेशमनि तावद्धोमादिकं कृत्वा तन्नाशे पुनराहरेत् अत्रैकारणिनाशे न्यामिकां संत्रेणोपादायोभाभ्यां मथनमिति
केचित् अवशिष्टानामेव छित्वा मथनमित्यपरे एकस्याः दोषे प्यरणि द्वयं त्यक्त्वा नृत्तन द्वयोपादानमिति नारायणवृत्त्याशयः अ-
थमरण्यविचारः श्रौतस्मार्तसाधारणः सर्वस्वाखासाधारणश्च अग्निसमारोपेकातीयैर्वैश्वदेवः पाकश्च लौकिके ग्नौ कार्य इत्य-
हुः यस्य वेदश्च वेदी च विच्छेद्येते त्रिपुरुषं सर्वदुर्ब्राह्मणो ज्ञेयः सर्वकर्मसुगर्हितः अग्निहोत्रं प्रकुर्वीत ज्ञानवाच्छुद्ध्यान्वितः
अग्निहोत्रात्परो धर्मो न भूतो न भविष्यति श्रौते कर्मणि नोशक्तो ज्ञानद्रव्याद्यभावतः स्मार्तं कुर्याद्यथाशक्त्यात्राप्याचारं लभंस्तदा

ध.सि
८८

कृत्तदारो नतिषेतक्षणमप्यग्निना विनातिष्ठेत्तच्चैद्धिजो ब्राह्म्यस्तु याचपतितो भवेत् नगृणहीयाद्दिवाहाग्निगृहस्थ इति मन्यते अन्नंतस्य
न मोक्तव्यं त्रयापाको द्विसंभृतः यो दद्यात्काचन मरुपृथिवी च समागरात्सायं प्रातर्होमस्य तु त्यं भवति वानवा अथ नित्यदात
एकस्मिन्नप्यतिक्रांतदिने दानविषर्जिते दस्युभिः सुषितस्य वयुक्तमाक्रंदितुं भृशं तस्माद्दिभवानुसारणधनधान्यादिदेयमसंभवे
पूगीफलादिकमपि प्रत्यहदेयं ततो गोब्राह्मणादिमंगलदशाने इत्यष्टधा विभक्तौ दिनस्य प्रथमभागकृत्या द्वितीयभागे विदशास्त्राभ्या
सः षष्ठदद्यात्पयं देदान् जपेच्चैव विचारयेत् अवेक्षेत्तच्चशास्त्राणि धर्मादीनि द्विजोत्तमः देवार्चनमिति प्रातर्होमोत्तरं वाचतुर्थभाग
ब्रह्मयज्ञोत्तरं वा कार्यं विधाय देवतापूजाप्रातर्होमादनंतरं कुर्वीत देवतापूजां जपयज्ञादनंतरमित्यादिद्विविधस्मृतेः देवार्चनं प्रक
तेष्वंत्रिकालेषु यथाक्रमं अशक्तो विस्तरात् प्रातर्मध्याह्ने चंदनादितः सायनीराजनं कुर्यात्त्रिकाले तु लसीदलयथासंध्या तथा पूजात्रिकाले
मोक्षदास्मृतेनिकमलाकरः तत्र विष्णुशिवब्रह्मसूर्यशक्तिविनायकादिष्वभिमतं देवतामर्चयेत् तत्रापि कालो हरिहरयोः पूजाप्रशस्ता
नविष्ण्वाराधनात्पुण्यं विधत्ते कर्मवैदिकं तस्मादनादिमध्यांतं नित्यमाराधयेत्तन्निमित्तम् अथवा देवमीशानं भगवंतं सनातनं प्रणवेनाथवा रु
द्रगायत्र्यात्र्यंबकेन वा तथोन्नमः शिवायंति मंत्रेणानेन वा यजेत् तत्रापि प्रतिमां स्थडिलादिभ्यः शालग्रामे बाणलिंगे च प्रशस्ता आवाह
नादिकं विना सदा देवतासंनिधानात् श्रीभागवते उद्वासावाहनेनस्तः स्थिरायामुद्धवार्चने अस्थिरायां विकल्पः स्यात्स्थंडिले तु भवेद्दुः

त.प.

८८

तत्रमंशपतः प्रजाप्रयोगउच्यते विशेषविचारस्तस्मृतिप्रतिष्ठाप्रसंगेनवस्यते येभ्योमाता० एवापित्वेविश्वदेवा० इतिपठन्धंयनादंकुलान्-
 म्यप्राणानायस्यदेशकालादिसंकीर्तनांतेश्रीमहाविष्णुपूजांकरिष्ये इतिपंचायतनपक्षेश्रीरुद्रविनायकसूर्यशक्तिपरिवृतश्रीमहाविष्णुपू-
 जांकरिष्ये इतिसंकल्प्यासनादिविधाय सहस्रशीर्षेतिषोडशचम्यसूक्तनारायणः पुरुषानुष्टुप् अंत्यात्रिष्टुप् त्रासेपूजायां त्रिविनि० ततः
 प्रथमाभक्तुवामेकरद्वितीयदक्षिणेन्यसत् तृतीयां वामेपादचतुर्थ्यादक्षिणे पंचमीं वामे पाददक्षिणे सप्तमीं वामे करौ अष्टमीं दक्षि-
 णायां नवमीं नामौ दशमीं त्वादि एकादशीं कठे द्वादशीं वामे बाहौ त्रयोदशीं दक्षिणे चतुर्दशीं मुखे पंचदशीं मक्षणाः षोडशीं मूर्ध्नि एवं
 देहचंदं च न्यासं कुर्याद्विधानतः अंत्याभिः पंचभिर्ऋग्भिः तृदयाद्यंगपंचकं कलशं शंखं घंटे च पाद्याद्या च मनोयकं संपूज्य भ्राक्ष्यत्वात्
 नंपूजासंभारमेव च ध्यायेदभिमतां विष्णुं मूर्तिसंपूजयेत्ततः प्रथमया पुरुषसूक्तस्य ऋचा वाहनं शालग्रामादौ आवाहनात् प्रावाहनात्
 पुष्यं ऋगंते श्रीमहाविष्णवे श्रीकृष्णायैत्येवमभिमत्तमूर्तिं चतुर्थ्याद्विश्य सर्वोपचारार्पणं पंचायतनं तु श्रीविष्णवे शिवयिनायकसूर्ये-
 शक्तिभ्यश्चैवं यथोपास्यमुच्चारः नैवेद्यादौ पार्थस्याभावे यथांशत इति पदेत् द्वितीययासनंदघात तृतीयया पाद्यं चतुर्थ्यां घृतं पंचम्यां च
 मनं षष्ठ्यां स्नानं सप्तमे पंचामृतस्नानान्याप्यायस्वेत्यादिमंत्रैः चंदनोशीरकपूरकुंकुमागरुवामितजलेः सुवर्णं घर्मांनुवाकमहापुरुषवि-
 द्यापुरुषसूक्तराजनसामभिरभिषेकः सप्तम्यावस्त्रं अष्टम्या यज्ञोपवितं नवम्या गंधं दशम्या पुष्पाणि एकादश्या धूपं द्वादश्या दधं स्नानं

पंचदीपंचघंटादेनादमाचरेत् श्रयोदश्यानेवेद्यं संभवेतां वृक्षफलदक्षिणा चतुर्दश्या नमनं पंचदश्या प्रदक्षिणाः षोडश्या विसर्जनं पुण्यां
जलिवास्नानं वस्त्रे च न वेद्ये दद्यादाचमनं तथा दत्त्वा षोडशाभिर्ऋग्भिः षोडशान्नस्य चाहुतीः सूक्तं प्रत्युच्यं पुण्यां दत्त्वा सूक्तं संस्तुयात्
ततः पौराणैः प्राकृतैश्च स्तुत्वा शिरोमत्यादयोः कृत्वा बाहुभ्यां च परस्परं प्रयत्नं पाहिमार्माशमीतं मृत्युप्रहाणं वात् इति षडन्नमेत
निर्माल्यं देवदत्तं भावयित्वा शिरसि धारयेत् शंखोदकं शिरसि धृत्वा देवतीर्थं पूजांते वेश्य देवांते वा शिरसि धारयेत् पयंश्च तत्र क्रमः विप्रपादोद
कं पीत्वा विष्णुपादोदकं पिबेत् शालग्रामशिलातोयमपित्वा यस्तु मस्तके प्रक्षेपणं च कुरुते ब्रह्महासनिगद्यते पात्रांतरणवैग्रात्यं न करेण
कदाचनेति कमलाकरः क्षालनेन एकस्यैव वस्त्रस्य प्रतिदिने दाने दोषान् एवं स्वर्णादिभूषणानामपि स्रवणं मय यज्ञोपवीतेष्वेवमाचारः
एवं पूजायाः फलं स्कांदे कामासक्ताथवा क्रुद्धः शालग्रामशिलाचनेनात् भक्त्या वा यदि वा भक्त्या क्लेशमुक्तिमवाप्नुयात् कथांत्यः कुरुते विष्णोः
शालग्रामशिलाग्रतः वैवस्वतभयं नास्ति तथा च कलिकालं प्रायश्चित्तं हि पापानां कलौ पादोदकं हर धृतेशिरसि पीते च सर्वास्तंभ्यंति दे
वताः विष्णुमूर्ध्नि स्थितं पुष्यं शिरसानवहेन्नरः बौधायनोक्तो हरिहरयोः पूजाविधिः पराशरमाधवे मया तु शिवपूजाविधिः ॥ ॥ शिवरात्रि
प्रकरणे द्वितीयपरिच्छेदे उक्त इति नेहोच्यते कौर्मे यो मोहादयं बालस्यादकृत्वा देवतार्चनं भक्त्ये स्याति नरकं सूकरेषु भिजायते एवं देवं
संपूज्य मातापितृ प्रसुर्यान् गुह्यं पूजयेत् यस्य देवपराभक्तिर्यया देवतया गुराविति माधवः तृतीयभागे पोष्यवर्गार्थं धनार्जनं यजना

अथ नक्षत्राणां व्यापनप्रतिग्रहाः षट् विप्रकर्माणि षण्णांतु कर्मणामस्य त्रीणिकर्माणि जीविका याजनाध्यापने चैव विशिष्टाश्च प्र-
विग्रहः श्रीभागवते प्रतिग्रहं मन्यमानस्तपस्तजोयशोनुदं अन्याभ्यामेव जीवेत शिलैर्वा दोषदृक्तयोरिति तथावार्ताविचित्राशालीनया
यावरशीलोल्लनं विचित्रावातां कृष्यादिशालीनमयाचितं यायावरं प्रत्यहं धान्यञ्चाकणिशोपादानं कणोपादानं च शीलोल्लनं अत्रोत्तरा
त्तराप्रशस्ता शिलोल्लनं कलानिषिद्धं कुसूलकुंभीधान्योवान्याहिक श्यस्तनापिवाकुटुंबपोषणे द्वादशाहपर्याप्तधान्यः कुसूलधान्यः षडहपर्याप्तधान्य
कुंभीधान्यः नकुयोत्कृषिवाणिज्यं सेवावृत्तिं तथैव च ब्राह्मण्यार्ह्ययत्नेन तस्मात्तानि विवर्जयेदित्युक्तेर्वार्तावृत्तिरापद्विपया पुत्रमांसं
वरं मे कुंभेन तुराजप्रतिग्रह इति वाक्यमथ मवर्तिराजप्रतिग्रहविषयं वृद्धोचमातापितरोसाध्वीभार्यासूतः शिशुश्चाथाज्ययाजनशरदप्र
तिग्रहादिनापि पापणिषा इत्यप्यापदिशाकपयोदधिपुष्पजलकुशभूमयः कुलरापंदपतितभिन्नात् नीचादप्ययाचितप्रासाग्राह्याः ब्र-
ह्मचारीयतिश्चैव विद्यार्थीगुरुपोषकः अध्वगः क्षीणवृत्तिश्च परपक्वान्नस्य भिक्षकाः शूद्रस्य द्विजशश्रूपावृत्तिः आपदि कृष्यादिः चतुर्थं
भागं मध्याह्नस्नानं प्रातर्गोमयस्नानं मध्याह्नैमृत्तिकास्नानं अनयोर्विधिः प्रायश्चित्ते उक्तः शेषविधिः प्रातःस्नानवत् ब्रह्मयज्ञांग
तर्पणात्साकृवस्त्रं न निष्पीडयमिति विशेषः ततो द्युतपुंड्रो मध्याह्नं संध्यां कुर्यात् अथर्ध्यामादासायं संध्यामाथ्यान्दि कीप्यते तत्र वि-
शेषः सूर्यश्चेति स्थाने आपः पुनर्लिति मंत्राचमनं आपः पुनर्लित्यस्य नारायणयाज्ञवल्क्यस्य आपः पृथिवीब्रह्मणस्पतिरथी मंत्राच

मनेविभियोः००० आपः पुनंतुप्रथिवांपथिबीषुतापुनातुसां पुनंतुब्रह्मणस्पतिब्रह्मपूजापुनातुसां यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वाहुश्चिरितं सर्वं पुनं
 तुसां मापोसतांच प्रतिग्रहस्वाहेतिषिबेत् अधमर्षणातेतिष्ठन् हंसः शनिषदित्यस्यगोतमः सूर्योजगती अर्घ्यदानेवि० ०० हंसः शु०
 गकार्ये अर्घ्याते उपस्थान ऊर्ध्वबाहुः उद्व्यमितित्रयोदशर्चस्यकाण्वः प्रस्कण्वः सूर्योगायत्री अंत्याश्वतस्त्रोनुष्टुभः सूर्योपस्था
 नविर्गि० केचित्त्रिचित्रदेवानामितिषड्भिरव्युपतिष्ठंते शेषमुपस्थानवर्ज्यं प्रातः संध्यावत् रात्रौ मध्याह्नसंध्यायामाकृष्णेनेत्यर्घ्यदानं
 गायत्र्याप्रायश्चित्ताद्यैर्द्वितीयंदत्त्वाहविष्पांतमितिपंचर्चोपस्थानं अथतैत्तिरीयाणां आपः पुनंतिलित्यपः पीत्वादधिक्राव्योतिपूर्वव
 त्कृत्वा सूर्यायैकमर्घ्यं गायत्र्यादत्त्वाह्विष्पिष्ठं पुतिष्ठेत् उद्व्यं० १ उद्व्यंजातवे० चित्रदेवानां० १ तच्चक्षुदेवद्वितं पुरस्तात् १ यउदगा
 न्महता० ततो जपादि उपस्थानवर्ज्यं प्राग्वत् अथकातीयानां आपः पुनंतिलितप्राग्वत् गायत्र्यैकार्ये उद्व्यमित्यादिचतुर्भिरुपस्था
 नं जपां तेशक्तस्यपूर्वोक्तेर्विन्नाडित्यनुवाकादिभिरुपस्थानं शेषं प्राग्वत् अथब्रह्मयज्ञः सत्रप्रातर्होमोत्तरं वा मध्याह्नसंध्योत्तरं
 वा वैश्वदेवानेवासक्तु देवकार्यः महोजिदीक्षितीयेतु प्रातराहुतेरनंतरकालः शाखांतरविषयः आश्वलायनेस्तु मध्याह्नसंध्योत्तरमेत
 नुष्ठेयइत्कक्तम् शक्तुवासस्तदभावे आर्द्रं त्रिविधं धून्वत्परिधां याचम्य प्राणानाचम्य श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं ब्रह्मयज्ञं करिष्ये तदंगतयादे
 वक्रुष्याचायेतपणं करिष्ये मृतपितृकैः पितृतर्पणंच करिष्ये इति संकल्प्य दर्शेषु दर्शपाणिः प्राङ्मुख एवोपविश्य वामजंघोपरि मूळ

देशोदक्षिणपादनिधायाथवावामपादांगुष्ठोपरिदक्षिणपादांगुष्ठनिधायैवोपस्थंरुत्वा दक्षिणजालुस्थेवामेकरेउत्तानेप्रागग्र्यांगुलोप्रा
गग्र्येद्वेषधिन्नृत्वा दक्षिणकरणतथैवसंपुटीरुत्वावापृथिव्योःसंधिमीक्षमाणोनिमीलताक्षोवोकारव्याहृतीःसहृदुच्चापगायत्री
पञ्चोर्द्ध्वशःसर्वांमनवानामितित्रिजपेत् ततोभिमीळइतिसूक्तंपठित्वासंहिताब्राम्हणपडंगानिएकंसमाप्यापरमित्यध्यायंसूक्तम्
चंवायथाशक्तिक्रमशःपठेत् मंत्रब्राम्हणादीनिप्रागशःसर्वाणियथाशक्तिप्रतिदिनंपठेदितिकेचित् एवंचतुर्वेदाध्यायीक्रमशश्च
तुर्वेदान्प्रागशःसर्वानेववाक्त्रयवेदपूर्वकान्पठेत् एकैकशाखाध्यायीतुस्वशाखामेवशाखाध्ययनाभावेसूक्तमृचवापठित्वैकंयज्ञः
सामचापनिषदश्चेतिहासपुशाणादीन्पठेत् पुरुषसूक्तमुत्कानमोब्रह्मणंनमोअस्त्वग्नयइत्यृचंविःपठेत् नात्रत्रय्यादिस्मरणंविद्यु
दसीत्यादेराद्यंतेपाठस्तत्तिरीयविषयःउपविश्यपाठाशक्तस्तिष्ठन्नजन्शयानोवापवेदित्याश्वलायनः॥ अनध्यायंष्वल्पंपठेत् अथत
र्पणं तत्रसव्येनदेवतीर्थेनदर्शनाग्राभ्यां देवतर्पणं तद्यथा साक्षतजलेराचार्येपितृतर्पणं॥ प्रजापतिस्त्वथतु ब्रह्मा तृथ्यतु वेदास्त्व
देवास्त्व० ऋषयः० सर्वाणिछदांसि० ३० कार० वषट्कार० व्याहृतयः० सावित्री० यज्ञा० द्यावापृथिवी तृथेता॥ अंतरिक्षं० अहोरात्रा
णि तृप्यं० सांख्या० सिन्धा० समुद्रा० नद्य० गिर० क्षेत्रौषधिवनस्पतिगंधर्वाप्सरस० नागा० वयंसि० गात्रः० साध्या० विप्रा० यक्षा० रक्षां-
सि० भूतानि० एवमंतानितृ०२९ अथऋषयः निवीती कनिष्ठिका मूलं नदर्शमध्याभ्यां शतत्रिंशत् माध्यमास्त्व० गृत्सम० विश्वामि०

वामदेवा० अग्नि० भरद्वा० वसिष्ठ० प्रगाथा० पावमान्य० क्षुद्रसू० महासूक्ता० १२ एकत्वद्वित्वबहुत्वेषु तृष्यतु तृष्यंतां तृष्यत्विति यथा य-
थं वदेत् अथ प्राचीनावीती पितृतीर्थेन द्विगुणीकृतदर्शमूलाग्रैः समंतुजैमिनिवेशं पायनपैलसूत्रभाष्यभारतमहाभारतधर्मांश-
यांस्त्वृष्यंतु जानंति बाह्विगाग्यं गोतमशाकल्पबाभ्रव्यमांडव्यमांडकथास्त्र० गागीवाचकवीत्० वडवाप्रातेथेयीं कलामेंत्रेयीं क-
होबंतर० कौषीतकंत० महाकौषीतकं० पैग्यंत० महापैग्यंत० सयज्ञंत० सारव्यायनंत० ऐतरेयंत० महैतरेयं० शाकलंत० बाष्कलंत० सजा-
तवक्त्रं० औदवाहि० महौदवाहिं० सौजामिं० शौनकंत० आश्वलायनंत० येचान्य आचार्यास्ते सर्वे तृष्यंतु २३ तनां सृतपितृकः पितृत्र-
यीं मातृत्रयीं सपत्नीकमातामहत्रयीं पत्याद्यंकां द्विष्टगणांश्च महालयप्रकरणोक्तां स्मृतांस्तर्पयेत् संबंधं प्रथमं ब्रूयान्नामगोत्रम-
नंतरं पश्चाद्द्विपविजानीयाक्रमेणः सनातनः एकैकमंजलि देवभ्यां द्वाद्वीं क्रुषिभ्यस्त्रींस्त्रीनूपितृभ्य इति संख्याविशेषः आश्व-
लायनानां वैकल्पिकः तत्सूत्रे संख्याः नुक्तेः येषां सूत्रे संख्याक्तिस्तेषां नित्य इति माधवः मात्रत्रयीभिन्नस्त्रीभ्य एकांजलिः एता-
वद्विस्तृततपणाशक्तौ आब्रह्मस्तं वपयंतं देवर्षिपितृमानवाः तृष्यंतु पितरः सर्वे मातृमातामहादयः अतीतकुलकोटीनां सप्तद्वीप-
निवासिनां आब्रह्मभवनाल्लोकादिदमस्तत्तिलोदकमिति त्रिस्त्रिं दद्यात् ततो ये केचन कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृताः ते गृणहंतुम-
यादत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकमिति परिधानं वस्त्रभूमौ निष्पीड्य दद्यात् अत्र बह्वृचानां प्राचीनावीती अन्येषां निवीती इदं गृहे निषिद्धं

ब्रह्मयज्ञो ग्रामाद्दहिरुदकसमीपे विहितः ग्रामे मनसा धीचीत सव्यान्वारब्धदक्षिणेन अंजलिना वा तर्पणं तर्पणं बर्हिषा च न्ये स्थले
 कार्ये ननु जले पात्राद्वा जलमादाय शभे पात्रांतरक्षिपेत् जलपूर्णं यवागतेन स्थले तु विबर्हिषी हेमरोष्यताम्रकांस्यमये पात्रेन मृन्म
 ये यत्राशुचि स्थलं तत्र तर्पणं स्यान्न दीजले अनामिका धृतं हेमतर्जन्यां रोष्यमेव च कनिष्ठिका धृतं खड्गं तेन पूतो भवेन्नरः अंगुस्थ
 ये तीर्थं देवं स्वल्पांगुल्यो मूले कायं मध्ये गुष्ठांगुल्योः पित्र्यं मूले त्वंगुष्ठं स्वब्राह्मं उद्धृतजलेन पितृ तर्पणं तिलात्संमिश्रयेज्जले अतु-
 लृतजलेन तर्पणं वामहस्ते तिलाग्रात्वाः तिलतर्पणं गृहनिषिद्धं रविभृगुवारसंसमीनं दासकृत्तिका मघाभरणी शुभन्वादी युगादे
 च पिंडदानं मृदास्नानं न कुर्यात्तिलतर्पणं पितृः श्राद्धदिने नित्यं तर्पणं तिलानिषिद्धाः पर्वदिने निषिद्धतिथि वारादिष्वपि तिलतर्पणं
 विकिरेपिंडदाने च तर्पणं स्नानं कर्मणि आचांतः सन्न्यकुर्वीत दर्भसंस्त्यजनं बुधः दशं त्यागमंत्रस्तु येषां पितान च प्रातान पुत्रो ना-
 न्यगोत्रिणः ते सर्वे तृप्तिमायां तु मयोत्सृष्टैः कुशैस्तथेति अथ हिरण्यकेशीयानां संकल्यादित्रिगायत्री जपां तं प्राग्बत तत इषेत्
 जेत्यस्थाय मनुवाकं वायथाशक्तिपठित्वा क्रुचं सामषडंगं तिहासपुराणादिनिपठित्वानमो ब्रह्मण इत्येतया त्रिः परिदधाति अथ तर्पणं
 तच्च तैत्तिरीयाणां ब्रह्मयज्ञांगं न भवति तेन ब्रह्मयज्ञोत्तरं व्यवहितकालेपि ब्रह्मयज्ञात् प्रागपि भवति एवं काण्वमाध्यं दिनानामपि अ-
 तो देवर्ष्याचार्यपितृ तृप्तिहाराश्रीपरमेश्वर० देवर्ष्याचार्यपितृ तर्पणं करिष्ये इति पृथगेव संकल्पः पूर्ववदेकैकांजलिना देवतर्पणं

ब्रह्माणंतर्पया० प्रजापतितर्प० बृहस्पतित० अग्निंत० वायुंत० सूर्यंत० चंद्रमसं० नक्षत्राणि० इंद्रं राजानंत० वरुणं राजानं०
 सोमं राजानं० वैश्रवणं राजानं० वसून्० रुद्रान्० आदित्यान्० विश्वान्देवान्० साध्यान्० ऋषून्० ऋगून्० मरुतः० अथर्वणः० अं
 गिरसस्तर्पयामिति निवीती उदङ्मुखः विश्वामित्रं० जमदग्निं० भरद्वाजं० गौतमं० अत्रिं० वसिष्ठं० कश्यपं० अरुंधतीं० अगस्त्यं०
 कृष्णद्वैपायनं० जानूकण्यं० तरुक्षं० तृणाविंदुं० वर्मिणं० वरूथिनं० बाजिनं० वाजश्रवसं० मत्स्यश्रवसं० सुश्रवसं० सुतश्रवसं० सोमाश्रवसं०
 सत्ववंतं० बृहदुक्थं० वामदेवं० वाजिरत्नं० हयज्वायनं० उदमयं० गौतमं० ऋणंजयं० कृतंजयं० कृत्यजयं० धनंजयं० ब्रह्मं० व्यरु
 णं० त्रिर्वर्षं० त्रिधातुं० शिविंतं० पराशरं० विष्णं० रुद्रं० स्कंदं० काशीश्वरं० ज्वरं० धर्मं० अर्थं० कामं० क्रोधं० वसिष्ठं० इंद्रं० त्वष्टारं
 तं० कर्तारं० धर्तारं० धातारं० मृत्कं० सविभारं० सावित्रीं० ऋग्वेदं० यजुर्वेदं० सामवेदं० अथर्ववेदं० इतिहासं पुराणं० इतिहोद्वा
 वंजली मार्चानावीती दक्षिणासुरः वैशंपायं० पळिगुंतर्प० तित्तिरंत० उरवंतं० आत्रेयंपदकारं० कौण्डिन्यं वृत्तिकारं० सूत्रकाराच्च
 सत्याषाढं० भवचनेकर्तृन् आचार्यान्० ऋषीन्० वानप्रस्थान्० ऊर्ध्वरतसः० एकपत्नीस्तर्पयामीति त्रींस्त्रीनां जलीनिति वि
 शेषः शेषं पितृ तर्पणादि सर्व प्राणुक्तमेव अथपस्तबादीनां ब्रह्मादयो ये देवास्तां० सर्वान्देवान्० सर्वान्देवगणान्० सर्वदेवपत्नीः०
 सर्वान्पुत्रांस्तर्पयान्० भूदेवां० भवदेवां० सवदेवां० भूर्भुवस्वदेवां० कृष्णद्वैपायनादयो ये ऋषयः तान्० ऋषीं० सर्वान्० ऋषीं० सर्वान्०

गणान्- सर्वाङ्गेषु पत्नीः० सर्वाङ्गेषु पुत्रां० सर्वाङ्गेषु पौत्रान्० ६० मूर्त्तये० ४१० एवं सोमः पितृभान्यमोङ्गिरस्वात्तान्० तान्पितृनि-
 त्यादयोदशपितृपर्याया ऊन्धाः एवमव्यवामशृङ्गा अथकान्यायनाना प्राङ्मुख आचम्यपवित्रेधृत्वा प्राणानायम्यश्रापर० यं ब्र-
 ह्मयज्ञेयमथस्येदमानं जलो धृत्वा दक्षिण जीनो धृत्वा सूत्रांतसद्वायत्रीं त्रिरुच्चार्य इषेत्वेत्यादि आरण्यसंहितां ब्राह्मणं च पूर्वोक्तरीत्याप-
 षत् अनेन पतिपदितिहासपुराणादिपठित्वा अंत ३० स्वस्तीतिवदेत् सूत्रांतरोक्तत्वात् नमो ब्रह्मणे इति त्रिः परंति कश्चित् अथ तपणं
 एतच्च पातः संध्यां चरं वामाध्यान् ब्रह्मयज्ञोत्तरं वा सकृदेवकार्यं ब्रह्मयज्ञस्यैकल्पिकं कालत्रयमुक्तं न च देवर्षिपितृतपणं करिष्ये
 इति संकल्प्यादौ पूर्वोक्तधर्मेण देवतपणं भूमताम्नादिपात्रवादमानास्तीर्थविश्वं देवास आगतेति देवानावात्य विश्वं देवाः शृणुतेममिति
 त्रिपितृन्प्रागग्रान्दमान् धृत्वा देवतीर्थेन ३० ब्रह्मात्प्यतां विष्णुः रुद्रः प्रजापतिः देवास्तुः छंदाः सिः वेदाः ऋषयः पुराणाचार्याः गं-
 धर्वाः इतराचार्याः संवल्लरः सावयः देव्यस्तृप्यतां अप्सरसः० देवानुगाः नागाः सागराः पर्वताः सरितः मनुष्याः यक्षाः रक्षांसिः पि-
 शान्चाः स्रुपर्णाः मृतानिः पशवः वनस्पतयः औपधयः मृतग्रामचतुर्विधस्तृप्यतामिति सर्वत्र सप्रणवं प्रथमांतनामोच्चार्य तपयेत्०
 सप्तऋषय इति मंत्रेण र्पिनावात्य निवीती द्विदिः सनकस्तृप्यतु सनंदनः सनातनः कपिलः आसुरीः वातुस्तुः पंचशिखः अपसव्य उशत-
 स्वेति पितृनावात्यायंतुनः पितर इति जपित्वा पितृतीर्थेन त्रिस्त्रिः कव्यवानलस्तृप्यतां सोमः यमः अथमाः अग्निष्वात्ताः पितरस्तृप्यतां

सोमपापितरः० बर्हिपदः० व्यमायजमः० तर्पणाम० धमेराजाप० मृत्यव० अंतकाय० वैवस्वताय० कालाय० सर्वभूतक्षत्राय० औदुंबराय० दधा
य० नालाय० परमष्ठिते० वृकादगाय० वित्राय० वित्रगुसाय० २१ यमनर्पणवेकल्पिकं सूत्रे एकं इत्युक्तंः जीपतपितृकस्य ऋणिवधपर्यंतमपत
व्यं सर्वत्र तनोमृतपितृकः। पत्रादित्रयां मात्रादित्रयांचतर्पयित्वा उदीरतामिति नवभिर्ऋग्भिस्तर्पणं जलस्थानं अंजलिजाधारांनिधि-
चेत् उदीरतां अंगिरसानः पितरां० आयं तु नः० उजयहंतीरमृतं० पितृभ्यः स्वधादिभ्यः पंचह० मधुवाता इति तिस्र इति ९ प्रत्युचं प्रत्येकं कु-
र्वात् प्रथमिति च त्रिः मिंचेत् ततो नमो वः पितर इत्यष्टाय जूषि पाठित्वा मातामहादीनेको द्विष्टगणाश्च तर्पयेत् देवा गा तु वि द इति विसर्ज-
येत् स्नानवस्त्राभिष्पीडनोदकदानादि प्राग्वत् प्रातर्होमांतरं देवतार्चनं नरुतं च चतुर्थभागे ब्रह्मयज्ञोत्तरं कार्यं १ अथ पंचमभागा कृत्यं
वैश्वदेवः प्रकर्तव्यः पंचसूनापसुत्तये कंडणीपेषणीचुल्लां जलकुंभोथमा जेनोति पंचहिंसास्थानानि पंचसूनाः वैश्वदेवस्य प्रातरेव प्रांभे
नत्वग्निहोत्रादिवत्सायंतेन प्रातः सायं वैश्वदेवपेत्यादिर व संकल्पः पंचमहायज्ञा अहरहः कर्तव्याः तैच ब्रह्मयज्ञं देवयज्ञं भूतयज्ञं पितृ-
यज्ञं मनुष्ययज्ञं रव्याः तत्र ब्रह्मयज्ञ उक्तः ब्रह्मन्वादीनां वैश्वदेवो देवयज्ञादियज्ञत्रयस्यः मनुष्ययज्ञस्तु मनुष्येभ्यो न्नदानं गृहपकह-
विष्यानैस्तैलक्षारादिवर्जितैः ऋहया त्सापि पाप्यं कं गृह्ये ग्नौ लोकिकेपि वा यस्मिन्नग्ने पचेदन्नं तस्मिन्होमो विधीयते वैश्वदेवांतर्गतपि-
तृयज्ञे नैव नित्यश्राद्धसिद्धेर्न नित्यश्राद्धार्थाधिप्रसाजनं अनेनैव दर्शश्राद्धस्यापि सिद्ध्या दर्शश्राद्धमप्यशक्तैः संवत्सरमध्ये स्रक् देवकार्ये

मितिभद्रो जीये सूतके पंचमहायज्ञानां लोप इत्कृत् सचायं वैश्वदेव अनात्म संस्कारार्थो न्न संस्कारार्थश्च तेनाभक्तानां पाकैक्यं पृथक् वै-
श्वदेवो न विभक्तानां तु पाकैक्यं पिह विष्यां नरेण पृथगेव अविभक्तानां पाकभेदे पृथक् वैश्वदेवः कृता कृत इति भद्रो जीये पाकासंभवे एका
दशपादौ तंडुलैर्वापयोदधिघृतफलोदकादिभिर्वाकार्यैः हस्तेनान्नादिभिः कुर्यादद्विरंजलिना जले कोद्वचणं कं मापं मसूरं च कुलित्य
कं क्षारं च लवणं सर्वं वैश्वदेवे विवर्जयेत् प्रवसता गृहं पुत्रविगादिहारा वैश्वदेवः कारयितव्यः गृहे कर्त्रंतराभावे प्रवासे स्वयं कार्यः वैश्वदे
वो बह्वृचैस्तेतिरीयंश्च दिवारात्रौ चेति हिवारं कार्यः अथ क्ते स्वकक्षान्नां गवद्विरावृत्या सह वा कार्यः बह्वृचतैतिरीययोर्लौकिकाग्नीपा
को वैश्वदेवश्चेति प्रायेणाचारः ॥ अथ प्रातः सायं वैश्वदेवस्य स ह करणपक्षे तत्र प्रयोगः तत्र वैष्णवैर्भगवतेषोऽशपंचवादीर्पातानुपच
रान्समर्थसर्वान्नात्पुरुषाहारपर्याप्तने वेद्यं समर्थं शयान्नेन वैश्वदेवः कार्यः वैष्णवभिन्नेस्तु वैश्वदेवांते तच्छेषेणानवेद्यः कार्यः विष्णो
निवेदितान्नेन यद्व्यं देवतां तरं पितृभ्यश्चापितद्वयं तदानं त्याय कल्पते इत्यादिवचनानां वैष्णवविषयकत्वस्य निबंधकारैरुक्तत्वात् अत्र
वैष्णवानारायणाष्टाक्षरादिवैष्णवमंत्रदीक्षापदेशाजपवंतो मुख्याः उपदेशाः कलौ युग इति स्मृत्योपदेशमात्रस्यापि दीक्षासमफलत्वा
त् ॥ गौणाश्च पारंपर्यागता रूपादय विद्धं कादश्यनुपवासशतकूकूथौ कादश्युपवासादियत्किंचिद्धर्ममात्रपरा मंत्रोपदेशादिरहिताः ननु पंच
रात्राद्यागमोक्तदीक्षां प्राप्तौ हि वैष्णव इत्कृत्तेः किंचिद्धर्ममात्रानुष्ठानेन कथं वैष्णवत्वमिति चेत् गापत्र्यध्ययनादिसत्रियवैश्यसाधारण्य

धर्मवतां याजनाध्यापनप्रतिग्रहरूपासाधारणधर्मशून्यानांपित्रादिपरंपरयावेश्यादिवृत्तिपराणामप्यव्यभिचरितैकगोत्रत्वावियक्तिं
 विद्वाह्मणधर्ममात्रेण यथास्यात्मगापर्षागा गयथा ब्राह्मणत्वं तदुचितसूतकाद्याचारश्च तथा कलिद्युगे किंचिद्धर्मेणापिवेष्यावत्वं
 तदुचितान्चारश्च युज्यते क्षत्रियाणां हि पुरोहितमैदेन गौत्रमैदस्तेन यदुवंशेषु परस्परं विवाहो नैवं ब्राह्मणे घितिस्यष्टं एवं श्राद्धे
 पितृवैद्यं समर्ष्य पितृभ्यां न्ननिवेदनं ज्ञेयं समात्मान्नसंस्कारपंचसूनाजनि तदोषपरिहारद्वाराश्रीप० प्रातर्वैश्वदेवं सायं वैश्व
 देवं च सह तंत्रेण करिष्ये कुंडे स्थंडिलादौ वा पचनान्निव्याहृतिभिः पावकनामानं प्रतिष्ठाप्य चत्वारिंशंगेति आत्वापरिसमूह्य पर्यु
 क्ष्य विश्वानि न इत्यर्चनादिविधाय घृताक्तमन्नमन्नावधि श्रित्य प्रोक्ष्योद्वास्याग्नेः पश्चान्निधाय त्रिविधा विभज्य प्रथमं भागं देवेभ्यो
 जुहुयात् तद्यथा त्वादिसव्यं करं निधायोत्तान हस्तेन सूर्याय स्वाहा सूर्यायेदं नमः प्रजापतये० सोमाय वनस्पतये० अग्नीषोमा
 भ्यां० इंद्राग्निभ्यां० द्यावापृथिवीभ्यां० धन्वंतरये० इंद्राय० विश्वेभ्यो देवेभ्यो० ब्रह्मणे० इति दश प्रातर्वैश्वदेवाहुतयः अथ सायं वैश्व
 देवीयाः अग्नये स्वाहेति हुत्वा प्रजापतय इत्यादि पुनर्नैव जुहुयात् एवं विंशत्याहुती हुत्वा प्रायश्चित्तार्थं व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुत्वा
 नहुत्वा वा परिसमूहनपर्यु क्षणे कुर्यात् ३० चमे इत्युपतिष्ठेत् इति देवयज्ञः अथ बलि हरणारव्योभूतयज्ञः द्वितीयभागाहृतीत्वाशः
 द्यायां भूमौ सूर्याय स्वाहा सूर्यायेदं नमः एवं दशाहुतीः प्राक्संस्थानिरंतराहुत्वा मध्येंतरालं त्यक्त्वा अद्भ्यः स्वाहा ओषधिवनस्पतिभ्यः०

गृहा० गृहदेवताभ्यः० वास्तुदेव० इति प्राक्संस्था हुत्वा अद्ध आहुतेः पश्चात् इंद्राय० यदुत्तरे इंद्रपुरुषेभ्यः० अंतरालस्य दक्षिणे यमा-
 य० तदुत्तरे यमपुरुषेभ्यः० ब्रह्मण आहुतेः प्राक् वरुणाय तदुत्तरे वरुणपुरुषेभ्यः० अंतरालस्योत्तरे सोमाय तदुत्तरे सोमपुरुषेभ्यः०
 अंतराले ब्रह्माण ब्रह्मपुरुषेभ्यः० विश्वेभ्यो देवेभ्यः० सर्वेभ्यो भूतंभ्यः० दिवाचारिभ्यः० सोमपुरुषोत्तरे रक्षोभ्यः० एवमेव सायं वैश्वदेव
 संबन्धि द्वितीय बलिहरणं कुर्यात् तत्र सूर्यस्थाने प्र यममग्नये हुत्वा प्रजापतय इत्यादि पूर्ववत् दिवाचारिभ्य इत्यस्य स्थाने नक्तं चारि-
 भ्यः स्वाहेति जहुयात् इति विशेषः इति भूतयज्ञः प्राचीनावीती तृतीयभागादादाय स्वधापितृभ्यः इति यमबले दक्षिणतो दत्त्वा पि-
 तृभ्य इदं नमं स्फुक्त्वा द्वितीयबले दक्षिणतः द्वितीयपितृयज्ञमेव कुर्यात् इति पितृयज्ञः अपरे चक्राकारं बलिमाहुः बलावतुष्टु-
 तेनाद्यान्नोद्धरेच्च स्वयं बलिं ततो गृहांगणे भूमावप आसिच्य ऐंद्रवारुणवायव्यां याम्यां नैर्ऋतिकाश्र्वये तेकाकाः प्रतिगृहंतु भूम्यां पि-
 ङ्मयोऽस्मिन् इति पितृयज्ञशेषेण दद्यात् वैवस्वतकुले जातो ह्योश्यामशबलोऽशुनौ ताभ्यां पिंडो मया दत्तो रक्षेतां पश्चिमांसदा ये भू-
 ता प्रचरन्ति० इति द्वयं भूतयज्ञशेषेण दद्यात् ये भूता इति मंत्रं तत्रेण वैश्वदेव प्रयोगे दिवानक्तबलिमिति पाठः ॥ ॥ अन्हिरात्रोचपृ-
 थक् प्रयोगे दिवा बलिमिच्छंतो नक्तं बलिमिच्छंत इति विभागेन पाठः प्रक्षालितपाणिपाद आचम्य गृहं प्रविश्य शांतापृथिवीत्यादि
 जपित्वा विष्णोः स्मृत्वा कर्मार्पयेत् अथ मनुष्ययज्ञः अतिथिभोजनपर्याप्तं षोडशग्रासमिदं वा ग्रासचतुष्टयं वा ग्रासमितं वान्नसनका

दिमनुष्येभ्यो हंतेदं नममेति दद्यात् बहुधुतिस्तकेषागतेषु शक्तेन त्रिभ्यो ग्रासत्रयं देयं अथ तैत्तिरीयाणां श्राद्धदिने भिन्नपाकेन दौर्वै-
 श्यदेवो देवयज्ञादि चतुष्टयं च भवति अपरे आदौ वैश्वदेवांते पञ्चमहायज्ञा इत्याहुः याजुषाः सामगाः पूर्वमध्ये कुर्वत्यथर्वणाः बह्व-
 चाश्राद्धशेषेण तत्राप्यादौ तु सामिकाः स्वर्गेषु स्वर्गमात्मसंस्कारार्थं भातः सायं वैश्वदेवौ तत्रेण करिष्ये औपासनाग्निं पचनान्निवाप्र-
 तिष्ठापितमौपासनहोमवत्परिसमस्त्यपरिषिच्यान्नमग्नावधिश्चित्यमोक्ष्यो ह्यस्याभिधार्यग्निं संपूज्याः नन्त्रेणाविभज्य हस्तेन ज-
 हुयात् अग्नये स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः ध्रुवाय भूमाय ध्रुवक्षितये अच्युतक्षितये अग्नये स्विष्टकृते परिसमुत्थपयुक्ष्याग्नेः
 पश्चादेकत्रैव देशे न्यजनाकारश्चक्राकारो वावलिः तत्र देवताः धर्माय स्वाहा धर्मायेदं अधर्माय अन्धः औषधिवनस्पतिभ्यः र-
 क्षो देवजनेभ्यः गृत्याभ्यः अवसानेभ्यः अवसानपतिभ्यः सर्वभूतेभ्यः कामाय अंतरिक्षाय यदेजति जगति यच्च चक्षति नाम्नो भांगो
 यन्नाम्नस्वाहा ॥ तन्नाम्न इदं केचिद्द्वयव इदमिति त्यागमाहुः पृथिव्यै स्वाहा अंतरिक्षाय दिवे सूर्याय चंद्रमसे नक्षत्रेभ्यः इंद्राय
 बृहस्पतये प्रजापतये ब्रह्मणे सर्वान्सकृत्परिषिच्य पृथक् पृथक् परिषेचनपक्षे द्वावेकं द्वे चत्वारिप्रत्येकं त्रीणि चैव हि पृथिव्यादिद-
 शास्येकमत ऊर्ध्वं पृथक् क्रमात् इति ज्ञेयं प्राचीनावीतीतदक्षिणतः स्वधापितृभ्यः स्वाहा तदुत्तरत उपवीती नमोरुद्राय पशुपतये
 स्वाहा पितरुद्रबलीपृथक् परिषिचेत् इति वैश्वदेवः अथ देवयज्ञादि चतुष्टयं देवयज्ञेन पक्षे इति संकल्याग्निं परिषिच्य देवेभ्यः स्वाहा

सन्मोहलोतरपरिषेकः प्राचीनावीतीपितृयज्ञेनयक्ष्ये दक्षिणतोभूमौपितृभ्यः स्वधास्तइतिदत्त्वात्यक्त्वापरिषिच्ययज्ञोपवीती
अपःस्पृष्ट्वाभूतयज्ञेनयक्ष्ये भूतेभ्योनमइतिभूमौदत्त्वापरिषिच्यनिवीती मनुष्ययज्ञेनयक्ष्ये उक्तप्रमाणमन्नं मनुष्येभ्योहन्तेतिदद्या-
त् सर्वयज्ञेष्वार्घंतयोः क्रमेणविद्यदसिष्टिष्टिरसीतिमंत्रयोः पाठः प्रायेणेषां बलिशिष्टमन्नयेभूताः प्रचरंतीतिगृहांगणोगत्वाकाशेउ-
त्क्षिपेत् ततोयथाचारंश्ववायसादिबलिः अथकातीयानां तत्रसायिकानामेकपाकेश्राद्धदिने आदौवैश्वदेवः अन्येषामंते आ-
वसथ्योल्मुकंमहानसेकृत्वा तत्रपाकंविधायमहानसस्यांगारान्गृह्याग्नीधायपाकादन्नं घृताक्तमादायपूर्ववदात्म०र्थं वैश्वदंया-
ख्यं कर्मकरिष्ये इतिसंकल्पः अथवादेवभूतपितृमनुष्यान्वैश्वदेवान्नेनयक्ष्ये गृह्याग्निमणिकोदकेनपर्युद्व्यहस्तेनाग्नीजुह्यात् ब्र-
ह्मणेस्वाहा इदं ब्रह्मणेनमम एवमग्रेपि प्रजापतये० गृह्याग्निभ्य० कश्यपाय० अनुमतये० इतिदेवयज्ञः ततोमणिकसमीपंबलित्र-
यमुदकसंस्थं पर्जन्यायनमःस्वाहा इदंपर्जन्यायनमम अन्धोनमः० पृथिव्ये० अथद्वारशारवयोः प्राक्संस्थंबलिद्वयं धान्ने० विधा-
उदकेनचतुरस्रंकृत्वा तत्रपूर्ववायवे० दक्षिणवायवे० पश्चिमेवायवे० उत्तरेवायवे० प्रागादिषुवायुबलैः प्रागदग्वा प्राच्येदिशो० दक्षिण-
स्येदि० प्रतीच्येदिशो० उदीच्ये० मध्ये प्राक्संस्थं ब्रह्मणे० अंतरिक्षायसूर्याय० एषामुत्तरेविश्वेभ्योदंवेभ्यो० विश्वेभ्योभूतेभ्यो० अनयो-
रुत्तरे० उषसे० भूतानांपतये० इतिभूतयज्ञः प्राचीनावीती ब्रह्मादिबलित्रयस्यदक्षिणे पितृतीर्थेनपितृभ्यः स्वधानमइदंपितृभ्योन-

ममेतिदद्यात् इतिपितृयज्ञः पात्रंप्रक्षाल्यसरव्येनब्रम्हादिवलितोवायव्यांयक्ष्मैतत्तेनिर्णेजनमितिलज्जलंनिनयेत् पूर्ववन्ननुष्य
यज्ञःनिरग्निक्स्तुलोकिकाग्निमात्तत्यपृष्टोदिवीतिप्रतिष्ठाप्य तत्सवितुं ता ५ सवितुं विश्वानिदेव इतित्रिभिःसावित्रैःप्रज्वाल्य तत्र
नित्योपासनहोमंरुत्वापाकंपंचदशवदेवचक्रुर्यादितिगदाधरः तत्राप्यशक्तौबद्ध्वाद्यक्तरीत्यापचनान्निप्रतिष्ठाप्य ध्यात्वासंपू-
ज्यतत्रपूर्वोक्तरीत्याविश्वदेवस्तत्रअग्नयेस्विष्ठरुतेस्वाहेतिपंचाहुस्तिनामुत्तरहोमः सर्वत्रनिरग्नेरितिविशेषः शेषंप्राग्वात् काल्याधर्तानां
दिवैकोविश्वदेवोनद्वितीयोरात्रौ सामगायवर्णेरेपिस्वगृत्थोक्तरीत्यापचमहायज्ञाः कौर्याः स्वगृत्थानुपलभेबद्ध्वाक्तरीत्यापचयना
दिसंस्काराः पचमहायज्ञादयश्चकार्याः शारखांतरमतसम्यगनालोच्यस्वधाष्ट्यतः शारखांतरान्हिकं प्रोक्तं ज्ञात्वाशोध्यंस्वशा
खिभिः इक्षूनपः फलमूलं तांबूलंपयओषधं अक्षिधित्वापिकर्तव्याः स्नानदानादिकाः क्रियाः पचमहायज्ञेष्वन्यतमस्यलोपेउ
पवासः धनिकस्यात्तरस्यचप्रतिपज्ञकृच्छ्राद् अन्वैस्विकाहलोपेमनस्वत्याहुतिर्ह्यहलोपेत्रिभिस्तनुमतीभिर्होमोवारुणीनांच
तसृणांजपोद्वादशाहलोपेतनुमतीस्थालीपाकोवारुणीभिराज्यहोमश्चेत्याहुः अथसर्वसाधारणोभोजनादिविधिः हैमेरज
तपात्रेआम्नादिपात्रेवाभोजनंशस्तं एकएवतुभुंजीतकांस्यपात्रेनान्योच्छिष्टे तांबूलाभ्यांजनंचैवकास्यपात्रेचभोजनं यति-
श्चब्रम्हचारीचविधवाचविवर्जयेत् पलाशपर्णेषुयत्यादेः प्रशस्तंगृहिणस्तुचाद्रायणं इदंवल्लीपलाशविषयमितिस्मृत्यर्थसारे

कदली कुटज मधुजं बूपन साम्रचंपकोदुंबरपत्राणि शस्त्राणि अर्काश्वत्थवटादिपत्राणि निषिद्धानि चतुरस्रमंडले प्रक्षालितपात्रं निधाय
पंचयज्ञावशिष्टेषु तादेकं परिशिष्टमन्नमस्त्राकं नित्यमस्ते तदिति वदन्नत्वाग्रथिरहितपवित्रकृतदक्षिणपाणिः पादाभ्यां पादेन वाभ्रुवं
स्पृशन् व्याहृतिभिर्गीयन्त्याचाभिर्मंत्र्यसत्यं त्वं तेन परिषिंचामि इति दिवा ऋतं त्वा सत्येन परिषिंचामीति रात्रौ परिचेनं कृत्वा अंतश्चर-
तिभ्रुवेषु गृह्यायां विश्वतो मुखः स्वयं जस्तं वषट्कारस्त्वं विष्णुः पुरुषः परः पात्रादक्षिणे भ्रुमौ भ्रुपतये नमः भ्रुवनपतये नमः भ्रुतानां पतये
इति त्रिन्बलीन्दद्यात् यद्यच्चित्राय चित्रगुप्ताय यथोययमधर्माय सर्वभूतेभ्य इति वा व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्वचत्वारः धर्मराजाय चित्रगु-
प्तायेति द्वौ वा भ्रुपत्यादित्रयकृतावेताविति पंचयादेयाः हस्तपादसुरवार्द्रः आपोशनार्थं जलमादायान्नं ब्रह्मरसो विष्णुः अहं वैश्वानरो
भ्रुत्वेत्यर्थं व्यात्वा वामकरेण पात्रं घृत्वांभृतोपस्तरणमसीत्यपः प्राश्य मौनी ॐ प्राणायस्वाहा ॐ अपानायस्वाहा ॐ व्यानायस्वा ॐ
उदानायस्वा ॐ समानाय ॐ इति सघृताः सक्षीरावापंचाहुतीः सर्वो गृह्णतिभिः सर्वे ग्रासं ग्रसन्मुखे जुहुयात् ब्रह्मणे स्वाहेति षष्ठी क्वचित्
प्राणाहुतिपर्यंतं पात्रालंभो मौनं च नियतमग्र ऐच्छि कद्वयं भोजनं प्राङ्मुखं प्रत्यङ्मुखं वा शस्तदक्षिणां मुखं यशः फलकाम्यं उदङ्मुखं
मध्यमं विदिकृनिषिद्धं कृत्स्नं ग्रासं ग्रसन्द्वात्रिंशदादिनियतग्रासं मनियतग्रासं वा भ्रुत्कांभृतापिधानमसीति गंडूषार्धपीत्वा र्धं भ्रुमौ निनी-
पपवित्रं त्यक्त्वा मुखहस्तोच्छिष्टं सम्यक् प्रक्षालयेत् तर्जन्यासुरखं नशोधयेत् किंचिद्गंडूषोत्तरं हस्तप्रक्षालनं षोडशगंडूषांते द्विराचामेत्

ध. सि.
९७

भोजनगृहे च नाचामेत् अनाचांतो मूत्रपुरीषो न कुर्यात् उत्तरापोशानमकृत्वोत्थानं स्नानाच्छुद्धिः हस्तौ संमृज्य प्रस्त्राव्यांगुष्ठेन नेत्रयोर्निषिं
च्येष्ट देवतां स्मरेत् नांजलिनापिबेत् पालाशं दग्धमयो बद्धं च पीठं च वर्जयेत् नशिरुग्भिः सह भुंजीत भार्यया सह विवाहवर्जनं भुंजीत बाल
वृद्धेभ्योन्नमदत्त्वा न भुंजीत न प्रौढपादो नासना रूढपादो न प्रसारितपादो न विदिकृतुं डो न दुष्टं कपंक्तौ न शून्याग्निपाकगृहे न देवालयेषु
जीत न संध्यांतं महा निशायां न यज्ञोपवीतहीनो न वामहस्तेन न शूद्रशेषं भुंजीत आदो मधरं मध्ये लवणा म्लमंते तिक्तादि पूर्वद्रव्यं मध्ये
कठिनमंते द्रव्यं अष्टौ ग्रासायतेः षोडशवनस्य स्वषोडशद्वात्रिंशद्वागृहिणो यथेष्टं ब्रह्मचारिणः सर्वे सशेषमश्नीयान्निः शेषं घृतपायसं क्षीरं द-
धि मधु भुंजीत दिवारात्रौ चेति द्विवारमेव नांतरा भोजनं अकेपर्वद्वये रात्रौ चतुर्दश्याष्टमी दिवा एकादश्या महोरात्रं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत्
यस्तु पाणितले भुंक्ते यश्च फूलारसंयुक्तं प्रसृतांगुलिभिर्यश्च तस्य गोमांसवच्च तत् नाजीर्णे भोजनं कुर्यात् कुर्यान्नातिबुभुक्षितः नाद्रवासाना
र्द्रशिरानपादारोपिते करे ग्रासशेषं न चाशनीयात्पीतशेषं पिबेन्न च शाकमूलफलादीनि दंतच्छेदेन भक्षयेत् नोच्छिष्टो घृतमादद्यान्नपदाभा
जनं स्पृशेत् पिबतां यत्पतेत् तोयं भाजने मुखनिःसृतं अमोज्यं तत् पीतावशिष्टतोयपाने चांद्रायणं हस्तनखस्पृष्टजलपाने वामहस्तोद्ध-
तजलपाने च सरापानसमं एकपंक्त्युपविष्टानां विप्राणां भुंजानानामेकस्मिन्नध्युत्थिते आचांते वान्यैर्न भोज्यं अत्रोत्थितस्य भोक्तुश्च दोषः
गुरोर्न दोषः लवणं व्यंजनं चैव घृतं तैलं तथैव च लेख्यं पयं च विविधं हस्तदत्तं न भक्षयेत् ताम्रगव्यं कास्ये नारी करे क्षुरसौ सगुडं दधिसगुड

व. प. ग.

९७

माद्रिकंचमघसमं सैधवसासुद्रभिन्नप्रत्यक्षलवणभक्षणं मुद्रक्षणंचगोमांससमं उदक्यामपि चांडालं श्वानं कुक्कुरमेव च भुंजानो यदि पश्ये
ततदन्नंतुपरित्यजेत् भुंजानस्यगुदस्त्रावेउपवासः पंचगव्यंच आपोशनोत्तरं प्राणाहृतेः प्राकृतस्त्रावेस्नानं षट्प्राणायामाः भुंजानस्या
शौचप्राप्तौग्रासंत्यक्त्वास्नानं ग्रासाशनेउपवासः सर्वाशनेत्रिरात्रं विष्टादिस्पर्शस्नानं प्राणायामत्रयंच चांडालपतितोदक्यावाक्यंश्रुत्वा
भोजनेएकोपवासः स्नात्वाशतगायत्रीजपोवा कलहघरट्टोल्लुखलमुसलानांयावच्छब्दस्तावदभोजनं अथेकपत्तस्थानाश्रीयाद्वाह्यणै
स्वजनैरपिकोपिजानातिक्रिकस्यप्रच्छन्नपातकंभवेत् ततोभिनाभस्मनात्रस्तंभनसलिलेनचद्वारेणैवचमार्गेणपंक्तिभेदंचरेद्बुधःकेश
पिपीलिकामक्षिकाभिः सहपक्वमन्नंत्यजेदेव पाकोत्तरं केशपिपीलिकादिकीटकमक्षिकासंसृष्टेगवाघ्रातेवान्ने सलिलंभस्म मृदापि
प्रक्षेप्तव्यंविशुद्धये इतिविज्ञानेश्वरः शूद्रान्नशूद्रदत्तब्राह्मणान्नरात्रिपुत्रेपितरजस्वलाचांडालपतितादिदृष्टंकाकादिपक्ष्णद्धिष्टममो
ज्यं स्नेहपक्वमंडकादिचपर्युषितं ग्राह्यं अवत्सायागोरनिदशानांगोमहिष्य जानांगभिण्याएककालांतरितदोहायायमलसूत्रवत्स्त
न्योरजवर्जद्विस्तनीनामुष्ट्रीवडवाघोरारण्यकमृगादेरवंश्वक्षीराणिवज्यानि शिशुंहिंगुचर्ज्यरक्तं वृक्षनिर्यासंपुरीपस्थानोत्पन्नतंडुली
यकादिकं देवाद्यद्वेशंविनाकृतंसंयावपायसापृपशाकुलीरुसरंवर्जयेत् शणकुसुमालांबुवार्ताककोविदारवटादिफलानिमातुलिगं
चवर्ज्यं पलांडुलशकनगृजनभक्षणेचांद्रायणं भुंजानेषुपरस्परस्पर्शंअन्नत्यागः पात्रस्थान्नभक्षणेस्नात्वाष्टोत्तरशतगायत्रीजपः अ-

धिक भोजनेसहस्रंभंजानस्याशुचिनाविषेणस्पर्शेन्नत्यागः ऋक्तोच्छिष्टस्पर्शेसवर्णेस्नानंजपोवा असवर्णेनूपवासः ऋक्तोच्छिष्टस्य
 श्वशूद्रादिस्पर्शेउपोष्यपंचगव्यंरजकादिस्पर्शेत्रिरा० परिवेषणं कुर्वन्नुच्छिष्टस्पर्शेपयोदधिघृतादिलघुद्रव्यमत्यजंन्नाचांतुःशुचिः
 भक्ष्याद्यन्नस्यत्यागएववस्त्रेविकल्पः परिवेषणादिकालेरजोदृष्टौतस्मृष्टान्नत्यागः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ भोजनात्
 उच्छिष्टशेषान्नंरौरवेपूयनिलयेपद्मार्बुदनिवासिनां प्राणिनांसर्वभूतानामक्षय्यमुपतिष्ठत्वितिदद्यात् आचांतोष्यशुचिस्ता
 वधावत्सात्रमनुद्धृतं उत्सृजेत्प्यशुचिस्तावधावन्नो नृज्यतेमही पणस्याग्रं चमूलं चशिरांचैवविशेषतः चूर्णपणं वर्जयित्वातांबू
 लंखादयेद्दुधः अनिधायकरवेपणं पूगं वैभक्षयेन्नच इतिपंचमभागकृत्यं इतिहासेपुराणाद्यैः षष्टसप्तमकौनयेत् अष्टमेलोकयात्रा
 तुबहिः संध्याततः पुनः सायंसंध्याप्रातः संध्यावत् अग्निश्चमामन्यश्च० यदन्हापापमकार्षं० अहस्तदवलंपत्० सत्येज्योतिषि
 ङ्गहोमिस्वाहेतिमंत्राचमनेविशेषः पश्चिमाग्निमुखस्तिष्ठन् अर्घ्यं दद्यात् ऊर्ध्वं जालुरुपविश्य प्रत्यङ् मुखेणैव गायत्रीं जपेत्
 सायंहोमस्तूक्तएव सायं वैश्वदेवे पुनः पाकः अतिथिसंपूज्य घटित्रयानंतरं सार्धयामात्प्राक् ऋक्काशयेत् भोजनकाले दीपनाश
 पात्रमालभ्यसूर्यस्मृत्वा पुनर्दीपं दृष्ट्वा पात्रस्थं भंजीत नान्यत् श्राद्धतत्पूर्वदिनेपातद्यतिसंक्रांत्यादिषु ननिशि भोजनं चतुर्थप्र
 थमौयामौ विद्याभ्यासेनयेन्निशि प्रहरद्वयशायी तु ब्रह्मभूयाय कल्पते प्राक् प्रत्यङ् दक्षिणस्यां शिरः कृत्वा शयीत न कदाचिदुदक्

शिरःपात्रिसूक्तं जस्त्रास्त्रवशादिनः स्मृत्वा विष्णोः नत्वा स्वध्यात् अगस्तिर्माधवश्चैव सुत्रं कुंदो महासुनिः कपिलो मनिः रास्तीकः पंच-
नेस्त्रवशादिनः नसंध्यायां न ध्यानेन गोगेहे न देवविप्रगुरूणां सुपरिनोच्छिष्टो न दिवान नमः शयीत निद्राकाले तांबूलं मुखे त्त्रिंशय
नाद्गालात्रिलकं शिरसः पुष्पं त्यजेत् गर्भाधान प्रकरणोक्तकाले सार्द्धं यामोत्तरं दीपे सत्यसति वा निवीतं यज्ञोपवीतं कंठादौ कृत्वा पत्नीं ग-
च्छेत् अष्टम्यां च चतुर्दश्यां दिवा पर्वणि मैथुनं कृत्वा सचैलं स्नात्वा तु वारुणी भिश्च मार्जयेत् पुनर्मासै त्विति जपश्चोक्त एव स्नानभोज-
नादिके बहुविधविधिनिषेधाकुले आह्निककर्मणि न्यूनाधिकदोषविधिनिषेधात् क्रमदोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्ताज्ञाने तत्सांगतार्थं प्रायश्चित्तसांगतार्थं
चंद्राविष्णुनामोच्चारणादिकं कार्यं प्रायश्चित्तान्यशेषाणितपः कर्मात्मकानि च यानि तेषामशेषाणां कृष्णानुस्मरणं परं यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या
तपः कर्मात्मकादिषु न्यूनं संपूर्णं तां याति सद्यो वंदे तमच्युतं नाम्नोस्ति यावती शक्तिः पापनिर्हरणे हरेः तावत्कृतं न शक्नोति पातकं पा-
तकी जनः लौकिकं वैदिकं कर्मेश्वरे र्पणीयं यत्करोषियदर्शनासि यज्जहोषिद्दासियत् यत्तपस्यसि कैंतेय तत्कुरुष्वमदर्पणमित्युक्ते-
युगपत्सर्वकर्मापणं मंत्रः कामतो कामतो वापियत्करोमिशभाशभम् तत्सर्वं त्वयिसन्यस्तं त्वत्प्रकृतः करोम्यहं अपारमान्दिकं कर्म
हनं बहुभेदयुक्तं निःशेषमक्षमो वक्तुं यथा मत्प्रवदन्नृक अनंतो पाध्यायजनिः काशीनाथाभिधः स्रयीः तुष्यतां ते न भगवांश्चंद्रात्वाथा
विठ्ठलप्रभः इत्यनंतो पाध्या० काशी० विरचि० धर्म० वृ० आह्निकाचारप्रकरणं समाप्तं ॥ ॥ अवश्यं प्रत्यहं कृत्यं कृत्वा तच्छेषं न्य-

ध-सिं
९९

काम्यं नैमित्तिकं चापि प्रायः सिंधुक्रमादथ अथाधानविचारः ॥ तत्राधाननक्षत्रादिकालविचारः प्रथमपरिच्छेदे उक्तः आवसथ्याधानं
तुदारकाले दायविभागकाले वा अग्निर्वैवाहिको येन न गृहीतः प्रमादिना पितर्युपरते तेन गृहीतव्यः प्रयत्नतः गृह्याग्निहीनस्यान्नमभो-
ज्यं पितरि ज्येष्ठभ्रातरि वा साग्निके कनिष्ठादेरविभक्तस्य निरग्नित्वदोषेन एवं ज्ञानाध्ययनादिनिष्ठस्यापि न दोषः गृहस्थस्याप्यध्य-
यनोक्तेः स्मार्ताधानमपि ज्येष्ठे भ्रातरि अकृताधाने सति न कार्यमिति निर्णयसिंध्वाद्दौगाय्योक्तिः अत्रैवं निर्णयो भाति यत्र ज्येष्ठेन
दायादपक्षमवलंब्य विवाहकाले यावज्जीवमौपासनं करिष्ये इत्येवं संकल्पपूर्वकं विवाहाग्निने गृहीतस्तद्विषयोयं कनिष्ठस्य निषेधः येन ज्येष्ठेन
विवाहकाले तथा संकल्पपूर्वकमग्निः परिगृहीतः सपञ्चात्परिचरणाभावेनाविद्यमानाग्निर्कोप्युच्छिन्नाग्निरेव न त्वकृताधान इति तत्र
कनिष्ठस्याधाने दोषोनेति अत्राधिकारिणोपि भ्रातुरनुज्ञया कनिष्ठस्याधानं भवति विवाहस्त्वनुज्ञयापि न एवं पितरनुज्ञयाप्याधानं स-
न्यस्तच्छिन्नहस्तादौ यद्वाषंटादिदूषणे जनके सोदरे ज्येष्ठे कुर्यादंवेतरः क्रियामित्यादिविशेषः विवाहप्रकरणे परिवेत्प्रसंगे उक्तः अथ
शूद्रसंविचारः गर्भाधानपुंसवनानवलोभनसीमंतोन्नयनजातकर्मवामकर्मनिष्क्रमणान्नप्राशनचौलोपनयनमहानाभ्यादिव्रत
चतुष्टयसमावर्तेन विवाहा इति षोडशसंस्काराद्विज्ञानां जातकर्मनामकर्मनिष्क्रमणान्नप्राशनचूडाविवाहा इति षट् द्विजस्त्रीणां
तत्र विवाहः समंत्रकोन्ये मंत्ररहिताः गर्भाधानसीमंतौ स्त्रीपुरुषसाधारणौ ॥ चूडांतानविवाहश्चेति दशमंत्रकाः शूद्राणां बहुसंम

तृ-प-५

९९

तस्मिन् शूद्रकमलाकरे शूद्राणां पंचमहायज्ञाप्रयुक्तः केचिद्वेदिकमंत्रेणोपनयनमध्याह्नः ब्राह्मेतुविवाहमाश्रसंस्कारंशूद्रोपिलभतां
सद्रेत्कृतं अत्रसदसच्छूद्रगोचरत्वेनवापरंपराप्राप्तप्रकारेणवाव्यवस्थाअस्यद्विजसेवावृत्तिः आपदिवाणिज्यशिल्पादिशुद्धेणलवणादिविक्रयं
घंमांसंचन कपिलाक्षीरपानेनब्राह्मणीगमनेनच वेदाक्षरविज्ञास्येशूद्रश्चांडालतां व्रजंता शूद्रोवर्णश्चतुर्थीपिचर्णत्वाद्धर्मम-
र्हति वेदमंत्रस्वधास्वाहावषटकारादिभिर्बिना स्त्रीशूद्रधर्मेषु व्रतादिषु सर्वत्रविभेणमंत्रः पठनीयः सोपिपौराणाय भारतपुराणयो-
श्चषणेस्त्रीशूद्रयोरधिकारो नत्वध्ययने आकवे चतुर्गुणान् कृत्वा ब्राह्मणमग्रतः शूद्रस्य पंचमहायज्ञाश्चादिकर्माणि कानीय
सूत्रानुसारेणोतिमयूखे आगमोक्ताविष्णुशिवादिमंत्राः नमोतामणवरहिताः पुराणादिनाश्रवणनिदिध्यासनादिकृत्वा ब्रह्मज्ञानम-
यिस्त्रीशूद्रैः संपाद्य उपविप्रश्च वणेतुनाधिकारइतिशूद्रस्यतदनादरश्रवणादित्यधिकारिणो शूद्रस्य सर्वश्राद्धान्यामैनेवकेचित्सर्वप्रजा-
नांकाश्यपत्वात्सर्वशूद्राणांकाश्यपगीभ्रंतश्चश्राद्धएवकीर्तनीयंनान्यत्रेत्याहुः एवंशातिकादावधिकोराविप्रद्वारैव यदिविप्रःशूद्रदक्षि-
णामादायवेदिकमंत्रैस्तदीयहोमाभिषेकादिकरोतितदातत्रशूद्रस्यत्पुण्यफलमाकविप्रस्तमहाप्रत्यवायीतिमाधवः अहिंसासत्या-
स्तेयशौचेंद्रियनिग्रहदानशमदमक्षमादयः शूद्रादिसर्वसाधारणाधर्माः परपदत्रापकाः स्वस्तिवाचनादिशूद्रकर्मणांप्रयोगास्त-
शूद्रकमलाकरे ज्ञेयाः अथवापीकूपाद्यत्सगादिग्रहग्रामयाशमन्यदाक्षणेन क्रतवायव्येषु मध्यच दुष्टफलः रुलः

कूपः शेषदिस्कशतमः वापीकूपतडागाद्यत्सर्गउत्तरायणेमायादिमासषष्टकस्यशतकूपक्षेषुप्रशस्तः जलक्षयसंज्ञावनायांकार्तिकमार्गशी
 र्षयोरपि नकालनियमस्तत्रसलिलंकारणंपरमित्कृतेः चतुर्षुविष्णुशयनमासेषुशक्रास्तादौचवर्ज्यं अश्विनीरोहिणीमृगशुभ्रम-
 यात्र्यत्तरामूलश्रयणादित्रयहस्तज्येष्ठातुराधारेवतीषुद्वितीयातृतीयापंचमीसप्तमीदशम्येकादशीत्रयोदशीतिथिषुबुधशक्रशक्रसो-
 मवारेषुजलेत्सर्गः शक्रः उत्सर्गभावेजलनग्रात्यं वापीकूपतडागादौयज्जलंस्यादसंस्कृतंनस्पृष्टव्यनपेयंचपीत्वान्द्रायणंचरे-
 त् उत्सर्गप्रयोगोन्यतोज्ञेयः अथवृक्षादिरोपणं अश्विनीरोहिणीमृगशुभ्रमयोत्तरात्रयहस्तचित्वाविशारवातुराधामूलशततारका-
 रेवतीषुसत्तिथिवारेषुवृक्षलतारोपः शस्तः आश्लेषायांसोमवारः सोमोलम्बेबलान्वितः योगेस्मिन्रोपयेद्विष्णुकदलीक्रमुकादिका-
 न् नारीकेलान्वपेद्भ्रमावश्विन्यांलग्नेरवौ नागवल्लींगरौ लग्नेचंद्रेस्वांशस्थितेसतिअथसूर्तिप्रतिष्ठा प्रतिष्ठासर्वदेवानांवैशारवज्येष्ठ
 फाल्गुनेचैत्रेस्तुस्याद्विकल्पेनमाघेविष्णवन्सूर्तिषुसौम्यायनेशक्राप्रोक्तानिदितादक्षिणाघने मातृभैरववाराहनरसिंहत्रिवि-
 क्रमाः दक्षिणेप्ययनेस्थाप्यादेव्यश्चेत्पूचिरेपरे विष्णाः शस्ताश्चैत्रमासाश्विनश्चावणका अपिमाघफाल्गुनेवैशारवज्येष्ठाषाढसह-
 स्रचश्चावणोत्तराश्विन्येचलिंगस्थापनमत्तमं देव्यामाघेश्विनमासेषुत्तरमासर्वकामदा अश्विनीरोहिण्युत्तरात्रयमृगशुभ्रनर्वसुपुथ्यह-
 स्तत्रिन्नास्वात्यतुराधाश्रवणत्रयरेवतीषुशनीमीमान्यवासरेदर्शरिक्तान्यतिथौसर्वदेवप्रतिष्ठाशक्राश्रवणेकृत्तिकादिविशारवातेषु

द्वादश्यांचविष्णोः प्रशस्ताः चतुर्थीगणेशस्योक्तानवमीमूलमंचदेव्याः तथास्वस्वनक्षत्राणिसवेषां यथादीशिवस्यहस्तः सूर्यस्येत्यादिहुं
त्यथहीनाकर्तारंमंत्रहीनातुभ्रुत्विजंस्त्रियंलक्षणहीनातुनप्रतिष्ठासमोरिपुः ब्रह्मातुब्राम्हणेः स्थाप्योगायत्रीसहिताः प्रभूःसर्वव
र्णैस्तथाविष्णुः प्रतिष्ठाप्यः स्रुवार्थिभिः मातृमंत्रवाद्याः सर्वैः शिवलिंगंयतिनापिपुराणप्रसिद्धजीर्णलिंगंस्त्रीशूद्रैरपिपूज्यंनूतनस्यापि
तलिंगंस्त्रीशूद्रोवापिनस्पृशेत् शिवादिप्रतिष्ठापांस्त्रीशूद्रादेर्नाधिकारः शूद्रोवानुपनातोवास्त्रियंवापनितोपिवा केशवंवा शिवनापिस्पृच्छानरकम
स्तुते स्थिरप्रतिमाः प्राङ्करवीरुदङ्करवोयजेत चलप्रतिमासुप्राङ्करवः सौवर्णशिरजतीताम्रामृन्मयीप्रतिमामवेत् पाषाण धातुयक्त्वा
वाकांस्यपिचलयोरपि अंगुष्ठपर्वमानात्सावितस्तिंयावदेवतु गृहेषु प्रतिमाकार्योनाधिकाशस्यतेबुधैः सृष्टारुलाक्षागौमेदमधुच्छिद्येन
चेतिकेचित् श्रीमद्भागवते शैलीदारुमयीलौहीलेथ्यालेख्याचसकती मनामयीमणिमयीप्रतिमाष्टविधास्मृता लौहीसौवर्णीदारुमधु
कवृक्षस्यैवससांगुल्यधिकाद्वादशांगुलपर्यन्तागृहेप्रतिमेतिदेवीपुराणे अर्चकस्यतपोयोगादर्चनस्यातिशायनात् अमिस्वपाञ्चविंबानादंबः
सांनिध्यसृच्छति प्रतिमापट्टयंत्राणांनित्यंस्नानंनकारयेत् कारयेत्सर्वदिवसेयदाचमलधारणं पार्थिवलिंगपूजादिविचारोद्वितीयपरिच्छे
देउक्तः अथपंचसूत्रीनिर्णयः लिंगोच्चतालिंगविस्तारोलिंगस्थौल्यपीठविस्तारः प्रनालिकामानंचेतिपंचसूत्राणि तत्रलिंगमस्तकविस्तार
रलिंगोच्चतालुल्यंकृत्वातश्चिगणसूत्रवेषुनाहीलिंगस्थौल्यंकृत्वालिंगास्तर्वतो लिंगसमविस्तारपीठवर्तुलंकुर्यात् पीठोच्चतालिंगोच्चता

द्विगुणा पीठद्वहिः पीठोत्तरभागे लिंगसमदीर्घामूले दैर्घ्यसमविस्तारा अग्रे तदर्थे विस्तारा प्रनालिका लिंगोच्चत्वात्त्रिगुणार्पीठोच्चनेति क्वचित्
 अथ पीठमध्यभागे लिंगाद्विगुणस्थूलं पीठोच्चतात्तृतीयांशेन कंठं कुर्यात् कंठस्योर्ध्वाधोभागयोः समं प्रहयं कृत्वा पीठोपरिलिंगविस्तारष
 ष्ठांशेन मेखलां कृत्वा तत्संलग्नं तत्समं खातं कुर्यात् प्रनालिकायामपि विस्तारं तृतीयांशेन खातः पीठवन्मेखलाचकार्येति गृहे लिंगद्वयं नाच्यं
 शालग्रामद्वयं तथा हेचक्रे द्वारकायास्तनार्चयेत्सूर्यद्वयं तथा शक्तित्रयं त्रिविधे शंभौ शंखौ नार्चयेत्सुधीः अन्यत्र तु चक्रांकमिथुनं पूज्यं नैकं
 चक्रांकमर्चयेदित्यक्तं तेन विकल्पः नार्चयेच्च तथा मत्स्यकुर्मादिदशकंगृहे अग्निदग्धाश्च भद्राश्च न पूज्याः प्रतिमागृहे भद्रावास्फुरिताव
 पि शालग्रामशिलाशुभा शालग्रामाः समाः पूज्याः समेषु हितयं न हि विषमानैव पूज्यं ते विषमे चैकगृहं हि ससुवर्णं शालग्रामदाने पृथ्वी
 दानफलं शतशालग्रामपूजनेऽनंतफलम् अविभक्तानामपि भ्रातृणां देवतार्चनमग्निहोत्रं संध्याबन्धयज्ञश्च पृथगेव स्त्रीश्च द्रोवास्प
 र्शसहितं शालग्रामचक्रं कितबाणलिंगानि नार्चयेत् शूद्रो वा नुपनीतो वा सधवा विधवांगना दूरा देवास्पृशन् पूजां प्रकुर्याच्छिवकृष्णयोः ॥
 शालग्रामबाणयोरेव स्पर्शननिषेधो न तु प्रतिमादौ सर्ववर्णैस्तु संपूज्याः प्रतिमाः सर्वदेवताः लिंगान्यपि तु पूज्यानि मणिभिः कल्पितानि च
 त्यक्तेः शालग्रामशिलाक्रीनामध्यमाया चिताधमा उक्तलक्षणसंपन्ना पारंपर्यं क्रमागता उत्तमा सा तु विज्ञेया गुरुदत्ता तु तत्समा तत्राथ्या
 मलकी तु ल्या पूज्या सूक्ष्मैव या भवेत् यथा यथा शिलासूक्ष्मा तथा स्यात्तु महत्फलम् यवमात्रं तु गर्तः स्याद्यवार्धं लिंगमच्यते शिवनाभि-

रितिरव्यातस्त्रिषु लोकेषु दुर्लभः शालग्रामशिलायास्तु प्रतिष्ठानैव विद्यन्ते महापूजां तु कृत्वा दौ पूजयेत्तांत तो बुधः बाणलिंगानि राजं
द्रव्यातानि भवनत्रये न प्रतिष्ठानसंस्कारस्तेषामावाहनंतथा वासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धाविप्रादेवैः क्रमेण पूज्याः तल्लक्षणं तु
पंचचक्रो वासुदेवः षड्भ्रुवैः सप्तभिः संकर्षण एकादशभिरनिरुद्ध इति प्रणवोच्चारणाच्चैव शालग्रामशिलार्चनात् ब्राम्हणीगमनाच्चै
व शूद्रश्चांडालतांत्रजेत् दीक्षायुक्तैस्तथा शूद्रैर्मद्यपानविवर्जितैः कतञ्चिद्वाह्येण द्वाारा शालग्रामशिलार्चनम् विष्णुप्रीतिकरं नित्यं तु ल
सीकाष्ठचंदनं कार्तिकेकेतकीपुष्पयेन दत्तं हरेः कला दीपदानंच देवर्षे तारितं तेन वैकुलं शालग्रामसंबधितोयवच्चक्रांकशिलातोयस्या
पिपानविधानात् सापिशालग्रामसंनिधौ पूज्या अग्रात्थं शिवनिर्माल्यं पत्रं पुष्पं फलं जलं शालग्रामस्य संस्यशात् सर्वथातिपवित्रतां
मध्यमातामिकामध्ये पुष्पसंगृह्य पूजयेत् अंगुष्ठतर्जन्यग्राभ्यां निर्माल्यमपनोदयेत् विनाभस्मत्रिपुं द्रेण विनारुक्षामालया पूजिनो
पिमहादेवो न स्यात्तस्य फलप्रदः विनामंत्रनविभृयाद्द्राक्षान्भुविमानवः पंचामृतं पंचगव्यं स्नानकाले प्रयोजयेत् रुद्राक्षस्य प्रतिष्ठायां
मंत्रं पंचाक्षरं तथा अंबकादिकमंत्रं च तथा तत्र प्रयोजयेत् अपोत्तरशतं कुर्याच्चतुःपंचाशदेक तु सप्तविंशतिमाना वा मालाहीनान फज्य
ते सप्तविंशतिरुद्राक्षमालया देह संस्यया यः करोति नरः पुण्यं सर्वकोटिगुणं भवेत् अथ रुद्राक्षतुलस्यादिसर्वजपमालानां संस्कारः
कुशोदकसहितैः पंचगव्यमालाप्रक्षाल्य ॐ ह्रीं अं आं इं इं उं ऊं कं कं एं ऐं ओं औं अं अः कं स्वंगं घं ङं चं छं जं झं अं दं वं ङं ङं तं थं दं थं

नंपंपं बं भं मं यं रं लं वं शं षं सं हं क्षं इत्येतानि पंचाशन्मातृकक्षराणि अथत्यपत्रस्थापितमालायां विन्यस्य ॐ सद्योजांतं वामदेवा अ
 घोरे तस्युरुषा इशान सर्वविद्या इति पंचमंत्रान्जपित्वा सद्योजातेति मंत्रेण मालां पंचगव्येन प्रोक्ष्य सितजलेन प्रक्षाल्य वामदेवे
 ति चंदनेनाघृष्ट्याघोरेति माघांधूपयित्वा तस्युरुषेति चंदनकस्तूर्यादिनाले पयित्वेशान इति मंत्रेण प्रतिमणिं शतवारं दशवारं वापि मंत्र्या
 घोर इति मंत्रेण मेरुं शतवारं मापि मंत्रयेत् तत एतैरेव पंचभिर्मंत्रैर्मालां पंचोपचारैः पूजयेदिति बोपदेवः रुद्राक्षान्कंठदेशे दशन ३२ परि
 मितान्मस्तके विंशतिह ४० षट्पट्कर्णाप्रदेशे करस्युगलकृतद्वादशद्वादशैव वाहोरिंदोः कलाभि १५ नयनफगकृते एकमेकं शिखायां व
 क्षस्यष्टाधिकं यः कलयति शतकंसः स्वयं नीलकंठः रुद्राक्षदानाद्गुद्रपदप्रामिः पंचविंशत्यलं लिंगेष्वभ्यंगं कारयेद्य स्नापयेन्निल
 तैले श्वकरयंत्रोद्भवैः शिवं स्नानं पलशतं ज्ञेयमभ्यंगः पंचविंशतिः पलानां हिंस इत्वेण महास्नानं जलेन तत् पयोदधिघृतक्षौद्रशर्के
 राद्यैस्ततः क्रमात् ॥ शिवस्य सर्पिषास्नानं प्रोक्तं फलशतेन वै तावतामधनाच्चैव दघ्नाचपयसापि च पलसार्धसहस्रेण रसेनैवैस्त्रवेण च
 सक्त्या चोष्णोदकैः शीतोदकैः संस्नापयेच्छिवं श्रीविष्णोक्षीरदध्यादौः क्रमाद्दशगुणोत्तरैः स्नापयेत्किंचिदुष्णैश्च क्षीराद्यैः पंचभिः समैः
 ॥ अथ श्रीविष्णात्त्रादिपंचायतनानि विष्णोर्मध्ये शिवे भास्यसूर्यार्या ईशदि क्रमात् शंभौ मध्ये विष्णोर्मध्ये जास्यार्यास्तथा क्रमात् रवी मध्ये
 गते रुद्रगणेशा च तशक्तप्रः मध्ये देवी विष्णात्शिवगणेशारवयः क्रमात् २ मध्यगणपतिविष्णात्शिवसूर्यो बिकास्तथा ईशानादि क्रमेणैव पं

चायतनपंचकं ३ अथकेशादिचतुर्विंशतिभिर्णायकबोपदेवश्लोकः मिथौव्याख्यातः नस्यायं संग्रहः केशावांश्चतुर्बाहोर्दक्षिणार्धेकर
 क्रमात् शंखचक्रगदापद्मायुधैः केशव उच्यते नारायणः पद्मगदाचक्रशंखायुधैः क्रमात् माधवश्चक्रशंखाभ्यां पद्मगदाभ्यां भवेत्
 गोविंदो गदापद्मशंखचक्रैः क्रमाद्भवेत् विष्णुः पद्मेन शंखेन चक्रेण गदाया क्रमात् ३ शंखपद्मगदाचक्रैर्मधुसूदन ईरितः त्रिचक्रमो
 गदाचक्रशंखपद्मैरनुक्रमात् ४ वामनः शंखचक्राभ्यां पद्मेन गदायापि च चक्रेण गदाया शंखपद्माभ्यां श्रीधरः स्मृतः ५ लक्ष्मीकेशः स्मृत
 चक्रपद्मशंखगदायुधैः पद्मनाभः पद्मचक्रगदाशंखैः क्रमात् स्मृतः ६ दामोदरः शंखगदाचक्रपद्मैरुदीर्यते संकर्षणः शंखपद्मचक्रा
 युधगदायुधैः ७ वासुदेवश्चक्रगदापद्मशंखाद्यलक्षणैः प्रथमः स्याच्छंखगदापद्मचक्रैः क्रमाद्भूतैः ८ अनिरुद्धो गदाशंखपद्मचक्रै
 रनुक्रमात् पद्मशंखगदाचक्रायुधैः स्यात्सुरुषोत्तमः ९ अधोक्षजो गदाशंखचक्रपद्मैः करस्थितैः नरसिंहः पद्मगदाशंखचक्रायुधै
 र्भवेत् १० अच्युतः पद्मचक्राभ्यां शंखेन गदाया क्रमात् जनादेनश्चक्रशंखगदापद्माद्यबाहुभिः ११ उपेंद्रो गदाचक्रपद्मशंखांश्चितैः
 करैः चक्रपद्मगदाशंखैः करस्थैः स्यात्क्रमाद्हरिः १२ श्रीकृष्णारव्यो गदापद्मचक्रशंखैर्मतौ विष्णुः इति प्रोक्ताः केशादिचतुर्विंशतिमू
 र्तयः १३ अथसिंध्यनुसारेण देवप्रतिष्ठाप्रयोगः यजमानो ढादशादिहस्तं मंडपं कृत्वाग्नेये पूर्वतो वाहस्तमात्रं कुंडं स्यात्कुंडं वा कृत्वा म
 ध्ये वेदीं तदुपरि सर्वतोभद्रं ग्रहत्रिकीर्षायां पूर्वतः ईशान्यां वा ग्रहवेदीं प्रासादसंस्कारे मंडपसंस्कारे वा चिकीर्षिते नैऋते वा स्तूपी वं कृ-

त्वा अस्यांमूर्तेर्लिङ्गोवादेवतासान्निध्यार्थेदीर्घायुर्लक्ष्मीसर्वकामसमृद्ध्यक्षय्यसर्वकामोसुकदेवमूर्तिप्रतिष्ठांकरिष्येइतिसंकल्प्यस्वक्ति
 वाचनादिनांदीश्रास्तांते आचार्येवत्वाद्यैचतुरोवाक्रत्वजोवृत्वापूजयेत् आचार्योयदत्रेति सर्वपान् विदीर्घायोहिषेतिकुशादकैर्धूमिं
 प्रोक्ष्यदेवा आयांतुयातुधाना अपयांतुविष्णो देवयजनंरक्षस्वेति भूमौ प्रादेशं कृत्वा मंडपप्रतिष्ठांताद्विधिस्तुमूर्तिप्रतिष्ठायादवगंत
 व्यस्तदनुसारेण कृत्वानकृत्वावा यदत्र संस्थितं भूतं स्थानमाश्रित्यतिष्ठति स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वं यत्र स्थितं तत्र गच्छतु अपक्रामंतु ० पं
 चगव्यहिण्यथवदुर्वाश्वत्थपलाशापर्णान्युदकुंभे प्रक्षिप्यताभिरद्भिरापोहिषेति तिसृभिर्हिरण्यवर्णाः शतचयः पावकायास्तुजातः कस्य
 पोद्यास्विंद्रः अग्नियोगर्भेदधिरेविरूपास्तान आपः श ५ स्योना भवंतु यासा ५ राजावरुणोयातिमध्येसत्यानृः अवपश्यंजनानां मधु
 श्रुतः कृचयोयाः पावकास्ता ० यासां देवादिविकृण्वंति भक्षया अंतरिक्षे बहुधा भवंति याः एधिवीं पयसोदंति शक्रास्ता ० शिवेन मा
 चक्षुषा पश्यतापः शिवया तनुवोपस्पृशत त्वंचमे सर्वा ५ अग्नी ५ रम्कषदो हवो मधिबर्चो बलमोजो निधत्त ४ पवमानः सवर्जनः प
 वित्रेण विचर्षाणिः यः पोता सपुना तु मा पुनंतु मा देवजनाः पुनंतु मनवो धिया पुनंतु विश्व आयवः जातवेदः पवित्रवत् पवित्रेण पुना हि
 मा शक्रेण देवदीद्यत् अग्ने कृत्वा क्रतू ५ रतु १ यत्ते पवित्रमर्चिषि अग्ने विततमतरा ब्रह्म तेन पुनीमहे उभाभ्यां देवसवितः पवित्रेण
 सर्वेन च इदं ब्रह्म पुनीमहे वैश्वदेवी पुनती देव्या गात् यस्थे बर्हीस्तनुवो वीतपृष्ठाः तथामदंतः सधमार्षेषु वय ५ स्यासपतयो रथी

षां वैश्वानरोरशिमिमापुनातु वातुः प्राणेनेषिरोमयोः यावापृथिवीपयसापयोधिः क्रुतावरीयक्षियेमापुनीतां बृहद्भिः सवितं
 स्तृभिः वर्षिष्ठैर्देवमन्मभिः अप्नेदसैः पुनाहिमा येन देवा अपुनतयेनापोदिव्यं कशः तेन दिव्येन ब्रह्मणा इदं ब्रह्म पुनीमहे यः पावमानीस्थ्ये
 ति ऋषिभिः संभृत ५ रसं सर्व ५ सपूतमश्नाति स्वदितं मातारिश्चना पावमानीर्षो अध्येति ऋषिभिः संभृत ५ रसं तस्मै ऋ स्वती दुहे क्षीरं ५
 सर्षिर्मधुदकं पावमानीस्वस्त्ययनीः ४ ऋदुयाहिपयस्वतीः ऋषिभिः संभृतोरसः ब्राह्मणेषु भृत ५ हितं पावमानीर्दिशंतु नः इमं लोकमथो
 अपुं कामान्त्समर्थयंतु नः देवीर्देवीः समाभृताः पावमानीस्वस्त्ययनीः ऋदुयाहि पृतन्कृतः ऋषिभिः संभृतोरसः ५ ब्राह्मणेषु भृत ५ हितं
 येन देवाः पवित्रेण आत्मानं पुनते सदा तेन सह स्वधारेण पावमान्यः पुनंतु मां प्राजापत्यं पवित्रं शतो याम ५ हिरणमयं तेन ब्रह्मविदो
 वयं पूतं ब्रह्म पुनीमहे इंद्रः सनीती सह मापुनातु सोमः स्वस्त्यावरुणः समीच्यापमो राजा प्रसृणाभिः पुनातु मां जातवेदा मोर्जयंत्यापुना
 तु ६ इत्यनुवाकं नाभिषिच्य व्याहृतिभिरिदं विष्णोरिति च फलयवदुर्वीः समर्थरसो हणमिति देवहस्ते कं कणं बधावाससाश्चाय अवत
 हेनो उदुत्तममिति जलेधिवासयेत् अथ चल प्रतिष्ठायामग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वाह्यात् चक्षुषी आज्येनेत्यंतं ग्रहादिहोमपक्षे ग्रहान्
 धिदेवतादींश्च समिञ्चर्वाज्येन वास्तुपाठदेवताञ्चान्वाधाने उद्दिश्य इंद्रं पृथिवीं शर्वं अग्निं अपिसृतिं पत्रापतिं यमं यजमानसृतिं उग्रं निर्र
 तिं सूर्यमूर्तिं रुद्रवरुणं जलसृतिं भववाकं वाकमूर्तिं इशानं कुबेरं सोममूर्तिं महादेवं ईशानं आकाशं भीमं एताः लोकपालसृतिं सृतिं य-

तिदेवताः पलाशोदंबराश्वत्थशम्यपामार्गसमिद्धिः आज्याहुतिभिस्तिलाहुतिभिश्च प्रतिदेवतं प्रतिद्रव्यमष्टाष्टसंख्याकाभिः स्थाप्यदेवताम-
 फकंपलाशोदुंबराश्वत्थशम्यपामार्गसमित्तिलचर्वाज्यैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरसहस्रमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिसंख्यया वा अग्निर्ध्रुवमिदमित्यनुवाकं
 नविश्यां देवास्ति लाज्याभ्यां दशदशाहुतिभिः एवं द्वितीये पर्याये एता एव देवतास्तत्संख्याकं स्तैरेव द्वयै रेवं तृतीये पर्याये एता एव देवतास्तत्
 संख्याकं स्तैरेव द्वयै घ्रादि संडल देवतास्ति लाज्याहुतिभिः प्रतिदेवतं दशदशसंख्याकाभिः शोषेणस्विष्टकृतमित्यादि० शूर्पे प्रधानदेवतार्थे
 ब्रह्मणीचतुरोमुषीचिरूप्यहोमपर्यासंगृहीत्वा तथैव प्रोक्ष्य गोक्षीरनीचरचरुं श्रपयेदाज्यभागांते यजमान इदमप्यकल्पितमन्वाधानोक्तद्रव्यजात
 मन्वाधानोक्ताहुतिसंख्यापर्यासमन्वाधानोक्ताभ्यो यक्ष्यमाणो देवताभ्यो स्तनममेतित्यागं कुर्यात् गृहसिद्धान्नादिनाग्रहादिहोमविधाय लो
 कपालमूर्तिमूर्तेः पतिभ्यः समिसंचकंति लाज्येन जहुयात् प्रतिद्रव्यं होमां तदेवंपादनाभि शिरसि स्पृशेत् आज्यहोमे चोत्तरतः सजलकुंभं
 संपातान् चयेत् तेषामन्त्राः इंद्रायेंदो इतींद्रस्य स्थोनेति पृथिवीमूर्तेः अगोरेभ्य इति तत्पतेः शर्वस्य अग्न आयाहीत्यग्नेः अग्निं दूतमित्यग्निमूर्तेः
 नमः शर्वाय च पशुपतये चेति पशुपतेः यमाय सोममिति यमस्य असि द्विर्वीरेति यजमानमूर्तेः स्तुतिं श्रुतमिति तत्पते रुद्रस्य अस्रन्वं नमिति मित्रं
 तेः आरुष्येनेति सूर्यमूर्तेः योरुद्रो अभा विति तत्पते रुद्रस्य इमं मे चरुणेति वरुणास्य शन्नो देवीति जलमूर्तेः नमो भवाय चेति भवस्य आनो मिथु
 ङ्किः० वायोः वात आवातु वायुमूर्तेः तमीशानं० ईशानस्य आप्यायस्व० कुबेरस्य वचंसोम० सोममूर्तेः तत्पुंस्वाथ० महादेवस्य अभित्वा देव० ई-

शानस्य आदित्यस्य आकाशस्य नमः उग्राय चेति भीमस्य ततः स्थाप्य देवमंत्रेण समित्यं च कृपाय स चरुतिलाज्यद्रोमः प्रतिद्रव्यं होमात्तदप्रपादना
 मिशिरस्पर्शः देवमंत्रश्च तांत्रिको मूलमंत्रो देवगापत्री वा वैदिको वा ग्राह्यः अग्निर्धुर्जुभिः सवितास्तोमैः इंद्र उक्थ्यामंदैः मित्रावरुणा वा शिषा अंगिरसोऽपि
 षिण्यैरग्निभिः मरुतः सदोह विधानाभ्यां आपः प्रोक्षणीभिः ओषधयो बर्हिषा अदितिर्वेद्या सोमो दीक्षया चष्टधेनविष्णुर्यज्ञेन वसव आज्येन अ
 दित्यादक्षिणाभिः विश्वेदेवा ऊर्जा पूषा स्वगाकरेण बृहस्पतिः पुरोधया भजापतिरुद्गायेन अंतरिक्षं पवित्रेण वायुपात्रैः अहः अरुघास्वाहस्य
 लुवाकेन तिलाज्ययोर्दशदशा हुतयः ततो देवस्य पादौ स्पृशेत् संपातजलेन देवमग्निषिंचेत् एवमेव द्वितीयपर्यायेण हुत्वा देवस्य नाभिं स्पृशेत् तृती
 यपर्यायेण हुत्वा शिरः स्पृशेत् प्रतिपर्यायं संपाताभिषेकः एकपर्याये आह तिसंग्व्या पलाशसमिधः १९२ औदुंबर १९२ अश्वत्थ १९२ शमी १९२
 अपामार्ग १९२ आज्य १९२ तिल १९२ स्थाप्य देवस्याष्टाविंशतिपक्षे समित्यं चक्रं १४० चवोर्ज्यतिलाः ८४ अनुवाकः २० मालिताः १५८८ पर्यायस्य
 ये ४७ ६४ एवं हुत्वा च शोधयत् देवं नत्वा स्वागतं देवदेवेश विश्वरूपनमोऽस्तुते श्रुद्धे पितृदधिघ्नानेशद्विकुर्मः सहस्वतामिति प्रार्थ्यं उत्तिष्ठ
 ब्रह्मणस्पत इति सर्विगत्याप्याग्न्यत्तास्यं कार्यं अग्निः समितिमिति सूक्तमग्निपदहीनं पठित्वा तत्सहितं पुनः पठेत् एवमष्टशतमष्टाविंशतिवारं
 पठन् जलं पातयेत् ततोर्चाद्दशवारं मृदाजलेन च प्रक्षाल्य मंत्रैः पंचगव्यैर्कृत्वा पयः पृथिव्यां पय ओषधीषु पयो दिव्यं तरिक्षे पयो धापय
 स्तनीः प्रदिशः संतुमत्यं आचोराजानमिति च संस्नाप्य आथायस्वेति पंचमंत्रैः पंचामृतेन संस्नाप्य लिंगं चेन्नमस्ते रुद्र इत्यष्टाभिः संस्नाप्य

घृताभ्यंगसुहृत्तनमुष्णीदकेनसालनंचकृत्वागंधं दत्त्वासंपातोदकैरभिषिच्यसपल्लवैश्चतुर्भिः कुंभैः क्रमेण आपोहिष्ठा • योवः शि • तस्मा
 अकिल • इतिसंस्नाप्य समुद्रज्येष्ठेतिचतसृभिराकलशेषित्चमिलितचतुः कुंभैः संस्नाप्य औदुबरादिपीठे चाम्पविश्यपरितोष्टदिस
 सजलकुंभेषुगंधपुष्पदूर्वाः सिस्वाद्यकुंभेसप्तमृदः द्वितीयपुष्कर्यर्णशामीविकंकतारमंतकत्वचः पल्लवांश्च तृतीयेसप्तधान्यंचतुर्थेपंच
 रत्नं पंचमेफलपुष्पाणि षष्ठेकुशदूर्वालोचनाः सप्तमेसंपातोदकं अष्टमेसर्वौषधीः सिस्वाक्रमेणापोहिष्ठेतित्रिभिः हिरण्यवर्णाः शूच
 यइतिचतुर्भिः पवमानानुवाकेनचाभिषिच्यएककुंभेशमीपलाशवटखादिरबिल्लाश्वत्यविकंकतपनसाम्रशिरीषोदुबराणांपल्लवान्
 कषायांश्चसिस्वाश्वत्येवइत्याभिषिच्यपंचरत्नोदकेनहिरण्यवर्णाः शूचयइतिसंस्नाप्यवाससीदत्त्वापरिवितानंबधौतकेचित् यज्ञोप
 वीतगंधपुष्पधूपदीपान्दत्त्वाहिरण्यगर्भैः • य आत्मदा • यः प्राणतो • यस्यमे • यनद्यौ • यंक्रंदसी • आपोहयत् • यश्चिदापो • इत्यष्टौ-
 पीठदीपान्दत्त्वासूवर्णशलाकयातेजसपात्रस्थंमधुघृतंचगृहीत्वाचित्रं देवानां • तेजोसि • शूक्रमस्यमृतमसि धामनामसि प्रियं देवानामना
 धृष्टं देवयजनइतिमंत्राभ्यां • ३ • नमोभगवतेतुभ्योशिवायहरयेनमः हिरण्यरेतसेविष्णोविश्वरूपायतेनमइतिचदक्षिणसव्येदेवनेत्रे मंत्रास्त्य
 लिखेत अंजंतिलेत्यंजनेनांडत्वादेवस्यत्वा • इंद्रस्येंद्रियेणानज्मीतिमध्याज्यशर्कराभिरंक्त्वा अंजनेनपुनरंजयेत् तत आदर्शप्रस्थादि
 दर्शयेत् अन्नकर्ताचार्यपगामृत्विग्न्योदक्षिणांदद्यात् आचार्ये प्रत्यृचमादौ प्रणावं वदन्सुरुषसूक्तेनस्तत्त्वावंशपात्रस्थपंचवर्णोदने

नदेवंनीराजधित्वारुद्राथचतुष्यथादौदद्यात् मंत्रास्तु ॐ नमोरुद्रायसर्वभूताधिपतये
धरायोमादधिताथविश्वाधिपतयेरुद्रायवैनमोनमः शिवमगर्हितं कर्मास्तु स्वाहेति अश्वत्थपर्णेभूतेभ्योनमइति अथार्थः सर्व-
तोमद्रेदेवताआवाहंयेत् मध्येब्रह्माणं पूर्वादिदिक्षुइंद्रादिलोकपालान् इशानेंद्राद्यंतरालेषु वसून् १ रुद्रान् २ आदित्यान् ३ अश्वि-
नौ ४ विश्वान्देवान् ५ पितृन् ६ नागान् ७ स्कंदवृषौ ८ ब्रह्मेशानाद्यंतरालेषु दक्षं १ विष्णुं २ दुर्गान् ३ स्वधाकारं ४ मृत्युरोगान् ५ समुद्रान्
सरितः ६ मरुतः ७ गणपतिं ८ मेध्येपृथिवीं मेरुसंस्थाप्य देवंचावात्य प्रागादिषु वज्रंशक्तिं देवं खड्गपाशं अंकुशंगदां शूलं तद्वात्येगीत-
मंभरं द्वाजं विश्वामित्रं कश्यपं जमदग्निं वसिष्ठमत्रिमरुंधतीं च तद्वात्येन वग्रहान् तद्वात्ये ऐं दीं कौमारीं ब्राह्मीं वाराहीं चामुंडां वैष्णवीं
माहेश्वरीं वैनाथकीं एतानामभिरावात्यसंपूज्य प्रतिमायां देवं तन्मंत्रेणावात्यमंडलमध्ये प्रतिमांसु प्रतिष्ठितो भवेति निवेश्य संपूज्य
बन्धौ मंडलदेवतानां गमिस्ति लाज्येन दशदशाहतीर्हत्वा पुण्यांजलिं समर्प्य नमो भू इति देवं त्वामंडलादुत्तरतः स्वस्तिके मंचकं तद्
परिशय्यां कृत्वोत्तिष्ठेति देवमृत्याप्यमंगलयोषैः शय्यायां देवमपवेश्य पुरुषेभूक्तोत्तरमंडलान्यासनारायणाभ्यांस्तु त्वादेवेन्यासं कुर्यात्
तथाहि पुरुषात्मने नमः प्राणात्मने ० प्रकृतितत्वाय ० बुद्धितत्वाय ० अहंकारतत्वाय ० मनस्तत्वाय ० इति सर्वो गेषु प्रकृतितत्वाय ० बुद्धित-
त्वाय ० त्दिशब्दतत्वाय ० शिरसि स्पर्शतत्वाय ० त्वचिरूपतत्वाय ० त्दि एव त्दये वरसंगंधश्रोत्रस्पर्शकृचक्षुक्तिव्हाघ्राणवाक्याणि पादपा

यूपस्वधुधियमेजोवाध्याकाशसत्वरजस्तमोदेहतत्वानिर्विन्यसेत् ततः पुरुषसूक्ताद्यं क्रकृद्वयं करयोः तदुत्तरद्वयं जाव्योः तदुत्तरद्वयं क-
 द्योः ततः तिस्रोनाभिल्लुक्तेषु ततो द्वयं बाव्योः ततो द्वयं नासयोः ततो द्वयं मङ्गोः अन्त्यांशिरसि ततः स्रवशापी भवेदिति शय्यायां द-
 वंस्थापयित्वा मंडलशय्ययोरंतरानगतव्यमिति प्रैषंदत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषं समाप्य मंडलदेवताभ्यो नामभिश्च रुणा बलीन्दद्यात् नी-
 वारचरुशेषेण दिग्बलिं ततो धामंत इति पूर्णाहुतिं जुहुयात् इत्यधिवासनं अथ स्थिरार्चायां क्रमो विशेषश्च संकल्पादिजलाधिवासांत-
 त्वादेवं नत्वा स्वांगतं देवदेवेशं त्यादिप्रार्थनोत्थापनाग्न्युत्तारणादिनेत्रान्मीलनांतं पूर्ववत् तत्र स्थिरे शिवलिंगे स्वर्णसूच्यागंधेन ३० नमो-
 भगवते रुद्राय हिरण्यरे तसे पराय परमात्मने विश्वरूपायो मा प्रियाय नम इत्युक्तं जनादिनां जयेदिति नेत्रोन्मीलने लिंगे विशेषः ततः स-
 क्तस्त्यादिमंडलदेवतास्थापनांतं ततो मंडले मूर्तिनिवेशस्ततः शय्यायां देवारी हणंततः स्तुतिः पूर्वोक्तन्यासः ततः शय्यायां देवशयने
 ततो ग्निस्थापनादि लोकपालमूर्तिमूर्तिपतिमोहांतं पूर्ववत् स्थाप्य देवताहोमं नवारश्च रुर्नास्ति सधैव हवीषि ततश्च विष्णोः स्थिरार्चायां
 पूर्वोक्तसमिधिलज्यहोमोत्तरं पुरुषसूक्तेन प्रत्युचमाज्यं हुत्वा इदं विष्णोरिति पादौ स्पृश्यापुनस्ताएव हुत्वा अतो देवेति शिरस्पृश्यापुन-
 स्ताएव हुत्वा पुरुषसूक्तेन सर्वांगस्पृशेत् स्थिरलिंगं चेत्समिदाज्यतिलहोमांतं यात इष्टुरित्यनुवाकं तेन द्रापे इति सहस्राणित्यनुवाकाभ्यां
 च प्रत्युचमाज्यं हुत्वा सर्वो वै रुद्र इति मूलं स्पृशेत् पुनस्ताएव हुत्वा कद्रुद्रायेति मध्यं पुनस्ताएव हुत्वा नमो हिरण्यबाहवे इत्यग्रं पुनस्ताए-

बहुत्वासर्वरुद्रेण सर्वो गं स्पृशेत् इत्यधिवासने विशेषः परेद्यः पीठिकां न्नापयित्वा महीमृच्चिन्यावाद्यं अदितिर्घोरिति स्तुत्वा न्हीनमइति सं
पूज्यते नैव पूर्णाहुतिं हुत्वा उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति देवमत्याप्यपुण्यांजलिं दत्त्वा पुरुषसूक्तेन स्तुत्वा उदुत्यमित्कत्याप्यकमिक्रददिति सूक्ते
नविष्णुं सद्योजातमिति पंचानुवाकैर्लिङ्गं गृहं प्रवेश्य पीठिकायामिन्द्रादिनामधिरष्टरत्नानि क्षिप्त्वा सप्तधान्यरौथमनःशिलाः क्षिप्त्वा पायसेन
संलिप्य प्रणवेनांगन्यासं कृत्वा सर्वगणेशालाकामंतरितां कृत्वा सुलग्नं प्रतिनिष्ठ परमेश्वरं त्कत्कातो देवेति विष्णुं रुद्रेण लिङ्गं च स्थापयेत् तत
श्चरुहोमप्राणप्रतिष्ठादि ततः स्थिरार्चयामधिवासने परेद्यः कृत्ये च विशेषो न्यत्सर्वमुक्तवक्ष्यमाणचलार्चावदेव अथ चलप्रतिष्ठायाम
धिवासनात् परेद्यरेकाहपक्षे सद्यो वा उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति देवमुत्थाप्य पुरुषसूक्तेन नारायणाभ्यां स्तूयात् अथ प्रायः स्थिरचलार्चयोः
साधारणप्रयोगः अथ प्रतिष्ठांगं परेद्यहोमं करिष्ये इति संकल्प्य चक्षुषी आज्येनेत्यंते स्थाप्य देवं तन्मंत्रेण घृतपक्वव्रीहिचरुणा दशा
हुतिभिरपि सोमं धन्वंतरिं क्रुहमनुमतिं प्रजापतिं परमेष्ठिनं ब्रह्माणमपि सोमं अग्निमन्नादं अग्निमन्नपतिं प्रजापतिं विश्वान् देवान्
सर्वान् देवान् पिंस्विष्टकृतं पूजां गहोमे विष्णुं श्वेत्सं कर्षणादिद्वादशदेवताः शाडिः णंश्चिं सरस्वतीं विष्णुं कृसरणेणैककया हुत्या विष्णुं षड्
वारं कृसरणे शिवं श्वेद्भवं सर्वेशानं पद्मपतिं रुद्रमुग्रं भीमं महांतं कृसरणेणैककया ० अवस्पदेवस्य पत्नीमित्याद्यद्योगोदनेनैककया भो
वस्य सुतमित्यादि ० हरिद्रोदनेन एकै ० रुद्रसप्तदशवारं शिवं शंकरं सहमानं शितिकंठकपर्दिनं ताम्रमरुजमपशु रुरमाणं हिरण्यबाहुं स

सिंजरं बालुशं हि रण्यमेताः कसरेणैकैकं शेषेणस्त्रिष्टकृतमित्यादि शूर्पेनूष्णींस्थाय्यदेवतायै चतुर्मुष्टीनग्न्यादिषोडशदेवताभ्यो नाम्ना चतु
 श्चतुर्मुष्टीभिरूप्यतयैव प्रोक्ष्य स घृतजलेभ्रपयित्वास्कन्धावदानधर्मेणस्थाय्यदेवमंत्रेण दशाहुतीर्हृत्त्वानामभिर्जुहुयात् अन्नयेस्वाहा सोमाय
 धन्वतरये • कुक्षे • अनुमस्यै • प्रजापये • परमेष्ठिने • ब्रह्मणे • अग्नये • सोमाय • अग्नयेन्नादाय • अग्नयेन्नपत्तये • प्रजापतये • विश्वेभ्यो देवेभ्यः •
 सर्वेभ्यो देवेभ्यः • भूर्भुवः स्वरग्नयेस्त्रिष्टकृतेस्वाहा १६ इति सप्तते अग्नेसमिधः सप्तजिह्वः सप्तऋषयः सप्तधामप्रियाणि सप्तहोत्राः सप्तधात्वा
 यंजंति सप्तयोनीराएणस्वाघृतेन पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवः समिधतां पुनर्ब्रह्माणो वसूनीथयज्ञैः घृतेन त्वंतनुवो वर्धयस्व सत्याः संतुयजमा
 नस्य कामा इति मंत्राभ्यां पूर्णा हुतिं कृत्वा चार्पोया ओषधीरिति फुष्यफलसर्वोषधीः समर्थसंपातोदके तांश्च पात्रे आदाय देवमंत्रेण शतवारमभि
 मंत्र्यते न देवशिरसि सिंचेत् तत उन्निष्ठ ब्रह्मण इति देवमुत्थाप्य विश्वतश्चक्षुरित्कपतिष्ठेत् एते उत्थापनोपस्थाने च लार्चयामेव एवं ध्यात्वा ज
 पेत् ब्रह्मणेन • विष्णवेन • रुद्राय • इंद्राद्यष्टभ्यो • वसुभ्यो • रुद्रेभ्यो • आदित्येभ्यो • अश्विभ्यो • मरुद्भ्यो • कुबेराय • गंगादिमहानदीभ्यो • अ
 ग्नीषोमाभ्यो • इंद्राभिभ्यो • द्यावापृथिवीभ्यो • धन्वतरये • सर्वेशाय • विश्वेभ्यो देवेभ्यो • ब्रह्मण इति ततः संपातोदके नयजमानाभिषेकः देवं
 ध्यात्वा प्रतिनिष्ठ परमेश्वरेति पुष्पांजलिं दत्त्वा सच्चिदानंदं ब्रह्मैव भूक्त्यनुग्राहाय गृहीतविग्रहं स्वायुधाढ्यं निजबाहूनाक्षपेतं निजहृत्कमले
 स्थितं सर्वसाक्षिणमणीयां संपरमेष्ठ्यसि परमांश्रियंगम इति मंत्रेण पुष्पांजलावागतं विभाव्यार्चयां विन्यस्य प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् पथा अस्य श्री

प्राणप्रतिष्ठा मंत्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्राक्षयः ऋग्यजुः सामानि चंदासि क्रिष्णमयवपुः प्राणारव्यादेवता आंबीजं क्रौं शक्तिः प्राणप्रतिष्ठायां चि
नियोगः ब्रह्मविष्णुरुद्राक्षयोन शिरसि ऋग्यजुः साम चंदोष्यो मुखे प्राणारव्यदेवतायै तृदि आंबीजाय गत्ये क्रौं शक्त्यै पादयोः
ॐ कं खं गं घं ङं अं एथिव्यसेजोवाष्वाकाशात्मने आं हृदयाय ॐ चं छं जं झं ञं इं शब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मने ईं शिरसे स्वाहा ॐ टं ठं डं
ढं णं उं श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मने ऊं शिरवायै वषट् ॐ तं थं दं धं नं एं वाक्प्राणिपादवायूपस्थात्मने ऐं कवचाय हुं ॐ पं फं बं भं
मं ॐ वचनदानविहरणोत्सर्गानंदात्मने ॐ नेत्रत्रयाय वौषट् ॐ यं रं लं वं शं षं सं हं ङं क्षं अं मनोबुद्धिहंकारचित्तात्मने अः अस्त्राय
फट् एवमात्मनि देवे च कृत्वा देवं स्पृष्ट्वा जपेत् ॐ आं ह्रीं क्रौं यं रं लं वं शं षं सं हं सः देवस्य प्राणा इह प्राणाः ॐ आं ह्रीं हंसः देवस्य जीव इ
ह स्थितः ॐ आं ह्रीं हंसः देवस्य सर्वेन्द्रियाणि ॐ आं ह्रीं देवस्य वाङ्मनश्चक्षुश्श्रोत्रघ्राणप्राणा इहागत्य स्वस्तये स्तरेण स्रुचि
रंतिष्ठंतु स्वाहा अर्चां हृद्यं गंधं दत्त्वा जपेत् अस्यै प्राणाः प्रतिष्ठंतु अस्यै प्राणाश्चरंतु च अस्यै देवत्वमर्चायै मामहेति च कश्चन प्रणयेन
सन्निरुध्य सजीवं ध्यात्वा भ्रुवाद्यौरिति त्युचं जह्वाकर्णे गायत्रीं देवमंत्रं च जह्वा पुरुषसूक्तेनोपस्थाप पादनाभि शिरः स्पृष्ट्वा इहैवैधीति
त्रिर्जपेत् ततः कर्ता स्वागतं देवदेवेशमद्भाग्यात्त्वर्ममहागतः प्राकृतं त्वमहृष्टामां बालवत्परिपालय धर्मार्थकामसिद्धयर्थं स्थिरो भवशि
वायनः साभिध्यंतु तदा देवस्वाचायां परिकल्पय यावच्चंद्रावनी सूर्यास्ति घृत्य प्रतिप्रातिनः तावत्स्वयात्र देवेशस्थेयं भक्तानुकंपया भगव

नृदंयदेवेशत्वंपितासर्वदेवहिनां येन रूपेण भगवन्त्वया व्यासंचराच्चरं तेन रूपेण देवेशस्वार्चायां सन्निधौ भवेति न मेत् अथाचार्यः कर्त्तव्यः
 ऋगमची वाभूः पुरुषमावाहयामि भवः पुरुषमा० स्वः पुरुष० भूर्भुवः स्वः पुरु० इत्यावात्यप्रणवेनासर्गदत्त्वात् श्यां मा कविष्णुः क
 तपयामि श्रंपाद्यं ३३ इमा आपः शिवतमाः पूततमा मेध्या मेध्यतमा अमृता अमृतरसाः पाद्यास्ता जषता प्रतिगृत्य तां प्रतिगृणह्यतु भवा
 नृषहा विष्णु विष्णावे नम इति पाद्यं भगवान्महादेवोरुद्राय नम इति लिंगे एवं देवतां तरेषु त्वं इमा आपः शिवतमा० आचमनीयास्ते जषता प्रति
 गृत्य० इमा आ० अर्घ्यास्ते इत्यर्घ्यं पंचामृतस्नानं देव मंत्रैः संस्तवाप्य इदं विष्णुः रिति विष्णो नमो अस्तु नील ग्रीवायेति लिंगे कंकणो विसृज्य च
 स्त्रयं ज्ञापयतीतं च दत्त्वा इमे गंधाः शम्भा दिव्याः सर्वगंधैरलंकृताः पूता ब्रह्मपवित्रेण पूताः सूर्यस्य रश्मिभिः पूता इत्यादि पूर्ववदिति गंधं इमे
 माल्याः शम्भा दिव्याः सर्वमाल्यैरलंकृताः पूता इत्यादि इति मालाः इमे पुष्पा इति पुष्पं वनस्पतिरसो धूपो० धूपोयं प्रतिगृत्य तां प्रतिगृणह्यतु
 भगवन्नित्यादि ज्योतिः शम्भंच तेजश्च देवानां सततं प्रियं प्रभाकरः सूवभूतानां दीपो० तां प्रतिगृणह्यतु भगवानिति दीपं दत्त्वा विष्णो संकषे
 षादिद्वादशनामभिः पुष्पाणि समर्थ्य तैरेव तपेषां कृत्वा पायसगुडोदमचित्रोदनाभि पवित्रं तं वितत मिति निवेद्य संकषेणादिना मभिर्द्वाद
 शगृहसिद्धान्नरुसराहुतीर्हृत्वा रुसरेणैव शार्दिः णे० श्रिये० सरस्वत्ये० विष्णावे० इति हृत्वा विष्णोर्नुकं० तदस्य प्रि० प्रतद्विष्णुः० परो भान्
 विचक्र० श्रिदैवः ६० इति षण्मंत्रैर्जहुषांत् लिंगे तु दीपांतं कृत्वा भवाय देवाय० शर्वाय देवाय० ईशानाय दे० पशुपतये दे० रुद्राय दे० उ

उग्रायदे० श्रीमायदे० महतेदेवायनमइतिपुष्पाणिदत्त्वात्तैरेवतर्पणंरुत्वापवित्रंतेइतिपायसंगुडोदनंचनिवेद्यभवायदेवायस्वाहेत्याद्यष्टभिः
 कृसरंजहुयात् तिलमिश्रोदनः कृसरः भवस्यदेवस्यपत्न्यैस्वाहेत्याद्यष्टभिर्गुडोदनंहुत्वा भवस्यदेवस्यसुतायस्वाहेत्याद्यष्टभिर्हरि
 द्रोहनंहुत्वात्र्यंबकं०मानोमहां०मानस्तो० आराज्ञे० विकिरि० सहस्राणिसह० इतिद्वादश एतैः कृसरंहुत्वा शिवाय० शंकराय० सहस्रना
 य० शितिकंठाय० कपदिने० ताम्राय० अरुणाय० अपगुरमाणाय० हिरण्यबाह० ससिंजराय० बभ्रुशाय० हिरण्यायेतिद्वादशनाम
 भिर्जहुयात् स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यपूर्वोक्तसर्वहविर्भिक्षांते लिंगायवाबलिंदद्यात् मंत्रस्तत्त्वामेकमाद्यंपुरुषंपुरातनंनारायणं
 विश्वसृजंयजामहेत्वमेवयज्ञोविहितोविधेयस्त्वामात्मनात्मन्प्रतिगृण्हीष्वह्व्यं लिंगेतुनारायणपदेरुद्रशिवमिति वदेत् अश्वत्थपर्णे
 घूर्णवः स्वरोमिति हुतशेषंनिधायप्रदक्षिणीकृत्य विश्वभ्रजेसर्वभ्रजे आत्मनेपरमात्मनेनमइतिनत्वाचार्योपद्वादशतिस्त्रएकांवागांद
 त्वाक्रुत्विग्ण्योदक्षिणांदत्वाशतंद्वादशवाविप्रान्भोजयेत्दत्ति प्रासादेनूतनेजलाशयोक्तप्रतिष्ठाविधिः कार्यः तत्रगोरुत्तारणपात्रीप्र
 क्षेपादिनकुर्यात् वारुणहोमस्थानेवास्तुहोमः इतिस्थिरार्चोचलार्चयोः प्रतिष्ठाप्रयोगः अथातोपिसंक्षिप्तएकाध्वरविधानेनचलप्रति
 ष्ठाप्रयोगः संकल्पादिनांदीश्राद्धांतंप्राग्वत् एकमाचार्येद्युयात् आचार्योसुकदेवप्रतिष्ठाकर्मकरिष्येइत्यादिसर्षपविकिरणांतं सर्वतो
 मद्रमंडलेप्राग्वत्त्वामभिर्बह्यादिमंडलदेवता आवात्घसंपूज्यथयागृत्यमग्निंप्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् आज्यभागांतंस्थाप्यदेवतांसहस्र

मद्योत्तरशतेवासमिदाज्यचरुतिलद्रव्यैर्ब्रह्मादिमंडलदेवताः प्रत्येकं दशदशतिलाज्याहुतिभिः शेषेणेत्यादि तूष्णींनिर्वापप्रोक्षणे आ-
ज्यभागान्ते तडागनदीतीरेगोष्ठचत्वरपर्वतगजाश्वत्थदवल्मीकसंगमेतिदशमृद्धिरष्टवारदेवंसंस्नाप्यपंचगव्यैः क्रमेणस्नापयित्वापूर्वासि-
द्यर्थपल्लुकोपेतैरष्टकलशैरापोहिष्ठादिमंत्रैरभिषिच्यार्कत्तारणं कुर्यात् सर्वतोभद्रस्थपीठेदेवमुपवेशयनाम्नावस्त्रगंधधूपादिदत्त्वाष्ट-
दिक्रपल्लवादिफतोदकुंभानघौदीपांश्चसंस्थाप्यप्राग्वन्नेत्रोन्मीलनंचित्रान्नेनबलिंदत्त्वापुरुषसूक्तेनस्तुक्तद्रव्यचतुष्टयस्थाप्य-
दवमंत्रेणहुत्वाएकैकद्रव्यहोमांतेदेवंस्पृशेत् आज्यहोमेकुंभेपातान्क्षिपेत् मंडलदेवताभ्योहुत्वाहोमशेषंसमाप्यपूर्णाहुतिकु-
र्यात् ततः पूर्वोक्तरीत्यासूक्तन्यासावाहनप्राणप्रतिष्ठांतरुत्वाइहैवैधीनितृचंपुरुषसूक्तंचजस्वामूलमंत्रादिनावाहनादिपंचासृत-
स्नानान्तेसंपातोदकैरिमा आपः शिवतमाइत्यादिनाभिषेकः वस्त्रादिनैवेद्यांतप्राग्वत् तांबूलफलदक्षिणा नीराजननमः प्रदक्षिणादि-
विधायपुष्पांजलिंदत्त्वासाचार्यः कर्तादेवंनत्वाक्षमाप्याचार्यायदक्षिणांतेष्टकुंभोदकैर्यजमानाभिषेकः विष्ठांस्पृत्वाकर्मेश्वरेपंचेदिति-
संक्षेपः अथपुनः प्रतिष्ठा मद्यचांडालस्पृष्टावन्हिदग्धाविप्ररक्तदूषिनापापिस्पृष्टाचप्रतिमापुनः संस्कार्यारवंडितेस्फुटितेस्था नभं-
शेषूजनाभावेश्वगर्दभादिस्पर्शेपतितरजस्वलाचौरैः स्पर्शेचपुनः प्रतिष्ठा रवंडितांभग्नांविधिनोहुत्यान्यांस्थाप्य अर्चोयोभंगचौर्यादीन-
दिनेउपवासः ताभ्यादिधातुमूर्तीनांचोरचांडालादिस्पर्शेताभ्यादिधातुक्तशुद्धिरुत्वापुनः प्रतिष्ठा पूर्वप्रतिष्ठितस्याबुद्धिपूर्वकमेकसत्र

मेकमासं द्विमासं चार्चनादिविच्छेदेशद्रजस्वलाद्यपस्पर्शनेवाजलाधिवासं कृत्वा कलशेन स्नपयेत् ततः पंचगव्येन स्नपयित्वा शसह
स्त्रमष्टशतमष्टाविंशतिसंख्यं वा कलशैः शकृदोदकेन पुरुषसूक्तेन स्नपयेत् गंधपुष्पादिना पूजयित्वा गुडोदनं निवेदयेदिति शकृद्धिः बु-
द्धिपूर्वपूजनविच्छेदेशद्रस्पर्शादौ पुनः प्रतिष्ठयेव शकृद्धिः अन्ये तु ॥ ॥ एकाहपूजाविहतौ कुर्याद्विष्णुमर्चनं द्विरात्रे तु महापूजां संशो-
क्षणमतः परं मासादूर्ध्वं पूजाविहतौ पुनः प्रतिष्ठाशोक्षणाविधिवोकार्य इत्याहुः पुनः प्रतिष्ठादिमलमासशक्रास्तादावपिकार्यं देवाल-
पवापीकूपतडागभेदेने आरामसेतुसभाभंगे इदं विष्णुमर्चनस्तोके विष्णोः कर्मणि पादोस्यति च तस्मिन् आज्याहुतीर्हुत्वा ब्राम्हणान् भोज-
येदिति अथ शोक्षणाविधिः देवमुद्वास्य पंचवारं सृज्जलैः प्रक्षाल्य पंचगव्यैः स्नापयित्वा कुशोदकैर्विशोध्य मूलेनाष्टोत्तरशतवारं शोक्ष्य
मूलेन मूर्धादिपीठांतं संस्पृश्य तत्त्वन्यासलिपिन्यासमंत्रन्यासपूर्वकं प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा महापूजां कुर्यात् पूजाहीनादिषु तेषां संशोक्षणा-
विधिः स्मृतः अथ जीर्णोद्धारः सचलिंगादौ भयेदग्धे वा कार्यः अयंचानादिसिद्धप्रतिष्ठितलिंगादीभंगादिदोषेभ्यः नकार्यः तत्र तु महाभि-
षेकः कार्यः कर्ता सुकदेवस्य जीर्णोद्धारं करिष्ये इत्युक्त्वा नां दीभ्यां द्वातं कृत्वा नार्चयेत् वृत्वा पीठे मंडलदेवता आवात्य लिंगे व्यापके शवरत्नद-
यायनमः ॐ व्यापके शवरशिरसे स्वाहेत्यादिषु डगं कृत्वा देवतांतरे मूलमंत्रेण षडंगं कृत्वा चयेत् अथैरिति मंत्रमष्टोत्तरशतं जस्वादिप्रतिष्ठाप्य
अथैरेण घृताक्तसर्षपैः सहस्रेहुतं द्रादिभ्यो नाम्ना बलिं दत्त्वा जीर्णं देवं प्रणवेन संपूज्य साज्यतिलैर्मंडलदेवताहोमं कृत्वा प्रार्थयेत् जीर्णं भग्नमिदं चैव सर्वदे-

षावहं नृणां अस्योद्दारे कृते शांतिः शास्त्रे स्विन्कथिता त्वया जीर्णोधा विधानं च नृपराष्ट्रहितावहं तदधिष्ठाय मां देव प्रहरामितवाह्नेया
 विराज्य मधूदूर्वासमिद्धिद्वमंत्रेणाद्योत्तरशतं हुत्वा तिलैः सहस्रं हुत्वा पायसेन शतं हुत्वा लिंगं प्रार्थयेत् लिंगरूपं समागत्य येनेदं समधि
 ष्टितं यायास्त्वं संमितस्थानं सत्यज्यैव शिवाज्ञया अत्र स्थानं च पाविद्या सर्वविधेश्वरैर्युता शिवेन सहसंभिद्येति मंत्रितनले भिक्षुविसर्ज -
 येत् अस्त्रमंत्रितेन रवनित्रेण खाल्वालिङ्गमादाय वामदेवमंत्रेण नद्यादौ क्षिपेत् मूर्तिप्रणवनक्षिपेत् दारुजं हं मधुना फ्यज्याघोरेण दहेत्
 हेमादिमयं योग्यं कृत्वा तत्रैव स्थापयेत् ततः शांतिमघोरेण घृतक्षीरमध्वाक्तैस्तिलैः सहस्रं हुत्वा प्रार्थयेत् अगन्मृतमद्येशलोकनाथ
 जगत्पते जीर्णलिङ्गसमुद्धारः कृतस्मवाज्ञया मया अग्निना दारुजं दग्धं क्षिप्तं शैलादिकं जले प्रायश्चित्ताय देवेश अघोरास्त्रेण तर्पितं
 ज्ञानतो ज्ञानतो वापि यथोक्तं न कृतं यदि तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु त्वत्सादान्महेश्वर अथ यजमानः प्रार्थयेत् गोविप्रशिल्पिभूपानामा
 चार्यस्य च यज्वनः शांतिर्भवतु देवेश अस्त्रिं जायतामिदं मूर्त्तौ तु विशेषः ॥ त्वत्सादेन निर्दिष्टं देहं निर्मापयेत्पसौ वासं कुरुकरश्रेष्ठ ताच
 त्वंचाल्यके गृहे वसक्लेशं हित्वेह मूर्तिवैतवपूर्ववत् यावत्कारयते भक्तः कुरुतस्य च वाञ्छितं ततो न वां मूर्त्तिलिङ्गं वा कृत्वोक्तविधिना
 प्रतिष्ठाकालानपेक्षया मासादवाकुर्यापयेत् इति जीर्णोद्धारः प्रतिमाशिवलिङ्गप्रासादकलशादिभंगे स्वाभिनो मरणं भवेत् ॥ तत्र शांतिः
 कुंडं कृत्वा विधानेन ततो होमं समाचरेत् चरुचयमदेवत्वं साधयित्वा विधानतः दधि क्षौद्रघृताक्तानामश्वत्थसमिधां तनः ॥ जुहुयादष्ट

प्राज्ञ इमारुद्रेति मंत्रवित् माषे मुद्गैस्त्रिलैश्चैव घृतेन मधुनापि च एभिः पंचसहस्राणि शक्तिबीजेन होमयेत् शक्तिबीजं चैव बीजं घृमिधे-
 सुं मंनसुवाहं स्वर्णं धान्यं सदक्षिणं दक्षाय पंचगव्येन स्नायाद्देवालये द्विजः बलिदद्याद्यमायाथ कुरसैः पायसे स्तथा इशानाय बलिदत्ताकृ-
 तं कृत्ये भावेन्नरः अथ सुलंकमलाकरे अपर्युषितनिच्छिद्रैः प्रोक्षितैर्जंतुवर्जितैः आत्मारामोद्भवैर्वापि भक्त्या संपूजयेत्करात् त्यजे-
 त्कौरावपन्नानि शीर्षपर्युषितानि च स्वयंपतितपुष्पाणि मलाद्यपहृतानि च मुकुलैर्नार्चयेद्देवमपक्वैः कृमियुक्फलैः पुष्पाभाषेपत्र-
 पूजापत्राभाषेफलैरपि निवेदयेत्कलालाभे तृणगुल्मौषधीरपि समित्युष्णकुशादीनि ब्राह्मणः स्वयमाहरेत् शूद्रानतैः क्रयक्रीतैः
 कर्मकुर्वन्पतत्यथः लक्षपुष्पार्चनं क्रयक्रीतैरपि केचिद्दुर्मार्जितधनक्रीतैर्यः कुर्यात्केशवाचनं नपर्युषितदोषोस्तिमालाकारगृहेषु च
 त्याक्तेमालाकारनीतैः क्रयक्रीतैरपि पुष्पपत्रैः पूजयंति नित्यपूजार्थं परंपवनादेरपि पुष्पादिग्रहे चौर्यदोषो न पूजार्थं पुष्पादिनया-
 चेत्समित्युष्णकुशादीनि बहंतं नाभिवादयेत् तद्दारीचैव नान्यान्हिनिमाल्ये तद्भवेत्तयोः देवोपरि धृतं वामहस्ते धोवस्त्रे च घृतं जलेन
 क्षालितं च पुष्पनिमाल्यं वर्ज्यं पर्युषितं पुष्पं वर्ज्यं पर्युषितं जलं न वर्ज्यं तु लसीपत्रं न वर्ज्यं तीर्थजं जलं ग्रहरंतिष्ठते जाती करवीरमहर्नि-
 शं नैव पर्युषितं पद्मं लसीविल्वपत्रकं कुंदं च दमनं चैवागस्त्यं च कलिका तथा बिल्वादेरपर्युषितत्वादिन संख्या बिल्वः ३० अपा-
 मार्गीः ३ जाती १ तुलसी ६ शमी ६ शतावरी ११ केतकी ४ भृंगराजः ९ दूर्वा ८ मंदारः १ भ्यद्यं १ नागकैसरः २ दर्पः ३० अमस्त्यः ३ नि-

लः १ तगरः ६ पालाशं ६ कल्हारं ११ मल्लिका ४ चंपकः ९ करवीरं ८ कुंभी १ दमनं १ मरुबक २ एतेषामेतद्दिनोत्तरं पर्युषितत्वं तुलसी
 ग्रहणकालः वैद्यतौ च व्यतीपाते भौमभार्गवभानुषु पर्वद्वये च संक्रांतौ द्वादश्यां सूतकद्वये तुलसीये विचिन्वन्ति ते छिंदन्ति हरेः शिरः नैव
 च्छिंयाद्रवौ दूर्वा तुलसीनिशिसंध्ययोः धात्रीपत्रं कार्तिके च पुण्याथीमितिमान्नरः द्वादश्यां च दिवा स्नापस्तूलस्यावचयस्तथा विष्णोश्चै
 व दिवा स्नानं वर्जनीयं सदा बुधैः अत्र दिवा भिषेधाद्रात्रौ स्नानादिषोडशोपचारैः पूजाकार्या दिवा तु गंधपुष्पांजल्यंता एवोपचाराद्
 तिकमलाकराहिके विष्णोर्द्वादश्यां निर्माल्योपनयनमपिनकार्ये मितितंत्रांतरे स्मर्यते एतदपवादः पुरुषे चिंतामणौ नारदीये
 पंचामृतेन संस्नाप्य एकादश्यां जनार्दनं द्वादश्यां पयसा स्नाप्य हरिसाखुज्यमश्रुते इति देवार्थे तुलसीछेदो होमार्थे समिधांतया इंदु
 क्षयेन दुष्येत गवार्थे तु वृणस्य च तुलसीग्रहणमंत्रः तुलस्यमृतनामासि सदा त्वं केशवप्रिये केशवार्थे विचिन्वामि वरदाभवशोभने
 जातिमल्लिका करवीराशोकोत्पलचंपक बकुलबिल्वशमीकुशा एतानि सर्वदेवानां विहितानी अथविहितप्रतिषिद्धत्वाद्देकल्पिकानि
 पाटलाशमीपत्रं च दुर्गाया कुंदपलश बकुलदूर्वाः शिवस्य कुमुदतगरे सूर्यस्य तुलसी भृंगराजतमालपत्राणि शिवदुर्गयोः अग
 स्तीमाधवीलतालोध्रपुष्पं विष्णुशिवयोः धन्वूरमंदारो विष्णुसूर्ययोः इति विकल्पितानि अथविष्णोः प्रियाणि मालतीजातीके त
 कामल्लिकाशोकचंपकपुन्नागबकुलोत्पलकुंदकरवीरपाटलातगरपुष्पाणि अन्यानि च सूरप्रीणि विष्णोः प्रियाणि अपामार्गभृ

गराजरव दिरशमीदूर्वाकुशामदमंकविल्वतुलसीपत्राण्युत्तरोत्तराधिकप्रियाणि तुलसीसर्वाधिकाजातिपुष्पसहस्रेणमालार्पणेक
ल्पकोटिसहस्रविष्णुपुरवासः आम्रमंजरीपूजनेगोकोटिदानफलं अथशिवस्यचतुर्णांपुष्पजातीनांगंधमाघातिशकरः अर्क
स्यकरवीरस्यविल्वस्यबकुलस्यच दशस्रवर्णदानफलंश्वेतार्कपुष्पं ततः सहस्रगुणंबकुलंपुष्पं एवंधत्तूरशमीपुष्पद्रोणपु
ष्पनीलोत्पलानामुत्तरोत्तराणांसहस्रगुणत्वम् मणिमृत्ताप्रवालैस्तरुणैरथर्चनं कृतं नगृण्णामिधिनादेविबिल्वपत्रैर्वरानने
सर्वकामप्रदंबिल्वंदारिद्रस्यविनाशनं नीलोत्पलसहस्रेणमालार्पणेकल्पकोटिसहस्रंशिवपुरवासः धत्तूरैर्हृतीपुष्पैश्चपूज
नेगोलक्षफलं पाटलामंदारापामार्गजातीचंपकोशीरतगरनागकेसरपुन्नागजपामल्लिसहकारकुसुमपुष्पाणिशिवप्रियाणि
धत्तूराणिकदंबानिरात्रौदेयानिशंकरे मदनरत्नेकेतकानिकदंबीनीतिपाठः अभावेपुष्पपत्राणामन्नाद्येनामिपूजयेत् शालि
तंडुलगोधूमयवैशीपिसमाचरेत् अथनिष्कामिबंधुककुंदातिमुक्तकेतकीकपित्थबकुलशिरीषनिंबानि पुष्पपत्रादिकंस्वा
भिर्भुरवमुत्तानमर्पयेत् पत्रंपुष्पंफलंचैवयथोत्पन्नतथापयेदिति वचनानात् बिल्वपत्रंतुस्वाभिर्भुरवाग्र्यम्बुजमर्पयेत्
पक्षात्रफलस्यशिवार्पणेवर्षायुक्तंशिवपुरवासः सव्यं व्रजेत्ततोसव्यंप्रणालीनैवलंघयेदित्यादिस्थिरलिंगेप्रदक्षिणाप्रकारः
चरेत्सव्येनैवदेव्या अपिबकुलकुंदादिसहि तान्येवप्रियाणि धान्यानांसर्वपत्रैश्चपुष्पैर्देवींपूजयेत् दूर्वाकुंदैःसिंधुवारै-

बंधुकागस्तिसंभवैः बिल्वपत्रैः पूजने राजसूयफलं करवीरस्त्रजाघ्रिष्टोमस्य बकुलस्त्रजावाजपेयस्य द्रोणस्त्रजाराजसूयस्येति
 एषसूर्यविमेशादेरपि प्राचीविष्णवत् ज्ञेयानि अथ शिषनिर्माल्यग्रहणविचारः अग्रात्यं शिवने वेद्यं पत्रं पुष्पं फलं जलं शालग्रामशि
 लासंगात्सर्वं चातिपवित्रतां शैवसौरनैवेद्यभक्षणे चांद्रायणम् अभ्यासे द्विगुणं मत्याभ्यासे सांतपनं अन्यनिर्माल्येषु नापद्येवं इ-
 दं च ज्योतिर्लिङ्गस्वयं भूलिङ्गसिद्धप्रतिष्ठापितलिङ्गातिरिक्तस्थावरलिङ्गविषयम् ॥ ज्योतिर्लिङ्गादौ तु पूजकेन दत्तं फलतीर्थोदिकं
 मत्तया शक्यं ग्राह्यं न लोभेन पचायतनस्थितलिङ्गेषु चरेषु प्रतिमासु चान्नादेरपि स्वयं ग्रहणेऽपि न दोषः ज्योतिर्लिङ्गाद्यन्यस्थिर-
 लिङ्गेषु तीर्थोदकचंदनमात्रं शक्यं बद्धिः शिवोपासकैरेव ग्राह्यं ज्योतिर्लिङ्गादौ पूजकदत्तमन्नमपि भक्ष्यमिति केचित् श्रुत्तरारोहिणी
 ध्रुवं मघाभरणीपूर्वात्रयं क्रूरं श्रवणत्रयं पुनर्वसुस्वात्यश्र्वरं अश्विनीहस्तपुष्यं क्षिप्रं अतुराधारेवतीमृगश्रिचंद्रमृदुक्लतिकृविशा
 खेमिश्रं मूलाश्रेषाज्येष्ठाद्रास्तीक्ष्णं इति नक्षत्रसंज्ञाः यत्र नोक्तातिथिस्तत्र ग्राह्यारिक्ता ममांविना वारोपि यत्र नोक्तस्तत्राकार्कि कु
 जाविता चरमृदुक्षिप्रध्रुवमूलविशारवा मघासुसकुजेष्टशतवारैः भूकर्षणं हितं सूर्यत्यक्तनक्षत्रान्यष्ट नवाष्टस्वशाशुशुभमशुभमिति हल
 चक्रं अत्रैव नक्षत्रैः शनिभौमभिन्नवारैः बीजवापः सस्यारोपणं च धान्यच्छेदश्चक्षीरवृक्षजन्यः खलमध्ये स्तंभः धान्यानां मर्दनं ज्येष्ठा
 मूलमघाश्रवणारेवतीरोहिण्यसुराधाफलगनीदयेकमम् धान्यसंग्रहः क्षिप्रध्रुवचरमृदुमूलेषु जगुरुशक्रेषु चरभिन्नलयेकमः

ॐ धनदाय सर्वलोकहिताय देहि मे धान्यं स्वाहेति मंत्रं लिखित्वा धान्यागारे क्षिपेत् तेन धान्यवृद्धिः बुधमंददिने नैव धनधान्यव्ययः शम्भु
अथान्नवान्नसद्वारमृदुक्षिप्रचरेदिवा अथ वस्त्रादि वस्त्रविभूषणविधिर्ध्रुवाश्विनीहस्तपंचकपुनर्वसुद्वये पौष्णावासवमयोश्च
सत्तिथौ मंदमौमशशिवासरान्विना अनुक्तेपीष्टदं वस्त्रं विप्राज्ञोत्सबलब्धिषु ध्रुवपुष्यादितौ योषिद्धत्तेया वस्त्रभूषणे मप्रामोति
पतिप्रीतिस्नातिवारुणभेचया पादुकासनशय्यादेर्भोगः सत्तिथिवासरे ध्रुवक्षिप्रमृदुश्रोत्रभरणीषु पुनर्वसौ चैन्नव्यवस्त्रं मध्यां
शेदग्धस्फुटितपंकितं तस्य जेच्छौतिकं कुर्यात्त्यजे देवांत्यभागयोः विज्ञेयमेतच्छ्रुत्यायामास्त्वतौ पादुकास्वपि सूचीकर्मानुराध
श्विचित्रामृगपुनर्वसौ वस्त्रप्रक्षाल्यं धारणात्केकाले बुधदिनं विना भोजनं भोजने रौप्यस्वर्णकांस्थादिनिर्मितं कुर्यादमृतयोगेषु चर-
क्षिप्रमृदुध्रुवैः स्याद्भूषणानां घटनं चरक्षिप्रमृदुध्रुवैः शम्भुवारे रत्नवतां मिश्रभोपिरवौकुजे ॥ इति वस्त्रादिविचारः ॥ शस्त्राणां य
द्वनं कूरमिश्राशिवमृगनीदणभेशस्त्रंधार्यं ध्रुवक्षिप्रमृदुज्येष्ठाविशाखके सेवाकार्योक्षिप्रमैत्रध्रुवैर्ज्ञेयार्कभार्गवै मंदेपिचेत्सेवकं र्क्ष
स्वामिन्नद्वितीयकं हस्तषट्कध्रुवश्रोत्ररेवतीपुष्यभेशरुमं पुनर्वसौ च शिबिकागजात्रवादिषुरोहणं राज्ञां विलांकनं क्षिप्रश्रुतिद्वयमृ
दुध्रुवै नित्यारंभः पुष्यध्रुवै मृगज्येष्ठाधनिष्ठयोः अनुराधाशतभिषकूधस्ते स्याच्छुभवासरे विपणिः स्यान्मृदुक्षिप्रध्रुवैरिक्ताकुजां वि-
ना क्रयः कार्योश्विनीस्वातीश्रवश्चित्राशतांत्यभे विक्रयो भरणीपूर्वात्रयाश्लेषास्फामिश्रभे सेतुबंधो ध्रुवैस्वात्यां जीवार्केशनिवासरे ना

धसि-
११३

नापशक्रियाहस्तपुष्याद्रामृगमिश्रमे पुनर्वसौ धनिष्ठा शिवपूर्वाज्येष्ठा शतांत्यमेत्यक्कार्कभौमेन्दुशनीन् श्रुतिचित्राध्रवाणिच अ-
मारिक्ताष्टमीश्वापिगति क्रयसुरवाः श्रुभाः * क्षीप पशुगमनंपशुक्रयादिकमित्यर्थः * द्रव्यलघुचरैर्योज्यं वृद्धार्थं चरलम्बके
क्रुणंभौमेनगृणहीयाहृदियोगेकसंक्रमे धनिष्ठापंचकेहस्तेत्रिपुष्करद्विपुष्करेभौमादिपुष्कराणञ्छेदं कुर्याच्च धनसंग्रहं बुधे धन-
नप्रदेयसंग्रहस्तु बुधेश्रुभः शान्यकारैस्त्रिपादक्षेभद्रातिथ्यात्रिपुष्करः मृगचित्राधनिष्ठासुततिथ्यन्दिहिपुष्करः श्रुभाश्रुभेषुत्रिगुणं
द्विगुणं च फलं क्रमात् मिश्रकूरेषु तीक्ष्णेषु स्वात्यां द्रव्यं न लभ्यते दत्तं प्रयुक्तं निक्षिप्तं नष्टं चेत्याह नारदः अंधं मंदं च चिबिदं सुलोचन
मितिक्रमात् गणनीयं रोहिणीभादंधेनष्टं लभेत्तु मंदेयत्वात् लभेत्तैव चिबिदं स्वक्षयोर्न हि अन्विष्यं पूर्वतो धेषु मंदसंज्ञेषु दक्षिणे प्र
तीच्यां चिबिदं रव्येषु सुलोचन उदग्दिशि राजाभिषेकः श्रवणे ध्रुवक्षेत्रे ज्येष्ठा मृदुक्षिप्र उदग्रवौ स्यात् त्यक्काररिक्ताधिकचैत्ररात्री
श्च द्वे ज्येष्ठाक्रान्त्युदये श्रुभाथ जलाशयानां रवननमवापुष्यध्रुवे मृगे पूर्वाषाढानुराधांत्यधनिष्ठाशतहस्तमेजलराशिगते चंद्रे ल
ग्नस्थे च बुधौ गुरौ क्षौरं चोक्तं नक्षत्रवारादिपुशुभं जगुः पंचमे पंच मे राजादिने न्येषां यदृच्छ याश्मश्रु कर्मभवे नैव नवमे दिवसे
कचित् क्षौरं भूते रतं दशैवर्जयेच्च जिजीविषुः क्षौरं न कुर्युरभ्यक्तं कृत्स्नात विभूषिताः प्रयाणसमरारंभेन रात्रौ न च संध्ययोः
श्राद्धाहे प्रतिपद्विक्ताव्रतान्दिवनवैधृतौ प्रशस्तं जन्मनक्षत्रं सर्वकर्मसुकीर्तितं क्षौरप्रयाणभेषज्यं विवादिषु न शोभनं षष्ठ्य

तृ-प-

११३

मापूणिमापात्तचतुर्दशयष्टमीतथा आसुसंनिहितंपापतैलेषुस्त्रीभगेक्षरे राजकार्यनियुक्तानांनराणांभूपजीविनांभ्यश्च
 लोमनखच्छेदेनास्तिकालविशोधनं क्षौरनैमित्तिककार्यनिषेधेसत्यपिभ्रवं यज्ञेमृतौबंधमोक्षेनृपविप्राज्ञयापिच प्राग्वयस्केः
 सपितृकैर्नकार्यमंडनंसदा मंडनस्यनिषेधोपिकर्तनंतुविधीयतेउदङ्करवःप्राङ्करवोवावपनंकारयेत्कधीःकेशश्मश्रुलोम
 नखान्फदकसंस्थानिवापयेत् आनर्तोहिच्छत्रःपाटलिपुत्रोदितिर्दितिःश्रीशःक्षौरेशमरेणादेषांदोषानश्यतिनिःशोषाःअथ
 गोत्पत्तौनक्षत्रफलंअश्विन्यांरोगोत्पत्तावेकाहंनवदिनानिवापंचविंशतिदिनानिवापीडाभरणयामेकादशौकविंशतिवामासंवा
 मृत्कर्वा २ कृत्तिकायां दशानवैकविंशतिर्वा ३ रोहिण्या दशानववाससवात्रीणिवाहानि ४ मृगेपंचनववात्रिंशद्वा ५ आर्द्रायांमृ-
 त्कर्वादशाहं वामासंवा ६ पुनर्वसौ सप्तनववामृत्कर्वा ७ पुष्ये सप्तवामृत्कर्वा ८ आश्लेषायांमृत्कर्वाविंशतिस्त्रिंशब्दानववादिनानि
 पीडा ९ मघायांमृत्कर्वासार्धमासंवाविंशतिदिनानिवापीडा १० पूर्वाफाल्गुन्यांमृत्कर्वाब्दमासंवापीडापंचदशवाषष्टिर्वादि-
 नानि ११ उत्तरायांसप्तविंशतिःपंचदशसप्तवादिनानि १२ हस्तेमृत्करष्टवानववासप्रवापंचदशवाहानि १३ चित्रायांपक्षमष्टका
 दशवैकादशवाहानि १४ स्वात्यांमृत्कर्वाकद्वित्रिचतुःपंचमासेर्वादशादिनेर्वारोगनाशः १५ विशाखायांमासंवापक्षंवाष्टदिनंविं-
 शतिदिनानिवापीडा १६ अनुराधायांदशरात्रमष्टाविंशतिरात्रंवाज्येष्ठायांमृत्कर्वापक्षंवामासंवैकविंशतिरात्रंवापीडा १७ मृ-

लेमृत्कः पक्षं नवरात्रीं विंशतिरात्रं वा पीडा १९ पूर्वाषाढायां मृत्कर्वा द्वित्रिषडादिर्मासैर्विंशतिदिनैः पक्षेण वारोगनाशः २० उत्तराषाढा-
 यां सार्धसासं विंशतिरात्रं वा मासं वा २१ श्रवणे पंचविंशतिर्दशैकादशेषाष्टिर्वाहानि २२ धनिष्ठायां दशरात्रं पक्षं मासं त्रयोदशरात्रं
 वा २३ शततारकायां द्वादशाष्टैकादशवा २४ पूर्वाभाद्रपदायां मृत्कर्वा द्वित्र्यादिमासं वा दशरात्रं वा २५ उत्तराभाद्रपदायां सार्धमासं प-
 क्षं सप्ताहं दशाहं वा २६ रेवत्यां ज्वराद्यत्पत्तौ दशाहमष्टाविंशतिरात्रं वा पीडा २७ जन्मनक्षत्रे जन्मराशावष्टमचंद्रे च रोगोत्पत्तौ मृत्कः
 २८ अर्कादिवारे क्रमेण मघाद्वादशैविंशतिरात्रैकादशै पंचम्यार्द्रे तृतीयोत्तराषाढे शतताषष्ट्यौ अष्टम्यश्विन्यौ पूर्वाषाढानवम्यौ चै-
 ति त्रयाणां योगे मृत्कः एवमर्कादावनुराधाभरण्यौ आर्द्रात्तराषाढे मघाशततारे विशाखाश्विन्यौ ज्येष्ठा मृगौ श्रवणाश्लेषे पूर्वाभाद्रप-
 दाहस्तौ चैन्मृत्कयोगः अत्रोक्तास्तिथिवारनक्षत्रशांतयो विस्तृताः कार्याः येषु नक्षत्रेषु मरणमुक्तं तत्र शांतिरावश्यकी अन्यत्र कृता
 कृता अथ सर्वनक्षत्रसाधारणः शांतिप्रयोगः देशकालोसंकीर्त्यं ममोत्पन्नव्याधेर्जीविच्छरीराविरोधेन समूलनाशार्थं मसुकनक्षत्र
 शांतिकरिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजादि आचार्यं वृत्वा कुंभोपरि पूर्णपात्रे द्वादशदलेन क्षत्रदेवता प्रतिमां सौवर्णीं संपूज्य द्वादशदले

अथधर्माधिसारेतृतीयपरिच्छेदोत्तरार्धप्रारभ्यते

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीगुरुभ्योनमः ॥ श्रीपद्मंशुकर्तृचरणेभ्योनमः ॥ श्रीरुक्मिणीपांडुरंगप्रणम्यपितरौगुरुन् ॥ तृतीयछेदोत्तरार्धतनोमित्री
 शतुष्टये ॥ १ ॥ श्रीनाथः करुणासिंधुरिंदिराशंकरः सती ॥ विघ्नेशोभास्करंद्राद्याविधान्मंतुसदैवमे ॥ २ ॥ तत्रतावच्छ्राद्धादिनिर्णयंवक्तुमधिका
 रनिर्णयायजीवत्पितृकाधिकारोपि विच्यते ॥ पादुकेचोत्तरीयंचतर्जन्यांरूप्यधारणं ॥ नजीवत्पितृकः कुर्याज्ज्येष्ठप्रातरिजीवति ॥ अत्रपादु
 केकाष्ठमथ्यो ॥ उत्तरीयंसंयंत्रिपरिमंडलं वस्त्रभेदेर्धगुलादिविस्तृतं सूत्रं कृतं परिमंडलरूपं वा उत्तरीयस्थानापन्नं स्मृत्युक्तं तृतीययज्ञोप
 वीतं वा जीवत्पितृकेण जीवज्ज्येष्ठप्रातृकेण च न धार्यमिति नात्यर्थं ॥ प्रावरणरूपं द्वितीयवस्त्रं तु जीवत्पितृकादिभिः सर्वधार्यम् ॥ एकवस्त्रो
 नमं जीतनकुर्याद्देवतार्चनमित्यादिना सर्वकर्मस्वेकवस्त्रत्वनिषेधात् ॥ पितरिपितृमहेज्येष्ठप्रातरिचाकृताधाने जीवति पुत्रपौत्रकनिष्ठप्रा
 तृमिराधानं न कार्यं ॥ ज्येष्ठप्रातर्यकृता विवाहे कनिष्ठेन विवाहो न कार्यः ॥ अत्र विशेषः पूर्वोद्धृतः ॥ एवं पित्रादिषु अकृतसोमयागेषु जीवत्स
 पुत्रादंः सोमेनाधिकारः ॥ एवं पूर्णमासं षोडशोष्ठावग्निहोत्रहोमे च पित्राद्यैरनारथेषु प्रादेर्नाधिकारः ॥ एवं संन्यासेऽपि कनिष्ठस्य सोदरस्यै
 व दंशानभिन्नोदरस्य प्रातुः ॥ पित्रादेराज्ञायां पुत्रादेर्न दोष इति केचित् ॥ अधिकारिणापितरिसत्याज्ञायामपि दोषः ॥ पातित्यजात्यंधत्वादि
 दंशैरनधिकारिण्याज्ञानदोषः ॥ पातित्यादायाज्ञां विनाऽपि न दोष इत्यपरे ॥ तथा जीवत्पितृकस्य पितृकृत्येषु दशादिभ्यश्चतुर्षु पितृकदाने
 पुनाधिकारः ॥ अत्र विशेषः ॥ स्वापत्यसंस्कारस्वद्वितीयविवाहादिनिमित्तकनादीभ्यश्चतुर्मास्यांतर्गतपितृयज्ञे सोमांगतृतीयसवनस्य

पितृयज्ञे जीवसितुरधिकारः ॥ पिंडपितृयज्ञे होमांतः पिंडपितृयज्ञो नारंभो वा पिंडपितृयज्ञस्येति पक्षद्वयम् ॥ पितुः पित्राद्युद्देशेन पिंडदान
 मितितृतीयः पक्षः ॥ क्वचिदेवमएकादिवृत्तिष्वपि पक्षत्रयं ॥ गयांप्रसंगतो गत्वामातुः श्राद्धं स्रुतश्चरत् ॥ जीवसितामातुः श्राद्धं सुदिश्यग
 यांनगच्छेत् ॥ महानदीपु सर्वांरुतीर्य च प्रांमं जीवसितृकः पितुः पितृमात्राद्युद्देशेन श्राद्धं कुर्यात् ॥ नवम्यामन्व एका श्राद्धं क्षयाहेमातुः प्रत्य-
 ष्च श्राद्धं च सपिंडकमेव जीवसितृकः कुर्यात् तथा सन्यस्तेताते पतिते च तातेर्जावत्यपि सति दर्श श्राद्धं महालयसंक्रांतिग्रहणादि श्राद्धानि स
 र्वाणि पितुः पित्राद्युद्देशेन जीवसितृकंणकार्याणि ॥ एतानि च संकल्पिकविधिना पिंडरहितानि कार्याणि ॥ अन्वपक्ष्यादाविव पिंडदाने-
 विशेषवचनाभावात् ॥ आश्विनशुक्लप्रतिपदि दौहित्रो जीवसितृकः सपिंडकमातामहश्राद्धं कुर्यात् ॥ तथा भ्रातृपुत्रो पुत्रस्य पितृव्यस्य प्रत्य-
 ष्च श्राद्धं सपिंडं कुर्यात् ॥ तथा भ्रातृपुत्रो पुत्रस्य पितृव्यस्य प्रत्यष्च श्राद्धं सपिंडं कुर्यात् ॥ एवं कनिष्ठभ्राताप्यपुत्रज्येष्ठभ्रातुः प्रत्यष्च ॥ तथा सपत्नी
 पुत्रः सापत्नमातुः श्राद्धं ॥ एवं दौहित्रोऽपुत्रस्य मातामहस्य प्रत्यष्च ॥ इत्यं च पितृव्यादि श्राद्धं चतुष्टये जीवसितृकस्याप्यधिकारः ॥ पितृव्यभ्रा-
 त्रादीनामपुत्राणां पत्नीसत्वं संवाधिकारिणी न तु भ्रातृपुत्रादेः श्राद्धाधिकारः एवं पतिरेव पुत्राभावे भार्या श्राद्धं कुर्यात् ॥ सपत्नीपुत्रसत्वे तु स एव कु-
 र्यान्नभर्ता ॥ दौहित्रभ्रातृपुत्रयोः सत्वं मृतस्य विभक्तत्वे दौहित्र एव ॥ अविभक्तत्वे भ्रातृपुत्रः केचित् भ्रातृतत्पुत्रयोः सत्वे भ्रात्रैव श्राद्धं कार्यमित्या-
 हुः ॥ तथा जीवसितृकस्य पितृपितामहादिमनुष्यपितृतर्पणनिषेधेऽप्यग्निध्वान्तादिदेवपितृतर्पणनिषेधाभावात् तानांगतर्पणे ब्रह्मयज्ञांगतर्पणदेवर्षि

पितृनर्पणेचाधिकारोस्त्येव ॥ एवंयदीयश्चाह्नेऽधिकारस्तदीयश्चाह्नांगतर्पणेप्यधिकारः ॥ जीवस्यिताऽपिकुर्वीतितर्पणंयमभीष्मयोः ॥ आह्ना-
गतर्पणमिन्नतर्पणंजीवसितृकेणतिलैर्नकार्यं ॥ आह्नुप्रयोगमध्येवामजानुन्यग्भावेनीवीबंधश्चनकार्यः ॥ नद्यादौस्नात्वातर्पणांतेसमंत्रकं-
वरुन्निषीडनंविहितंतन्नकार्यं ॥ तथारक्द्रुमौक्तिकहस्तेनकर्तव्यंपितृतर्पणमिति विहितंरवद्रुधारणंनकार्यं ॥ अपसव्यं द्विजाग्राणांपिच्येक
र्मणिकीर्तितं ॥ आप्रकोष्ठात्तुकर्तव्यमेतसितरिजीवति ॥ जीवतिसन्यस्तादिरूपेपितरिमृतमातृमातामहकोऽपिपुत्रः पितुःपितृपितामहप्रपि-
तामहानांपितुर्मातृपितामहीप्रपितामहीनांपितुर्मातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानामितिपार्वणत्रयमेकोद्विष्टगणंचस्वमातरंपितुः प-
त्याइतिस्वपितृव्यंपितुर्घ्रातरितिस्वमातामहंचपितुः श्वशुरस्येत्येवमादिनापितृसंबंधपुरस्कारेणैवोद्दिश्यमहालयश्चाह्नुकुर्यात् ॥ एवंदर्शादि
पूत्यम् ॥ पितुः सन्यासाभावेऽपितीर्थश्चाह्नुजीवसितुरेवमेव ॥ एवंद्विश्चाह्नुष्यूत्यं ॥ ब्रह्मयज्ञानेत्यंपितृतर्पणमपिसन्यस्तादिरूपजीवसितृ
केणैवमेवकार्यमित्याहुः ॥ यदातुमातुर्वार्षिकमपुत्रमातामहवार्षिकमपुत्रपितृव्यवार्षिकंवाक्रियतेतदाक्रमेणमातृपितामहीप्रपितामहीनांभा-
तामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानांपितृव्यपितामहप्रपितामहानामित्येवोद्देशः ॥ यदाचपित्रादिभिः स्वाशक्त्यादिनानियोजितःपित्रादिकर-
णीयंश्चाह्नुस्वयंपित्रादेः प्रतिनिधिभूयकरोतितदापितुरमुक्तरमणोयजमानस्यपितृपितामहप्रपितामहानामित्येवंयथाश्चाह्नुसुद्देशः ॥ सर्वत्रपितृ
कृत्यंश्चातृष्वधिभक्तेषुज्येष्ठस्यैवाधिकारः ॥ विभक्तेषुपृथक्पृथक्सापत्न्यातरिज्येष्ठेसत्यपिकनिष्ठएवस्वमातृवार्षिकान्वष्टक्यादिकुर्यात्

॥ जीवत्पितृपितामहकस्यसन्यस्तपितृपितामहकस्यचपितामहस्यपित्राद्यद्देशेनवृद्धिश्चाद्धंतीर्यश्चाद्धंदर्शादिश्चाद्धंवाभवति ॥ पित्रादिषुत्रिषु-
 जीवत्ससन्यस्तेषुचनकिमपिश्चाद्धंकार्यं ॥ केचित्तुपित्रादित्रयात्यरेभ्यः श्राद्धंदेयमित्याहुः ॥ मृतेपितरिपितामहजीवनेपित्रेपितामहास्यराभ्यांच
 श्राद्धंदेयम् ॥ एवंपितृपितामह मरणेप्रपितामहजीवनेषूत्थम् ॥ यस्तुगृह्याग्निश्रौताग्निमान्जीवन्मातृपितृकः पितुःपित्रादिभ्यःपिंडदानमि-
 तितृतीयपक्षाश्रयेणारभ्यपिंडपितृयज्ञाष्टकान्वष्टकाश्राद्धेऽन्वष्टकायांचपितुःपित्रादिमात्रादिमातामहादिभ्यःपिंडादिकंददानआसीदनंतरंचमा-
 तामृतासौन्वष्टकायांचस्वमात्रादिभ्यःपितुःपित्रादिभ्यश्चदद्यात् ॥ यदाचपिंडपितृयज्ञान्वष्टकाघनारंभोपक्षोजीवत्पितृकस्यतदापिसन्यस्तादिपि-
 तृकस्यदर्शादिश्चाद्धंपितुःपित्राद्यद्देशेनव्यतिषंगमिन्नप्रयोगेणसांकल्यिकेनभवत्येव ॥ पितुरविभक्तैःपुत्रैःएथगैश्वदेवोनकार्यः ॥ पितृपाकोपजी-
 वीस्याद्भ्रातृपाकोपजीवकइत्यक्तैः ॥ अतएवगृह्याग्नौपाकवैश्वदेवकरणपक्षेऽपिसाग्निपितरिसाग्निंकरप्यविभक्तैःपुत्रैःएथगैश्वदेवोनकार्यः ॥
 येषांपाकाभावेग्नेर्लौकिकत्वंमतैःपाकमात्रमग्निसंस्कारार्थंकार्यमितिभाति ॥ विभक्तैस्तुएथगैश्वदेवःकार्यः ॥ तत्रवैश्वदेवस्यदेवयज्ञभूतयज्ञ-
 पितृयज्ञात्प्रकृताज्जीवत्पितृकैरपिपंचमहायज्ञांतर्गतःपितृयज्ञःकार्यःवैश्वदेवादिन्नाःपंचमहायज्ञास्तैस्तिरीयाणांतैरपिविभक्तैर्जीवत्पितृकैःपि-
 तृयज्ञःकार्यः ॥ तस्यदेवरूपीपितृदेवताकत्वेनपितृपितामहादिमनुष्यरूपीपितृदेवत्वाभावात् ॥ मुंडनंपिंडदानंचमेतकर्मचसर्वशः ॥ नजीवत्पितृ-
 कःकुर्याद्भुविणीपतिरेवच ॥ अत्रमुंडनंक्षरणेशिरसोवपनं ॥ तेनकर्तनंसिध्यति ॥ सर्वमेतकर्ममेतदहनवहनसपिंडीकरणांतौर्ध्वदेहिकादिकमित्यर्थः ॥

मुंडनं रागप्राप्तमेव निषिध्यते ॥ तेन चोत्प्रेषणयनादिषु आधानदर्शयौर्णमासज्योतिषां मासिषु नित्यं प्राप्तं तीर्थं प्रायश्चित्तमाह मरणादौ नैमित्तिकं प्रा-
प्तं च भवत्येव ॥ केचित्काम्यनागवल्यादिषु काम्यमपि भवतीत्याहुः ॥ गंगायां भास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गुरोर्मृतौ ॥ आधाने सोमपाने च वपनं समस्त-
स्पृतम् ॥ गुरोरिति दत्तकस्य पूर्वापरपित्रोरित्यर्थः ॥ वाक्यांतरे तीर्थमात्रे क्षौरोक्तेः गंगाभास्करक्षेत्रग्रहणं जीवत्यित्कस्य तत्र विशेषतः क्षौरविधाना-
र्थं ॥ जीवत्यित्कस्य पिंडदाननिषेधः ॥ नांदाश्चाहृतीर्यश्चाहृयोः सन्यस्तादिपितृकस्य दर्शमहालयादिश्चाहृषु च पिंडरहितसांकल्पिकश्चाहृबोधनार्थः ॥
महापितृयज्ञे सोमयागे मातृमातामहादेवार्थकश्चाहृषु गयायामन्वष्टक्यादौ च पिंडदानं भवत्येवेत्कृतम् ॥ पिंडदानं प्रकुर्वीत मातापित्रोः क्षयाहनीति-
श्चाहृविधिना पिंडदाने सिद्धे पुनः पिंडविधिः पित्रोर्वाधिकगर्भिणीपतित्वनिषिद्धकालादिप्रयत्ननिषेधबाधनार्थं ॥ तेन विवाहव्रतचूडासुदर्षमर्धतद-
र्धकं ॥ पिंडदानं मृदास्नानं न कुर्यात्तिलतर्पणमिति निषेधस्यापि बाधः ॥ क्षयाहग्रहणं सपिंडीकरणमासिकेष्वपि पिंडदानोपलक्षणपरम् ॥ अथ प्रेत-
कर्मप्रतिप्रसवः ॥ जीवत्यित्कः स्वमातुरपुत्रसापत्नमातुः स्वपुत्रसपत्नीपुत्ररहितभार्याया अपुत्ररहितभार्याया अपुत्रपितृव्यस्यापुत्रमातामहमा-
तामत्योश्च दाहादिप्रेतकर्माणिकुर्यात् ॥ अपुत्रपुत्रपदेन सुरव्यगौणपुत्रपौत्रप्रपौत्राभावो विवक्षितः ॥ मातुरौर्ध्वदेहिकमनुपनीतोपि जीवत्यित्कः कुर्या-
त् ॥ ऊनत्रिवर्षश्चूडारहितश्च दाहमात्रं समंत्रकं कृत्वान्यदन्येन कारयेत् ॥ यदा तु रूतचूडः पूर्णात्रिवर्षावातदा सर्वसमंत्रकं प्रेतकर्म कुर्यात् ॥ ब्रह्मचा-
री तु पित्रोर्मातामहस्य चात्यकर्म कुर्यान्नान्यस्य ॥ भर्तृदौहित्रयोः सत्वे भर्तृवपत्यादाहादिकुर्यात् ॥ मुंडनं तु भर्तुर्न ॥ एवमपुत्रस्य पत्नीदौहित्रयोः स

त्वेपत्न्येवपत्यः कुर्यात् ॥ तत्रदाहमात्रं समंत्रकं कृत्वाऽन्यत्संकल्पमात्रं स्वयंविधाय ब्राह्मणद्वारा कारयेत् ॥ भर्तृसपत्नीपुत्रयोः सत्वेसांपत्न्यपुत्रं
 एव कुर्यान्नभर्ता ॥ सपत्नीपुत्रदोहित्रयोः सत्वे सपत्नीपुत्र एव ॥ अपुत्रयोर्विधवाविधुरयोर्भ्रातृपुत्रदोहित्रयोः सत्वे दोहित्र एवाधिकारीति बहवः
 ॥ विधवाया भर्तृभ्रातृपुत्र एव विधुरस्य स्वभ्रातृपुत्र एवेति जीवत्पितृकनिर्णये भद्राः ॥ अपुत्रस्य पत्नी भ्रातृपुत्रयोः सत्वं पत्न्येव ॥ एवं पुत्रासन्नि
 धौ पौत्रादेः पितामहपितामत्याद्यौर्ध्वदेहिकाद्यधिकारः ॥ इत्यं पित्र्यकर्ममुंडनप्रेतकर्माद्यधिकारानधिकारौ जीवत्पितृकस्य प्रपञ्चितौ ॥ अत्र विषय
 भेदाद्बालबोधार्थत्वाच्च पुनरुक्तिर्नातिदोषाय ॥ सपिंडानां सगोत्रसपिंडमरणे सकृत्सकृत्तिलांजलिदानं विहितम् ॥ तज्जीवत्पितृकेणापिकार्यं ॥ एवं
 मातामहान्चार्यादिभ्योऽपि ॥ ॥ इति जीवत्पितृकनिर्णयः ॥ ॥ अथ श्राद्धाद्यधिकारिनिर्णयः ॥ तत्र सांवत्सरिकादिश्राद्धेषु दाहाद्यौर्ध्वदेहिकक्रियायां
 चौरसः पुत्रोसुरव्योधिकारी ॥ औरसपुत्राणां बहुल्ये ज्येष्ठ एवाधिकारी ॥ ज्येष्ठस्याभवे सन्निधाने वा पातित्यादिनाधिकाराभावे वा ज्येष्ठानुजः ॥ यत्तु ज्ये
 ष्ठासन्निधौ सर्वतः कनिष्ठोऽधिकारी न तु मध्यमादिति तन्निर्मूलम् ॥ तत्र पुत्राणां विभक्तत्वे कनिष्ठेभ्यो धनं गृहीत्वा ज्येष्ठेनैव सपिंडीकरणांता क्रियाकार्या ॥
 सांवत्सरिकादिकं तु पृथक् पृथक् ॥ अविभक्तत्वे तु सांवत्सरिकादिकं मप्येकेनैव कार्यम् ॥ एकेन कृतेऽपि सर्वेषां फलमागित्वात्सर्वैः पुत्रैर्ब्रह्मचर्यपरान्न
 वर्जनादयो नियमाः कार्याः ॥ पुत्राणामेकदेशस्थित्यभावे देशान्तरे गृहान्तरे वा स्थितैस्तैरविभक्तैरपि पृथगेव वार्षिकादिकं कार्यं ॥ तत्र यदा ज्येष्ठासन्नि
 धौ कनिष्ठो दाहादिकं करोति तदा षोडशश्राद्धान्तमेव कुर्यान्न सपिंडीकरणं ॥ वर्षपर्यंतं ज्येष्ठमतीक्ष्णं कुर्यात् ॥ तन्मध्ये ज्ञाते ज्येष्ठेनैव कार्यं ॥ नोचेद्वर्षान्ते

कनिष्ठेनापिकार्यम् ॥ वर्षात्याकपुत्रमिन्नेनरुतमपिमासिकानुमासिकसपिंडीकरणंपुत्रेणपुनः कार्यम् ॥ एवंकनिष्ठेनरुतमपिज्येष्ठपुत्रेणपुनः कार्यम् ॥ विशेषस्तत्रेवस्थते ॥ कनिष्ठस्यसाग्निकत्वेसपिंडीकरणमपिद्वादशोऽहिकनिष्ठेनकार्यम् ॥ औरसपुत्राभावेपुत्रिकासूनक्षेत्रजादयोद्वादशविधाःपुत्राउक्तास्तथाऽपिकलौतेषांपुत्राणांनिषेधादौरसपुत्राभावेदत्तकएवाधिकारीमातापितृभ्यामिन्यतरेणवाविधिपूर्वदत्तः ॥ प्रतिगृहीत्वसवर्णोदत्तकः ॥ भार्यानुमत्यापत्युःपुत्रदातृत्वंतद्व्यापदि ॥ अत्यंतापदितुभार्यानुमत्यभावेऽपि ॥ पत्न्याःपत्यनुमत्यैवअत्रविशेषविचारः प्रागुक्तः ॥ दत्तकाभावेपौत्रः ॥ पौत्राभावेप्रपौत्रः ॥ अन्यैर्लौरसाभावेपौत्रः ॥ तदभावेप्रपौत्रः ॥ प्रपौत्राभावेदत्तकइत्याहुः ॥ उपनीतपौत्रसूतेष्यनुपनीतौरसपुत्रस्यैवाधिकारः ॥ सचकृतचूडस्येववर्षाधिकवयसः ॥ पूर्णत्रिवर्षस्यत्वकृतचूडस्यापि ॥ अनुपनीतेनापिमंत्रपाठपूर्वकमेवपित्रोर्ध्वदेहिकंसांवत्सरिकाधिकंश्राद्धंकार्यम् ॥ अशक्तौत्वग्निदानमात्रंसमंत्रकमनुपनीतेनकार्यम् ॥ अन्यत्वन्यद्वाराएवंश्राद्धेऽपिदर्शिमहालयदौसंकल्पमात्रंकार्यं ॥ अन्यदितरेण ॥ केचिदूनत्रिवर्षेणचूडारहितेनापिदाहमात्रंसमंत्रकंकार्यं ॥ शेषमन्येनेत्याहुः ॥ दत्तकस्तूपनीतएवाधिकारी ॥ दत्तकाभावेप्रपौत्राभावेचभर्तुःपत्नीपत्न्याभर्ताचदाहाद्यौर्ध्वदेहिकंसांवत्सरिकश्राद्धादिकंचकुर्यात् ॥ भर्तुरपिसपत्नीपुत्रसत्वेऽधिकारोऽन ॥ विद्व्यादौरसःपुत्रोजनन्याऔर्ध्वदेहिकम् ॥ तदभावेसपत्नीजइत्यक्तेः ॥ भार्यायापिसमंत्रकमेवौर्ध्वदेहिकादिकंकार्यम् ॥ अशक्तौत्वग्निदानमात्रंसमंत्रकंरुत्वाशेषमन्येनकार्यम् ॥ श्राद्धेसंकल्पमात्रंरुत्वाशेषमन्येन ॥ यद्यप्यविभक्तस्यसंरुष्टस्यवाप्तातुरेवधनग्रहाधिकारस्तथापि

क्रियाधिकारः पत्न्या एव ॥ विभक्तासंस्मृष्टे तु भ्रातरि धनाधिकारोऽपि पत्न्या एव ॥ पत्न्यभावे विभक्तासंस्मृष्टस्य कन्यापिंडदाधनहारिणी च ॥ त
 चाऽपि विवाहितैव पिंडदाधनहरात्वनृदापि ॥ दुहितुरभावे दौहित्रो धनहारी पिंडदश्च ॥ दौहित्राभावे भ्राता ॥ भ्रातुरभावे भ्रातृपुत्रः ॥ अविभक्त
 स्य संस्मृष्टस्य च पत्न्यभावे भ्राता ॥ संस्मृष्टो नाम पूर्वविभक्तो भ्राता पुनः स्वधनं भ्रातृधने रंकी कृत्यैकपाकाद्युपजीवनः ॥ तत्र सोदरा सोदरसमवा
 ये सोदर एव ॥ तत्राऽपि ज्येष्ठकनिष्ठयोः सत्वे कनिष्ठ एव ॥ कनिष्ठभ्रातुरभावे ज्येष्ठभ्रातैव ॥ कनिष्ठबहुत्वे मृतानंतरस्तदभावे तदनंतरादयः ॥
 एवं ज्येष्ठबहुत्वे मृतानंतरक्रमेणैव ॥ सोदरभ्रातुरभावे सापत्न्यभ्राता ॥ अत्रापि ज्येष्ठत्वादिविचारः पूर्ववदेव ॥ केचित्तु दुहितृदौहित्रयोर्धनहारित्वे
 पि विभक्तासंस्मृष्टस्य दाहादिकं भ्रात्रैव कार्यम् ॥ सगोत्रमद्रावेऽपि न्नगोत्रन्यतदनधिकारादित्याहुः ॥ भ्रातुरभावे भ्रातृपुत्रः ॥ तत्रापि सोदरभ्रातृ
 पुत्रोऽसुरथः ॥ तदभावे सापत्न्यभ्रातृपुत्रः ॥ तदभावे पितापितुरभावे मातामातुरभावेऽस्त्रुधातदभावे भगिनी ॥ तत्रानुजाग्रजसोदरासोदराणां सम
 वाये भ्रातृवत् ॥ भगिन्यभावे भगिनीपुत्रः ॥ समवाये तद्वदेव ॥ तदभावे पितृव्यतस्युत्रादयः सपिंडाः ॥ तदभावे सोदकाः ॥ तदभावे गोत्रजाः ॥ तद-
 भावे मातामहमातुल्यतस्युत्रादयो मातृसपिंडाऽनुक्रमेण मातृसपिंडाभावे स्वपितृष्वसृमातृष्वसृपुत्राः ॥ तदभावेऽपि तु पितृष्वसृमातृष्वसृमातुल्यपुत्ररू
 पाः ॥ पितृवधवः एवमातुः पितृष्वसृमातृष्वसृपुत्ररूपमातृवधवः ॥ पितृबंधूनामभावेऽधिकारिणः ॥ तदभावे शिष्यः ॥ शिष्याभावे जामाता इव शरस्य ॥ य
 इतराजामातुः ॥ तदभावेऽन्या ॥ तदभावे विभक्तस्य कश्चिद्दुहितृदौहित्री ॥ विभक्तिनस्य राजाधनं गृहीत्वा तेन धनेनान्यद्वारकारणीयं ॥ अथवा विभक्तस्य र-

णोन्मुखैर्धर्मपुत्रः कार्यः ॥ अयस्त्रीणां दाहाद्यधिकारिणः ॥ अनूदायास्त्रियाः पिता ॥ तदभावे भ्रात्रादिः ॥ ऊदायास्तपुत्राभावे सपत्नीपुत्रः ॥ तदभावे
 पौत्रपौत्राः ॥ तदभावेपतिः ॥ तदभावेदुहिना ॥ तदभावेदौहित्रः ॥ तदभावेपत्न्यभ्राता ॥ तदभावेपत्न्यभ्रातृपुत्रः ॥ तदभावेरूपः ॥ तदभावेपिता ॥ पि
 तुरभावेभ्राता ॥ तदभावेभ्रातृपुत्रादयः पूर्वोक्ताः ॥ अत्र सर्वत्रपुत्रमिन्नानां पुत्रासन्निधानात्पुत्राभावाद्वा ॥ कर्तृत्वमिति स्थितम् ॥ तत्र यदि पुत्रासन्नि
 धानात्कर्तृत्वं तदा पुत्रमिन्नैर्दाहमारभ्यसपिंडीकरणात्प्राचीनकर्मैव कार्यं ॥ न तु पुत्रमिन्नैः सपिंडीकरणं कार्यं ॥ पुत्राभावे त्वन्यैः सपिंडीकरणमपि का
 र्यम् ॥ तत्रापि सपिंडादिमिन्नैर्दाहमारभ्य दशाहक्रियाः कार्या एव ता एव पूर्वा इत्युच्यंते ॥ तत एकादशाहमारभ्य सपिंडीकरणांता मध्यमसंज्ञास्ता
 सपिंडादीनां कृता कृतत्वं ॥ तदूर्ध्वमनुमासिकसावत्सरिकाद्यास्ता उत्तरारव्याः सपिंडादिमिन्नकार्या एव ॥ इदंच तदीयवृत्त्यादिस्थावरधनस्य च
 रधनस्य वा ग्रहणाभावे ॥ तदन्यतरधनग्रहणे तु सपिंडादिमिन्नरपिमध्यमोत्तरारव्या अपि क्रियाः कार्या एव ॥ राज्ञा तु मृतधनसत्त्वे तद्द्वारा तत्सजा
 नीयवर्णहस्तेन सर्वा अपि क्रिया कारणीया एव ॥ धनाभावे तु पूर्वांता एवावश्यं कारणीयानान्याः ॥ सपिंडादिमिन्नानां तु मृतस्य धनाभावे
 ऽपि स्वधनेनैव सपिंडीकरणांतक्रियाकरणमावश्यकम् ॥ मृतस्य धनं गृहीत्वा प्रेतकार्यकरणे नृपांतानांतदूर्णवधमायश्चिन्ते ॥ पुत्राद्यैर्भ्रातृसं
 तत्यंतैर्दौहित्रैश्च तत्पुत्रैश्च त्रिविधा अपि क्रिया धनग्रहणसत्त्वे तदसत्त्वे वा ऽपि कार्या एव ॥ तत्र स्त्रीणां मुत्तराः क्रिया मृताहन्ये व न तु दर्शादीं भ्रातृभ्रातृनैव नि
 र्वाहस्युतेः ॥ पूर्वमध्यमास्थ्यास्तपृथगेव स्त्रीणां ॥ कैचित्पुत्रपत्योरभावे स्त्रीणां दौहित्रादिभिः सपिंडीकरणरहिता एवात्तराः क्रियाः कार्याः

॥ सपिंडीकरणंतुतासांनकार्यं ॥ सपिंडीकरणाभावेऽपि एकोद्दिष्टविधिनावार्षिकादिकं कार्यमित्याहुः ॥ ब्राह्मणस्त्वन्यवर्णानां न कुर्यात्कर्मपैतृकं ॥
 कामाल्लोभाद्भयान्मोहान्दुःखान्त्वातज्जातितां व्रजेत् ॥ शूद्रेणापि ब्राह्मणस्य न कार्यं पैतृकं क्वचित् ॥ दत्तकस्तजनकपितुः पुत्राद्यभावे जनकपितुः श्राद्धं
 कुर्यात्कर्मचगृहीयात् ॥ जनकपालकयोरुभयोः पित्रोः संतत्यभावे दत्तको जनकपालकयोरुभयोरपि धनं हरेत् ॥ श्राद्धं च प्रतिवार्षिकं सुभयोः कुर्यात्
 ॥ दर्शमहालयादौ तु द्वयोः पित्राद्योः श्राद्धं देयम् ॥ तत्र द्वयोः पित्राद्योः पृथक् पिंडदानं पित्रादिद्वयद्वयोर्दशैर्नैकेको वा पिंडः ॥ एवं दत्तकस्य पुत्रो दत्तक
 जनकस्य पुत्राद्यभावे स्वपितरं पितामहद्वयं प्रपितामहद्वयं चोच्चार्य दर्शादिकं कुर्यात् ॥ तथैव धनं हरेत् ॥ एवं दत्तकपौत्रोऽपि तज्जनककुलं प्रपि-
 तामहस्य पुत्राद्यभावे पितरं पितामहं चैकमुच्चार्य प्रपितामहद्वयमुच्चार्य दर्शादिश्राद्धं कुर्यात् ॥ प्रपितामहस्य धनं च हरेत् ॥ यद्येषां स्वास्तुभार्या-
 स्वपत्यं न स्याद्विक्रयं हरेत् ॥ पिंडं चैभ्यस्त्रिपुरुषंदद्यत् रित्यादेरेकपिंडं द्वावनुकीर्तयेद्दृष्टीतारं चोत्पादयितारं चातृतीयात्पुरुषादित्यादेश्च लौगाक्ष्यादि
 स्मृतिवचनात् ॥ यदि जनकपालयोरुभयोरपि पुत्रादिसंततिसत्वं तर्हि दत्तकपुत्रयोरप्यौर्ध्वदौहिकं वार्षिकादिकं च न कुर्यात् ॥ पालकपितुरोरसपुत्रा
 द्विभक्तेन दत्तकेन दर्शमहालयादिश्राद्धमात्रं पालकपित्रादिपार्वणोद्देशं न कार्यं ॥ अविभक्तस्य तु तदोरसकृतदर्शादिनैव दत्तकस्य दर्शादिसिद्धिरिति
 भाति ॥ ब्रह्मचारिणो मासिकादिकादिश्राद्धं मातापितृभिः कार्यम् ॥ ब्रह्मचारिणा तु मातृपितृमातामहोपाध्यायान्चार्यभिन्नानां शवनिर्हरणं दाहाद्यं न क-
 र्मचनकार्यं ॥ अन्याधिकार्यभावे मातृपितृमातामहान्चार्याणां दाहादिकं ब्रह्मचारिणा कार्यं ॥ तत्र दशाहः कर्मकरणे दशाहमाशौचं ॥ दाहमात्रकरणे ए-

काहम् ॥ तदाप्यस्य नित्यकर्मलोपो नास्ति ॥ अत्र चित्तेऽप्यशौचिनामन्ततेन न भोक्तव्यं तैः सह न वस्तव्यं तदुभयकरणे प्रायश्चित्तपुनरुपनयने वक्ष्ये-
 ते ॥ अन्येषां दाहादौ क्लृप्त्रयं पुनरुपनयनं च ॥ धर्मार्थकं न चित्कस्य नित्यवर्णस्य दाहादिश्राद्धादिकरणे संपत्यादिफलम् ॥ अयं सर्वोऽपि श्राद्ध-
 विधिः ॥ श्रद्धाणाममंत्रकः कार्यः ॥ अत्र केचिद्द्वैदिकमंत्रपाठ एव श्रद्धाणां वर्ज्यः ॥ पौराणमंत्रास्तु पठनीया इत्याहुः ॥ पौराणमंत्रा अपि श्रद्धेण स्वयं
 न पठनीयाः ॥ किंतु विप्रद्वारा पठनीयाः ॥ वेदमंत्रास्तु न विप्रद्वारा पीतिसिंधुः ॥ एवं द्विजस्त्रियोऽपि व्रतोद्यापनादाविवसंकल्पमात्रं स्वयं कृत्वा वै-
 दिकमंत्रादिप्रयुक्तं सर्वं श्राद्धं विप्रद्वारा कारयेयुरिति पारिजातकारमतम् ॥ श्रद्धस्य सदा मश्राद्धमेव ॥ पित्रे नमः पितामहाय नम इत्येवमादिना
 नमोऽंतनाममंत्रेण निमंत्रणयाद्यासनगंधपुष्पादिना विप्रान्संपूज्य ॥ आमं निवेद्य सक्तुना पिंडदानादिकृत्वा दक्षिणादानादिना श्राद्धं समाप्य स-
 जातीयान्गृहसिद्धपक्षान्नेन भोजयेत् ॥ यत्तु सिंधोनाममंत्रेणावाहनाद्यौ करणकाश्यपगोत्रोच्चारपूर्वकं पिंडदानादिकं तर्पणादिकं पाकेन पिं-
 डदानादिकं चोक्तं तत्सच्छुद्रविषयम् ॥ सप्तपुरुषं त्रिपुरुषं वा परंपरया स्नानवैश्वदेवतर्पणादिकं श्रद्धकमलाकरादिग्रंथसंगृहीतं धर्मनिय-
 मेनाचरन् सच्छुद्र उच्यते ॥ एवं किरातयवनादिहीनजातीयानां विप्रेभ्य आभदानदक्षिणादानपूर्वकं स्वस्वजातीयभोजनात्मकमेव श्राद्धं ॥ रा-
 जकार्ये निबुक्तस्य बंधनग्रहवर्तिनः ॥ व्यसनेषु च सर्वेषु श्राद्धं विप्रेण कारयेत् ॥ अत्र प्रथमं जीवत्पितृकनिर्णय उक्तस्तत्र मसंगात्किंचिदधिकार-
 रविचारोऽप्युक्तः ॥ इदानीं तु सर्वोऽधिकारक्रमविचारः सविस्तर उक्त इति तेनात्र पुनरुक्तिर्बालबोधनार्थत्वात् न दोषाय ॥ ॥ इति श्रीमदनंतो

काशीनाथोपाधर्मसिंधुसारेश्चाद्वाधिकारदाहाद्यधिकारनिर्णयः ॥ ॥ अयश्चाद्दशशब्दार्थः ॥ ॥ पित्रादीन्मृतानुद्दिश्यविहितेकालदेशोपघ्ना
 नामान्नद्विरण्यान्यतमद्रव्यस्यविधिनादानंश्चाद् ॥ तत्राग्नौकरणं पिंडदानं ब्राह्मणभोजनं च प्रधानम् ॥ तदुक्तं ॥ होमश्च पिंडदानं च तथा ब्राह्म-
 णभोजनं ॥ श्राद्धशब्दाभिधेयं स्यादेकस्मिन्नौपचारिकमिति ॥ क्वचिद्वचनादशान्यावापिंडदानाद्यकरणंब्राह्मणभोजनादिमात्रमपिश्राद्धपर्यायः
 संपद्यतइतिचतुर्थपर्यायः ॥ तथाचवचनांतरं यजुषांपिंडदानंतु बहूनां द्विजार्चनं ॥ श्राद्धशब्दाभिधेयं स्यात्तुभयं सामवेदिनां ॥ अथद्वयापि
 तरोनसंतीतिमत्वाश्चाद्भक्तुर्वाणस्यरक्तपितरः पिबन्ति ॥ ॥ अयश्चाद्भेदाः ॥ ॥ तत्रश्राद्धं चतुर्विधं ॥ पार्वणश्राद्धमेकाद्विष्टश्राद्धं नां दीश्राद्धं-
 सपिंडीकरणश्राद्धंचेतिभेदान् ॥ पित्रादित्रयोद्देशेनविहितंपिंडत्रयकृतंपार्वणं ॥ तत्रैकपार्वणकद्विपार्वणकत्रिपार्वणकमितित्रिविधम् ॥ तत्र
 पित्रादेर्मृतनिधौ क्रियमाणंमनिसंवात्सारिकमेकपार्वणकं ॥ अमावास्यादिषण्णवतिश्राद्धनित्यश्राद्धानिमहालयान्वष्टक्यमिन्नानिद्विपार्वण-
 कानि ॥ एतेषु सपत्नीकपित्रादित्रयसपत्नीकमानामहादित्रययोरंबोद्देशात् ॥ अन्वष्टकाश्राद्धं त्रिपार्वणकम् ॥ पित्रादित्रयमात्रादित्रयसपत्नी-
 कमातामहादित्रयाणामुद्देशात् ॥ महालयदिश्राद्धं तीर्थश्राद्धं च पार्वणैकाद्विष्टरूपम् ॥ पित्रादिपार्वणत्रयस्यपत्न्याद्येकाद्विष्टगणस्यचोद्देशात्
 ॥ केचिदेतद्वयंमातामहमातामहयोः पार्वणभेदेनपार्वणचतुष्टयकृतंकुर्वन्ति ॥ केषांचित्सूत्रेदर्शापित्रिपार्वणकश्चतुष्पार्वणकोवेतिहमादौ ॥ एको-
 द्देशेनक्रियमाणमेकपिंडयुतमेकाद्विष्टम् ॥ तदपित्रिविधं नवसंज्ञनवमिश्रसंज्ञपुराणसंज्ञंचेति ॥ मृतस्यप्रथमदिनमारभ्यदशाहातंविहितानिन

वसंज्ञानि ॥ एकादशाहादीन्यूनान्वांतानिनवमिश्राणि ॥ एतानि विश्वेदेवहीनानि ॥ ततः पराणिकनिष्ठभ्रातृवार्षिकशस्त्रहतचतुर्दशीश्राद्धादी
 निपुराणसंज्ञानि ॥ केचित्सपिंड्यन्तरं क्रियमाणानां पार्वणानामपि पुराणसंज्ञामाहुः ॥ पुत्रजन्मविवाहादौ क्रियमाणं वृद्धिश्राद्धं नादीश्राद्धम् ॥ इदं
 पूर्वांशं विस्तरेण प्रपंचितं ॥ एतदेव गणेशानपुंसवनसंज्ञितेष्वधाने सोमे च क्रियमाणं कर्मागमिष्टिश्राद्धमिति चोच्यते ॥ अत्र क्रतुदसौ विश्वेदे
 वाः ॥ अन्यकर्मसु वृद्धिसंज्ञं ॥ तत्र सत्यवस्त्वविश्वेदेवा इति नामभेदे देवभेदश्चान्यत्समानम् ॥ एतच्च पार्वणत्रययुतत्वात्पार्वणभेदांतरगतमपि
 दर्शादितां बहुधर्मभेदान्प्रयुष्टिषुम् ॥ सृत्तस्य द्वादशाहादिकाले पिंडार्थसंयोजनादिरूपम् ॥ सपिंडीकरणं ॥ एतदपि पार्वणैकोद्दिष्टविकाररूपम् ॥
 अत्र विशेषो वक्ष्यते ॥ एवं च पार्वणमेकोद्दिष्टमिति द्विविधमेव श्राद्धम् ॥ एतत्पुनस्त्रिविधम् ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं चेति ॥ नियतनिमित्ते विहितं नि
 त्यं यथा दर्शादि ॥ प्रत्यहं विहितमपि श्राद्धं नित्यसंज्ञम् ॥ पार्वणद्वययुतं विश्वेदेवहीनमुक्तम् ॥ अनियतनिमित्ते विहितं नैमित्तिकम् ॥ यथा सूर्य
 चंद्रग्रहणादौ एतदपि षट् देवतम् ॥ फलकामनोपाधिकं काम्यं ॥ यथा पंचम्यादिति यौकृतिकादिनक्षत्रे च ॥ अथ श्राद्धदेशाः ॥ दक्षिणाप्रवणे-
 गोमयोपलिसेक्रिमिकंशास्थिस्लेष्मादिवर्जिते कृत्रिमभूमिवर्जिते रजस्वलादर्शनादिवर्जिते श्राद्धं कार्यं ॥ कुरुक्षेत्रप्रभासपुष्करप्रयागकाशी
 गंगायमुनानर्मदादितीरनैमिषगंगाद्वारगयाशांषीक्ष्यवटादिषु श्राद्धं महाफलदम् ॥ शमीपत्रप्रमाणेन पिंडं दद्याद्गयाशिरं ॥ उद्धरेत्ससगो
 त्राणिकुलमेकोत्तरं शतम् ॥ पितामाता च भार्या च भगिनी दुहिता तथा ॥ पितृमातृष्वसाचैव ससगोत्राणि वैविदुः ॥ एषांगोत्राणां पुरुषाः

क्रमेण चतुर्विंशतिविंशतिषोडशद्वादशैकादशदशाष्टावित्येकोत्तरशतसंख्यास्तेषामुच्चारइत्यर्थः ॥ तत्रापितृकुलेद्वादशापूर्वाद्वादशंपराइति
चतुर्विंशतिरेवमग्रेऽपितुलसीकाननलायाशालग्रामस्थसंनिधिः ॥ चक्रांकितस्यसांनिध्यमेषुयत्किंचतेनरैः ॥ स्नानंदानंतपःश्राद्धंसर्वभक्ष
यतां व्रजेत् ॥ गोरजाश्वदितुष्टप्रदेशे स्नेच्छदेशे च श्राद्धं न कार्यम् ॥ परकीयगृहादौ श्राद्धकरणेन इमिस्वामिपितरो भागं हरंति ॥ तेन गृह-
स्वामिने मूल्यं दत्त्वा कार्यं ॥ स्वाम्यनुज्ञया वा कार्यं ॥ वनानि गिरयो नद्यास्तीराण्यायतनानि च ॥ देवखाताश्वगताश्वनस्वाम्यं तेषु कस्यचि
त् ॥ नैकवासानचक्षीपेनांतरिक्षं कदाचन ॥ श्रुतिस्मृत्यदितं कर्म न कुर्यादशक्तः क्वचित् ॥ ॥ अथ श्राद्धकालाः ॥ ॥ ते च मायेणामासंक्रां
तियुगादिमन्वादिमहालयादयः पूर्वपरिच्छेदउक्ता एव ॥ केचित्तूच्यंते ॥ महातीर्थप्राप्तिर्व्यतीपातो मृताहोमग्रहणद्वयं श्राद्धं प्रतिरुचिः ॥ श्रो
त्रियादिब्राह्मणसंपत्तिरर्थोदयकपिलाषष्ठ्याद्यलभ्ययोगाग्रहपीडादुःस्वप्नदरानंनवान्नमासिर्नवोदकप्राप्तिर्गृहभच्छादनादिनिमित्तं च
श्राद्धकालाः ॥ यदाविष्टिर्व्यतीपातो भानुवा रस्तथैव च ॥ पद्मकानामयोगोयमयनादेश्चतुर्गणः ॥ सर्वमासानां कृष्णपक्षेषु श्राद्धमुत्तमम् ॥
अत्रप्रत्यहंपंचम्यादिवायुदहः सपत्तिर्वत्तित्रयः पक्षाः ॥ एकदिनपक्षे दर्शा एव ॥ नारायणवृत्तौ तु दर्शश्राद्धे नैव पक्षश्राद्धसिद्धिरुक्ता ॥ सर्व-
मासेषु दर्शश्राद्धाशक्तौ कन्याकुंभहृष्येऽर्कसतिदर्शत्रये एकत्र दर्शवाश्राद्धम् ॥ सांभिकस्यत्वशक्तस्य पिंडपितृयज्ञमात्रेण दर्शासिद्धिः ॥
निरभिकस्य ब्राह्मणभोजनमात्रेण धान्यादिद्रव्यदानेन वा दर्शासिद्धिः ॥ कृष्णपक्षेषु महालयापरपक्षस्य श्रेष्ठत्वम् ॥ तत्रापि पंचदशाहादिप

स्ता अन्योऽपि बहुविस्तरो द्वितीयपरिच्छेदे उक्तः ॥ अत्र विशेषांतरं कालतत्त्वविवेचने ॥ पंचदशाहव्यापिमहालयप्रयोगारंभोत्तरमाशौचपाते
 कृतमहालयानां वैफल्यं ॥ तेन शक्यं ते कस्यांचित्तिथौ सकृन्महालयमात्रमनुष्ठेयेम् ॥ एवं पंचम्यादिपक्षेऽपि ॥ प्रतिबंधांतरे प्रतिनिधिद्वाराशो-
 षमहालयानुष्ठानम् ॥ पितृव्यज्येष्ठभ्रात्रादीनामपुत्राणां महालयापरपक्षे तत्तन्मृततिथौ तदेकपार्षणकमहालयश्राद्धं जीवत्पितृकृणा
 पिकार्यमिति ॥ द्वादशपौर्णमास्यसंभवे माघीश्रावणीश्रौष्टपद्यो नित्याः ॥ कस्मिंश्चित्कृष्णापक्षे प्रतिपदादिपंचदशतिथिषु कृतिकादिभर-
 ण्यंतनक्षत्रेषु विक्रमादियोगेषु सूर्यादिवारेषु बवादिकरणेषु च श्राद्धे फलविशेषोक्तेरेते नित्यादयः काम्यश्राद्धकालाज्ञेयाः ॥ ॥ इति सा-
 मान्यकालः ॥ ॥ अथापराणहादिविशेषनिर्णयः ॥ दिनस्य पंचविंशतिगास्त्रिमुहूर्तकाः तत्राद्योभागः प्रातःसंज्ञः ॥ द्वितीयः संगवः ॥ तृतीयो म-
 ध्यान्हः ॥ चतुर्थो पराह्णः ॥ पंचमो भागः सायान्हः ॥ दिनस्य पंचदशो भागो मुहूर्तः ॥ तत्र सप्तमो गंधर्वोष्टमो मुहूर्तः कुतुपः ॥ नवमो रौहिणः ॥ तत्र दशा-
 दिश्राद्धानां निर्णयः ॥ पूर्वेपरिच्छेदयोः प्रायेणोक्तः ॥ विशेषस्तूच्यते ॥ साग्निकानां कात्यायनादिनामन्वाधानपिंडपितृयज्ञदशश्राद्धानामेकदिनकृते-
 व्यन्वयनियमान्त्रेभ्योऽत्रिंशत्तदिनतृतीयभागरूपापराणहव्यापिन्याममायां दर्शश्राद्धं कर्तव्यम् ॥ अथ प्रति सांवत्सरिकमासिकादिनिर्णय उच्यते ॥ तत्रैको-
 द्वितीयमध्यान्हे सप्तमाष्टमनवममुहूर्तरूपेकार्यम् ॥ तत्रापि कुतुपरौहिणसंज्ञकावष्टमनवममुहूर्तौ मुरथः कालः ॥ तत्र पूर्वत्रैव परत्रैव वा दिने मध्या-
 न्हव्यासौ सैव नितिग्रान्त्या ॥ दिनद्वये मध्यान्हव्यासौ मध्यान्हस्पर्शे वा पूर्वत्रैव दिनद्वये साम्येनैकदेशव्यासौ पूर्वा ॥ खर्वदपद्यैर्ध्ववस्थेत्प ॥

न्ये ॥ वैषम्येणैकदेशव्यासावाधिक्येन निर्णयः ॥ पार्वण्येत्परणहव्यापिनीयात् ॥ पूर्वत्रैवपरत्रैववापराणहव्यासौसैवयात् ॥ दिनद्वयेत-
 द्यासौतदस्पर्शवांशतः समव्यासौवापूर्वाविषमव्यासौत्वधिकायात् ॥ माधवाचार्यस्तु दिनद्वयेपूर्वापराणहव्यासावंशतः समव्यासौत्त-
 त्तियेः क्षयेपूर्वा ॥ वृद्धौपरा ॥ उत्तरतियेः क्षयवृद्धभावेऽपि परेत्याहुः ॥ अयंक्षयाहनिर्णयः ॥ प्रत्याब्दिकेमासिकेसरुन्महालयेचज्ञेयः ॥
 आह्नेभरण्यादिनक्षत्रव्यतीपानादियोगश्चापराणहव्यापीत्यक्तं द्वितीये ॥ केचिच्छुक्लपक्षेउदयव्यापिनक्षत्रंरुघ्नापक्षेस्तमयव्यापि ॥ योग-
 स्तुक्लुपादिव्यापीत्याहुः ॥ एतच्चपार्वणश्राद्धं कुतुपादिमुहूर्तपंचकेकार्यम् ॥ नसायान्हेनरात्रौनप्रातःसंगवयोः ॥ पिंडपितृयज्ञदिनेसाया-
 न्हेपिपार्वणमनुज्ञायते ॥ यदाविघ्नवशाद्दिनेसांवत्सरिकश्राद्धंनकृतंतदारात्रावपिमथमप्रहरपर्यंतंकार्यम् ॥ सृताहातिभ्रमेचांडालत्वादि-
 दोषोक्तेः ॥ ग्रहणादिनेदर्शमासिकप्रतिवार्षिकादिश्राद्धमासौतद्दिनेएवान्नेनानेनवाहेन्नावाकुर्यान्नोत्तरदिने ॥ मथमाब्दिकंत्रयोदशोमल-
 मासेकार्यमित्यक्तम् ॥ तेनयश्चादशमासिकंश्राद्धमासेभवतितत्रत्रयोदशोधिकएवमथमाब्दिकंकार्यं ॥ यदात्वधिकमध्येद्वादशमासि-
 कंतदाद्वादशमासिकस्यद्विरावृत्तिंकृत्वाचतुर्दशंश्राद्धमासेमथमाब्दिकम् ॥ एवंद्वितीयादिमासिकस्यापिमलमासेप्राप्तस्यद्विरावृत्तिर्ज्ञे-
 या ॥ द्वितीयाद्याब्दिकंतुश्राद्धमासेएव ॥ एवंमहालयोऽपिश्राद्धएव ॥ नाधिकंमासेकिंचिदपि ॥ मलमासेमृतानांतुयदासएवमलमासो-
 भवतितदाऽधिकएवसांवत्सरिकंनश्राद्धे ॥ दर्शदिनेवार्षिकमासौपूर्ववार्षिकंकृत्वाततः पिंडपितृयज्ञपाकांतरेणदर्शश्राद्धंचकुर्यात् ॥ परे

खादौपिंडपितृयज्ञस्ततोवर्षिकंततोदर्शद्विनिश्रममाहुः ॥ एवमासिकादिष्वपिज्ञेयम् ॥ सपिंडीकरणार्द्ध्यावदब्दत्रयंभवेत् ॥ तावदे-
 वनमोक्तव्यंतदीयेथाहमात्रके ॥ प्रथमाब्देस्थ्यादिभोजीद्वितीयेमांसमक्षकः ॥ तृतीयेरक्तभोजीस्याच्छुद्धंश्चाह्वचतुर्थकम् ॥ इत्यास्तां-
 प्रासंगिकंप्रवृत्तमनुसरामः ॥ पार्वणमपिहेमश्चाह्वमामश्चाह्वचद्वेधा ॥ विभक्तदिनपूर्वभागेएवकार्यं ॥ सर्वंचथाह्वतत्तन्निर्णीतकाले ॥ त-
 त्तत्तिथ्यभावेऽपिकर्तव्यंसाकल्यवचनादिनाशास्त्रतस्तत्रतत्तत्तिथिसत्त्वादिनिकालतत्त्वविवेचने ॥ वृद्धिश्चाह्वमातःसंगवयोःकार्यम् ॥
 मध्याह्नोगौणः ॥ अपराह्णसायान्हरात्रयोनिषित्थाः ॥ रात्रौविवाहेप्रातर्वृद्धिश्चाह्वनकृतंतदारात्रावपिकार्यमितिक्वचिद्गृहणनिमित्त-
 कंपार्वणश्चाह्वपुत्रजन्मनिमित्तकंजातकर्मांगवृद्धिश्चाह्वचरात्रावपिकार्यं ॥ इतिकालनिर्णयः ॥ पुत्रादिभिःपितृमात्राद्यह्वशान्था-
 ह्वेक्रियमाणेनामगोत्रसंत्राश्वतत्तदन्नंतान्पितृन्प्रापयति ॥ तत्रपित्रादीनांदेवरूपत्वेतदन्नमसृतरूपंभूत्वातत्रोपतिष्ठतेगांधर्वत्वे-
 भोग्यरूपेणपशुत्वेनृणरूपेणसर्पत्वेवायुरूपेणयक्षत्वेपानरूपेणदानवादित्वेमांसत्वेनभेतत्वेरुधिरत्वेनमनुष्यत्वेनादिरूपेणोति-
 ॥ ग्रंथांतरे ॥ तस्यतेपितरःश्रुत्वाश्चाह्वकालमुपस्थितम् ॥ अन्योन्यंमनसाध्यात्वासंपतंतिमनोजवाः ॥ तैर्ब्राह्मणैःसहाश्रंतिपितरो-
 वायुरूपिणः ॥ अतएवश्रीरामेणश्चाह्वेक्रियमाणेसीताविष्वेषुदशरथादीन्दर्शितिकथाश्रूयते ॥ प्राहृष्यंतंयमःभेतान्पितृन्प्राथयमा-
 लयात् ॥ विसर्जयतिभूलोकंकृत्वाशून्यंस्वकंपुरम् ॥ तेषुत्रादेःप्रकांक्षंतिपायसंमधुसंयुतम् ॥ कन्यागतेसवितरिपितरोयांतिवैश्र-

तान् ॥ अमावास्यादिने प्रासे गृहद्वारं समाश्रिताः ॥ आह्लाभावे स्वभवनं शापं दत्त्वा व्रजंति ते ॥ अतो मूलेः फले र्वापितथा प्युदकतर्पणैः ॥ पितृ
वृत्तिं प्रकुर्वीत नैव आह्लां विवर्जयेत् ॥ किंच आह्लात्तं बर्षं तं सकलभूतवृत्तिः श्रूयते ॥ तत्र पिशाचादिरूपाणां विकिरादिभिस्तृत्ति
वृत्सादिरूपाणां स्नानवस्त्रोदकादिनाकेषां चितुच्छिष्टपिंडादिनेति ॥ अतो ब्रह्मीभूतपितृकेणापि आह्लाकार्यम् ॥ तत्र पितृपितामहप्रपिताम-
हादिरूपमेकैकं पार्वणं वस्त्रोदकादित्यादिभेदेन ध्येयम् ॥ एको द्विष्टं वस्त्ररूपेणेति सर्वत्र केचित्तु पितृपितामहादयः ॥ प्रथमसंकर्षणवासुदे
वात्मना ध्येयाः कर्त्री निरुद्धात्मनेत्याहुः ॥ एवं वरुणप्रजापत्यग्निरूपेणाह्वित् ॥ क्वचिन्मासभ्रतुवत्सररूपेणेति ॥ तत्र यथाचारं समुच्चयेन-
विकल्पेन वा ध्यानमिति व्यवस्था ॥ पित्रादिपार्वणं यत्र तत्र मातामहादयः ॥ सर्वत्रैव हि कर्तव्यानाब्दिके मासिकेषु न ॥ मासिकेषु त्वाब्दिके च
त्रिदैवत्यं प्रकीर्तितम् ॥ वृद्धौ तीर्थे त्वष्टकास्रगयायां च महालये ॥ त्रिपार्वणकमत्रष्टशेषं पादुपौरुषं विदुः ॥ सपत्नीकं पित्रादित्रयं सपत्नीकं मा-
तामहादित्रयमिति पादुपौरुषत्वम् ॥ स्याहं वर्जयित्वा कंस्त्रीणां नास्ति पृथक् क्रिया ॥ अन्वष्टकास्रवृद्धौ च गयायां च क्षयेऽहनि ॥ अत्र मातुः पृथ
क् आह्लात्मन्यत्र पतिना सह ॥ अथ विश्वे देवाः ॥ यत्र विशेषो नोच्यते ॥ तत्र सर्वत्र पार्वण आह्लात्पुस्तूरवार्द्रवसंज्ञका विश्वे देवाः ॥ काम्य आह्लात् महा
लये च धूरिलोचनसंज्ञकाः ॥ नैमित्तिकेऽष्टकारव्याहृमी आह्लात्च कामकालसंज्ञकाः ॥ एको द्विष्टं सपिंडाकरणं वानैमित्तिकसंज्ञनां दी आह्लात्सत्यव
स्त्रसंज्ञकाः ॥ तत्रापि गर्भाधानपुंसवनसीमंतोन्नयनेति संस्कारत्रयांगमग्न्याधानसोमयागांगं चनां दी आह्लात्संज्ञकं कर्मांग आह्लात्सं

त्रकंच ॥ तत्र ऋतुदक्षसंज्ञका विश्वेदेवाः ॥ पार्वणहयाथ योर्जीविनान्मातृ पार्वणकमेव क्रियमाणं नां दीश्याहं देवरहितं कार्यं ॥ एवं पार्वणत्रयस्य
 भिन्नत्वेनानुष्ठीयमानेनां दीश्याहः ३ पिमातृ पार्वणं देवहीनम् ॥ नां दीश्याहं हि दिनत्रये क्रमेण पार्वणत्रयं कार्यं मे कस्मिन्दिने एथ कृ एथ क्वा पार्वण-
 त्रयं सह तंत्रेण वा पार्वणत्रयमिति त्रयः पक्षाः ॥ नित्यश्राद्धं देवरहितं कार्यम् ॥ एवं सापिंडी करणात्प्राक्तान्येको द्विष्टश्राद्धान्यपि देवहीनानि ॥
 इति श्राद्धदेवतानिर्णयः ॥ ॥ अथ श्राद्धे ब्राह्मणाः ॥ ॥ तत्र जातकर्मोदिसंस्कारैः संस्कृतः सत्यवाक्शक्तिः ॥ वेदाध्ययनसंपन्नः षट्सकर्मस्वव-
 स्थितः ॥ पुरुषत्रयविरच्यातः सर्वे ब्राह्मण उच्यते इति ब्राह्मण सामान्यलक्षणं ॥ तत्रोत्तममध्यमाधमभेदेन त्रिविधा ब्राह्मणाः ॥ तत्रोत्तमाः
 ॥ वेदाध्ययनसंपन्ना वेदांगाध्यायिनोपि च ॥ ये वै व्याकरणाये च मीमांसाध्ययने रताः ॥ पौराणिकाश्च वेदांती धर्मशास्त्ररतोऽपि च ॥ एतेषाम-
 पिये पुत्रा ब्रह्मवेत्ता तथैव च ॥ वेदार्थज्ञः कर्मनिष्ठस्तपोनिष्ठश्च योगिनः ॥ पितृमातृ परश्रैव स्वधर्मनिरतस्तथा ॥ शिष्यरथ्यग्निहोत्री च सो-
 मादिश्रौतकर्मविद्व ॥ शिवभक्तो विष्णुभक्तो भार्यायामृतुकालगः ॥ गुरुभक्तो ज्ञाननिष्ठः सोमयाजी च सत्यवाक् ॥ स शीलस्नातकयति ब्र-
 ह्मचारिण उत्तमाः ॥ एते सर्वे सपत्नीकायुवत्वादिगणान्विताः ॥ सापिंड्ययोनिशिष्यत्वादिसंबंधैश्च वर्जिताः ॥ कुष्ठापस्मारादिदोषहीनाश्चे-
 दुत्तमाः स्मृताः ॥ तत्र दशाहादिस्त्रतकादिप्रयोजकसापिंड्यसगोत्रसोदकरूपः संबंधः सापिंड्यपदाभिधेयः योनिसंबंधो मातृलत्वश्वशूर-
 त्वशालकत्वादिः आदिना गुरुसहाध्यायित्वमित्रत्वादयः ॥ तथा च सपत्नीकत्वादिगणयुक्ता उक्तसंबंधहीना अपस्मारांधत्वादिदोषहीना वे-

दाध्यायितादिसप्तविंशतिप्रकाराविप्राउत्तमाइतिसिद्धम् ॥ तत्रविशेषः ॥ यद्येकंभोजयेच्छ्राद्धेच्छंदोगंतत्रभोजयेत् ॥ ऋचोयजूंषिसामानिभि
 नयंतत्रविद्यते ॥ ऋग्वेदिनंचपिप्रथेयाजुषंचपितामहे ॥ मपितामहंसामगंचभोजयेच्छ्राद्धकर्मणि ॥ अथर्ववेदिनंवैश्वदेवेपित्र्यंचभोजयेत्
 ॥ एतेनस्वशास्वीयद्विजाभावेद्विजानन्यानिमंत्रयेदितिनिरस्तम् ॥ केचिद्यथाकन्यातयाहविरितिनिचयमाद्यैःसहयोनिसंबंधस्तेएवपरशा
 स्वीयाःश्राद्धाह्नीइत्याहुस्तन्निर्मूलम् ॥ केचिच्छ्राद्धकर्तृसगोत्रप्रवरावर्ज्याःपितृपुत्रोभ्रातरौदौनिरग्निगुर्विणीपतिम् ॥ सगोत्रप्रवरंचैववर्जये
 छ्राद्धकर्मणीतिवचनादित्याहुः ॥ विमामांसेनमधुनाविनादक्षिणयाशिषा ॥ परिपूर्णंभवेच्छ्राद्धयतिषुश्राद्धभोजिषितियतिप्रशंसा ॥ ॥ अथ
 मध्यमाविप्राः ॥ ॥ मातामहोमातुलोभाग्निनेयोदौहित्रोजामातागुरुःशिष्यायाज्यःश्वशरःऋत्विक्शालकःपितृषसृपुत्रोमातृषसृपुत्रो
 मातुलपुत्रोऽतिथिःसगोत्रोभिन्नमित्येतेमध्यमाः ॥ दौहित्रजामातृस्वस्वीयादीनांविद्यादिगुणवतांश्राद्धेनिमंत्रणाभावेदोषः ॥ गुणहीनत्वेतु
 नदोषः ॥ षड्भ्यस्तपुरुषेभ्योर्वाक्श्राद्धाहनिंवगोत्रिणः ॥ षड्भ्यस्तपरतोभोज्याअलाभेगोत्रजाअपि ॥ अत्रविशेषः ॥ ऋत्विजःसपिंडाःसं
 बंधिनः ॥ शिष्याश्चवैश्वदेवस्थानेनियोज्यानतुपित्र्ये ॥ एवमन्येऽपिविगृणाविप्रादेवस्थानंयोज्याः ॥ पितापितामहोभ्रातापुत्रोवाथसपि
 ङ्काः ॥ नपरस्परमर्घ्यास्पर्नश्राद्धेऋत्विजस्तथा ॥ वैश्वदेवेनियोक्तव्यायद्येतेगणवत्तराः ॥ ॥ अथवर्ज्याविप्राः ॥ ॥ क्षयश्वासमूत्ररु
 छ्प्रगंदरादिमहारोगीहीनांगोऽधिकांगःकाणोबधिरोमूकःशत्रुःकितवोभृतकाध्यापकोभिन्नदोर्हापिशूनःकुनरवीरुणादंतःकुीवाम्भ-

तापितृगुरुत्यागीचोरोनास्तिकः पापकर्माविहितकर्मत्यागीनक्षत्रोपजीवीवैद्योराजभृत्योगायकोलरवकः कुसीदजीवीवेदविक्रयीकवित्वजी
 वीदेवार्चनजीवीनटोगृहदाहीसमुद्रगामीशस्त्रकर्तासौम विक्रयीपक्षीपोषकः परिवेत्तादिधिषूपतिः कुमाराध्यापकः पुत्रात्प्राप्तविद्योद्व्य
 प्राप्त्यर्थंवेदघोषकारीग्रामयाजीकेशपशुविक्रयीशिल्पीपित्रादिवादकारीशूद्रयाजकोजटाशमश्रीनोनिर्दयोरजस्वलापतिर्गर्भिणीपतिः-
 कुम्भोवामनोरक्तनेत्रोवाणिज्योपजीवीछिन्नोष्ठश्चिन्नलिंगोगंडुमान्ज्वरितोदेवलकोविधुरोनिरग्निः शूद्रगुरुः शूद्रशिष्योदांप्रिकोगोविक्रयी
 रसविक्रयीवेदनिंदकोवृक्षरोपकः सदायानकः कदर्यः कृषिजीवीसाधुनिंदितोमेषमहिषपोषकः कपिलकेशोविस्मृतवेदोनिष्ठुरवागित्यादयोवि
 प्राहव्यकव्ययोर्वर्ज्याः ॥ धर्मार्थमुदरार्थंवोषधकारीविगर्हितः ॥ देवतार्चनपरोनित्यंविचार्यवित्परत्रयम् ॥ असौदेवलकोनामदेव स्वग्राहको
 पितृ ॥ वर्जनीयः सविज्ञेयः सर्वकर्मसुसर्वदा ॥ इदंमनुष्यस्थापितदेवताविषयमितिभाति ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोअजेस्थिते ॥ प-
 रिवेत्तासविज्ञेयः परिवित्तिस्तुअग्रजः ॥ अग्रजानुज्ञादौनदोषइत्युक्तम् ॥ ज्येष्ठायांयद्यनूदायांकन्यायागृह्यतेनुजा ॥ साचाग्रेदिधिषूज्ञेया
 पूर्वातुदिधिषूर्मता ॥ प्रतिमाविक्रयंयोवैदुरोतिपतितस्तुसः ॥ जीवनार्थंपरास्थीनिनीयंतेपतितः सच ॥ गाननृत्यादिकसुदरार्थंनिषिद्धम् ॥
 नतुअगवदर्थम् ॥ अत्रविप्राणांआत्यत्वोत्तैवतद्भिन्नानांवर्ज्यत्वेसिद्धेपुनर्वर्ज्यपरिगणनंवर्ज्यभिन्नानांनिर्गणानामपिआत्यत्वार्थम् ॥ विद्या
 शोलादिगणवत्कुष्ठत्वकाणत्वादिशारीरदोषाणांनदूषकत्वं ॥ गयायंतुनिर्गणाअपितेएवभोज्याः ॥ नविचार्यकुलंशीलंविद्याचतर्पणवच ॥

पूजितैस्सैस्तुष्टादेवाः सपितृगुत्यकाइत्युक्तेः ॥ ब्राह्मणान्परीक्षेततीर्थक्षेत्रनिवासिनः ॥ यत्तु ॥ नब्राह्मणंपरीक्षेतदेवैकर्मणिधर्मवित् ॥
पितृकर्मणितुमासेपरीक्षेतप्रयत्नतदितितदसंभवपरम् ॥ गायत्रीसारमात्रोऽपिवरंविप्रः स्रयंत्रितः ॥ नायंत्रितश्चतुर्वेदीसर्वाशीसर्वविभ्र
यीतिहेमाद्रौ व्यासः ॥ श्राद्धेकाणादयोभोज्याभिश्चितावेदपारगैः ॥ विप्रानिमंत्रणात्पूर्वमेवपरीक्षणीयानतुनिमंत्रणोत्तरम् ॥ ॥ इतिब्राह्मण
विचारः ॥ ॥ अथश्राद्धार्हद्व्याणि ॥ तत्रदर्भाः दर्भग्रहणेकालोमंत्रोदर्भभेदाश्चद्वितीयपरिच्छेदेउक्ताः ॥ विशोषस्तूच्यते ॥ कुशासुरव्याः कुशा
भावेकाशदूर्वाशीरतृणादयः ॥ तत्रकाशोर्दूर्वाभिर्बाहुतपवित्रहस्तोनान्नामेत् द्वाभ्यामनामिकाभ्यांनुधार्येदर्भपवित्रके ॥ एकानामिकयावापि
द्वयोर्मध्येतुपर्वणोऽसौविगर्भोतुकुशोकार्यताभ्यांपवित्रकं ॥ द्वाभ्यांतस्याच्चतुर्भिर्वाग्रंथियुक्तंनवाभवेत् ॥ स्नानेदानेजपेहोमेस्वाध्याये
पितृकर्मणि ॥ सपवित्रोसदर्भोवाकरोकुर्वीतनान्यथा ॥ ब्रह्मग्रंथिपवित्राद्योनान्नामेच्चतुर्थःसदा ॥ केचिद्ग्रंथितपवित्राभावेसाग्रदर्भोद्वौद
क्षिणोकरेवामेतुत्रीन्होवाविभ्रयादित्याहुः ॥ आसनेद्वौदर्भौ ॥ पितृकर्मणिसमूलाद्द्विगुणादर्भाः देवेसाग्राःस्रजवः ॥ पितृभ्यःपिसपिंडाकर
णपर्यंतमृजुदर्भास्तदूर्ध्वंद्विगुणाभुग्नाइति ॥ येचपिंडाश्चितादर्भायैः कृतंपितृतर्पणम् ॥ मलसूत्रोत्सर्गधृतामलसूत्राद्यमध्यगाः ॥ मार्गे-
चित्तौयज्ञभूमौस्थितायैस्तरणासने ॥ ब्रह्मयज्ञचयेदर्भास्त्यागाहासिर्वएवते ॥ अन्यानिचपवित्राणिकुशादूर्वात्मकानिच ॥ हेमात्मकपवित्रस्य
कलांनार्हतिषोडशीम् ॥ पंचगुंजमाषमानंनषोडशमाषहेसमयंपवित्रकमित्याहुः ॥ ॥ अथहविः ॥ वीहियवतिलमाषगोधूमश्यामाकपियंगु

ध.सिं.
१२

सुहस्रषयाः श्राद्धप्रशास्ताः ॥ चणकाविकल्पिनः ॥ यौवनालोपिविकल्पितः ॥ इष्टापूर्ते मृताहेचदर्शवृद्धसकसन्व ॥ पात्रेष्वस्त्रेषु कालेषु देयं नै
 वकुभोजनम् ॥ अगोधूमचयञ्जामाषसुह्रुविवर्जितम् ॥ तैलपक्वेनरहितं कृतमप्यकृतं भवेत् ॥ राजमाषाश्च निष्पावा अपिशस्ताः सतीनकाः
 ॥ राजमाषामहाराष्ट्रभाषयान्वलीतिप्रसिद्धाः ॥ निष्पावाः पावटे इति ॥ सतीनकावाराणो इति ॥ कदलीफलमाश्रफलं स्वरणः पनसः त्रिविधक
 कंदीफलं ॥ कोशातकीदोडका इतिप्रसिद्धा ॥ कुस्तंबरुवैकल्पिकंपटोलंबदरमामलकं रवर्जरीफलं चिंचाईकं शंठीमूलकं द्राक्षा लवंगं लापत्रका
 णिजीरकं हिं गराडिमफलमिक्तः ॥ शर्करागुडः कर्पूरः सैधवसासुद्रैलवणे पूगीफलं तांबूलपत्रमिति ॥ श्राद्धप्रोक्तानि हवींषिगव्ये दधिदुग्धे घृ
 तंगव्यं माहिषं च केचित् ॥ माहिषंतक्रसद्यः कृतमसुत्सृतनवनीतग्राह्यमाहुः ॥ केचिन्महिषाक्षीरं शर्करादिसुतं ग्राह्यमाहुः ॥ मथितं निर्जलं
 दधिसर्वं निषिद्धम् ॥ अंबीरफलं विहितप्रतिषिद्धत्वाहिकल्पितम् ॥ असौटअक्रोड इतिप्रसिद्धः शृंगाटकः शिंगाडे इतिप्रसिद्धः ॥ चिर्मटं
 स्वर्बुजमितिप्रसिद्धम् ॥ शीतकदलीताराळीतिप्रसिद्धम् ॥ एते श्राद्धे विहिताः ॥ आश्रातकआबाडा इतिप्रसिद्धस्तंडुलीयोभाठ इतिप्रसिद्धा
 तौ द्वौ विहितप्रतिषिद्धौ ॥ केचिद्राजमाषं कृणोतरसुह्रुलुष्णां निष्पावं च निषिद्धमाहुः ॥ कथंचिद्यदिविषेभ्यो न दत्तं भोजने मध ॥ पिंडास्तनैव
 दातव्याः कदाचिन्मधुनाविना ॥ असतागोपशश्चैव श्राद्धे मांसं तथा मध ॥ देवराश्च सतोत्पत्तिः कलौ पंचविवर्जयेदिति वचनद्वयान्मधुन्यैच्छि
 कविकल्पः ॥ केचिद्यथाचारं प्रदेयंतु मधमांसादिकं तथेति वचनाद्देशाचारात्सारेण व्यवस्थितविकल्पमाहुः ॥ मांसं श्राद्धेषु नैव देयं कलि

वर्जत्वात् ॥ नदद्यादाभिषंश्राद्धेन चाद्याद्धर्मतत्त्वविदित्यादिश्रीभागवतवचनाच्च ॥ अन्यानिमुंजातचव्यकसेरुकालेयादिद्रव्याणि बहूनि-
 महानिबन्धेषु क्तानितान्यप्रतिसिद्धत्वाच्छ्राद्धेवश्यापेक्षोपयोगयोरभावाच्चनोच्यंते ॥ ॥ अथवर्ज्यानि ॥ ॥ यद्यपिविहितोक्तैवेवतद्भिन्ना
 नामग्राह्यत्वं प्राप्तं तथापि विशेषदोषप्रदर्शनाया प्राप्तनिषेधज्ञापनाय चतानिसंगृह्यंते ॥ उक्तोच्चादिना प्राप्तपतितांत्यजादेः प्राप्तमन्या
 यार्जितंकन्याविभ्रयादिलब्धंधननिघ्नम् ॥ पित्रर्थमेदंहीतियाचनार्जितमपिनिषिद्धम् ॥ आढकीकुलित्यमसूरकोद्रवराजसर्षपादिने
 षिद्धाः ॥ लांकेतिप्रसिद्धमर्कदाश्रवर्ज्याः ॥ शिग्रुकूष्माडोभयविधालाबुकरमदाद्रमरीचिपिंडमूलककुसुमशरणवंशांकुराः दशाविधालश
 नादिपलांडुभेदाः कृत्रिमलवणानिरक्तबिल्वंश्वंतकृष्णां वृताकंगजरापरपर्यायंगृजनंभोकरसंज्ञः श्लेष्मातकोरक्तनिर्यासाश्रवर्ज्याः
 ॥ सामुद्रसंधवेभक्ष्यप्रत्यक्षलवणेषुधैः ॥ बिडालाच्छिष्टमाघ्रातश्राद्धद्रव्यं विवर्जयेत् ॥ करीरफलपुष्पाणि विडंगमरिचानि च ॥ बीजपूरं
 पटोलं च श्राद्धे दत्त्वापतत्यधः ॥ कृष्णाधान्यानि सर्वाणि वर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि ॥ नवर्जयेत्तिलांश्चैव सुदुग्धाषांस्तथैव च ॥ दातुर्यधस्त्रियंतत्तदेयं
 निघ्नं न च हितम् ॥ अजाविमहिषीक्षीरंतद्विकारांश्च वर्जयेत् ॥ बालुकाकीटपाषाणैः केशैर्यच्चाप्युपद्रुते ॥ वरुणवीजितं चान्नं वर्जयेत् ॥ शूद्रक
 र्मणि ॥ अमेधैर्जगमैः स्पृष्टं शक्यं पर्युषितं च यत् ॥ द्विःपक्षपरिदग्धं च सिद्धमक्षांश्च वर्जयेत् ॥ यत्सकृत्पाकेन भक्षणार्हमपि हिंशुजीरकादि-
 संस्कारार्थं युनः पच्यते तद्द्विपक्षं वर्जयेत् ॥ यत्तु द्विपाकेनैव भक्षणार्हं तत्र निषिद्धमिति सिद्धः ॥ यदन्नेकदेशः केनचित्पूर्वमास्वादितस्तदन्नं च

ध.सिं.
१३

आद्वेवर्ज्यं ॥ मारीषं राजगिरेतिप्रसिद्धं शाकंधान्यंचवर्ज्यम् ॥ वटप्लक्षोदुंबरकपित्थनीपमातुलिंगफलानिनभक्षयेत् ॥ स्तीरंचलवणैर्मिश्रं
 ताम्रैर्गन्धसंस्तरासमम् ॥ अस्यापवादः ॥ पयोनुत्सृतसारंचपयसासंयुतंदधि ॥ घृतंचेतानिगव्यानिनैवदुष्टानिताम्रके ॥ पिप्पलीवर्तुलमरी
 चादेः प्रत्यक्षस्यनिषेधो नत्वन्यद्रव्यमिश्रितस्यनारीकेलंविहितप्रतिषिद्धम् ॥ यच्चपौतिकशाकादिकंजीर्णतक्रंसंदधिन्यादिस्तीरमनिर्देशा
 याः स्तीरंमृम्यादिस्तीरंफेनिलतक्रादिकं हस्तदत्तस्त्रेहलवणादिकंचनित्यभोजनेनिषिद्धम् ॥ तत्सर्वंश्चाद्वेपिवर्जयेत् ॥ माधवीये ॥ मृतैर्मक्षिका
 कृमिजंतुभिः केशरोमनखादिभिश्चतुषितंसतिसंभवेवर्जयेत् ॥ असंभवेतुकेशादिकमुद्धृत्यसंप्रोक्ष्यहिरण्यस्पर्शकृत्वाभंजीत ॥ श्वमा-
 जरिमूषकादिभिरालीढादिकं त्वापद्यपिवर्ज्यमित्यक्तम् ॥ यत्तुमंडकवटकसक्तुपायसापूपरुसरादीनांस्त्रेहसिद्धानांचपर्युषितत्वदोषोना-
 स्तीतिवचनंतन्नित्यभोजनपरम् ॥ नतुश्चाद्वपरमितिशिष्टाः ॥ यदग्निपक्षसंदेकरात्रिद्विरात्राद्यंतरितंतस्युषितमुच्यते ॥ कदर्यादीनाम-
 न्नंनित्यभोजनेश्चाद्वकर्मणिचनग्राह्यम् ॥ तेचकदर्याश्चोरोनरोबीणोपजीवीवार्धुषिकोमिशस्तोगणिकाचिकित्सकः कुडःपुंश्चलीमत्तः
 क्रूरः शत्रुः पतिनोदांभिकः पतिपुत्ररहितास्त्रीस्वर्णकारः स्त्रीजितोग्रामयाजकोधातुकः कर्मरिस्तंतुवायः कृतघ्नोवस्त्रक्षालनोपजीवीदारो
 पजीवीसोमविन्नयीचित्रकर्मगायकइत्यादयस्त्रैवर्णिकाअप्यग्राह्यान्नाः ॥ आत्मानंधर्मकृत्यंचपुत्रदारांश्चपीडयेत् ॥ लोभाद्यः पितरौष्ट-
 त्यान्त्सकदर्यइतिस्पृतः ॥ द्रावेवाश्रमिणोभोज्योब्रह्मचारीगृहीतथा ॥ वानप्रस्थोयतीलिंगीनभोज्यान्नाः प्रकीर्तिताः ॥ षण्मासंयोद्धिजो

मंक्तेऽशुद्रस्यान्नं विगर्हितम् ॥ स तु जीवन्मभवेच्छुद्रो मृतश्वाचाभिजायते ॥ अन्यानि च द्रव्याणि निबंधेषु बहूनि निषिद्धानि तानि विहितोक्त्य
 र्थं सिद्धत्वात् प्रसिद्धत्वाच्च नोक्तानि ॥ दुर्गंधि फेनिलक्षारंपंकिलंपल्ललोदकम् ॥ नभवेद्यत्र गोतृसिर्नक्तं यत्राप्युपाहृतम् ॥ नयात्स्यंतज्जलं
 देयञ्चाभोज्यनिपानजम् ॥ स्नानमात्रमनंदानंदं देवतापितृतर्पणम् ॥ शुद्रोदकेन कुर्वीत तथा भेषादिनिःसृतैः ॥ नाहरेदुदकरात्रौ तु लसीगोमयं
 मृदम् ॥ तुलसीबिल्वजान्द्वीजलभिन्नं पर्युषितं जलं पुष्पंचत्यजेत् ॥ दौहित्रः कुतुपः कालश्छागः कृष्णाजिनंतथा ॥ रोष्यं दर्भास्तिलागावः
 खड्गपात्रं पितृभियं ॥ आरण्याः कृष्णातिलासुरव्याः ॥ तदभावे ग्राम्यागोराः कृष्णाश्च ॥ छागसान्निध्यं श्राद्धेऽतिप्रशस्तम् ॥ कुक्कुटविदुराहका
 कर्माजीरशुद्रघंटरजस्वलासांनिध्यमतिनिंद्यम् ॥ चांडालरजस्वलाखंडं जश्वित्रिन्यूनांगातिरिक्तांगादिभिर्वीक्षितमन्नमभोज्यम् ॥ आप-
 दिशुद्रस्महिरण्योदकस्पर्शाद्भोज्यम् ॥ पावमानीतरत्समं दीप्तं त्रैगीयञ्चादिभिश्च दर्भजलशोषणे दुष्टान्नशक्तिः ॥ पादुकोपानद्रौ छत्रं रक्तचि-
 त्रं वरंतथा ॥ रक्तपुष्पंचमार्जारं श्राद्धफूलमौ विवर्जयेत् ॥ घंटानादोश्वधत्तूरशंखशक्तिसान्निध्यंच वर्ज्यम् ॥ अथ श्राद्धदिनकृत्यम् ॥
 गोमयादिभिर्हूमिभांडशक्तिः ॥ देवतात्रयचारियतिशिशूनांपिंडदानपर्यंतमन्नं न देयम् ॥ अतिशिशवस्तृगृहांतरेभोजनीयाः ॥ तिलान
 विकिरेत्तत्र सर्वतोबंधयेदजान् ॥ पाकः श्राद्धकर्त्रस्वयमेव कार्यः ॥ तदभावेश्राद्धपत्न्या तदभावे तु बांधवैः ॥ सगोत्रैर्वासपिंडैर्वा मित्रैर्वा स्फुग्णा-
 च्चितैः ॥ पुंश्चलींचतयाबंध्यां विधवांचान्यगोत्रजाम् ॥ वर्जयेच्छ्राद्धपाकार्यममाहृपितृवंशजाम् ॥ नपाकंकारयेत्पुत्रीगर्भिणीचापि दुर्मुखा ॥

ध.मिं.
१४

पाकभांडानिसौवर्णरोष्यताम्प्रोद्भवानिच ॥ कांस्यानिसृन्मयं तूक्तं नव्यमेवमनीषिभिः ॥ पैत्तलंरंगजातं चविहितं नचनिंदितम् ॥ नकदाचित्प
वेदन्मयस्थालीषुपैतृकं ॥ फलशाकादिच्छेदनार्थमिन्नानामायसानांशस्त्राणांभांडानांचदर्शनमपिपाकादिस्थानेनिषिद्धम् ॥ पक्वान्नस्थाप
नार्थेतुशस्यंतेदारुजान्यपि ॥ गृत्थाग्नौतुपचेदन्नंश्राद्धीयंमौक्तिकंऽपिवा ॥ यस्मिन्नग्नौपचेदन्नंतस्मिन्होमोविधीयते ॥ तत्रगृत्थाग्नौपाके-
विशेषः ॥ प्रातर्होमं कृत्वा तदेकदेशं महानसे कृत्वा पाकं कुर्यात् ॥ पाकांतं पाकाग्र्यं कदेशं गृत्थाग्नौ संयोज्य गृत्थेऽग्नौ करणवैश्वदेवादिकार्यम् ॥
अत्रैव व्यवस्था ॥ कात्यायनादीनां गृत्थाग्नौ पाकः ॥ आश्वलायनानां तु नैत्यकपचनाग्नौ ॥ अग्नौ करणं त्वाश्वलायनानां व्यतिषंगेण श्राद्धे गृ-
हाग्निपक्वचरुणा गृत्थे एव ॥ व्यतिषंगाभावे पाणिहोमः ॥ अन्यशाखीयस्य गृत्थाग्नौ करणं विधुरस्यो छिन्नाग्नि कस्य च एषौ द्विवि
धानाग्निसंपादनंतच्च पूर्वार्थे उक्तम् ॥ भांजनपात्राणितु हेमरोष्यकांस्थजानिवापलाशकमलकदलिसधूकपत्रनिर्मितानिवा ॥ अथनिमंत्र
णादिश्राद्धाहेफक्त्वान्नपरिणामपर्यंतं कर्तुं विप्राणांचनियमाः ॥ स्त्रीसंगपुनर्भांजनानृतभाषणाध्यापनद्युतायासभारोद्धहनहिंसादानप्र-
तिग्रहचौर्याध्वगमनदिवास्वापकलहादिवर्जनंकर्तुं भोक्तृभयधर्माः ॥ स्त्रीसंगश्च श्राद्धदिने तत्पूर्वदिने च भूतुकालेऽपि वर्ज्यः ॥ तांबूलस्कर-
कूर्माभ्यंगदंतधावनवर्जनंकर्तुं धर्माः ॥ भोक्तृविप्राणांतैलाभ्यंगे उद्धर्तने हौरे च विकल्पः ॥ कर्तुं भोक्तृश्च सुरव्यवारुणस्नानेनैवाधिकारो न तु
गौणस्नानेन ॥ श्राद्धकृच्छुकृत्वासास्याचौनीचविजितेन्द्रियः ॥ उपवासंपरान्नंच औषधंच विवर्जयेत् ॥ अवरुत्वं मलवद्भ्रुत्वं कौपीनवत्

कच्छहीनत्वमनुत्तरीयत्वं काषायवस्त्रत्वमाद्रवस्त्रत्वं द्विगुणवस्त्रत्वं रक्तवस्त्रत्वं दग्धवस्त्रत्वं सूतवस्त्रत्वमित्येकादशविधनश्रुत्वं कर्तृभोक्तृ
 भ्यां वर्ज्यं ॥ कर्तृललाटे ऊर्ध्वपुंड्रादेर्विकल्पः ॥ भोक्तृस्तप्रवत्येव ॥ चंदनतिलकस्तपिंडदानात्माकर्तृवर्ज्यः ॥ भोक्तृस्तभोजनकालात्प्राग्वर्ज्यः
 ॥ सदर्भहस्तेन तिलकोनकार्यः ॥ करणेऽत्राचमनदर्भत्यागश्च ॥ कर्त्राणिमंत्रितविप्रत्यागोनकार्यः ॥ प्रमादेन त्यागे यत्नेन विप्रः प्रसादनीयः
 बुद्धिपूर्वकत्यागो सति चान्द्रायणं प्रायश्चित्तं ॥ आमंत्रितस्तयो विप्रो भोक्तुमन्यत्र गच्छति ॥ नरकणां शतंगत्वान्चांडालेषु भिजायते ॥ आमं
 नितस्तयः श्राद्धे विलंबं कुरुते द्विजः ॥ देवद्रोही पितृद्रोही पच्यते नरके सुसः ॥ स्त्रीसंगः पुनर्भोजनं च श्राद्धं पूर्वरात्रावपि कर्तृभोक्तृभ्यां वर्ज्य
 म् ॥ दशाह्वः पितृदापो गायत्र्या श्राद्धं कुरु द्विजः ॥ सायं संध्यासु पासीत जपे च जुहुयादपि ॥ सूतके च प्रवासे च अशक्तौ श्राद्धं भोजने ॥ औ-
 पासनादिकं होमं न कुर्यात्किंतु कारयेत् ॥ निमंत्रितस्तन श्राद्धं कुर्याद्धार्यादिताडनम् ॥ अपराणहारव्यमुहूर्तत्रये वनस्पतिच्छेदं दधिमंथनं स
 र्वैर्नकार्यम् ॥ यदा कर्तुरशक्त्या तत्पुत्रशिष्यादिः प्रतिनिधिः श्राद्धं करोति तदा यजमानप्रतिनिधिभ्यासु भाभ्यां पूर्वोक्ताः सर्वकर्तृनियमाः का
 र्याः ॥ मुक्तकछातुयानारी मुक्तकेशी तथैव च ॥ हसते वदतेऽत्यंतं निराशाः पितरोगताः ॥ सवर्णं प्रेषयेदासं द्विजानां तु निमंत्रणे ॥ अभोज्यं ब्रा
 ह्मणस्यान्नं वृषलेन निमंत्रितम् ॥ तथैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमंत्रितम् ॥ वृषलः शूद्रः ॥ अथ श्राद्धे ब्राह्मणसंख्या ॥ वैश्वदेवे सप्ताः पितृभ्यः
 विप्रमाः ॥ तेन द्वौ वैश्वदेवे च यः पितृपार्वणे इति पंचविधाः ॥ अथ वाचत्वारो द्वैरे पितृपार्वणे तु पित्रादीनामेकैकस्य च यस्त्रय इति त्रयोदशविधाः

यद्वा पित्रादेरेकैकस्यपंचेत्येकोनविंशतिः ॥ किंवा एकैकस्यसप्तेतिपंचविंशतिः ॥ एवंदर्शादौपार्वणाधिक्येविप्राधिक्यमूत्थम् ॥ तथाचवैश्व
 देवेहोचतुरोवोपविश्यापित्रादिष्वेकैकस्यस्थानेएकत्रीन्यंचसप्तनववोपवेशयेदितिनिष्कर्षः ॥ सक्रियादेशकालौचद्रव्यब्राह्मणसंपदम्
 ॥ शौचंचविस्तरोहंतीतिपक्षेअशक्तौवादैवेएकःपितृपार्वणेचैकइतिहोविप्रौ ॥ तदुक्तंश्रीभागवते ॥ होदेवेपितृकार्येत्रीनेकैकमुभयत्रवा ॥
 भोजयेत्समृद्धौऽपिश्राद्धेकुर्यान्नविस्तरम् ॥ देशकालोचितश्चूद्रव्यपात्रार्हणानिच ॥ सम्यग्भवंतिनेतानिबिस्तरात्त्वजनार्पणादिति
 ॥ एतेनहोदेवेएकःपिच्येइति ॥ विप्रत्रयपक्षोनिर्मूलोवेदितव्यः ॥ होदेवेऽथर्वणोविप्रोप्राङ्परवावुपवेशयेत् ॥ पिच्येत्तद्दुःसुरवांस्त्रीश्वन्मयजुः
 सामवेदिनः ॥ अत्यशक्तौपार्वणद्वयेएकोविप्रः ॥ यदैकएवविप्रस्तदाविश्वेदेवस्थानेशिवलिंगंशालग्रामंवासंस्थाप्यसर्वेश्राद्धंसमाचरेत् ॥
 देवान्ततस्त्रिपेदग्नौदद्याद्ब्रह्मचारिणे ॥ स्थानत्रयेएकोविप्रइतिपक्षः ॥ सपिंडीकरणादन्यत्रेदं वृत्तिकारमतम् ॥ अत्राप्येकैकइतिपक्षःस्मृ
 त्यर्थसारादिमतोवक्ष्यते ॥ सपिंडीकरणेतुपार्वणेत्रयएवविप्राः ॥ वृद्धिश्राद्धेतुदेवेहोमतिपार्वणंहोद्वावेवमष्टौनिष्कृष्टपक्षे ॥ संपदिदेवेचत्वा
 रः प्रतिपार्वणंचत्वारइतिषोडशेत्येवंदेवेपिच्येचसमाविप्राइतिविशेषः ॥ सर्वथाब्राह्मणालाभेहृत्वादर्भमयान्बटन् ॥ प्रैषातुमेष्यसंयु-
 क्तंसर्वेश्राद्धंप्रकल्पयेत् ॥ अत्रविप्रानुकूल्यरूपदृष्टप्रयोजनाभावेप्यदृष्टार्थदक्षिणादेया ॥ एवंयतेःश्राद्धोपवेशनैऽपिसाचदक्षिणाका
 लांतरेऽन्यस्मैप्रतिपादनीया ॥ अथवाऽभ्यर्चितंलिंगंशालग्राममथाऽपिवा ॥ संस्थाप्यदेवपित्रार्थपीठेश्राद्धंचरेन्नरः ॥ पितरस्तस्यतिष्ठं-

तिकल्पकोटिशतं दिवि ॥ निमंत्रणं तु विप्राणां पूर्वेद्यः सद्य एव वा ॥ कुर्याद्विप्रांश्च नियमान्छ्रावयेत्यैतृकान्युधः ॥ अक्रोधनैः शौचपरैः सततं
 ब्रह्मचारिभिः ॥ अश्विनव्यंभवद्विभ्रमयाचश्चाहूकारिणोति ॥ ॥ अथ सामान्यतः श्राद्धपरिभाषा ॥ ॥ निपात्य दक्षिणं जानुं देवान्यंश्चिरेत्स
 दा ॥ पितृणां परिचर्या तु वामजानुनिपातनात् ॥ प्रदक्षिणं तु देवानां पितृणामप्रदक्षिणम् ॥ पितृणां द्विगुणाः ऋग्नादभिदेवैश्च जुत्वगाः ॥ देवै
 त्त्तदङ्करवः कर्ता पित्र्ये स्याद्दक्षिणासुरवः ॥ संकल्पे क्षणदाने पाद्ये आसनं आवाहने ऽर्घ्यदाने गंधाद्याच्छादनांतपंचोपचारे ऽन्नदाने पिंड-
 दाने ऽजनाभ्यं जनयोरस्ये स्वधावाचने च संबंधगोत्रनामोच्चारणमावश्यकमन्यत्र कृताकृतम् ॥ संबंधगोत्रनामरूपाणीति ॥ संबं
 धनामगोत्ररूपाणीति वोच्चारणे क्रमः ॥ तत्र सकारेण तु वक्तव्यं गोत्रं सर्वत्र धीमतेति वाक्यात्काश्यपसगोत्रस्येति वोच्चारः ॥ केचिच्छ्रा
 रवाभे दाद्यवस्था माहुः ॥ गोत्रस्य त्वपरिज्ञाने काश्यपंगोत्रमुच्यते ॥ शर्मतं विप्रनामोक्तं वर्मतं क्षत्रियस्य तु ॥ ग्रासांतं चैव वैश्यस्य दासां
 तं शूद्रजन्मनः ॥ पित्रादिनामाज्ञाने तु तत्पितामहमपितामहेत्येवं ब्रूयान्ननामोच्चारयेदित्याश्वलायनः ॥ शारवांतरे तु पितुर्नाम्नः स्था
 ने पृथिवी षडिति पितामहस्यांतरिक्षसदिति मपितामहस्यदिवि षडिति नामोच्चार्यम् ॥ स्त्रीणां दांतं नामसावित्रादेत्येवमुच्चार्यम् ॥ केचिद्दे
 वीशब्दांतमाहुः ॥ अन्ये देवीदापदयोः समुच्चयमूचुः विभक्तिभिस्तु यत्किंचिद्दीयते पितृकर्मणि ॥ तत्सर्वं सफलं ज्ञेयं विपरीतं निरर्थकम् ॥
 षष्ठीविभक्त्या संकल्पः क्षणश्चास्य कर्म च ॥ षष्ठ्या वा स्याच्चतुर्थ्या वासनदानं द्विजायते ॥ द्वितीयया वाहनं स्याद्विभक्तिस्तु चतुर्थिका ॥ अ

नदानेपिंडपूजास्वधास्वस्तीतिवाचने ॥ पिंडदाने तु संबुद्धिर्ये च त्वेत्यादितः पुरा ॥ ततः परं चतुर्थं चित्कर्मयं सर्वसंमतम् ॥ शोषाणिसर्वकर्मा
णिसंबुद्धं ते यथायथम् ॥ इदं ते वा इदं वा वा प्रयुज्ये वसमाचरेत् ॥ सव्येन देवकर्मस्यादपसव्येन पैतृकम् ॥ विप्रप्रदक्षिणा विप्रस्वागतं चार्घ्यदा
नकम् ॥ सूक्तस्तोत्रजपोन्नस्य पात्रेषु परिवेषणम् ॥ आह्वानमंत्रस्थाघ्राणं तथा च स्वस्तिवाचनम् ॥ तांबूलदानमारभ्य समासेरिति पैतृकम्
॥ प्रदक्षिणाद्येतदुक्तं सव्येनैव समाचरेत् ॥ देवार्चादक्षिणादिः स्यात्पादजान्वंसमूर्धस्फ ॥ शिरसजानुपादेषु वामांगादिषु पैतृके ॥ अक्षय्यासना
र्घ्यवर्ज्यं स्वधाकारेण पितृभ्यः सर्वदानम् ॥ देवेभ्यः स्वाहापदेन ॥ देवतीर्थेन देवं तसितृतीर्थेन पैतृकम् ॥ अथान्मनानि आह्वारं भेद्विरान्मनं वि
प्रपादक्षालनांते स्वपादक्षालनपूर्वकं द्विरान्मनं ॥ देवार्चनांते पित्रर्चनांते चैकैकमान्मनमाघ्राणांते एकं विकिरदानांते द्विरेकं वा आह्वानंते स्वपाद
क्षालनपूर्वकं द्विरान्मनमिति ॥ अन्येभस्मे मर्यादांते करशब्दंते उच्छिष्टचालनांते चाप्येकैकमाहुः ॥ अथ भोक्तुः पादशौचांते द्विरान्मनं पाणिहोमां
ते एकं भोजनांते द्विरिति ॥ अथ दर्भाः ॥ आचांतः प्राक्कुशांस्त्यक्त्वा पाणादन्यांश्च धारयेत् ॥ तथा च ॥ आह्वारं भेद्वितान्दर्भान्याद्यांते च विसर्जयेत् ॥
ततो देवार्चनांते पित्रर्चनांते पिंडशोषाघ्राणांते विकिरदानांते आह्वानंते च पूर्वघृतदर्भास्त्यजेत् ॥ आह्वसागरादिप्रयोगे तु पित्रर्चनांते दर्भत्यागो
न दृश्यते ॥ तेन क्वचिदाचमनेऽपि दर्भत्यागोनेति भाति ॥ अथोहविचारः ॥ यत्र बहुवचनांतः पितृशब्दस्तत्र पितृशब्दस्य सर्वपितृवाचित्वाद्
होत ॥ यथार्घ्यपात्रे पितृनिमान्त्रीणयेत्यत्र मात्रादिशब्दे पितृनिति न वदेत् ॥ तत्रापिशब्धनमंत्रेषु शब्धंतां पितरः शब्धंतां पिता महाइत्यादिशब्

धंतांमातरइत्यादिचोहएव ॥ बहुवचनंतुनोत्थते ॥ प्रथममंत्रेएवपूज्यत्वार्थकत्वात् ॥ अचनोहेदितिनिषेधादृकमंत्रेषुनोहः ॥ पिंडदानेयेचत्वा
 मत्रानुतेष्यश्चेत्यत्रमातृश्राद्धेयाश्चत्वामत्रानुताप्यश्चेतिनवदेत् ॥ स्त्रीणांस्त्रियःपुरुषाश्चानुगाइतिपुमान्स्त्रियेतिपुल्लिंगशेषादितिचत्किरु
 त् ॥ अन्येतुयाश्चेत्याद्यहमाहुः ॥ मात्रादिद्वित्वेपिंडदानेएतद्वामस्मन्मातरौयज्ञदेशीदेयेचयुवामत्रान्वित्येकंपिंडंत्वास्मन्मातृभ्यां० अयंपिं०
 इत्यादि ॥ अयंजनेस्मन्मातरौ० अयंजायां० अंजनेजायां एवंपितामहीप्रपितामहीद्वित्वेष्यूहः ॥ अथबहुत्वे ॥ एतद्वोस्मन्मातरौयज्ञदेशीदे
 रुद्रदेयथानामगोत्रायेचयुष्मानत्रान्वित्येकंपिंडदानादि ॥ अयंजनेयंङ्घ्रं अंजनेङ्घ्रमित्यादि ॥ एकनामत्वेएकमेवनामद्विवचनांतंबहुवचनांतंवाव
 देत् ॥ एवमर्घ्यदानकालेष्यस्मन्मातरावित्याद्यूहेनसंबोध्येदंवामर्घ्यमिदंवोर्घ्यमित्यूहांवोद्भव्यः ॥ तथाचायंतुनःपितरःसो० ॥ तिलोसिसोम
 देवत्यो० ॥ उशंतस्तानि० ॥ पिंडानुमंत्रणदशादनोपस्थानप्रवाहणप्राशनादिमंत्रेषुबहुवचनांतपितृपदयुक्तत्वादिहेतोर्नेहइतिप्रसिद्धम् ॥
 नाप्रोक्षितंस्पृशोद्धस्तनवदेन्मानुषींगिरम् ॥ नचोद्दीक्षेतफ्रंजानंनचैवाश्रूणिपातयेत् ॥ देवेपिच्येचसर्वत्रजपहोमादिकर्मसु ॥ मौनंकुर्या
 त्प्रयत्नेनसकलफलमाप्नुयात् ॥ यदिमौनस्यलापःस्याज्जपहोमार्चनादिषु ॥ व्याहरेद्वैष्णवंमंत्रंस्मरेद्वाविष्णुमव्ययम् ॥ यस्यस्मृत्याचनामो
 क्षयात्तपोयज्ञक्रियादिषु ॥ न्यूनसंपूर्णतांयातिसद्योवंदेतमच्युतम् ॥ आदिमध्यादसानेषुश्राद्धस्येदमुदाहरेत् ॥ अथसंक्षेपतआश्वलाय
 नादीनांप्रयोगक्रमः ॥ सच्यंनपसच्यंनवादेशकालौसंकीर्त्यापसच्यंनतत्रश्राद्धार्हपितृणांषष्ठ्याविभक्त्यैतेषाममुकश्राद्धंसंदैवंसपिंडंषार्वणवि

धिनैकोद्विष्टेनवान्नेनामेनवाहिरण्येनवाश्वःसद्योवाकरिव्यइतिसंकल्योयथासंभवकार्यः॥ सर्वत्रकुरुष्वेत्यादियद्योचितं ब्राह्मणैः प्रतिवचनं
 देयमेव॥ ततोदैवधर्मेणविप्रस्यदक्षिणजातुंस्पृक्षाः सुकपितृणामसुकश्चाद्देविश्वं देवायैत्वयाक्षणः करणीयइतिक्षणं दद्यात्॥ ओंतयेतिवि
 प्रोवदेत्॥ कर्ताप्रामोतुभवानिति॥ विप्रः प्राप्नवानीति॥ एवंपैतृधर्मेणवामजातुस्पर्शनासुकश्चाद्देः सुकस्यस्थानेत्वयाक्षणइतिपूर्ववत्॥ अथ
 स्थानेएकविप्रत्वेपितृपितामहप्रपितामहानांस्थानेइत्यादि॥ अक्रोधनैरित्यादिप्रार्थना॥ अत्रसर्वत्रदेवपूर्वत्वा॥ क्वचित्पितृपूर्वकत्वंवक्ष्यते॥ इदंसंकल्य
 क्षणादानादिपूर्वेद्यः सद्योवाकार्यः॥ ततः कुतुपेस्नातः स्नातान्धौतपादान्विप्रान्संनिधापयेत्॥ ततः सव्येनशः अथेप्रायश्चित्तार्थेसूक्तजपः
 प्रदक्षिणाच॥ अपसव्येनाचारादधिकारवाचनम्॥ ततः आचमनप्राणायामौसव्येनकृत्वाऽपसव्येनद्वितीयः संकल्पः॥ केचित्सद्यः करणापक्षे
 द्वितीयसंकल्पनेच्छंति॥ ततस्तिष्ठन्सव्येनैवदैवेपितृभ्येचभवतांस्वागतमितिप्रतिविप्रं प्रश्नः पूर्ववद्वितीयक्षणदानं॥ अत्रबहूचानांगृह्याग्निम
 तां दशैश्चाद्धान्वष्टकापूर्वेद्यः श्राद्धेषुपिंडपितृयज्ञव्यतिषंगेणश्राद्धप्रयोगानान्येषांनापिश्राद्धान्तरेषु॥ सचद्वितीयक्षणदानांतंश्राद्धतंत्रकृत्वाप-
 रिसमूहनादीध्याधानांतपिंडपितृयज्ञतंत्रांतं पादक्षालनादिभस्ममर्यादांतमप्रावर्गौ करणंकृत्वापरिवेषणादिसंपन्नवचनांतं पिंडदानादिपात्रोत्स
 र्गपर्यंतंकृत्वाविकिरादिश्राद्धशेषं समापनीयमित्येवंरूपः॥ एवंहिरण्यकेशीयादीनामपिप्रथमसंकल्योत्तरमग्न्युपसमाधानान्वाधानाद्याज्यसं
 स्कारांतं पाद्यादिपूजांतं तत्तन्मंत्रोहयुतः सविस्तरोग्रौ करणहोमो ज्ञेयः॥ अथयाद्यम्॥ अंगणेश्राद्धदेशद्वारेवाचतुरस्रं द्विहस्तं प्रादेशमात्रं वोद

कृपूवंदेवमंडलं कृत्वा ततो दक्षिणो षडंगलं त्यक्त्वा दक्षिणापूर्वंचतुर्हस्तं वितस्तिमात्रं वा पितृमंडलं वर्तुलं सव्यापसव्यप्रादक्षिण्याप्रादक्षिण्या
दिदेवपैतृधर्मैण गोमूत्रगोमयाभ्यां कार्यं ॥ यथा यद्यं दर्भयवतिलगंधपुष्पैस्तदर्चनम् ॥ मंडलसमीपे पीठे उपविष्टस्यैव प्राङ्मुखस्य विप्र-
स्थपादयोरुदङ्मुखः प्रत्यङ्मुखो वा कर्ता ॥ मुकसंज्ञकाविश्वेदेवा इदं देवः पाद्यं स्नाहानम इति यवगंधपुष्पयुतजलमंजलिना प्रक्षिप्य शानो-
दं वीरिति शब्दोदकेन पादाबुपर्येव प्रक्षालयेत् ॥ नाधोभागेनापि सग्रंथिकपवित्रकरणे ॥ पितृमंडले उदङ्मुखस्योपविष्टस्य पादयोर्दक्षि-
णासुखस्तिलगंधादिजलमंजलिना पितृतीर्थेन पितरमुकनामरूपगोत्रे दंते पाद्यं स्वधानम इति त्रयस्थाने एकविप्रत्वे पितृपितामहप्रपि-
तामहा इदं देवः पाद्यमिति बहुवचनांतेन प्रक्षिप्य शानोदवीरित्यादि पूर्ववत् ॥ एवमग्नेऽपि पित्रादित्रये ब्राह्मणत्रयपक्षे इदं ते इत्येकविप्रपक्षे इ-
दं इति वचनो हां ज्ञेयः ॥ एवं मातामहादिपार्वणोपि बोध्यम् ॥ अत्र पाद्यात्पूर्वपादार्याः पाद्योत्तरंचगंधपुष्पास्तैः पादादिमूर्ध्यां तमर्चनपूर्वकं
देवेषुः पादार्या इति दत्त्वा पित्र्येऽपि तिलैः मूर्ध्याद्यर्चनपूर्वकं पादार्यादानमुक्तं तत्काल्यायनार्दानामंवाचारान्तधामैव ॥ बहूनां तु नैष आ-
चारः ॥ ततः पाद्यशेषं गंधयवतिलादिसव्यापसव्याभ्यां मंडलयोस्त्यक्त्वा स्वपादक्षालनं पवित्रत्यागंच कृत्वा न्यपवित्रे घृत्वा देवमंडलोत्तरं स्वयं
विप्राश्च द्विराचम्य श्राद्धदेशे गच्छेत् ॥ पादक्षालनोदकाचमनोदकयोः संसर्गो न कार्यः ॥ अपसव्येनामुकश्राद्धसिद्धिरस्ति तिवदेतैः प्रत्यक्तः
॥ निरंगुष्ठं विप्रदक्षिणहस्तं घृत्वा सव्यापसव्याभ्यां हस्तैः स्वः समाध्वमितिसदर्भेषु पीठेषु विलंबेनोपवेशयेत् ॥ तत्र देवमाङ्मुखो विप्रः पित्र्ये

तद्दङ्कः सुरवोसंभवेक्षिणान्यदिङ्कः सुरवः ॥ अथासनादिहैमराजतंताम्बुदुकूलकंबलंवादारुजंतृणमयंपर्णमयंवासनंपशास्तम् ॥ दारुजेषु-
 र्थापणीजंबूकदंबाम्रबकुलशामीश्लेष्यातकशालहृक्षजन्यान्यासनानिप्रशस्तानि ॥ अयःशंकुमयपीठंप्रदेयंनोपवेशने ॥ अग्निदग्धान्यायसा
 निभग्नानिचविवर्जयेत् ॥ प्राक्संस्थादक्षिणासंस्थाभोक्तृपंक्तिस्तूपैतृके ॥ तत्रदेवासनेप्रागग्रौद्वौदर्शौ ॥ पित्र्येदक्षिणाग्रैकैकंदर्भस्थापये
 त् ॥ घृतैस्तिलादिनैलैर्वास्थापयेच्चप्रतिद्विजम् ॥ दीपंसव्यापसव्याभ्यां दीपमेकंतुसव्यतः ॥ ब्राह्मणाश्चेतःप्रभृत्याश्चाहूसमासेर्मौनिनःप
 वित्रहस्ताउच्छिष्टोच्छिष्टस्पर्शवर्जयंतोवर्तेरन् ॥ अत्रयथालक्षणोऽतिथिरागतश्चेत्सव्येनविप्रपंक्तौविष्यद्देशेनपूजयेत् ॥ सव्येनापवित्रःप
 वित्रोवेतिमंत्रंपठित्वा ॥ वैष्णव्येनमः काश्यप्येनमः क्षमायै ० इतिभूमिनत्वा मेदिनीलोकमातात्वमित्यादिश्लोकैस्तत्वाचश्चाहूपूमिगयांध्यात्वा
 ध्यात्वादेवंगदाधरम् ॥ प्राचीनावीती ॥ तद्विष्णोः परमंपदं ॥ तद्विष्णोः ॥ गायत्रीचजपित्वासव्येनप्राणायामतिथ्यादिकीर्तनांतेपसव्येना
 मुकपितृणासुपक्रांतममुकश्चाहंकरिष्येइतिसंकल्प्यादौमध्येतेचदेवताभ्यःपितृभ्यश्च ० अमूर्तानांच ० चतुर्भिश्च ० यस्यस्मृत्येत्येतिचत्रिःपठेत्
 ॥ अथदक्षिणेवामेवाकुक्षौतिलैः सहकुशत्रयंपरिहितवरुणांचलवह्मंकृत्वाकटिसंलग्नवरुत्रबहिर्भागेनसंवेष्ट्यरक्षणारथोनीवीबंधो निह
 न्मिसर्वेयदमेध्यवद्भवेदितिश्लोकमंत्रेणकार्यः ॥ सर्वतश्चापसव्येनापहतेत्यत्रदक्षिणंतिलाभिस्रस्रोदीरतेतिसव्येनप्रोक्षणंस्मृतम् ॥ तिलारक्षं
 तुमंत्रेणद्वारेकुशतिलान्दक्षिपेत् ॥ तरत्समंदीसूक्तेनपावमानीभिरेवच ॥ अभिमंत्र्यजलंतेनपाकादिप्रोक्षयेत्सधीः ॥ यद्वा ॥ तद्विष्णोरितिमं

चेणगायत्र्यावाऽभिमंत्रितम् ॥ यद्देवा इति मंत्राणां त्रयेणैवान्यशास्त्रिनः ॥ वाचयेत्याकृतत्वं पुष्याद्यं सर्वमुक्षयेत् ॥ नाप्रोक्षितं स्पृशेच्छ्राद्धकालेत्ये-
 तज्जपेत्तत्र ॥ पदार्थयोग्यतां वाचयित्वा देवार्चनं चरेत् ॥ तत्र प्रत्कपचारं देवे पित्र्ये चाद्यं तयोरपो दद्यात् ॥ देवद्विजसन्निधातुदङ्गुलव उपविश्य तदक्षि-
 णाकरमुत्तानं वामकरेण धृत्वा दक्षिणेन सयवं दर्शं द्वयममुकेषां विश्वेषां देवानां भूर्भुवः स्वरिदमासनं स्वाहेति हस्ते जलमासिच्य दक्षिणभागे आस-
 ने क्षिपेन्न हस्ते दर्शदानं ॥ आसनेषासनं दद्यान्न तु पाणौ कदाचन ॥ पितृकर्मणि वामे च देवे दद्यात्तु दक्षिणे ॥ विप्रोधर्मोसि विशिराजा प्रतिष्ठित-
 इति मंत्रेण गृहीत्वा स्वासनमिति वदेत् ॥ कर्ताऽसनं स्पृशन्नपो दत्त्वा स्यतामिति विप्रः धर्मोसीति वदेत् ॥ अपो दत्त्वा देवेक्षणः क्रियतामिति निरंग-
 षं करं गृण्णीयात् ॥ ॐ तथेत्यादि प्राग्वत् ॥ इदं तृतीयमंत्रणं ॥ अथार्घ्यकल्पना ॥ तत्र पात्राणि हैमं रौष्यं ताम्रमयं वा दारुजं वा पलाशादिपर्णम-
 यं वा कांस्यं वा शंखं वा शक्तिजं वा रवङ्गपात्रं वा ऽर्घ्यपात्रं प्रशस्तम् ॥ अत्र विप्रैकत्वं द्वित्वं चतुष्ट्वादावपि देवे ऽर्घ्यपात्रे द्वयमेव ॥ यत्तु देवे द्वैर्घ्यपात्रे पि-
 त्र्ये त्रीण्युभयत्रैकैकं वेत्येकपात्रपक्षांतरं तदशक्तपरम् ॥ एवं पात्रद्वयं प्रोक्षितायां ऋविप्रागग्रकुशेषु न्युञ्जन्मुत्तानं वा साद्यप्रोक्ष्य न्युञ्जन् अपक्षे उत्ता-
 नीकृत्य नयोर्द्विकुशे द्वेपे वित्रे निधाय शानो देवीरिति मंत्रावृत्त्या ऽप आसिच्य यवोसीति मंत्रेणावृत्त्या यवानोप्यतूष्णीं गंधपुष्पाणि क्षिपेत् केचि-
 द्गंधद्वारां ॥ ओषधीः प्रतिमोदध्वमित्यृग्यां गंधपुष्पाणि क्षिपंति ॥ देवार्घ्यपात्रे सपन्ने इत्युक्त्वा ससपन्ने इति प्रत्युक्तो वामकरं विप्रदक्षिणजा-
 नुनिच्य स्यासु कविश्वान्देवान् भवत्त्वा वाहयिष्ये इति पृष्ठावाहयेत्यनुज्ञातो विश्वे देवास आगतेत्यृचाप्रतिविप्रं पादादियुग्मं क्रमेण जान्वंस

मूर्धांतयवान्चिकिरेत् ॥ विश्वेदेवाः शृणुतेत्युचोपस्थायभूमावशिष्टान्यवान्चिकिरेत् ॥ हिरण्यकेशीयादयस्त्वर्घ्यदानगंधादिपूजोत्तर-
मद्योकरणकालेयेदेवासइत्यायंतु नःपितरइतिमंत्राप्यामग्निदक्षिणतोदेवपित्रावाहनंकुर्वेति ॥ कार्तीयैस्त्वर्घ्यपात्रासादनात्प्रागेवदेवपि-
त्रावाहनंकार्यम् ॥ तथैवकात्यायनसूत्रात् ॥ ततोऽर्घ्यपात्रसंपत्तिंवाचयित्वाद्विजोत्तमान् ॥ तदग्रेन्वार्घ्यपात्रेतुस्वाहार्घ्यइतिविन्यसेत् ॥
॥ अपोदत्त्वाविप्रहस्तेदद्यादर्थपवित्रके ॥ यादिव्याइतिमंत्रेणहस्तेष्वर्घ्यंविनिक्षिपेत् ॥ विश्वेदेवासइदंवाअर्घ्यंस्वाहानमइतीरयन् ॥ प्रतिवि-
प्रयादिव्येत्यावृत्तिः ॥ केचित्तुयादिव्याइत्यनेनदत्ताद्यानुमंत्रणमाहुः ॥ मयूखेकार्तीयप्रयोगेविप्रहस्तेऽर्घ्यपवित्रदानांतेआवाहनवदंगेष्वर्चनं कृ-
त्वाऽर्घ्यदानमित्यक्तम् ॥ एकविप्रत्वेएकस्यैवहस्तेद्विर्घ्यदानम् ॥ विप्रचतुष्टयपक्षेएकैकंपात्रंविभज्यद्वयोर्द्वयोर्द्वयम् कुर्वस्तत्तत्पात्रस्थएव
॥ क्वचित्सीरदधिघृततिलतंडुलसर्पपकुशाग्रपुष्पेतिद्व्याष्टकमर्घ्यपात्रेप्रक्षिप्यमित्यक्तम् ॥ आद्यंतयोरपोयच्छुन्रंगंधाद्यैर्वर्चनंचरेत् ॥ अ-
मुकविश्वेदेवाअयंगंधःस्वाहानमइतिकरेणैवविप्रहस्तेष्वेवद्विर्द्विर्दानम् ॥ एवंसर्वत्रदेवेस्वाहानमइत्यंतमुच्चार्योपचारदानम् ॥ चंदनाग-
रुकर्पूरकुंकुमादिप्रदापयेत् ॥ गंधद्वारेतिवैगंधमायनेतेचपुष्पकम् ॥ धूरसीत्यमुनाधूपसुदीप्यसेतिदीपकम् ॥ युवंवस्त्राणिमंत्रेणवस्त्रदद्या-
त्प्रयत्नतः ॥ आसनेस्वासनंभूयादर्घ्यंस्त्वर्घ्यंद्विजोत्तमः ॥ स्रगंधश्चस्रपुष्पाणिस्रमाल्यानिस्रधूपकः ॥ स्रज्योतिश्चैवदीपश्चस्वाच्छादनमितिक्र-
मः ॥ कर्तास्क्रंधधृतोत्तरीयविगतपवित्रकरोविप्रहस्तदत्तगंधैर्विप्रभालाद्यंगेषुलिंपेत् ॥ विप्रभालेवर्तुलपुंड्रंत्रिपुंड्रंवनकुर्यात् ॥ अत्रविप्राणां

कस्तूरीविकल्पिता ॥ आयनेते इति वौषधीः प्रतिमोदध्वमिति वागंधदानबद्धस्तेष्वेवेदं वः पुष्यमिति पुष्यदानं कार्यम् ॥ तत्र विहितपुष्पाणि ॥ अ-
 गस्त्यं मंगराजं चतुलसीकमलंतथा ॥ चंपकं तिलपुष्पं च दूर्वाश्च पिद्वषट्प्राः ॥ विहिता प्रतिपिष्टा चतुलसीपिंडपूजने ॥ स्रक्कुमारैः किसलयैर्य-
 वदूर्वाकुंभैरपि ॥ जलोद्भवैश्च कुसुमैर्मल्लिकाचूतपुष्पकैः ॥ अतिमुक्तैश्च तगैः संपूज्याः पितरः सदा ॥ जातीपुष्पैर्विप्रपूजां कुर्यात्सिंहाचनंतुना ॥
 अथ वर्ज्यपुष्पाणि ॥ ॥ करवीरं च धत्तारं बिल्वपत्रं च कंतकी ॥ बकुलं कुंदपुष्पं च किंशुकं च कुरंदिका ॥ सर्वाणिरक्तपुष्पाणि वर्ज्यं चूडकर्मणि
 जलोद्भवानि देयानिरक्तान्यपि विशेषतः ॥ अथ धूपः ॥ धूपस्तगुग्गुलुर्वैद्यस्तथा चंदनसारजः ॥ अगारुश्च सकर्पूरो घृतमध्वादिसंयुतः ॥ ये-
 तु प्राण्यं गजाधूपाहस्तवाताहताश्च ये ॥ न ते श्राद्धे नियोक्तव्या ये च केचो ग्रगंधकाः ॥ घृतेन केवलं दद्याद्दृष्टं वा द्वाणगुग्गुलुम् ॥ पाददेशोऽयं बो-
 धूप इति दानम् ॥ ॥ अथ दीपः ॥ ॥ घृतेन दीपो दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः ॥ वसामेवादि दीपो वर्ज्यः ॥ इदं बो ज्योतिरिति वायं बो दीपप्रकाश इ-
 ति वा सुरवसमीपे दीपः ॥ कौशोयं कार्पासं वा वस्त्रं विहितं ॥ कृष्णमलिनमुपभक्तं छिद्रितं निर्देशं रजकथौतं च निषिद्धं ॥ यज्ञोपवीतं दातव्यं व-
 स्त्राभावे विजानता ॥ निष्क्रयो वा यथाशक्ति वस्त्रालाभे मदीयते ॥ पितृन्सत्कृत्य वा सोमिर्दद्याद्यज्ञोपवीतकम् ॥ यज्ञोपवीतदानेन विना श्राद्धं
 तु निष्फलम् ॥ यज्ञोपवीतं यतिरूपीश्च दद्याद्देश्यिदं ॥ अथान्यान्यपि देयानि ॥ धातुमयानि धूपदीपपात्राणि ॥ कमंडलुं ताश्च मयं काष्ठजं वा
 ऽपि मृन्मयम् ॥ नारीके लमयं वापि श्राद्धे दद्यात्प्रयत्नतः ॥ छत्रोपानदासुन्नशयनदर्पणचामरव्यजनपादुकाकेशप्रसाधनीपटवासादिसंगंधनू-

णंगारधानिकायषिकंबलांजनशलाकाश्रदेयाः ॥ अलंकाराश्चदातव्यायथाशक्तिहिरण्मयाः ॥ केयूरहारकटकमुद्रिकाकुंडलादयः ॥ स्त्री
 ष्योयोषिदलंकारादेयाः श्राद्धेषुयोषिताम् ॥ मंजीरमेखलादामकर्णिकाकंकणादयः ॥ सौवर्णराजतंकास्यंदद्याद्रोजनभाजनम् ॥ कर्पूरादे
 श्चभांडानितांबूलायतनंतथा ॥ स्वयमन्येनवाबंदीकृतानांकेनाप्युपायेनमोचनेपितृणांब्रह्मपदम् ॥ इत्थंचोक्तवचनादाच्छादनदानांतैप
 श्यज्ञोपवीतदत्ताशक्तिसत्वेच्छत्रालंकारादिकदत्तातकालेस्पर्शायोग्यानांसंकल्प्य कृत्वापूजनपूर्णमस्तुसंकल्पसिद्धिरस्त्वित्यक्त्वाप्रत्यक्तोमंत्र
 हीनक्रियाहीनसंपर्धानंद्विजोत्तमाः ॥ श्राद्धसंपूर्णतांयातुप्रसादाद्भवतांमम ॥ यस्यस्मृत्या० देवताभ्य० इतिजपेत् ॥ एवमासनादिसर्वपूजाका
 ङ्देवसमाप्यपैतृकमासनप्रभृतिपूजाकांडमारभेदितिकांडानुसमयक्रमएवमाधवसंमतः ॥ कातीयास्त्वासनक्षणावाहनार्घ्यपर्यंतपाद्यातप्र
 योगवत्पदार्थानुसमयक्रमेणैवदेवपित्र्येचकृत्वागंधादिपूजांभवकांडानुसमयेनकुर्वति ॥ एकंपदार्थदेवपित्र्यादिषुसर्वत्रानुष्ठायतेनैवक्रमेण
 द्वितीयादिपदार्थानुष्ठेयाइत्ययंपदार्थानुसमयः ॥ एकत्रैवसर्वपदार्थानुसमाप्यान्यत्रसर्वपदार्थानुष्ठानमितिकांडानुसमयः ॥ अथान्यपवित्रे
 धृत्वापित्रर्चनसंकल्पासनाद्याच्छादनांतपूजावैश्वदेवोक्तरीत्यैवपितृधर्मणकार्या ॥ विशेषस्तूच्यते ॥ द्विगुणभ्रमंशुकुशत्रयंविप्रवामेक्षिपेत् ॥
 पार्वणस्थानेविप्रत्रयपक्षेपितुर्यथानामगोत्रस्येदमासनमित्यादिप्रथमगुच्चारः ॥ एकविप्रत्वेपितृपितामहप्रपितामहानामिदमासनमित्यच्चा
 रः एवमग्निमोपचारेष्वप्युत्थम् ॥ शेषंप्राग्वत् ॥ ततस्तृतीयनिमंत्रणमपिप्राग्वद्दस्तधारणपूर्वकंकार्यं ॥ अथार्घ्यासादनं ॥ द्विजाग्रेदक्षिणायां-

स्त्रींस्त्रीन्दभानास्तीर्यतेष्वग्नेयीसंस्थानिप्रतिपार्वणंपात्राणित्रीणित्रीण्येवासाद्यपितृपार्वणपश्चिमेमातामहादिपार्वणस्यप्रतिपार्वणमेक
 विप्रत्वेनवविप्रत्वादिपक्षेपित्रीण्येवपात्राणि ॥ एकविप्रत्वेतद्वस्तेएवार्घ्यत्रयं ॥ नवविप्रत्वादिपक्षेएकैकंपात्रंविप्रज्यत्रिषुत्रिषुदेयम् ॥ प्रतिपा
 त्रोपरिदक्षिणाग्राद्विगुणाःसाग्रानिरग्रावात्रयस्त्रयःकुशाः ॥ पितृतीर्थेनपात्रेषुजलमापूर्यशन्नोदेवीरितिसर्वपात्रेषुसकृदनुमंत्रणमाश्वत्थ
 यनानां ॥ तद्विन्नेःकातीयादिभिःशन्नोदेवीरितिमंत्रेणप्रतिपात्रंमंत्रावृत्त्याजलमापूर्य ॥ हिरण्यकेशीयास्तुशन्नोदेवीरितिमंत्रंनेच्छंति ॥ सर्वमते
 ॥ तिलोसीतिमंत्रावृत्त्याप्रतिपात्रंतिलावापः ॥ अत्रपितृशब्दस्यानूहइत्यक्तंगंधादिपक्षेपः ॥ प्राग्वत् ॥ ततःपित्रर्घ्यपात्रंसंपन्नंपितामहार्घ्यपा
 त्रंसंपन्नमित्यादि ॥ यथासिंघंसंपत्तिवाचयित्वापोदत्वादक्षिणासुरवस्तिष्ठन्सव्यंकरंकुशातिलपुतंविप्रवामजानुनिन्यस्यपितृपितामहादीन्दि
 तीयांतानुच्चार्यभवत्स्वावाहयिव्येइतिपंक्तिमूर्धन्यमेकंविप्रंपृच्छेत् ॥ सर्वत्रपंक्तिमूर्धन्यप्रत्येवप्रश्नः ॥ आवाहयेत्यनुज्ञातउशंतस्तेतिमंत्रावृत्त्याऽ
 मुकममुकनामगोत्ररूपमावाहयामीतिप्रतिविप्रंमूर्धादिपादांतमंसादियुग्मांगेषुतिलविक्रिणेनावत् ॥ सर्वविप्रवाहनांतेआयंतुनःपितरइ
 तिसकृदुपतिष्ठेत् ॥ अत्रकातीयेर्नमोवःपितरइत्यादिइहसंतःस्यामइत्यंतेनाचनमुक्तम् ॥ आवाहनेसव्यायसव्ययोर्विकल्पः ॥ हस्तशिष्टति
 लान्विश्राप्तेभूमौविकीर्यापित्रर्घ्यपात्रसंपत्तिरस्त्वित्यक्त्वाप्रत्यक्तःसव्यंकृत्वाऽपोदत्वायःस्थदर्भैःसहार्घ्यपात्रमेकैकंपाणिन्यासुदृत्यविप्रायेस्व
 धार्घ्यादितिमंत्रावृत्त्यास्थापयेत् ॥ एकविप्रत्वेएकग्रेएवपात्रत्रयमंत्रावृत्त्यानवविप्रत्वेपितृविप्रत्रयसुरव्याग्रेपात्रन्यासोमंत्रेण ॥ एवंपितामहादि

षुसुरव्याग्रे एव ॥ एवं च त्रिरेव स्वधा र्घ्या इति मंत्रोच्चारः प्रतिपार्वणे ॥ अथर्वंदिनां प्रपितामहादिपितृभ्यं तं प्रातिलोम्येन सर्वः प्रयोगः ॥ ततः संलघ्या
इति प्रत्यक्तोऽपोदत्वा पात्रस्थं पवित्रं विप्रहस्तेषु दत्त्वा प्रथमपात्रोदकं शशं परवद्भूपात्रे पात्रांतरे वा गृहीत्वा पितरिदंते अर्घ्यं पितामहे दंते अर्घ्यमि-
त्यादियथा लिंगं प्रत्येकमर्घ्यं देयम् ॥ पित्रादित्रयाणामेकविप्रत्वे त्रिभिः पात्रैकस्यैव हस्तेऽर्घ्यं देयं ॥ षण्णामेकविप्रत्वे षट्पात्राण्येकहस्ते ॥ पितुः-
स्थाने विप्रत्रयादिपक्षे एकार्घ्यं विप्रज्यतेषु देयम् ॥ अर्घ्यान्नेजलदानं पितरिदंते अर्घ्यमित्यर्घ्यमंत्रश्च प्रतिविप्रमावर्तते एवं पितामहादिविप्रेष्वपि
॥ एवमर्घ्यं दत्त्वा विप्रहस्तात्स्त्रवंतीरपोयादिव्या इति मंत्रेण प्रतिविप्रमनुमंत्रयेदिति बह्वृचः ॥ अन्यशाखिनां तु यादिव्या इति मंत्रेणार्घ्यदानम् ॥
अर्घ्यदानांते प्रतिविप्रमपोदानं ॥ तथा चैकविप्रत्वेऽनुमंत्रणमपोदानं चांते सह देवविप्रभेदेत्वावर्तते अर्घ्यदानेनामगोत्राद्युच्चारो न क्रियते ॥
श्राद्धसागरकारैस्तु कार्य इति युक्तं भातीत्युक्तम् ॥ अथ शेषजलयुतप्रथमार्घ्यपात्रे पात्रद्वयस्थ शेषोदकमेकीकृत्य तेन जलेन सुरवांजनं कार्यं ॥
आयुः कामेननेत्रसेचनं कार्यं ॥ संस्त्रवान्समवनीयेत्याद्याश्वलायनसूत्रात् ॥ केचिदिप्रहस्तगलितांबुसंस्त्रावस्तस्यैकीकरणमाहुः ॥ दर्शादौ
मातामहपात्रोदके तत्पात्रद्वयोदकं समवनीयमातामहपात्रोदकं पितृपात्रस्थसंस्त्रावे संनयेत् ॥ मातृपार्वणभेदे मातामहपात्रसमवनीतोद-
कं मातृपात्रस्थसमवनीतोदके तदुदकं पितृपात्रस्थैकीकृतोदक इति ॥ तत्संस्त्रावपात्रं देविकविप्रादुत्तरतोरत्निमात्रे मोक्षिते दर्भेषु न्युञ्जं सकू-
र्चं पितृभ्यः स्थानमसीत्यासादयेत् ॥ यद्वा ॥ प्रथमपात्रमुत्तानं संस्त्रावोदकसहितं मंत्रेणासाद्यत्तृतीयपात्रेण सकूर्चं पवित्रं तदाच्छादयेत् ॥

पक्षहृयेऽपिगंधादिनाभ्यर्च्यसिमासेर्नचालयेन्नचस्त्वशोत् ॥ कार्तीयास्तुशंभंतामितिभूमिंप्रोक्ष्यपितृषदनमसीतिकुशानास्तीर्यपितृभ्यःस्था-
 नमसीतिप्रथमंन्युञ्जत्वागंधादिदीपांतैरर्चयंति ॥ अथमार्चिनावीती ॥ आद्यंतयोरपोयच्छुभ्रगंधाद्यैः पूजनंचरेत् ॥ असुकशर्मन्यथानामगो-
 भायंतैगंधः स्वधानमइति ॥ एकविप्रत्वेशर्माणोऽयंवोगंधइत्यादिनात्रिस्त्रिगंधदानंशोषंभाग्वत् ॥ केचिदमीतैगंधाइतिबहुत्वंगंधेआहुः ॥ अ-
 र्घ्यदानमिन्नेसर्वत्रस्वधानमइत्यंतंशानम् ॥ अत्रपिच्यविप्रपूजनंगंधादेः पदार्थानुसमयः ॥ कांडानुसमयावा ॥ संपूर्णवाचनादिभाग्वत्कृ-
 त्वाचतुष्कोणवर्तुलंचयथाक्रमंवारिणागोमयभस्मादिनावामंडलानिसव्यापसव्याभ्यांकुर्यात् ॥ तत्रनैर्ऋतीमारभ्येशानीपर्यंतंवेईशानी
 तोनैर्ऋतीपर्यंतंपिच्येचप्रादक्षिण्याभ्यांकार्याणि ॥ तत्रपूर्वाक्तपात्राण्यासादयेत् ॥ नायसान्यपिपात्राणिपैतलानिनतुक्कचित् ॥ नचसीसा
 मयानीहशास्यंतेत्रपुजान्यपि ॥ कांस्यपात्रंविहस्यितम् ॥ पर्यापात्रेषुपलाशमधूजोडुंबरकुटकप्लक्षजानिशस्तानि ॥ कदलीचूतपनसजंबुचंप
 कानिमध्यमानि ॥ एवंपात्राण्यासाद्यपितृपूर्वकंपरितोभस्ममर्गादंपितृपूर्वकंविभाणांकरशद्विचमव्यापसव्याभ्यांकुर्यात् ॥ तत्रपिशंगइति
 रक्षाणइतिमंत्रहृयंकेचिदाहुः ॥ आचम्यकरशद्विजलंपादक्षालनमंडलेक्षिपेत् ॥ अथाग्नेोकरणम् ॥ तच्चारवलायनानांगृत्थाग्निमतांव्यतिषं
 गेणश्चाहप्रयोगेगृत्थाग्निपक्षचरुणागृत्थाग्नावेवकार्यम् ॥ व्यतिषंगाभावेपाणिहोमः ॥ श्रौताग्निमतांदर्शव्यनिषंगाभावात्पाणिहोमएव ॥ पूर्व
 करन्वष्टक्ययोर्दक्षिणाग्नेोत्रपणंहोमश्च ॥ निरग्निकानांतुसर्वत्रपाणिहोमएव ॥ आपस्तंबादीनांश्रौताग्निमतांसर्वाधानिनांदक्षिणाग्नेोअर्हा

धानिनांगृत्थाग्निमात्रवतांचगृत्थाग्नावेवप्रवासस्थानांनिरग्निक्वानांच॥ अयाश्चाग्नेमनोज्योतिरुद्बुध्यध्वंव्याहृतिहोमेनोत्यादितेलौकिका-
 नौहुत्वाऽग्नेरुत्सर्गः॥ नत्वेषांक्वापिपाणिहोमः॥ पाकस्तुसर्वत्रपचनाग्नावेव॥ कार्तीयानांगृत्थाग्निमतांगृत्थाग्निवित्ततपचनाग्नेौपाकाऽग्नेौक-
 रणंतुगृत्थाग्नावेव॥ श्रौताग्निमतांसर्वाधानपक्षेदक्षिणाग्नावर्धाधानपक्षेऽौपासनाग्नावितिकाशिकायासुक्तम्॥ कार्तीयानामर्धाधानप-
 क्षएवयुक्तइतिभाति॥ निरग्नीनांकार्तीयानामपसव्यादिनापित्र्यादिद्विजहस्तएवाग्नेौकरणं॥ तत्रपक्षद्वयम्॥ देवद्विजकरेएवसव्येनहो-
 मः॥ यद्वाऽपसव्येनपित्र्यद्विजपंतौप्रथमद्विजकरेइति॥ बहुचानांतुपित्र्यद्विजकरेष्वेवप्रतिविप्रंहोमः॥ वाजसनेयिनांत्वेकहोमएवेतिश्रा-
 हुकाशिकायांकार्तीयस्तत्रवृत्तौ॥ केचित्तु एष्टोदिविविधानेनाग्निसुत्याद्याग्नावेवजुहति॥ सामगादीनांसाग्नीनामग्नावग्नेरसन्निधाने
 देवकरेपित्र्यकरेवा॥ निरग्नीनांतुदेवद्विजकरएव॥ मृतभार्यस्यापत्नीकस्यप्रथमदेवद्विजकरएवहोमानपित्र्येइतिसर्वसाधारणम्॥
 अथहोमप्रकारः॥ ॥ बहुचानांव्यतिषंगपक्षेऽग्नावग्नेौकरणंकरिष्येइतिपृष्ठाक्रियतामित्यनुज्ञातंगृत्थपक्षचरुमुद्दृत्यद्विधाविप्रज्या
 पसव्येनोत्तरभागादवदानसंपदामेक्षणोवृदायसोमायपितृमतेस्वधानमः॥ सोमायपितृमतइदंनममेतिहोमत्यागौहुत्वादक्षिणभागात्पु-
 नस्तथैवावदायाग्नयेकव्यवाहनायस्वधानमइतिहोमत्यागौकुर्यात्॥ सव्येनापसव्येनवामेक्षणमग्नावनुप्रहरेत्॥ यद्वासव्येनस्वाहांतो-
 क्तमंत्रेणाहुतिद्वयंसोमाग्न्योर्व्यत्यासेनादायजहुयादिति॥ कार्तीयानांतुगृत्थेअपणमहुत्वैवपचनाग्निपक्षमन्नमादायघृताक्तंहुत्वापूर्व

वत् ॥ प्रश्नानुज्ञानंतरं स्मार्ताद्यग्निपरिस्तीर्यतिस्त्रः समिध आधाय सव्येनाग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा ॥ सोमाय पितृभते स्वाहेति मेक्षणेनाहु
 तिद्वयं जुहुयात् ॥ अपसव्येन वा पाणिहोमे पीत्यमेव प्रकार ऊक्तो विशेषस्तुक्तः ॥ आपस्तंबानामाज्यभागांते उधियतामग्नौ चक्रियतामिति
 प्रश्ने कामसुधियतामित्यनुज्ञानम् ॥ हिरण्यकेशीयानामुद्धरिष्याम्यग्नौ करिष्यामीति प्रश्नः ॥ यन्मेमातेत्यादि मंत्रैः सप्तान्नाहुतयः षडा-
 ज्याहुतय इति त्रयोदशाहुतयः ॥ मंत्रास्तु विस्तरमयान्नोक्ताः ॥ हिरण्यकेशीयानामाज्यभागांते सोमाय पितृभते इत्यादि षोडशमंत्रैः षो-
 डशाज्याहुतयः ॥ षोडशान्नाहुतयश्च प्रतिपार्वणं बोध्याः ॥ मंत्रेषु पित्रादिपदे ह आज्यान्पदयोस्तु हश्च तद्भ्येव ज्ञेयो ऽतिविस्तृतत्वान्नो-
 च्यते ॥ ॥ अथ पाणिहोमप्रकारः ॥ ॥ तत्र विप्रपाणावग्नौकरणं करिष्ये इति प्रश्नः क्रियतामित्यनुज्ञा ॥ करिष्ये इति प्रश्ने कुरुष्वेत्यनुज्ञानम-
 वतीति सर्वत्राश्वलायनमतम् ॥ कातीयादीनां तु भवत्येव ॥ आश्वलायनस्तत्र नौतुपाणिहोमे कथमपि प्रश्नः प्रतिवचनं च न कार्यमित्य-
 क्तम् ॥ सदर्शेषिच्यविप्रपाणिं सव्येन परिसमुत्स्य पर्युक्ष्य मेक्षणेन करेण वा पूर्ववदाहुतिद्वयं सोमायेत्यादि मंत्राभ्यां प्रार्थनां वा त्वेव जुहुयात्
 ॥ तत्र करेण होमपक्षे वा महस्तेन दर्शेण दक्षिणकरेण उपस्तीर्य दक्षिणेन द्विरवदायवामेनाभिघार्य चतुरवत्तत्वादिसंपाद्यं ॥ बहुचानां सर्वपि-
 थ्यकरेषु होमः ॥ एको द्विष्टविप्रकरे होमः कृताकृतः ॥ होमांते सव्येन परिसमूहनोक्षणे पाणिहोमे मेक्षणानुप्रहरणं ॥ केचित्पाणिहोमेपरि-
 समूहनादिकं मेक्षणं च नेच्छन्ति ॥ विप्रश्च पाणिहुतान्मंत्रादेव पूर्वसव्येन वा मासुपह्नमिति मंत्राभिघारिते स्वस्वपात्रे संस्थाप्य ॥ सो-

ध.सिं.
३३

जनस्थानादन्यत्रान्वयथास्थानमुपविशेयः॥ अग्नौकरणशेषंपिंडार्थमवस्थाप्यपिच्यपात्रेष्वेवसर्वान्नपरिवेषणांतेपरिवेषणीयम्
 ॥ केचिदग्नीकरणशेषपरिवेषणोत्तरंसर्वान्नपरिवेषणमाहुः॥ अग्नौकरणशेषंदेवपात्रेषुनदेयम्॥ कातीयानांतुसाग्नीनामग्नौहोमेदेवपू
 र्वंसर्वपात्रेषुशेषदानम्॥ निरग्नेर्देवविप्रकरेहोमेपितृपात्रेष्वेवपिच्यकरेहोमेदेवादिंसर्वपात्रेषुहुतशेषदानमितिकाशिका॥ अन्नंपाणौहुतं
 यच्चयच्चान्यत्परिवेषितम्॥ एकीकृत्यैवभोक्तव्यंएथकृमसांनविद्यते॥ बोधायनानांतुपाणिहुतेऽन्नेभक्षितेऽन्यानपरिवेषणमुक्तम्॥ अ
 थपूर्वोक्तवद्देवपूर्वघृताभिधारितपात्रेषुपूर्वोक्तहविष्यानपरिवेषणंस्वयंपत्नीवाऽन्यांवाकुर्यात्॥ नापवित्रेणैकेनहस्तेनचविनाकुशं॥ नाय
 सेनापिपात्रेणश्राद्धेषुपरिवेषयेत्॥ व्यंजनादिकंपर्णाद्यंतर्हितहस्तैर्देयम्॥ द्रव्यदेयंघृतंचान्नंसमस्तव्यंजनानिच॥ उदकंचैवपक्वान्नंनोद
 र्वातुकदाचन॥ हस्तदत्तंतुनाग्नीयाल्लवणव्यंजनादिकम्॥ अपक्वंतैलपक्वंचहस्तेनैवप्रदीयते॥ घृतादिपात्राणिभूमौस्थापयेन्नभोजनपा
 त्रे॥ ओदनेपरमान्नेचपात्रमासाद्यतत्रघृतपूरणेरुधिरतुल्यता॥ पंक्तौविषमदातुश्चनिष्कृतिर्नैवविद्यते॥ सर्वदाचतिलाग्रात्पितृकृत्येवि
 शेषतः॥ भोज्यपात्रेतिलान्दृष्ट्वानिराशाःपितरंगताः॥ हिंगुशंठीपिप्पलीमरीचिकानिशाकादिसंस्कारार्थान्येवनतुसाक्षाद्द्रक्षयेत्॥ परि
 वेषणकालेएवतत्सर्वप्रकारमन्नंपिंडार्थंपिंडपात्रेपरिवेषणीयमितिसागरे॥ अथोपवीतीदैवेपात्रेपरितःकुशयवान्विकीर्यपिच्येतुतिला
 न्विकीर्यान्नंगायत्र्याप्रोक्ष्यतूष्णींपरिषिच्यदक्षिणहस्तउपरिवामोर्धोदैवे॥ पिच्येतुविपरीतइत्येवंस्वस्तिकाकारकराभ्यांपात्रमालभेत्॥

तत्रमंत्रः ॥ पृथिवीतेपात्रं द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्त्वासुरवेऽमृतं जुहोमि ब्राह्मणां त्वाविद्यावतां प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसिमांमैषां शेषा-
 असुत्रासुष्मिलोके इति अयंमंत्र आपस्तंबकात्यायनादिभिर्नानाविधः पठितो यथासंप्रदायवाच्यः ॥ इत्यभिमन्थ्य अतो देवेति वा इदं वि-
 षाहरिति वा अरुचमुक्त्वा विष्णो हव्यं रक्षस्वेति पिच्येतु कथं रक्षस्वेति न्युञ्जेन करेण न्युञ्जहि जागृषमनरवमन्ने निवेश्य प्रदक्षिणं नमामयेत्
 ॥ पिच्येत प्रदक्षिणम् ॥ अत्र कातीयानामपहता इति यवानां देवेति लानां पिच्ये पात्रपरितो विकिरणमुक्तं ॥ ततो वामकरेण पात्रं स्पृशन्नमुक्ते वि-
 श्वे देवा देवता इदमन्नं हव्यमयं ब्राह्मण आहवनीयार्थं इयं भूर्गया अयं भोक्ता गदाधर इदमन्नं ब्रह्म इदसौ वर्णो पात्रमक्षय्यवटस्छायेयं ॥ असुक्
 देवेभ्य इदमन्नं सोपस्करममृत रूपं परिषिष्टं परिवेक्ष्यमाणं च तृसेः स्वाहा ॥ हव्यं नमम ॥ ॐ तत्सदिति सयवदर्भजलं दक्षिण करेण पात्रवाम
 भागे भूमौ क्षिपेत् ॥ एवं दैविकविप्रांतरैपि ॥ ततो ये देवाः स इत्कपस्थानम् ॥ ततः पिच्यधर्मेण पितृपात्रालं प्रांगुष्ठनिवेशनाद्यं ते वामेन पात्र-
 मालभ्य पिता देवता एकविप्रत्वे पित्रादयो यथानामगोत्रादेवता इदमन्नं कव्यमित्यादि ॥ इदं राजतं पात्रमक्षय्यवटस्छायेयं अस्मत्पित्रेऽ-
 मुक्नामगोत्ररूपा यत्र यस्थाने विप्रैक्येऽस्मत्पितृपितामहप्रपितामहेभ्योऽमुक्नामगोत्रनामरूपेभ्यः इदमन्नसोपस्करममृत रूपं परिषिष्टं परि-
 वेक्ष्यमाणं च तृसेः स्वधा कव्यं नमो नमम ॐ तत्सदिति तिलकुशजलं पितृतीर्थेन वामकराधो नीतेन दक्षिण करेण पात्रदक्षिणे भूमौ क्षिपे-
 त् ॥ एवमन्यत्रापियथा देवतमूहः ॥ पितृस्थानेऽनेकविप्रत्वे त्रिषु विप्रेषु पित्रे इत्यादि नैकवचनांतेन त्यागः ॥ एवमग्रेऽपि त्रिषु त्रिषूत्यम् ॥ ततो

येचेहेतिसकृदुपस्थानम् ॥ अतिथिश्चेद्देवधर्मेणस्वेषेदेवतायेइदमन्नमित्यादियेदेवासइत्यादि ॥ अपसव्यं देवताभ्यः पितृ० समव्याधा०
 अमूर्ता० ब्रह्मार्पणं० हरिर्दाता० चतुर्भिश्च० ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ॥ येषामुद्दिष्टंतेषामसव्यप्रीतिरस्तु ॥ इतितिलोदकमुत्सृजेत् ॥ सव्यं
 एकोविष्णु० अन्नहीनंक्रियाहीनंमंत्रहीनंचयद्रवेत् ॥ तत्सर्वमच्छिद्रंजायतामित्यक्त्वाविप्रंजोयतां सर्वमच्छिद्रमित्यक्तेनेनपितृयज्ञेनपि-
 तृरूपीजनार्दनवासुदेवः प्रीयतामिति तिलकुशजलमुत्सृजेदित्याचारः ॥ केचिद्ब्रह्मार्पणमित्यादिसंकल्योत्सर्गसव्यमेकोविष्णुरित्यादावप-
 सव्यं कुर्वन्ति तत्र ब्रह्मार्पणमित्येकोविष्णुरित्यनयोः संकल्पयोर्विभागे सव्यापसव्यविभागे च प्रत्यक्षवचनानुपलंभाद्यथाचारंकार्यम् ॥ -
 अहृतेसंकल्पेऽन्नंविप्रानस्तृशोयुः ॥ ईशानवि० गयार्थे० गदाधूराय० पुड्राकासाय नमः इति नत्वा पितृपूर्वविप्रकरेषु जले दत्ते विप्रस्ते नान्नप्रो-
 स्थत्रिर्गायत्र्याग्निमंत्रयंयुः ॥ कर्ता सव्येन पितृपूर्वमापोशनाय मुदकं दत्त्वा सव्याहृतिकां गायत्रीं त्रिः सकृदोक्त्वा मधुवाता इति तृचं सकृदुक्त्वा
 मधुमधुमध्विति त्रिरुक्त्वा तत्सद्यथास्तरवं जूषध्वमितिवदेत् ॥ विप्रश्च बलिदानवर्ज्यं नित्यवदापोशनं कृत्वा कर्त्राश्च द्वायां प्राणे निविष्टो मृतं-
 जुहोमि शिवोऽमाविशा प्रदाहाय प्राणायस्वाहेत्यादिपंचमंत्रेषु च्यमानेषु पंचप्राणाहृतीः कृत्वा ब्रह्मणि मआत्मा मृतत्वायेत्यच्यमानेषु षीं कुर्युः
 ततोभौनिनो मुखशब्दं चापत्यं वर्जयंतः सशेषं सुजीरन् ॥ दधिहीरघृतं पायसानितुनिः शेषम् ॥ आपोशनकरे विप्रे संकल्प्याच्छिद्रभाषणात् ॥
 निराशाः पितरोयांति ॥ आपोशनं दक्षिणभागे कार्यं ॥ नतु वामभागे ॥ पुनरापूर्थापोशनं स्मरानसमम् ॥ आपोशनमकृत्वान्नं मर्दयन्नेव क-

हिं चित् ॥ विप्रैर्बलिदानं नकार्यं ॥ केचिदाज्येन कुर्वन्ति तन्म ॥ पायसाज्यमापानैर्बलिदाननिषेधात् ॥ विप्रश्च वामकरेणान्नं न स्पृशेयुः ॥ न पदा-
 भाजनं स्पृशेयुः ॥ संपादितमेव वस्तु कदादिनायाचेयुर्नासंपादितम् ॥ अन्नगुण दोषान्नकीर्तयेयुः ॥ कर्ता चानिषिद्धान्तं प्रोक्तुः पितुश्चात्मनश्च
 प्रियं प्रयच्छन् तत्तदन्नमाधुर्यादिगुणकीर्तनेन प्ररोचयन् ददामीत्यवदन्याचितं यच्छन् भ्रंजानानपश्यन् हविर्गुणानपृच्छन् नैत्याश्रपात
 क्रोधादिकमकुर्वन् जलं पाययच्छन् भोजयेत् ॥ उच्छिष्टाः पितरोऽयानि पृच्छन्तु लवणादिकम् ॥ अथ सव्येनैव सव्याहृती गायत्रीं शिरुक्त्वा पौरु-
 षं ह्यणुष्वपाजोरक्षो हणमित्याद्या राक्षोर्घ्नीः पितृलिंगकानीं द्रेशसो भ्रंजं पावमानीं सूक्तान्यप्रतिरथ संज्ञमाशुः शिशानसूक्तम् ॥ विष्णुब्रह्म
 रुद्राकस्तोत्रादिकं प्रोक्तुं विप्रान् आवयेत् ॥ असंभवे गायत्री जपं कुर्यात् ॥ वीणावंशाद्यनिन्वापि विप्रैः सन्निवेदयेत् ॥ मंडलब्राह्मणं पा-
 ष्यं नाचिक्रेतत्रयंतथा ॥ त्रिमधुनिस्सपणं च पावमानयजूषिच ॥ आशुः शिशानरक्तं च अग्नये कव्यवाहनम् ॥ प्रौढपादो बहिः कस्तो बहिर्जासु-
 करोऽपि वा ॥ अंगुष्ठेन विनाश्रातिसुरवंशब्देन वा पुनः ॥ पीतावशिष्टतोयानि पुनरुत्थत्यवापि बेत् ॥ खादितार्धं पुनः खादेन्मोदकादिफलादिक-
 म् ॥ सुरवेन वा धमेदन्नं निषीवेद्भ्राजनेऽपि च ॥ इत्यमश्नन् द्विजश्चाह्वत्वा गच्छत्यधोगतिम् ॥ श्राद्धं पंचौतुं भ्रंजानो ब्राह्मणो ब्राह्मणं स्पृशेत्
 ॥ तदन्नमत्य जन्मुक्त्वा गायत्र्यं शतं जपेत् ॥ प्रात्रे विप्रान्तरोच्छिष्टं सर्गेतन्निरस्य हस्तं प्रक्षाल्य मुक्त्वा स्नात्वा द्विजशतं जपेत् ॥ उच्छिष्टं भोज-
 ने सहस्रं जपेत् ॥ भ्रंजानेषु तु विप्रेषु प्रमादात्प्रवृत्तेषु दम् ॥ पादं हृच्छं ततः कृत्वा अन्यं विप्रं नियाजयेत् ॥ अथ विप्रव्रमने ॥ तत्र पित्रादिविप्रव-

मनेलौकिकाग्निस्थापनचक्रनिर्वापाज्यभागांतेनामगोत्रपूर्वकमग्नेोपितृनावात्यंवेश्वदेविकवमनेदेवानावात्यसंपूज्यान्नत्यागं कृत्वा प्राणा
यस्वाहेत्यादिमंत्रैर्द्वित्रिंशदाहुतीर्जुहुयात् ॥ पुनः श्राद्धं वा कुर्यादिति पक्षद्वयम् ॥ पक्षद्वयेपीन्द्रायसोमेतिसूक्तजपोनित्यः ॥ अनयोः पक्षयोर्व्य
वस्थोच्यते ॥ वैश्वदेविकविप्रवमने होम एव न पुनः श्राद्धम् ॥ पिंडदानात्प्राकृपिच्यविप्रवांतौ तद्दिने उपवासं कृत्वा परेद्युः पुनः श्राद्धं कार्यम् ॥
इदं सपिंडीकरणमहैकोद्दिष्टमासिकाब्दिकश्राद्धेष्वेव ॥ दशादौ तु वमने तद्दिने एवामेन श्राद्धं कार्यम् ॥ एवमष्टकान्वष्टकापूर्वेद्युः श्राद्धेष्वपि ॥ तत्रोम
श्राद्धे साग्नेर्बहुचस्य व्यतिषंगादियथोक्तप्रयोगासंभवात्सांकल्पिकविधिना दर्शान्वष्टकापूर्वेद्युः श्राद्धान्यामेन कार्याणि ॥ तत्तद्धोपप्रायश्चित्तं
वानिबन्धोक्तकर्तव्यमिति भाति ॥ वृद्धिश्राद्धे पिंडरहितसंक्रांत्यादिश्राद्धे नित्यश्राद्धे च वमने आहृत्तिरेव ॥ तीर्थश्राद्धे दर्शविदामेनैव ॥ महालयश्रा
द्धे पार्वणस्थानीयविप्रवमने पुनराहृत्तिः ॥ एकोद्दिष्टस्थानीयविप्रवमने होम एवेति भाति ॥ वैश्वदेविकविप्रवमने सर्वश्राद्धेषु होम एवेत्यक्तमेव
॥ होमपक्षे आहृत्तिपक्षे च सर्वत्र सूक्तजपोनित्यइत्यप्यक्तम् ॥ भोजनांते प्राचीनावीतीत्सास्थेति विप्रान्पश्चात्साः स्मइति प्रत्यक्तो गायत्री
मधवाताइतित्वचमक्षन्मीति च श्रावयित्वा ऽथवा ऽक्षन्मीत्येतदंते वसिप्रश्नं कृत्वा श्राद्धं संपन्नमिति पश्चात्संपन्नमित्यक्तः परिवेषणका
ले लुद्धरणोधुना पिंडार्थं सर्वान्नादुत्थत्यविक्रियार्थं चोत्थत्यान्नशोषैश्च किं कार्यमिति एच्छेत्सद्विजान् ॥ ते इष्टैः सह भोक्तव्यमिति प्रत्यक्तिपू
र्वकंपदद्युः सकलंतस्मैस्वीकुर्युर्वायथारुचि ॥ कातीयैस्तत्सा न्ज्ञात्वा वक्ष्यमाणप्रकारेण विकिरंदैवेपिच्ये च दत्त्वा विप्रैश्चः पितृपूर्वकं स-

रुद्रपोदत्वागायत्रीमधमतींश्चावयित्वात्सिप्रश्नः संपत्तिप्रश्नश्चकार्यः ॥ एवंशाखांतरेषु उत्तरापोशानात्पूर्वमेव विकिरदानम् ॥ बहूचानां
तुपिंडांते एव विकिरः ॥ हिरण्यकेशीयैराचांते उक्तः ॥ तत उच्छिष्टभाग्भ्योन्नदीयतामित्यक्त्वा विप्राः पात्रस्थं फलक्षौषं देविकंदक्षिणैर्पैतृकं वा
मेबहिः कृत्यपितृपूर्वदत्तमुत्तरापोशानममृतापिधानमसीतिकुर्युः ॥ पिंडदानं त्वाचांतेष्वनाचांतेषु वा विप्रेषु कार्यम् ॥ विप्राश्च सुखप्रक्षालन
पूर्वकहस्तप्रक्षालनादिशारावादे कुर्यर्नकांस्थताम्रपात्रयोः शब्देदकेनाचम्यकयान इति त्वचं जपेयः ॥ ॥ अथ पिंडदानम् ॥ ॥ तच्चार्चनोत्त
रमग्नौकरणोत्तरं भोजनोत्तरं विकिरोत्तरं स्वधावाचनोत्तरं विप्रविसर्जनोत्तरमिति षट्पक्षाः स्मृत्यक्त्वाः ॥ तेषां शाखाभेदेन व्यवस्थेति सिंधुः
॥ तत्राश्वलायनानां फलवत्स्वनाचांतेष्वनाचांतेषु वा विप्रेषु पिंडदानं ततो विकिरः ॥ आपस्तंबहिरण्यकेशीयादीनां विप्रविसर्जनांते पिंडदानम् ॥
कातीयानां विकिरोत्तरमाचांतेष्वनाचांतेषु वा ॥ तत्राग्निहोमेग्निसमीपे पाणिहोमे विप्रसमीपे बहूचानां पिंडदानम् ॥ अन्येषां प्रायो विप्रसमी
प एव ॥ तत्र द्विजोच्छिष्टादुत्तरतो व्याममात्रे रत्निमात्रे वा पिंडदानं संकल्प्य बहूचानामेककरेणान्येषां कराभ्यां धृतेन स्थेन रवादि रक्षाषेन दर्श
मूलेन वा पहता असुरा इति मंत्रं प्रति लेखं परन्नाग्नेयग्रं प्रत्यगपवर्गं पार्वणसंख्ययारे रवामेकां द्वित्र्यादिकां वा छिरव्यप्रत्येकमभ्युसेत् ॥ पिं
डसंकल्परेखाकरणे च सव्यापसव्ययोर्विकल्पः ॥ अत्र कातीयैर्यैरूपाणीति मंत्रेणाग्नौकरणे रुल्मकरे स्वादक्षिणतो निधेयम् ॥ रेखास्त
सरुदाच्छिन्नं बहिर्दक्षिणाग्रमास्तीर्य शंभंतां पितरः शंभंतां पितामहा इत्यादि मंत्रैस्तिलोदकम् बहिष्यासिंचेत् ॥ अत्र कातीयानां पितर

ध. सिं.
२६

ममुकनामगोत्राववनेनिस्वेत्यादिमंत्राः ॥ अग्नेोकरणशेषयुतसर्वान्नेनमधसर्पिस्तिलमिश्रेणपिडान्यत्न्याकारयित्वाशेरवायांपराचीनपाणिनापितृ
तीर्थेनपित्रादिभ्यःपिंडान्दद्यात् ॥ एतत्तेऽस्मत्पितर्यथानामगोत्ररूपयेचत्वामत्रानुपित्रेऽमुकनामगोत्ररूपायायंपिंडः स्वधानमस्तेभ्यश्चगयाथां
श्रीरुद्रपदेदत्तमस्त्वित्यादिमंत्रैरुहनेन ॥ अत्रकेपांचित्पिंडपात्रावनेजनपात्रन्यक्कीकरणंन ॥ केचित्पिंडेषुमाषान्नंवर्जयंति ॥ ततोलेपमाकृतस-
येहस्तलेपंपिंडंदर्भमूलेषुनिमृज्यात्रपितरोमादयध्वंयथासागमावृषायध्वमितिपिंडान्सकृदनुमंत्र्यसव्यपारेर्वनोदंडगृह्यत्यथशाक्तिप्राणा-
नियम्यपर्याहृत्यामीमदत्तपितरइतितथैवानुमंत्र्यसव्येनपिंडशेषमाघ्राथान्नम्यान्यपवित्रेधृत्वाऽपसव्येनशंभंतामित्यादि ॥ यथासूत्रंजल-
निनयनंपूर्ववत्कुर्यात् ॥ अत्रशुक्तशेषान्नाभावेद्रव्यांतरंणपिंडदानंकार्यं कपित्थवित्त्वकुक्कुटांडामलकबदराणांमध्येशक्तितोऽन्यतमप्रमाणा-
पिंडाः ॥ केचित्पार्वणपिंडत्रयेयोनरंप्रमाणाधिक्यमाहुः ॥ तथाहस्तलेपाभावेऽपिदर्भेषुहस्तनिमृज्यादेवेतिमेधातिथिः ॥ एकाहृष्टश्राद्धेषुद-
र्भलेपांनेतिरूपमंतुः ॥ अत्रनीवींविस्वस्याभ्यंजनादीतिकेचित् ॥ पिंडपूजनांतुपस्थानात्प्राकर्त्तनीवींविस्त्रंसइतिसागरे ॥ अथास्मत्पितरमुकना-
मगोत्ररूपाभ्यंक्ष्वेतियथालिगमंत्राहृत्यापिंडेषुतैलघृतंक्ष्वाऽभ्यंजनंदर्भैर्दत्त्वातथैवांक्ष्वेतिकज्जलंदद्यात् ॥ आपस्तंबानामादावज्जनंततोभ्यं-
जनं ॥ एतद्दःपितरोवासइतिमंत्रंप्रतिपिंडंपठन्वासोवादशांवात्रिगुणसूत्रंवाप्रतिपिंडेदद्यादिनिहेमादिः सकृन्मंत्रंपठन्सकृदेवदद्यादि-
त्यन्ये ॥ कातीयेस्तमंत्रेणप्रतिपिंडंनामगोत्राद्यच्चार्थत्रिगुणंसूत्रंदेयम् ॥ ततःकशिपूपबर्हणेनिवेद्यास्मत्पितृभ्यइतिचतुर्थ्याक्षतगंधयू

तृ.प.उ.

२६

षधुपदीपसर्वप्रकारकनैवेद्यतांबूलदक्षिणादिभिः पिंडे पूजां सच्येनापसच्येन वा कुर्यात् ॥ यत्किंचित् सच्यते भक्ष्यं भोज्यमन्नमगर्हितम् ॥ अनिने
द्यनभोक्तव्यं पिंडमूले कथंचन ॥ ततो नमो वः पितर इष इत्यादि मंत्रैः पिंडानुपस्थायांस्तानहस्तेन परेत न इति मंत्रेण सकृदुक्तं न युगपत्पूजाहयेत्
॥ ततो दक्षिणाग्निहोमपक्षेऽनंतमद्याश्वमित्यग्निस्मीपभागत्ययदंतरिक्षमिति मंत्रेण गार्हपत्योपस्थानम् ॥ औपासने होमपक्षे गार्हपत्यप
दरहिततन्मंत्रेणोपस्थानम् ॥ इदं बहुचानामेव ॥ पाणिहोमे तु तेषामपि नास्त्येव ॥ वीरं मे दत्तपितर इति मंत्रेण मध्यमे कपिंडं पार्वणद्वये मध्य
मपिंडद्वयमन्वष्टक्यादौ मध्यमपिंडत्रयमादाय पत्यै दद्यात् ॥ पत्नी आधत्तपितर इति मंत्रेण सकृत्पठिते नैव पिंडमेकमनेकं वा प्राशयेत् ॥ आप
स्तंबस्त्वपां तौ षधीनां रसं प्राशयामि ॥ भूतहृत्तगर्भे धत्स्वेति मध्यमपिंडं पत्यै प्रयच्छति ॥ प्राशनमंत्रः ॥ स एव ॥ यथेह पुरुषो असदिति पाठ
मात्रं विद्यते ॥ इत्यमेव कातीयानां ॥ इदं भार्यायाः पिंडप्राशनं प्रजाकामत्व एव ॥ देवि नित्यमाहुः ॥ भार्यानेकत्वे पिंडं विभज्य प्रतिपत्नि मंत्रेण
प्राशयेत् ॥ पार्वणद्वये पिंडद्वयं द्वाभ्यां देयम् ॥ पत्नी बहुत्वे गुणतो वयसा च योग्याये पिंडो देयः ॥ बर्हानां योग्यत्वं एकस्मिन् दर्शे एकस्या अन्यस्मि
न्नपरस्यादिति ॥ पत्नीरुणान्यदेशास्थारुर्विणीसूतिकापि वा ॥ तदा तं जीर्णवृषभं च्छा गोवाभोक्तुमर्हति ॥ इतरौ जले क्षिपेत् ॥ पुत्रादिकामनाभा
वं क्षिपेद्गर्भे जले पिवा ॥ पिंडांस्तगोजविप्रभ्यां वायसंभ्यः प्रदापयेत् ॥ तीर्थे आद्वे सदा पिंडान्क्षिपेत् तीर्थे समाहितः ॥ अथ पिंडोपघाते ॥ श्वसृगा
लखरैः स्पृष्टः पिंडो भिन्नः प्रमादतः ॥ मार्जारिसूषकैः स्पृष्टश्चांडालपतितादिभिः ॥ प्राजापत्यंचरेत्स्नात्वा पुनः पिंडान्यथाविधि ॥ पाकांतरेण तेन

पाकेनवापिंडदानमात्रंपुनः कार्यं ॥ नसर्वश्चाह्यवृत्तिरितिसर्वसंमतम् ॥ काकस्पर्शेतुनदोषः ॥ ॥ अथपिंडनिषेधः ॥ ॥ विवाहव्रतचूडासु
वर्षमर्धतदर्धकम् ॥ संस्कारेषु तथाऽन्येषु वृद्धिमात्रे च मासकं ॥ पिंडदानं मृदास्नानं न कुर्यात्तिलतर्पणम् ॥ श्राद्धांगतर्पणं नित्यतर्पणं च तिलेन
कार्यमित्यर्थः ॥ महालये गथायां पित्रोः प्रत्यब्देयस्य कस्यापि मृतस्य सपिंडीषोऽशमासिकांतेषु प्रेतकृत्येषु कृतमंगलोपि पिंडान्दद्यात् ॥ केचि
द्वात्रादिवार्षिकेप्याहुः ॥ पिंडयज्ञे च यज्ञे च सपिंड्यां दद्युरेव च ॥ तथा विकृतावन्वष्टकादौ यत्र पुनः पिंडदानविधिर्यत्र वा पूर्वद्वयः श्राद्धदौ पिंड
पितृयज्ञविकृतित्वं तत्रापि न पिंडदाननिषेध इति सिंधः ॥ तेनाष्टकाश्राद्धेऽपि न निषेध इति प्राति ॥ अयं च मंगलोत्तरं पिंडदानतिलतर्पणनि-
षेधस्त्रिपुरुषसपिंडानामिति प्राति ॥ अथ पिंडोद्वासनांते विकिरोदेयः ॥ उपवीती दैविकद्विजसन्निधौ सदर्मप्रावि ॥ असौ मपाश्च ये देवा इति
मंत्रेण सजलयवमन्त्रं विकिरेत् ॥ प्राचीनावीतीपित्र्यद्विजसन्निधौ सदर्मप्रावि ॥ ये अग्निदग्धाये अग्निदग्धा इति मन्त्रासतिलमन्त्रं विकी-
र्याग्निदग्धाश्च ये जीवायेप्यदग्धाः कुले मम ॥ भूमौ दत्तेन तृप्यंतु तृप्सायांतु परांगतिमिति कातीयसौत्रमंत्रेण सतिलजलेनाप्लावयेत् ॥ पिंडवृद्धि
किरोऽपि सार्ववर्णिकान् संस्येव ॥ केचिदसौमपा इति देवे विकिरं दत्त्वाऽ संस्कृतप्रमीतायेति पौराणमंत्रेण पित्रे दत्त्वाये अग्निदग्धा इत्युच्चाप्यथ ग
च्छिष्टपिंडं कुशोपरि दद्यादित्याहुः ॥ हस्तौ प्रक्षाल्य द्विरान्वयान्यपवित्रे घृत्वा हरिं स्मरेत् ॥ विकिरं पृथक् निष्कास्य काकेभ्य उत्सृजेदितिकाशि-
का ॥ देवद्विजहस्ते शिवा आपः संखित्यादिभिरपोगंधपुष्पयवान्दत्त्वा भूमौ तेषु त्यक्तेष्वन्ये क्षता आशीरर्थदेयाः ॥ एवं पित्र्यहस्तेष्वपसव्येनापो

गंधपुष्पतिलदानादिकृत्वासव्येनामुकगोत्रशर्माहमभिवादयामि ॥ अस्मद्गोत्रं वर्धतामित्यादि ॥ केचिदत्र पिच्यहस्ते गंधतिलादिदानं सव्येना
 हः ॥ कातीयास्तहस्ते ऽक्षत दानांते सव्योदकं दत्त्वा ॥ अघोराः पितरः संलित्कृत्काभिवादनं ॥ दातारो नो भिवर्धतामित्यादिक्रमाहुः ॥ एवमा
 शिषोर्गृहीत्वाक्षतान्मूर्धनि धृत्वा स्वयं शिष्यादिभिर्वा भोजनपात्राणि चालयित्वा ऽचामेत् ॥ अनुपनीतो नारीचासजातिश्च न चालयेत् ॥
 सव्ये न देवे पिच्ये च स्वस्तिवाचनं देवेभ्यः स्वस्तीति ब्रूत पितृभ्यो ऽमुकनामगोत्रादिभ्यः स्वस्तीति ब्रूतेति ॥ ततः सव्यापसव्याभ्यां तत्तदुच्चारपूर्
 र्वकमक्षय्योदकदानं ॥ ततो न्युञ्जपात्रमुत्तानं कृत्वा ततः परं सर्वसुपवीत्येव कुर्यात् ॥ द्विजेभ्यः सकंपूरतांबूलादिदत्त्वा पितृपूर्वकं नामगोत्राद्य
 चार्यदक्षिणां दद्यात् ॥ अमुकशर्माहममुकनामगोत्रपित्रादिस्थानोपविषायविप्रायरजतदक्षिणां प्रतिपादयामीत्यादिदेवेस्सवर्णं ॥ अशक्ता
 बुभयत्रयज्ञोपवीतदक्षिणा ॥ दक्षिणाः पालित्कृत्कास्वधावाचयिष्ये इति पृष्ठा ॥ वाच्यतामित्कृत्के पितृपितामहेत्याद्यचार्यस्वधोच्यतामित्यु
 क्त्वास्तस्वधेतितैरुक्ते पिंडसमीपे जलं निषिच्य स्वधासंपद्यंतामिति संपत्तिं वाचयेत् ॥ कातीये सूत्रे दातारो नो भिवर्धतामित्याशिषोर्धनं स्व
 धावाचनं न्युञ्जपात्रोत्तानीकरणं दक्षिणादानं चेति क्रमः ॥ ततो देवादिप्रीतिं वाचयित्वा पिंडस्थाने ऽक्षतादिक्षिप्त्वा सव्येनैव वाजे वाजे इति मंत्रे
 णोत्तिष्ठंतु पितरो विश्वे देवैः सहेतियुगपद्भेण पितृपूर्वविप्रान् स्पृशन्विस्मृजेत् ॥ आमावाजस्येति प्रदक्षिणी कृत्य ॥ ततो दातारो नो भिवर्धता
 मित्यादिवर्याचनं ॥ येषां विसर्जनांते पिंडदानं तेषामाचांतेषु सौमनस्यदक्षिणादिकाक्षय्यस्वधावाचनं तेषां दातारो नो भिवर्धतामित्यादिततः पिं

इदीनादीतिक्रमः ॥ हिरण्यकेशीयानांपिंडदानादिप्रयोगो विस्तृतत्वान्नोक्तः ॥ विप्रैर्वरेदत्तेस्वादुषंसदः ॥ ब्राह्मणासः पित० ॥ इति मंत्रौपवेत्
 ॥ अग्निः इहैव स्त० आयुः प्रजामिति वदेकः ॥ आशीर्भिर्नैदितो विप्रान्पादाभ्यंगादिनासंतोष्यनत्वा घमेसफलं जन्म ॥ मंत्रहीनं ॥ यस्य स्पृत्ये-
 त्यादिविष्णुस्मरणपूर्वककर्मापयित्वा विप्रान्स्मापयेत् ॥ अष्टौ पदान्यनुव्रज्यदक्षिणीकृत्य चाग्रतः ॥ दीपहस्तेन निर्वाप्य पवित्रत्यागपूर्वक-
 म् ॥ पादशुद्धिद्विराचामेदुच्छिष्टोद्वासनांततः ॥ बहुचो वैश्वदेवंतु यथाविधि चरेत्ततः ॥ ततस्तु वैश्वदेवांते सप्तृत्यस्तुतबांधवः ॥ मंजीतानि
 थिसंयुक्तः सर्वे पितृनिषेधितं ॥ आद्दशेषान्मशिष्याय ज्ञातिभ्यश्च देयम् ॥ नशूद्राय ॥ द्विजभक्त्यावशिष्टं तु शरविभूभौ निरखानयेत् ॥ अत्र
 पर्वादीनिषिद्धमावाद्यपि भोक्तव्यं वैधत्वेन निषेधाप्रवृत्तेरितिकेचित् ॥ अनिषिद्धभोजनेनापि आद्दशेषभोजनविधिसिद्धिरित्यन्ये ॥ आद्द-
 शेषभोजनाकरणे दोषः ॥ आद्ददिने उपवासनिषेधाद्वाद्दशेषाभावे पाकांतरेण भोजनम् ॥ एकादश्यादाववघ्राणं यत्र तूपवासोनावश्यकस्त-
 त्रैकभक्तं ॥ आद्दशेषं दिवैव भोक्तव्यं नरात्रौ तेन नक्तवते वघ्राणमेव ॥ आद्दवशिष्टभोक्तारस्ते वै निरयगाभिनः ॥ सगोत्राणां सकुल्यानां-
 ज्ञातीनां च न दोषभाक् ॥ ब्रह्मचारियतिविधवानां नित्यं निषिद्धं ॥ ज्ञातिगोत्रसंबन्धिभिन्नगृहे आद्दशेषभोजने प्राजापत्यं प्रायश्चित्तं ॥ य-
 तीनां वपनं लक्ष्मणवज्रपश्चगरोर्योगिनो वा आद्दशेषं गृहिणो न दोषाय ॥ नशूद्रं भोजयेत्तस्मिन् गृहे यत्नेन तद्दिने ॥ आद्दशेषं नशूद्रैः प्र-
 दद्यादखिलेषुपि ॥ ॥ इति श्रीमदनंतोपाध्यायस्त्रुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे पार्वणश्राद्धप्रक्रिया ॥ ॥ अथ आद्ददिने वै

श्वदेवनिर्णयः ॥ तत्रतावच्छ्रोताश्रिमतांबहुचानांश्राद्धात्पूर्वपृथक्पाकेनवैश्वदेवः ॥ स्मार्ताश्रिमतांनिरभिकामांबहुचानांश्राद्धांतएव ॥ श्राद्धशेषेण
पृथक्पाकेनक्व ॥ क्रातीयानांतुस्मार्तश्रौताश्रिमतांश्राद्धेयपाकेनपूर्वमेव ॥ निरभिकामांतेश्राद्धशेषेणपृथक्पाकेनवा ॥ तैत्तिरीयाणांतुसाभि
कामांसर्वत्राद्यैश्वदेवः ॥ षष्ठमहायज्ञास्त्वते ॥ अन्येषामाद्यांतवेतिविकल्पः ॥ तैत्तिरीयाणांमेवैश्वदेवात्पंचयज्ञाभिन्नाः ॥ सर्वशास्विनां
वृद्धिश्राद्धेपाकेनक्रियमाणेपूर्वमेववैश्वदेवः ॥ बहुचानामंतेवापूर्ववा ॥ आमादिनावृद्धिश्राद्धेसर्वेषांपूर्वमंतेवेतिप्ताति ॥ नित्यश्राद्धेपूर्वमेव ॥
एकादशाहाद्येकोद्दिष्टेषुसाभिरनाश्रिश्चसर्वेऽपिश्राद्धशेषंदिजाधीनं कृत्वापाकांतरेणैववैश्वदेवादि कुर्यात् ॥ ॥ अथनित्यश्राद्धम् ॥ ॥
वार्षिकादिश्राद्धदिनेश्राद्धात्पश्चात्तेनैवपाकेनपाकांतरेणवानित्यश्राद्धकार्यं ॥ नित्यश्राद्धेयसर्वदेवतानांअथमश्राद्धेप्रवेशोप्रसंगसिद्धिरिव ॥
तथाचदशादिषुमहालयान्वष्टकादिषुनित्यश्राद्धलोपएव ॥ एतच्चदेवहीनंदर्शवत्तद्देवतंदावेकंवाविभंनिभंअदेशकाष्ठान्ननियमहीनम् ॥
पुत्रप्राजिनब्रह्मचर्यादिकर्तृभोक्तृनियमरहितंयादृशतादृशेनैकानिषिद्धान्नेनदिवैवरात्रौप्रहरपर्यंतंवाकार्यम् ॥ स्वस्याशक्तौपुषादिना ॥ सत
केदशमिदिवल्लोपः ॥ इत्युत्तरमंडपोत्यानावधिसपिंडेनकार्यम् ॥ नित्यवैश्वदेवांतर्गतपितृयज्ञोत्तरंमनुष्ययज्ञात्प्रागेवप्ताति ॥ तत्रदर्शवत्
षट्पितृन्देवहीनानुच्चार्यनित्यश्राद्धंकरिष्येइतिशिष्यादिश्चेद्यजमानस्यापितृपितामहेत्याद्युच्चार्यसंकल्पयेत् ॥ पितृणांमिदमासनमित्यास
नंनित्यश्राद्धेक्षणः क्रियतामितिक्षणः ॥ पूर्वोच्चारिताअयंवोगंधइत्येवंगंधादिभिर्विप्रमथ्यर्च्यवर्तुलेचतुरस्रेवामंडलेपात्रेऽन्यपरिविध्यर्च्यति

पात्रमित्यादिब्रह्मार्पणांतं दर्शयत् ॥ भोजनांते दक्षिणां दत्त्वा न वा दत्त्वा न मस्कारेण विसर्जयेत् ॥ विप्रस्थान्नादेर्वाभावे यथाशक्त्यन्मुत्सृत्य
 षोडाविभज्यास्मत्पितृपितामहेत्यादिचतुर्थ्यंतं षट् देवता उच्चार्येदमन्नं स्वधानममेतित्यजेत् ॥ तदन्नं विप्राय गोभ्यो वा दयेत् जलादेवात्त्या
 ज्यम् ॥ अन्नत्यागस्यापिलोपे आर्चन्नत्र मरुत इति ऋचो दशवारं जपः ॥ ॥ इति नित्यश्राद्धविधिः ॥ ॥ अथ श्राद्धानुकल्याः ॥ ॥ अनेकवि-
 प्रालाभे देवस्थानेशालग्रामादिकं स्थापयित्वैकविप्रोपित्रादित्रयं मातामहादिसहितदेवता षट्कं चावात्स्य सर्वश्राद्धकार्यमित्युक्तम् ॥ सर्वथा वि-
 प्रालाभे दर्शयत् श्राद्धमित्याद्युक्तम् ॥ अथामश्राद्धम् ॥ तत्र केनचित्संकरेण पाकासंभवे जातकर्मणि च ग्रहणानिमित्तकश्राद्धे चामश्रा-
 द्दकार्यम् ॥ सपिंडीश्राद्धमासिकं प्रतिवार्षिकं महालयषट्कान्वषट्कादिश्राद्धं चामेन न कार्यं ॥ श्राद्धस्य तु दशाहपिंडादिश्राद्धमात्रमासेन न कदा-
 पिपाकेन तत्र पितृनुद्दिश्यासुकश्राद्धं सदैव सपिंडमासेन हविषा करिष्ये ॥ इति संकल्पः ॥ अन्यः प्रयोगः पूर्वोक्त एव ॥ पाकप्रोक्षणस्थाने आम-
 प्रोक्षणं ॥ आवाहने उशंतस्त्वेति मंत्रे हविषे अत्तवे इत्यत्र हविषे स्वीकर्तवे इत्युहः ॥ मस्ममर्यादांतं प्राग्वत् ॥ विप्रहस्तेषु तंडुलैरग्नौ करणं ॥ अ-
 न्नाच्चतुर्गुणं द्विगुणं संभवात्तदासं पात्रेषु संस्थाप्य पाणिहोमशेषं पिंडार्थं संस्थाप्य पात्रेषु दत्त्वा पृथ्वीते पात्रमित्यादि ० इदमामहव्यं कथ्यमि-
 त्यादीदमामममृतरूपं स्वाहेत्यादि ॥ यथा धर्ममधित्यंतं प्राकृतं यथास्वरं जुषध्वमित्यस्यापोशनप्राणाहुतितृप्तिप्रश्नानां लोपः ॥ संपन्नवाच-
 नांते न्नशेषप्रश्नलोपः ॥ सर्वमते तंडुलैः सक्तुभिर्वापिंडदानं केचिद्गृहसिद्धान्नेन पायसेन वापिंडानाहुः ॥ एवं विप्रसमीपेपिंडदानांते नमो-

वःपितरइषेइत्यत्रोपस्थानमंत्रइषेस्थानेआमद्रव्यायेत्यूहः॥ पिंडोद्वासनांतेपिंडजातीयद्रव्येणविकिरदानम्॥ आमश्चाद्धेस्वस्तींतिब्रूते-
 तिवर्ज्यं॥ वाजेवाजेइतिमंत्रेवृक्षायातेतिस्थानेतत्प्रथयतेत्यूहः॥ ततःमाग्वच्छेषंसमापयेत्॥ आमश्चाद्धेद्विजैःपूर्वाण्हेकार्यम्॥ शूद्रैरप-
 राणहएव॥ अमान्नाभावेहिरण्यश्चाद्धमध्येवमेव॥ सांकल्यादौसर्वत्रहिरण्यपदमामपदस्थानेयोज्यम्॥ आयवद्धेमप्रोक्षणम्॥ अत्तवइ-
 त्यादिमंत्रत्रयोहःप्राग्वदेव॥ तंडुलादिभिर्हस्तौऽग्नौकरणंहिरण्यमन्नादष्टगुणंचतुर्गुणंद्विगुणंसमंवादेयं॥ हिरण्यश्चाद्धेऽपिदक्षिणाऽ-
 स्त्येव॥ श्राद्धीयमामंहेमंवा द्विजदत्तंयथेष्टंविनियोज्यं॥ शूद्रदन्तुभाजनादन्यत्रविनियोज्यं॥ श्राद्धीयामेनपंचयज्ञाःश्चाद्धंचनकार्यं
 ॥ हेमश्चाद्धेआमश्चाद्धेचपिंडदानविकल्यात्सांकल्पविधिनाप्येनह्ययम्॥ सांकल्पिकेचसमंत्रकावाहनाध्यग्नौकरणपिंडदानविकिरास्त-
 यस्वधावाचनप्रश्नाइत्येतत्सप्तकंवर्ज्यं॥ तत्रासुकश्चाद्धमामेनहविषाहिरण्येनवासांकल्पविधिनाकरिष्येइतिसंकल्पः॥ शूद्रगृहेन्यदीय-
 मपिशीराद्यपिनभक्ष्यम्॥ किमुततदीयमासादितद्गृहेपक्वान्नंनभोक्ष्यमिति॥ तस्माच्छूद्राह्वयंद्विजगृहेपक्वाभक्ष्यं॥ ॥ इत्यामश्चाद्धे
 मश्चाद्धविधिः॥ ॥ अथपक्वान्नद्रव्यकसांकल्पिकविधिः॥ तत्रयेषुसंक्रांतियुगमन्वादिषुहृद्भ्रूत्तरकालिकदर्शादिषुवापिंडदानंनिषिद्धं
 तत्रसर्वत्रसांकल्पिकविधिः॥ यश्चापिंडदानादिबहुविस्तृतश्चाद्धमनुष्यातुमशक्तः॥ सोऽपिसांकल्पिकंकुर्यात्॥ तद्यथा॥ असुकश्चाद्धसां-
 कल्पिकविधिनाऽन्नेनहविषाकरिष्येइतिसंकल्प्यं॥ तृतीयक्षणदानांतपूर्ववत्कृत्वाऽर्घ्यदानंसमंत्रकावाहनंचवर्जयेत्॥ देवानावाहया

भीतिपितृनावाहयामीत्येवावात्स्यगंधादिपूजनादिभस्ममर्यादांतेऽद्यौकरणं वर्जयित्वा पशिवेषणादिसंपन्नवचनांते उत्तरापोशानं विकिरपि
 डदानवर्जमस्य्यवचनान्तं कृत्वा स्वधां वाचयिष्ये स्वधोच्यतामिति वाक्यरहितं सर्वपूर्ववत्समापयेत् ॥ ॥ इति सांख्यिकप्रयोगः ॥ ॥
 अथान्येष्वनुकल्याः ॥ तत्र द्विजाद्यभावे दर्भबटुविधानेन पिंडदानमात्रमुक्तं ॥ अथवा द्रव्यविप्रयोरभावे पक्वान्नस्य पैतृकसूक्तेन होमः कार्यः
 ॥ यद्वा श्राद्धदिने प्रासे भवेन्निरशनः प्रमात्र ॥ किंचिद्दद्याद्दशकोषा उदकुंभादिकं द्विजे ॥ तृणानिषागवे दद्यात्सिंडान्वाप्यथनिर्वपेत् ॥ तिल
 दर्भैः पितृन्वापितर्पयेत्तानपूर्वकम् ॥ अथवा तृणभारं दहेद्धान्यं वा तिलान् स्वल्पां दक्षिणां वा द्विजाय दद्यात् ॥ अथवा संकल्यादिसर्वश्रा
 ढप्रयोगं पठेत् ॥ सर्वाभावे वने गत्वा र्ध्वं बाहुः स्वकसं दर्शयन्निदं पठेत् ॥ नमोऽस्ति वित्तं न धनं न चान्यच्छ्राद्धोपयोगि स्वपितृन्नतोऽस्मि ॥
 त्वय्यंतु भक्त्या पितरो मयैतौ भजौ कृतौ वर्त्मनि मारुतस्येति ॥ प्रमासरवडेऽन्येपि मंत्रा उक्ता इत्यनुकल्याः ॥ ॥ अथ श्राद्धभोजने प्रायश्चि
 त्तानि ॥ दर्शश्राद्धेषु द्वाप्राणायामाः ॥ महालय्यादिश्राद्धेषु त्रिवर्षीर्ध्वं प्रतिवार्षिकेषु च षट्प्राणायामाः ॥ गायत्र्या दशकृतो भिमंत्रितस्य जल-
 स्यपानं वा ॥ एवमन्येष्वप्यनुक्तप्रायश्चित्तश्राद्धेषु क्तजलपानमेव ॥ वृद्धिश्राद्धेषु त्रिप्राणायामत्रयं ॥ जातकर्मादि नूडांत संस्कारांग वृद्धिश्राद्धे
 सांत प्रनकृच्छं जातकर्मांगश्राद्धे चांद्रायणं वा ॥ अन्यसंस्कारांगश्राद्धे उपवासः ॥ सीमंतसंस्कारे तत्संस्कारांगश्राद्धे च चांद्रायणं ॥ आपदि
 दशाहांत नवसंज्ञकश्राद्धेषु एकादशाहे च श्राद्धभोजने प्राजापत्यकृच्छ्रम् ॥ द्वादशाहिकसपिंडीश्राद्धे ऊनमासे च पादोनकृच्छ्रः ॥ द्वितीयमा

सिक्त्रैपसिको नषाणमासिको नाब्दिकेष्वर्धकृच्छ्रः ॥ अन्यमासिकेषु प्रथमाब्दिके वर्षीतसपिंडनश्चाद्देवपादकृच्छ्रः ॥ उपवासो वा ॥ गुरुवेद-
व्यंदातुंश्चाद्भोजने सर्वत्रोक्तार्थं ॥ जपशीले तदर्धं अनापद्युनमासांतेषु चांद्रायणं प्राजापत्यं च ॥ द्विमासाद्युक्तचतुर्षु पादोनकृच्छ्रः ॥ त्रिमा-
सादिषु पूर्वोक्तेष्वर्धकृच्छ्रः ॥ प्रथमाब्दिके पादोनकृच्छ्रः ॥ द्वितीयतृतीयाब्दिके एकोपवासः ॥ क्षत्रियश्चाद्देवतद्विगणम् ॥ वैश्यश्चाद्देवत्रिगुणम् ॥
शूद्रश्चाद्देवसर्वत्रचतुर्गणं ॥ चांडालविषजलसंपर्शवादिहतपतितक्रीवादिनवश्चाद्देवांद्रायणं ॥ एकादशाहांतंपराकश्चाद्देवद्वादशाहा-
दौपराकः ॥ द्विमासादिचतुर्ष्वतिकृच्छ्रः ॥ अन्यमासिकेषुकृच्छ्रः ॥ अद्भिके पादः ॥ अप्यासे सर्वत्र सर्वद्विगुणं ॥ आमहेमश्चाद्देवसांकल्पिकं च
तत्तदुक्तप्रायश्चित्तार्थं ॥ यतिश्च ब्रह्मचारी च पूर्वोक्तप्रायश्चित्तकृतौ पवासत्रयं प्राणायामशतं घृतप्राशनं चाधिकं चरेत् ॥ अनापदि द्विगु-
णं चरेत् ॥ दशा दौर्गृहिवदेव ॥ ब्रह्मचारिणश्चौलसंस्कारे भोजने कृच्छ्रः ॥ सीमंते चांद्रं ॥ अन्येषु पवासः ॥ एकादशाहश्चाद्भोजने चांद्रं ॥ पुनः
संस्कारश्चेति हेमाद्रिः ॥ ॥ अथ दश्याहश्चाद्देवविशेषः ॥ ॥ तत्रयस्य पित्रादेर्मरणं यन्मासे यत्पक्षे यत्तिथौ तद्दिनं तस्य मृताहस्तत्र पित्रादित्रि-
दैवत्यं वार्षिकंश्चाद्देवपुनरवाद्देवदेवसहितं कार्यं ॥ न चान्नसपत्नीकत्वं पित्रादीनां ॥ नाप्यन्नमातामहादित्रयं ॥ अत्र तिथिर्द्वेधे निर्णयो रात्रावपि
कार्यत्वं ग्रहणादिने तत्रासौ निर्णयो मलमासादिनिर्णयो दशदिने तत्रासौ निर्णयः ॥ शतद्विश्चाद्देवनिर्णयश्चाद्देवकालनिर्णयप्रसंगेन पूर्वोक्तो-
नुसंधेयः ॥ पारणमरणे चैव तिथिस्तात्कालिकी मतेति वचनात् ॥ मरणकालिक तिथेरपराणहादिव्याख्यादिकश्चाद्देवनिर्णयो ज्ञेयः ॥ पित्रोः प्र

यमाद्यादिकश्चाहंविभक्तैर्भ्रातृभिः पृथक्कार्यम् ॥ अविभक्तत्वेज्येषेणैव ॥ मातृमृताहेमात्रादित्रिदैवत्यंश्राद्धम् ॥ मातापित्रोर्मृताहेक्येपूर्वपि-
तुः श्राद्धं कृत्वास्नात्वा मातुः श्राद्धं कार्यम् ॥ एवमेकदिनेपित्रोर्मरणेनमातुर्मर्त्वासहदाहकरणेऽपिज्ञेयम् ॥ सहगमनेत्वेकमेवपाकं कृत्वापितृ-
मातृपार्वणद्वययुतंश्राद्धम् ॥ षट्पिंडाअर्घ्याश्चविश्वेदेवास्तनमिन्नाः ॥ सहगमनेस्रवासिनीमरणेचविप्रपंक्तौस्रवासिनीमधिकांभोजये-
त् ॥ स्रवासिन्यैकुंकुमादिस्त्र्यलंकारान्दद्यात् ॥ सर्वत्रस्त्रीणांश्राद्धेवस्त्रयज्ञोपवीतगंधादिकमेवविप्रेभ्योदेयम् ॥ नकुंकुमादि ॥ एवंसाप-
त्त्रमातुर्मातामहतत्पत्न्योर्मातुलस्यपितृव्यतत्पत्न्योर्भ्रातुःश्वश्रूश्वशरयोर्गरोःपितृष्वस्रमातृष्वस्रभार्यायाभर्तुर्भगिन्यादेत्येतेषामपुत्रत्वेपार्वण-
विधिनैवप्रतिवार्षिकंश्राद्धंकार्यं ॥ केचित्पितृमातृमातामहमातामहीव्यतिरिक्तानांसर्वेषामेकोद्विष्टविधानेनैवेत्याहुः ॥ अत्रदेशाचारासु-
सारेणव्यवस्था ॥ पित्रादिवार्षिकदिनेपितृव्यादिवार्षिकंप्राप्तौस्वयंपित्रादिश्राद्धंकार्यं ॥ पितृव्यादिश्राद्धंतुपुत्रशिष्यादिद्वाराकार्यम् ॥ दि-
नांतरेवास्वयंकार्यं ॥ सन्यासिनोप्यादिकादिपुत्रःकुर्यात्सपार्वणं ॥ प्रथमेवर्षेवर्षांतसपिंडनपक्षेमृताहात्पूर्वदिनेसपिंडनमद्भूतिंश्राद्धं
चकृत्वापरेद्वर्षीर्षिकंकार्यं ॥ ॥ अथक्षयाहाज्ञानेनिर्णयः ॥ ॥ यस्यमृतस्यदेशांतरमरणादिनामासोज्ञायतेतस्यतन्मासेदर्शशक्रेकाद-
श्यांकृष्णौकादश्यांवाप्रतिवार्षिकश्राद्धं ॥ मृततिथिज्ञातामासोनज्ञातस्तदा मार्गशीर्षेमाघेवाभाद्रेवाऽषाढेवातत्तिथौवार्षिकम् ॥ तिथिमा-
सयोरज्ञानेयत्दिनेदेशांतरंप्रस्थितस्तन्मासदिवसौश्राद्धौ ॥ प्रस्थानदिनादेरज्ञानेमृतवार्ताश्रवणतिथिमासौ ॥ प्रस्थानवार्ताश्रवण-

योर्मासज्ञानेतिथेरज्ञानेतन्मासेदशादौ ॥ प्रस्थानादिमासविस्मरणे तिथिविस्मरणेपार्गशीर्षादिषूक्तचतुर्षु तत्तियौ वार्षिकम् ॥ मरणत
छुवणप्रस्थानानां दिनमासयोरज्ञानेमाघस्यमार्गशीर्षस्य वादर्शे आह्नंद्वादशादिवर्षप्रतीक्षोत्तरप्रतिकृतिदाहेदाहदिने वार्षिकादि ॥
अथ आह्नविद्ये निर्णयः ॥ ॥ निमंत्रणोत्तरं विप्रस्य सूतके मृतके वाप्रासे आशौचं ॥ निमंत्रणं च द्वितीयक्षणरूपं समंत्रकं प्रात्यं ॥ नलौ
कि क मिति प्राति ॥ कर्तुं स्तुपाकपरिक्रियोत्तरमाशौचाभावः ॥ पाकपरिक्रिया च समंत्रकं पाकप्रोक्षणमित्याहुः ॥ कर्तुर्गृहे भोजनारंभोत्तरं ज
नने मरणे वा भोजनशेषं त्यक्त्वा परकीयजले नान्नामेत् ॥ मम तु प्रतिप्राति सर्वस्याप्याशौचापवादस्यानन्यगतिविषयत्वात्संकटाभावे पा
कपरिक्रियोत्तरमपि कर्तुराशौचे तदंते आह्नम् ॥ भोक्तुं स्तु भोजनारंभात्प्रागाशौचज्ञानेऽन्यो निमंत्रणीयः ॥ भोजनारंभोत्तरमाशौचे तु
कर्त्तव्यं तथैव आह्नं समापनीयम् ॥ भोक्ता तु भोजनान्ते आशौचप्रकरणे वक्ष्यमाणप्रायश्चित्तकार्यं ॥ संकटे तु पूर्वोक्तमितिकर्त्तं चेद्वात्यं ॥ अ
थ सिंधौ पाकोत्तरमाशौचाभाववचनस्य कर्त्तव्यमात्रपरत्वाद्भोक्तुः प्रायश्चित्तमाशौचं वोक्तं तद्यथा ॥ ब्राह्मस्याशौचे आह्नं सकृत्कामतो भो
जने सांतपनकृच्छ्रं ॥ अप्यासे सासंकृच्छ्रं चरेत् ॥ अज्ञानादिप्रादीनां जातशौचानामन्नभक्षणे एकाहं च्यहंपंचाहं सप्ताहं क्रमेणा भोज
नमंते पंचगव्यप्राशनं च अप्यासे द्विगणम् ॥ आशौचं तु ब्राह्मणादीनामाशौचेयः सकृदेवान्ममश्नाति तस्य तावदाशौचं तदंते प्रायश्चि
त्तं कुर्यादिति विष्णुक्तं ज्ञेयम् ॥ आह्नकालेऽन्यकाले च तत्समं वेति ज्ञेयम् ॥ दातृभोक्तृभ्यामुभाभ्यामाशौचं न ज्ञातं चेन्न दोषः ॥ आशौ

चमध्येश्चाद्द्विदिनपाते आशौचांते एकादशाहेकार्यम् ॥ एकादशा होमलमासेचेन्मले ऽपिकार्यम् ॥ तत्रातिक्रमेशुद्धमासे ॥ एतन्मासिके प्र
 तिवार्षिके च ज्ञेयम् ॥ दर्शादीनां तु पंचमहायज्ञादिवल्लोप एव नाशौचांते कर्तव्यत्वम् ॥ नापि प्रायश्चित्तम् ॥ आशौचं विना दर्शादीनां लोपेषु
 पवासादिषु पंचमहायज्ञात्तमेव न कालांतरे नुष्ठानम् ॥ एकादशाहे ऽसंभवे ऽमावास्यायां कृष्णशक्रेकादशयोर्वार्षिकम् ॥ मासिकं चोदकं च य
 द्यदंतरितं भवेत् ॥ तत्तदुत्तरसातं व्यादनुषेयं प्रचक्षते ॥ केचिदाब्दिकमप्यंतरितं दर्शादिकालासंभवे ऽग्रिममासे तत्तथैकार्यमित्याहुः
 ॥ आशौचांतरं व्याध्यादिविघ्ने विस्मृतौ चैवमेव ॥ केचिद्व्याध्यादिविघ्ने पुत्रादिना तद्दिने एवान्नेनाब्दिकमाहुः ॥ ॥ अथ भार्यारजोदोषे ॥ ॥
 तत्र दर्शयुगादिमन्वाद्यष्टकान्वष्टकादिभ्यां निपाककर्त्तरसत्वे ऽन्नेन तद्दिने कार्याण्यन्यथा ऽमादिद्रव्येण ॥ कालादर्शादर्शाश्चाद्व्युत्पन्नमेह
 नीतिपक्षांतरमाह ॥ सहस्रं च महालयस्तु दर्शाभार्यारजसिसुरव्यकालातिक्रमप्रियातत्रैव कार्यः ॥ एवमाश्विनशक्रे पंचम्यंतकालेषु त्थम् ॥
 अष्टम्यादौ सहस्रं महालयं भार्यारजोदोषे न कार्यः ॥ कालांतरसत्त्वादित्यादिमहालयप्रकरणोक्तमनुसंधेयम् ॥ प्रत्याब्दिकं मासिकं रजोदोषे
 ऽपि तद्दिने एव कार्यमित्येकः पक्षः ॥ पंचमे ऽह्निकार्यमित्यपरः पक्षद्वये ऽपि ग्रंथसंमतिः शिष्टान्वारसंमतिश्च ॥ भार्यांतरसत्त्वे तद्दिने एवेति स
 र्वसंमतम् ॥ तद्दिने करणपक्षेश्चाद्द्विकाले रजस्वलादर्शनादिकं वर्ज्यम् ॥ तेन तादृशागृहासंभवे स्वसपिंडस्य पाककर्तुरसंभवे च पंचमे ऽह्नी
 तिपक्षः श्रेयान् ॥ अपुत्रारूपी रजोदोषे भर्तृशब्दिकादिकं पंचमे ऽह्निकुर्यान्न त्वन्यद्वारा तद्दिने ॥ अथ पतिमुद्दिश्याग्निप्रवेशे ॥ तत्र सहग

मनमेवविप्राणां ॥ सत्रियादेस्तसहगमनमनुगमनंच ॥ एकचित्यारौहणंदंपत्योः सहेवमंत्रवद्वाहः सहगमनं ॥ ऋतुः समंत्रकदाहोत्तरंपृथक्
चितावशिप्रवेशोऽनुगमनम् ॥ तत्रोभयत्रापितिथ्यैक्ये एकदिने एव तत्रेणपाकादिकृत्वादर्शवत्षट्पिंडषडर्घ्यविप्रभेदकतपितृमातृपा
र्वणह्यविशिष्टंश्राद्धकार्यम् ॥ विश्वेदेवास्तनमिन्नामिन्नावा ॥ तिथिभेदेऽपिश्राद्धदिनेक्ये एवमेव ॥ तिथिभेदाच्छ्राद्धदिनेभेदेतुवा
र्षिकादिप्रथगेवकार्यम् ॥ केचित्तुसहगमनेतिथिभेदेऽपिऋतुः स्यादश्राद्धदिने एवपत्याः श्राद्धनतुदिनांतरइत्याहुस्तदल्पकालव्यव-
धानेयोज्यम् ॥ ननुद्विभ्यादितिथिव्यवधाने ॥ ॥ अथश्राद्धसंपत्तेर्निर्णयः ॥ ॥ तत्रपित्रोर्मृताहेक्येपूर्वपितुः श्राद्धततः पाकभेदेनमातु-
रित्यक्तम् ॥ गृहदाहादिनासपिंडानांक्रमणसंबंधसामीप्यक्रमेण श्राद्धानिपाकभेदेनपृथकुर्यात् ॥ पृथक्पाकेनभिन्नश्राद्धाशक्तौ
नंत्रेणप्रपणंकृत्वाश्राद्धकुर्यात्पृथक्पृथक् ॥ क्रमेणैकदिनेमरणेमरणक्रमेण ॥ तत्रैकदिनेएकरत्रयाणांश्राद्धानिनकुर्यात् ॥ वार्षिकश्राद्ध
त्रयप्राप्तौश्राद्धद्वयंस्वयंकुर्यात् ॥ तृतीयादिश्राद्धादिनाकारयेदिनांतरेवाकुर्याच्छ्राद्धकृत्वातुतस्यैवपुनः श्राद्धंनतदिने ॥ नैमित्तिकंतुकर्त
व्यंनिमित्तोत्पत्त्यनुक्रमात् ॥ तथाषण्णवतिश्राद्धेषुसमानदेवताकलेतंत्रेणश्राद्धानि ॥ अधिकदेवताकलेपृथक्श्राद्धानि ॥ वार्षिकमासिको
दकुंभश्राद्धेषुनित्यश्राद्धदर्शादिश्राद्धंचदेवतानांभेदात्प्रयत्नकार्यम् ॥ महालयेतीर्थश्राद्धदर्शादिषण्णवतिषुचनित्यश्राद्धप्रसंगसिद्धिः ॥ मा
सिकेनांदकुंभश्राद्धस्यप्रसंगसिद्धिः तत्रप्रसंगसिद्धिस्थलेदर्शादिकंप्रसंगिश्राद्धमेवसंकल्पपूर्वकंसांगमनुष्ठेयम् ॥ प्रसंगसिद्धंतुनि-

त्यादिकं न संकल्प्यादनुच्चार्य मिति लोपापरपर्याय एव प्रसंगसिद्धिपदे नोच्यते ॥ तत्र सिद्धौ तु प्रकारद्वयं भाति ॥ दर्शय्यतीपातश्चाद्द्वयोस्तंत्रा-
नुष्ठानेषु पुरुषानुद्दिश्य दर्शय्यतीपातश्चाद्द्वयं तंत्रेण करिष्ये इति संकल्प्य दर्शय्यतीपातश्चाद्द्वयोर्देवार्थं क्षणः करणीय इति देवे निमं च्यद-
र्शय्यतीपातश्चाद्द्वयोः पित्राद्यर्थं क्षणः करणीय इति वर्गद्वयार्थं विप्रद्वयादिकं निमं च्यैकमेव श्राद्धं कार्यमित्येकः प्रकारः ॥ अथवा पूर्ववत्संकल्प्य-
देवे तंत्रेणैकमेव विप्रं निमं च्य षोडशमासिकतंत्रवत् ॥ दर्शय्यतीपातश्चाद्द्वयोः करणीय इति दर्शय्यतीपातश्चाद्द्वयोः क्षण इति विप्रं-
तरं निमं च्य विप्रचतुष्टयादियुतं पातश्चाद्द्वयोः पिंडाभावात् ॥ षडर्थं पिंडयुतं श्राद्धमेकैव पाकेन कार्यमित्यपरः प्रकारः ॥ एवं त्रिचतुरादिश्रा-
द्धानां तंत्रे ऊक्त्यम् अत्र पक्षद्वये विचार्य यत्तत्र पक्षः सद्भिरनुष्ठेयः ॥ पूर्वमहालयस्ततो दर्शः ॥ दर्शं वार्षिकमहालययोः प्राप्तौ पूर्ववार्षिकं न-
तो महालयस्ततो दर्श इति त्रयं पाकभेदेन ॥ विस्तरमहालयप्रकरणे मयूरवेतुसपिंडकेन दर्शश्राद्धेनापिंडकस्य व्यतीपातादिश्राद्धस्यैक-
देवताकस्य प्रसंगसिद्धिरेव ॥ न तंत्रसिद्धिस्तंत्रोदाहरणं तु पातसंक्रांत्यादिरित्युक्तम् ॥ यत्तत्र च षडर्थेन पितृमातृवार्षिकमासिकयोः प्रसंग-
सिद्धिरित्युक्तम् ॥ तत्र महालयेन वार्षिकादिसिद्ध्यापत्याबहुग्रंथविरुद्धम् ॥ यत्र च दर्शं वार्षिकश्राद्धादौ देवताभेदाच्छ्राद्धभेदस्तत्र निमित्तानि-
यतिश्चात्र पूर्वानुष्ठानकारणमिति वाक्यात् ॥ पूर्ववार्षिकं ततो दर्शः ॥ यत्सर्वान्त्रेत्येकरूपेणैकदानप्राप्तेति नदनियतनिमित्तकं वार्षिकमा-
सिकं वा पूर्वकार्यमिति वाक्यार्थः ॥ वार्षिकमासिकादीनां संपाते पितृपूर्वकत्वं संबंधसामीप्यादिकंचानुपदमेवोक्तम् ॥ दर्शमहालययोः संपा-

ते पूर्वमहालयस्ततो दर्शः ॥ दर्शे वार्षिक महालययोः प्रासौ पूर्ववार्षिकं ततो महालयस्ततो दर्श इति त्रयं पाकभेदेन विस्तरं महालयप्रकरणे
 तथा कास्यतंत्रेणानित्यस्य तंत्रं श्राद्धस्य सिद्धति ॥ अथ संक्रांत्ययनद्वयविषुवद्वययगादिमन्वादिश्राद्धकृष्णत्रयोदशीश्राद्धियागमनप्र
 यक्तमघाप्रणीमघाकृतत्रयोदशीवैधृतिव्यतीपातोपरागपुत्रोत्पत्तिनिमित्तकालभ्ययोगनिमित्तकश्राद्धानि ॥ प्रौष्ठपदीभिन्नसर्वयो
 र्णमासीश्राद्धानि चैतानिश्राद्धानि पिंडरहितानि सांकल्पविधिना कार्याणि ॥ एतेषु दर्शवत्षट्पुरुषोद्देशः ॥ तैनेषामेककालसंपाततंत्र
 णसिद्धिः ॥ नित्यश्राद्धस्य प्रसंगसिद्धिः ॥ उपरागश्राद्धस्य भिन्नकालत्वेऽप्यगनुष्ठानम् ॥ उपरागश्राद्धेन संक्रांतिदर्शादिश्राद्धानां प्रसंग
 सिद्धिरिति प्रथमपरिच्छेदे मतांतरयक्तम् ॥ पुत्रोत्पत्तिनिमित्तकश्राद्धस्य नवदेवताकृत्वात्पृथगनुष्ठानम् ॥ तच्च हेतुवकार्यम् ॥ नत्वा मे नना-
 प्यन्मेनेति ॥ इति श्राद्धसंपाते निर्णयः ॥ ॥ अथ तिलतर्पणम् ॥ ॥ तच्च यच्छ्राद्धेयावंतः पितरस्तर्पितास्तावत्पितृगणोद्देशेन तच्छ्राद्धांगत्वे-
 नतिलैस्तर्पणं कार्यम् ॥ तत्र कालनियमः ॥ पूर्वे तिलोदकं दर्शप्रत्यब्दे तु परे हनीत्यादितदयं निष्कर्षः ॥ दर्शश्राद्धे श्राद्धस्य पूर्वश्राद्धांगं तिलतर्प-
 णम् ॥ तत्र विप्रनिमंत्रणोत्तरं पाकारं भोत्तरं वा ब्रह्मयज्ञकरणे ब्रह्मयज्ञांगनित्यतर्पणं नैव दर्शांगं तिलतर्पणस्य सिद्धिः ॥ ततः पूर्ववैश्वदे-
 वोत्तरं वा ब्रह्मयज्ञकरणे श्राद्धीयषट्पुरुषोद्देशेन श्राद्धांगतर्पणं कृत्वा श्राद्धारंभः कार्यः ॥ प्रत्याहिकं सर्वपितृतर्पणं तु ब्रह्मयज्ञकाले कार्य-
 म् ॥ एवं यगादिमन्वादि संक्रांतिपौर्णमासीवैधृतिव्यतीपातश्राद्धेषु दर्शवत्पूर्वमेव ॥ तीर्थश्राद्धे सर्वपितृद्वेषेन पूर्ववार्षिकश्राद्धे परे द्वरे वश्रा

द्वीयदेवतात्रयोद्देशेन ॥ वार्षिकश्राद्धदिनेनित्यतर्पणं तिलैर्नकार्यम् ॥ सहस्रमहालयसर्वपितृद्देशेन परेद्यरेव ॥ अन्येषु महालयपक्षेष्वष्टका
 त्वष्टकापूर्वेद्यः श्राद्धेषु माघ्यावर्षार्थेदियगजच्छायायष्टीभरणीसंध्याश्राद्धेषु हिरण्यश्राद्धे चानुब्रज्यतर्पणं श्राद्धीयदेवतोद्देशेन श्राद्धसंपाते तु
 यदित्यसंगसिद्धिस्तदानदीयमेवतर्पणम् ॥ तत्र त्वंतु पूर्वतर्पणवतां च श्राद्धानां समसंख्यत्वे आदावंतेवातर्पणम् ॥ विषमसंख्यत्वे बहूनु-
 रोधेन ॥ संक्रान्तिपुग्रहणेषु चोः श्राद्धे दर्शव्यतीपाते पितृव्यादिश्राद्धे महालये च निषिद्धे ऽपि दिने श्राद्धांगतिलतर्पणं कार्यमिति केचित् ॥
 अन्येतु सर्वश्राद्धांगतर्पणे को ऽपि तिथ्यादिनिषेधो नेत्याहुः ॥ ॥ अथ श्राद्धांगतर्पणनिषेधः ॥ ॥ वृद्धिश्राद्धसपिंड्यां च प्रेतश्राद्धेषु मासि
 के ॥ संवत्सरविमोके च न कुर्यात्तिलतर्पणं ॥ तत्र तर्पणप्रकारः ॥ परे हानितर्पणे स्नात्वा तर्पणं कृत्वा नित्यस्नानं प्रातः संध्यां च कुर्यात् ॥
 यद्वा नित्यस्नानप्रातः संध्योत्तरं श्राद्धांगतर्पणं संबन्धनामगोत्ररूपाणि द्वितीयां तान्युच्चार्य स्वधानमस्तर्पयामीति बह्वैर्दक्षिणहस्तेना
 न्यैरंजलिना त्रिस्त्रिस्तर्पयेत् ॥ प्रत्यंजलिसंभ्रावृत्तिः ॥ एवं नित्यतर्पणे पिज्ञेयम् ॥ अथ ब्रह्मयज्ञांगे नित्यतर्पणे तिलतर्पणनिषेधकालः
 ॥ रविभौमशुक्रवारेषु प्रतिपत्यष्ट्येकादशीसप्तमीत्रयोदशीषु भरणीकृत्तिकामघासु निशिसंध्यासु गृहे जन्मनक्षत्रेशु प्रकार्यदिने ऽ
 न्यदीयेशोभनयु तगृहेषु मन्वादिषु युगादिषु गजच्छायायामयनद्वये च तिलतर्पणं सृदास्नानं पिंडदानं च न कार्यं केचिदयनद्वये युगादि
 मन्वादिषु तिलतर्पणं न दोषायेत्याहुः ॥ विवाहव्रतचूडासु वर्षमर्धतदर्थकमन्यत्र संस्कारे मासं मासार्धं वा तिलतर्पणादिवा नित्यतर्पणं

कार्यं ॥ ॥ अथ तिथ्यादिनिषेधापवादः ॥ ॥ तीर्थेतिथिविशेषे च गयायां प्रेतपक्षके ॥ निषिद्धेऽपि दिने कुर्यात्तर्पणं तिलमिश्रितमिति ॥ तिथि
विशेषोष्ठादिपितिमयुरवे ॥ अत्र कानीयानां केषां चिद्वाचिके दोषेऽहनिभरण्यादौ विसर्जनांते च श्राद्धागतर्पणान्चारो न दृश्यते तत्र मूलं म-
ग्यं ॥ क्षयाह श्राद्धदिने नित्यतर्पणे तिलग्रहणं तु बहु प्रय विरुद्धम् ॥ अयनादी श्राद्धे यद्वक्तव्यं तत्पूर्वाह्ने प्रपन्नितम् ॥ एतच्चापनयनादि-
हत्कर्मसु पूर्वैः कार्यं जातकर्मसु च लपकर्मसु तदहरं वै ॥ तत्र देशकालौ संकीर्त्य सत्यवक्तुसंज्ञका विश्वेदेवानां दीसुरवासात्पितामही प्र-
पितामन्धोनां दीसुरव्यः पितृपितामहप्रपितामहानां दीसुः ॥ मातामहमातुः पिपृत्नीसहितानां दीसुः ॥ एतानुद्दिश्य पार्वणविधानेन सापि-
डंनां दीश्राद्धं करिष्ये इति संकल्पः ॥ अथ कालेन वैवशाज्यासाध्यतेषु द्वौ द्वौ कुशाभिधाय ॥ यवांसि सोमं देवत्य इति पूर्वोक्तो हेनयवानो-
प्योशांतस्वेति द्वयोर्दयोरवात्स्यामुक विश्वेदेवाः प्रीयंतां नां दीसुरवाः मातरः प्रीयंतां नां दीसुरवाः पितामह्यः प्रीयंतां मित्यादिनायथा सिंगं पात्राणि पुरतो न्यसे-
त् ॥ नां दीसुरवा मातर इदं वोऽर्घ्यमित्यादिनायथा सिंगं पात्राणि मर्षपात्रं विभक्त्यदेयम् द्विद्विगंधदानं ॥ तत्रुच्यंतां नुद्दिश्य स्वाहा ह्यनमसं मत्यादिदेव-
वदन्नदानम् ॥ पिंडदानकालेनां दीसुरवाभ्योसात्पितृभ्यः स्वाहानां दीसुरवाभ्यः पितामहाभ्यः स्वाहेत्येवंप्रत्येकं द्वौ द्वौ वित्यष्टादशा पिंडान् स्वाहा-
॥ अत्रानुसंज्ञां कृता कृतम् ॥ एवं सर्वं पिच्यमपिसव्यादिनां देवधर्मणो वकार्यमित्यादि सर्वं प्रवार्धतां ज्ञेयम् ॥ तत्रानुक्ता विशेष एवात्रोक्त-
॥ ॥ अथ विभक्ताविभक्तनिर्णयः ॥ ॥ तत्र श्राद्धाधिकारिनिर्णये जीवमितृकनिर्णये च प्रायेणोक्तम् ॥ विशेषस्तूच्यते ॥ विभक्तयना

नांभ्रात्रादीनां सर्वधर्माः प्रथमेव ॥ सपिंड्यंतप्रेतकर्मषोडशमासिकानिचैकस्यैवेत्यादितु प्रागुक्तम् ॥ अविभक्तानां तु धननिरपेक्षाणि स्नान-
संध्याद्यह्ययज्ञमंत्रजपोपवासपारायणार्दानिनित्यनैमित्तिककाम्यानि प्रथमेव ॥ अग्निसाध्यश्रौतस्मार्तनित्यकर्मापि प्रथमेव ॥ पितृपा-
कोपजीवीस्थाद्रातृपाकोपजीविकइतिपक्षांतरं कात्यायनादिपरम् ॥ पंचमहायज्ञमध्ये देवभूतपितृमनुष्ययज्ञाज्येष्ठस्यैव ॥ पाकभेदे आ-
श्वलायनानां वैश्वदेवभेदो विकल्पेन ॥ ज्येष्ठेनाकृतैवैश्वदेवेकनिष्ठस्य पाकसिद्धौ तेन तूष्णीं किंचिदन्नमग्नौ क्षिप्त्वा विप्राय दत्त्वा भोक्तव्यमि-
तिकेचित् ॥ देवपूजा तु प्रथमे कत्रवा ॥ प्रतिवार्षिकदर्शसंक्रांतिग्रहणादिश्राद्धानि ज्येष्ठस्यैव ॥ तीर्थश्राद्धाद्यपि यगपत्सर्वेषामविभक्ता-
नां प्राप्तावेकस्यैव भेदेन प्राप्तौ भिन्नम् ॥ एवंगयाश्राद्धेऽपियोज्यम् ॥ काम्यदानहोमादौ द्रव्यसाध्ये भ्रात्राद्यनुमत्याधिकारः ॥ मघात्र-
योदशीश्राद्धप्रथमेवेत्कृत्तम् ॥ ॥ अथ तीर्थश्राद्धम् ॥ ॥ तत्र गंगादितीर्थप्राप्तावर्ध्यावाहनद्विजांग्रष्टुनिवेशान्तृमिप्रश्नविकिरवि-
सर्जनदिग्बंधवर्ज्यसकृन्महालयवत्सर्वपितृगणोद्देशेन धूरिलोचनसंज्ञकविश्वेदेव सहितम् ॥ तीर्थश्राद्धं कुर्यात् ॥ अग्नौ करणं कृ-
ताकृतम् ॥ करणपक्षे तीर्थजलसमीपे श्राद्धं चेत्तदा प्राकृतमंत्रयुतं तीर्थजले कार्यं ॥ अन्यथा हस्तादौ ॥ पिंडानां तीर्थे प्रक्षेप एव प्रतिप-
त्तिः ॥ अत्र तीर्थवासिन एव विप्राविग्रहणा अपि सुरव्याः ॥ तदभावेऽन्ये ॥ अत्र श्राद्धीयदेशेऽन्नादिद्रव्ये च काकश्वादिभिर्हृष्टेऽपि न दोषः
॥ तीर्थश्राद्धांगतर्पणं दर्शवत्पूर्वकार्यं ॥ देशकालौ संकीर्त्य सर्वपितृगणमुच्चार्य एतेषाममुकतीर्थप्राप्तिनिमित्तकं तीर्थश्राद्धं सपिंडं सदेवं

सद्यः करिष्ये इति संकल्पः ॥ धूरिलोचन विश्वेदेवादि सर्वं सकृन्महालयवत् ॥ तीर्थयात्रायां साग्नेः सपत्नीकस्यैवाधिकारः ॥ निरग्नि-
कस्यत्वपत्नीकस्यापि ॥ स्त्रियाः स्नानदानतीर्थयात्रानामस्मरणादिकं पुत्राद्यनुमत्यैव ॥ सधवायायात्रादिपत्यासहैव ॥ ॥ अथ तीर्थयात्रा-
विधिः ॥ ॥ तीर्थयात्रां चिकीर्षुः प्राग्विधायोपोषणं गृहे ॥ पारणाहेद्युतश्चाह्वं वृद्धिर्भयुतं चरेत् ॥ तथा षट्देवतं नवं देवतं द्वादशदेवतवा-
बहुसर्पिर्युतेनान्नेनश्चाह्वं कुर्यात् ॥ निवेदनकाले इदं घृतं सान्दं दत्तं दास्यमानं चेत्यादिवदेत् ॥ गणेशं विप्रान् साधूंश्च शक्त्या संपूज्य यात्रा-
संकल्पं कृत्वाश्चाह्वशेषेण पारणां कृत्वा व्रजेदितिकेचित् ॥ अन्येतुश्चाह्वं तथात्रासंकल्पं कृत्वाश्चाह्वशेषं घृतमात्रमादाय ग्रामांत क्रोशन् नृग-
त्वातत्रश्चाह्वशेषे घृतसहितान्नांतरेण पारणां मित्याहुः ॥ श्रीपरमेश्वरप्रीतिकामः पितृमुक्तिकामो वाऽमुकप्रायश्चित्तार्थं वाऽमुकतीर्थया-
त्रां करिष्ये ॥ इति यात्रासंकल्प ऊहः ॥ उपवासात्पूर्वं मुंडनं कार्यमिति केचित् ॥ अन्येतु प्रायश्चित्तार्थं यात्रायामेव मुंडनमित्याहुः ॥ एवं गयो-
द्देश्यकयात्रायामपि मुंडनविकल्पः ॥ उद्यतस्तगथांगंतुंश्चाह्वं कृत्वा घृतादिकम् ॥ विधाय कार्पटीवेषं ग्रामं कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥ ततः प्रतिदि-
नं गच्छेत्प्रतिग्रहविवर्जितः ॥ यश्चान्यं कारयेच्छक्त्या तीर्थयात्रानरेश्वरः ॥ स्वकीयद्रव्ययानाभ्यां तस्य पुण्यं चतुर्गुणं ॥ यात्रामध्ये आशौ-
चेरजोदोषे वा शतद्विपर्यंतं स्थित्वा तदंते गच्छेत् ॥ विषममार्गे तु न दोषः ॥ संकल्पितयात्रामध्ये तीर्थंतरमाप्तोश्चाह्वं दिकं कार्यमेव ॥ वाणिज्या-
र्थं गतेनापि मुंडनोपवासादिकं कार्यम् ॥ कार्यंतरप्रसंगेन तीर्थगमनेऽर्धफलम् ॥ वाणिज्यार्थं गमने पादफलम् ॥ मार्गे द्विर्भोजनादिकरणोच्छ

त्रोपानहसंबनेचपादोनम् ॥ यानमारुह्यगमनेऽर्धं ॥ अनुषंगेणतीर्थप्रामौतीर्थस्नानात्स्नानजंफलंनतीर्थयात्राफलम् ॥ मार्गंतरानदीप्रामौ
स्नानादिपरपारतः ॥ अर्वागंवसरस्वत्यागण्यमार्गगतोविधिः ॥ तीर्थसामीप्यप्रामौविधिः ॥ यानामितुपरित्यज्यभाष्यपादचरैर्नरैः ॥ मन्त्र्य
चविलुटेत्तत्रकुर्याद्द्वेषंचकार्पटं ॥ तीर्थप्रामिपूर्वदिनेतीर्थप्रामिदिनेवोपवासः ॥ कार्यः ॥ तीर्थेषुसलस्नानंरुत्वोदङ्करवःप्राङ्करवोवाके-
शश्वश्चनखलोमान्यदकसंस्थानिवापयेत् ॥ ततःसमंत्रकरस्नानंतत्रप्रणवेनजलमालोड्यतीर्थमावाह्य ॥ ॐ नमोःस्तुदेवदे-
वायशितिकंठयदंडिने ॥ रुद्रायचापहस्तायचक्रिणेवेधसेनमः ॥ सरस्वतीचसावित्रीदेवमातागरीयसी ॥ सन्निधानीभवत्वंत्रतीर्थपा-
पप्रणाशिनी ॥ इतिमंत्रेणस्नायात् ॥ शेषःस्नानविधिर्भित्यवत् ॥ ततस्तर्पणादितीर्थश्राद्धम् ॥ श्राद्धोत्तरदिनेततोगमनंनश्राद्धदिने ॥
मुंडनंचोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंविधिः ॥ वर्जयित्वाकुरुक्षेत्रंविशालंविरजंगयाम् ॥ सर्वतीर्थेष्वितिप्रसिद्धमहातीर्थेष्वित्यर्थः ॥ दशमासां
त्तरंयुनस्तीर्थप्रामौमुंडनादितीर्थविधिः ॥ प्रयागेतुयोजनत्रयादागतस्यदशमासादर्वागपि ॥ प्रयागेजीवत्पितृकगर्विर्णापतिकृतचूड बा-
लानामपिसभर्तृकरूपाणामपिप्रथमयात्रायांवपनं ॥ केचित्सभर्तृकरूपाणांसर्वान्केशान्समुत्पत्यछेदयेदंगलद्वयमित्याहुः ॥ तत्रवेणी
दानविधिर्द्वितीयपरिच्छेदेउक्तः ॥ यतिभिस्तृतीर्थेष्वृतुसंधिष्वेवकक्षोपस्थवर्ज्यवपनंकार्यं ॥ तीर्थप्रामावविलंबेनस्नानपितृतर्पणश्रा-
द्धादिकुर्यात् ॥ नपर्वादिकालंविचारयेत् ॥ आकस्मिकमहातीर्थप्रामौद्वित्रिदिनादिवासासंभवेभक्तेनापिरात्रावपिस्ततकिनाऽपिग्रहण-

पर्वणीवस्नानं हिरण्यादिना तीर्थश्राद्धं च कार्यम् ॥ एवं मूलमासे ऽपि योज्यम् ॥ अथ परार्थस्नानम् ॥ मातरं पितरं जायां ज्ञातरं संतु दं गुरु
 म् ॥ तीर्थस्नायाद्यमुद्दिश्य सो ऽष्टमांशं लभेन्नरः ॥ यद्वा प्रति कृतिं दर्शयति तीर्थवारिषु ॥ मज्जयेच्च यमुद्दिश्य सो ऽष्टमांशं फलं लभेत् ॥
 पक्वान्नेन तीर्थश्राद्धे तेनैव पिंडाः ॥ हिरण्यादिना कृते पिंडद्रव्याणि ॥ सक्तु संयावपायसपिण्या कफदान्यतमानि ॥ पिंडानां तीर्थप्रक्षेप
 एव ॥ नान्या प्रतिपत्तिः ॥ एतच्चापुत्रया विधुवया कार्यं ॥ सपुत्रयानकर्तव्यं भर्तुः श्राद्धं कदाचनेति स्मृतं ॥ अत्रुपनीतेनापि कार्य
 म् ॥ यतिना तु न कर्तव्यं ॥ दंडप्रदर्शयेद्दिक्षुर्गयांगत्वानपिंडदः ॥ दंडस्पर्शाद्विष्णुपदेपितृभिः सह मुच्यते ॥ एवं कृत्वदादिषु पिंडं द्रव्य
 शौनमेव ॥ तीर्थवृत्तिर्दौर्बल्येन प्रतिगृहे दशमांशादानेन सिद्धिः ॥ श्रीविद्वं लं रुक्मिणी च पितरौ दीनवत्सलो ॥ ध्यात्वेष्टसिद्धयेन त्वाव-
 स्थेयाशौचनिर्णयम् ॥ १ ॥ ॥ तत्रादौ गर्भनाशजननाद्याशौचं ॥ ॥ आचतुर्था भूवेत्स्त्रावः पातः पंचमषष्ठयोः ॥ अत ऊर्ध्वं
 प्रसूतिः स्यात्तत्राशौचं विविच्यते ॥ तत्र गर्भस्त्रावे आद्यमासत्रये मातुस्त्रिरात्रं चतुर्थमासं च तूरात्रमष्टमस्य त्वरूपमाशौचं
 पित्रादिः ॥ सपिंडानां स्त्रावमात्रे स्नानाच्छ्रुतिः ॥ पंचमषष्ठमासयोरगर्भपातगामिण्यामाससमसंख्यं क्रमेण पंचषट्पदि-
 नान्यस्ष्टमस्य त्वलक्षणमाशौचं ॥ पित्रादिर्सपिंडानां तु त्रिदिनं जननाशौचं मृताशौचं तु नास्ति ॥ इदं स्त्रावपातशौचं सर्ववर्णसाधा-
 रणम् ॥ गर्भिण्याः सप्तममासप्रसूतिप्रसवे मातुः पित्रादिसपिंडानां च संपूर्णजननाशौचं ॥ तच्च विप्रे दशाहं ॥ क्षत्रिये दशाहं ॥ वैश्ये पंचदशाहं ॥

॥ शूद्रेमासः संकरजातीनां शूद्रवत ॥ विज्ञानेश्वरस्तनैषामाशौचं किंतु स्नानमात्रमित्याह ॥ सर्ववर्णेषु दशाहं वा ॥ जननाशौचे गर्भि-
 ष्यादशाहमस्पृश्यत्वं ॥ कर्मानधिकारस्तकन्योत्यत्तौ मासं पुत्रोत्यत्तौ विंशतिरात्रं ॥ इदं स्वस्वाशौचं उत्तरमिति विप्रस्त्रियाः क्रमेण ॥ च
 त्वारिंशत्त्रिंशद्दिनान्यधिकारः ॥ पितुः सापत्नमातुश्च कन्यायापुत्रस्य वा त्यत्तौ सचैलस्मानात्प्राग्स्पृश्यत्वं पित्रादिसपिंडानां जननाशौ-
 चे कर्मानधिकारमात्रं ॥ कर्मोद्यतिरिक्तकाले स्पर्शदोषेण ॥ जातकर्मणिदाने च नालच्छेदनात्पूर्वं पितुरधिकारः ॥ एवं पंचमषष्ठदशम-
 दिनेषु दाने जन्मदादिपूजने चाधिकारः ॥ तत्र विप्राणां प्रतिगृहेषिदोषेण ॥ कूटस्थमारभ्य सप्तमपुरुषपर्यन्ताः सपिंडाः ॥ ततः सप्तस-
 मानोदकाः ततः सप्तैकविंशतिपर्यन्ताः सगोत्राः ॥ तत्र सपिंडानां दशाहमित्युक्तं ॥ सोदकानां त्रिरात्रं सगोत्राणामेकरात्रमिति नागो-
 जीमद्वीयेभ्यः अन्येतु सगोत्राणां नाशौचमित्याह ॥ अयं सपिंडसोदकाद्याशौचविभागो जनने मरणे च समानः ॥ मरणत्वाशौचविच्छेदे
 पि स्नाने मात्रं यावदेककुलत्वज्ञानं तावद्भवत्येवेति विशेषः ॥ अत्रेदंबोध्यं कूटस्थादारभ्य संततिभेदे एकसंततौ कश्चिदष्टमोपरसंत-
 तौ च कश्चित्सप्तमस्तयोः श्वैकतः सापिंड्यानुवृत्तिः परतो निवृत्तिरित्युक्तं ॥ तत्राष्टमेन निवृत्तसापिंड्येन सप्तमादिनां परसंतति-
 स्थानां जनने मरणे त्रिदिनमाशौचं कार्यं ॥ सप्तमेन त्वनुवृत्तसापिंड्येन अष्टमादीनां जनने मरणे वा दशाहमेव कार्यं ॥ एवं सोदकत्रि-
 रात्रादौ कन्याविषयकं त्रिपुरुषसापिंड्ये चोत्थं ॥ तत्रामष्टमस्य मृतपितृकत्वेऽपि जीवसितृकत्वे च त्रिदिनमेव ॥ त्र्यंबकीये भट्टोजी

येनागोजीयेचाशौचप्रकरणेन्यत्रचपित्रादिजीवनाजीवनकृतविशेषादर्शनादितिकेचित्अपरेतुनिर्णयसिंधौसापिंड्यप्रकरणे
आदशमात्मविहितिरित्यादिसुमंतुवाक्यस्यशूलपाणि कृतव्याख्यानेएकपिंडदानक्रियान्वयित्वरूपसापिंड्यलक्षणंमनुस्मृ-
त्यजीवसिन्नादित्रिकस्यप्रपितामहात्परेत्रयःपिंडभाजस्तदूर्ध्वत्रयानवपुरुषपर्यंतालेपभाजःश्राद्धकर्ताचदशमइतिदशमाह
ध्वंसापिंड्यनिवृत्तिः॥पितृपितामहजीवनेनवपुरुषपर्यंतंपितृजीवनंष्टपुरुषपर्यंतंसापिंड्यमितिप्रतिपादनादष्टमादःपित्रादि
जीवनदशाष्टादशाहमाशौचं॥पित्रादिमरणोत्तरमेवत्रिदिनमितिचदंति॥अत्रममद्वितीयपक्षएवयुक्तोभाति॥पितृगृहेकन्या
प्रसूतौपित्रोस्तद्गृहवर्तिभ्रातृणांचैकाहः॥पितृगृहवर्तिपितृव्यादीनांसर्वेषापितृसंपिंडानामेकाहइतिस्मृत्यर्थसारे॥एवंपित्रात्रा
दिगृहेभगिन्यादिप्रसवेतेषामेकाहः॥माधवस्तपितृगृहेकन्यायाःप्रसूतौपित्रोस्त्रिरात्रं॥तद्गृहवर्तिभ्रातृणामेकाहइत्याह॥कन्या
याःपितृगृहेप्रसवेपित्रादीनांनाशौचं॥मृतजातेशिशौसपिंडानांसंपूर्णमेवजननाशौचंमृताशौचंनास्ति॥जननोत्तरंनालच्छेदना
त्पूर्वेशिशुमरणेपित्रादिसपिंडानात्रिदिनजननाशौचं॥मातुस्तदशाहमेव॥मृताशौचंतुनास्ति॥नालच्छेदनोत्तरंदशाहाम्यतरं-
शिशुमरणेसपिंडादीनांसंपूर्णमेवजननाशौचंमरणाशौचंतुनास्ति॥अथमृताशौचं॥तत्रमृताशौचवतामस्पृश्यत्वंकर्मनधि-
कारश्च॥दशाहानंतरंनामकरणात्प्राक्शिशुमरणेसपिंडानास्नानमात्रं॥मातापित्रोस्तपुत्रमृतौत्रिरात्रंकन्यामृतौचैकाहः॥

ध.सिं.
३८

सापत्नमातुः सर्वत्रपितृवत् ॥ नाम्नः पूर्वरवननमेव नित्यं ॥ नामकरणानंतरं चूडाकरणपर्यंतं तदभावे वर्षत्रयपूर्तिपर्यंतं दाहरव
ननयोर्विकल्पः नामकरणोत्तरं दंतोत्पत्तेः प्राक्पुत्रमरणे दाहे सपिंडानामेकाहः ॥ रवननेतुरत्नानाच्छुद्धिः ॥ मातापित्रोरुभयत्रापि
त्रिरात्रम् ॥ कन्यामृतौ तु त्रिपुरुषसपिंडानामुभयत्रस्नानाच्छुद्धिः ॥ मातापित्रोः कन्यामृतौ दंतोत्पत्तिपर्यंतमुभयत्रेकाहः ॥ अत्रना
मकरणं द्वादशादिनापलक्षणम् ॥ दंतजननं सप्तमासोपलक्षणम् ॥ तेन द्वादशादिनमारभ्य षण्मासपर्यंतमेकाहदिफलितम् ॥ सप्त
मासप्रभृति चूडाकरणपर्यंतं तदभावे तृतीयवर्षपूर्तिपर्यंतं दाहे रवनने वा सपिंडानामेकाहः ॥ केचित् रवनने एकाहो दाहे त्रिरात्रमि
त्याहुः ॥ मातापित्रोरुभयत्र त्रिरात्रं ॥ एतत्पुत्रमृतौ ॥ कन्यामृतौ तु वर्षत्रयपर्यंतं सपिंडानां स्नानाच्छुद्धिः ॥ मातापित्रोः सप्तमासप्र
भृति कन्यामृतौ त्रिरात्रम् ॥ विज्ञानेश्वरस्त्वेकादशादिनमारभ्य यावदुपनयनं पुत्रमृतौ कन्यामृतौ तु यावद्विवाहं मातापित्रोस्त्रिरात्रमे
वेत्याह ॥ प्रथमवर्षादौ कृतचूडस्य पुत्रस्य मरणे पित्रादीनां सर्वेषां त्रिदिनं नियतं दाहश्च नियतः ॥ त्रिवर्षार्धे कृतचूडस्या कृतचूडस्य
वामरणे प्राग् उपनयनात्पित्रादिसर्वसपिंडानां त्रिदिनं दाहो नियतः ॥ सोदकानां त्वनुपनीते मरणे नूदकन्यामरणे च नाशौचं किंतु स्ना
नमात्रं ॥ अनुपनीतप्रातृमरणे भगिन्यानाशौचं ॥ ऊनद्विवर्षस्य रवननं मुख्यम् ॥ अनुगमनं वैकल्पिकम् ॥ पूर्णाद्विवर्षस्य दाहो सु
ख्यः ॥ अनुगमनं नित्यं ॥ अत्र दाहोदकदानादितूष्णीमेव ॥ कृतचूडाय पूर्णात्रिवर्षाय च भूमौ पिंडदानम् ॥ दंतजननपर्यंतं तत्तु न्यव

न.प.उ.

३८

यस्केभ्यो द्वितीयदिने तदुद्देशेन दुग्धदानम् ॥ त्रिवर्षांतं चोलांतं वा पायसदानं ॥ तदूर्ध्वमुपनयनपर्यंतमाशौचांते सवयोऽप्यस्तदुद्देशेन भोजनादिदानम् ॥ स्त्रीशूद्रयोस्तृकृतचूडयोरप्युदकदानादिवैकल्पिकम् ॥ शूद्रस्य त्रिवर्षपर्यंतमेतदेवाशौचं ॥ अस्योपनयनस्थाने विवाहः ॥ तथा च त्रिवर्षोर्ध्वं विवाहपर्यंतं तदभावे षोडशवर्षपर्यंतं वा ॥ शूद्रस्य मरणे त्रिदिनं ॥ तदूर्ध्वं जात्याशौचं ॥ कन्याया वर्षत्रयानंतरं वाग्दानात्प्राङ्मरणे त्रिपुरुषसपिंडानामेकाहः ॥ मातापित्रोश्चिरात्रम् ॥ दाहादितृष्णी ॥ वाग्दानोत्तरं विवाहात्प्राक्कन्यामरणे पितृसपिंडानां भर्तृसपिंडानां च त्रिदिनम् ॥ अत्रोभयकुलेऽपि सामपुरुषसपिंडयम् ॥ दाहादितृष्णीमेव ॥ जननेऽनुपनीतमरणे चातिक्रांताशौचं नास्ति ॥ पितुरपत्यजननश्रवणे देशांतरे कालांतरे स्नानं भवत्येव ॥ अनुपनीतमरणेऽतिक्रांतेऽपि स्नानं भवत्येवेति स्मृत्यर्थसागरः ॥ अनुपनीतस्यानूदकन्याश्च मातापितृमरणे एव दशाहाशौचम् ॥ अन्यमरणेतु न किमपि ॥ उपनयनोत्तरं मरणे सपिंडानां दशाहम् ॥ सोदकानां त्रिरात्रम् ॥ नगोत्राणामेकाहं स्नानान्छुद्धिवैत्यादिविशेषः प्रागृक्तोऽनुसंधेयः ॥ स्त्रीशूद्रयोर्विवाहोत्तरमरणे दशाहः ॥ शूद्रस्य विवाहाभावे षोडशवर्षानरमित्युक्तम् ॥ विवाहोत्तरं कन्यायाः पितृगृहे मरणे मातापित्रोः सापत्नमातुः सापत्नप्रातुः सोदरप्रातुश्च त्रिरात्रं ॥ पितृव्यादीनां नृहवर्तिनामेकाहः ॥ तदृहवर्तिनामपि सपिंडानामेकाह इति केचित् ॥ ग्रामांतरमृतोऽपि त्रिः पक्षिणां तिकेचित् ॥ ऊढायाः कन्यायाः पितृगृहे मरणे पितृः सापत्नमातुश्च त्रिरात्रं

प्रातुःपक्षिणी॥पितृव्यादीनांएकाहइतिकेचित्॥मातापित्रोर्मरणेसापत्नमातुर्मृतौचोदकन्यायास्त्रिरात्रंदशाहांतः॥दशाहोर्ध्वकालां
नरेवत्सरांतरेपिपक्षिणीप्रातुरुपिनीतस्यविवाहितभागिन्याश्चपरस्परगृहमरणेपरस्परस्यत्रिरात्रंगृहांतरमृतोपरस्परस्यपक्षिणी॥ग्रामा
तरेत्वेकाहः॥अत्यंतनिर्गुणत्वेएकग्रामेपिस्नान॥एवंसापत्नप्रातृभागिन्योरपि॥भागिनीमृतोभागिन्याअप्येवमवेतिभाति॥ऊदक
न्यायाःपितामहपितृव्यादिमरणेस्नानमेव॥मातुलमरणेभागिनीपुत्रस्यभागिनीकन्यायाश्चपक्षिणी॥उपकारकमातुलमरणेस्य
गृहेमातुलमरणेचत्रिरात्रं॥अनुपनीतमातुलमरणेग्रामांतरेमातुलमरणेचैकरात्रं॥एवंसापत्नमातुलमरणेपि॥मातुलानीमरणेभा
तृभागिन्यपत्यस्यस्त्रीपुंसरूपस्यपक्षिणी॥सापत्नमातुलानीमरणेतुनाशौचं॥उपनीतभागिनेयमरणेमातुलमातुलान्याश्चत्रिरा
त्रं॥एवंसापत्नभागिनेयेमृतेपि॥अनुपनीतभागिनेयमरणेमातुलस्यमातुलान्याश्चपक्षिणी॥एवंसापत्नभागिनेयेपि॥अनुप
नीतपदोनावशिष्टोपनयनमात्रः॥कृतचूडश्चूडायाअभावेत्रिवर्षोर्ध्ववयस्कोवाग्रात्यइतिभाति॥एवमग्रेप्यनुपनीतपदस्यार्थो
बोध्यः॥भागिनेयीमरणेतुस्नानमात्रमितिभाति॥मातामहमरणेदुहितृपत्यस्यपुत्ररूपस्यकन्यारूपस्यवात्रिरात्रं॥ग्रामांतरेपक्षि
णी॥मातामत्यांमृतायांदौहितृस्यदौहित्याश्चपक्षिणी॥अत्रसर्वत्रपुरुषस्योपनीतस्यैवस्त्रियाश्चविवाहितायाएवमातापित्रातिरि
क्ताशौचेधिकारइत्युक्तं॥अत्रमातुलमातुलानीमातामहादिमृतौस्त्र्यपत्यस्याशौचोक्तिस्त्र्यंबकीयानुसारेणान्यत्रतुनैवस्पृष्टमुप

लभ्यते ॥ उपनीतदौहित्रमरणे माता महस्य मातामत्याश्च त्रिरात्रम् ॥ अनुपनीतदौहित्रे मृते माता महस्य मातामत्याश्च पक्षिणी ॥ दौहित्रिमरणे तु नाशौचमिति भाति ॥ श्वश्रूश्वशरयोर्मरणे जामातुः सन्निधौ त्रिरात्रम् ॥ असन्निधौ तु पक्षिणी ॥ उपकारकयोर्मरणे त्वसन्निधावपि त्रिरात्रमेव ॥ ग्रामांतरे त्वेकरात्रम् ॥ भार्यामरणे न निवृत्तसंबंधयोः श्वश्रूश्वशरयोरनुपकारकयोर्मृते तु पक्षिण्ये काहोवेति भाति ॥ जामातरिमृते श्वश्रूश्वशरयोरेकरात्रम् ॥ स्नानाच्छुद्धिर्वा स्वगृहे जामातृमरणो त्रिरात्रं ॥ उपनीतेशालके मृते भगिनीमर्तुरेकाहः ॥ अनुपनीतशालके मृते तु स्नानं ॥ ग्रामांतरे मृते पितृस्नानं ॥ भार्यामरणे न निवृत्तसंबंधेशालके स्नानमिति नागोजीमदीये ॥ शालकसूतमरणे स्नानम् ॥ कश्चिच्छालिकायां मृतायां शालकवदे काहादिकमाह ॥ मातुः स्वसरिमृतायां स्वस्वपत्ययोः कन्यापुत्रयोः पक्षिणी ॥ एवंप्रापत्नमातुः स्वसूतमरणेऽपि ॥ पितुः स्वसरिमृतायां प्रापत्नपत्ययोः कन्यापुत्रयोः पक्षिणी ॥ पितुः प्रापत्नस्वसूतमरणे तु स्नानमात्रं ॥ प्रापत्नपत्यमरणे तु पितृष्वसूतः स्नानम् ॥ स्वगृहे पितृष्वसूतमृतमरणेऽप्यहम् ॥ उपनीतबंधुत्रयमरणे पक्षिणी ॥ अनुपनीतस्य गृहणीनस्य वा बंधुत्रयस्य मरणे एकाहः ॥ स्वगृहे मरणे तु त्रिरात्रम् ॥ अत्र बंधुत्रयपदेनात्मबंधुत्रयं पितृबंधुत्रयं मातृबंधुत्रयमिति नवबंधुद्वयोप्रात्याः ॥ तद्यथा ॥ आत्मपितृष्वसूतः पुत्रा आत्ममातृष्वसूतः सुताः ॥ आत्ममातुलपुत्राश्च विज्ञेया आत्मबांधवाः ॥ पितुः पितृष्वसूतः पुत्राः पितुर्मातृष्वसूतः सुताः ॥ पितुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेयाः पितृबांधवाः ॥

॥ मातुः पितृष्वसुः पुत्रामातृमातृष्वसुः सताः ॥ मातृमातृलपुत्राश्वविज्ञेयामातृबांधवाः ॥ इति ॥ पितृष्वसुः आदिकन्यानांतुविवाहिता-
नां मरणोत्तं ह्यवर्गस्त्वेकेनेति वचनबलादेकाहोऽनूदानांतु मरणोत्तानमात्रमिति निर्णयसिंध्याशयः ॥ नागोजीभट्टास्तु बंधत्रयवाक्ये पु-
त्रपदकन्योपलक्षकमित्याहुः ॥ तन्मते पितृष्वसुः आदिकन्यानांतु मरणोत्तानमात्रमिति सिंध्याशयेन सिद्ध्यति ॥ अतृमते तु पुत्रपदवत्तद्वाक्यस्थात्मपदस्थापिकन्यापरत्वापत्वाकन्याभिर-
पि बंधत्रयाशौचकार्यमित्यापत्तितत्रच बहुशिष्टान्वारविगानमिति सिंध्याशयोक्तोऽस्मात् ॥ अत्रेदंतत्त्वं देवदत्तीयबंधनवकमध्ये आ-
त्मबंधत्रये संबंधसाम्यात्परस्परमाशौचम् ॥ अवशिष्टबंधुषट्केतुबंधुषट्करणे देवदत्तस्याशौचं देवदत्तस्य मरणोत्तु बंधुषट्स्य नाशौचं-
संबंधाभावादिति स्मर्याभिरूक्तं ॥ दत्तकस्य मरणोत्तु पूर्वापरपित्रोश्चिरात्रं ॥ सपिंडानामेकाहमाशौचं ॥ नीलकंठीये दत्तकनिर्णये तूपनीतद-
त्तकमरणादौपालकपित्रादिसपिंडानां दशाहादिकमेवाशौचमित्युक्तम् ॥ दत्तकेनापि पूर्वापरपित्रोर्मृतौ चिरात्रम् ॥ पूर्वापरसपिंडानां मरणोत्त-
काहः ॥ पित्रोरोर्ध्वदेहिककरणोत्तु कर्मिणां दशाहमेव ॥ दत्तकस्य पुत्रपौत्रादेर्जनने मरणोत्तु पूर्वापरसपिंडानामेकाहः ॥ एवं पूर्वापरसपिंडमरणात्
वपि दत्तकपुत्रपौत्रादेरेकाहः ॥ इदं सपिंडसमानोदकमिन्नेदतीकृते ज्ञेयम् ॥ सगोत्रसपिंडसोदके च दत्तकृते ॥ यथाक्रमं दशाहं चिरात्रं च यथा-
मासं भवत्येव ॥ आचार्यमृते चिरात्रं ॥ ग्रामांतरमृते पक्षिणी ॥ उपनीयवेदाध्यापकः आचार्यः ॥ स्मार्तकर्मनिर्वाहकोऽप्याचार्यः ॥ आचार्यभार्यास्त

योर्मरणे एकाहः ॥ मंत्रोपदेशकगुरुमरणे त्रिरात्रं ॥ ग्रामांतरे पक्षिणी ॥ शास्त्राध्यापको व्याकरणज्योतिःशास्त्राद्यं गाध्यापकश्चानूचनसं-
 ज्ञकस्तन्मरणे एकाहः ॥ शिष्यस्योपनीयाध्यापितस्य मृतौ त्रिरात्रं ॥ निवृत्ताध्ययनस्य मृतौ पक्षिणी ॥ परोपनीतस्य बहुकालमध्यापितस्य
 मरणे एकाहः ॥ सहाध्यायि मृतौ पक्षिणी ॥ ऋत्विज्यनिवृत्तलिक्कर्मणि मृते त्रिरात्रं ॥ ग्रामांतरे पक्षिणी ॥ कर्मनिवृत्तौ ग्रामांतरे एकाहः ॥ एक
 ग्रामे पक्षिणी ॥ एवं याज्यमरणेऽपि ॥ सार्थवेदाध्यायी श्रोतस्मार्तकर्मनिष्ठश्च श्रोत्रियस्तयोर्मरणे मैत्रीगृहानंतर्यादिसंबंधे त्रिरात्रं ॥ एकत
 रसंबंधे पक्षिणी ॥ संबन्धाभावे एकाहः ॥ सवर्णमित्रमरणे एकाहः ॥ यतिमरणे सर्वसपिंडानां स्नानमात्रं ॥ स्वगृहे उदासीनासपिंडमरणे एकाहः
 ॥ स्वाधिष्ठितस्वगृहेऽसपिंडमरणे च्यहं ॥ आशौचप्रयोजकसंबन्धिनिस्वगृहे मृते त्रिरात्रं ॥ ग्रामाधिपदेशाधिपादे मृतौ सज्योतिः दिवामरणे रात्रौ
 स्नानच्छुद्धिः ॥ रात्रिमरणे दिवा शशुद्धिरिति सज्योतिः पदार्थः पक्षिणी पदार्थस्तु दिवामरणे स दिवसः सारात्रिद्वितीयदिवसे नक्षत्रदर्शनपर्यं-
 तमिति ॥ आगामिवर्तमानाहर्हययुतामध्यगतारात्रिः ॥ रात्रिमरणे सारात्रिस्तदुत्तरमहोरात्रिश्चेति पक्षिणी ॥ केचित्तुरात्रिमरणेऽपि मरणदि-
 नाद्वितीयदिनस्थनक्षत्रदर्शनपर्यंतमेव पक्षिणी पदार्थमित्याहुः ॥ एवमतिक्रान्तविषयो दिवारात्रौ वामरणाज्ञानुसारेण पक्षिणीति व्यवस्था यो-
 ज्या ॥ आचार्यमातुलादीनां त्रिरात्राद्याशौचमन्यस्मिन्नत्यकर्मकर्तारिज्ञेयं ॥ शिष्यादीनामत्यकर्मकर्तृत्वे तु दशाहाद्येव ॥ ग्राममध्ये यावच्छु-
 स्तिष्ठति तावद्ग्रामस्याशौचम् ॥ नगरे तु नैवं ॥ ग्रामनगरलक्षणा न्यन्यत्र ॥ गृहे गवादिपशुमृतौ यावच्छुस्तिष्ठेत्तावद्यशौचं ॥ द्विजगृहे शनो मृ-

ध.सिं.
 ४१

तौगृहस्यदशरात्रमाशौचं॥ शूद्रमरणेमासंपतितमृतौमासह्यं॥ स्लेच्छादिमृतौमासचतुष्टयम्॥ दासानांगृहजातकीतत्रणमोसितलुब्धतादि
प्रकाराणांस्वामिमरणेस्वजातीयाशौचम्॥ युद्धेशस्त्रघातेनसद्योमृतेस्नानमात्रंनशौचमत्यकर्मापिदशाहादिकंसद्यैवकर्तव्यम्॥ फलक्षतिनका-
लांतरेमरणेएकाहः॥ व्यहादूर्ध्वंयुद्धक्षतेनमरणेपराङ्मुखवहतेयुद्धेकपटेनहतेचत्रिरात्रम्॥ युद्धक्षतेनसप्तरात्रादूर्ध्वंमृतौदशाहइत्याहुः॥ शि-
ष्टास्तयुद्धहतस्यसद्यःशौचादिकंलोकविद्विष्टत्वान्नवदंति॥ प्रयागादौकाम्यमरणेस्नानमात्रं॥ प्रायश्चित्तार्थमग्न्यादिमरणेएकाहः॥ महा-
रोगपीडाक्षमाणांजलादिप्रवेशेत्रिरात्रं॥ अत्रापिनशिष्टाचारसंमतिः॥ एवंकारागृहेमृतस्यैकरात्रमपि॥ ॥ अथातिक्रान्ताशौचम्॥ ॥ तत्रज-
ननाशौचेऽतिक्रान्ताशौचंनास्ति॥ पितुःस्नानमात्रंतत्रापिभवति॥ मृताशौचेप्यनुपनीतमरणादिनिमित्तेषुत्रिरात्रैकरात्रेषुमातुलादिपरगो-
त्रीयमरणनिमित्तकेषुपक्षिणीत्रिरात्रादिषुचातिक्रान्ताशौचंनास्ति॥ तत्रोदकन्यायाःपित्रोर्मरणेत्रिरात्रेतिक्रान्तेपिदशाहांतरव्यहंतदूर्ध्वंव-
त्सरांतरेऽपिपक्षिणीत्यक्तम्॥ एवंसोदकादिविषयत्रिरात्रादिषुतिक्रान्ताशौचंनस्नानमात्रंतत्रापिकालांतरेऽपिभवत्येव॥ किंतुदशाहादिविष-
यमेवातिक्रान्ताशौचंकर्तव्यं॥ तत्रदशाहाद्याशौचानांत्रिरात्रादीनांचतत्तदाशौचमध्येज्ञानेऽवशिष्टदिनैःशतद्विःपुत्रादेरपिशेषदिनैरेवशतद्विः-
॥ अंत्यकर्मापिशेषदिनैरेवसमापनीयम्॥ एवमस्थिपर्णशरसंस्कारोपिशेषेणैव॥ एवंसोदकत्रिरात्रेपिशेषेणशतद्विः॥ त्रिरात्राद्यत्तरंतुद-
शाहान्यूनशौचानांदशाहमध्येज्ञानेऽपिनातिक्रान्ताशौचम्॥ किंतुस्नानमात्रं॥ मातापित्रोर्मरणेदूरदेशेऽपिवत्सरांतरेऽपिअवणेषुत्रस्य-

श्रवणप्रभृतिदशाहादिपूर्णाभेवाशौचं ॥ दंपत्योः परस्परं देशांतरे कालांतरेऽपि पूर्णदशाहमेव ॥ सपत्नीनां परस्परं देशकालविशेषानपेक्षं-
 दशाहमेव ॥ सापत्नमातुर्मरणेषु त्रयस्त्रयदशाहोर्ध्वं देशकालानपेक्षं त्रिरात्रं ॥ औरसपुत्रमृतौ मातापित्रोर्वत्सरांतरेऽपि त्रिरात्रं ॥ दशाहोर्ध्वमे-
 कदेशे सपिंडमरणे ज्ञाते मासत्रयपर्यंतं त्रिरात्रं ॥ षण्मासपर्यंतं पक्षिणी ॥ नवमासपर्यंतं मेकरात्रं ॥ ततो वर्षपर्यंतं सज्योतिःस्नानमात्रं वा
 ॥ माधवमते पक्षत्रयपर्यंतं त्रिरात्रं ॥ षण्मासपर्यंतं पक्षिणी ॥ वर्षपर्यंतं मेकरात्रं ॥ वर्षोर्ध्वं स्नानमात्रमिति ॥ अत्रापदलापि द्विष्यत्वेन व्यव-
 स्था ॥ अत्र देशांतरे सपिंडमरणे दशाहोर्ध्वं ज्ञाते पक्षत्रयपर्यंतं त्रिरात्रं ॥ षण्मासपर्यंतं पक्षिणी ॥ नवमासपर्यंतं मेकाहः ॥ वर्षपर्यंतं सज्यो-
 तिरिति ॥ माधवमतं ॥ विज्ञानेश्वरस्तु देशांतरे सपिंडमरणे दशाहोर्ध्वं ज्ञाते स्नानमात्रमित्याह ॥ अत्र माधवमतमेव युक्तम् ॥ अतिक्रान्ता
 शौचं वयोवस्थानि मित्तकाशौचं च सर्ववर्णसाधारणं ॥ देशांतरे तु विप्रस्यविंशतियोजनात्परं ॥ क्षत्रियादेः क्रमेण चतुर्विंशत्रिंशत्षष्टि-
 योजनेः केचिद्विप्रस्यत्रिंशद्योजनोत्तरदेशांतरमाहुः ॥ भाषाभेदसहितमहागिरिणा भाषाभेदसहितमहानद्यावाव्यवधानमपि देशांत-
 रं ॥ यत्तु केचिद्भाषाभेदरहितमपि गिरिनदीव्यवधानदेशांतरमाहुः ॥ तद्योजनगतविंशत्यादिसंख्यायास्त्रिचतुरादिन्यूनत्वेऽपि देशांतरत्व-
 संपादकतया योज्यमिति भाति ॥ अन्यथामहानदीपरपूर्वतीरवासिनामेकयोजनमध्ये देशांतरत्वापत्तेः ॥ अत्र सगोत्रविषयो शौचान्येव भा-
 र्यापतिपुत्रादिभिः सर्वैरनुष्ठेयानि ॥ यानितु मातुलत्वमग्निनीत्यादिप्रयुक्तानि भिन्नगोत्राशौचानितेषु ज्ञात्यापतिपुत्रादिमध्ये यत्संबंधियत्त

जेनेवानुष्ठेयं ॥ न सर्वैः रात्रौ जननमरणो रात्रौ मरणज्ञाने वारात्रिं त्रिभागां कृत्वा प्रथमभाग इत्ये पूर्वदिनं तृतीयभागे उत्तरदिने मारभ्या शौचं
 ॥ यद्वाऽर्धरात्रात्प्राक् पूर्वदिनम् ॥ परतः परदिनम् ॥ अत्र देशाचारादिनाव्यवस्था ॥ आहिताग्नेर्मंत्रवद्वाहदिनमारभ्य पुत्रादिभिराशौ-
 चं कार्यं ॥ अनाहिताग्निपदेन श्रौताग्नित्रयवान्ग्राह्यः ॥ तद्भिन्नो गृह्याग्निमानप्यनाहिताग्निपदेन ग्राह्यः ॥ आहिताग्नेर्विदेशमरणे मंत्र-
 वद्वाहात्पूर्वपुत्रादीनामाशौचं संध्यादिनित्यकर्मलोपश्च नास्ति ॥ मंत्रवद्वाहमारभ्य तु पुत्रादिसापिंडानां दुहितृदोहित्रादिभिन्नगोत्राणां चा-
 शौचं भवत्येव ॥ न त्वतिक्रान्तिनिमित्तक आशौचाभावस्तत्तद्वा सोवा ॥ अतएवाहिताग्नेः पूर्णशरदाहेऽपि दशाहमेव देशांतरे कालांतरेपि सि-
 द्धाति ॥ अनाहिताग्नेर्मरणदिनादारभ्य पुत्रादिभिराशौचं कार्यम् ॥ अनाहिताग्नेरस्थिदाहपूर्णशरदाहयोस्तु पूर्वमगृहीताशौचयोर्भार्यापु-
 त्रयोर्दशाहमेव ॥ गृहीताशौचयोस्तु संस्कारकर्तृभिन्नयोर्दाहकाले त्रिरात्रं ॥ सापत्योर्मिथश्चैवं ॥ पत्नीसंस्कारेपत्युश्चैवम् ॥ एतद्भिन्नसापि-
 ङानां तु पूर्वमगृहीताशौचानामनाहिताग्नि संस्कारकाले त्रिरात्रम् ॥ गृहीताशौचानां तु सापिंडानां दाहकाले स्नानमात्रं ॥ इदं सापिंडानां त्रिरात्रादि-
 कं पुत्रादेर्दशाहादिकंच दशाहोर्ध्वसंस्कारकरणे ज्ञेयम् ॥ दशाहमध्ये संस्कारकरणे तु शेषदिनैरेव शक्यं ॥ कर्मसमाप्तिश्च ॥ आहिताग्नेरेव दशाहमू-
 ष्योपिशरीरदाहेऽस्थिदाहे पूर्णशरदाहेषां शेषेण शक्यं ॥ समंत्रकदाहदिनस्यैव प्रथमदिनत्वादित्यक्तं ॥ दशाहोर्ध्वदेशांतरमृतानाहिताग्निवार्ता-
 श्रवणादिनात्कृतत्रिरात्राशौचानां सापिंडानांचतुर्थ्यादिदिनेषु संस्कारारंभे दाहकाले स्नानं ॥ अगृहीताशौचानां त्रिदिनमेव ॥ भार्यापुत्रादेः श्रव-

णदिनादारभ्यदशाहं॥ द्वितीयादावहन्योरंभेचतुर्थेदिनेसपिंडशुद्धिः॥ भार्यादेर्दशाहमेवश्रवणदिनादित्यूत्यम्॥ देशांतरगतस्यद्वादशवर्षादि
 प्रतीक्षोत्तरंपर्णारदाहेष्येवमेव॥ पुत्रादेःसपिंडानांचदशरात्रंरिारात्रादिकस्यूत्यम्॥ प्रतीक्षाचयदारभ्यवातानश्रूयतेतदारभ्यपंचदशवर्षाणि
 मातापित्रोः॥ अन्येषांपूर्वेवयसिविंशतिः॥ मध्यमेपंचदश॥ उत्तरेवयसिद्वादश॥ प्रतीक्षाकृत्यादिभिर्मरणनिश्चयासंप्रवेकार्या॥ ॥अथा-
 शौचसंपातेनिर्णयः॥ ॥ दशाहमृताशौचेदशाहस्यततो न्यूनस्यवा॥ मृताशौचस्यसंपातेपूर्वप्रवृत्ताशौचसमाप्त्याशुद्धिः॥ दशाहजननाशौ
 चेदशाहन्यूनवाजननाशौचंपततिचेत्पूर्वप्रवृत्तसमाप्त्याशुद्धिः॥ दशाहमृताशौचेजननाशौचंदशाहव्यहंवासंपतेत्तदाशौचसमाप्त्या
 शुद्धिः॥ व्यहमृताशौचेव्यहंततो न्यूनवाशौचंव्यहंजननाशौचंवासंपतेत्तदापूर्वप्रवृत्तांतेशुद्धिः॥ ४॥ त्रिदिनजननाशौचेत्रिदिनजन
 नाशौचपातेपूर्वतिशुद्धिः॥ ५॥ पक्षिणीमृताशौचेपक्षिण्येकाहान्यतरमृतकपातेपूर्वतिशुद्धिः॥ जननाशौचेनसमेनाधिकेनवाशौचंन
 पैति॥ पक्षिण्यादिरूपमृतकेनत्रिदिनदशाहंचजननाशौचंत्रिदिनमृताशौचेनदशाहंजाताशौचंचनापैतीतिबहवः॥ कश्चित्तुन्यूननापिमृ
 तकेनाधिकस्यापिजाताशौचस्यनिवृत्तिरित्याह॥ त्रिदिनमृताशौचेनदशाहंमृतकेननिवर्तते॥ एवंपक्षिण्यात्रिदिनमेकाहेनपक्षिणीचनपैति-
 त्रिदिनजाताशौचेनदशाहंजाताशौचंननिवर्तते॥ अत्रेदंबोध्यं॥ संपातोनामाशौचिनामैकाशौचित्वज्ञानेपराशौचित्वज्ञानं॥ तेनपूर्वाशौच
 मध्येउत्पन्नमपिपराशौचंपूर्वाशौचांतेज्ञातंचेत्पूर्वेणननिवर्ततेसंपाताभावात्॥ पूर्वत्रपरत्वेतूत्यतिरुतेनज्ञानकृते॥ तेनपूर्वेत्पन्नस्यपरो

तन्नज्ञानोत्तरंज्ञानेपिपूर्वोत्पन्नेनपरोत्पन्नंतन्मध्येज्ञानंनिवर्तनएव॥संपातएवज्ञानकृतोनतुपूर्वत्वादिकमिति सिद्धांतादिति॥दशाहांत्यरात्रौ
 यदिनिवृत्तियोग्यदशाहसंपातस्तदादिनद्वयमधिकंकार्यं॥दशमरात्रेश्चतुर्थयामेनिवृत्तियोग्यदशाहंतरसंपातेदिनत्रयमधिकम्॥दशाहांत्य
 रात्रौचतुर्थयामेवानिवृत्तियोग्यत्रिरात्राशौचपातेतुपूर्वेणशतद्विर्नद्यहादिदृष्टिः॥एवंत्र्यहाद्याशौचानांनिवृत्तियोग्यानांपरस्परंतृतीयरात्रा
 तृतीयशेषेवासंपातेपूर्वेणशतद्विर्नद्यहादिदृष्टिः॥वर्धितद्वित्रिदिनेदशाहंतरपातेपूर्वेणद्विरात्रेणत्रिरात्रेणवाननिवृत्तिः॥वर्धितद्विरात्रेणपक्षि
 ष्यानिवृत्तिः॥वर्धितत्रिरात्रेणान्यत्रिरात्रस्यनिवृत्तिः॥यदातुभागिनेयादिमातुलादिरंत्यकर्मकरोतितदातन्निमित्तेदशाहाद्याशौचेसतियदिस
 पिंडमरणनिमित्तंदशाहादिकंपतिततदातस्यपूर्वेणशतद्विर्भवति॥कर्मांशाशौचस्यास्पृश्यतामात्रमयोजकत्वेनसंध्यादिकर्मलोपाभावेनलघुत्वा
 लघुनाग्नरोर्निवृत्त्यभावात्॥एवंत्रिरात्रपातेपिजननत्रिरात्रस्यनिवृत्तिः॥मृतकत्रिरात्रस्यनेत्यादिकमूल्यां॥पुत्रस्यसपिंडाशौचेनमातापित्रोराशौचना
 पैति॥एवंभार्यायामत्राशौचनापैति॥केचित्पत्युभार्याशौचमपिनापैतीत्याहुः॥मात्राशौचमध्येपित्राशौचपातेपूर्वतिशतद्विः॥स्मृत्यर्थसारादयस्त
 पितुःसंपूर्णमेवाशौचंकार्यमित्याहुः॥पित्राशौचेमातुर्मरणोपित्राशौचंसमाप्यपक्षिणीमधिकांकुर्यात्॥इयंपक्षिणीवृद्धिदशमरात्रेरवाड्यरणोत्पन्नानेषाभव
 ति॥दशमरात्रौतद्वाचिचतुर्थयामेवामातृमरणादौतुद्विरात्रत्रिरात्रेवनपक्षिणी॥मातृरनाहिताग्निमर्तुर्मरणाद्वितीयादिदिनेषुसहगमनेपिनाधिकापक्षिणी॥अर्चाशौचां
 तेशतद्विः॥नवश्चाद्धपिंडादिकंयुगपत्समापयेत्॥अर्चाशौचेत्तरमन्वारोहणेचिरात्रं॥एतन्निरात्रंसपिंडानामेव॥पुत्रस्यतुमात्राशौचंसंपूर्णमेवंतिभाति॥सहगमनेसधि

डा नामपि पूर्णमैवाशौचं ॥ त्रिरात्रं तनुगमनपरमितिगोडाः ॥ इदमेव युक्तम् ॥ इयं संपाते पूर्वैर्गणशुद्धिः सूक्तिकाया अग्निदस्यचनास्ति ॥ यदादेशान्तरमृतपितुर्वर्तिसुत्वापुत्रैर्देशाह
 माशौचं कृतं ॥ संस्कारस्त्वस्थ्यलाभादिहेत्वन्तरवशात् न कृतो दशाहोत्तरं च संस्कारप्रारब्धस्नत्रसंस्कारकर्तुः पुत्रस्य कर्मो गंदशाहमाशौचं तदाशौचमध्ये सपिंडमरणे पूर्वैर्गणशुद्धिर्न
 मानुर्मरणेऽपि नाधिकापक्षिणी ॥ किंतु सपिंडाशौचं मात्राशौचं च संपूर्णमेव कार्यम् ॥ अतिक्रान्तकालाद्दत्तमानस्य बलवत्वात् ॥ एवं द्वादशवर्षादिप्रतीक्षोत्तरं पुत्रादिभिः क्रियमाणापि त्रा
 दिसंस्कारांगदशाहमाशौचेऽन्यसपिंडादिमरणेषु पूर्वशेषेण शब्देरपवादः सिंधावुक्ताः जननाशौचे मृताशौचे चामृतकसंपाते पिंडदानाद्यंतकर्मप्रतिबंधो नास्ति ॥ मृताशौचे ज्ञाताशौचे
 वा पुत्रजनने ज्ञातकर्मादिप्रतिबंधो नास्तीत्येके ॥ पूर्वाशौचान्ते ज्ञातकर्मत्यन्ये ॥ मातुर्याधिकापक्षिणी तन्मध्ये पितुर्महैको द्विष्टश्चाङ्घ्रिषोत्सर्गशय्यादानादिकंच कुर्यात् ॥ अन्यसपिंडाशौ
 चे त्वेकादशाहकृत्यं न कार्यमिति बहवः ॥ कार्यमिति कश्चिन् ॥ अयं शवस्य शानुगमनादिसंसर्गाशौचं ॥ संसर्गाशौचे नित्यकर्मनधिकारो नास्ति ॥ किंत्वस्पृश्यत्वमात्रम् ॥ नदपि न
 दीयभायी पुत्रादीनां नास्ति ॥ किंतु संसर्गकर्तुरेव ॥ एवं तद्गृहवर्तितत्त्वामिकान्नादिद्रव्याणां नाग्राह्यत्वम् ॥ तत्र स्वजातीयशवस्य र्शेसज्योतिराशौचं ॥ हीनवर्णस्य र्शेऽधिकं
 कल्प्यं ॥ अथानुगमने ॥ सजातीयस्य विजातीयस्य शवस्यानुगमने स्नात्वाग्निस्पर्शघृतप्राशनंच कृत्वा पुनः स्नात्वा प्राणायामं कुर्यात् ॥ विप्रस्य सुद्रानुगमने त्रिरात्रं नद्यां स्नानं
 घृतप्राशनं प्राणायामशानंच नान्नित्यकर्मलोपः स्नेहेन सजातीयशवनिर्हरणे तदन्नशाने तद्गृहवासे च दशाहः ॥ गृहवासमात्रेऽन्नाशनमात्रे वा त्रिरात्रम् ॥ अन्नाशनगृहवासयोरभा
 वेण काहः ॥ ग्रामान्तरस्थं शवं निर्हृत्य ग्रामान्तरवासे सज्योतिः ॥ मौल्यघृहणो न सजातीयनिर्हरणे दशाहः ॥ विजातीयनिर्हरणे शकजातीयम् ॥ भृतिगृह
 णो न हीनजातीयनिर्हरणेशकजातीयद्विगुणम् ॥ सोदकशवनिर्हरणेऽपि दशाहः शवालंकारकरणोपादकृद्म् ॥

अज्ञानादुपवासः ॥ अशक्तोस्नानं ॥ धर्मार्थमनाथद्विजशवनिर्हरणं दाहकरणेचाश्वमेधादिपुण्यस्नानमात्राच्छुद्धिः ॥ अग्निंस्पर्शा
घृताशनं चान्नापि ॥ धर्मार्थमपिशूद्रशवनिर्हरणे द्विजस्येकाहः ॥ धर्मार्थमनाथशवानुगमनादौ न दोषः ॥ ब्रह्मचारिणस्तृप्तमातृ-
मातामहाचार्योपाध्यायभिन्नशवनिर्हरणादौ व्रतलोपः ॥ पूर्वोक्तरीत्याऽशौचं च ततस्तेन कृच्छ्रप्रायश्चित्तं पुनरुपनयनं च कार्यं ॥
पित्रादेर्निर्हरणेपि ब्रह्मचारिणाशौचिनामन्नं न भक्ष्यं ॥ तेषां स्पर्शापिनकार्यः ॥ अत्रापिनित्यकर्मलोपेन ॥ अथदाहादौ समोत्कृष्ट
वर्णप्रेतस्य स्नेहादिना दाहोदकदानादिसकलौर्ध्वदैहिककरणे तत्तज्जात्याशौचं ॥ तदंते स्नेहलोभाद्यनुसारेण गुरुलघुप्राजापत्या
दीनां त्रयं ॥ स्नेहादिना सर्वेणानां दाहमात्रकरणे तद्गृहवासे त्रिरात्रं ॥ तदन्नभक्षणे दशरात्रं ॥ तदुभयाभावे एकाहः ॥ हीनवर्णो
नोत्तमवर्णस्य दाहमात्रकरणे शवजात्याशौचं ॥ मूर्तिग्रहणेन सर्वणस्य दाहमात्रकरणेपि दशाहाद्यं च ॥ मौल्येनोत्तमवर्णदाहं द्वि-
गुणं ॥ उत्तमेनाधमवर्णदाहं निर्हरणकरणे तज्जात्याशौचं तदंते क्रमेण द्विगुणं त्रिगुणं चतुर्गुणं च प्रायश्चित्तं म मौल्येन हीनवर्ण
दाहादौ तु प्रायश्चित्तमाशौचं चोक्तापेक्षया द्विगुणं ॥ धर्मार्थसमोत्कृष्टवर्णप्रेतस्य दाहादिसकलौर्ध्वदैहिककरणेपि नाशौचं नित्यं पि
उदानाद्यनंतरं स्नानमात्राच्छुद्धिः ॥ द्विजेन शूद्रस्य धर्मेणापि दाहादिनं कार्यं ॥ अथ ब्रह्मचारिणापितृमातृमातामहादिनामन्या-
धिकार्यभावे दाहाद्यंतकर्मकार्यम् ॥ तदाकर्मांगदशाहमस्पृश्यत्वलक्षणमाशौचं कार्यं तथापि तेषामाशौचिनामन्नं ब्रह्मचारिणान

मोक्तव्यं ॥ आशौचिस्पृष्टतयावासश्चनकार्यः ॥ तदुभयकरणे प्रायश्चित्तं पुनरुपनयनं च ब्रह्मचारिणा पूर्वोक्तपित्रादिभिन्नानां दाहा
 द्यंतकर्मकरणे कृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तं पुनरुपनयनं चाशौचांते कार्येऽपित्रादेर्दाहमात्रकरणे एकाहमाशौचं कार्यं ॥ अत्र सर्वत्र ब्रह्मचा-
 रिणः संध्याग्निकार्यादिकर्मलोपो न ॥ ब्रह्मचारिभिन्नस्थापि दाहादिनिमित्तकसंसर्गाशौचे ब्रह्मयज्ञादिनित्यकर्मलोपे नित्यं ॥
 तत्र देवपूजावैश्वदेवादिकमन्येन कारणीयं ॥ स्वयंकर्तृयोग्यं तु स्वैव कार्यं ॥ ब्रह्मचारिणः पित्राद्यंत्यकर्मकरणे तु पित्रादिमरणे
 प्याशौचं न ॥ समावर्तनोत्तरं पूर्वमृतानां पित्रासपिंडानां त्रिरात्रमाशौचं कार्यं ॥ अथ रोदने आशौचादि ॥ विप्रादिभिः सवर्णमरण
 विषयेऽस्थिसंचयनात्पूर्वरोदनं स्नानं ॥ तदुत्तरमाचमनं ॥ विप्रस्यशूद्रविषयेऽस्थिसंचयनात्प्राक्त्रिरात्रं तदुत्तरमेकरात्रं ॥ शू-
 द्रस्यविषये तद्गृहवासादिसंबंधेऽस्थिसंचयत्प्रागेकरात्रं तदूर्ध्वं स्नानं ॥ सपिंडानां त्वनुगमने रोदनादौ न दोषः ॥ नात्रापि कर्मलोपः
 अत्र सर्वत्रयस्य यावानाशौचकालस्तं निर्वात्य स्नात्वेव विशुध्यति न तु स्नानं विना तावत्कालमात्रातिक्रमेण शक्तिः ॥ अंत्यकर्मक-
 र्त्तुरस्थिसंचयनात्प्राक्स्त्रीसंगेचाद्रायणं प्रायश्चित्तं ॥ उर्ध्वं प्राजापत्यत्रयं ॥ अन्येषां मृताशौचिना संचयनात्प्राक्संगमेत्रिरात्रमु-
 पवासः ॥ उर्ध्वमेकरात्रं ॥ अथाशौचान्नभक्षणं ॥ असगोत्रोनापदिबुद्धिपूर्वसकृदप्याशौचिस्वामिकंपक्वमन्नयस्मिन्दिने भक्तं
 तदारभ्य तेन यावत्तेषामाशौचमवशिष्टं तावदाशौचं कार्यं ॥ आशौचांते विप्राशौचे सांतपनं प्रायश्चित्तं ॥ शूद्राशौचे चाद्रायणं ॥ क्ष

त्रियादेः कलावभावा न्नलिरव्यते कचिल्लेखस्तुव्युत्यादनमात्रार्थेनेदानीमुपयुज्यते इति प्रायउपेक्ष्यते ॥ मत्याभ्यासेविप्रशद्वाशौच्याः
क्रमेणमासंषण्मासं ह्युच्छ्रादिब्रताचरणं ॥ अमत्याभोजनेयावदन्नपाकमाशौचंक्रमेणैकरात्रं सप्तरात्रं चोपोषणं दशशतं च प्राणा
यामाः ॥ अमत्याभ्यासे द्विगुणं आपद्यमत्याभोजने तदहराशौचमेकः प्राणायामाः ॥ शूद्राशौचेः ष्ठाधिकसहस्रं गायत्रीजपः ॥ ज्ञा
नत आपदित्तिरघमर्षणमष्टोत्तरसहस्रं गायत्रीजपः ॥ शूद्राशौचे प्राजापत्यं ॥ शूद्रस्य द्विजाशौचे स्नानं पंचगव्याशनं च ॥ सर्वमि
दं जननाशौचे न्यूनं योज्यं एवमाहिताग्न्याशौचेपिन्यूनमिति स्मृत्यर्थसारे सर्वमिदमाशौचिस्वामिकान्नभोजने ॥ यदा तु तदस्वामिक
माशौचिस्पृष्टमात्रमन्नं भक्ते तदा मित्या भोजने कृच्छ्रं ॥ अमत्यार्थमिति स्मृत्यर्थसारे उक्तं ॥ आशौचिस्पृष्टाशौचिस्वामिकान्नभो
जीतु तत्स्वामिकान्नाशननिमित्तं तत्स्पृष्टान्नाशननिमित्तं चेति प्रायश्चित्तद्वयं समुच्चयेन कुर्यात् ॥ आशौचिस्वामिकान्नप्रतिगृहे
नूक्तं प्रायश्चित्तार्थं ॥ आशौचं तु नास्ति ॥ दातृभोक्तृभ्यामुभाभ्यामज्ञाते जननमरणे वा न दोषः ॥ अन्यतरेण ज्ञातं दोषः ॥ तत्र दा
तृज्ञाने भोक्तृज्ञाने भोक्तृरल्पप्रायश्चित्तं ॥ दातृरज्ञानेपि भोक्तृज्ञाने पूर्णमेव ॥ भोजनिमित्तकाशौचेपि कर्मलोपो न ॥ अथतु क्यम
पि स्वल्पसंबधयुक्ते स्नानं वा सोयुतं स्यादिति त्रिंशच्छ्लोकी स्मृत्यर्थसारेष्वेवमयमस्यार्थः स्वल्पेनापि एकाहाद्याशौचप्रयोजकेन सं
बंधेन युक्तं शालकजामात्रादौ मृते सचैलं स्नानं कार्यं ॥ सर्वत्र गुरुणो लघुनो वा मृताशौचस्य प्राप्तिकालं च स्नातव्यमिति यावत् ॥ अथ

वास्वल्पैर्दशाहमिन्नपक्षिणात्रिदिनाद्याशौचप्रयोजकैः संबंधैः युक्तेबंधत्रयमातुलानुपनीतसपिंडादौमृतैर्देशांतरेकालांतरेस्नानंभवत्येव ॥ तथाचयस्यसन्निहितकाले आशौचं प्राप्तिस्तस्यातिक्रान्तकालेस्नानंयस्यतुसन्निहितकालेपिस्नानमात्रं तस्यकालांतरेस्नानमपिनेत्यर्थः ॥ यद्वास्वल्पआशौचप्रयोजकसंबंधमिन्नः संबंधः ॥ यथाशालकसूतत्वं ऊदकन्यायाः पितृव्यतस्युत्रत्वादिभागिन्याभ्रातृपुत्रत्वादितद्वक्ते आशौचाभावेपिस्नानमात्रंभवत्येव ॥ यत्किंचित्संबंधे आशौचाभावेपिस्नानमात्रं संनिधौ सर्वत्रकार्यमित्यर्थः ॥ पक्षत्रयमपि इदंशिष्टाचारे दृश्यते इति युक्तं भाति ॥ ॥ अथाशौचापवादः ॥ ॥ सपंचधा कर्तव्यतः १ कर्मतः २ द्रव्यतः ३ मृतदोषतः ४ विधानत इति ५ तत्रकर्तव्यतया ॥ यतीनां ब्रह्मचारिणां च सपिंडजननमरणयोर्नाशौचं ॥ मातापितृमरणेतु यतिब्रह्मचारिणोः सचैलंस्नानमात्रंभवत्येव ॥ ब्रह्मचारिणः समावर्त्तनोत्तरं ब्रह्मचर्यदशायां मृतानां पित्रादिसपिंडानां त्रिरात्रमाशौचं उदकदानंचकार्यं ॥ अनुगमननिर्हरणनिमित्तकत्वाशौचं ब्रह्मचारिणोप्यस्येव ॥ पित्राद्यंत्यकर्मकरणे ब्रह्मचारिण आशौचमप्यस्येव ॥ आरब्धप्रायश्चित्तानां प्रायश्चित्तानुष्ठानसमये आशौचं न ॥ समाप्ते तु प्रायश्चित्ते त्रिरात्रमतिक्रान्ताशौचं ॥ कृतकर्मगणां दीप्राधानांतत्कर्मसमाप्तिपर्यंतं तत्कर्मपयोगीकार्ये आत्यौदिकं संकटे आशौचं न ॥ जाताशौचमृताशौचवतो मरणसमयप्राप्तौ नुशौचं ॥ तेन दानादिकं सति वैराग्ये आतुरस्य सन्यासोपि भवति तिसिंध्यादयः ॥ देशविप्लवदुर्भिक्षादि महाःपदिसद्यः शौचं ॥ आपदपगमे आ

शौचावशेषे अवशिष्टाशौचमस्येव ॥ ॥ अथकर्मतः ॥ ॥ अन्नसंश्रिणामन्नादिदानेषुनाशौचं ॥ प्रतिगृहीतुस्तु आमान्नग्र
हणे दोषो न ॥ पक्वान्नभोजने तु त्रिरात्रं क्षीरपानं ॥ गृहीतेन तत्र तादायेकादश्यादौ चारब्धकृच्छ्रादि व्रते च नाशौचं ॥ तत्र स्नानादि
शारीरनियमाः ॥ स्वयंकार्याः ॥ अनंतपूजादिकमन्येन कारणीय ॥ ब्राह्मणभोजनादिकमाशौचांते ॥ राजादीनां प्रजापालनादौ
नाशौचं ॥ ऋत्विजां मधुपर्कौत्तरं तत्कर्मणिनाशौचं ॥ तेन यथाधानपशुबंधादिषु मधुपर्केनोक्तस्तेषु कृतेपिवरणं तानत्यक्तान्ये
त्विजः कार्याः ॥ दीक्षितानां दीक्षणीयोत्तरमवभृथस्नानपर्यंतं यज्ञकर्मणिनाशौचं ॥ दीक्षितत्विग्भ्यां स्नानमात्रं कार्यं मध्ये कार्यं ॥ अव
भृथात्सूर्वमेवाशौचाभावः ॥ अवभृथंतु न भवत्येवंतिसिंधुः ॥ कर्मान्तं तु त्रिरात्रं पूर्वन्यायात् ॥ रोगभयराजभयादिनाशार्थं शांतिकर्म
णिनाशौचं ॥ स्फुटीडितकुटुंबस्य प्रतिगृहेनाशौचं ॥ विस्मरणशीलस्याधीतवेदशास्त्राध्ययनेपिनाशौचं ॥ वैद्यस्य नाडीस्पर्शने आ
शौचं ॥ श्राद्धे तृक्तं ॥ मूर्तिप्रतिष्ठाचौलोपनयनविवाहाद्यत्सवतडागाद्यत्सर्गकोटिहोमतुलापुरुषदानादिकर्मसनादींश्चाद्धोत्त
रं नाशौचं ॥ संकल्पिते पुरश्चरणजपे विच्छेदेन संकल्पितहरिवंशश्रवणादौ च प्रारंभोत्तरं नाशौचं ॥ कालादिनियमाभावे तु स्तोत्र
हरिवंशादिकमाशौचे ह्यथमेव ॥ सर्वोप्यथमाशौचापवादो नन्यगतिकत्वे आतोचज्ञेयइतिसिंधौनागोजीयेचोक्तं ॥ तेनान्यप्यगतिक
त्वादिकमलोच्यैवाशौचाभावो योज्यः ॥ अत्रयद्वक्तव्यंतसूर्वार्थं तत्रतत्रोक्तमेव ॥ केचित्तु व्रतेष्विव दीक्षितानामृत्विजामारब्धोत्स

वादीनांचस्वरूपत आरंभतश्चावश्यकत्वादात्याद्यभावेष्वाशौचाभावइत्याहुः ॥ कन्यायाऋतुशकादिसंकटेसुहूर्तानंतराभावेऋ-
 णांडहोमास्त्रिजाताशौचेविवाहारंभोपिकार्येइत्युक्तं ॥ विवाहादिषुनांदाश्राद्धान्तरमाशौचपातपूर्वसंकल्पितान्तमसगोत्रैर्दातव्यं
 भोक्तव्यंच ॥ दातारंभोक्तारंसिद्धान्चसूतकीनस्पृशेत् ॥ विवाहादौतदन्यत्रवाभंजानेषुविषेषुदातुराशौचपातेपात्रस्थमप्यन्तं
 त्यक्तान्यगोहोदकाचांताःशुभ्रंतीत्यादिपूर्वार्धेउक्तं ॥ एवंसहस्रभोजनादावपिपूर्वसंकल्पितान्नेषुज्ञेयं ॥ पार्थिवशिवपूजायां
 नाशौचं ॥ आशौचेसंध्याश्रौतस्मार्तहोमादिविषयेपूर्वार्धेउक्तं ॥ अग्निसमारोपप्रत्यवरोहोवाशौचयोर्नकार्यौ ॥ तेनसमारोपत्त
 रमाशौचपातेपुनराधानमेव ॥ समारोपप्रत्यवरोहयोरन्यकर्तृत्वस्याशौचापवादस्यचाभावात् ॥ इदंबहूचानां दशोहं होमलोपे
 न्येषांत्र्यहं होमलोपे एवपुनराधानंज्ञेयं ॥ ग्रहणानिमित्तकेस्नानश्राद्धदानादौनाशौचं ॥ कश्चित्स्नानमात्रकार्येनश्राद्धादित्याहुः ॥
 संक्रान्तिस्नानादावपिनाशौचं ॥ नित्यकृत्येषुस्नानाचमनभोजननियमास्पृश्यस्पर्शनादिनियमेषुनाशौचं ॥ अन्यद्वैश्वदेवब्रह्मय
 ज्जदेवपूजादिनित्यनैमित्तिककाम्यंचाशौचेषुनकार्यं ॥ भोजनकालेआशौचापवादकजननमरणश्रवणोमुख्यस्थं ग्रासत्यक्तास्ना
 यात् ॥ मुख्यस्थग्रासभक्षणोएकोपवासः ॥ सर्वान्नभोजनत्रिरात्रोपवासः ॥ इतिकर्मतआशौचसदसद्भावविचारः ॥ ॥ अथद्र-
 व्यनः ॥ ॥ पुष्पफलमूललवणमधमांसशाकतृणकाष्ठौदकक्षीरदधीघृतौषधतिलतद्विकारेक्षतद्विकाराणांलाजादिभर्जितान्

म्यलङ्कादिनां चाशौचिस्वामिकानामाशौचिगृहस्थितानां च ग्रहणे दोषो न ॥ आशौचे हस्तास्तु किमथे तन्न ग्राह्यं ॥ पण्ये तु नणि
जादेरा शौचे पितृस्तालवणादेरामानस्य च क्रये न दोषः ॥ जलदधिलाजादिकं तु क्रयेणापितृस्तान्न ग्राह्यं ॥ ॥ अथ मृत
दोषतः ॥ ॥ शास्त्रानुज्ञां विना शास्त्राग्निविषजलपापाणभृगुपातानशानादिभिर्बुद्धिपूर्वकं स्वेच्छया त्मघातकानानाशौचं ॥
न च्चात्मघातं क्रोधात्परोद्देशेन वा स्तस्वतएवेष्टसाधनताभ्रमेण वा तथा चैर्यादिदोषैराजहानानां पारदार्ये तत्पत्यादिहताना
विद्वद्धतानां च नाशौचं ॥ अन्यैर्निषिद्धोपि गर्वान् नदीतरणवृक्षारोहकृपावरोहादो प्रवृत्तो मृतस्तस्यापि नाशौचं ॥ योगवादी हर-
णार्थे तद्धनार्थे वा प्रवृत्तो गोसर्पनखिशृंगिदंष्ट्रिगजचोरविभ्रांत्यजादिभिर्हेतस्तस्य नाशौचं ॥ महापातकिना तत्संस्मरणं
च महापापितुल्यानां च पतितानां न पुंसकानां च मरणे नाशौचं ॥ स्त्रिणां च पत्यादिहं त्रीणां हीनजातिगामिनीनां गर्भघ्नीनां कु-
लदानां च पूर्वोक्तात्मघातादिपापयुक्तानां च मृतानां नाशौचं ॥ तत्रैषां शवानां स्पृशांश्चुपातवहनदहनां त्मकर्माणि न कुर्यात् ॥ स्प-
र्शादिकरणे ज्ञाना ज्ञानाभ्यासादितारतस्येन कृच्छ्रानि कृच्छ्रसांतपनचांद्रायणादिप्रायश्चित्तानि सिंध्यादिभ्यश्चांतरतो ज्ञेया-
नि ॥ तेषां मृतदेहस्थजलेऽक्षेपः ॥ ततः संवत्सरोत्तरं पुत्रादिस्तदीयात्मघातादिपापानुसारेण प्रायश्चित्तं तस्य कृत्वा नाराय-
णबलिं च कृत्वा पणशिरदाहादिपूर्वकमाशौचमौर्ध्वदोहकंच कुर्यात् ॥ केचित्प्रेतशरीरदग्ध्यादाहनिमित्तंचांद्रायणत्रयं कृत्वा

ऽ स्त्रीनिसंस्थाप्याब्दाने पूर्वोक्तरीत्यार्धदेहिकमित्याहुः ॥ अथवालौकिकानिनातूष्णीं दग्धास्वजीवनसं देहाद्वाप्तया वा पु-
त्रादयः संवत्सरादवागपितत्तदात्मघातादिपापोक्तद्विगुणप्रायश्चित्तपूर्वकं नारायणबलिं कृत्वा पर्णशरदाहमस्थिदाहं वा कृत्वाऽ
शौचमौर्ध्वदेहिकंच कुर्युः ॥ इदंच प्रायश्चित्तार्हाणामेव ॥ प्रायश्चित्तानर्हाणां घटस्फोटेन बहिष्कृतानांच दासीद्वारापतितोद-
कविध्यनंतरसपिंडीकरणवर्जमौर्ध्वदेहिकं ॥ तेनसांवत्सरिकमध्येकोद्विष्टविधिनैव ॥ यद्वात्मघातिनांपुत्रादिमृतजातीयबधोक्त
ब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तसहितचांद्रायणतप्तकृच्छ्रद्वयंच कृत्वानारायणबलिपूर्वकंतद्देहत् ॥ तथाचात्मघातिनांगोगजव्या
घादिहेतुकदुर्मरणवतांचपतितादीनांच पूर्वोक्तानांसर्वेषां नमरणादिनादारभ्याशौचं किंतु तत्प्रायश्चित्तनारायणबलिपूर्वकस
मंत्रकदाहदिनमारभ्येवाशौचं ॥ जलाग्न्यादिभिः प्रमादमृतानांतु मरणादिनादारभ्याशौचादिकमस्त्वैव ॥ तच्चभिरात्रामतिके
चित् ॥ दशाहमिति बहवः ॥ किंतु प्रमादमरणस्यापि दुर्मरणत्वात्तन्निमित्तप्रायश्चित्तपूर्वकमेव दाहादिकार्ये ॥ तदुक्तं स्मृत्य-
र्थसारे ॥ चांडालगोब्राह्मणचोरपशुदंष्ट्रिसर्पाग्न्युदकादिभिः ॥ प्रमादान्मरणेचांद्रायणतप्तकृच्छ्रद्वयंच तत्प्रायश्चित्तं कृत्वापं
चदशकृच्छ्राणिवाप्रायश्चित्तं कृत्वाविधिवद्दहनाशौचोदकदानादिसर्वकार्यमेवेति ॥ प्राणांतिकप्रायश्चित्तेन मृतस्य दशाहमा
शौचं सर्वाणि प्रेतकर्माणि कर्तव्यानि ॥ प्रायश्चित्तेन तस्य शक्यत्वात् ॥ एवमारब्धप्रायश्चित्तस्य .. प्रायश्चित्तमध्ये

मरणेषु शब्दत्वादिकं ज्ञेयं ॥ आहिताग्नेस्तु पतितादेर्मरणेदर्मादिनाचांडालशृंगिचोरादिहेतुके मरणे विशेषः ॥ चैत्रेताग्निप्रक्षिपे
दप्सु आवसथ्यं च तुष्यथे ॥ पात्राणितुदहे दग्नेोमाग्निके पापकर्मणि ॥ ततः प्रायश्चित्ताहंत्वा नहंत्वादिपूर्वोक्तव्यवस्थया निर्मेध्या
ग्निनादाहाद्यंतकर्मति ॥ महापातकसंयुक्तः साग्निको यदि जीवति ॥ पुत्रादिः पालयेदग्नीन्प्रायश्चित्तक्रियावधि ॥ प्रायश्चित्तं न
कुर्याद्यः कुर्वन्वाभियते यदि ॥ जलेग्नीन्प्रक्षिपेदग्नां पात्राणितु जलेषु वा ॥ माधवीये ॥ आहिताग्नेर्दुर्मरणे घातमघाते च लौकि-
काग्निना तूष्णीं दग्ध्यात्तदस्थीनिक्षीरेण प्रक्षाल्य तद्रायश्चित्तं कृत्वा श्रौताग्निभिः समंत्रकंदहादिकार्यमित्कृतं ॥ इदं निम्नं रपि
दुर्मरणे योज्यं अथ सर्पहते विशेषः ॥ प्रमादेन वा दर्पादिना वा सर्पतो मृताशौचादि न कार्ये ॥ वस्थमाणानागपूजाव्रतं कृत्वा नारायण
बलि सौवर्णानागदानप्रत्यक्षगौदानानि कृत्वा दाहाशौचादिकार्ये ॥ सर्वत्र दुर्मरणे पतितादिमरणे च तत्तत्प्रायश्चित्तादिकृत्वा दाहाशौ-
चादिकार्यमित्कृतं ॥ तत्र प्रायश्चित्तानि प्रसंगादुच्यते ॥ बुद्धिपूर्वकमात्मघातेन मृतानां त्रिंशत्कृच्छ्राणि प्रायश्चित्तं एतच्च जाति
वधप्रायश्चित्तेन ससुचितं कार्यं ॥ तद्यथा ॥ ब्राह्मणेनात्मघाते कृते द्वादशाब्दब्रह्म हत्याप्रायश्चित्तं त्रिंशत्कृच्छ्रमात्मघातप्रा-
यश्चित्तं च तत्सुत्रादिः कुर्यात् ॥ ब्राम्हणस्त्रिययात्मघाते कृते ब्राम्हणस्त्रिवधप्रायश्चित्तं त्रिंशत्कृच्छ्राणि च ॥ एदशद्राघातमघा-
तेषुत्वां ॥ अशक्तावात्मघाते चाद्रायणद्वयं तत्तत्कृच्छ्रं च तुष्यं च ॥ प्रमादेन जलादिमरणे पंचदशकृच्छ्राणि चाद्रायणपूर्वकं

तत्र कृच्छ्र इयं वा ॥ पतिने मृते षोडश कृच्छ्राणि ॥ ब्रह्महत्यादिपापिनां प्रायश्चित्तात्पूर्वमरणे तत्तस्मात्प्रायश्चित्तं पुत्रेण कार्यं ॥ प्रा-
 यश्चित्तानर्हाणां तु पतितो दकदानविधिरेव न प्रायश्चित्तादीत्कृतं ॥ सिद्धौ तु प्रायश्चित्तानर्हाणामपि पुत्रादि नारायणबलिपू-
 र्वे सर्वमौर्ध्वदेहिकं सपिंडीकरणं दशादिप्राध्दंगयादिप्राध्दं च कुर्यादेव ॥ एवं म्लेच्छीकृतस्यापि पतितो दकविधिरेव पुत्रविषय इत्यु-
 क्तं ॥ इदमेव युक्तं ॥ यस्तु किंचित्कालं म्लेच्छीकृतः प्रायश्चित्ताहस्तस्य षोडश कृच्छ्रादिप्रायश्चित्तं पुत्रेण कृत्वा पर्णशरदाहादिका-
 ये प्रमादमरणभिन्नेषु चौर्यपारदार्यादिहेतुकेषु दुर्मरणेषु चाद्राचर्ण इयं तत्र कृच्छ्रवेत्याकरतो विचार्य योज्यं ॥ किंच व्याघ्रादिहे-
 तुकदुर्मरणेषु शातातपोक्तदानादिविधिरपि कार्यः ॥ तथा हि व्याघ्रहते विप्रकन्याविवाहनं ॥ गजहते च तुर्निष्कपरिमितहेमनि-
 मितगजदानं ॥ राजहते सौवर्णपुरुषदानं ॥ चौरहते प्रत्यक्षधनुदानं ॥ वैरिहते वृषभदानं ॥ वृषभहते यथाशक्तिहेमदानं ॥ श-
 य्यायांचमृते देयाशय्यातूलीसमन्वितानिष्कहेमनिमित्तविष्णुप्रतिमाधिष्ठिता च ॥ शौचहीनमरणो द्विनिष्कहेमविष्णुदानं ॥ सं-
 स्कारहीनमरणो विप्रपुत्रोपनयनं ॥ अश्वहते निष्कत्रयहेमकृताश्वदानं ॥ श्वनाहते क्षेत्रपालस्थापनं ॥ सूकरहिते महिषदानं
 ॥ कृमिभिर्हिते पंचरवाराभितगोधूमदानं ॥ वृक्षहते च सूत्रयुतसौवर्णवृक्षदानं ॥ शृंगिणाहते वस्त्रयुतवृषभदानं ॥ शकटहते
 सोपस्करं किंचिद्द्रव्यदानं ॥ भृगुपातमृते धान्यपर्वतदानं ॥ अग्निनामृते उदपानोत्सर्गविधिः ॥ काष्ठहते धर्मार्थसभाकरणं ॥

शस्त्रहतेमहिषीदानं ॥ अश्वहतेसवत्सपयस्विन्यागोदानं ॥ विषेणहतेहेमनिर्मितपृथ्वीदानं उद्धनेनमृतेहेमकपिदानं ॥ ज
 लमृतेद्विनिष्कहेमनिर्मितवरुणदानं ॥ विषूचिकामृतेस्वाह्नेनशतविप्रभाजनं ॥ कंठस्थितकवलस्यमरणेष्टतधेनूदानं ॥ का
 सरोगमृतेऽष्टकृच्छ्राणि ॥ अतिसारमृतेलक्षगायत्रीजपः ॥ शाकिन्यादिग्रहेमृतेरुद्रैकादशनीजपः ॥ विद्यत्यातमृतेविद्यादानं
 अंतरिक्षमृतंवेदपारायणं ॥ पतितेमृतेषोडशकृच्छ्राणि ॥ अस्पृश्यस्पर्शयुक्तमरणेसञ्ज्वास्त्रपुस्तकदानमित्यादि ॥ अत्रशय्या
 मरणेशौचहीनसंस्कारहीनमरणं ॥ कृमिविषूचिकाकंठकवलकासातिसाररोगग्रहेमरणंतरिक्षमृतेस्पृश्यस्पर्शमरणेपिदाना
 दिविधिरेवनप्रथमश्चित्तंनैवनारायणबलिनापिवर्षादिकालप्रतीक्षा ॥ व्याघ्रादिहेतुकंविषजलशास्त्रादिहेतुकंचमरणप्रमा
 देनदर्पादिनाबुध्यांचेत्यनेकधासंभवतितत्रोक्तव्यवस्थायाप्रायश्चित्तंनारायणबलिदानादिविधिश्चेतित्रयाणांसमुच्चयः ॥ य
 दिपुत्रादिःपितृर्जलादिदुर्मरणप्रायश्चित्तंब्रह्महत्यादितत्तत्प्रायश्चित्तंवात्मघातप्रायश्चित्तंवाकर्तुंनशक्नोतितदोक्तदाना
 दिविधीनारायणबलिंचकृत्वाऽत्यशक्तौनारायणबलिमात्रं कृत्वोर्ध्वदेहिकंकुर्यात् ॥ तावतापुत्रादिसपिंडानांशतद्विसिद्धेः ॥ पि
 त्रादेस्तपुत्रादिभिस्तत्तत्प्रायश्चित्ताकरणेनरकादिभोगः स्यादेवेतिबोद्धव्यं ॥ अथविधिविहितंजलादिमरणं ॥ तत्रप्रयागेसर्व
 वर्णानारोगिणामरोगिणांचभागीरथीप्रवेशादिनामरणेकामितमहाफलं ॥ शूद्रस्यारोगिणोपिप्रयागभिन्नेपिजलादिमरण

तत्र कृच्छ्रद्वयं वा ॥ पतिनेमृतेषोऽशकृच्छ्राणि ॥ ब्रह्महत्यादिपापिनां प्रायश्चित्तात्पूर्वमरणे तत्तस्मात्प्रायश्चित्तपुत्रेण काय ॥ प्रा-
 यश्चित्तानर्हाणां तु पतितोदकदानविधिरेव न प्रायश्चित्तादीत्कृतं ॥ सिधौ तु प्रायश्चित्तानर्हाणामपि पुत्रादि नो रायणबलिपू-
 र्वं सर्वमौर्ध्वदेहिकं सपिंडीकरणं दर्शादिप्राध्वंगयादिप्राध्वं च कुर्यादेव ॥ एवं म्लेच्छीकृतस्यापि पतितोदकविधिरपुत्रविषय इत्यु-
 क्तं ॥ इदमेव युक्तं ॥ यस्तु किंचित्कालं म्लेच्छीकृतः प्रायश्चित्ताहस्तस्य षोडशकृच्छ्रादिप्रायश्चित्तं पुत्रेण कृत्वा पूर्णशरदाहादिका-
 र्ये प्रमादमरणभिन्नेषु चौर्यपारदार्यादिहेतुकेषु दुर्मरणेषु चाद्राघर्षण इयं तत्र कृच्छ्रवेत्याकरता विचार्य योज्यं ॥ किंच व्याघ्रादिहे-
 तुकदुर्मरणेषु शांता तपोक्तदानादिविधिरपि कार्य ॥ तथा हि व्याघ्रहते विप्रकन्याविवाहनं ॥ गजहते च तुर्निष्कपरिमितहेमनि-
 मितगजदानं ॥ राजहते सौवर्णपुरुषदानं ॥ चौरहते प्रत्यक्षधेनुदानं ॥ वैरिहते वृषभदानं ॥ वृषभहते यथाशक्तिहेमदानं ॥ श-
 य्यायांचमृते देयाशय्यातूलीसमन्वितानिष्कहेमनिमित्तविष्णुप्रतिमाधिष्ठिता च ॥ शौचहीनमरणोद्दिनिष्कहेमविष्णुदानं ॥ सं-
 स्कारहीनमरणे विप्रपुत्रोपनयनं ॥ अश्वहते निष्कत्रयहेमकृताश्वदानं ॥ शुनाहते क्षेत्रपालस्थापनं ॥ सूकरहिते महिषदानं
 ॥ कृमिभिर्हिते पंचरवारीमित्तगोधूमदानं ॥ वृक्षहते च रुद्रयुतसौवर्णवृक्षदानं ॥ शृंगिणाहते वस्त्रयुतवृषभदानं ॥ शकटहते
 सोपस्करं किंचिद्द्वयदानं ॥ भृगुपातमृते धान्यपर्वतदानं ॥ अग्निनामृते उदपानोत्सर्गविधिः ॥ काष्ठहते धर्मार्थसमाकरणं ॥

शास्त्रहृतमहिषीदानं ॥ अश्वहृतेसवत्सपयस्विन्यागोदानं ॥ विषेणहृतेहेमनिर्मितपृथ्वीदानं उद्वेधनेनमृतेहेमकपिदानं ॥ ज
 लमृतेद्विनिष्कहेमनिर्मितवरुणदानं ॥ विषूचिकामृतेस्वाह्वन्नेनशतविप्रभाजनं ॥ कंठस्थितकवलस्यमरणेष्टतथेनूदानं ॥ का
 सरोगमृतेऽष्टकृच्छ्राणि ॥ अतिसारमृतेलक्षगायत्रीजपः ॥ शाकिन्यादिग्रहेमृतेरुद्रैकादशनीजपः ॥ विद्यत्सातमृतेविद्यादानं
 अंतरिक्षमृतेवेदपारायणं ॥ पतितेमृतेषोडशकृच्छ्राणि ॥ अस्पृश्यस्पर्शयुक्तमरणेसच्छास्त्रपुस्तकदानमित्यादि ॥ अत्रशय्या
 मरणेशौचहीनसंस्कारहीनमरणे ॥ कृमिविषूचिकाकंठकवलकासातिसाररोगग्रहेमरणेंतरिक्षमृतेस्पृश्यस्पर्शमरणेपिदाना
 दिविधिरेवनप्रथमश्चित्तंनैवनारायणबलिनापिदर्पादिकालप्रतीक्षा ॥ व्याघ्रादिहेतुकंविषजलशास्त्रादिहेतुकंचमरणंप्रमा
 देनदर्पादिनाबुद्ध्याचेंत्यनेकधासंभवतितत्रोक्तव्यवस्थायाप्रायश्चित्तंनारायणबलिदानादिविधिश्चेतित्रयाणांसमुच्चयः ॥ य
 दिपुत्रादिःपितृर्जलादिदुर्मरणप्रायश्चित्तंश्वहृत्यादितत्तत्प्रायश्चित्तंवात्मघातप्रायश्चित्तवाकतुंनशक्नोतितदोक्तदाना
 दिविधीनारायणबलिंचकृत्वाऽत्यशक्तौनारायणबलिमात्रं कृत्वोर्ध्वदेहिकंकुर्यात् ॥ तावतापुत्रादिसापिंडानांशक्तिसिद्धेः ॥ पि
 त्रादेस्तपुत्रादिभिस्तत्तत्प्रायश्चित्ताकरणेनरकादिभोगः स्यादेवेतिबोद्धव्यं ॥ अथविधिविहितंजलादिमरणे ॥ तत्रप्रयागेसर्व
 वर्णानारोगिणामरोगिणांचभागीरथीप्रवेशादिनामरणेकामितमहाफलं ॥ शूद्रस्यारोगिणोपिप्रयागमिन्नेपिजलादिमरणे

ध.सिं
५०

मनुजातं॥ व्याधितोमिषजात्यक्तोधिप्रोत्स्योयवायुवा॥ तनुंत्यजेज्जलाग्न्याद्यैः सयथेषुंफलंलभेत्॥ दुश्चिकित्सेर्महारोगैःपी
डितोजीवनक्षमः॥ प्रविशेज्ज्वलनदीप्रकरोत्यनशनंतथा॥ अगाधतोयराशिंचभृगोःपतनमेवच॥ गच्छेन्महापथंचापितु
पारगिरिमादरात्॥ प्रयागवरुशारवाग्राहं ह त्यागं करोतिच॥ उत्तमान्प्राप्तुयाल्लोकान्नात्मघातीभवेत्कचित्॥ नराणामथनारी
णांसर्ववर्णेषुसर्वदा॥ आशौचंस्यान्न्यहं तेषां वज्जानलहतेतथा॥ वाराणस्यांम्रियेद्यस्तुप्रत्याख्यातमिषकृत्रियः॥ काष्ठपा
षाणमध्यस्थोजान्हवीजलमध्यगः॥ अधिसुक्तोऽमुरवस्तस्यकृणोमूलगतोहरः॥ प्रणवंतारकब्रूतेइत्यादिवचनोच्चयः॥ पुरा
णस्थोमाधवादिनिबंधेषुद्वदाहृतः॥ अत्रानुजातेबुद्धिपूर्वकात्मघातेगृहस्थादीनामेवाधिकारः॥ यतेस्तनाधिकारः॥ अ
हाद्याशौचविधानात्॥ यतेः काम्यकर्मण्यनधिकाराच्चेतिनिर्णयसिंधुः॥ इदानींतनशिष्टास्तरोगादिपीडांसोदुमशक्तौसत्या
साश्रमंगृहीत्वातीर्थादिनात्मघातंकुर्वेति॥ गृहस्थविधरादृश्यश्चनकुर्वेति॥ केचित्त्वपरिहार्यरोगादिप्रस्तवृद्धादेर्जलादिनाबु
ध्यात्मघातः कलौप्रयागमिन्नदेशेनभवति॥ भृग्वग्निपतनेश्चैव वृद्धादिमरणंतथेतिकलिवर्ज्येषुपरिगणनादित्याहुः॥ एत
न्मतेमरणंतप्रायश्चित्तविधयः काशीखंडादौविप्रादेदेहत्यागविधयश्चयुगांतरपराः॥ प्रयागमरणंस्त्रीणांसहगमनंचकलि
युगेपिसर्वसमंतं॥ अत्रसर्वत्रसहगमनमिन्नेविधिवाक्यानुजातेदेहत्यागेत्रिरात्रमाशौचमितिबहवः॥ दशाहमितिकेचित्॥

उ.प.

५०

एवंफलकामनयाविहितेकास्यप्रयागमरणोपिपक्षद्वयंज्ञेयं ॥ अथयः पतितो घटस्फोटेन बहिष्कृतो यश्च स्लेच्छी कृतो यश्च
 प्रायश्चित्तानर्हपापी तस्य त्रिविधस्य पितृमातृभिन्नस्य पतितो दकविध्यनंतरसपिंडीकरणवर्जमत्यकर्मपितृमातृभ्यश्चि
 विधस्यापिनारायणबलिपूर्वकंसपिंडीकरणसहितं सर्वं भवतीत्युक्तं ॥ तत्र पतितो दकदानविधिर्यथा ॥ सर्वगांदासीमा
 ह्यंतस्यैवेव नंदत्वाशुद्धपूर्णघटहस्तांतांब्रूयांत ॥ देहासिगच्छमूल्यं नतिलांस्तोयपूर्णमिमं घटं च शीघ्रमानय ॥ ततो दक्षिणासु-
 र्वोपविश्य वामपादेन तं धरं सतिलक्षिप ॥ घटक्षेपणकाले चामुकसंज्ञकं तितप्रेनपिबपिबेति मूहुरुच्चारयेति ॥ सादासीतद्वाक्यं
 श्रुत्वा मूल्यंगृहीत्वा तथा कुर्यात् ॥ एवं कृते पतितं तृप्तिर्नान्यथा ॥ एतच्च पतितस्य मृतदिने कार्यं ॥ इति पतितो दकविधिः ॥ इति मृ-
 तदोषत आशौचापवादः प्रसंगः सविस्तरो निरूपितः ॥ ॥ अथ विधानतः ॥ ॥ यते मृतावाशौचं नास्ति ॥ तस्य प्रेतक्रीयो दकदाना
 शौचसपिंडीकरणादेर्निश्चितत्वात् ॥ सपिंडीस्थान एकादशे हनिपार्वणश्राद्धमात्रकार्यं ॥ प्रति सांवत्सरिकश्राद्धदशश्राद्धादिकं तु
 पार्वणविधिना सपिंडकं भवत्येव ॥ अत्र विस्तरोग्रंथांतरे वक्ष्यते ॥ एतच्च त्रिदंडिनामेकदंडिनाहंसपरमहंसादिना सर्वेषामेव ज्ञेया
 एवं वानप्रस्थमरणेपि नाशौचं कृतजीवच्छ्राद्धे मृते सपिंडे राशौचादिकं तद्व्यंनवेति विकल्पः ॥ ब्रह्मचारी मृतो त्वाशौचमस्त्येव ॥ युद्ध
 मृतेष्व्याशौचं नेति सर्वग्रंथेषु पलभ्यते न त्वेवं ब्राम्हणेषु शिष्टाचारः ॥ इति पंचधाशौचापवादो निरूपितः ॥ अथ जीवतोप्याशौचं ॥

यथापतितस्य घटस्फोटकाले सर्वसपिंडानामेकाहमाशौचं ॥ इत्याशौचं सापवादं यथा मतिमिरूपितं ॥ समर्पितं रुक्मिणीशश्रीमद्विदुल
पादयोः ॥ इति सापवादशौचप्रकरणं ॥ ॥ अथौर्ध्वदेहिकारं भोपयोगिनारायणबल्यादिप्रकारउच्यते ॥ तत्र दुर्मरणे धात्मघाते जला
दिभिः प्रमादमरणे पतितादिमरणे च पूर्वोक्तव्यवस्थायामुक्तागोत्रस्यामुक्ताशर्मणो मुक्तादोषनाशार्थमौर्ध्वदेहिकेसंप्रदानत्वयोग्य-
तासिध्यर्थममुक्ताप्रायश्चित्तममुक्तादानं वा करिष्ये इत्यादिसंकल्पपूर्वकं तत्र प्रायश्चित्तदानं च कार्यं ॥ अशक्तोदानमेव कार्यं ॥ ततो
मुक्तागोत्रामुक्ताशर्मणो मुक्तादुर्मरणदोषनाशार्थमौर्ध्वदेहिकसंप्रदानत्वयोग्यतासिध्यर्थं नारायणबलिकरिष्ये इति संकल्प्य ॥ पूर्वोक्त
क्तसंततिफलककाम्यनारायणबलिवत्सर्वं कुर्यात् ॥ एतत्तु वषांतकरणपक्षे ॥ सद्यः करणपक्षे तु पूर्वोक्तद्विगुणप्रायश्चित्तसंकल्प्य
शक्रेकादश्यादिकालमनपेक्ष्येव समनंतरं क्तसंकल्प्य कृत्वा विधिना स्थापितं कलशद्वये हेमप्रतिमयोर्विष्णवेव स्वतंत्रं च वा त्वपुरुष
सूक्तं नयमायसोममिति चक्रमेण षोडशोपचारैः संपूज्य तत्पूर्वभागे रेखायां दक्षिणाग्रे कुशानास्तीर्य शंभुं तं विष्णुरूपमुक्ताप्रेतेति
दशस्थानेषु पांनिनीयमधुघृततिलमिश्रानोदनपिंडान्दशां मुक्तागोत्रामुक्ताशर्मण्ये तविष्णुदेवतायंते पिंड इति दक्षिणसंस्थान् प्राचि
नावितीत्यादिपैतृधर्मेण दद्यात् ॥ गंधादिभिरभ्यर्च्य प्रवाहणांत कृत्वा नद्यां क्षिपेत् ॥ श्वः सद्यो वा पूर्वस्थापितं विष्णुमभ्यर्च्यैकविप्रे
विप्रालाभे दर्भबरो वा पादक्षालनादितृप्तिप्रश्नांतं विष्णुरूपप्रेतावाहनपूर्वकं कृत्वा विप्रसमीपे तूष्णीं लेखाः कृत्वा दर्भास्तरणं आपो

निनयनंचकृत्वादर्भेषुसव्येनविष्णावेब्रह्मणेशिवायचसपरिवाराययमायचेतिचतुर्भ्यःपिंडचतुष्टयंदत्वाऽपसव्येनविष्णुरूपि
प्रेतामुकगोत्रनामायतेपिंडइत्येकंपंचमंपिंडंदत्वातथैवाभ्यर्च्यप्रवाहणांतेविप्राचांततादिश्राद्धशेषसमापनांतेप्रेतबुध्यावि-
प्रायचस्त्राभरणादिदत्त्वाविप्रेणप्रेतायतिलांजलिंदापयेत्॥अमुकगोत्रायामुकशर्मणेविष्णुरूपिणेप्रेतायायंतिलतोयांज
लिरितिमंत्रेण॥विप्रालाभेस्वयंदद्यात्॥ततोविप्रान्वाचयेत्॥अनेननारायणबलिकर्मणाभगवान्विष्णुरिमममुकंप्रेतंशुद्धंम
पापमहंकरोत्विति॥काम्यप्रयोगेष्मिन्प्रयोगेचसंकल्पेनामगोत्रोच्चारैचविशेषःस्पष्टएव॥पूर्वत्रकाश्यपगोत्रदेवदत्तप्रेतत्या
द्यच्चारः॥अत्रतुगोत्रनामज्ञानसत्त्वाद्दुर्मरणेनमृतस्थयन्नामगोत्रतद्वोच्चारयेदितिसंकल्पेविशेषेपिहेतुस्पष्टएवेति॥इति
दुर्मरणेऽर्धदेहिंकाधिकारार्थेनारायणेबलेःप्रयोगः॥॥अथसर्पहतेव्रतं॥॥प्रतिमासंशुकूपंचम्याउपवासंनक्तंवाकृ-
त्वापिष्टमयंनागंपंचफणमनंतवास्तकिशंखपद्मकंबलकर्कोटकश्वतरुधृतराष्ट्रशंखपालकान्धियतक्षककपिलेनिद्वादशनाम
भिद्वादशमासेषुसंपूज्यपायसेनविप्रान्संभोज्यवत्सरांतेहेमनागंप्रत्यक्षांगांचदत्त्वा नारायणबलिपूर्वकंदाहाशौचादिकंकर्यं॥अथ-
वानमोअस्तसर्पेभ्य इतितिस्त्राज्याहुतीर्जहुयात्॥पंचम्यांपन्नगंहेमंस्वणेनैकेनकारयेत्॥क्षीराज्यपात्रमध्यस्थंसंपूज्यविप्र
यदापयेत्॥प्रायश्चित्तमिदंप्रोक्तंनागदष्टस्यशंभुनेति॥ततो नारायणबल्यादि॥अथपालाशप्रतिकृतिदाहादिविधिः॥तत्रदेशां

ध.सिं
५२

नरमरणे पराकृद्दयमष्टौ कृत्वा कृत्वा रथीनिदहेत् ॥ अस्त्रांचांडालश्यादिस्यर्शपंचगव्योदकादिभिः प्रक्षाल्यदहेत् घस्यास्थि
निसर्वथानलभ्यते तस्य पणशरदाहः कुर्याद्दर्ममयं प्रेतं कुशं त्रिंशत्पष्टिभिः ॥ पालाशाभिः समिद्धिर्वीसंख्यांचेपंप्रकीर्तिना
॥ तत्र भ्रमौ कृष्णाजिनमास्तीर्य तत्र शरं दक्षिणाय तं निवेश्य तत्र पालाशवृंतानि न्यसेत् ॥ शिरसि च त्वारिंशत् ४० श्रीवायां द
श १० बाह्वोः प्रत्येकं पंचाशदेवंशतं १०० करांगुलीषु दश १० उरसि विंशतिः २० जरिरे त्रिंशत् ३० शिश्ने च त्वारि ४ अंडयोस्त्र
यंत्रयं ६ ऊर्वोः प्रत्येकं पंचाशदेवंशतं १०० जंघातः पादतलांतं प्रत्येकं पंचदशैवं ३० पादांगुलीषु दश १० एवं षष्ठ्यधिकशतत्रय
मिते दर्मैः पालाशसमिद्धिर्वीशरीरं कृत्वा ऊर्णावस्त्रेण बध्वा जलमिश्रपिष्टेन लिंपेत् ॥ शक्तौ सत्यां नारी केरादीन्यपि तथा
हि ॥ शिरसि नारिकेरफलं वर्तुलालाबुवा ॥ ललाटकदलीपत्रं दंते दाडिमबीजानि ॥ कर्णयोः कंकणं ब्रह्मपत्रं वा ॥ चक्षुषोः
कपर्दी २ नासिकायां तिलपुष्पं ॥ नाभावञ्जस्तनयोजं बीरफलद्वयं ॥ वाते मनःशिला ॥ पित्ते हरितालं ॥ कफे समुद्रफेनं ॥ रुधिरे म
धु ॥ पुरीषे गोमयं मूत्रे गोमूत्रं ॥ रेतसि पारदं ॥ तृषणयोर्वृताकद्वयं ॥ शिश्ने गृज्जनं ॥ केशेषु वनसूकरसटावटप्ररोहावा ॥ लोम
सूऊर्णा ॥ मांसमाषपिष्टलेपः पंचगव्यैः पंचामृतैश्च सर्वतः सिंचनं ॥ पुनर्नो अस्मृष्टिर्वीददातु ० असूनीते इत्युग्न्यां प्राणा
प्रवेशं भावयेत् ॥ यद्वा यत्तयममिति सूक्तेश्चक्रमसीति पारदं क्षिप्त्वा ॥ अक्षीभ्यामिति शरीरं स्पृशेत् ॥ शरीरं स्नापयित्वा ॥ चंदन

३५
३

५२

मनुलिप्य ॥ वस्त्रोपवीतेपरिधास्य ॥ अयंसदेवदत्तइत्यभिमृश्यइदंचास्योपासनमितिआत्वाविधिवद्वाहादिकार्यं ॥ अत्राहिताग्नेर-
स्थिताहेपणशरदाहेवादशाहमाशौचमनाहिताग्नेस्त्र्यहमित्यादिप्रागुक्तमनुसंध्येयं ॥ द्वादशाह्वादिप्रतीक्षोत्तरंपणशरदाहादि
क्रियतेचेत्तदात्रिंशत्कृत्वाणिचांद्रायणत्रयंवाकृत्वाकार्यं ॥ ॥ अथातीयप्रतसंस्कारःकालः ॥ ॥ प्रत्यक्षशक्संस्कारेदिनैववि-
शोधयेत् ॥ आशौचमध्येसंस्कारेदिनशोधयंतुसंभवे ॥ दशाहोत्तरंतुदिनसंशोधयन्नात्यंतत्रवत्सराहृद्यंक्रियमाणप्रतकर्मण्युत्त-
रायणमेवश्रेष्ठं ॥ तत्रापि कृत्वापक्षाय ॥ तत्रनेदात्रयोदशोचतुर्दशोक्षयदिनात्त्वर्जयेत् ॥ शुकवारशनिवारोवर्ज्यौ ॥ सोमवारोपिवर्ज्य-
इत्येकेनक्षत्रेषुभरणीकृत्तिकाद्रीश्लेषामथाज्येष्ठाभूलंधनिष्टोत्तरार्धशततारकादिचतुष्टयंचेतिनक्षत्राणित्रिपुष्करयोगश्चेत्यतिदुष्ठा-
निसर्वथात्यजेत् ॥ कृत्तिकापुनर्वसुत्तराफल्गुनीविशाखात्तरापादापूर्वाभाद्रपदाचेतित्रिपादनक्षत्राणि ॥ द्वितीयासप्तमीद्वादशीचति-
थिःकुजशानिरविवाराश्चेतित्रयाणांयोगेत्रिपुष्करः ॥ कैश्चिद्रविस्थानेगुरुवारउक्तः ॥ एतेष्वेवनिधिवारषुमृगचित्राधनिष्ठायोगेद्विपुष्क-
रः ॥ त्रिपुष्करयोगोवृद्धौलाभेनष्टेत्तेमृतौचत्रिगुणफलदः ॥ द्विपुष्करोद्विगुणफलदः ॥ तेनप्रतकार्येद्वावपित्याज्यौ ॥ द्वयोयोगेद्विपुष्कर-
इत्यादिकेचित् ॥ गुरुशक्रास्तपौषमासमलमासवैद्यतिव्यतिपातपरिधयोगाविष्टिः ॥ करणंचतुर्थाष्टमद्वादशचंद्रश्चेत्यपिसर्वथात्यजे-
त् ॥ रोहिणीमृगपुनर्वसुपूर्वोत्तराफल्गुनीचित्राविशाखाऽनुराधापूर्वोत्तरापादाधनिष्ठेति किंचिद्दुष्टानिसंभवेत्यजेत् ॥ सोमवारोपित्या

ज्येष्ठेके॥ कर्तुस्तिस्सृष्टुजन्मतारासूप्रत्यरितायांचपणशरादिदाहोनेष्टः॥ तथाचार्कचंद्रगुरुवाराअश्विनीपुष्यहस्तस्यातीश्रवणा
 प्राग्निचप्रशस्तानि॥ मध्यमानिसर्वथात्याज्यानिचोक्तानि॥ नदायांशुक्रवारेचतुर्दश्यात्रिजन्मताराप्रत्यरितारासूचैकोद्विष्ट्या
 द्धमतिनिघं॥ साक्षादेकादशाहेनकोपिनिषेधः॥ अस्यनिषिद्धनक्षत्रादेरपवादः॥ युगमन्वादिसंक्रांतिदर्शेचप्रेतकर्मणि॥ पु
 नः संस्कारादिकेपिनक्षत्रादिनशोधयेत्॥ गुरुभार्गवयोमौढ्येपोषमासेमलिस्त्रुचे॥ नातीतः पितृमेधस्याद्गयांगोदावरीधिना
 ॥ ॥ इतिपुनःसंस्कारकालः॥ ॥ साग्निकस्यपणशरदाहेकृतेपश्चाद्देहलाभेपणशरदाहीयार्थेदग्धकाष्ठेस्तदहेत्॥ ता
 दृशकाष्ठाभाभे लौकिकाग्निनादग्धातदस्थानिमहाजलेक्षिपेत्॥ एवमन्येषांनिरग्नीनामपिपणशरदाहोत्तरंशरीरलाभेस्थलाभेवा
 षोज्यं॥ असृतंसृतमाकर्ण्यकृतंयस्योर्ध्वेदेहिकं॥ प्रायश्चित्तमसौस्मार्त्तं कृत्वाग्नीनादधीतच॥ अथपुनःसंस्कारःपूर्वार्थेउक्तः
 ॥ आधानांते आयुष्मतीष्टिः॥ अनाहिताग्नेस्तुचरुः॥ मर्तरिजीवत्येवमरणवातांश्चुत्वायदिस्त्रियासहगमनंकृतंतदातल्ल्त्री
 मरणमवैधव्यमेव॥ ज्ञातमरणमेवहिसहगमनेनिमित्तं॥ नतुमरणज्ञानमात्रं॥ अतस्तस्याभार्यायाआत्मघातादिदोषप्रायश्चि
 त्तंतल्लुत्रादिभिःकृतानारायणबलिपूर्वकमौर्ध्वेदेहिकंकार्यं॥ मर्तुस्तदाहाद्यौर्ध्वेदेहिककरणरणनिमित्तमुक्तपुनःसंस्कारादि
 कार्यं॥ कश्चित्तुजीवतोष्यंतकर्मविहितं॥ यथाप्रायश्चित्तानिष्ठोःपतितस्यघटस्फोटे॥ तथाहिमहापातकेनोपपातकेनवापति

तो यदि प्रायश्चित्तं करोति तदा तं गुणानां बांधवानां राज्ञश्च समक्षमाहयतस्यापंप्रकटीकृत्य तं पुनः पुनरुपदिशेत् ॥ प्रायश्चित्तं
कुरुस्वाचारलभस्वतिसयद्येवमपि नांगी करोति तदारिक्तादिनिघतिथौ सायान्हेसपिंडा बांधवाश्च संभूय दासीहस्तेनानीतम-
कुत्सितजलादिपूर्णघटं सर्वतोदास्थाद्यन्वारंभंकुर्वंतोदास्थादासस्य वा वामपादे नस्युब्जं छिन्नाग्रदंभेषु कारयित्वा दासीसहिता
वदेधुरमुमंनुदकं करोमीति नामग्रहणपूर्वकं प्राचीनावीतिनामुक्तशिरवाश्च संतः ॥ ततोधिकारीकर्ता दाहवर्जाजीवंतमेवोद्दि-
श्यपिंडोदकदानादिप्रेतकार्योपयेकादशाहानिनाम्नैव कुर्यात् ॥ मिताक्षरायां प्रेतकार्योत्तरं घटनिनयनमुक्तं ॥ एकाहमाशौ-
चं सर्वेषां ॥ यस्य घटस्फोटः कृतस्तेन सह संभाषणस्पर्शादिसंसर्गो न केनापि कार्यः ॥ करणेपतितजुल्यता ॥ घटस्फोटनिश्चयोत्त-
रं घटस्फोटदिनात्प्राक्पतितज्ञातीनां धर्मकार्येष्वनधिकारइतिकश्चित् ॥ घृतघटस्फोटस्य पुंसोऽनुतापे तस्यापप्रायश्चित्तांते संग्रह-
विधिरुच्यते ॥ त्र्यदश द्विपरीक्षा ॥ कृतप्रायश्चित्तो ज्ञाति समक्षंगोभ्यस्तृणभारं दद्यात् ॥ गोभिस्त्वृणेभक्षितेश्छत्विः ॥ भक्षणाभा-
वे पुनः प्रायश्चित्तंचरेत् ॥ एवं निश्चितसंशुद्धौ समानीय न वंघटं ॥ हैमं वा सृन्मयं वापि पवित्रजलपूरितं ॥ ततः सपिंडास्तं घटं संस्पृ-
श्यामिमंत्र्यतज्जलैः पावमानीभिरापोहिष्ठेत्यादिभिस्तरत्समं दीभिश्च पापिनमभिषिच्यते न सह सर्वे स्मात्वा तं जलघटं मूर्त्तैद-
घुः ॥ सचशांताद्यैः शांतापृथिवीशांतं विश्वं मंतरिक्षं योरोचनस्तमिह गृभ्णामिति यजुर्भिस्तं घटं गृण्हीयात् ॥ ततस्तदुदकं तेनैव

ज्यइत्येके॥ कर्तुस्तिंसृष्टुजन्मतारासूप्रत्यरितायांचपणशरादिदाहोनेष्टः॥ तथाचार्कचंद्रगुरुवाराअश्विनीपुष्यहस्तस्यातीश्रवणा
 प्राणिचप्रशस्तानि॥ मध्यमानिसर्वथात्याज्यानिचोक्तानि॥ नदायांशुक्रवारेचतुर्दश्यात्रिजन्मताराप्रत्यरितारासूचैकोद्विष्टश्री
 ष्टमतिनिघं॥ साक्षादेकादशाहेनकोपिनिषेधः॥ अस्यनिषिद्धनक्षत्रादेरपवादः॥ युगमन्वादिसंक्रांतिदर्शचप्रेतकर्मणि॥ पु
 नः संस्कारादिकेपिनक्षत्रादिनशोधयेत्॥ गुरुभार्गवयोमौढ्येपोषमासेमलिस्त्रुचे॥ नातीतः पितृमेधस्याद्भयांगोदावरीधिना
 ॥ ॥ इतिपुनःसंस्कारकालः॥ ॥ साग्निकस्यपणशरदाहेकृतेपश्चाद्देहलाभेपणशरदाहीयार्थदग्धकाष्ठेस्तदहेत्॥ ता
 दृशकाष्ठाभाभे लौकिकाग्निनादग्ध्वातदस्थानिमहाजलेक्षिपेत्॥ एवमन्येषांनिरग्नीनामपिपणशरदाहोत्तरंशरीरलाभेस्थिलाभेवा
 योज्यं॥ असृतंसृतमाकर्ण्यकृतंयस्योर्ध्वदैहिकं॥ प्रायश्चित्तमसौस्मार्त्तं कृत्वाग्नीनादधीतच॥ अथपुनःसंस्कारःपूर्वार्थेउक्तः
 ॥ आधानांते आयुष्पतीष्टिः॥ अनाहिताग्नेस्तुचरुः॥ भर्तुरिजीवत्येवमरणवातांश्चुत्वायदिस्त्रियासहगमनंकृतंतदातल्ल्प्री
 मरणमवैधव्यमेव॥ ज्ञातमरणमेवहिसहगमनेनिमित्तं॥ नतुमरणज्ञानमात्रं॥ अतस्तस्याभार्यायाआत्मघातादिदोषप्रायश्चि
 त्तंतलुत्रादिभिःकृतानारायणबलिपूर्वकमौर्ध्वदैहिकंकार्यं॥ भर्तुस्तदाहाद्यौर्ध्वदैहिककरणरणनिमित्तमुक्तपुनःसंस्कारादि
 कार्यं॥ कश्चित्तुजीवतोष्यंतकर्मविहितं॥ यथाप्रायश्चित्तानिष्ठोःपतितस्यघटस्फोटे॥ तथाहिमहापातकेनोपपातकेनवापति

तो यदि प्रायश्चित्तं करोति तदा तं शुक्लं बांधवानां राज्ञश्च समक्षमाह्वयतस्यापंप्रकटीकृत्य तं पुनः पुनरुपदिशेत् ॥ प्रायश्चित्तं
कुरुत्वाचारलभस्वतिसयद्येवमपि नांगी करोति तदारिक्तादिनिघातिथीसायान्हेसपिंडा बांधवाश्चसंभूयदासीहस्तेनानीतम-
कुत्सितजलादिपूर्णघटं सर्वतोदास्थाद्यन्वारंभंकुर्वंतोदास्थादासस्यवावामपादेनस्युब्जंछिन्नाग्रदर्भेषुकारयित्वादासीसहिता
वदेधुरसुमंनुदकं करोमीति नामग्रहणपूर्वकं प्राचीनावीतिनामुक्तशिरवाश्च संतः ॥ ततोधिकारीकर्तादाहवर्जंजीवंतमेवोद्दि-
श्यपिंडोदकदानादिप्रेतकार्याण्येकादशाहानिनास्मैवकुर्यात् ॥ मिताक्षरायां प्रेतकार्योत्तरंघटनिनयनसुक्तं ॥ एकाहमाशौ-
चं सर्वेषां ॥ यस्यघटस्फोटः कृतस्तेनसहसंभाषणस्पर्शादिसंसर्गो नकेनापिकार्यः ॥ करणेपतिततुल्यता ॥ घटस्फोटनिश्चयोत्त-
रंघटस्फोटदिनात्प्राक्पतितज्ञातीनांधर्मकार्येष्वनधिकारइतिकश्चित् ॥ घृतघटस्फोटस्यपुंसोनुतापेतस्यापप्रायश्चित्तातेसंग्रह-
विधिरुच्यते ॥ तत्रादौशुद्धिपरीक्षा ॥ कृतप्रायश्चित्तो ज्ञातिसमक्षंगोभ्यस्त्तृणभारंदद्यात् ॥ गोभिस्त्वृणेभक्षितेश्चत्थिः ॥ भक्षणाभा-
वेपुनः प्रायश्चित्तंचरेत् ॥ एवंनिश्चितसंशुद्धौसमानीयनवंधटं ॥ हैमंवासृन्मयंवापिपवित्रजलपूरितं ॥ ततःसपिंडास्तंघटंसंस्पृ-
श्याभिमंत्र्यतज्जलैः पावमानीभिरापोहिष्ठेत्यादिभिस्तरत्समं दीभिश्चपापिनमभिषिच्यतेनसहसर्वेस्मात्वातंजलघटमस्मैद-
द्युः ॥ सचशांताद्यैः शांतापृथिवीशांतंविश्वंमंतरिक्षंयोरोचनस्तमिहगृभ्यामितियजुर्भिस्तंघटंगृण्हीयात् ॥ ततस्तदुदकंतेनैव

श्रुतिं
५४

सावकं सर्वोपबेद्युः ॥ ततः सकृष्णांडमैत्रैराज्यहोमं कृत्वा स्रवणं गां च दद्यात् ॥ ततस्तस्य जातकर्मादिब्रतबंधांता विवाहांता वा संस्काराः कार्याः ॥ एवं कृतं शक्ये न तेन संस्पृशं स भोजनादिव्यवहारं कुर्यात् ॥ एवमुपपातके च कृतं यदस्फोटस्य शक्तिः ज्ञेया ॥ इति संक्षेपतः कृतं यदस्फोटशक्तिः ॥ ॥ वंदे श्रीमदनंताभिधगुरुचरणौ सतांमताचरणौ ॥ जननीमथान्नपूर्णासंपूर्णासद्गुणैर्वेद्या ॥ १ ॥ श्रीविबु
सावेधर्मपुत्रः वाच्यः ॥ तत्र पुत्राद्यधिकारिणापित्रादिकमासन्नमरणं दृष्ट्वा साधाब्दादिप्रायश्चित्तं मोक्षधेन्वादिदानानि च तेन कारणीयाणि ॥ स्वयं वा तमुद्दिश्य कर्तव्यानि ॥ तत्र प्रायश्चित्तप्रयोगः प्रायश्चित्तप्रकरणे द्रष्टव्यः ॥ शक्तौ सत्यां प्रायश्चित्तांते दशदाना-
इति भूमेः महर्षेर्गोत्रसंभूताः कास्यपस्य तिलाः स्मृताः ॥ तस्मादेषां प्रदानेन मम पापव्यपाहलितितिलानां ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थमिति
हिरण्यस्य ॥ कामधेनुपुसंभूतं सर्वं क्रतुषु संस्थितं ॥ देवानामाज्यमाहारमतः शांतिप्रयच्छमे इत्याज्यस्य ॥ शरणं सर्वलोकानां लज्ज-
तिथान्यंतथारसानां प्रवरः सद्रवेक्षरसोमतः ॥ ममतस्मान्परां लक्ष्मीं ददस्व गुडसर्वदेनिगुडः ॥ प्रीतिर्यतः पितृणां च विष्णुश-

उ.प
३

५४

करयोः सदा ॥ शिवनेत्रोद्भवं स्तुभ्यमतः शांतिं ० इति रजतं ॥ यस्मादन्तरसाः सर्वे नो लक्ष्मणलवणं विना ॥ शंभोः प्रीतिकरं नित्यं सतः ०
इतिलवणं भूम्यादिप्रमाणानितुं जननशांतिप्रकरणं उक्तानि ॥ प्रायश्चित्तादिकर्मसु विष्यवादिनामकीर्तनात्संगता ॥ प्रायश्चित्तादि
संभवेपि मरणकाले विष्णुशिवनामकीर्तनमात्रात्सर्वपापक्षयो मुक्तिश्चेति सर्वपुराणादि सिद्धांतः ॥ तथा च श्रीभागवते ॥ यस्यावता
रगुणकर्मविडंबनानि नामानियेसु विगमं विवशा गृणांति ॥ तेनैकजन्मशमलं सहसैव हित्वा संयात्यपावृतमृतं तमजं प्रपद्ये इत्य
दिमुमूर्षोपितरं पुत्रो यदि दानं प्रदापयेत् ॥ तद्विशिष्टं ग्याश्राद्धादश्वमेधशतकदपि ॥ तानि च तिलपात्रदानं क्रुणधेनुमोक्षधेनु
पापधेनुवैतरणीधेनुक्रांतिधेनुदानादीनि ॥ व्यतीपाताय संक्रांतिस्तथैव ग्रहणं रवेः ॥ पुण्यकालास्तदा सर्वे यदा मृत्करुपस्थि
तः ॥ आसन्नमृत्युना देयागौः सर्वत्सालुपूर्ववत् ॥ तदभावे तु गौरे वनरकोत्तारणाय वै ॥ शक्रूपक्षे दिवा भूमौ गंगायां चोत्तरायणे
॥ धन्यास्तातमरिष्यंति हृदयस्थे जमादने ॥ इत्यादिवचनात् ॥ मुमूर्षोर्दानादौ शक्त्यभावे पुत्रादिर्दद्यात् ॥ तत्र तिलपात्रदान
विधिः ॥ यथाशक्तिकास्य पात्रे ताम्रपात्रे वा तिलान्द्विष्यात्सुवर्णं च प्रक्षिप्य मम जन्म प्रभृति मरणांतं कृतनानाविधपापप्रणा
शार्थं तिलपात्रदानं करिष्ये ॥ विप्रसंपूज्य मम जन्म प्रभृति मरणांतं नानाविधपापनाशार्थं मिदं तिलपात्रं सुवर्णं स द-
क्षिणं अमुकशर्मणो तुभ्यं संप्रददे ॥ तिलाः पुण्याः पवित्राश्चितिलाः सर्वकाराः स्मृताः ॥ शक्रुवाय दिवा कृष्णा क्रुषिगोत्रस

सुद्धवाः ॥ यानिकानिचपापानि ब्रह्महत्यासमानिच ॥ तिलपात्रप्रदानेनममपापं व्यपोहतुनममेतिविप्रहस्तेजलंक्षिपेत् ॥
 पुत्रादिस्त्वस्यजन्मप्रभृतीत्यादिसंकल्प्यअस्यपापं व्यपोहत्वीतिमंत्रंचवदेत् ॥ ऐहिकामुष्मिकंयच्चसप्तजन्माजितंऋणं
 तत्सर्वंशुद्धिमायासुगामेकांददतोमम ॥ इतिऋणधेनुदानमंत्रः ॥ अन्यत्सर्वंसामान्यगोदानवत् ॥ तद्विधिस्तद्वितीयपरिच्छेदे
 उक्तः मोक्षंदेहिहृषीकेशमोक्षंदेहिजनार्दन ॥ मोक्षधेनुप्रदानेनमुकुंदः प्रीयतांममेतिमोक्षधेनुमंत्रः ॥ आजन्मोपार्जितंपापंम-
 नोवाक्कायकर्मभिः ॥ तत्सर्वंनाशमायासुगोप्रदानेनकेशवेतिपापधेनुदानमंत्रः ॥ ॥ अथैवतरणीविधिः ॥ ॥ अद्येत्याद्यसु-
 कस्यममयमद्वारस्थितवैतरण्यारव्यनद्यत्तारणार्थंगोदानंकरिष्ये ॥ विप्रपादप्रक्षालनवस्त्रगंधमाल्यादिभिरभ्यर्च्यतद्वस्तेशि-
 वाआपःसंतुसौमनस्यमस्तु ॥ अक्षतंचारिष्टंचास्तु ॥ यच्छ्रेयस्तदस्तु ॥ यत्पापं तत्प्रतिहतमस्त्विति कृत्वा ॥ धेनुकेत्वप्रतीक्षस्व
 यमद्वारेमहापथे ॥ उत्तितीर्षुरहंदेविवैतरिण्येनमोस्तुते ॥ इतिधेनुंप्राथ्यं ॥ विष्णुरूपद्विजश्रेष्ठभूदेवद्विजपावन ॥ तर्तुवैतरणी
 मेतां कृष्णांगांप्रददाम्यहं ॥ इतिविप्रंप्राथ्यं ॥ वैतरणीसंतारणार्थमिमांसांकृष्णावस्त्ररक्तमाल्याद्यलंकृतायथाशक्तिदक्षिणाकृ-
 तांतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ यमद्वारेपथेघोरेघोरावैतरणीनदी ॥ तांतर्तुक्रामोयच्छामिकृष्णांवैतरणींतुंगां ॥ नममेतिविप्रहस्तेजलं
 क्षिपेत् ॥ कृष्णायाअभावेऽन्यवर्णादेयागोरभावेद्रव्यंदेयं ॥ पुत्रादिदीताचेत्प्रथममंत्रेउत्तितीर्षुरयमितिपठेत् ॥ द्वितीयेत

तुर्वैतरणीमस्येति ॥ तृतीयेतातर्तुमस्येति ॥ अथोक्त्रांतिधनुः ॥ अघेत्याघमुकस्यस्वरवेन प्राणोक्रमप्रतिबंधकसकलपापक्षय
 द्वारास्वरवेन प्राणोक्रमणाय यथाशक्त्यलंकृतामिमासुक्त्रांतिधेनुरुद्रदेवत्याममुकशर्मणे तुभ्यंसंप्रददे ॥ गवामंगेधितिमंत्रांते
 नममेतिवदेत् ॥ धेन्यभावेद्रव्यं देयं ॥ उक्तप्रायश्चित्तादिदानान्तविधिमकृत्वापित्रादिमरणेपुत्रादिनाप्रायश्चित्तं कृत्वा दाहादि
 कर्तव्यं ॥ दानान्येकादशाहेकार्याणि ॥ पितुः पापाभावनिश्रयये प्रायश्चित्तं नावशक्यं ॥ केचिदुक्त्रांतिवैरण्यै दशदानानि चैव
 हि षुतेपि कृत्वा तं प्रेतं द हृदित्याहुः ॥ तुलसीसन्निधौ कुर्याच्छालग्रामशिलांतथा ॥ केचित्तिललोहहोमकार्यसलवणभूमि
 र्धेनुसप्तधान्येत्यष्ट दानास्त्याडः ॥ केचिन्सुसूर्पोमधुपर्कदानमुक्तं ॥ पुत्रादः कर्तव्यकर्मधिकारार्थं कृच्छ्रत्रयादिकं वपनंचकु-
 र्यात् ॥ तत्रमातापित्रोः सापत्नमातुः पितृव्यस्यज्यैष्ठ्यात्रात्रादेश्चांत्यकर्मकरणेक्षौरमावश्यकं ॥ पुत्राणां कर्तृभिन्नानामपि
 क्षौरं नित्यं ॥ एवंपत्या अपि प्रथमेदशमेहिवाक्षौरं नित्यं ॥ तथा दत्तकस्य पूर्वापरयोर्मात्रोः पित्रोर्मृतौ क्षौरं ॥ रात्रौ तु दग्ध्वापिंडांतं
 कृत्वा वपनवर्जितं ॥ वपनं नैष्यते रात्रौ श्वस्तनी वपनक्रिया ॥ पत्नी पुत्रकनिष्ठमात्रादेरंत्यकर्मणि क्षौरं नकार्यम् ॥ अन्यत्रकृता
 कृतं ॥ श्मशानेनीयमानशवस्यशूद्रस्पर्शशूद्रेण वहनेवा ॥ कुंभे सलिलमादाय पंचगव्यंतथैव च ॥ स्मंत्रैरभिमंत्र्यापस्तेन संस्त्रा
 प्यदाहेयेत् ॥ कृच्छ्रत्रयंचकुर्यात् ॥ सूतिकारजस्वलयोः स्पर्शेवमेव प्रायश्चित्तं तु पंचदशकृच्छ्राः शूद्रेणादिज दाहेतुचांद्रायणं

पराकप्रजापत्यानिसमुच्चयेनपुत्रादिः कृत्वास्थीनिपुनर्दहेत् ॥ अस्थ्यभावेपालाशविधिः ॥ ऊर्ध्वोच्छिष्टाधरोच्छिष्टोभयोच्छिष्टेषु कृ-
 ल्पुत्रयं ॥ अस्पृश्यस्पर्शनेषट् कृच्छ्राः ॥ अंतरालमृतौ नय ॥ खट्वा मरणे द्वादश ॥ निगलमृतौ पंचदश ॥ रजकादिसप्तविधां त्यजा-
 दिस्पृष्टमरणे त्वेकत्रिंशत्कृच्छ्राणि देशान्तरमरणे पराक द्वयमष्टौ कृच्छ्राणां ॥ कृच्छ्रत्रयं प्रकुर्वीत आशौचमरणेपि च ॥ अर्धदग्धेश-
 वैचित्तरस्पृश्यस्पर्शकृच्छ्रत्रयं ॥ एवं पुत्रादयः पित्रादेः पापिनः पापानुसारेण प्रायश्चित्तकांडोक्तं प्रायश्चित्तं दुर्मरणात्मघा-
 नादिनिमित्तं पूर्वोक्तं प्रायश्चित्तं नागयणबल्यादिकंच कृत्वा वासं कर्म कुर्युः ॥ एवमुक्तं प्रायश्चित्तं विनादाहादि कृतं व्यर्थं भवेत् ॥
 उभयोश्च नरकः पतिपत्योरेककाले दहने प्राप्ते भार्यायाः पत्यासहद्विवचनांतमत्रोद्देनदाहं कृत्वा पिंडादिकं पतिपूर्वकं पृथक्कू-
 र्यं ॥ एवं सपत्नीनामेककाले मृतौ सहैव दाहः पिंडादिक्रंतुज्येष्ठक्रमेण पृथगेव ॥ एवं पितापुत्रयोश्चात्रोश्च लौकिकाग्निदाहो-
 योदाहः सहैव पिंडादिपितृपूर्वज्येष्ठपूर्वचपृथक् ॥ पुंबालानां त्रीबालांच दहनखनने च वमेवेति मागोजीभट्टीये रजस्वला-
 गर्भिण्यादिमरणे सहगमने च वक्ष्यते ॥ अथ गोमयोपलिप्तभूमौ कुशोपपविष्टो दक्षिणशिरः शयितो वा गोपीचंदनादिमृत्वा कृत-
 तिलकः श्रीविष्णुं स्मरन् पुण्यसूक्तं गीतां सहस्रनामादिस्तोत्राणि पठेच्छृणुयाद्वा ॥ अमृतत्वप्राप्त्यर्थं पुण्यसूक्तं स्तोत्रादीनां
 पाठं श्रवणं वा करिष्ये ॥ इति संकल्पः ॥ श्रोतुः संकल्पशक्तौ श्रावयितास्यामुकशर्मणो मृतत्वप्राप्तये मुकं श्रावयिष्य इति सं-

कल्पयेत् ॥ नानानामिति सूक्तं पुरुषसूक्तं विष्णुसूक्तं मुनिषद्गागा इत्यादिपुण्यसूक्तानि ॥ रामकृष्णादिनामस्मरणे जांती मात्र-
 स्याधिकारः ॥ अथ सप्तमो विशेषः ॥ गृह्याग्निमतो गृह्याग्निनाश्रोताग्निमतस्वेतानिभिर्दाहः कार्यः ॥ तत्र गृह्याग्निमतः श्रौत-
 ष्विमतश्च कृष्णापक्षे मरणे तदेवं सायंकालाहुतीर्दशसायंकालपर्यन्ताः ॥ पक्षहोमवत्सङ्ग्रहणं मैव हुत्वा पुनः संकल्पपूर्व-
 कं प्रातराहुतीं च प्रतिपत्वा तर्होमां तास्तद्देवहुत्वा दर्शयागं कुर्यात् ॥ यागासंभवे आज्यं संस्कृत्य स्त्रुचिचतुर्वारं गृहीत्वा
 पुरोनुवाक्याया ज्याभ्यामेकैकां प्रधानाहुतिं जुहुयात् ॥ स्मार्ते तु चतुर्गृहीताज्येनाग्नेस्वाहेद्वाग्निभ्यां स्वाहेतिनाग्नेव प्रधा-
 नाहुतिद्वयं ॥ शुक्लपक्षे रात्रौ मरणे सायं होमस्य हृतत्वात् प्रातर्होममात्रमाहुष्यतदेव कुर्यात् ॥ नात्र पूर्णिमांतानां दर्शानां वा हो-
 मानामिष्टिप्रधानपूर्णाहुतीनां वाकरणं ॥ शक्नुपक्षे दिवा मरणे तु न कस्यापि होमस्याकषणं ॥ एवं कृष्णापक्षे मरणेपि देवात्सूर्य-
 मासे इत्यतिक्रमे होमोपकर्षप्रधानपूर्णाहुत्यादिकंच कृताकृतमनारब्धा इत्यादिति भाति ॥ करणपक्षेति क्रांतपूर्णा मासपूर्णाहुती हु-
 त्वा पक्षहोमकृत्वा दर्शपूर्णाहुतयः कार्यः ॥ अग्नावरण्यो रारूढे प्रमीयेत् पतिर्यदि ॥ प्रेतस्पृश्वामथित्वाग्निं जप्त्वा चोपाधसं-
 षणं ॥ घृतं च द्वादशोपात्तं तूर्णाहुत्वा शवक्रिया ॥ विच्छिन्नश्रौताग्नेर्भृतौ तु प्रेताधानं कार्यं ॥ तद्यथा प्रेतं स्वाग्न्या लये क्षित्वा रणसं-
 निधाप्य ॥ यस्याग्नेयोजुह्वतो मांसकामाः संकल्पयंतं यजमानमांसं ॥ जायंतु ते इविषेसादितायस्वर्गलोकमिमं प्रेतं निषंसिति

यजुर्मंत्रेणमथित्वाग्निमायतने प्रणीयद्वादशगृहीताज्येन तूष्णीं हुत्वा तेन दाहादिकार्ये ॥ नष्टेष्वग्निघथारण्यो नाशो स्वामीभिषे तचेत् ॥
 आहारे दूरणी द्दं मनोज्योतिर्ऋचा ततः ॥ शेषं प्राग्वत् ॥ स्मार्त्ताग्निमतः स्मार्त्ताग्निं यदि विच्छिन्नस्ततो यतो विच्छेदस्तावत्कालगण-
 नया पूर्वार्थोक्तरीत्या प्रायश्चित्तं तदेवं कुर्यात्संकल्पयेद्वा ॥ प्रायश्चित्तांते होमद्रव्यं स्थालीपाकद्रव्यं च तावत्कालगणने यादयं ॥
 ततो रीणापक्षपूर्ववदरणिमंथनं ॥ पक्षांतरे सुकशर्मणोऽग्निविच्छेदनिमित्तकदाहायाग्निसिध्यर्थं प्रेताधानं करिष्ये इति संकल्प्यायतने
 संभारान्निष्पिष्यलौकिकाग्निं प्रतिष्ठाप्याज्यं संस्कृत्यायाश्चेति मंत्रेण यस्याग्नेय इति पूर्वोक्तमंत्रेण च हुत्वा व्याहृति चतुष्टयं जुह-
 यात् ॥ एवमौपासनः सिद्धो भवति ॥ पत्नी मरणेष्वेवमिति भट्टाः एवं विधुरस्यापि श्रौतामिगृह्याग्निपरिग्रहसत्वे यथायथं तत्त-
 दग्निभ्यां दाहः विधुरस्याग्निपरिग्रहोत्तरं तद्विच्छेदे पूर्वोक्तरीतिभ्यां तत्तदग्न्योराधनं आगृहीतगृह्याग्निकेयो + दीप + सपत्नीक-
 स्यापि दायाद्यपेक्षाश्रयेणागृहीताग्नित्वज्ञेयं + सप्तार्याविधुरयोर्ब्रह्मचारिसमावृत्तयोश्चानुपनीताविवाहितपुत्रकन्ययोश्च नि-
 रग्नि कर्मार्याविधवयोश्च कपालाग्निना लौकिकाग्निना वा दाहः ॥ अग्निवर्णकपाले करिषादि नोत्सादितो भू भवः स्वः स्वाहेत्याज्या
 हुत्या संस्कृतोऽग्निः कपालाग्निः ॥ लौकिकाग्निश्चात्यजाग्निपतिताग्नि सूतिकाग्निचित्ताग्न्यमेधाग्निभिन्नो ग्रात्याः ॥ यस्यानयती
 श्रद्धोऽग्निं तृणाकाष्ठहवींषिवा ॥ प्रेतत्वं च सदा तस्य श्रद्धपापेन लिप्यते ॥ आहिताग्निदंपत्योः पूर्वपति मरणे पत्युः सर्वाग्निभिर्दाहः

पश्चान्मृतभार्यायास्तुनिर्मथ्याग्निनाकपालाग्निनावा॥पूर्वभार्यामरणेतुस्यापिसर्वाग्निभिर्दाहःकार्यः॥सर्वपात्राण्यपितस्यैदेयाणि
 ॥पश्चान्मृतस्यतुपत्युःपुनराधानेनत्रेताग्निसत्वेतेनदाहः॥अधानाकरणेनिर्मथ्येनलौकिकाग्निनावेतिकेचित्॥याज्ञिकाचा
 रोपिप्रायेणैवमेव॥अत्रनिर्णयसिंधुः॥साग्नेःपत्नीमृतौदोषक्षौ॥पुनर्विवाहेच्छुयापूर्वाग्निभिर्भार्यादग्ध्यापुनर्दोषक्रियाकुर्यात्
 ॥पुनराधानमेवचेंत्येकःपक्षः॥दाहयित्वाग्निहोत्रेणस्त्रियद्यतवतींपतिरित्यादिवचनजातानिपुनर्विवाहेच्छुपराण्येव॥पुनर्वि
 वाहाशक्तोनिर्मथ्याग्निनातादग्ध्यापूर्वाग्निधेवाग्निहोत्रहोमेष्यादिचानुर्मास्यादिकार्यं॥सोमयागोनकार्यः॥पूर्वाग्न्येकदेशेन
 दहेदितिपक्षपार्श्वदेवयाज्ञिकादयः॥योनिस्तुतस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरेदितिश्रुतिस्मृत्यादिवचनानितानिपूर्वाग्निहोत्र
 पराणिनत्वेपत्नीकस्याधानार्थानि॥अपत्नीकस्याधानविधायकमूलवचनाभावात्तदारकर्माणियद्यशक्तआत्मार्यमग्न्याधेय
 मित्यापस्तंबसूत्रेतुपुनर्विवाहाशक्तौपूर्वकृतमग्न्याधेयमात्मार्यमेवस्थाप्यनपत्यैदद्यादित्येवंपरं॥ब्राह्मणाभाध्यापराकर्शाक
 रामांडारादिमतमप्येवमेव॥यत्त्वपत्नीकस्याधानमाहुस्तदाशयंनविद्यइति॥इदंनिर्णयसिंधुमतमेवयुक्तंभाति॥याज्ञिकानामा
 चरस्यंतर्गुदविवाहेच्छामूलकोनप्रामाण्यापादकः॥पुनर्विवाहाशयासर्वाग्निदानेपश्चाद्विवाहासंभवेसिंधुमतेआधानाभावा
 निर्मथ्याग्निरेवशरणं॥केषांचिन्मतेपुनराधानं॥अत्रनिर्मथ्यादिनापूर्वमृतभार्यादाहपक्षेपूर्वाग्निनासुत्संगेष्यात्प्रागंकृत्वापु

नराधानं कृत्वाग्निहोत्रं कार्यमिति केचिदाहुः ॥ एवं स्मार्त्ताग्निमतः पूर्वभार्यामरणेपि गृह्याग्नेकदेशेन तां दहेदवशिष्टाग्नेो नित्यहोमस्थ
 लीपाकाग्रयणानिकार्याणि ॥ अत्र सर्वत्र श्रोतस्मार्त्तचक्रशपत्नीविधानेनैवाधानादिकर्माधिकारः ॥ अनेकभार्यस्य ज्येष्ठायां जी
 वत्यां कनिष्ठभार्यामरणेनिर्मथ्यादिना तां दहेत् ॥ न श्रोतस्मार्त्ताग्निभिः केचित्पूर्वसर्वाग्निभिः कृनिष्ठादग्ध्वाज्येषु यास ह पुनराधा
 नं कार्यमित्याहुस्तदभिद्वयसंसर्गपरं मतांतरपरं वा बोध्यं ॥ दाहकालेग्निनाशितु ॥ यजमाने चितारूढे पात्रन्यासे कृते सति ॥ वर्षा
 यभिहते च न्हो चित्ताग्निस्थे कथंचन ॥ तदार्यदग्धकाष्ठानि ताभिनिर्मथ्यतं दहेत् ॥ अथ गृहाच्छमशानेशवानपनप्रकारः ॥ तत्र
 विप्रं प्रेतं नरारपश्चिमद्वारेण शूद्रं दक्षिणद्वारेण निःसार्य सजातीयाः शवं प्रच्छादितमुखं प्राकृशिरसं दाहदेशं नपेषुः पूर्वोक्तोग्निः
 शवाग्रे न्येननेतव्यः ॥ प्रेतान्ग्न्याभिधेन नगतव्यं ॥ सर्वे सपिंडादयो धः कृतोपवितामक्तकेशाज्येषु पुरः सराः प्रेतमनुगच्छेयुः ॥
 प्रेतश्च नग्नेो दग्धव्यः निःशेषतश्च मदास्यः शववस्त्रं च स्माशानवासिभ्यो देयं ॥ प्रेतश्च केशानखादिवापयित्वा संस्नाप्य गंधयु
 ष्याद्यै रलंकृत्य दग्धव्यः ॥ दिने मृतौ दिवैव दाहो रात्रि मृतस्य रात्रावेव ॥ दिवा रात्रौ वा स्थितः शवः पर्युषितः ॥ पर्युषितं शवं पंच
 मथे नस्मापयित्वा प्राजापत्यं च कृत्वा दहेत् ॥ मुखस्थसमच्छिद्राणि हिरण्यशकलेच्छादयेत् अत्र पात्रन्यासो मंत्रवद्दाहादि
 विधिश्च स्वस्वसूत्रानुसारी श्रोतस्मार्त्तस्यैषिप्रयोगेषु ज्ञेयः ॥ ततो दाहांते परस्फोटादिकं कार्यं ॥ शिलाविपर्ययेपि घटस्फोट

स्यनाष्टिः ॥ ततश्चितामप्रदक्षिणं सर्वे आहृत्य सचैलं स्नात्वा चम्यसगोत्रसपिंडसमानोदकानां मातामहीमातामहपोराचार्यदिश्व
दुहितृभगिन्योश्चावश्यं तिलाजलिंदत्वास्तद्यथावृद्धपूर्वादक्षणासुरवाअमुकगोत्रनामाप्रेतस्त्वथत्विति मंत्रेणाजलिनातद्व
त्याषाणोसिचेयुः ॥ अत्रस्नानोदकदानेऽपनःशौशुचदधमिति मंत्रेण स्नानमेव तेन मंत्रेणेत्यन्ये ॥ स्त्रीणां तु मंत्रोनास्ति मातुल
पितृषसृमातृषसृस्वस्त्रीषश्वशरमित्रयाजकादीनामुदकदानं कृताकृतं ॥ करणपक्षेपि नाशमन्येवेति नियमः ॥ ब्राह्म्यब्रह्मचारि
पतितव्रतिक्रौबचोराश्चनोदकं दद्युः ॥ तत्र ब्राह्म्याययाकालमुपनयनहीनाः व्रतिनः प्रक्रान्तप्रायश्चित्ताः चोराः सुवर्णतत्समद्रव्या
पहारिणः ॥ ब्रह्मचारिभिर्मातापितृपितामहगृवाचार्यादीनामुदकदानं कार्यं ॥ प्रक्रान्तप्रायश्चित्तैस्तदंते उदकदानं त्रिरात्राशौचं
चकार्यं ब्राह्म्यादिभिः प्रेतस्पर्शघहनदाहपिंडादिकमपिनकार्यं ॥ अन्याभावे ब्रह्मचार्यपि पित्रादेर्दाहमाशौचं कुर्यात्कर्मलोप
स्तनास्तीत्यक्तं ॥ इदंचोदकदानमेकवाससापसव्येनैव ॥ उदकदानोत्तरंपुनः स्नात्वा वस्त्राणि निष्पीड्य कुलवृद्धाः पुत्रादीन्सू
बैतिहासैः समाश्वस्य विप्रानुमत्याकनिष्ठानुक्रमेण गृहंगत्वानिंबपत्राणि शनैर्भक्षयित्वा चम्याग्न्युदकगोमपादीन्स्पृश्याद्वा
राशमनिपदंनिधाय गृहं नविशेयुः ॥ निंबपत्रभक्षणं कृताकृतं ॥ ततस्तद्दिने उपवसेयुः ॥ उपवासः शक्तावयाचितलब्धेनाम्यगृ-
हपक्षेन वैकैनेव हविष्यान्नेन वर्त्तेरन् ॥ तत्राशौचमध्ये माषमांसापूपमधूरलवणदग्धाभ्यंगतांबूलक्षाराणिवर्ज्यानिक्षारा

णितु ॥ तिलमुद्गाहने शैब्यं सस्ये गोधूमसोद्वौ ॥ धान्याकंदेवधान्यं च शमीधान्यं तथैव च ॥ स्विन्नधान्यं तथापण्यं मूलं क्षारगणः
 स्मृतः ॥ केचित्सेंधवं भक्ष्यमित्याहुः ॥ आदर्शस्त्रीसंगघृतादिहसनरोदनं च्चासनानि नित्यं त्यजेयुः ॥ बालवृद्धातुरवर्ज्यं नृणक-
 टास्तीर्णभूमौ पृथक् शयीत्न कंबलाद्यस्तीर्णभूमौ ॥ मार्जनादिरहितमेव स्नानं ॥ अस्थिसंचयनादूर्ध्वं भार्यापुत्रव्यतिरिक्तानां
 शय्यासनादिभोगोस्त्येव ॥ स्त्रीसंगस्तनास्ति ॥ अस्थिसंचयनंतु समंत्राप्तिदाहदिनादारभ्य प्रथमदिने द्वितीये तृतीये चतुर्थे स-
 प्रमेन वमेवागोत्रजैः सह स्वस्वसूत्रोक्तप्रकारेण कार्यं ॥ तत्र द्विपादत्रिपादनक्षत्राणिकर्तुर्जुन्मनक्षत्रं च वर्ज्यं ॥ संभवे कर्भो ममं
 दवारा वर्ज्याः ॥ पालाशदाहास्थिदाहयोः सद्यः संचयनम् अस्न्यांगंगां भसितीर्थोत्तरे वा प्रक्षेपः ॥ तद्विधिर्वक्ष्यते ॥ अरण्ये च
 क्षमूले निखननं वा ॥ अस्थीन्यन्यकुलस्थस्य नीलाचांद्रायणं चरेत् ॥ अथ वान्यस्यापि नयने महापुण्यं ॥ अस्न्यांश्च सूकरशू-
 द्रादिस्पर्शपंचगव्यशालग्रामतुलस्युदकप्रोक्षणं ॥ आशौचमध्ये स्वगोत्रजैः सह भोक्तव्यं तच्च दिवैव ॥ भोजनं च मृन्मयेषु पुर्णपुटे
 पुवाकार्येन तु धातुपात्रेषु दाहदिनादारभ्य दशपिंडादशदिनमध्ये दर्भास्तीर्णभूमावमंत्रकंदेयाः सत्रीयादीनां नवपिंडाः नवदि-
 नां दशमपिंडस्त्वाशौचात्यदिने ॥ प्रथमे हनियोदेशो यश्च कर्तव्यश्च तडुलादिद्रव्यं यच्चोत्तरीयशिलापाकपात्रादितदेवदशा-
 हांतं एतदन्यतमव्यत्यये यतो व्यत्ययस्ततः पुनरावृत्तिः ॥ शिलाविपर्ययोपि घटस्फेटादेर्नावृत्तिरित्यक्तैर्लोहिकशिलाप्रहणं ॥ तेन

पिंडदानतिलांजल्यादिकस्येवावृत्तिर्नदाहस्य ॥ केचिदाचार्यविपर्ययेष्व्यावृत्तिमाहः ॥ यत्रपात्रादिमुख्यकर्तुरसन्निधानादमुख्य
धिकारिणापिंडदानक्रियारब्धातत्रमध्येपुत्रादिसन्निधानेप्यमुख्यकर्त्तृवदशाहंताक्रियासमापनीया ॥ एकदशाहादिकंतु
पुत्रादिमुख्येनैव ॥ समंत्रकदाहमात्रेन्येनकृतेतुपिंडदानादिदशाहकृत्यंसन्निष्कृष्टमुख्येनैवकार्यमिभिताक्षरादयः ॥ अन्ये
तुसगोत्रोससोत्रोवायः समंत्रकदाहकर्तासएवदशाहकृत्यंकुर्यादित्याहुःपत्न्याः कर्त्तृत्वरजोदर्शनेजातेसातदंतेकुर्यात् ॥ क
तुरस्वास्थ्येत्येनसर्वाः क्रियाः पुनः कार्याः ॥ पिंडद्रव्येषुतंडुलामुख्या ॥ तदभावेफलसूलशाकतिलमिश्रसक्तवोपिभ्रेतश्राद्धेषुपि
तृशब्दस्वधाशब्दानुशब्दाः पुष्पधूपदीपदानादौमंत्राश्चनवाच्याः त्र्यहाशौचेपर्णशरदेहादौप्रथमेदिनेएकः पिंडः द्वितीयेच
त्वारः ॥ तृतीयेपंचोत्क्रमोबाध्यः ॥ पुत्रेणपर्णशरदाहेकृतेतुतस्यदशाहाशौचानेनत्र्यहमध्येपिंडसमाप्तिर्नकार्या ॥ शिरस्वा
द्येनपिंडेनभ्रेतस्यक्रियतेसदाद्वितीयेनतुकर्णाक्षिनासिकाः तृतीयेनकंठस्कंधभुजवक्षांसि ॥ चतुर्थेननाभिलिंगगुदानांप
चमेनजानुजंघपादं ॥ षष्ठेनमर्माणि ॥ सप्तमेननाड्यः ॥ अष्टमेनदंतलोमानि ॥ नवमेनवीर्यं ॥ दशमेनतुपूर्णत्वत्तमवाक्षद्वि
पर्ययः ॥ जलदशाहसाकाशोस्थाप्यक्षीरंचसृन्मयो ॥ प्रेतात्रस्नाहीत्स्फदकं ॥ इदंपिबेतिचक्षीरं ॥ इदंचकृताकृतं ॥ ततः प्रतोपकृ
तयेदशारात्रमारुचिदितंकुर्यात्प्रदीपंतैलेनवारिपात्रैचमार्तिकं ॥ भोज्याद्भोजनकालतुभक्तभृष्टिचनिर्वपेत् ॥ नामगोत्रेणसं

बुध्याधिरत्र्यां पितृयज्ञवत् ॥ भूर्लोकाल्लेतलोकं तु गंतुं श्राद्धं समाचरेत् ॥ तसाथेयं हि भवति मृतस्य मनुजस्य च ॥ अथ दशाह म-
 ध्ये दर्शपाते निर्णयः ॥ पिंडदानादौ प्रारब्धे यदि मध्ये दर्शमाप्तिस्तदा मातापितृव्यतिरिक्तानां सर्वे दशाह कृत्यमाकृत्य दर्श एव समा-
 पनीयं ॥ मातापितृविषये तु त्र्यहमध्ये दर्शपातेनापकर्षः ॥ त्रिरात्रात्सं दर्शपाते तु पित्रोरपि सर्वे दर्श एव समापनीयमिति केचि-
 व ॥ अन्यतु त्रिरात्रार्धमपि दर्शपाते औरसपुत्रेण पित्रोस्तत्र समाप्तिर्नकार्येत्याहुः ॥ अत्र देशाचारा द्यवस्थिते निसिंध्यादयः ॥
 यदि देवाद्दर्शात्पूर्वं पिंडदानादितंत्रं नारब्धं तदादाहमात्रे समंत्रके जातेपि न दर्शे तत्र समाप्तिनियम इति भाति ॥ दर्शांतरमेव तं-
 त्रास्मात्समाप्तिर्न भवेत् ॥ द्विरैदवे तु कुर्वाणः पुनः शावं समश्नुत इत्युक्तदोषाप्रसक्तेः ॥ एवं दर्शपकृत्यं तत्र समाप्तावप्यग्निपि-
 ङ्गदानं दर्शाहमाशौचमस्त्येव ॥ पुत्रादेः सपिंडस्य तु सूतरां दशाहं प्रेतपिंडान्प्रदाय स्नात्वा फक्त्वा वसपिंडस्य त्रिरात्रोपवासः ॥
 सपिंडस्योपवास एकः ॥ मत्याद्दिग्गणं ॥ प्रेतकृत्यं कुर्वता संचयनादर्वाकस्त्रीसंगे कृते चाद्रायणं ऊर्ध्वं कृच्छ्रत्रयं ॥ अन्येषामा-
 शौचिनां संचयनादर्वाकस्त्रीरात्रं तदुत्तरमेकोपवासः ॥ अथ नवश्राद्धं ॥ प्रथमे द्वितृतीयेषु मेसप्तमे तथा ॥ नवमैकादशे चैव तत्र
 वश्राद्धमुच्यते ॥ नवश्राद्धानि पंचाहुराश्वलायनशास्त्रिनः ॥ आपस्तंबाः षडित्याहुर्विभाषालितरेषु हि ॥ पंचपक्षे एकादशाहेन
 वश्राद्धं नकार्यं ॥ एतान्येव विषमश्राद्धानीत्युच्यते ॥ नवश्राद्धानि दशाहांत नवमिश्रंतु वत्सर इत्यन्यत्र ॥ अकृत्वा तु नवश्राद्धं

प्रेतत्वानैवमुच्यते ॥ नवश्राद्धं त्रिपक्षं षण्मासिकं मासिकानि च ॥ नकारोतिस्फुतोयस्तत्तस्याधः पितरोगताः अर्घ्यहीनमधूपंचगंधमा
 ल्यविवर्जितं ॥ नवश्राद्धमंत्रस्यादवने जनवर्जितं ॥ आशिषो द्विगुणादर्भाजपाशीः स्वस्ति च चनं ॥ पितृशब्दः स्वसंबंधः शर्म
 ब्दस्तथैव च ॥ पात्रालंभो वगाहश्च उल्मुकोल्लेखनादिकं ॥ तृप्तिप्रश्नश्च विकिरः शेषप्रश्नस्तथैव च ॥ प्रदक्षिणा विसर्गश्च सीमांत
 गमनं तथा ॥ अष्टादशपदार्थाश्च प्रेतश्राद्धे विसर्जयेत् ॥ तिलोसीति मंत्रे स्वधानमः पितृशब्दानवाच्याः किंतु प्रेतशब्दो हेनतूष्णीं
 वातिलावपनं ॥ तूष्णीमर्घदानं ॥ असुष्यैस्वा हेति प्रेतनाम्नापाणिहोमः ॥ बहुचानां सर्वैको द्विष्टे धनैः करणमस्त्येव ॥ अन्यशारि
 नांतु तन्निषेधः ॥ नानैकः पिंडः नियममंत्र उहः ॥ अनुमंत्रणादिकं त्वमंत्रकं ॥ अभिरम्यतामिति विसर्जनं ॥ एवं नवश्राद्धवर्ज्यैको
 द्विष्टेषु ॥ नवश्राद्धं त्वमंत्रकं सर्वमिति नारायणवृत्तिः ॥ उत्तानं स्थापयेत्पात्रमेको द्विष्टे सदाबुधः ॥ न्युब्जंतु पार्वणे कुर्यात्तस्योपरि
 कुलान्यसेत् ॥ सपिंडीकरणांता निप्रेतश्राद्धानिलौकिकाग्नावित्याश्च लायनमतं ॥ नवश्राद्धानिसंभवे न्नेन कुर्यादन्यथा मून्नेन
 विघ्नंतु नवश्राद्धे मासिकं च यद्यदंतरितं भवेत्तत्तदुत्तरश्राद्धे न सहतंत्रेण कार्यं ॥ शावे आशौचांतरप्राप्तौ नवश्राद्धानि कुर्यादेव ॥
 सहगमने तु नवश्राद्धानिसर्वाणिसपिंडीकरणं पृथक् ॥ एक एव घृपोत्सर्गो गौरेका तत्र दीयते ॥ शूद्रस्यामंत्रकं सर्वं द्विवन्नाम्नैव
 कार्यमिति स्मृत्यर्थसारः ॥ अत्र वयोधिकमरणे तत्कनिष्ठानां सपिंडानां दशमे हनि सुंडनं केचिदाहुः ॥ मातापित्राचार्येषु मृतेषु निय

येन दशमेहनिमुंडनं ॥ एवं प्रतेरिमृतस्त्रिया अपि मुंडननियमः ॥ पुत्राणां सर्वेषां दाहकर्तुं श्वदाहांगभूतप्रथमदिने च मुंडनं ॥ अत्र
 देशाचाराद्यवस्था ॥ अत्र रात्री मृतस्य रात्रौ दाहोपप्रातरेव मुंडनमित्युक्तं ॥ ततो दशमेहनि पूर्ववत्स्त्रुष्टिं गृहशतं द्विचक्रत्वागौर
 सर्षपतिलकल्केन सशिरःस्नानं कृत्वा नववस्त्रे परिधाय परिहितवस्त्राणि प्रेतवस्त्राणि चात्यजेभ्य आश्रितेभ्यश्च दत्त्वा ॥ सूच
 णीदीनिमंगलवस्त्रानि स्पृष्ट्वा गृहं प्रविशेत् ॥ अथास्थिक्षेपविधिः ॥ ॥ तच्चादौ संचयनस्त्रेनेस्थिस्थापनप्रकारः ॥ प्रेतस्थाने बलि
 दत्त्वा क्षीरेणाभ्युक्ष्य चाम्यतः ॥ प्रेतस्थास्थानि गृण्णीयात्प्रधानागोड्भुवनिच ॥ पंचगव्येन संस्नाप्य क्षौमवस्त्रेण वेष्ट्य च ॥ प्रक्षिप्य मृ
 न्मयेभांडेन वेसाखादने शक्ते ॥ अरण्ये वृक्षमूले वा गृह्णे संस्थापयेदथ ॥ सूक्ष्मान्यस्थानि तद्भस्मनीत्या तोये विनिक्षिपेत् ॥
 ततः संमाजनं भूमेः कर्तव्यं गामयां बुभुभिः ॥ पूजां च पुष्पधूपार्घ्यैर्बलिभिः पूर्ववच्चरेत् ॥ तत्स्थानाच्छुनं कनीत्या तीर्थयाजान्
 वीजले ॥ कश्चिच्च प्रक्षिपेत्पुत्रोदौ हि त्रिं वासहोदरः ॥ मातुः कुलं पितृकुलं वजेदित्वानराधमः ॥ अस्थान्यन्यकुलस्थस्य नी
 त्वाचां दायणं चरेत् ॥ गंगातोयेषु यस्यास्थि क्षिप्यते शक्यं भकर्मणः ॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्सनातनात् ॥ अस्तंगते गुरौ श
 क्रेतयामासे मलिस्तुचे ॥ गंगायामस्थिनिक्षेपं न कुर्यादिति गौतमः ॥ दशाहांतरस्थिप्रक्षेपे तु नास्तादिदोषः ॥ दशाहास्यंतरे य
 स्थगंगातोये स्थिमज्जति ॥ गंगायामरणं यादृक्कादृक्फलमवाप्नुयात् ॥ अथतिर्ये स्थिक्षेपं कुर्वंतु तत्पूर्वांगविधिः ॥ यत्रास्थी

निनिखातानितांभूमिसंचलस्नानपूर्वकंपृथग्गोमूत्रादिभिः प्रोक्षयेत् ॥ तत्रगायत्र्यागोमूत्रेण ॥ गंधद्वारामितिगोमयेन ॥ आप्या
यस्वेतिक्षीरेण ॥ दधिक्राव्याइतिदध्ना ॥ घृतमिमिक्षइतिघृतेन ॥ उपसर्पेतिचतसृणामृचांशखाः पितेरस्त्रिष्टुप् ॥ भूप्राथनस्व
ननमृदुद्धरणास्थिग्रहणेषुक्रमेणविनियोगः ॥ ताभिर्ऋभिः क्रमेणास्थिग्रहणानि कर्मणि कृत्वा स्वयंजलाशयेगृह्योक्त
विधिनस्नायात् ततोस्थिशुद्धिकुर्यात्सायथा अस्थानिस्पृष्ट्वैतोन्विद्रमिति तृचावृत्त्यापंचगव्यैः स्नात्वा स्पृष्ट्वैव दशस्नाना
निकुर्यात् ॥ तत्रगायत्र्यादिपंचमंत्रेगोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पिस्नानानि कृत्वा देवस्य त्वेति कुशोदकेन ॥ मानस्ताकेति प्रस्माना ॥
अश्वक्रांतेरथक्रांते इति मृदा ॥ मधुवातो इति मधना ॥ आपोहिष्टेति शूद्रोदकेन च स्नायात् ॥ एवं दशस्नानानि कृत्वा ऽस्थ्यां कुशो
मार्जनं कुर्यात् ॥ तत्रमंत्रः ॥ अतो देवा इत्यृक् ॥ अथ सप्तसूक्तानि ॥ एतां न्विन्द्रस्त ० ३ शचीवो ० २ नतमं होन ० ८ इति वा इति ० १३ स्वा
दिष्टयेति ० १० ममाग्नेवर्चो ० ९ कद्रुद्राय ० ९ ततो यदीयान्यस्थानि तस्य कृतसर्पिंडाकरणस्य पार्वणविधिनाश्राद्धमस्थिक्षेपांगभूतं हि
रण्येन कुर्यात् सस्नानाचपिंचदाने ॥ दशाहांतरस्थिक्षेपकरणे एको द्विष्टविधिनाश्राद्धं ॥ ततस्तिष्ठतर्पणं कृत्वा पुनः पंचगव्यंपंचामृ
तशूद्रोदकैरस्थानि प्रक्षाल्य यक्षकदमेनालिप्यपुष्पैः प्रपूज्या ऽजिनकंबलदर्भभूजपत्रशाणपत्रताडपत्राणां क्रमेण सप्तधा
संचेष्ट्यताम्रसंपुटे स्थापयेत् ॥ तत्रयक्षकदमलक्षणम् ॥ द्वादशकर्षे च दनं कुकुमं च षट्कर्षाः कर्पूरश्चतुः कर्षा कस्तूरी चैतेषां

मेलनाद्यक्षकुर्दमः ॥ तेतोस्थिषु हेमरौष्यखंडानिमौक्तिकप्रवालनीलमणींश्च प्रक्षिप्य स्वसूत्रोक्तविधिना स्थडिलाग्निप्रति-
 ष्ठादिकृत्वाष्टोत्तरशतंतिलाज्याहुतिर्जहुयात् ॥ उदीरतांशार्षः पितरस्त्रिष्टुप् ॥ अस्थिप्रक्षेपांगतिलाज्यहोमेविनियोगः ॥ उ-
 दीरतामिति सूक्तस्य चतुर्दशक्रुग्भिः प्रसृचमाहुतिरित्येवं सूक्तस्य समावृत्तिभिरवशिष्टदशाहुतीः प्रथमक्रुगावृत्येत्येवमष्टोत्त-
 रशतंतिलमाज्याहुतींश्च जुहुयात् ॥ सवेष्टनास्थिसंमुच्चययुतं तान्मसंपुटमादाय तीर्थंगच्छेत् ॥ तत्र नियमाः ॥ मुत्रपुरीषोत्स-
 र्गकाले आचमनकाले च नास्थीनिधारयेत् ॥ शूद्रयवनात्यजादिकान्स्वहीनजातिमस्थिधारणकालेन स्पृशेदिति काशीखंडे
 ॥ ततस्तीर्थप्राप्य तीर्थप्राप्तिनिमित्तकं स्नानादिविधायास्थीनिस्नापयित्वा मुकगोत्रस्यामुकशर्मणो ब्रह्मलोकादिप्राप्तये
 मुकतीर्थे स्थिप्रक्षेपमहं करिष्ये इति संकल्प्य पलाशपर्णपुटे पंचगत्येनास्थीन्यासिच्य हिरण्यशकलमाल्यघृततिलमिश्रिता
 स्थीनि मृत्सिंहेनिधाय दक्षिणां दिशमेवेक्षमाणो नमोस्तु धर्मायेति वदन् तीर्थे प्रविश्य नाभिमात्रेजले स्थित्वा समेप्रीतो
 स्त्विच्छ्रुत्वा तीर्थे क्षिपेत् ॥ ततः स्नात्वा जलाह्वहिरागत्य सूर्ये दृष्ट्वा हरिं स्मृत्वा विप्राय यथाशक्ति रजतदक्षिणां दद्यात् ॥ अमु-
 कस्यास्थिप्रक्षेपः कृतस्तत्सांगतार्थं रजतमिदं तुभ्यं संप्रदेइत्यस्थिप्रक्षेपप्रकारः ॥ ॥ अथैकादशाहकृत्यं ॥ ॥ एकादशाह-
 प्रातरुत्थाय गृहानुलेपनं कृत्वा स्पृष्ट्वा सर्ववस्त्रक्षालनपूर्वकं सर्वसांपिंडानां सचैलस्नानाते संध्यापंचमहायज्ञादिनित्यकर्म

णिशद्धिः ॥ एकादशाहेसंगवकालेस्नानच्छुद्धिरिति केचित् ॥ एकादशाहेकर्तुः पुत्रादेरपि पंचमहायज्ञाधिकारः ॥ सपिंडा
नां दर्शवार्षिकादिश्राद्धेष्वधिकारः ॥ नां दीश्राद्धमात्रं चतुः पुरुषसपिंडैः सपिंडीकरणोत्पाकनकार्यं ॥ ततो दशाहकर्मकार्यं
मुख्यः कर्त्ता मूरव्योवापुत्रादिः कर्त्ता वृषोत्सर्गाद्येकादशाहिकं सर्वकर्म कुर्यात् ॥ एकादशेऽह्नि प्रेतस्य यस्य नोत्सृज्यते वृषः ॥ प्रेतस्य
सुस्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि ॥ अत्र स्वयमेव सर्वं कुर्यान्न तु काम्यवृषोत्सर्गवदाचार्यवरणं ॥ अयं गृहे न कार्यः ॥ अयं द्वा-
दशाहेष्यक्तः ॥ विषुवद्विषुवतये चैव मृताहे बांधवस्य चेति ॥ वत्सराभ्यंतरे रित्रोर्दृषस्योत्सर्गकर्मणि ॥ वृद्धिश्राद्धं न कुर्वीत तदन्यत्र
समारभेत् ॥ वृषलक्षणं तु ॥ लोहितोयस्तु वर्णनमुखे पद्भ्यो च पांडुरः ॥ श्वेताः खरविषाणाभ्यां सनीलो वृष उच्यते ॥ अथ वा श्वे-
तवर्णस्य मुखपुच्छादिश्यामत्वे नीलवृषत्वं ॥ यद्वा सर्वश्यामस्य मूरवादिश्वेतत्वे नीलवृषत्वं ॥ केचिद्वृषाभावे मृद्धिः पिष्टैर्वा वृषं
कृत्वा होमादिविधिना वृषोत्सर्ग इत्याहुः ॥ यथोक्ता लाभे यथा लाभो द्विवर्ष एकवर्षो वा वृषी वर्षाधिकं च तत्र एका वा वत्सतरी
स्यात् ॥ प्रयोगस्तु स्वस्वसूत्रानुसारी ग्राह्याः ॥ सव्येन पाणिना पुच्छसमादाय वृषस्य तु ॥ दक्षिणेनाप आदाय वृषस्य तु ॥ दक्षि-
णेनाप आदाय सतिलाः सकृशास्ततः ॥ प्रेतगोत्रं च चार्या मुकस्मै वृषपवमया दत्तस्तं तारयित्वा वदन्सहेमजलं भूमावुत्सृ-
जेत् ॥ विधारयन्नतं कश्चिन्नचकश्चनवाहेयेत् ॥ न दोहयेच्च तांथे नु न चकश्चनबंधयेत् ॥ पतिपुत्रवत्याः सुवासिन्या न वृषो

त्सर्गः॥ तत्स्थाने एकाप यस्वि नो गौर्देया ॥ पतिपुत्रयोरन्यतराभावे तु स्त्रीणामपि वृषोत्सर्गः॥ सहगमने तु स्त्रीणां वृषोत्सर्गस्था-
ने गौरेव ॥ वृषोत्सर्गसांगतार्थे तिलोदकुंभधेनुवस्त्रहिरण्येति पंचदानानि ॥ आशौचांतरंचेदेकादशाहेमाप्रोतितदा वृषोत्सर्गा-
दिकमाघमासिकं शय्यादिदानानि च कुर्यादेव ॥ एवं कृते वृषोत्सर्गफलं वाजिमखोदितं ॥ यमुद्दिश्योत्सृजेन्नीलं सलभं तपरंगतिं ॥
वृषोत्सर्गः पुनात्येव दशातीतान्दशापरान् ॥ ॥ इति वृषोत्सर्गः ॥ ॥ अथैकादशाहेमहेकोद्विष्टं ॥ इदंच महैकोद्विष्टं षोडश-
श्राद्धेभ्यो भिन्नमेव ॥ अतएवेदं करिष्यमाण सर्वैकोद्विष्टप्रकृतिभूतमित्युच्यते ॥ इदंच पाकेनैव ॥ अत्र सति संभवे विप्रो भोज-
यितव्यः ॥ असंभवे ग्नौ होमः ॥ ब्राह्मणं भोजयेदाद्ये होतव्यमनलैथवेत्कृतेः ॥ श्मश्रुकर्म तु कर्तव्यं नखले दस्तथैव च ॥ स्वपना-
भ्यं जनेदद्याद्विप्राय विधिपूर्वकं ॥ ततः क्षणापाशासनार्घ्यं गंधपुष्पाच्छादनान्येव दद्यात् ॥ नात्र धूपदीपौ ॥ एकोद्विष्टं देवहीन-
मित्युक्तेरेक एव विप्रः ॥ दिवैव च निमंत्रणं ॥ एकमर्घ्यपात्रं ॥ स्वधाशब्दनमः शब्दपितृशब्दानसंति ॥ तेन प्रत्तः प्रेत इमा ल्लोका-
न्प्रीणया हिन इति मंत्रो होर्घ्यपात्रे ॥ नाभिश्चरणं ॥ सर्वे प्राचीनावीति नैव कार्यं देवकार्याभावात् ॥ अग्नौ करणा विकल्पः तत्र च
पाणिहोमेपिन तस्य भक्षणं किं त्वग््नौ प्रक्षेपः ॥ एक एव पिंडः ॥ अनुमंत्रणादि सर्वममंत्रकं ॥ स्वदितमिति तृप्तिं श्मः कात्याय-
नानां ॥ अक्षय्यस्थाने उपतिष्ठतामिति वदेत् ॥ अभिरम्यतामिति विप्रप्रतिवचनं ॥ श्राद्धशेषो

जननास्ति ॥ अंतेस्नानं ॥ नवश्राद्धकोद्विष्टं तु सर्वमंत्रकमित्कृतं ॥ विप्राभावे त्वग्नावेकोद्विष्टं यथा अग्नौ पाय संश्रपयित्वा ज्य
भागांतेऽग्नेरग्नेश्राद्ध प्रयोगं कृत्वाग्नेौ प्रेतमावा न्यगंधाद्यैः संपूज्य पृथ्वीते पात्रमित्यादिना न्नसंकल्प्यो दीस्तामवर इत्यष्टाभि
श्वतुरावृत्तिभिर्ऋग्भिर्द्वात्रिंशदाहुती हुत्वापिंडदानादिश्राद्धं समापयेदिति ॥ एवमेतदेकोद्विष्टं स्त्रीणामपि ॥ अथाद्यमासिकं
॥ तस्य मासादौ मासिकं कार्यमिति वचनान्मृता हो भुरव्यः कालः ॥ स चाशौचप्रतिबंधादतिक्रान्त इति तदंत एकादशो हितत्कार्यं ॥
अतएव ब्राह्मणं भोजयेदाद्ये होतव्यमनलेयवा ॥ पुनश्च भोजयेद्विप्रं द्विरावृत्तिर्भवेदिहेति प्रथममासिकार्थं द्वितीयावृत्तिरुक्ता ॥
अत्र च द्विरावृत्तिर्भवेदिहेत्युक्तः ॥ षोडशमासिकानां सपिंड्यधिकारार्थं मप ह्यधिकर्तव्यानां द्वादशाहादौ करणपक्षे योज्या ॥ तेषा
मेकादशाह एव करणपक्षे तु षोडशमासिकानां षोडशावृत्तय एकं महैकोद्विष्टोत्तरमतिक्रान्तमाद्यमासिकं करिष्ये इति संकल्प्याद्यमा
सिकमात्रमन्नेनामेनवाविप्रेदर्भवटोवाप्रेतमावात्यकार्यं नत्वाद्यमासिकस्याग्नेौ होमः ॥ पुनश्च भोजयेद्विप्रमिति विशेषवचना
त् ॥ इत्यंच महैकोद्विष्टमेकमाद्यमासिकं मेकमित्येकोद्विष्टस्य द्विरावृत्तिः स्पष्टैव ॥ गेत्वाद्यमासिकातिरेकेण महैकोद्विष्टस्य द्विरा
वृत्तिवदंति ते प्रांताः ॥ अत्र केचिदाद्याब्दिकस्यापि मृताह एव काल इति तस्याप्यतिक्रान्तत्वादेकादशाहे आद्यमासिकमाद्याब्दिकं च
तंत्रेण करिष्ये इति संकल्प्य ह्यमपि तंत्रेण कार्यमित्याहुः ॥ अन्येतु ॥ मासादौ मासिकं कार्यमाब्दिकं वत्सरगते इति वचनाद्वितीयवा

षोरं प्रथमाब्दिमिति नाब्दिकस्यैकादशाहेनुष्ठानमित्याहुः ॥ एवंत्रिपक्षसपिंडीकरणपक्षे एकादशाहे आद्यमासिकसूनमासे
 ऊनमासिकं द्वितीयमासारं भेद्वितीयमासिकं पक्षत्रयेत्रैपक्षिकं चैकोटिष्टविधिना कृत्वा वशिष्ठद्वादशमासिकान्यपकृष्य तथैव कृ-
 त्वासपिंडीकरणं ॥ एवंपक्षांतरेषूत्थं ॥ एकादशाहेतंत्रेण षोडशमासिकापकर्षपक्षे महैकोटिष्टोत्तरदेशकालो संकीर्त्यातिक्रान्त
 माद्यमासिकं सपिंड्यधिकारार्थमपकृष्योनमासिकादीन् न्यूनाब्दिकां तानि पंचदशमासिकानि च तंत्रेणैकोटिष्टविधिना कृष्यइतिसंक-
 ल्प्यतंत्रेण षोडशापिकुर्यात् ॥ केचिन्मते त्वतिक्रान्ते आद्यमासिकाद्याब्दिके ऊनादिमासिकानि चेत्यादिसंकल्पः ॥ मासिकानितु ॥
 आद्यमासिकं १ ऊनमासिकं २ द्वितीयमासिकं ३ त्रैपक्षिकं ४ तृतीयमासिकं ५ चतुर्थमासिकं ६ पंचममासिकं ७ षष्ठं ८ ऊनषणमा-
 सिकं ९ सप्तममासिकं १० अष्टमं ११ नवमं १२ दशमं १३ एकादशं १४ द्वादशं १५ ऊनाब्दिकं १६ चैतिक्रमेण ज्ञेयानि ॥ अथैकादशाहेरु-
 द्रशणश्राद्धं ॥ तच्चैकादशरुद्रोद्देशेन रुद्ररूपप्रेतोद्देशेन वा ॥ रुद्रोद्देशपक्षे सव्येन ॥ तत्तैद्रूपप्रेतोद्देशपक्षे ऽपसव्येन ॥ वीरभ-
 द्रः १ शंभुः २ गिरिशः ३ अज्यैकपात् ४ अहिर्बुध्न्यः ५ पिनाकी ६ अपराजितः ७ ऋवनाधीश्वरः ८ कपाली ९ स्थाणुः १० भगः ११
 इत्येकादशरुद्रः ॥ अत्रशक्तेनैकैकरुद्रनाम्नैकोपिविप्रइत्येकादशविप्रोभोज्याः अशक्तेन तु सर्वोद्देशेनैकएवविप्रोभोज्यः ॥
 आमास्नान्यैकादशैकं वामान्नं देयं ॥ अत्रश्राद्धेपिंडदानार्घ्याग्नौकरणं विकिराणामभावः ॥ एवमेवाष्टवसुश्राद्धं ॥ एतच्च कृताकृतं

वसुनामान्यथन्यत्र ॥ एतदेकादशाहकृत्यं त्र्यहाशौचे चतुर्थदिने कर्तव्यं ॥ द्वितीयदिने प्रथमदिने वा स्थिसंस्वपनं ॥ पंचमदिने सपिंडीकरणं
॥ अत्रैकादशाहैकादशाहेवापदानानिकार्याणि ॥ तेन प्रेतस्य मार्गं स्वर्गातिः आसनोपानहच्छत्रं मुद्रिकाचकमंडलुः ॥ यज्ञोपविताज्य
वस्त्रभोजनचान्नभोजनं ॥ दशकपदमेतस्यात्पदान्येवं त्रयोदश ॥ देवानिवायथाशक्तितेनासौ प्रीणितो भवेत् ॥ अन्नचैवोदकुंभंचोपान
हौचकमंडलुः ॥ छत्रं वस्त्रं तथा यष्टिलोहदंडं च दापयेत् ॥ अग्निष्टिकां प्रदीपं च तिलांस्ताबूलमेव च ॥ चंदनं पुष्पमालांचोपदानानि चतुर्द
श ॥ वैतरिणीधेनुभ्रांतिधेनुमोक्षधेनुवादिदानानि गोभूम्यादि ॥ दशदानानि तिलपात्रदानादीनि मरणकालेन कृतानि चेदेकादशाहादौ पुत्रा
दिभिः प्रेतोद्देशेन कार्याणि ॥ अश्वं रथं गजधेनुमहिषां शिबिकादिकं ॥ शालग्रामं पुस्तकं च कस्तूरीकुंकमादिकं ॥ दासीरत्नं भूषणादिशय्यार
त्नं च चामरं ॥ दद्याद्द्विजानुसारेण प्रेतस्तत्तत्स्वरवलमेत ॥ अथ शय्यादानं ॥ एकादशाहेशय्यायादाने षड्विधिः स्मृतः ॥ तेनोपभूक्तं यत्किंचि
द्वस्त्रवाहनभोजनं ॥ यद्यदिष्टं च तस्यासीत्सर्वं परिकल्पयेत् ॥ प्रेतं च पुरुषं हेमंतस्यां संस्थापयेत्सदा ॥ पूजयित्वा प्रदातव्यामृतशय्याय
थोदिता ॥ तस्मान्छय्यां समासाद्य सारदां स्मरयिदृदां ॥ दंतपत्रचितारम्यां हेमपट्टै रलंकृतां ॥ हंसतूलिप्रतिलुच्चां शंभुगंडोपधानिकां ॥
प्रच्छादनपटीयुक्तार्गधधूपादिवासितां ॥ उच्छीर्षकेष्टतष्टकलशांपरिकल्पयेत् ॥ तांबूलकुंकुमक्षौद्रकपूरागरुचंदनं ॥ दीपकोपानह
च्छत्रं चामरासनभोजनं पोष्येषु स्थापयेद्गत्याससधान्यानि चैव हि ॥ शयनस्थस्थभवाति यदन्यदुपकारकं ॥ घृंगारकारकाद्यंतत्संचर्षणं

वितानकं ॥ संपूज्य द्विजदांपत्यं नानाभरणभूषितं ॥ उपवेश्य तु शय्यायां मधुपर्कततो वदेत् ॥ दानमंत्रस्तु ॥ यथानकृष्णशयनं शून्यं सागर
 जातया ॥ शय्यातस्मात्प्रशून्यास्तु तथा जन्मनि जन्मनि ॥ तस्यादशून्यं शयनं केशवस्य शिवस्य च ॥ शय्यातस्यात्प्रशून्यास्तु तथा जन्मनि
 जन्मनि ॥ दत्तैव तस्य सकलं प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ पाद्ये तु ॥ अस्थिलालाटकं गृह्यत्सूदं कृत्वा सपायसं ॥ श्लेजये द्विजदांपत्यं विधि
 रेषसनां तनइत्कृतं ॥ नैतन्महाराष्ट्रदेशादिशिष्टैराद्रियते ॥ यद्देशेन दानचारस्तत्रास्तु ॥ स्वर्गपुरंदरपुरे लोकपालालये तथा ॥ सुखं वसत्यसौ
 जंतुः शय्यादानप्रभावतः ॥ आभूतसंपूर्वयावत्तिष्ठत्यातं कवर्जितः ॥ प्रेतशय्या प्रतिग्राही न भूयः पुरुषो भवेत् ॥ गृहीतायां तु तस्यां वैपुनः
 संस्कारमर्हति ॥ ॥ अथोदकुंभः ॥ ॥ एकादशाहात्प्रभृतिघटस्तोयान्नसंयुतः ॥ दिनेदिने प्रदातव्यो यावत्संवत्सरं कर्तैः ॥ यस्य सव
 त्सरादर्वाक्सपिंडीकरणं भवेत् ॥ मासिकं चोदकुंभं च देयं तस्यापि वत्सरं अपि श्राद्धशतैर्दत्तैरुदकुंभं विना नराः ॥ दारिद्र्यादुःस्विनस्मान्न
 मंति च भवार्णवे ॥ यावद्द्वयं चोदद्यादुदकुंभं विमत्सरः ॥ प्रेतायान्नसमायुक्तं सोश्वमेधफलं लभेत् ॥ इदं चोदकुंभं श्राद्धसपिंडीकरणात्प्रा
 गेको द्विष्टविधिना ॥ सपिंड्यत्तरतु पावर्णविधिना ॥ दइत्रयोदशादिनादारभ्य कर्तव्यमिति भद्राः ॥ अत्र पिंडदानं कृताकृतं ॥ देवहीनं चैत
 न् ॥ अदेवं पार्वणं श्राद्धं सोदकुंभमधर्मकं ॥ कुर्यात्पत्याब्दिकाच्छ्राद्धात्संकल्पविधिना न्वहमिति वचनात् ॥ प्रायश्चित्तांगविष्णुश्राद्धवदत्र
 श्राद्धे सर्वश्राद्धधर्मानसंति कितुवाचनिकमात्राः ॥ तेन सांकल्पविधिना संकल्पक्षणपाद्यासनगंधाच्छ्रादानां तपूजनान्नपरिवर्षणांतपू

थिवीतेषामित्याहत्का॥ एष उदकुंभ इदमन्नं दत्तं चेत्यादित्यागविधिः॥ अंतेनांबूलदक्षिणादि॥ नात्र ब्रह्मचर्यपुनर्भोजनादिनियमाः॥
वृद्धिनिमित्तेन मासिकपक्षे उदकुंभश्राद्धानामप्ययकषः॥ प्रेतश्राद्धत्वात्॥ प्रत्यहंसोदकुंभान्नदानाशक्तेनाप्येकस्मिन्दिने तावद्गिरा-
मान्नेरुदकुंभैश्च तावदामान्नोदकुंभनिष्क्रयेण वापकृष्योदकुंभश्राद्धानिकार्याणि॥ अब्दमध्ये प्रत्यहमुदकुंभश्राद्धं कुर्वतो मध्ये आशौचप्रा-
प्तौ तावच्छ्राद्धानां लोप एव दर्शादिवत्॥ आशौचोत्तरप्रतिबंधादकरणं तदुत्तरोदकुंभेन सह तत्र तथा तिक्रान्तोदकुंभानां प्रयोगः॥ अति-
क्रान्तोदकुंभश्राद्धान्यद्यतनोदकुंभश्राद्धान्यद्यतनोदकुंभश्राद्धं च तत्रेण कश्चित्॥ इति संकल्पः॥ तथा प्रथमाब्दे दीपदानमुक्तं॥ प्रत्यहं दीप-
कोदेयो मार्गे तु विषमे नरेः॥ यावत्संवत्सरं वापि प्रेतस्य सूर्यलिप्सया॥ प्राङ्मुखो दङ्मुखं दीपं देवागारे द्विजालये॥ कुर्याद्याम्यमुस्वपित्रे
अद्भिः संकल्प्य स स्थिरमिति॥ अथ षोडशमासिकानि॥ ॥ द्वादशप्रतिमास्थानि ऊनमासं त्रिपक्षकं॥ ऊनषाण्मासिकं चोनाब्दिकं चापी-
ति षोडश॥ अधमतांतराणि सिंधो॥ अथेषां कालाः॥ मासादौ सिकं कार्यमाद्यं त्वेकादशो हनि॥ एकद्वित्रिदिने रूने त्रिभागेनो न एव वा
॥ ऊनमासिकं मूनाब्दमूनषाण्मासिकं चरेत्॥ त्रैपक्षिकं त्रिपक्षे चो न मास्यं द्वादशो ह्निवा॥ तत्रो न मासिको न षाण्मासिको नाब्दिकानामेकदि-
नेनो न पक्षे पंचम्यां मृतस्य तृतीयायां द्वाभ्यामूनत्वपक्षे द्वितीयायां त्रिभिर्नूने प्रतिपदायामनुष्ठानमिति केचित्॥ माधवस्तूनषाण्मासिकं च
मृताहासूर्वेद्यः कार्यमित्याह॥ त्रैपक्षिकं त्रिपक्षे तीते मृताहे कार्यम्॥ अत्राहिताग्नेर्विशेषः॥ त्रैपक्षिकपर्यंतानि संस्कारतिथौ ततः परा-

धर्म
६६

णिप्रत्याब्दिकं च मृततियो ॥ तेनाद्यंदाहादेकादशे न्हि ॥ त्रिमासादूर्ध्वं संस्कारे खेवंभाति ॥ त्रिपक्षपर्यंतानिदाहति यो कृत्वा प्राप्तमासिकेन
सहकार्याणि ॥ ऊनश्राद्धेषु वर्ज्यानि ॥ त्रिपुक्षरेषु नंदासु सिनीवाल्यां षु गोदिने ॥ चतुर्दश्यां च नोनानि कृत्तिकासु द्विपुक्षरे ॥ त्रिपुक्षरद्वि-
पुक्षरयोगयोर्लक्षणं प्रागुक्तं ॥ आद्यमासिकमाद्याब्दिकं चैकादशे न्हीत्येकमतं ॥ आद्यमासिकमेवैकादशे न्हि प्रथमाब्दिकतु द्वितीयवर्षारंभ
एवेत्यपरमतमित्युक्तं ॥ एतानि षोडशश्राद्धानि वर्षांतसपिंडनपक्षे उक्तेषु स्वस्वकालेषु कोटिषु विधिना कार्याणि ॥ द्वादशाहादिकालेषु सपिं-
डनापकर्षपक्षे एकदिने एवाप कृष्ययुगपदेकोटिषु विधिना कार्याणि ॥ श्राद्धानि षोडशादत्त्वा न तु कुर्यात्सपिंडनमिति षोडशश्राद्धैर्विना
सपिंडने धिकाराभावबोधनात् ॥ एतानि पक्वान्नेनामान्नेन वा कार्याणि ॥ पाकपक्षे युगपत्करणे सर्वेषामेक एव पाको विप्रा अर्घ्याः पिंडाश्च
षोडश ॥ एतानि द्वादशाहादौ सपिंडनासूर्वे कृतान्यपि पुनः सपिंडयत्तरं स्वस्वकाले पार्वणविधिना कार्याणि ॥ यस्य संवत्सरादवाक विद्दि-
तानु सपिंडता ॥ विधिवत्तानि कुर्वीत पुनः श्राद्धानि षोडश ॥ अर्वाक्संवत्सराद्यस्य सपिंडीकरणं कृतं ॥ षोडशानां द्विरावृत्तिं कुर्यादित्याह
गीतमः इत्यादिवचनात् ॥ षोडशानां द्विरावृत्तित्वं चैकादशाहसपिंडनपक्षे ज्ञेयम् ॥ तत्राद्यमासिकस्य कालसत्त्वात् ॥ द्वादशाहे सपिंडनप-
क्षे तु पंचादशानां द्विरावृत्तिः ॥ त्रिपक्षे सपिंडनपक्षे आद्यमासिकेन मासिकद्वितीयमासिकानां स्वकाले कृतत्वात् पक्वकृतानामेव पुन-
रावृत्तिविधानात्तेषां कालाभावाच्च त्रयोदशानामेव पुनरावृत्तिः ॥ एवमन्यपक्षेषु पियथासंभवमूत्वं ॥ ये तु द्वादशाहे सपिंडनं कृत्वा त्रयोद-

प-उ-
३

६६

शाहादावाद्यमासिकसहितानां षोडशानां पुनरावृत्तिकुर्वेति ते प्रांताः ॥ यदा मरणादारभ्य द्वादशमासमध्ये कश्चिदधिकमासः पत्रेत्तदा त
न्मासस्थं मासिकश्राद्धमधिकेशब्दे मासेति द्विवारं कार्यमिति सप्तदशश्राद्धानि भवन्ति ॥ सपिंड्युत्तराण्यवशिष्टमासिकानि स्वस्वकाले
एव कार्याणि ॥ चतुःपुरुषमध्ये सपिंडीषु नां दीश्राद्धप्राप्तौ तु तत्प्राप्तिमासे एवैकस्मिन्नेव दिने सर्वाण्यपकृष्य कार्याणि ॥ प्रेतश्राद्धानि स-
र्वाणि सपिंडीकरणतया ॥ अपकृष्यापि कुर्वीत कर्तुं नां दीमुखं द्विजइत्युक्तेः ॥ तत्रैकः पाकः षोडशश्राद्धपक्षे षोडशब्राह्मणाः अष्टचत्वारिंश-
सिंदाः पुरुरवाद्देवविश्वेदेवार्थमेकौ विप्रइति सर्वेषामनुष्ठानं ॥ एवं पक्षांतरेषु श्राद्धसंख्यानुसारेण विप्राद्युत्था ॥ केचित्साकभेद
माहुः ॥ उदकुंभश्राद्धानामप्यनुमासिकवत्प्रेतोद्देश्यकश्राद्धत्वातेषामप्यपकर्षइत्युक्तं ॥ वृद्धिं विना नुमासिकपकर्षे तु दोषमाहोशनाः ॥
वृद्धिश्राद्धविहीनस्तु प्रेतश्राद्धानियश्चरेत् ॥ सश्राद्धी नरके घोरपितृभिः सह मज्जतीति चतुःपुरुषसपिंडेषाधानादिप्राप्तिनिमित्तोप्य-
पकर्षः कार्यः ॥ अत्र विशेषः पूर्वार्धे उक्तः ॥ यद्यन्मासिकं सूतकादिनातिश्रान्तं भवेत्तत्तु दुत्तरमासिकेन सह तंत्रेण कार्यमित्युक्तं ॥ अथ सपिं-
डीकरणविचारः ॥ तत्र सपिंडनकालः नासपिंड्याग्निमान्युत्रः पितृयज्ञसमाचरेदिति वचनास्ति तत्रादिनां मात्रादीनां त्रितयमध्ये न्यून-
ममरणे साग्निकोद्वादशाहे सपिंडनं कृत्वा गामिदर्शोपिंडपितृयज्ञादिकं कुर्यात् ॥ अत्र स्मार्ताग्निमानपिसाग्निकोगास्य इति भाति ॥ तन्मा-
पिपिंडपितृयज्ञावश्यकत्वात् ॥ साग्नेः प्रेतस्य तु त्रिपक्षे एव ॥ प्रेतश्चेदाहिताग्निः स्थात्कती नग्निर्यदा भवेत् ॥ सपिंडीकरणं तस्य कुर्यात्प-

श्लोत्रतीयके इत्युक्तेः ॥ अत्र साग्निः श्रौताग्निमानेव ॥ द्वयोः साग्नित्वेद्वादशाह एव ॥ साग्निकस्तथदाकर्ताप्रेतोवाप्यग्निमान्भवत् ॥ द्वाद-
 शाहेतदाकार्ये सपिंडीकरणं पितुरित्युक्तेः ॥ द्वयोरथ्यनग्नित्वेत्वनैकेकालाः ॥ सपिंडीकरणं कुर्याद्यजमानस्त्वनग्निमान् ॥ अनाहिता
 ग्नेः प्रेतस्य पूर्णं संवत्सरेथवा ॥ एकादशमासि षष्ठे त्रिमासे वा त्रिपक्षके ॥ मासांतेद्वादशे वा हि कुर्याद्वैकादशे हनि ॥ यदहर्द्विरापन्ना
 तदहर्वैति निश्चितं ॥ अत्र वृद्धिनिमित्तापकर्षो निरग्नेरेवोक्तस्तथापि साग्नेरपि संभवे योज्यः ॥ अत्र वृद्धिपदं चूडोपनयनविवाहमा-
 त्रपरं ॥ सीमंतादिसंस्कारेषु वृद्धिश्चाद्धस्य लोप एव कार्यो न तु तदर्थं सपिंडनापकर्ष इति केचित् ॥ अन्यतु ॥ गर्भाधानं पुंसवनादि घ्न-
 प्राशानांतेषु संस्कारेषु करणे दोषोक्तेरावश्यकेषु वृद्धिश्चाद्धस्यावश्यकत्वात् सपिंडनापकर्षः कार्य एव ॥ तथा च चतुषु रूपेषु सपिंडेषु
 सपिंडीकरणाभावे गर्भाधानादिकमपि न कार्यमित्याहुः ॥ तेन पितामहमरणे पौत्रस्य वृद्धौ प्राप्ताया मध्यपकर्षः सपिंडीकरणानुमासिक-
 दीनां सिद्धः ॥ एवमावश्यकवृद्धियुतकर्मप्राप्तौ कनिष्ठः पुत्रो वा भ्राता वा भ्रातृपुत्रो वा न्यः सपिंडो वा शिष्यो वा गौणकर्तापि कुलप्राप्तवृद्धि-
 सिध्यर्थं सपिंडनापकर्षं कुर्यात् ॥ तत्र च कृते मुखस्थपत्रादेर्न पुनः करणं ॥ वृद्धिनिमित्तापकर्षेषु नः करणाभावात् ॥ येवमद्रं दूषयंति
 स्वधाभिरिति दोषश्च्युतेः ॥ वृद्धिं विना गौणाधिकारिणा सपिंड्यादिकरणे तु मुख्याधिकारिणा पुत्रादिना पुनरावर्तनीयं ॥ एकादशाहांतक-
 र्माणस्तपुनरावृत्तिरित्युक्तं ॥ तत्रावश्यकपदेनानन्यगतिकं वृद्धिकर्म ग्राह्यं ॥ तेन सगतिकेष्टापूर्तादौ सगतिकोपनयनविवाहादौ च नाप-

कर्षः॥ अगतिकेचविवाहादावप्यपकर्षइतिव्यवस्थायेज्या ॥ आनंत्साङ्कु लधर्माणांपुंसांचैवायुषः स्यात् ॥ अस्थिरत्वाच्छरीरस्यद्वा-
दशाहः प्रशस्यते ॥ अत्रकुलधर्मपदेन वृद्धिश्चाह्युतं कर्मग्राह्यं ॥ न तु पंचमहायज्ञदेवपूजाश्चाह्वादि ॥ अस्यवर्णधर्मत्वननित्यत्वात्सपिं-
डीकरणनिमित्तकप्रतिबंधयोगात् ॥ सपिंडीकरणात्पूर्वपंचमहायज्ञादिधर्मेनकार्यइतिक्वापिस्मृतिवचनेनुपलंभाच्च ॥ एतेनसपिंडीक-
रणाभावेसपिंडीषुदेवपूजाश्चाह्वादिधर्मलोपंवदंतोनिर्मूलत्वादुपेक्ष्याः अत्रद्वादशाहपदेनाशौचसमाप्त्यन्तरदिनंग्राह्यं ॥ तेनत्रिदिना-
शौचेपंचमदिनेसपिंडीकरणम् ॥ द्वादशाहादिकालेषुप्रमादादननुष्ठितं ॥ सपिंडीकरणंकुर्यात्कालेषूत्तरभाविषु ॥ इदमुत्तरकालविधा-
नंसाग्निनिरग्निसाधारणं ॥ सपिंडीकरणंश्चाह्युक्तकालेरुतनचेत् ॥ हस्ताद्रोगोद्विर्णाभिवानुराधायांचतच्चरेत् ॥ इदमपिसाधारणं ॥ स्मृ-
त्यर्थसारेवर्षांतसपिंडनपक्षेवर्षांत्यदिनेपूर्वसंवत्सरविमोक्षश्चाह्युक्त्वात्सपिंडनंचरुत्थापरेद्यभृताहेवार्षिकंकार्यमित्युक्तं ॥ इतिकाल-
विचारः ॥ तच्चसपिंडनंपुत्रेविदेशस्थेपिसतिनान्यः कुर्यात् ॥ एवंज्येष्ठपुत्रेविदेशस्थेपिनकनिष्ठः कुर्यात् ॥ षोडशश्चाह्वादिनित्येषासंमि-
धानेकनिष्ठेनकार्याणि ॥ पुनर्ज्येष्ठेननकार्याणि ॥ आहिताग्निः कनिष्ठोपिसपिंडनंकुर्यादेव ॥ वृद्धिनिमित्तेतुकनिष्ठादिभिरपिसपिंडनंका-
र्यमित्युक्तं ॥ वृद्धिंविनाकनिष्ठपुत्रेणरुतेपिसपिंडनेज्येष्ठपुत्रेणपुनः कार्यम् ॥ आहिताग्निनापितृयज्ञार्थंरुतेसपिंडनेपिज्येष्ठेनपुनः-
कार्यमितिभाति ॥ तत्रपुनः करणेप्रेतशब्दोनवाच्यः ॥ देशांतरस्थपुत्राणांश्रुत्वातुवपनंभवेत् ॥ दशाहंसूतकंचैवतदंतेचसपिंडनं ॥ अ

यन्मुक्तममृतौ ॥ मृतेपितरि यस्याथ विद्यते च पितामहः ॥ तेन देयास्त्रयः पिंडाः प्रपितामहपूर्वकाः ॥ तेभ्यश्च पैतृकः पिंडो नियोक्तव्य
 स्तु पूर्ववत् ॥ मातर्यथ मृतायां तु विद्यते च पितामहि ॥ प्रपितामहि पूर्वस्तु कार्यस्तत्राप्ययं विधिः ॥ एवं प्रपितामह जीवन्नेतस्मिन्ना-
 दिभिः कार्यैः ॥ यत्तु व्युत्क्रमान्नु प्रमीतानानैव कार्यसि पिंडनेति तन्मातृपितृभर्तृभिन्नविषयं ॥ प्रपितामहादिभिः पितुः सपिंडने कृतं
 पश्चात्पितामहमरणेपि पुनः पितामहेन सह पितुः सपिंडनं न कार्यं यदा तु पितुः सपिंडनात्प्राक्पितामहो मृतस्तदा पितामहं सपिनं
 कृत्वा पितामहादिभिः सह पितृसपिंडनं कार्यं ॥ यदा च पितुर्मरणोत्तरं पितामहः प्रपितामहो वा मृतस्तयोश्च पुत्रांतरं सपिंडनादिका
 रिदेशांतरेतिष्ठति तदा दाहाद्येकादशाहं तमात्रं कर्म कृत्वा सपिंडनहीनाभ्यामपि पितामहप्रपितामहाभ्यां सह पितुः सपिंडनं कु-
 र्यात् ॥ पितामहप्रपितामहयोः पुत्रांतराभावे तु पौत्रः प्रपौत्रो वा तयोः सपिंडनं कृत्वैव पितुः सपिंडनं कुर्यात् ॥ पितामहस्य पुत्रांतरा
 भावे पौत्रेण सपिंडनघोडशानुमासिकां तमेव कर्मकार्यं ॥ पितामहवार्षिकादिकं तु नावश्यकं ॥ इच्छया पितामहवार्षिकादिकरणे तु फ-
 लातिशयः ॥ पितृदशाहं कुर्वन् यदि पुत्रो मृतस्तदा तत्पुत्रः स्वपितुरौर्ध्वदेहिकं कृत्वा पितामहौर्ध्वदेहिकं पुनः सर्वमावर्त्तयेत् ॥ अतीतद-
 शाहे तु न पुनरावृत्तिः ॥ पुत्रांतराभावे पितामहसपिंडनोत्तरं पितृसपिंडनमित्युक्तं ॥ अशक्तिवशात्सिन्नानुज्ञातेन पौत्रेण पितामहद-
 शाहकर्मण्यारब्धे पश्चात्पितृमृतौ पित्राशौचं बन्धे वपौत्रः पितामहौर्ध्वदेहिकं कुर्यात् प्रक्रांतत्वात्पितृदशाहादिकर्मपिकुर्यात्प्रास-

त्वात् ॥ ॥ अथस्त्रीपूच्यते ॥ ॥ पितामत्यादिभिः सार्द्धं मातरं तु सपिंडयेत् ॥ केचित्पितृमरणोत्तरं मातृमरणोपित्रैव सह मातृसपिंड-
नमाहुः ॥ दौहित्रासपिंडनकर्ताचेन्मातामहेन सह सपिंडनमित्यपरे ॥ सहगमने तु भर्त्रैव सह सपिंडनं ॥ येन केनापि सपिंडनेष्वन्वष्ट-
व्यप्रतिवार्षिकादिश्राद्धेषु पितामत्यादिभिः सहैव मातुः पार्वणं कार्यं ॥ अत्र केचित् स्वपुत्रसपत्नीपुत्रयोः पत्युश्चाभावंस्त्रीणां
सपिंडनं नास्तीत्याहुः ॥ अथान्वारोहणे भर्त्रा सह पत्नीसंयोजनमिति पक्षे मतद्वयं ॥ पितृपिंडस्य पितामहादिषु त्रिषु संयोजनं
प्रथमं कृत्वा पश्चान्मातृपिंडं पितामहादिषु संयोजयेदित्येकः ॥ प्रथमं मातृपिंडं पितृवैव संयोज्य मातृपिंडे नैकी कृतं पितृपिंडं पिता-
महादिषु संयोजयेदित्यपरः पक्षः ॥ अत्र द्वितीयपक्ष एव युक्तः ॥ केचित्सहगमने एक दिने मरणोत्त्रियाः सपिंडनं नास्ति भर्तु-
कृते सपिंडने भार्याया अपि कृतं भवतीति मतांतरमाहुः ॥ सर्वाभावे स्वयंपत्युः स्वभर्तृणाममंत्रकं ॥ सपिंडीकरणं कुर्युस्ततः
पार्वणमेव च ॥ ब्रह्मचारिणामनपत्यानां च ब्रह्ममृतानां च सपिंडनं न कार्यमिति मतांतरं ॥ अत्र सर्वत्र सपिंडनाभावपक्षी न शिष्टा-
चारे दृश्यते ॥ यतीनां सपिंडीकरणं नास्ति किंतु तत्स्थाने एकादशोन्निपार्वणं कार्यं ॥ इदं सपिंडीकरणश्राद्धं पार्वणं कोद्विष्टरूपं ते-
न पितामहादित्रयार्थं त्रयोविप्रार्घ्याः पिंडार्घ्यत्रयं ॥ प्रेतार्थमेकोविप्रः पिंडोर्घ्यं ॥ देवार्थं द्वौ यद्वा पार्वणे एकः प्रेतैकः दे-
वार्थं एकोविप्रः ॥ अत्र कामकालौ विश्वे देवौ ॥ प्रेतस्य पित्रादेरर्घ्यपात्रं पितामहार्घ्यपात्रत्रये संयोज्यं ॥ एवं प्रेतपिंडोपि पिताम-

हादिपिंडत्रयेसंयोज्यः॥पितृविप्रकरेहोमःसाग्नेरपिभवेदिह॥सपिंडीकरणश्राद्धमन्त्रेनैवकार्यं॥नत्वामादिना॥अनुमासिकान्य
 प्यन्नेनैवकार्याणि॥प्रेतःसपिंडनादूर्ध्वपितृलोकंसगच्छति॥कुर्यात्तस्यचपाथेयंद्वितीयेन्हिसपिंडनादिति वचनाश्रयोदशोन्दिपाथं
 यथाहं कृत्वा पुण्याहवाचमादिकं कृत्वा वर्षपर्यंतं प्रत्यहं मुदकुंभश्राद्धं कुर्यात् ॥ अशक्तौ मासिकश्राद्धे षेवोदकुंभोदेयः॥सपिंडोक्त
 गानुमासिकानां पार्वणविधिनानुष्ठानं वृद्धिप्राप्तौ तेषामप्यपकर्षः॥सचचतुःपुरुषसपिंडे षेवेत्कृत् ॥ एवं वर्षपर्यंतं कृत्वा वर्षा-
 न्यदिने संवत्सरविमोक्षश्राद्धं पार्वणविधिना कार्यं॥इदमेवाब्दपूर्तिश्राद्धमित्यप्युच्यते॥वृद्धश्राद्धे सपिंड्यां च प्रेतश्राद्धानुमासि-
 के॥संवत्सरविमोक्षे च न कुर्यात्तिलतर्पणम्॥इदमनाब्दिकांतषोडशश्राद्धेष्योमिन्नमेव॥अतएवास्यप्रेतश्राद्धत्वाभावाद्दृष्टिमा-
 सावपिनापकर्षः॥ततोवर्षांत्यदिने शक्त्या भूरिभ्याम्हणभोजनंचकार्यमित्यंत्येष्टिपद्धतौ भद्राः युक्तचेतत्॥जीवतोषाक्यकरणार-
 त्यत्यब्दभूरिभोजनात्गयायांपिंडदानाच्चत्रिभिःपुत्रस्यपुत्रतैतिवाक्येनभूरिभोजनपदेन प्रत्याब्दिकश्राद्धातिरिक्तस्यैव बहुविप्र-
 भोजनस्यविहितत्वाच्छ्राद्धे कुर्यान्नविस्तारमिति निषेधाच्छ्राद्धस्यभूरिभोजनपदाभिधेयत्वासंभवात्॥अथप्रथमाब्दे निषिद्धानि
 ॥मातापित्रोर्मरणे वर्षपर्यंतं परान्नं गन्धमाल्यादिभोगं मैथुनमभ्रं गन्धानंच वर्जयेत्॥ऋतौ भार्यामुपेयादेव॥आर्त्विज्यं लक्ष्मो-
 ममहादानादिकाभ्यकर्माणि तीर्थयात्राविवाहादिवृद्धिश्राद्धयुतकर्ममात्रं शिवपूजांच वर्जयेत्॥संध्यापासनदेवपूजापंच

महायज्ञातिरिक्तकर्ममात्रं वर्ज्यं ॥ प्रमीतोपितरौ यस्य देह तस्याशुचिर्भवेत् ॥ नद्वैवंनापिवापिन्त्र्यावत्पूर्णा नवत्सर इति वच-
नादितिकेचित् ॥ महातीर्थस्य गमनमुपवासव्रतानि च ॥ सपिंडीश्राद्धमन्येषां व्रजयेद्दत्तरं बुधः ॥ अस्यापिवादः ॥ पत्नीपुत्र-
स्तथापौत्रोश्चात्तातत्तनयस्तुषा ॥ मातापितृव्यश्चैतेषां महागुरुनिपातने ॥ कुर्यात्सपिंडनं श्राद्धं नान्येषां तु कदाचन ॥ एका-
दशाहपर्यंतं प्रेतश्राद्धं चरेत्सदा ॥ पित्रोर्मृतौ च नान्येषां कुर्यात्श्राद्धं तु पार्वणं ॥ गयाश्राद्धं मृतानां तु पूर्णं त्वद्ध प्रशस्यते ॥ गारुड-
॥ तीर्थश्राद्धं गयाश्राद्धं श्राद्धमन्यश्च पैतृकं ॥ अब्दमध्येन कुर्वीत महागुरुविपत्तिषु ॥ केचिद्दूर्घात्सपिंडनपक्षे एवैते सर्वे निषेधा-
नतु द्वादशाहसपिंडनपक्ष इत्याहुः ॥ अपरे तु द्वादशाहसपिंडनपक्षेऽपि सर्वे एते निषेधा इत्याहुः ॥ अत्रैवं व्यवस्था ॥ वृद्धिप्रा-
प्तिविना ऽर्वाक् सपिंडनापकर्षेऽपि प्रेतस्य पितृत्वप्राप्तिवर्षांत एव ॥ कृते सपिंडीकरणे नरः संवत्सरात्सरं ॥ प्रेतदेहं परित्यज्य
भोगदेहं प्रपद्यत इत्यादिवचनात् ॥ तेन सपिंडीकरणसत्त्वेऽपि वृद्धिद्वैषपिन्त्र्येष्वनधिकार ॥ वृद्धिनिमित्तापकर्षेऽपि वृद्ध्यादावधिका-
र इति ॥ अत एव कालतत्त्वनिर्णये संकटादौ मृतपितृकापत्यानां संस्कारास्त्युदयिकमृतमातापितृकेण पुत्रेण स्वापत्यसंस्कारादि-
कंच प्रथमाब्देऽपि कार्यमित्युक्तं ॥ दर्शमहालयादिश्राद्धस्य नित्यतर्पणस्य चाप्येवमेव व्यवस्था ज्ञेया ॥ ॥ अथ विधानाति ॥ ॥ तत्र
पंचकमृतौ ॥ पंचकं नाम धनिष्ठोत्तरार्धमास्थरे वत्यंतं सार्द्धं नक्षत्रचतुष्टयम् ॥ तत्र दाहनिषेधादर्शमप्युत्तलैर्यवपिष्टान्जलिभिः

पंचोणासूत्रवेष्टितैः सहशवंदहेत् ॥ तत्रतिथ्यादिसंकीर्णामुकस्यधनिष्ठापंचकादिमरणसूचितवंशारिष्टविनाशार्थपंचकवि
 धिकंरिष्यइतिसंकल्प्योक्तविधाः प्रतिमानक्षत्रमंत्रैरभिमंत्र्यगंधपुष्पैः संपूज्यदाहसमयेप्रेतोपरिन्यसेत् ॥ प्रथमांशिरसि ॥ द्विः
 तीयांनेत्रयोः ॥ तृतीयां वामकुक्षौ ॥ चतुर्थीनिभौ ॥ पंचमींपादयोः ॥ तदुपरिनाममंत्रैर्घृताहुतीर्जहुयात् ॥ तत्रनामानिक्रमेण
 ॥ प्रेतवाहः प्रेतसरवाः प्रेतपः प्रेतभूमिपः प्रेतहर्त्ताचेति ॥ ततउदकंदत्वायमायसोत्र्यंबकमितिमंत्राभ्यांप्रत्येकंप्रतिमास्याज्या
 हुतीर्जहुयात् ॥ ततः प्रेतमुखेपंचरत्नंदत्वापुत्तलैः सहप्रेतंदहेत् ॥ सूतकांतेतिलहोमघृतानिदत्वांकांस्यपात्रेतैलंप्रक्षिप्यत
 त्रात्मप्रतिबिंबवीक्ष्यविप्रायदधात् ॥ शांतिंचकुर्यात् ॥ अत्रार्थविशेषः ॥ नक्षत्रांतरेमृतस्यपंचकेदाहप्राप्तौपुत्तलविधिरंवन
 शांतिकं ॥ पंचकमृतस्याशिन्यादाहप्राप्तौशांतिकमेवनपुत्तलविधिः ॥ शांतिश्चलक्षहोमरुद्रजपान्यतररूपायथाविभवंकुर्या
 ॥ अथवाकुंभेयमप्रतिमांसंपूज्यगृह्योक्तविधिनाभिप्रतिष्ठापनान्वाधानादिचरुश्रपणांतं कृत्वाज्यभागांतेनामभिश्चतुर्दश
 चर्वाहुतीर्जहुयात् ॥ यमायस्वाहा १ धर्मराजाय ० २ मृत्यवे ० ३ अंतकाय ० ४ वैवस्वताय ० ५ कालाय ० ६ सर्वभूतक्षयाय ० ७ औदुवरा
 य ० ८ दध्राय ० ९ नीलाय ० १० परमेष्ठिने ० ११ वृकोदराय ० १२ चित्राय ० १३ चित्रगुप्ताय ० १४ एवंहुत्वाहोमशेषंसमाप्य ॥ कृष्णांगीकृ
 ष्णावस्त्रांचहेमनिकसमन्वितां ॥ दद्याद्विप्रायशांताययमोमेप्रीयतामिति ॥ त्रिपादक्षेप्येतदवशांतिकं ॥ यदिभद्रातिथीनांस्या-

ज्ञानुभौमशानैश्चरैः ॥ त्रिपादसौत्रसंयोगस्तदायोगस्त्रिपुष्करः ॥ द्विपुष्करो द्वयोर्योगेयवायंस्याद्विपादसैः ॥ त्रिपादनक्षत्राणि
 तु ॥ पुनरवसूत्राषाढाकृत्तिकोत्तरफाल्गुनी ॥ पूर्वाभाद्राविशाखाचज्ञेयमेतत्रिपादसं ॥ मृगशिराधनिष्ठाचज्ञेयमेतद्विपाद
 सं ॥ त्रिपुष्करयोगे द्विपुष्करयोगे च मृतौ कृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तं कृत्वा यवपिष्टमयपुरुषत्रयेण सह प्रेतदाहः ॥ पुरुषत्रयस्य प्र
 लेन्यास आज्याहुतयश्च पूर्ववत् ॥ कनकहीरकनीलपद्मरागमौक्तिकेतिपंचरत्नस्य मुखे प्रक्षेपोपि ॥ रत्नाभावे कर्षार्धस्वर्णं
 ॥ स्वर्णाभावे घृतं ॥ एवं पूर्वत्रापि ॥ दहने मरणे द्वित्रिपुष्करे त्रिगुणं फलं ॥ द्विगुणं रवननेष्वमेतद्वोषोपशांतये ॥ स्रवणं दक्षि
 णां दक्षात्कृष्णावस्त्रमथापि वा ॥ शांतिकुर्यात्सूतकांते पूर्वोक्तांते नमंगलं ॥ मृतस्य स्मशाने नयनोत्तरं पुनर्जीवने सतियस्य
 गृहे सप्रविशति तस्य मरणं तत्र सक्षीरघृताक्तौ दुंबरसमिधांसाविन्ध्यष्टसहस्रेण होमः ॥ अंते कपिलादानं तिलपूर्णकांस्यपात्र
 दानं च ॥ एकाशीतिपलं कांस्यं तदर्धकं ॥ नवषट् त्रिपलं वापि दद्याद्द्विप्रायशक्तिः ॥ ॥ अथ ब्रह्मचारिसृतौ ॥ ॥ ब्रह्मचा
 रिसृतौ द्वादशषट् त्रीणि वाब्दानि शक्त्या प्रायश्चित्तं कृत्वा देशकालोस्मृत्वा मुकगोत्रानाम्ना ब्रह्मचारिणो मृतस्य व्रतविसर्गकारि
 ष्ये तदंगतथानां दीश्राद्धं करिष्यद्दत्कृत्वा हिरण्येन नां दीश्राद्धं कृत्वाग्निप्रतिष्ठापनाद्याधारांते च तस्मिन्निव्याहृतिभिराज्यं हु
 त्वाग्नेये व्रतपतये स्वाहा ॥ अग्नेये व्रतानुष्ठानफलसंपादनाय स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति तिस्र आज्याहुती हुत्वास्विष्ट

कृदादिहोमशेषं समाप्य पुनर्देशकालोऽस्मृत्वा मुकस्योर्ध्वदेहिकाधिकारार्थमर्कविवाहं करिष्ये इत्यादिहिरण्येननां दीप्राह्वांतेर्क
 समीपे नीत्वा केशां रवां वा गृहीत्वा र्कब्रह्मचारिणां हरिद्रयानुलिप्य पीत्तसूत्रेण संवेष्ट्य वस्त्रयुग्मेनाच्छाद्यग्निप्रतिष्ठाघाघारांते आ
 ज्यहोमः अग्नये स्वाहा १ बृहस्पतये ० २ विवाहविधियोजकाय ० ३ यस्मै स्वाकामकामाय वयं सन्नाड्यजामहे ॥ तमस्मभ्यं का-
 मंदत्वाथेदं त्वं घृतं पिब स्वाहा ॥ कामाथेदं ॥ ततो व्यस्तसमस्तव्याहनिहोमः ॥ एवमष्टाहस्यंते स्विष्टकृदादिकृत्वा र्कशाखां ब्रह्म
 चारिशवं चतुषाग्निना विधिवद्दहेत् ॥ स्नातकमरणेऽप्येवमिति केचित् ॥ एतन्निमूलमिदं ॥ सूतकांते त्रिंशद्ब्रह्मचारिभ्यः कोपी
 नकुष्णाजिनकर्णभूषणादिपादुकाच्छत्रगोपीचंदनमाल्यमणिविद्रुममालायज्ञोपवीतादियथासंभवं दद्यात् ॥ अथ कुष्ठिमृ-
 तौ ॥ मृतस्य कुष्ठिनो देहं तीर्थे वा फले विवाक्षिपेत् ॥ नदाहं नोदकं पिंडं न च दानक्रियां चरेत् ॥ यदि स्नेहाच्चरेद्दाहं यतिचांद्रायणं च-
 रेत् ॥ तथा च शक्त्यानुसारेण षडब्दादिप्रायश्चित्तं कृत्वा कुष्ठादिमहारोगमृतस्य दाहादिक्रियां कुर्यान्नान्यथेति ॥ अथ रजस्वला-
 दिमरणे ॥ रजस्वलायाः प्रेतायाः संस्कारादीनि नाचरेत् ॥ ऊर्ध्वं त्रिरात्रात्स्नात्वा तांशवधमेणदाहयेत् अथवारजस्वलासूतिकां
 चमलं प्रक्षाल्य स्नापयित्वा काष्ठवदमंत्रकंदुग्ध्वास्थीनि संत्राग्निना दहेत् ॥ उपयत्र चांद्रायणत्रयं प्रायश्चित्तमस्त्येव ॥ तदेव
 मंत्रवदाहकरणेच्छायंतु ॥ अथेत्याद्यमुकगोत्रायारजस्वलावस्थामरणानिमित्तप्रत्यवायपरिहारार्थमोर्ध्वदेहिकयोग्यत्वार्थं

सक्रमलेस्वर्गादिफलानीतिव्यवस्था ॥ ॥ अथप्रयोगः ॥ ॥ देशकालोत्पृत्वा मातृपितृश्वशुरादिकुलपूतत्वब्रह्महत्यादिदोष
 दूषितपतिपूतत्वपत्यवियोगारुंधतीसमाचारत्वसाहचर्यकोटित्रयसहस्रसंवत्सरस्वर्माहिषमानत्वादिपुराणोक्तानेकफलप्राप्त
 यैश्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतिद्वाराविमुक्तप्राप्तयेवापतिचितात्वारोहणं करिष्ये इति सकल्प्य हरिद्राकुंकुमवस्त्रफलादियुक्तानि
 श्रुर्षाणि स्रुवा सिनीष्यो दद्यात् ॥ तत्रमंत्रः ॥ लक्ष्मीनारायणो देवो बलसत्वगुणाश्रयः ॥ गार्दं सत्वचमै देया द्वाय नैः परितो पित
 ॥ सोपस्कराणि श्रुर्षाणि वाय नैः संयुता मि च ॥ लक्ष्मीनाराय प्रीत्यै सत्वकामा ददा म्यहम् ॥ अनेन सोपस्करशर्पदानेन लक्ष्मीना
 रायणौ प्रीयेतां ॥ ततो च लेपं च रत्नं नीलांजनं च बध्वा मुखे मोक्तिकं न्यस्याग्नि समीपं गत्वाग्निप्रार्थनं कुर्यात् ॥ स्वाहा संश्लेषनि
 विष्णुशर्वगोत्रं हुताशन ॥ सत्वमार्गप्रदानेन नयमां पत्सरं तिकमिति ॥ अथाग्नावाज्येन जुह्यात् ॥ अग्नये ते जोधिपतये स्वा
 हा ॥ १ विष्णवे सत्वाधिपतये स्वा ० २ कालाय धर्माधिपतये ० ३ पृथिव्यै लोकधिष्ठान्यै ० ४ अद्भ्यो रसाधिष्ठात्रिभ्यः ० ५ वायवे बला
 धिपतये ० ६ आकाशाय सर्वाधिपतये स्वाहा ० ७ कालाय धर्माधिष्ठात्रे ० ८ अद्भ्यः सर्वसाक्षिणीभ्यः ० ॥ ब्रह्मणे वेदाधिपतये ० ९
 रुद्राय स्मशानाधिपतये स्वाहेत्येकादशाहुतीर्हुत्वाग्निं प्रदक्षिणी कृत्य दृष्टदमुपलां संपूज्य पुष्पांजलिं गृहीत्वाग्निं प्रार्थयेत् ॥
 त्वमग्ने सर्वभूतानामंतश्चरसिसाक्षिवत् ॥ त्वमव सर्वजानीषमविदुर्यानिमानुषाः ॥ अनुगच्छामि भक्तारं वैधव्यमयपीडिता

सखमार्गप्रदानेननयमांभर्तुरंतिकं॥मंत्रमुच्चार्यशनकेःप्रविशेच्चहुताशनं॥विप्रश्चेमानारीरविधवाइत्यृचं॥इमाःपतिव्रताःपुण्या
स्त्रियोपायाःसुशोभनाः॥सहभर्तृशरीरेणसंविशंतुविभावकमितिचपवेत्कातरांतुप्रेतोत्तरतःस्रसांदेवरःशिष्योचोदीर्घेतिमंत्राभ्या
मुत्थापयेत्॥अनुव्रजतिभर्तारंस्मशानंयागृह्णन्मदा॥पदेपदेश्वमेधस्यफलंभामोतिसाध्रवं॥यत्तु॥यास्त्रीब्राह्मणजातीयासृ-
तेपतिमनुव्रजेत्॥सास्वर्गमात्मघातेननात्मानंनपतिंनरोदितिब्राह्मण्यातिषेधवचनजातंतत्पृथक्कृत्तितिपरं॥भर्तुमंत्राग्निदाहोत्तर
मनुगमनंपृथक्कृत्तितिः॥मंत्राग्निदाहोत्पूर्वमस्थिभिःपर्णशरेणवासहगमनंमेकचित्तिरेव॥अस्थ्यादेःपतिस्थानापत्यापतिशरीर
तुल्यत्वात्॥इयमेकचित्तिःसर्ववर्णानां॥पृथक्कृत्तितिस्तस्मिन्नियवैश्यशूद्रादेरेव॥नतुब्राह्मणीनां॥पृथक्कृत्तितिविधिस्तद्देशांतर
सृतेपत्यौसाधीतत्यादुकाह्वयंनिधायोरसिसंशुद्धाप्रविशेज्जातवेदसमिति॥पतितेनप्रायश्चित्तार्थंमृतेनवाभर्त्तासहान्वारोहणंन
भवति॥यत्तुब्रह्मघोवाकृतघोवामित्रोघोवाभवेत्यतिः॥पुनात्यविधवानारीइत्यादिवाक्यंतज्जन्मातरीयब्रह्मत्यादिपापशोधनप
रंदिनेकगम्यदेशस्थासाधीचेकृतनिश्चया॥नदहेत्स्वामिनंवस्थायावदागमनंभवेत्॥तृतीयेन्हिउदक्यायामृतेभर्तुरिचैद्विजाः॥
तस्यासहगमार्थंतस्थापयेदेकरात्रकं॥रजस्वलायाःप्रथमद्वितीयदिनेपतिमृतौलौकिकाग्निभिरमंत्रकृतंदग्ध्यापंचमेन्ध्यस्थिभिः
सहान्वारोहणंयदिरजस्वलादेशकालवशादिनातदैवानुगंतुमिच्छतिनशक्तिंप्रतीक्षतेतदासैकद्रोणमितवीहीन्मुसलैरथहृत्यतदा

यानिः सर्वरजोनिवृत्तौ पंचमृत्तिकाभिः शौचं कृत्वा दिनक्रमेण त्रिंशद्दिंशतिदेशवायेनूर्दत्वापि प्रवचनाच्छुद्धिं लब्ध्वा सहगमनं कुर्यात् ॥ अत्रावहृमनेन रजोनिवृत्तिरतींद्रियेतींद्रियुगांतरपरयोज्यमिति भाति ॥ जननमृताशौचयोस्तु सहगमनेनेतिकेचित् ॥ कालतत्त्वविवेचने तु पूर्वप्रवृत्ताशौचमध्ये भर्तृमरणे आशौचवतीनामपि भार्याणां सहगमनं भवति सूतिकोदक्ययोस्तुनेत्यक्तं भाति इदं च सहगमने गभिणी बालापत्यासूतिकाभिरदृष्टरजोभिः पतिताभिर्व्यभिचारिणीभिर्भर्तृदुष्टभावाभिश्च न कार्यं ॥ केचिदत्र पतिव्रतानामेवाधिकारः ॥ वर्तते याश्च संततं भर्तृणां प्रतिकुलताः ॥ कामाक्रोधाद्भयान्मोहात्सर्वाः पूता भवन्ति ता इत्यादितु वाक्यमर्थवाद इत्याहुः ॥ अत्र पृथक् कृत्वा त्रारोहणे भर्तृशौचमध्ये तदूर्ध्वं वा कृते त्रिरात्रमाशौचं पिंडाश्च सहगमने तु तस्याः पिंडादिकं शौचं पतिपिंडादितः क्रमात् ॥ अन्वारोहे तु नारीषामप्येकोदकक्रिया ॥ पिंडदानक्रिया तदूर्ध्वं प्रत्यादिकं तथा ॥ अन्वारोहे कृते पत्न्याः पृथक् पिंडांस्ति लज्जलीना ॥ पृथक् स्तिले न कुर्वीत दद्यादेकशिलेतथा ॥ तत्रायथवपिंडार्थं पाके क्यभिन्नपिंडता ॥ नवश्राद्धानि भिन्नानि सपिंडीकरणं पथक् ॥ एक एव वृषोत्सर्गो गौरेका तत्र दीयते ॥ सपिंडीकरणं तु न कार्यं ॥ अथवा भर्तृवसहकार्यमित्यादिपक्षा उक्तः ॥ मासिकसांवत्सरिकादीनां पाके क्यकाले क्यदिव्यवस्थापि श्राद्धप्रकरणे उक्ता ॥ ॥ इति सहगमने निर्णयः ॥ ॥ काशीनाथ उपाध्याय इत्यमं त्यक्रियाविधिं ॥ निर्णयभगवत्सादे चार्पयत्तद्विशुद्धये ॥ इत्यं त्यष्टिनिर्णयः ॥ अथविधवाधर्माः ॥ पत्यो मृते तु भार्याणां विधिद्वयमुदीरितं ॥

वेधव्यंपालयेत्सम्पूज्यसहाग्निगमनं तु वा ॥ पत्यौ मृते च या योषि द्वैधव्यंपालयेत्सदा ॥ सा पुनः प्राप्य भर्तारं स्वर्गलोकं स संश्रुते ॥
 विधवा पालयेच्छीलंशीलभंगात्पतत्पथः ॥ तद्वैगुण्यादपि स्वर्गात्पतिः पतति सर्वथा ॥ तस्याः पिता च माता च भ्रातृ स्वर्गस्तेषु च
 ॥ विधवा कबरीबंधो भर्तुर्बन्धा यजायते ॥ शिरसो वपनं तस्मात्कार्यं विधवा सदा ॥ एकवारं सदा भक्तिरूपवासव्रतानि च ॥ प
 र्येकशयनानारी विधवा पातयेत्पतिं ॥ नैवांगो हर्तनं कार्यं गंधद्रव्यस्य सेवनं ॥ नाधिरोहेदनद्वाहं प्राणैः कंठगतैरपि ॥ कंचुकं न प
 रिदध्याद्वासो न विरुतं वसेत् ॥ वैशारवे कार्तिके माघे विशेष नियमं चरेत् ॥ तांबूलाभ्यं जने चैव कांस्यपात्रे च भोजनं ॥ यतिश्च वि
 धवा चैव वर्जयेच्चंदनादिकं ॥ अपुत्रा विधवा भर्त्रादित्रयमुद्दिश्य प्रत्येह तिलकुशोदके स्तपणं कुर्यात् ॥ श्राद्धादौ तु प्रागुक्तं ॥
 अथ संन्यासः ॥ ॥ तत्र ब्रह्मचर्यं कृत्वा समावर्तनात् कृतदारः पुत्रानुत्पाद्य यज्ञैरिध्वावानप्रस्थाश्रमं च कृत्वा सन्यसेदित्वाश्रम
 समुच्चयपक्षः ॥ ब्रह्मचर्यादिव प्रव्रजेद्गृहाद्वा वनाद्वा ॥ अथ पुनरव्रती वा व्रती वा स्नातको स्नातको वोत्सन्नाधिरमग्निं कोषाय द
 हरेव विरजेत्तदहरेव प्रव्रजेदित्याश्रमविकल्पपक्षः ॥ प्रव्रजेद्ब्रह्मचर्याद्वा प्रव्रजेच्च गृहादपि ॥ वनाद्वा प्रव्रजेद्विद्वानातुरो वाथ दुः
 खित इति वाक्ये आतुरो मुमूर्षुः ॥ दुःखितश्चोरव्याघ्रादिभीत इत्यर्थः ॥ आतुराणां च संन्यासेन विधिर्नैव चक्रिया ॥ प्रेषमात्रं सम
 चाप्यसंन्यासं तत्र कारयेत् ॥ संन्यासदंडग्रहणादिरूपे विविदिषारव्ये विप्रस्ये वाधिकारः ॥ विद्वत्संन्यासे तु क्षत्रियवैश्ययोरपि ॥

कलयुगेसंन्यासनिषेधस्त्रिदंडसंन्यासपरइतिप्राच्यः॥सचसंन्यासश्चतुर्था॥कुटीचकोबहूदकोहंसःपरमहंसश्चेति॥तत्रोत्तरा
 सरः॥श्रेष्ठः॥बहिःकुट्यांगुहेवावसन्काषायवासास्त्रिदंडीशिखायज्ञोपवीतवान्बधुषुगृहेषुवाभ्रंजानआत्मनिष्ठोभवेत्सकुटी
 चकः॥पत्रादीन्हित्वाससागाराणिभ्रसंचरन्पूर्वोक्तकाषायवस्त्रादिवेषवान्बहूदकःहंसस्तपूर्वोक्तवेषोप्येकदंडः॥परमहंस
 स्तशिखायज्ञोपवीतहीनएकदंडीस्यात्॥काषायवस्त्रत्वंचतुर्णामपि॥हंसपरमहंसयोःशिखायज्ञोपवीतसत्यासत्याभ्यांभेदः
 ॥एकदंडस्तद्वयोरपिपरमहंसस्यदंडधारणंविदिदिषादशायांनित्यं॥विद्वत्तादशायांतुक्ताकृतं॥नदंडंनशिखांताच्छादनंचरवि
 परमहंसइतिश्रवणात्त्वैराग्यंविनाजीवनायर्थेसंन्यासेतुनरकाः॥एकदंडंसमाश्रित्यजीवंतिबहवोनराः॥वरकेशैरवेद्योरेक
 र्मत्यागात्पतिते॥काष्ठदंडोद्यतोयेनसर्वाज्ञानवर्जितः॥सयातिनक्तान्योरानित्यादिस्मरणात्॥अथसंन्यासगहणविधिः॥
 तत्रोत्तरायणंप्रशस्तं॥आतुरस्यदक्षिणायनमपि॥तत्रादौगृह्याभिमतंतादृश्यविधुरंप्रतिचप्रयोगः॥तत्रशांत्यादिलक्षणंगु
 रंसंशोध्यतन्निकटेत्रिमासंयतिध्मान्संवीक्ष्यगायत्रीजपरुद्रजपकृष्णान्दहोमादिभिःशतद्विलब्ध्यारिक्तातिथीदेशकालोस्म
 त्वामुकस्यममकरिष्यमाणसंन्यासेधिकारार्थंचतुःकृच्छ्रात्मकंप्रायश्चित्तंप्रतिकृच्छ्रतत्प्रत्याम्नायैकैकगोनिष्क्रयद्वाराहमाचरि
 ष्ये॥कृच्छ्रप्रत्याम्नायगोनिष्क्रयद्रव्यविप्रेभ्योदातुमुत्सृजेइतिसंकल्पपूर्वकरजतनिकृतदर्थतदधान्यतमंप्रतिधेनुंदद्यात्॥एका

दश्यांद्वादश्यांवायथाब्रह्मरात्रिः स्यात्तथाश्राद्धान्यारभेत् ॥ अत्रानाश्रमिणश्चतुःकृच्छ्रमन्यस्यतसकृच्छ्रमिति सिंधुः ॥ स्वल्पत
 श्राद्धषोडशश्राद्धसपिंडीकरणानिसाग्निः पार्वणाविधिनानिरग्निरेकोद्विष्टविधिनाकुर्यादितिकेचित् ॥ नैत्यने ॥ अथाष्टश्राद्धानि
 ॥ तत्रापस्तंबहिरण्यकेशीयादीनामग्नौकरणपिंडादिरहिताः सांकल्पिकः प्रयोगः ॥ आश्वलायनादीनांसपिंडकः पार्वणप्रयो
 गः ॥ तत्रादौ सव्येन सथवजलेन श्राद्धांगतर्पणं ॥ ब्रह्माणं तर्पयामि ॥ विष्णं ० महेश्वरं ० देवर्षिन् ० ब्रह्मर्षिन् ० क्षत्रर्षिन् ० वसून् ० रु
 द्रान् ० आदित्यान् ० सनकं ० सनकं ० सनंदनं ० सनातनं ० पंचमहाभूता ० चक्षुरादिकरणानि ० भूतग्रामं ० पितरं ० पितृमहं ० प्रपिता
 म् ० मातरं ० पितामहीं ० प्रपितामहीं ० आत्मानं ० पितरं ० पितामहं ० इति नद्यादौ कृत्वा गृहभागत्यदेशकालौ स्मृत्वा करिष्यमाण
 संन्यासांगत्वेनाष्टश्राद्धानि पार्वणाविधिनाग्नेनाग्नेन वा करिष्य इति संकल्प्य क्षणं दद्यात् ॥ अत्र सर्वे नां दीश्राद्धवत् ॥ तेन नाप
 सव्यंतिलस्थाने यवायुग्माविप्राः ॥ तथा च देवस्थाने विप्रौ द्वौ श्राद्धं षड्के षोडशोत्पष्टादशविप्राः ॥ तत्र सत्यवस्तसंज्ञका विश्वे देवा
 नां दीमुखस्थाने क्षणः कर्तव्य इत्येकं वृत्वा द्वितीयं वृणुयात् ॥ एवमग्रेपि प्रथमे देवश्राद्धे ब्रह्मविष्णु महेश्वरानां दीमुखस्थाने ०
 द्वितीये ऋषिश्राद्धे देवर्षि ब्रह्मर्षि क्षत्रर्षयोना ० २ तृतीये दिव्यश्राद्धे वसू रुद्रादित्यानादी ० ३ चतुर्थे मनुष्यश्राद्धे सनक सनंदन
 सनातनानां दी ० ४ पंचमे भूतश्राद्धे पृथिव्यादिपंचभूतान्यंकादशचक्षुरादिकरणादिचतुर्विधभूतग्रामानां ० ५ षष्ठे पितृश्राद्धे पि

तृपितामहप्रपितामहानां दी० ६ सप्तमे मातृश्राद्धे मातृपितामहीप्रपितामहानां दी० ७ अष्टमे आत्मश्राद्धे आत्मपितृपितामहानां दी० ८
 आत्मांतरात्मापरमात्मेतिकेचित् ॥ इति द्वौ द्वौ विप्रौ वृणुयात् ॥ सर्वत्रनां दीमुखत्वं विशेषणं ॥ युग्माविप्राः ॥ सत्यवसूदक्षक्रतूवादे
 वौ ततः सर्वेषां पादं दत्त्वा प्राङ्मुखानुदक्ष संस्थानुपवेश्य प्रार्थयेत् ॥ संन्यासार्थं महेश्राद्धं कुर्वेच्च तद्विजोत्तमाः ॥ असुज्ञो प्राप्य युष्मा
 कं सिद्धिं प्राप्स्यामि शाश्वतीं कुरु इति प्रत्यक्तः ॥ सयवत्रजुदूर्वादियुग्मेनाब्दानपूर्वकं संबुध्यते इदमासनमित्यष्टदशस्वासनदद्या
 त् ॥ तत आश्वलायनानामर्घ्यपात्रासादनं ॥ आयस्तं वादानां सांकल्पिकत्वान्नार्घ्यं ॥ देवार्थमेकं पार्वणाष्टकार्यमष्टावित्येवं नवपा
 त्राणि ॥ सर्वत्रपवित्रद्वयांतर्हितेषु शन्नो देवीरित्यप आमिच्य विश्वे देवपात्रे यवो सीतियवा अष्टपात्रेषु तिलो सीति मंत्रं स्थो हे न यवा
 नोष्य गंधपुष्पादिपूजनं ॥ ऊहस्त ॥ यवोसिसोमदेवत्यो गोसवं देवनिर्मितः ॥ प्रत्नवद्भिः प्रत्तः पुष्यानां दीमुखान् देवान्प्रीणया हिन
 स्वाहानमः ॥ इति प्रथमपात्रे ॥ द्वितीयेनां दीमुखानुषीन् ० तृतीयेनां दीमुखान् दिव्यान्प्रीण ॥ चतुर्थेनां दीमुखान्मनुष्यान्प्री ० पं
 चमेनां दीमुखानिष्पूतानिप्री ० षष्ठसप्तमाष्टमेषुनां दी ० पितृन्प्रीणयेत्यादि ॥ एकैकं पात्रं द्विधा विभज्य सर्वत्रयादिव्या इति मंत्रेण वि
 श्वेदेवानां दीमुखान् इदं वोर्ध्वमिति वा ब्रह्मविष्णुमहेश्वरानां दीमुखान् इदं वोर्ध्वं स्वाहानम इत्यादिनायथायथं षोडशविप्रहस्तेषु दद्या
 त् ॥ यादिव्या इति स्ववदनुमंत्रणं ॥ पात्रं न्युब्जीकृत्य गंधाद्याच्छादनांतपूजा ॥ तत्र सर्वत्र संबुध्यंतोनां दीमुखं विशेषणं युक्तञ्च ॥

रः॥ भोजनपात्राण्यासाद्य ब्रह्मादिषोडशविप्रकरेधन्मयेकव्यवाहन्मयस्वाहासोमायपितृमतेस्वाहेतिमंत्राभ्यामाहुतिद्वयं द
 धात् नेदमापस्तंबादीनां॥ उपस्तीयान्नपरिविधान्नाप्तावे आमंतन्निध्रयंवा प्रोक्ष्यपृथ्वीत्तेपात्रमित्यादिनायथा देवतमन्नस्यामादे
 र्वेत्यागः॥ ये देवासः प्रजापतेन ब्रह्मार्पणं ब्रह्म अनेनाष्टश्राद्धेनानादीसुखादेवादयः प्रीयंतां॥ अपोशनदानांतेबलिदानवर्ज्यं
 मंजीसुः॥ तृप्तेषूपाम्से अक्षन्नमी संपन्नमितिष्टष्टेरुचिरमिति सर्वे ब्रूयुः नेदमामान्ने॥ आचांतेषुयवलाजदधिबदरिसुतान्ने
 नाष्टचत्वारिंशत्पिंडान्कृत्वा प्रागायता उदक्संस्था अष्टैरेखाः कृत्वाभ्युक्ष्यकुशान्दूर्वावास्तीर्यपिंडस्थानेषु चतुर्विंशतौजलं सिंचे
 त्॥ तद्यथा॥ शंभंतांब्रह्माणोनादीमखाः॥ शंभंतांविष्णवोनादीसुखाः॥ शंभंतांमहेश्वरानां इतिप्रथमरेखायां॥ तदुत्तरे
 रवास्तुशंभंतांब्रह्मर्षयोनादी इत्याद्युहो ज्ञेयः॥ ततो ब्रह्मणोनादीसुखायस्वाहेत्येकपिंडं दत्त्वा द्वितीय एवमेव देयस्तूष्णींवेति
 प्रतिदेवतंपिंडं द्वयं॥ एवमग्रेपिंविष्वावेनादीमखायस्वाहेत्यादयः स्वाहांतां॥ पिंडदानमंत्रा उत्याः अत्रपितरोमादयध्वमित्या
 दिपुनः शंभंतांतंत्रमंजनमभ्यंजनंचकृताकृतं॥ पिंडानांधारिदिनासंपूज्यनत्वोपसन्नमिति विसृज्यविप्रेभ्योदक्षिणादितंत्रं॥
 नेदंपिंडदानाद्यापस्तंबादीनां॥ कात्यायनानामाश्वलायनवत्॥ अष्टश्राद्धोत्तरंतद्विनेद्वितीयेषाषष्टिशिखाकेशान्स्थापयित्वाकक्षा
 पस्थवर्ज्यकेशश्मश्रुनखादिवापयित्वास्नात्वाकौपिनाच्छादनादिहोमद्रव्यंचविनान्यत्॥ धनादिविप्रादिभ्यः पुत्रादिभ्यश्चत्य

जेतकोपीनादिकंगैरिकरंजितं कृत्वा वैणवंदं डं सत्वचं शिरोभ्रूललारान्यतमप्रमाणं समूलमंगुलिस्थूलं विप्रानीतमेकादश
नवचतुःसप्तान्यतमपर्वकंपर्वग्रंथियुतं मुद्रायुतं संपाद्यशरीरोदकेन प्रणवपुरुषसूक्तकेशवादिनामभिरभिषिच्यस्थापये-
त् ॥ ततः कमंडलुकोपिनाच्छादनकथापादुकाः स्थापयेत् ॥ शिष्यपात्रादिकमपिकेचित् ॥ देशकालौ संकीर्त्या शोषदुःखनि-
वृत्तिनिरतिशयानंदप्राप्तिपरपुरुषार्थप्राप्तये परमहंसारव्यसन्त्यासग्रहणं करिष्ये ॥ तदंगतयागणपतिपूजननां दीप्राह्वा-
निकरिष्ये ॥ तानि कृत्वा जपेत् ॥ ब्रह्मणे नमः ॥ विष्णवे नमः ॥ रुद्राय ॥ सूर्याय ॥ सोमाय ॥ आत्मने ॥ अंतरात्म परमात्मने ॥ अधि-
माळे ऋक् ॥ इषेत्वोर्जेत्वा ॥ अग्रआयाहि ऋक् ॥ शन्नो देवी ऋक् ॥ जपित्वा सूक्तपिष्टं मुष्टित्रयं प्रणवेन त्रिः प्राश्ननाभिमालमेत-
आत्मने स्वाहा ॥ अंतरात्मने ॥ परमात्मने ॥ प्रजापतये स्वाहेति मंत्रैः ततः पयोदधिमिश्रमाज्यं जलमेव वाग्निहृदसीति द्वितीयं
विहृदसीति तृतीयं प्राश्यापः पुनं त्विति जलं प्राश्याचम्योपवासं करिष्ये इति संकल्पयेत् ॥ अथ सावित्री प्रवेशः ॥ ॐ भूः सावि-
त्रीं प्रविशामि ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं ॐ भुवः सावित्रीं प्रविशामि भर्गो देवस्य ॐ स्वः सावित्रीं ० धियो ० ॐ भूर्भुवः स्वः सावित्रीं प्र-
विशामि ॥ तत्सवितुर्वरेण्यं ततोस्तात्प्राक् गृह्याग्निं समिधं विच्छिन्नश्चेत्पुनः संधानविधिना निरग्निर्वा विधुरादिर्वा पृष्ठोदिविधि-
धानं च कात्यायनं वैश्वदेवप्रसंगे पूर्वार्थे उक्तं ॥ अथास्तत्पूर्वं ब्रह्मान्वाधानं ॥ ॥ संन्यासं कर्तुं ब्रह्मान्वाधानं करिष्ये इति संक-

ल्य्याग्नीध्यानाद्याज्यंसस्रुत्यस्रुकस्रुवांसंमृज्यस्रुचिचतुराज्यंगृहीत्वोमस्वाहतिहेत्वापरमात्मन इदं० परिपंचनादि० इतिब्र-
ह्मान्वाधानं ॥ ततःसायंसंध्राहोमवैश्वदेव्याकृत्याग्निसमीपेजागरंकुर्यात् ॥ प्रातर्नित्यहोमातवैश्वदेवादिकंकृत्वाग्नेयवैशवा-
नरंवास्थालीपाकंकुर्यात् ॥ तत्रकरिष्यमाणसन्त्यासपूर्वांगभृतमाग्नेयस्थालीपाकंकरिष्यइतिसंकल्प्य ॥ ध्यात्वाचक्षुषीअ-
ज्येनेत्यंतेत्रप्रधानमग्निंचरुणाशेषेणेत्यादि ॥ अग्नेस्वेवाजुष्टंनिर्वपामीत्यादिनाम्नानिर्वापादि ॥ नाम्नेवप्रधानहोमः ॥ एवं
वैश्वानरपक्षेषूत्थं ॥ ततस्तरत्समंदीतिजपित्वाकुशहेमसूथजलैः स्तान्वादेशादिस्मृत्वासन्त्यासांगभृतंप्राणादिहोमंपुरु-
षसूक्तहोमंविरजाहोमंचतंत्रेणकरिष्येइतिसंकल्प्येन्वाधानेआज्यनेत्यंतंप्राणादिपंचदेवताः समिच्चर्वाज्यैः पुरुषंपुरुष-
सूक्तेनप्रत्यृचंदशवारंसमिच्चर्वाज्यैः प्राणाद्येकोनविंशतिदेवताविरजामंत्रैः प्रतिद्रव्यमेकैकसंख्यसमिच्चर्वाज्याहुतिमि-
प्रजापतिसकृदाज्येनशेषेणेत्यादिपष्टुत्तरशतवारंतूष्णींनिरूप्यतथैवप्रोक्ष्यश्रपयित्वाज्यभागांतंप्राणाद्यस्वाहेत्यादि-
पंचमंत्रैर्द्रव्यत्रयंसकृत्सकृत्पुत्वायथादेवंत्यत्कासहस्रशीर्षेतिषोडशर्चनप्रत्यृचंपृथक्पृथक्द्रव्यत्रयंहुत्वापुरुषायदे-
नममेतिसर्वत्रत्यजेत् ॥ अथविरजाहोमः ॥ प्राणापानव्यानोदानसमानामेशहृद्यंतांज्योतिरहंविरजाविपाप्माभूयासं-
स्याहाप्राणादिष्यइदं० वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुध्याकृतिसंकल्पामेशहृद्यंतांज्योति० वागादिष्यइदं० लक

११.सिं.
७७

चर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवोस्थानिमेशाध्यं० त्वगादिभ्य इदं० शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजंघशिश्नोपस्थपायवो
मेशाध्यं० शिरादिभ्य० उन्निष्ठपुरुषहरितपिंगललोहिताक्षदेहिददापयितामेशाध्यं० पुरुषादिभ्य० पृथिव्यापस्तेजोवायुराका
शीमेशाध्यं० पृथिव्यादिभ्य० शब्दस्पर्शरूपरसगंधामेशाध्यं० शब्दादिभ्य० मनोवाक्कायकर्माणिमेशाध्यं० मनआदिकर्मभ्य०
अव्यक्तभावेरहंकारैर्ज्योतिरहं० अव्यक्तादिभ्य० आत्मा मेशाध्यं तांज्यो० आत्मने० अंतरात्मा मे० अंतरात्ममे० परमात्मा मे० पर०
क्षुधेस्वाहा॥ क्षुध इदं० क्षुत्पिपासायैस्वाहा॥ क्षुत्पिपासाया इदं० विविधैस्वाहा॥ विविधाया इ० ऋग्विधानाय० कर्षोत्साय
स्वाहा क्षुत्पिपासामलंज्येष्टामलक्ष्मीनाशायाम्प्रहं॥ अश्रुतिमससृष्टिं च सर्वो निर्णुद मे पाप्मानं ॥ स्वाहा अन्नय इदं० अन्न
मय प्राणमय मनोमय विज्ञानमयानंदमय आत्मा मेशाध्यं तां० अन्नमयादिभ्य० एवं समिच्चर्वाज्यैः प्रतिद्रव्यं चत्वारिंशदा
हुतीर्हुत्वा॥ यदिष्टं यच्च पूर्तं यच्चापद्यनापदि॥ प्रजापतौ तन्मनसि जुहोमि विमुक्तो हं देव किल्बिषात्त्वा हत्याज्यं हुत्वा
प्रजापतय इदमितित्यजेत्॥ ततः पुरुषसूक्त अग्निमीळे इत्यादि चतुर्वेदादींश्च जपित्वा स्थिष्ठ कृदादि होमशेषं समाप्य
ब्रह्मचर्यादिभ्यो गोहिरण्यवस्त्रादिदत्त्वा समासि चतु मरुत इति मंत्रेण गृत्वाग्निमुपस्थाय तत्र दारुपात्राणि दहेत्तेजसा
निगरवेदद्यात्॥ तत आत्मन्यग्निसमारोपं॥ अयं ते यो निरित्युचायाते अग्नेयज्ञिया तनूस्तये त्धारो हात्मात्मानमित्या-

उ.प-
३

७७

दिपजुषाचत्रिरुक्तेनाग्नेर्ज्वालां प्राश्नत्कुर्यात् ॥ कृष्णाजिनमादाय गृहाग्निं क्रम्य सर्वं भवतु वेदाद्याः सर्वं भवतु सोमपाः ॥ सर्वं पुत्रसुरयं
 दृष्ट्वा सर्वं भवतु भिक्षका इति पुत्रादिभ्य आशिषं दत्त्वा नमो कश्चिन्नाहं कस्यचित्पुत्रादीनुक्त्वा विसृजेत् ॥ जलाशयंगत्वां जलिना जलमादा
 याशः शिशान इति सूक्तेनाभिमन्त्र्य सर्वाभ्यां देवताभ्यः स्वाहेति त्रजेत् ॥ निथ्यादिस्मृत्याः परोक्षब्रह्मावाप्तये सन्यासकरोमीति सकल्प
 जलांजलिं गृहीत्वा ॐ एष हवा अग्निः सूर्यः प्राणं गच्छ स्वाहा ॐ स्वायानि गच्छ स्वाहा ॐ आपो वै गच्छ स्वाहेति मंत्रत्रयेण जलेषंज
 लित्रयं दद्यात् ॥ पुत्रेषणा वित्तेषणा लोकेषणा सर्वेषणामया परित्यक्त्वा अभयं सर्वभूतेभ्यः स्वाहा इत्यंजलिं जले क्षिपेत् ॥ पुनरेव मम
 यंदत्त्वा वदेत् ॥ यत्किंचिद्बन्धनं कर्म कृतमज्ञानतो मया ॥ प्रमादालस्यदोषोत्थं तत्सर्वं संत्यजाम्यहम् ॥ सक्तसर्वविशाहात्मागतस्ते
 ह शक्तमाशक्तः ॥ एष त्यजाम्यहं सर्वं कामभोगस्त्रखादिकं ॥ रोषं तोषं विवादं च गंधमाल्यानुलेपनं ॥ भूषणं नववर्तनं गेयं दानमादानं
 मंत्रचनानमस्कारजपं होमं याश्च नित्यक्रियामम ॥ नित्यं निमित्तिकं काम्यं वर्णधर्माश्चिमाश्च ये सर्वमेव परित्यज्य दादास्यभयदक्षिणां
 ॥ पश्यांकराभ्यां विहरन्नाहं वाक्कायमानसैः कुरिष्ये प्राणिनां पीडां प्राणिनः संतु निर्भयाः ॥ सूर्यादिदेवान् विप्रान् च साक्षित्वेन ध्यात्वा
 नाभिमात्रे जले प्राङ्मुखः सावित्रां प्रवेशं पूर्ववत्कृत्वा तरत्समं दीति सूक्तं पठित्वा पुत्रेषणाया वित्तेषणाया लोकेषणायाश्च सुखित्यतो
 हं भिक्षाचर्यं चरामीति जले जलं जुहुयात् ॥ ॥ अथ प्रोषोच्चारः ॥ ॥ ॐ भूः सन्यस्तमया ॐ भुवः सन्यस्तमया ॐ स्वः सन्यस्तं
 मया ॐ भूर्भुवः स्वः सन्यस्तमयेति त्रिर्मेदमध्योच्चत्वेरेणात्काभयं सर्वभूतेभ्यो मतः स्वाहेति जले जलं क्षिपेत् ॥ शिरवामुत्पाल्य

यज्ञोपवीतमुद्धृत्य करे गृहीत्वा ॥ आपो वै सर्वा देवताः सर्वाभ्यो देवताभ्यां जुहामि स्वाहा ॐ नमः स्वाहेति जले जलैः सह हृत्वा प्रार्थ-
 येत् ॥ तत्राहिमा सर्वलाकशवास्तु देवसनातन ॥ सन्यस्तमेजगद्यानपुडरीकाक्षमाक्षद ॥ युष्मच्छरणमापन्नत्राहिमा पुरुषोत्त-
 म ॥ ततो दिग्बरः पंचपदान्पुदङ्करवागलेत् ॥ विविदुपुश्चैतस्मै आचार्यो नत्वा काषायकोपीनाच्छादनेदत्वाद्दंडदद्यात् ॥ सच-
 कोपीनं वा सञ्च परिधाय ॥ ॐ इन्द्रस्य वज्रासि सखे मां गोपायेति दंडं गृण्हीयात् ॥ प्रणवेन गायत्र्या वाकमडलु ॥ इदं विष्णुरि-
 त्यासनं ॥ ततः समित्पाणिगुरुं नत्वा गरुडासनोपविष्टो गुरुं वदेत् ॥ त्रायस्वभोजगन्नायगुरो संसारबन्धिना ॥ दुग्धं मां कालदष्टं
 च त्वामहं शरणं गतः ॥ यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वयोर्वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै ॥ तं ह देवमात्मबुद्धिं प्रकाशं सुसुक्ष्मं शरणं महं प्र-
 पद्ये इति गुरुमपस्थाय दक्षिणं जान्वाच्यपादावुपसंगृह्याधीहि भगवो ब्रह्मेति वदेत् ॥ गुरुरात्मानं ब्रह्मरूपध्यात्वा जलपूणं श-
 खद्वादशप्रणवैरभिमन्त्र्य तेन शिष्यमभिपिच्य शन्नो मित्र इति शांतिपठित्वा तच्छिरसि हस्तं दत्वा पुरुषसक्तजपित्वा शिष्यबुदये
 हस्तं कृत्वा मम अते हृदयं ते दधामीत्यादि मंत्रं जत्वा दक्षिणकर्णं प्रणवमुद्दिश्य तदर्थं च पंचीकरणं दद्यात् ॥ प्रज्ञानं ब्रह्म ॥ अय-
 मात्मा ब्रह्म ॥ तत्त्वमसि ॥ अहं ब्रह्मास्मीति भ्रूवेदादि महावाक्येषु न्यतमं शिष्यशारवानुसारेणोपदिश्य तदर्थं बोधयेत् ॥ तत-
 स्तीर्थाश्रमादिसंप्रदायानुसारेण नाम दद्यात् ॥ ततः पर्यंकशौचकारधित्वा योगपट्टं च दद्यात् ॥ ॥ अथ पर्यंकशौचप्रयोगः
 ॥ कस्मिंश्चिन्पुण्यदिने कश्चित् ग्रहस्थः स्वाग्नेपीठादौ यतिमपवेश्य गर्बनुज्ञातो यतये पर्यंकशौचं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य वा

मभागे प्राक्संस्थान्पंचमृद्गांगान्दक्षिणभागेपित्तौषपंचसंस्थायोभयत्रशब्दोदकंचसंस्थायवामप्रथममृद्गोपंच
वारंमृज्य लाभ्यांयतिजानुद्वयंकराभ्यांयुगपत्क्षालयेत् ॥ चरमक्षालनेमृद्गागसमाप्तिः ॥ एवमग्रेपि ॥ ततोदक्षिणभाग
स्यप्रथमभागार्धेनस्ववामकरंमृज्जलाभ्यांदशवारंप्राक्षाल्यापरार्धेनतेनैवजलेनोभौकरोसप्तवारंक्षालयेत् ॥ एवमग्रेपिपंच
ज्यं ॥ संख्यायांविशेषस्तुच्यतेवामद्वितीयभागेनचतुर्वारंजघाद्वयंयुगपत्प्रक्षाल्यदक्षिणद्वितीयभागार्धेनसप्तवारंवामकरम
धौतरेणचतुर्वारंमुभौचकरोक्षालयेत् ॥ वामतृतीयेनयतिगुल्फात्रिवारदक्षिणभागार्धेनवामकरंषड्वारमुभौचतुर्वारं ॥ वा
मचतुर्थेनयतिपादपृष्ठोद्विवारदक्षिणार्धेनस्यवामकरंचतुर्वारमुभौद्विवारमवशिष्टार्धेन ॥ वामपंचमेनयतिपादतलेस
कृदक्षिणपंचमार्धेनसकृत्क्षालनमिति ॥ ॥ अथयोगपट्टः ॥ ॥ कारितपयंकशौचोयतिः कटिशौचं कृत्वा कटिसूत्रकोपी
नेष्टृत्वावस्त्रेणावगुठ्यगुर्वनुजोयोच्चासनेउपविश्यसम्यैः सहवेदातकिचिदुपन्यसेत्गुरुयतिः शिष्ययतिशिरमिशारेण
पुरुषसूक्तेनाभिषिच्यवस्त्रगंधपुष्पधूपदीपः नैवेद्यैः संपूज्यवस्त्रंफरिष्टृत्वायतिभिः सहविश्वरूपाध्यायपश्यामिदं गति
त्यारभ्यभूस्वराज्यंसमृद्धमित्यंतपठित्वापूर्वकल्पितं नामदधात् ॥ ततः शिष्यं वदेत् ॥ इतः परं त्वया सन्यासाधिकारिणो संस्था
सौदेयो दीक्षायोगपट्टादिकंच कार्यं ॥ ज्येष्ठयतयोनमस्कार्योः ॥ ततो गुरुः ॥ कटिसूत्रं पंचमुद्रालं कृतं पूर्वदंडं च शिष्याय द
त्वा शिष्यं यथासंप्रदायं नमस्कुर्यात् ॥ अन्ययतयो गृहिणश्च नमस्कुर्युः ॥ शिष्यो नाशयणेत्युक्त्वा चासनादत्यायतत्रगुरुमप

वेश्यपथाविधित्वान्यथतीन्ममेत् ॥ इतिगृह्याग्निमनांविधुरादेश्चविविदिषासन्वासप्रयोगः ॥ ॥ अथाग्निहोत्रिणोविशंषः ॥
 तत्रश्रौंशेयोविच्छिन्नाश्चेत्पुनराधानपावमानेष्वंतपूणाहृत्यंतवाकृत्वाप्रायश्चित्तादिसावित्रीप्रवेशांतपूर्ववत्कुर्यात् ॥ अ
 थब्रह्मन्वाधानं ॥ अग्नित्रयसमिध्यसंस्कृतमाज्यंरुक्चिचतुर्वारंगृहीत्वाहवनीयेपूणोहृतिं ॐ स्वाहापरमात्मनेइदमितिकु
 र्यात् ॥ सायंसंध्याग्निहोत्रहोमातेउत्तरेणागार्हपत्यद्वदशःपान्त्राण्यासाद्याहवनीयदक्षिणतःकोपीनवडायासादयेत् ॥ रात्रि
 जागरांतेप्रातर्होमादिकृत्वापौर्णमास्यांब्रह्मन्वाधानंचत्योर्णमासेषिंकृत्वादशोष्ठिमपिपक्षहोमायकर्षपूर्वकमपकृष्यतदेवकुर्या
 त् ॥ दर्शंचेदशोष्ठिरेव ॥ अथपूर्वामास्यांदर्शवादेशकालोस्मृत्वासन्यासपूर्वांगभूतयाप्राजापत्येष्ट्यावेश्वानयेष्ट्याचसमानतत्र
 पाथक्ष्येइतिसंकल्प्यसमुच्चयेनेषिद्वयं ॥ अथवेश्वानरोद्वादशकपालःपुरोडाशः ॥ प्राजापत्यश्चरुर्वेष्वानवकपालःपुरोडाशः
 अथवाकेवलप्राजापत्येष्टिः ॥ अत्रप्रयोगःस्वस्वसूत्रानुसारेणोक्तः ॥ बोधायनसूत्रानुसारेणकिंचिदुच्यतेपवनपावनपु
 ण्याहवाचनादिपूर्वांगांतेकेवलवेश्वानरेष्ट्याःकेवलप्राजापत्यायावासंकल्पः ॥ ब्रीहिमयाःपुरोडाशाद्रव्यंपंचप्रयाजाः ॥ अग्नि
 श्वेश्वानरःप्राजापतिर्देवतापंचदशसामिधेयः ॥ व्रतग्रहणातेध्युराज्यंसंस्कृत्यरुक्चिचतुर्गृहीत्वंगृहीत्वापृथिविहोतेत्यादि
 चर्तुहोत्तहोमंकूष्मांडहोमसारस्वतहोमोचकृत्वानिर्वापादिवेश्वानरोद्वादशकपालःपुरोडाशःप्राजापत्यश्चरुः ॥ वेश्वानराय
 प्रतिवेदयामइतिपुरोनुवाक्या ॥ वेश्वानरःपवमानःपवित्रैरितियाज्यायाप्रधानमपांशुधर्मकंसूक्ष्मःस्वयंभूरित्याद्यत्तुवा

क्या ॥ प्रजापतेन त्वदेतामिति याज्या ॥ अथ रक्वेणांघ्रावुपहोमा उभयत्र ॥ वैश्वानरो न उत्या प्रयातु परावतः ॥ अग्नि रक्वेण वाहा
 सास्वाहा ॥ वैश्वानरायेदमितियागः सर्वत्रा ॥ क्रतावानो वैश्वानरमृतस्य ज्योतिषस्पृतिं ॥ अजस्रं धर्ममीमहे स्वाहा २ वैश्या
 नरस्य द ३ षष्ठो दिवि षष्ठो अग्निः ४ जाताय दग्ने ५ त्वमग्ने शोचिषा ६ अस्माकमग्ने ७ वैश्वानरस्य स्रमृतो ८ अथेन सुपूतिष्ठेन स
 हस्त्रशीर्षेति सूक्तेन ॥ ततः स्विष्ट कृदादिशेषं समापयेत् सर्वो वैरुद्रो विश्वं भूतमिति द्वाभ्यामुत्सर्गः ॥ आयुर्दी अग्ने इति मं
 त्रेण दुर्भस्तं बस्थ यजमानभागात्किंचिदादाय सहस्त्रशीर्षेत्यनुवाकेन प्रार्थयेत् ३० मिति दं सर्वमित्यनुवाकेन हुतं शेषमाहवनीये
 प्रक्षिपेत् ॥ एवं वैश्वानर्याधन्यतरामिष्टिकृत्वोपासनाग्नौ सर्वाधाने दक्षिणाग्नौ पाणारिहोमा मादिविरजाहोमांतं कार्यं ॥ अन्य
 त्याग्वत् ॥ ५ ॥ आहवनीये जणीमुसलो लृखलातिरिक्तदारुपात्राणां दाहः ॥ तत आत्मन्याहवनीयाग्निसमारोपः पूर्ववत् ॥
 अरणी द्वयं गाहपत्यं प्रक्षिप्य तत्समारोपं कृत्वा ॥ दक्षिणाग्नौ मुसलो लृखलं हुत्वा दक्षिणाग्नौ रपिसमारोपः ॥ तत ओपासनाग्ने
 समारोप इति क्रमः ॥ अत्र विशेषो न्यत्र ज्ञातव्यः इति साम्नाग्निकप्रयोगः ॥ स्नातकं प्रति ब्रह्मान्याधानविरजाहोमादिरहितो वा
 प्रयोगो ग्व्यभावात् ॥ अथातुरसंन्यासः ॥ आतुरसंन्यासे संकल्पे प्रेषोच्चारणप्रदानेति त्रयं प्रधानमवश्यं कार्यं ॥ अष्टश्राद्धा
 दिदंडग्रहणांतमंगभूतं यथासंभवं कार्यं ॥ तत्प्रयोगः मंत्रस्नानं कृत्वा शकृद्वस्त्रं धृत्यान प्राप्तिद्वारामोक्षसिद्धयर्थं मातुरविधि
 नासंन्यासमहं करिष्ये ॥ पंचकेशानवशोष्य वपनं कृत्वा स्नात्वा संध्यादौ पासनहोमांतं यथासंभवं संपाद्यात्मनिसमारोपं कु

अति ॥ अग्निहोत्री प्राजापत्यादिस्थाने पूर्णाहुतिं कृत्वा श्रोताग्निमात्मनिसमारोपयेत् ॥ उच्छिन्नाग्नानापुनराधानसंभवे स
 मासेपोन्यथानतुसमारोपः ॥ विधुरादीनामग्न्यभावादेवसमारोपानावश्यकः ॥ ततस्तोयमादायास्कृजुहोती ॥ एषहवाग्नि-
 गेयो निर्यः प्राणः प्राणं गच्छ स्वाहा ॥ आपो वै सर्वा देवताः सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुहोमि त्याहा २ भूस्वाहेति जले जलं हुत्वा ह
 तत्रोषं जलमाशुः शिशान इत्यनुवाकेनाभिमन्त्र्य पुत्रे पणावित्तेषणा लोकषणामयात्यक्ताः स्वाहेति किंचिदपि बेत् ॥ अमय
 सर्वभूतेष्यो मत्तः स्वाहेति द्वितीयं पिबेत् सन्यस्तमद्येति निःशेषं तृतीयं पिबेत् ॥ ततः पूर्ववत्सावित्री प्रवेशः ॥ ततः प्राङ्
 मुख उर्ध्वं बाहुः प्रेषोच्चारपूर्ववत् कुर्यात् ॥ अमय सर्वभूतेष्यो मत्तः स्वाहेति प्राच्यां जलं क्षिपेत् ॥ शिरवामुत्यात्यथ ज्ञो
 पवीत्तोच्छित्वा भूः स्वाहेत्यप्सु हुत्वा पुत्रगृहे न तिष्ठेत् ॥ अत्यंतमातुरश्चेत्प्रपमात्रं वा वदेत् जीवति चेत्स्वस्यै संम्माहा
 वाक्योपदेशदंडग्रहणादिसर्वं कुर्यात् ॥ एवमातुरविधिना सन्यासे मृतस्य यतिवत्सस्करः ॥ ॥ अथ मृतयतिसस्कारः ॥ ॥ पुत्रः शिष्यो
 वा स्नात्वा वपनं कृच्छ्रयंत्राधिकाराद्यं कुर्यात् ॥ पुत्रातिरिक्तस्थे वपनं कृताकृतं ॥ देशकालोस्मृत्या ब्रह्मीभूतस्य यतः शानकोक्तवि
 धिना सस्कारकरिष्ये ॥ नवकलशतीर्थेनापूयगंगेचयमुनेचव० नारायणः परंब्रह्म० यच्च किंचिज्जगत्सर्वं ० इति मंत्रैरभिमन्त्र्य
 रुद्रसूक्तविष्णुसूक्तापीहिष्ठादिभिर्यतेः स्नानं विधाय च दनादिभिः कलं वरं संपूज्य माल्यादिभिरलंकृत्य वाद्यधोषादिभिः
 शुद्धदेशं नयेत् ॥ जले स्थले वा समाहितं कुर्यात् ॥ स्थलपक्षगतं व्याहृतिप्रोक्षितं भूविदंडे प्रमाणं कृत्वा सप्तव्याहृतिभिः प

चगव्येनत्रिः प्रोक्ष्यजलपक्षेन पांपंचगव्यं प्रक्षिप्यकुशानास्तीर्थसावित्र्यादै हं प्रोक्ष्यशंखोदकेन पुरुषसूक्तेनाद्योत्तप्राताष्ट
तप्रणवैश्च संस्नाप्याद्याक्षरेण षोडशोपचारैः संपूज्यतुलसीमालाधैरलंकृत्यविष्णो ह्रव्यं रक्षस्विति देहं गतेन पांवाक्षिपेत् ॥ इदं
विष्णुरिति दंडं त्रेधा भ्रमं दक्षिणहस्ते स्थापयेत् ॥ हंसः शक्तिषदिति परेण नाकं निहितमिति हृदये जपेत् ॥ ॥ पुरुषसूक्तं
वोर्मध्ये जपेत् ॥ ब्रह्मज्ञानमिति सूधीनि सूधीनि भूभ्रवः स्वश्वेत्यत्काशं रेन भेदयेत् ॥ अथवा भूमिर्भूमिमगान्मातामातरम
प्यगात् ॥ भूयास्मपुत्रैः पशुभिर्योनो देहि सभिद्यतामिति मंत्रेण परश्वादिना भेदयेत् ॥ शिरोभेत्तुमशक्तः शिरः स्थापितं
गुडपिंडादिकं मिद्यात् ॥ गते पुरुषसूक्तेन लक्षणेन प्रपूरयेत् ॥ सूगालश्चादिरक्षार्थं सिकतादिभिः प्रपूरयेत् ॥ नद्यादौ
च्छिरोभेदनोत्तरं दर्भैराच्छाद्य व्याहृतिसिरसि मंत्र्यपाषाणं बध्वा ७७ स्वाहेति हृदे न्यसेत् ॥ ततोऽग्निनाग्निः स ० लं ह्यग्ने अग्निना ० तं मर्ज-
यंत स्रक्तुं ० यज्ञेन यज्ञं ० इत्यु ० कचतुष्टयेन चित्तिः सृगित्यादिभिर्देशहोत्रादिसंज्ञकयजुर्मंत्रैश्चाग्निमंत्रयेत् ॥ अतो देवा इति जपि
त्वापापैर्मुक्ता अश्वमेधादिफलभागिनो वयमिति भावयंतो वभृथ बुध्या सर्वे तु गामिनः स्नात्वा गंधादिधृत्वा सोत्सवा गृहंगच्छेयुः ॥ अत्र प
रमहंसस्य स्थले समाधिर्मुख्यः ॥ जले मध्यमः कुटीचकतुप्रदहेत्पूरयेच्च बहूदकं ॥ हंसो जले तु निक्षेप्यः परमहंसं प्रपूरयेदिति वच
नात् ॥ अत्र परमहंसं प्रकीरयेदिति क्वचित्पठः ॥ एको हि षंजलं पिंडमाशौचं प्रेतसक्रियां ॥ नुकुर्यो दार्षिकं दन्य इत्सी भूताश्च मिह

वे॥ कुरीचकातिरेकेण न दहे घृतिनं क्वचित् ॥ ततः कर्त्ता स्नात्वा चर्च्यति द्विंशतस्य ब्रह्मा षड्भूतमिदो रत्तु स्यर्थे तर्पणं करिष्ये इति संकल्प्य
 सव्येन देवतीर्थेनैवात्मानं मंतरात्मानं परमात्मानं मिति चतुश्चतुस्तर्पयित्वा शकृत्पक्षे मृतस्य केशवादिद्वादशानामभिः कृष्यापक्षे मृ
 तस्य संकर्षणादिद्वादशानामभिः केशवं तर्पयामित्येवं द्विर्तापानैः कुर्यात् ॥ इदं क्षीरं गानिके चित्ततः सिद्धिं गतस्य मिदो रत्तु स्यर्थे
 नारायणपूजनं बलिदानं घृतदीपदानं च करिष्ये इति संकल्प्य देवयजनोपरितिरेवामृन्मयलिङ्गं कृत्वा पुरुषसूक्तेनाष्टाक्षरेण च
 षोडशोपचारपूजां कृत्वा घृतमिश्रपायसबलिं दत्त्वा घृतदीपंच समर्प्य पायसबलिं जले क्षिपेत् ॥ तत ॐ नमो ब्रह्मणे नम इति श
 खेनाष्टाध्यान्दत्वा गृहं व्रजेदिति प्रथमदिनं कृत्यं ॥ एवं दशादिनां तं प्रत्यहं तर्पणं लिङ्गपूजनपायसबलिदीपदानानि कुर्यात् ॥ अथै
 कादशोहनिपार्वणश्राद्धं ॥ तत्र मध्याह्ने नद्यादौ श्राद्धांगतिलतर्पणं कृत्वा देशकालौ स्मृत्वा प्राचीनावीती असुकगोत्रस्यासुकशर्म
 णो ब्रह्मीभूतस्यास्मत्पितुः करिष्यमाणदर्शादि सर्वश्राद्धाधिकारार्थं माघपार्वणश्राद्धं करिष्ये इति पुत्रादिः संकल्पयेत् ॥ शिष्यस्तु
 ब्रह्मीभूतस्य गुरोः प्रत्यब्दादिश्राद्धाधिकारार्थं तसितृसंबन्धिनामगोत्रोद्देश्यतासिध्यर्थं च पार्वणश्राद्धमिति संकल्पयेत् ॥ अन्यत्स
 मानं ॥ पुरुरवाद्रैवसंज्ञका विश्वेदेवाः पितृपितामहप्रपितामहानां नामगोत्रादिसहितानामुच्चारः ॥ सर्वत्र पितुर्ब्रह्मीभूत इति वि
 शेषणमात्रमधिकं शेषं प्रत्यब्दश्राद्धवत् ॥ केचिच्छिष्यः कर्त्ता चेदात्मानं मंतरात्मपरमात्मन उद्दिश्य साधु रुरुसंज्ञकदेवयुतं सव्येन देवध

मकंनं दीश्राध्वदेका दशा हे पार्वणश्राद्धं कुर्यादित्याहुः ॥ अत्र सर्वत्र विस्तरस्तोरो कृतसन्यासपद्धतौ द्रष्टव्यः ॥ अथ द्वादशहेनारा
यणबलिः ॥ देशादिस्मृत्वासिद्धिगतस्य भिक्षोः संभावितसर्वपापक्षयपूर्वकं विष्णुलोकवासिद्वाराश्रीनारायणप्रीत्यर्थं नारायणबलिं
करिष्ये इति संकल्प्य त्रयोदशयतीन्विप्रान्वा निमंत्र्य शकृपसे केशवरूपीगुर्वर्थं त्वया क्षणः कर्तव्य इत्येवं दामोदरांत केशवादिद्वा
दशनामभिः क्षणो देयः कृष्णो तु संकर्षणादिद्वादशनामभिस्त्रयोदशं विप्रं विष्णुवर्थं त्वया क्षणः कर्तव्य इति निमंत्र्य पादान्प्रक्षाल्य प्राङ्मु
खानुपवेशयेत् ॥ विप्राग्रैस्थंडिलेऽग्निप्रतिष्ठापनादिअन्वाधाने च कृत्वा ज्येनेत्यंते ऽग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं च व्यस्त समस्तव्याहृति
भिरेकैकपायसाहुत्या विष्णुमतो देवा इति षड्भिः प्रत्यृचमेकैकपायसाहुत्या नारायणपुरुषसूक्तेन प्रत्यृचमेकैकपायसाहुत्या शकृकै
शवादिद्वादशा देवताः कृष्णो संकर्षणादिद्वादशा देवताः एकैकपायसाहुत्या शोषेणेत्यादिद्विपचाश दधिकशतमुष्टिं त्रिरूप्यबलिपर्या
प्तं तुलानोप्याष्टत्रिंशदाहुतिपर्यासंपुरुषाहारमिति विष्णुनैवेद्यपर्यासंचक्षीरेऽपयित्वा ज्यभागांतेभि पूर्वतः शालग्रामे विष्कंपु
रुषसूक्तेनाष्टाक्षरेण च षोडशोपचारैः संपूज्य स्तुत्वा हस्तनवान्वाधानानुसारेण होमत्यागौ विदध्यात् ॥ एवं शकृकृष्णाभेदेन
केशवादिद्वादशांताः संकर्षणाद्यतावाष्टत्रिंशदाहुतीर्हुत्वा स्विष्टकृदादिहोमशेषं समाप्य पुनः शालग्रामं संपूज्य विष्णुगायत्र्या विष्ण
वेर्ध्वं दत्त्वाहुतशोषपायसेन विष्णावे बलिंदत्त्वा निमंत्रितत्रयोदशविप्रान्केशवादिक्रमेण केशवरूपीगुरवे नम इदमासनामित्यादिनासन

गंधपुष्पधूपदीपाच्छादनानिदत्वात्रयोदशविप्रंपुरुषसूक्तेन प्रत्युचंते विष्णवे नम इत्येवमादिना विष्णुं दीपांतोपचारैः पूजयेत् ॥ चतुर
 स्त्रमंडलेषु त्रयोदशभोजनपात्राण्यासाद्योपस्तीर्यान्नपरिविष्य पृथिवीतेपात्रमित्यादिना केशवादिद्वादशोद्देशेन विष्णुद्देशेन चान्नस्य
 क्त्वाप्रतोदेवा० ३० तद्ब्रह्म ३० तद्वायुर्ब्रह्मापणमित्याद्यापोशनादिप्राणाहुत्यंतेनारायणाद्युपनिषद्गागान्यठेत्सिप्रभोतेआत्मांतेषु प्राग
 ग्रान्दभानास्तीर्याष्टाक्षरेणाक्षतोदकंदत्वाकेशवरूपिणे गुरुवेयंपिंडस्वाहानमम इत्येवंद्वादशपिंडान्दद्यात् ॥ कृष्णोत्सुकर्षणादिनामभि
 रितिसर्वत्र ॥ पिंडे विष्णुं संपूज्य पुरुषसूक्तेन स्तुत्वा विसर्जयेत् ॥ विप्रैभ्यस्तांबूलदक्षिणादिदत्वात्रयोदशविप्रायनाभ्या आसीदित्पाष्टकृत्रयेण
 फलतांबूलदक्षिणादिदत्त्वा नमस्कृत्य तांशालग्राममूर्तिमाचार्या यदद्यात् ॥ इति नारायणबलिः ॥ अथ द्वादशाहे त्रयोदशाहे वाचचारमारा
 धनं ॥ तत्र प्रयोगः ॥ देशकालौ स्मृत्वा श्रीनारायणप्रोत्यर्थमाराधनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ शुर्वैरक्षणः कतव्यः ॥ एवं परमगुर्वैर्ये परमेष्ठिगु
 र्वैर्ये परात्परगुर्वैर्ये ॥ एवं विप्रचतुष्टयं निमंत्र्य शकृक्केशवादिनामभिः कृष्णोत्सुकर्षणादिनामभिः द्वादशविप्रान्निमंत्रयेत् ॥ एवं षोडशविप्राः
 यतयोन्वा ॥ अशक्तौ यथाशक्ति विप्रान्निमंत्र्य यथायथं षोडशक्षणादेयाः ॥ षोडशानां पादक्षालनं कृत्वा चम्यपादक्षालनोदकं पात्रांतरैर्यूहीत्वा
 गंधपुष्पादिभिः पूजयेत् ॥ विप्रान्प्राङ्मुखानुदङ्मुखान्वोपविश्य षोडशोपचारैर्गंधादिपंचोपचारैर्वीसंपूज्य ॥ सपरिकरमन्नं परिविष्य गाय-
 त्र्याप्रोक्ष्य गुरुवे इदमन्नं परिविष्टं परिवेक्ष्य माणं चात्से स्वाहा हव्यं नमम ॥ एवं परमाणुर्वादिभ्यः पंचदशभ्योन्नत्यागं कृत्वा ब्रह्मार्पणमित्यादि

शक्तेष्वान्तेषु तांबूलदक्षिणावस्त्रादिभिः पूजयेत् ॥ अत्र केचित्पूर्वस्थापितपादौ दकतीर्य पूजां कुर्वन्ति ॥ तद्यथा तीर्थपात्रं तंडुलप्रदिकृत
मंडले संस्थाप्य पुरुषसूक्तेन तीर्थराजाय नम इति षोडशोपचारैः संपूज्य तत्पात्रं शिरसि धृत्वा बंधुभिः सह विप्रान् प्रदक्षिणीकृत्य गुरुर्ब्र-
ह्मागुरुर्विष्णुरिति नत्वा प्रथमविप्रहस्तात्तत्तीर्थं पिबेत् ॥ तत्र मंत्रः ॥ अविद्यामूलशमनं सर्वपापप्रणाशनं ॥ पिबामि गुरुपत्तीर्थं पुत्रपौ-
त्रप्रवर्धनमिति ॥ कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा सुहृद्दत्तो भुंजीत ॥ वर्षेपर्यंतं प्रतिमासं मृततिथावेव मेवाराधनं कार्यं न तु प्रतिमासिकं श्राद्धं ॥ प्र-
त्यहं तु पार्वणश्राद्धं कृत्वा राधानमपि कार्यं ॥ ततो दर्शमहालयादिश्राद्धान्यपि सर्वसाधारण्येन कार्याणि ॥ न तत्र विशेषः ॥ इत्याराधनवि-
धिः ॥ अत्र नारायणबलिपार्वणश्राद्धयोरेकदिनानुष्ठानपक्षे एकादशोद्वादशोवादिने पूर्वनारायणबलिं कृत्वा ततः पार्वणश्राद्धं कार्यं ॥
दिनद्वये करणपक्षे त्वेकादशोपार्वणंद्वादशो नारायणबलिर्द्वादशोत्रयोद्वादशोवादिने आराधनं ॥ ऊनमासिकादिकालेष्वप्याराधानमितिके-
चित् ॥ प्रतिमासमाराधनमित्यन्ये ॥ पार्वणश्राद्धं त्वेकादशाहप्रत्यब्दयोरेव ॥ तच्च पुत्रादीनामेव नियतं शिष्यादीनां तु नावश्यकं ॥ अपु-
त्रयतेस्तु शिष्येणापि प्रत्यब्दं पार्वणश्राद्धं कार्यं तदर्थं च नामगोत्रोच्छेत्वाधिकारार्थमेकादशोपिशिष्येण पार्वणश्राद्धं कार्यं ॥ नारायणबल्यादे-
र्द्वादशाहादावसंभवेशकूपक्षस्थद्वादशीश्रवणपंचम्यः पूर्णिमामावास्याचेति गौणकालाः ॥ अत्र पूर्वपूर्वः श्रेयान् ॥ भार्याकन्यास्तुषादः
स्त्रियाद्यति संस्कारकर्तृत्वे तु विधवायावपनपूर्वकं कृच्छ्रत्रयाचरणं सधवायांस्तु कृच्छ्राचरणमेव ॥ देशान्तरस्थपुनःपितुर्यतेः सिद्धि-

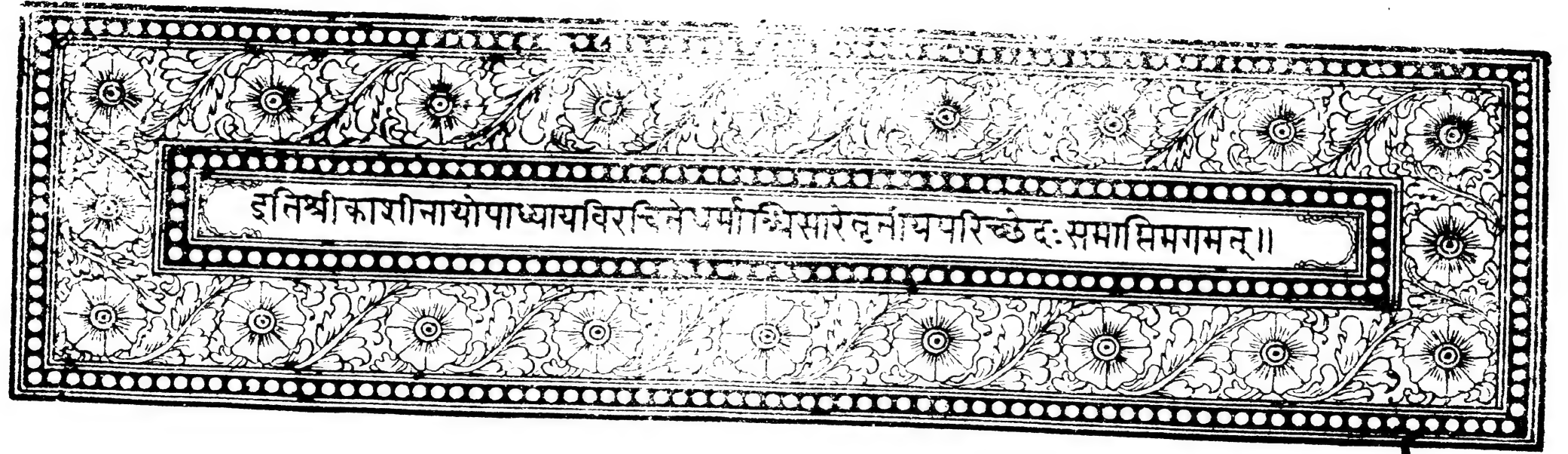
वार्ताश्रुत्वा वपनपूर्वकस्नात्वाक्षीरतर्पणपूजनादिदशाहंतं कृत्वैकादशाहादौ पार्वणनारायणबल्यादिसर्वमधिकृतं कुर्यात् ॥ सन्निहिते
 नज्येष्टेन कृतं चेत्कनिष्ठो न कुर्यात् ॥ शुकु कृष्णादिभेदेन केशवादिनामानि मृततिथ्यनुरोधेनैव ग्राह्याणि न तु वार्ताश्रवणतिथ्यानुरोधेन
 ॥ मृततिथ्यज्ञाने तु वार्ताश्रवणानुरोधेनैव ॥ यतिसंस्कारकरणेश्वमेधसहस्रादिफलं ॥ असंस्कृतं विशीर्ये तयतेयत्रकलेवरं ॥ धर्मलो
 पो भवेत्तत्र दुर्भिक्षं मरणं तथा ॥ दिवंगते गुरो शिष्य उपवासं तदाचरेत् ॥ न स्नानमाचरेद्भिक्षः पुत्रादिनिधने श्रुते ॥ पितृमातृक्षयं श्रु
 त्वा स्नानाच्छुध्यतिसांबरः ॥ अथ प्रसंगाद्यतिधर्माः ॥ प्रातरुत्थाय ब्रह्मणस्य न इति जपित्वा दंडादीनि मृदं चादाय मूत्रपुरीषयोर्गृह
 स्थचतुर्गुणं शौचं कृत्वा च म्यपर्वद्वादशीवर्ज्यं प्रणवेन दंनधावनं कृत्वा मृदाबहिः कटिंप्रक्षाल्य जलतर्पणं वर्ज्यं स्नात्वा पुनर्जघे प्रक्षा
 ल्या वस्त्रादीनि गृहीत्वा प्रणवेन प्राणायाममार्जनादि कृत्वा केशवादिनामैतानामभिस्तर्पयित्वा भूस्तर्पयामित्यादिव्यस्तसमस्तव्याहृतिभि
 र्महर्जनस्तर्पयामीति तर्पयेत् ॥ अत्र विशेषो माधवादौ विश्वेश्वर्यादौ च ज्ञेयः ॥ सूर्योपस्थानादिकं त्रिकालविष्णुपूजादिकंच सिंधौ ज्ञेयं ॥
 ॥ विधूमे सन्नमुसले व्यंगारे भुक्तवज्जने ॥ काले पराणहे भूयिष्ठे नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् ॥ अत्र भिक्षाभेदाग्रंथांतरे ज्ञेयाः अत्र विविदिषो
 र्दीडिनो माधुकरी मुख्या ॥ दंडवस्त्रादिपरिग्रहणरहितस्य तु करपात्रं मुख्यं ॥ अन्ये पक्षा अशक्तविषयाः ॥ तत्र माधुकरी पक्षे दंडादिगृही
 त्वा पंचम्यः सप्तम्यो वा गृहेभ्यो भिक्षाया च चित्वा न्नं प्रोक्ष्य भूस्वधानम इत्यादिव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिः सूर्यादिदेवेभ्यो भूतेभ्यश्च भू

मोक्षिसाशेषमन्नविषाहनिवेदितं भंजीत ॥ चंडीविनायकादिनेत्रेण भंजीत ॥ मुक्ताचम्यषोडशप्राणायामान्कुर्यादिति संक्षेपः ॥ यतिह-
 स्तेजलंदद्याद्भिक्षादद्यात्पुनर्जलं भैक्ष्यं पर्वतमात्रं स्यात्तज्जलं सागरोपहं ॥ एकरात्रं वसेद्भ्रामेनगरेपंचरात्रकं ॥ वर्षाभ्योन्यत्र वर्षासमाप्तां
 श्वचतुरौ वसेत् ॥ अष्टौ मासान्विहारः स्याद्यतीनां संयतात्मनाम् ॥ महाक्षेत्रप्रविष्टानां विहारस्तत्र विद्यते ॥ भिक्षाटनं जपस्नानं ध्यानं शौ-
 चं सरार्चनं ॥ कर्तव्यानि षडेतानि सर्वथा नृपदंडवत् ॥ मंचकं शकृवस्त्रं च स्त्रीकथालौल्यमेव च ॥ दिवा स्नापश्चयानं च यतीनां पतना-
 निषद् ॥ वृथा जल्पं पात्रलोभं संचयं शिष्यसंग्रहम् ॥ हव्यं कव्यं तथा न च वर्जयेच्च सदा यतिः ॥ यतिपात्राणि मृद्देणुद्वार्वलाबुमथानि च-
 ॥ नतीर्थवासी नित्यं स्यान्नोपवासपरो यतिः ॥ न चाध्ययनशीलस्यान्नव्यायानपरो भवेत् ॥ एतद्देवार्थं भिन्नपरं ॥ एते संक्षेपतो यतिधर्माः
 ॥ अन्येऽपि माधवीयमिताक्षरादौ ज्ञेयाः ॥ प्रथमेऽत्र परिच्छेदे कालसामान्यनिर्णयः ॥ द्वितीयेऽत्र परिच्छेदे विशेषात्कालनिर्णयः ॥ तृतीयस्य च
 पूर्वार्धे गर्भाधानादिसंस्क्रियाः ॥ आद्रिकं च प्रकीर्णार्था आधानाद्याः सविस्तराः ॥ देवप्रतिष्ठाशांत्यादिनित्यं नैमित्तिकं तथा ॥ तार्तीयकोत्तर-
 द्वैस्मिन्जीवसितृकनिर्णयः ॥ श्राद्धाधिकारकालादेर्निर्णयश्चाह पद्धतिः ॥ सूतकादेर्निर्णयश्च निर्णयो दुर्मृतावपि ॥ अंत्येष्टिसंस्कारविधिः
 संन्यासः सहविस्तरः ॥ प्रायश्चित्तव्यवहृतिं सर्वदानविधिं विना ॥ ५ ॥ कृत्तमोऽपि धर्मशास्त्रार्थः संक्षेपेणात्र निर्मितः ॥ विबुधानां च वाक्यानां
 तुष्टये कष्टहानये ॥ ६ ॥ मूलभूतानि पद्याभिविक्तानि क्वचित् क्वचित् ॥ निर्विकाराण्यपि नवान्यथुक्तान्यत्र कानि चित् ॥ ७ ॥ मीमांसाधर्म-

शास्त्रज्ञाः स्रधियो नलसा बुधाः ॥ कृतकार्याः प्राङ्निबन्धेस्तदर्थनायमद्यमः ॥ ८ ॥ ये पुनर्नर्मदमतपोलसा अज्ञाश्च निर्णयंधर्मवेदितुमिच्छन्ति र-
 चिसस्तदपेक्षया ॥ ९ ॥ निबन्धोयंधर्मसिंधुसारनामास्रबोधनः ॥ अमुना प्रीयतां श्रीमद्विद्वुलोभक्तवत्सलः ॥ १० ॥ प्रेम्णासद्भिर्ग्रथः सेव्यः शब्दा-
 र्थतः सदोषोपि ॥ संशोध्यवापि हरिणास्रदात्मसुनिसतुषष्ट्युक्रमिष्टिरिव ॥ ११ ॥ श्रीकाश्यपाध्यायवरो महात्मा बभूव विद्वद्भिर्जराजराजः ॥
 तस्मादुपाध्यायकुलावतंसो यज्ञेश्वरो नंतद्मावभूतां ॥ १२ ॥ यज्ञेश्वरो यज्ञविधानदक्षो देवज्ञवेदांगस्रशास्त्रशिक्षः ॥ भक्तोत्तमो नंतगणैक-
 धामानंताह्यो नंतकलावतारः ॥ १३ ॥ एषोत्यज्जन्मभक्तवंस्वकीयांतो कौंकणारव्यांस्रविरक्तिशाली ॥ श्रीपांडुरंगेवसतिं विधाय भीमातदेमु-
 क्तिमगात्स्रभक्त्या ॥ १४ ॥ तस्यानंताभिधानस्योपाध्यायस्य स्रतः कृती ॥ काशीनाथाभिधोधर्मसिंधुसारं समातनोत् ॥ १५ ॥ ॥ इति श्री-
 मत्काश्यपाध्यायसूरिसूनुयज्ञेश्वरोपाध्यायानुजानंतोपाध्यायसूरिसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितधर्मसिंधुसारे तृतीयपरिच्छेदोत्तरार्ध-
 समाप्तम् ॥ ॥ श्रीपांडुरंगार्पणमस्तु ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥

पुण्यांतविद्वुलसरवारामअग्निहोत्रीयाणीं आपलेशिलायंत्रछापावरछापिला. ॥ शके १७९२
 अमोदनामसंवत्सरे ॥ श्रावणशुक्लएकादश्यां रवौ समाप्तः ॥ आरुत्ती २

इति श्रीकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्माभिसारवृत्तनाथपरिच्छेदः समाप्तमगमत् ॥

